

**ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ФАКУЛТЕТИ ИҚТИСОД ВА ИДОРА
КАФЕДРАИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ИНСОНӢ**

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЭКОНОМИКИ И УПРАВЛЕНИЯ
КАФЕДРА УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ**

**МАВОДИ
КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМИЮ АМАЛӢ ДАР
МАВЗӢИ «СТРАТЕГИЯИ ТАМАДУНИИ ПЕШВОӢ ДАР АСРИ ХХI»
(ДУШАНБЕ, 20-УМИ ФЕВРАЛИ СОЛИ 2024)**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
НА ТЕМУ «ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ СТРАТЕГИЯ ЛИДЕРСТВА В ХХI
ВЕКЕ»
(ДУШАНБЕ, 20 ФЕВРАЛЯ 2024 ГОДА)**

Душанбе – 2024

УДК: 001:330.1(575.3)

ББК: 65.5(2Т)

М – 12

Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Стратегияи тамадунии пешвой дар асри ХХ1» (20-уми феввали соли 2024) - Душанбе, Матбааи ДМТ, 2024. – 507с.

Маҷмӯаи мазкур, мақолаҳо, фишурдаҳои маърузаӣ олимону муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин мутахассисони соҳаҳои гуногуни иқтисодиётро дар бар мегирад, ки дар қори конференсия ширкат варзидаанд.

Матни маърузаҳо бо забон ва таҳрири аслии муаллифони пешниҳод шудааст.

Шахси масъул:

Ғаниев Т. Б. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Ҳайати таҳририя:

Исайнов Ҳ. Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Искандаров Ҳ. Ҳ. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Саъдуллозода Н.С. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Каримов М.И.- номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Мураттибон:

Абдуллозода Р. А.

Давлатов С. Н.

Материалы международной научно-практической конференции на тему «Цивилизационная стратегия лидерства в ХХ1 веке» (20 февраля 2024 года) - Душанбе, Типография ТНУ, 2024. – 507с.

Данный сборник содержит статьи, тезисы докладов отечественных и специалистов разных отраслей экономики, принявших участие в работе республиканской научно-практической конференции.

Тексты докладов представлены на языке оригинала их авторов (без изменений).

ISBN 978-99985-46-43-1

©ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
©ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПЕШГУФТОР

Тағйирёбии муносибатҳои иқтисодӣ, ташаккулёбии механизмҳои иқтисоди бозорӣ, дигаргуншавии сохтори талабот дар бозори молу хизматрасонӣ, пуршиддат гардидани рақобат дар ҳамаи сохторҳои хоҷагидорӣ ва инчунин рушди талабот нисбат ба истифодаи имкониятҳои замони муосир, зарурати таҷдид ва азнавсозиро дар самти банақшагирӣ ва ояндабинии назария ва амалияи роҳу усулҳои нави тамадунсозӣ ва пешрафтро ба вучуд овардааст.

Лозим ба ёдоварист, ки “Стратегияи тамаддунӣ” дар сарчашмаҳои илмӣ аз ҷониби олимони ва коршиносони зиёди дохилию хориҷӣ мавриди омӯзиш ва баҳс қарор гирифтааст. Хулоса шудааст, ки “Стратегияи тамаддунӣ” ин омезиши стратегияи рушди давлат бо рушди тамаддуни миллии онро ифода намуда, зимни бунёди ва рушди ин стратегия асосҳои таърихӣ, маънавӣ ва фарҳангӣ ва дигар арзишҳои милли ба эътибор гирифта мешавад. Таҷрибаи рушд ва тараққиёти ҷаҳони муосир нишон медиҳад, ки “Стратегияи тамаддунӣ”, ки мақсади асосии он рушди устувори давлат аст дар бахшҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва сиёсӣ бештар ташаккул меёбад.

Масъалаи “Стратегияи тамаддуни пешвоӣ дар асри XXI” бо дарназардошти ҷанбаҳои идоракунии комилан тафовуд дошта, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҳалношуданӣ нест. Дар таҷрибаи давлатсозӣ ва пешвоии мардуми тоҷик исбот шудааст, ки мо дар ҳар гуна низоми тараққиёти ҷамъиятӣ зуд мутобиқ шуда, бо таваҷҷуҳ ба арзишҳои миллии худ пешрафт карда метавонем.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон низ дар раванди комёб шудан ба ҳадафҳои кишвар ва рақобатпазирии корхонаву ташкилот тавассути тайёркунии кадрҳои баландихтисоси ҷавобгӯ ба талаботҳои муосир саҳмгузор аст. Дастоварду комёбиҳои илмӣ олимони донишгоҳ дар самаранокгардонии фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мавриди истифода қарор доранд. Дар робита ба амалигардонии ҷунин ҳадафҳо банақша гирифта шуда буд, ки дар пояи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ конференсияи байналмилалӣ дар мавзӯи «Стратегияи тамаддуни пешвоӣ дар асри XXI» баргузор карда шавад.

Итминони комил дорем, ки хулосаҳо ва пешниҳодҳои дар конференсия баррасишуда дар рушди соҳаҳои марбута, ҳангоми таҳияи барномаҳо ва чорабиниҳо ба назар гирифта шуда, дар амал тадбиқ мегарданд.

**Мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Ғаниев Т. Б.**

БАҲОДИҲИИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДӢ ВА РОҲБАРИИ ИСТЕЪДОДҲО ДАР ПЕШВОӢ

*Ғаниев Т.Б. – д.и.и., профессор, мудири кафедраи идоракунии
захираҳои инсонии ДМТ*

*Ғаниев Д.Т. – ассистенти кафедраи идоракунии
захираҳои инсонии АИНПҚТ*

Аксар маврид дараҷаи қобилияти эҷодӣ – зеҳнии одамонро аз рӯи тести махсуси равонии «коэффисенти эҷодӣ», ки дар шакли мушаххас «I.Q» номида мешавад, муайян месозанд. Як қатор саволҳои махсуси муайян кардани дараҷаи зеҳниро дода, вақт ҷудо мекунанд ва ҷамъи ҷавобҳоро ба коэффисентҳо зарб зада муайн мекунанд, ки ҳар як корманд ва ё пешвои комили касбӣ кадом дараҷаи рушдро дорад. Барои одамони қобилияти миёна ин нишондиҳанда аз 100 – 130 воҳидро ташкил мекунад. Аз рӯи натиҷаҳои тест қобилияти тез андешаронӣ ва фикрронии мантиқии ҳодисаҳо муайян карда мешавад.

Маълум аст, ки барои бомуваффақият ҳал кардани вазифаҳо ва тезонидани суръати фикрронӣ ҳавасмандӣ ва истодагарӣ мақоми олии дорад. Яъне, истодагарӣ ва ҳавасмандӣ яке аз унсурҳои баландбардории қобилияти эҷодӣ буда, инсонҳои дорои фикрҳои баланди озодандешӣ пайваста дар ҳавасу орзуи шинохти чизи нав ҳастанд ва қобилияти баланди эҷодӣ доранд.

Одамони дорои дониши паст, ҳеҷ як саволи ин тестро ҷавоб нагардонид, коэффисенти паст доранд. Бояд гуфт, ки фаъолияти эҷодӣ тарафҳои зиёди мусбӣ дошта, барои ҳаматарафа баҳо додани он боз роҳҳои дигаре низ вучуд доранд. Масалан, барои корманди касбӣ ин тезтар кор кардани суолҳои мебошанд, ки ба шӯғли корманд ва ё ба фаъолияти махсуси касбияш вобастаанд. Чунки аксари одамон фикрронии чуқури касбии яктарафа дошта, танҳо доир ба касбу кори худ андешаронӣ мекунанд ва дигар доир ба соҳае андеша надорад. Бинобар ин, барои ба кор қабул намудани корманд тести махсус ва ё қоидаи махсуси имтиҳон мавҷуд аст, ки ҳатман бояд аз он истифода бибарем;

1. Аз худи корманд бояд бипурсем, ки оё ӯ худашро эҷодкор меҳисобад? Аксар маврид одамон ин нишондиҳандаро рост мегӯянд. Чунки он шахсоне, ки ин қобилиятро надоранд дар вазифа ва ё коре, ки эҷодкорӣ талаб мекунад, кор карда наметавонад. Лекин камбудии ин усул дар он аст, ки баъзе одамон наметонанд, ки наметонанд.

2. Муайян кардан лозим аст, ки кадоме аз фикрронихояшро корманд бе шаблон иҷро карда метавонад. Бигузор коорманд бигӯяд, ки вай ба чӣ корҳо бисёртар машғул аст ва кадоме аз ин фаъолиятҳоро дӯст медорад. Инсонҳое, ки қобилияти эҷодии баланд доранд, оиди тарафҳои номуайяну мушкили ҳодисаву ҳаракатҳо сӯҳбат мекунанд. Одамони сатҳи пасти зеҳнӣ - эҷодӣ дошта бошад, оиди он масоиле сӯҳбат мекунанд, ки барвақт маълуманд.

3. Имтиҳон гирифтани зарур аст, ки корманд чӣ қадар қудрати фаҳмишу хотираи биниш дорад. Шахсони қобилияти баланди зеҳнӣ дошта бо як дидан ҳамаро дар хотирашон хуб нигоҳ медорад.

4. Муайян кардани равияи асосии хоҳиши шӯғлии корманд. Агар корманд бисёртар фаъолияти ҷисмонӣ (варзиш) ва ё эҳсосотӣ (мусиқа), ё худ табиатан фикрронии риёзӣ ва техникӣ дошта бошад бисёртар аз фикрронии зеҳнӣ эҷодӣ ҳаловат мебарад.

5. Дар сӯҳбати яка ба яка агар сӯҳбат аз фаъолияти касбӣ равад, кормандро бубинед, ки чӣ хел сӯҳбат мекунад ва дар кадом дараҷаи касбӣ сухан мегӯяд. Агар оиди касбаш ҷаҳонбинии васеъ дошта бошад, пас дараҷаи касбии зеҳнӣ хуб аст.

6. Ба корманд ягон мисол ва ё масъалаи ғайристандартӣ дода, диққат диҳед, аз кадом системаву тарзу усули фикрронии мантикӣ истифода менамояд. Яке мегӯяд, ки бояд ба луғат нигоҳ кунад, дигаре мустақилона ҳал мекунад, сеюмин чандин ақидаи дигарро пешниҳод мекунад. Корманде, ки қобилияти баланди зеҳнӣ дорад, чанд вариант пешниҳод менамояд.

7. Ташкили сӯҳбати нимсоатаи яка ба яка ба корманди касбии корхона, бевосита оиди фаъолияти касбӣ. Агар баъди ним соат онҳо сӯҳбати хуб дошта, дасти якдигарро фишурда берун бароянд, маълум мешавад, ки ин корманд қобилияти баланди зеҳнии касбӣ дошта, метавонад дар корхонаи шумо қудрати фаъолият намояд.

Корманде, ки қобилияти баланди зеҳнӣ эҷодӣ дорад, имкони фикрронии мустақил дошта, дар қабули қарори пешвоӣ низ мустақил мебошад ва масъулиятро доимо ба зимаи худ мегирад. Инчунин, бовар дорад, ки қабули чунин қарори роҳбарӣ дар ҳамон ҳолат шартӣ зарурӣ ва аз рӯи талаботи ахлоқиву фарҳангии касбӣ буда, судоварӣ дорад.

Нишондиҳандаи равонӣ, ки мустақилияти фикррониро пайдо мекунад, ин худназоратӣ ва боварӣ доштан ба қудрату тавонмандии ҳунарии худ буда, имкон медиҳанд, ки ба ҳодисаҳо ва фаъолиятҳои касбӣ эҳсосоти баланди даркро дошта бошад. Ин ҳафт нишонаи рушди зеҳнӣ ва се сифате, ки дар боло оварда шуда аст, нишонаҳои онанд, ки агар яке аз ин хислатҳоро корманди комили касбӣ надошта бошад, пас ӯ наметавонад, ки корманди фаъоли дастаи касбӣ бошад ва барои тарбияву ба зинаи эҷодӣ расонидани вай хеле заҳматҳои зиёд кашад зарур аст. Паст будани сатҳи боварӣ ба худ, масъулиятшиносӣ ва мустақилият имкон намедиҳанд, ки корманд дар ҳолатҳои гуногуни зиддиятҳо ва мушкилоти касбӣ озодона қудрати фаъолият намояд.

Бинобар ин, вобаста аз муқобилият ба мушкилоти касбӣ кормандонро ба панҷ гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Гурӯҳи аввал вақте ба мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, ҳаракат мекунад, ки онро бо воситаи қувваи ҷисмонӣ ҳаллу фасл намоянд.

2. Гурӯҳи дувум худро ба он мушкилӣ мувофиқа карда, ӯро аз байн намебардоранд. Яъне, ин муамморо қабул дошта, имкони бартараф карданаширо намечӯянд ва чунин вонамуд мекунад, ки ин нуқсон гӯё ҳеҷ аҳамияте надошта бошад.

3. Гурӯҳи сеюм баробари пайдо шудани муаммо аз тамоми қобилияти касбӣ ва ҳунари истифода карда, тез монеаро мустақилона бартараф мекунад.

4. Роҳбароне, ки муамморо дида, аз қувваю ҳунари кормандон истифода мекунад. Онҳо комиссия ташкил карда худашонро дар сафи дуюм мегузоранд ва масоилро мувофиқи қарори комиссия ҳал менамоянд.

5. Роҳбарон ва ё кормандони касбие, ки масоилро дида, аз қувваи ҳокимият истифода мекунад ва усулҳои маъмуриро истифода карда масоилро ҳал менамоянд.

Таҷрибаи фаъолияти касбии ҳунари нишон медиҳад, ки аксар маврид барои ҳалли мустақили қарори пешвой ва фикрронии озод, як қатор омилҳои зерини дохилаи ташаккули пешво мақоми бузургдоранд:

1. Боварии комил ба ҳунар ва фаъолияти касбии худ доштани пешво.

2. Шинохти ҳодисаҳо ва ҳаракатҳои касбӣ ва сабабу натиҷаи пайдоиши онҳо.

3. Сатҳи обрӯю эътибори роҳбар дар корхонаву ҷомеа ва дар сатҳи ҳокимиятдорӣ.

4. Хоҳиши баланди пешво оиди ҳалли масоил ва ҳавасмандии он.

5. Омилҳои тарафдор ва муқобили ҳалли масоил ва мавқеи ҳокимиятӣ ва таъсиррасонии онҳо.

Кормандоне, ки ба кори мураккабу мушкилу мустақил сару кордоранд, дорои қобилияти баланди зеҳнӣ ва эҷодӣ буда, низоми равонии пурқуввати дохиладоранд ва дар иҷрои фаъолиятҳои масъулияти баландро ҳис мекунад. Чунин як кудрату тавонмандии корманди касбӣ хоҳиши дигарро, яъне талаботи низоми хубро дар ҷои қорӣ талаб дорад. Кормандоне, ки аз нигоҳи тавонмандии зеҳнӣ рушд ёфтаанд, пайваста талаб менамоянд, ки ҷои қоришон идаелӣ бошад ва барои иҷрои фаъолиятҳои тамоми шароитҳои бояд муҳаё бошанд.

Маҳз рушди зеҳнӣ имкон медиҳад, ки кормандон ба дигар фаъолиятҳои касбӣ ҳаваси баланд пайдо карда, дар корхона як дастаи хуби ҳунармадонро пайдо намоем. Элементи дигаре, ки мо мехоҳем дар ин нуқта илова намоем, ин дар баробари мустақилияти зеҳнӣ дар корманд қобилияти дигар, яъне таваққули қорӣ пайдо намудан мебошад. Кормандон дар натиҷа пурра худро ба таваққули касбӣ додан, дигар аз мушкилиҳои касбӣ ва иҷрои вазифаҳои бузурги стратегии пешвой наметарсанд. Пас, имкон пайдо мешавад, ки рушди касбиро дар корхона пайдо карда, судоварии фаъолиятҳои таъмин созем.

Ҷараёни куллии рушди зеҳнии кормандон, ин таъмини устувории хотиротӣ буда, вобаста аз пурзӯршавии зеҳнӣ, хотироти кормандони касбӣ пурзӯр гашта, онҳо имкони диққатнокӣ худро дар иҷрои фаъолиятҳои касбӣ боло мебардоранд. Диққатнокӣ корманд барои иҷрои вазифаи касбӣ яке аз шаклҳои беҳтарини равонии иҷроиши вазифа буда, имкон медиҳад, ки корманд ҳунару қобилияти қордонии худро дар як нуқтаи асосӣ гирд оварда, моҳирона аз иҷрои вазифа барояд. Агар кормандон ин ҳислатро дар мӯҳлати зиёд барои худ касб кунанд, пас онҳо метавонанд рушд ёфта, то ба зинаи озодаи бирасанд ва пешво гарданд.

Хотироти пурқуввати касбӣ ин аз қударти майнаи асабро дарак дода, он кормандоне, ки фаромӯшхотиранд, маънои онро дорад, ки аллакай дар асабашон нуқсон пайдо шудааст. Ё ин ки онҳо аз аввал ба рушди хунарии худ диққат навода, асабро аз рушд мондаанд.

Қисм зиёди одамон қобилияти баланди диданро дошта, як бор агар ба онҳо иҷроиши корхоро нишон диҳед, пас вобаста аз қобилияти бинишашон ёд гирифта, иҷро карда метавонанд. Дар системаи хотиротӣ вобаста аз дараҷаи рушди диққатдихӣ ва қудрати фикрронӣ иттилоотҳо метавонанд, ки дар се гурӯҳ нақш банданд. Гурӯҳи аввал ин иттилооте мебошанд, ки як умр дар хотирот нақш баста, ҳеҷ гоҳ фаромӯш намешаванд. Аслан ин дар ҳолатҳое мешавад, ки ҳодиса ба равонӣ мо таъсири калон расонида, ҳамаи панҷ дарвозаи даркро таъсир мекунад ва ҳатто то ба дили мо мерасад, новобаста ба он, ки ҳодисаи хуб бошад ва ё ҳодисаи бад. Гурӯҳи дуввум иттилооте мебошанд, ки дар хотироти мо тӯли як давраи муайян боқӣ мемонанд. Ин ҳодисаҳо мумкин моҳияти вақтӣ дошта, он қадар диққати шуморо ҷалб накарда бошад ё таъсири каме гузашта бошад, ки баъди мӯҳлате аз ёд мебарояд. Гурӯҳи сеюм иттилоотҳое мебошанд, ки хеле кӯтоҳанд, зеро онро як лаҳза мешунаведи диққат намедиҳед ва ҳамон замон фаромӯш мешавад. Яъне, ин иттилоотҳо танҳо як дарвозаи дили шуморо то нисф таъсир карда, то ба охир нарасида боз ба қафо мегарданд, аниқтараш дар хотирот навишта нашуда, фаромӯш мешаванд.

Гуфтаҳои боло гувоҳи он ҳастанд, ки мо талаб дорем, то корманд ба иҷрои вазифаҳо ва супоришу ҳалли масъалаҳои касбӣ бояд бо як хотироти пуррае, ки дар натиҷаи дарси касбии худро то ба дараҷаи дӯстдорӣ дил – оӣ расонидан ва дар фаҳмиши худ ҷой додан ҳосил мегардад пардозад. Инчунин, дар хотирот мустаҳкам мондани иттилоот имкон медиҳанд, ки корманд пайваста онро сайқал дода пурра карда, комил гардад ва ҳангоми рӯ ба рӯ шудан ба мушкилоти касбӣ аз он иттилооти хотиротӣ истифода намуда, масоилро хунармандона ҳаллу ҷалб намоянд.

Аз ин рӯ мо талаб дорем, инсон бояд ба коре машғул шаванд, ки ба он хоҳиши баланди касбӣ дошта, тамоми иттилооти хунариашро дар дараҷаи дӯстдорӣ дил ҷой намояд ва ҳеҷ гоҳ аз хотир набарорад. Ба ҷуз ин мебоист дар натиҷаи меҳнати пайваста ин иттилоотро пурзӯр созад ва дараҷаи дӯстдорӣ дилро боз баландтару устувор гардонад.

Тадқиқотҳои равшанӣносон гувоҳӣ медиҳанд, ки инсонҳои комил дар вақти шунидан тахминан 30- 35% иттилоот ва танҳо дар ҳолатҳои алоҳида то 60% онро метавонанд дар хотирот мустаҳкам созанд. Ҷараёни хонданашон бошад агар бо диққат сурат гирад, метавонад то 40 % дар бар гирад. Пас маълум мегардад, ки барои пурра дар хотирот мондани иттилоот, инсонро зарур аст, ки ҳам шунавад, ҳам бубинад ва ҳам мутолиа намояд.

Мувофиқи ин тадқиқот соле бо миқдори 10 – 15% норасоии иттилоотии касбии кормандон мушоҳида мегардад. Бинобар ин, пешворо зарур аст, пайваста омӯзиши касбро дар корхона ба роҳ монда, кормандонро аз талаботи рушди касбӣ қафо намононад. Инчунин, соле то

5 -10 % иттилооти техникуву технологӣ дигаргун мегардад ва пешворо зарур аст, то технологияро навсозӣ намоянд, ё ин ки кормандонро барои навсозӣ тайёр карда, зина ба зина ба системаи навини технологӣ гузаронад.

Ба чуз ин баъди ҳар як давраи муайян, яъне 2- 3 сол кормандони эҷодкор бояд ҳатман ба ягон давлати рушдёфтаи касбӣ барои омӯзишии 3-6 моҳа ва зиёдтар равон карда шаванд, то ин ки онҳо бо чашми худ дида, технологияро аз худ намоянд ва онро омада дар корхона амалӣ созанд.

Дар ҷараёни истеҳсолот бошад, ҳафтае то 8 соат додани маълумот оиди ҳунари касбӣ ва нишон додани навовариҳои касбӣ барои рушди пешвой пояи асосӣ мебошад. Чунки хотирот ҳамон вақт мустаҳкам мегардад, ки агар маводи таълимӣ пай дар пай ва аз оддӣ ба мураккаб ҳаракат дошта бошад, аммо аз ҳад зиёд мураккабсозӣ ва вазнин кардани кори асаб ба ғоидаи кор нест. Зеро вақте асаб фикри чандинтарафаи мураккабро иҷро мекунад, монда шуда, қобилияти дар хотирот гирифтани иттилоотро гум карда, ҳатто бемор шуданаш ҳам мумкин аст. Асаб бояд оромона ва хушҳолона иттилоотро аз худ кунад ва мушкиливу вазнинӣ накашад.

Яке аз нуқтаҳои муҳими рушди қобилиятҳо он аст, ки мо набояд кӯдак, корманд ва ё пешворо доимо эрод бигирем, ки ту нодуруст меғӯи ва ё ин корро нодуруст иҷро кардаӣ. Дар натиҷаи чунин рафтор кардани мо, нафаре, ки ба ӯ эрод гирифта мешавад ба худ боварию гум карда, аз фикр кардан мемонад. Махсусан, вақте ки эродҳо пайваставу доимӣ мегарданд, онҳо натавонанд ба худ боварию гум мекунанд, балки ҳатто тарсончак мегарданд ва дигар аз пеши худ кореро иҷро карда наметавонанд. Ин ҳолат метавонад эшонро ҳатто оҳиста– оҳиста аз тамоми ҳаракатҳои касбӣ бимонанд ва ё ҳатман ба касалиҳои гуногуни асаб гирифта намояд.

Яке аз сарчашмаҳои муҳими рушди асаби инсонӣ, ин муомилаи байни одамон, яъне гирифтани иттилооти ҳунари ва додани он мебошад. Иттилоотро бошад инсон танҳо тавассути асаби орому майнаи солим метавонад қабул намояд. Нооромии асаб метавонад ба қобилияти фикрронии инсон таъсири манфӣ расонад ва ҳатто ба бемории фаромӯшхотириву мондашавӣ биоварад. Барои аз фаромӯшхотирӣ эмин доштани худ моро зарур аст:

1. Низомии қатии диққат додан ба фаъолияти касбӣ ва речаи фаъолияти фикрронии касбӣ ташкил намудан. Яъне, пеш аз оғози фаъолияти касбӣ зарур аст, ки мазмуни ин фаъолиятро як маротиба аз зеҳни касбиатон гузаронида, баъдан ба фаъолият шурӯъ намоед.

2. Қоидаи дуввум марказонидани тамоми ҳушу ҳаёл ба фаъолияти касбӣ ва ҷараёни иҷро шудану омилҳои таъсиррасон ба он мебошад.

3. Қоидаи ҳар чӣ тезтар иҷро кардани вазифа ва ё ҳали масоили пайдошуда. Барои он, ки ин фаъолият ва ё ҳаракат аз ёдатон фаромӯш нашавад, дар вақташ ҳар чӣ тезтар онро ба анҷом расонидан зарур аст.

4. Қоидаи бартариятҳо. Барои фаъолиятро фаромӯш накардан, ҳар чизе, ки дар атроф барои иҷрои кор ҳалал мерасонад аз байн гирифта ва

танҳо он воситаҳои зарурие, ки барои иҷрои ҳамон фаъолият заруранд бояд бимонем.

5. Қоидаи аз воситаҳои хотиротӣ истифода кардан. Яъне, корхоро вобаста аз зарурат ва талаботу вақти иҷроишашон ҷудо карда, дар дафтарчаи хотиротӣ, телефон, навор, компютер ва ғ. дар таквими болои миз навишта, ҳатман бо рангҳо ва нишонаҳои гуногун бояд ишора намоем.

Риояи қоидаҳои дар боло оварда шуда, имкон медиҳанд, ки шумо дар натиҷаи пайваста иҷро кардани ин талаботҳо тамрин намуда, оғишта-оғишта ба системаи низомие ворид шавед, ки чизеро аз хотиратон фаромӯш насозед.

Дар ҷараёни фаъолияти касбӣ пешворо зарур аст, ки кори хуби асабро таъмин сохта, хотирот ва қабули бевоситаи иттилооти навини эҷодиро ба роҳ монанд ва онро аз худ намуда, барои судовар гаштан истифода намояд. Барои ин мақсадҳои пешвоиро ноил гаштан пешворо зарур аст, ки аз панҷ низоми зерини тиллоӣ ҳамагӯна истифода кунед:

1. Низоми фосилагии андешаронӣ. Баъзан ҳангоми иҷрои фаъолияти ва ҳис мекунад, ки гӯё дигар чизеро намефаҳмед, яъне хеле хаста мегардед. Дар ҷунин ҳолат шуморо зарур аст, ки то 5 дақиқа оромона, чашмро пӯшед ва истироҳат намоед. Ё ин ки ба табиати берун аз тиреза (агар гулзор бошад хубтар аст) назар карда, аслан фикре накунеду хомӯш бошад. Дар боғи назди корхонаатон қадам задан ба мӯҳлати 10-15 дақиқа низ аз аҳамият ҳолӣ намебуд. Баъди ин ҳама вақте ба сари компютер ва ғ. дар мизи корӣ менишинеду андеша мекунад, фикратон хеле хуб мебарояд.

2. Қоидаи ором кардани асаби худ ба воситаи нӯшидани чой, қаҳва ва ғ. шарбат. Вақте ҳис мешавад, ки асаб монда шудааст, шумо метавонед тӯли 1-2 соат ба шуғли дӯстдоштаатон (масалан варзиш, китоб хондан, тамошои филм) машғул гашта аз нӯшидани чой, қаҳва ва ғ. шарбат баҳра баред.

3. Вақте асаб хаста мегардад ва дигар чизеро қабул карда наметавонад, фикратонро ба ҷое бубаред, ки шумо он ҷо истироҳат карда будед. Масалан дар вақти сафари хориҷ аз кишвар доштаатон шояд ягон мавзеи хеле ҷолибе дида будед, ки руҳатонро болида гардонида буд. Лаҳзае ҳудро дар он ҷо тассавур кунед.

4. Дар ҳолати дигар вақте хасташавии асабатонро мушоҳида мекунад ва ҳис менамояд, ки дигар имкони қабули иттилоотро надореду ҳулосаи зарурӣ бароварда наметавонед, ҳатман аз устод ва ғ. шахсоне, ки бо шумо ҳамкасбуа ҳамкору рафиқ ҳастанд маслиҳат пурсед. Бовар дорем, ки фикри яке аз онҳо ҳатман ба шумо писанд меояд.

5. Дар сурати ҳеҷ имкони фикр кардану қарори пешвоӣ қабул карданро набоштан ва кӯмак накардани қоидаҳои боло, зарур аст, ки шумо руҳсатии меҳнатӣ гирифта, муддате берун аз ин муҳити касбӣ равед. Баъди пурра табобат ва истироҳат намудан метавонед қобилияти пешвоии ҳудро барқарор карда, боз аз нав ба меҳнати зехнӣ ва навоварии касбӣ машғул шавед. Ҳеҷ гоҳ ба хоҳири монда шудани асабатон ва ғ. паст гаштани қобилияти фикррониятон аз фаъолияти пешвоӣ даст накашед. Доимо

худро дар руҳияи таслимнашавандагӣ тарбия намуда, така бар Худованди бузург карда, фикррониро пайваста ба фаъолияти касбӣ андармон созед.

АДАБИЁТ

1. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. М. 1977.
2. Ганиев Т.Б. Менечмент. Қ. 1 – 17. Душанбе. 2006 – 2023.
3. Ганиев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.
4. Гегель Г.Ф. Наука логики. Т. 1-2-3. М.1970 – 1972
5. Кант И. Критика чистого разума / соч. Т. 3-4. М. 1964 – 1965.
6. Н.О. Вилков Философия богатства. Тюмень 2000. 244с.
7. Ф.Аттор. мантику – т – тайр. Душанбе. Эҷод. 2006.356с.
8. Экономической мышление: философское преднасылки. Уч. Пособие/ Е.Н. колмайкова и др. М. 2005. – 272с

БАҲОДИҲИИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДӢ ВА РОҲБАРИИ ИСТЕЪДОДҲО ДАР ПЕШВОӢ

Дар мақолаи мазкур баҳодиҳии қобилиятҳои эҷодӣ ва роҳбарии истеъдодҳо дар пешвоӣ мавриди таҳлили баррасӣ қарор гирифта, он дарбаргирандаи усулҳои муайянамоии қобилиятҳои эҷодӣ ва пешвоӣ дар роҳбарии истеъдодҳо мебошад. Инчунин муаллиф баҳогузориҳои дурусти муайянамоии арзишҳои инсонӣ ва баинобат гирифтани фикру ақидаҳои кормандонро баён намуда, қайд менамояд, ки пешниҳодҳои кормандон нисбат ба рушди инкишофёбии фаъолият ҳатман бояд ба инобат гирифта шаванд.

Калидвожаҳо: Қобилияти зеҳнӣ, истеъдодҳо, эҷодкорӣ, баҳогузориҳои фаъолияти корманд, пешвоӣ, қарори идоракунии, депрессия ва нобоварӣ.

ОЦЕНКА ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ И УПРАВЛЕНИЕ ТАЛАНТАМИ В ЛИДЕРСВЕ

В данной статье анализируется оценка творческих способностей и управление талантами у руководителя, включены методы выявления творческих способностей и лидерства в управлении талантами. Также автор выражает правильную оценку определения общечеловеческих ценностей и учета мнения сотрудников, а также отмечает, что предложения сотрудников относительно формирования и развития деятельности должны быть учтены.

Ключевые слова: интеллектуальные способности, таланты, креативность, оценка деятельности сотрудника, лидер, решение руководителя, депрессия и недоверие.

ASSESSMENT OF CREATIVITY AND TALENT MANAGEMENT IN LEADERSHIP

This article analyzes the assessment of creative abilities and talent management of a manager, and includes methods for identifying creative

abilities and leadership in talent management. The author also expresses a correct assessment of the definition of universal human values and taking into account the opinions of employees, and also notes that suggestions from employees regarding the formation and development of activities should be taken into account.

Key words: intellectual abilities, talents, creativity, employee performance assessment, leader, manager's decision, depression and mistrust.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ганиев Таварали Бобоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 907 70 40 77. **Почтаи электронӣ:** prof.ganiev@mail.ru

Ганиев Диловар Таваралиевич – Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носиров 33. **Телефон:** +992 907 70 40 77.

Сведения об авторах: **Ганиев Таварали Бобоевич** – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17. **Телефон:** +992 907 70 40 77. **Электронная почта:** prof.ganiev@mail.ru

Ганиев Диловар Таваралиевич - Академия управления при Президенте Республики Таджикистан, ассистент кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Саид Носиров 33. **Телефон:** +992 907 70 40 77.

Information about the authors: **Ganiev Tavarali Boboevich** – Tajik National University, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 907 70 40 77. **E-mail:** prof.ganiev@mail.ru

Ganiev Dilovar Tavaralievich - Academy of Management under the President of the Republic of Tajikistan, assistant at the Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Said Nosirov 33. **Phone:** +992 907 70 40 77.

ТАШАККУЛИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИҚТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

*Комилов С.Ҷ.- д.и.и., профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди
ҷаҳони Донишгоҳи Россияву Тоҷикистон (Славяни), академики Академияи
байналхалқии мактабҳои олии*

*Садиқова Ш.К.- ассистенти кафедраи иқтисоди миллӣ
ва бехатарии иқтисоди ДМТ*

Рушди наоварии корхонаҳо ва шумораи зиёди наоварихое, ки дар бозор дар иқтисодиёти рақамӣ пайдо шудаанд, аҳамияти арзёбии таъсири рақамикунонии иқтисодиётро ба рушди наоварии корхонаҳо муайян мекунанд. Рушди иқтисодию иқтимоии кишвар аз тайёрии ва фаъолияти

корхонаҳои саноатӣ барои дар истеҳсолот ҷорӣ намудани навоарӣ вобаста аст. Лозим аст, ки мафҳуми «иқтисоди рақамӣ»-ро муайян карда, ҷузъҳои асосии онро ҷудо намуда, инчунин таъсири онро ба корхонаҳои саноатӣ арзёбӣ намоем. Иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои ҷаҳони муосир босуръат рушд мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин раванд дар канор нест ва рушдии иқтисоди он дар зинаи ташаккулёбии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии соҳаҳои иқтисоди миллӣ қарор дорад.

Дар шароити муосир яке аз тамоюлҳои муҳим ва фарқкунандаи ҷаҳони муосир инкишофи босуръат ва густариши фановариҳои рақамӣ ба шумор меравад. Олимон нишонаҳои асосии тамоюли мазкурро ҷудо карда, онро иқтисоди рақамӣ унвон намуданд, ки дар шароити феълӣ ботадриҷ тамоми бахшҳои муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоиро фаро мегирад. Хусусияти хоси иқтисоди рақамӣ дар он аст, ки навоарӣ бояд ҳамчун омили асосии рушд дарк намуд. Аз ин рӯ, дар иқтисодиёти рақамӣ корхонаҳои саноатӣ дар истеҳсолот ба рушди навоарӣ диққати махсус медиҳанд.

Бояд қайд намуд, ки масъалаи рушди технологӣ барои корхонаҳои саноатӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад. Истифодаи фановариҳои нав ба афзоиши ғаёлонаи самарави истеҳсолот оварда мерасонад. Инчунин сифати маҳсулотро беҳтар гардонида, барои коҳиши арзиши аслии маҳсулот таъсир мерасонад ва ҷиҳати кам кардани партовҳои зараровар мусоидат мекунад. Бинобар ин, мушоҳидаи тамоюлҳои рушди техника ва технологияҳои нав ҳамавақт муҳим аст, ки метавонад ҷолибияти маҳсулоти ниҳоиро ба таври назаррас афзоиш диҳад.

Аввалин шуда ки истилоҳи иқтисоди рақамиро дар илм ворид кардааст - маълум нест. Баъзе бар ин ақидаанд, ки дар адабиёти иқтисодӣ бори аввал таърифи мафҳуми иқтисоди рақамиро олим Н. Негропонтэ соли 1995 дар Донишгоҳи Массачусетс пешниҳод карда буд. Аммо Ю. Хохлов бар ин назар аст, ки Дю. Тапскотт аввалин шуда ин истилохро дар асари худ бо номи «Ҷомеаи рақамии электронӣ» истифода кардааст [12. с.13]. Ҳоло олимон таърифҳои мухталифро дар ин бора пешниҳод мекунанд, ки яке аз дигаре тавофут дорад. Бо вучуди ин, қариб ҳамаи муаллифон қайд мекунанд, ки иқтисодиёти рақамӣ дар асоси инкишофи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ташкил шудааст. Бонки ҷаҳонӣ иқтисодиёти рақамиро ҳамчун як системаи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муайян мекунад; коршиносони Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва Рушд бошанд, бар ин назаранд, ки иқтисодиёти рақамӣ бозорест, ки ба технологияҳои рақамӣ асос ёфтааст [8.с.21]. Мутахассисони ширкати машваратии Бостон мӯътақид бар онанд, ки иқтисоди рақамӣ ин истифодаи имкониятҳои муоширати маҷозӣ аст [3. с.59].

Оид ба мафҳуми иқтисоди рақамӣ аз ҷониби олимони тоҷик андешаҳои гуногун пешниҳод гардидааст. Масалан иқтисодчиён Қ.Х. Хушвахтзода, И.А. Бобиев оид ба омилҳои гуногуни таъсиррасон ба иқтисоди рақамӣ чунин андеша доранд: «Хусусиятҳои имрӯзаи бозори меҳнат, ҷаҳонишавии иқтисодиёт, рушди таҷҳизотҳои техникаӣ ва

технологӣ дар тамоми соҳаҳо ва дигар омилҳо моро водор месозад, ки аҳамияти омода намудани кормандони илмию педагогӣ ва мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат ва малакаи истифодаи технологияҳои навтарин дар соҳаи фаъолияти рақамиро ба таври ҷиддӣ дарк намоем. Муассисаҳои таҳсилоти олии илмӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои мутобиқ намудани барномаҳои таълимӣ бо стандартҳои байналмилалӣ, аз ҷумла бо дарназардошти тағйироте, ки таҳти таъсири рушди технологияҳои рақамӣ ба амал меоянд, тамоми кӯшишҳоро ба харҷ медиҳад» [10.с.399]. Қ.Х. Хушвахтзода, И.А. Бобиев иброз медоранд, ки таъмини рушди иқтисоди рақамӣ аз оmodасозии мутахассисони касбии ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯ вобастагии калон дорад. Яъне инкишофи сармояи инсонӣ дар навбати худ ба рушди иқтисоди рақамӣ оварда мерасонад.

М.М. Холматов мафҳуми иқтисоди рақамиро чунин шарҳ додааст: «Иқтисоди рақамӣ - фаъолияти иқтисодист, ки дар натиҷаи васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ рақамӣ дар истеҳсолот, идоракунии ва дигар равандҳо бо мақсади таъмини манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва рақобатпазирии иқтисоди кишвар мебошад» [11.с.133]. Назари муаллиф дар ин аст, ки иқтисоди рақамӣ дар раванди идоракунии бештар истифода карда мешавад.

Тадқиқотчиён Ш.Т. Қаюмова, С.А. Азизов дар асарҳои илмӣ худ ташаккули ҳукумати электрониро натиҷаи расидан ба иқтисоди рақамӣ мешуморанд. Бинобар ин моҳияти мафҳуми иқтисоди рақамиро чунин шарҳ додаанд: «Иқтисоди рақамӣ ин механизмҳои рақамии пешбурд, ки дар доираи он ҳисоботдиҳии байни вазорату идораҳо ва мақомотҳо тавассути пешниҳоди нишондиҳандаҳо бо мақсади беҳтаршавии мавқеи ҷумҳурӣ, дастрасӣ ба интернетӣ фарохмавҷӣ ва мобилӣ, афзоиши трафикҳои байналмилалӣ, миқдори муассисаҳо ва корхонаҳои ба низоми ягонаи давлатии рақамӣ пайваستшуда, афзун намудани шумораи истифодабарандагони хизматрасонии рақамӣ, болоравии сифати хизматрасонӣ сурат гирифта, заминаи асосии онро тадбиқи ҳукумати электронӣ муайян месозад» [5.с.57]. Онҳо чунин ибрози андеша доранд, ки бавучудоии иқтисоди рақамӣ метавонад ба пешниҳоди хизматрасониҳои гуногун мусоидат намояд.

Тадқиқотчиӣ дигари ватанӣ М.Ф. Қосимзода дар асоси тадқиқотҳои анҷомдода андешаҳои худро оид ба иқтисоди рақамӣ чунин баён намудааст: «Иқтисоди рақамӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёт мебошад, ки дар он донишҳои субъектҳо ва истеҳсолоти ғайримоддӣ бартарӣ дошта нишондиҳандаҳои асосии тавсифкунандаи он ҷомеаи иттилоотӣ мебошад» [6.с.99]. Ё иброз медорад, ки иқтисоди рақамӣ дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Бинобар ин, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба иқтисоди рақамӣ зарур мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки иқтисоди рақамӣ як фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки дар он омили асосии истеҳсолот маълумот дар

шакли рақамӣ буда, коркарди маълумот дар ҳаҷми калон ва истифодаи натиҷаҳои таҳлили он дар муқоиса бо шаклҳои анъанавии идоракунии метавонад самаранокии фаъолияти гуногуни намудҳои истеҳсолот, технология, таҷҳизот, нигоҳ доштан, фурӯхтан, молрасонӣ ва хизматрасониро таҷассум намояд. Қобили қайд аст, ки рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин бо имкониятҳои нави таъминоти кадрӣ рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ алоқамандии зич дорад. Таъминоти кадрӣ соҳаи фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун ҷузъи калидии низоми инноватсионии миллӣ рушди таъркунии мақсадноки мутахассисон ва кадрҳои болаёқатро дар фаъолияти инноватсионӣ бо назардошти афзоиши ҳамасолаи нақши дониш, илм, технологияҳо дар рушди иқтисодӣ, тақозо менамояд [15].

Таърифҳои пешниҳодшударо таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки иқтисодиёти рақамӣ тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ таъмин мегардад. Дар асоси маводҳои омӯхташуда, мо таърифи мафҳуми иқтисоди рақамиро чунин таҳия намудем: иқтисоди рақамӣ ин низоми истеҳсолӣ, тиҷорат, робитаҳо ва муносибатҳои иҷтимоӣ мебошад, ки тавассути технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ таъмин ва дастгирӣ мешавад ва сатҳи баланди рушди сармояи инсониро дар ҷомеа тақозо менамояд.

Дар асоси таҳлили муқоисавии давраҳои гуногуни тараққиёти иқтисодиёт ва соҳми инсон дар ин марҳалаҳо, ки И.С. Шамсов дар асарҳои илмӣ худ овардааст, метавон хулоса кард, ки дар иқтисодиёти рақамӣ шахсияти асосӣ мутахассисест, ки иттилоотро коркард мекунад ва навовариҳоро таҳия мекунад ва иттилоот ва дониш ба муҳимтарин манбаи даромад табдил медиҳад [13.с.26].

Сармояи инсонӣ як захираи калидӣ дар иқтисодиёти рақамӣ мебошад, зеро роботҳо дар аксари ҳолатҳо меҳнати муқаррарии инсониро иваз мекунанд, ки ба шахс имкон медиҳад, ки танҳо ба қори зеҳнии эҷодӣ машғул шавад. Инчунин дараҷаи маълумотноки, маҳорати касбӣ, қобилияти омӯзиш ва эҷодкорӣ аҳамияти калон дорад. Рақамикунонии иқтисодиёт ҳамчун шакли фаъолияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар асоси шабакаи ҷаҳонии электронӣ ва истифодабарии оқилонаи технологияҳои иттилоотӣ-иқтисодӣ рушд ёфта истода, ҳамзамон имкониятҳои нисбатан коҳиш додани на танҳо хароҷоти вақти қорӣ, балки хароҷоти трансаксиониро фароҳам оварда истодааст. Барои ҳамин, дар ояндаи наздик афзалиятҳои гузариши рақамии соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат бо назардошти ташаккули бозори меҳнат ва низоми омода намудани кадрҳои равияи технологиву барномасозӣ афзоиш меёбад.

Аз ин рӯ, баланд бардоштани сатҳи донишҳои назариявӣ дар шароити ташаккул ва рушди рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ зарурати ташаккули заминаҳои илмӣ ва методологии рушди иқтисоди миллӣ дар раванди ноил шудан ба Ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба миён меорад.

Ҳамин тариқ, рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорои хусусиятҳои ба худ хосест, ки онро аз иқтисодиёти марҳилаи саноатӣ ба

таври куллӣ фарқ мекунад. Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ дар сохтори ширкатҳо саҳми калонро ширкатҳои фаромиллие ишғол мекунанд, ки инноватсияҳоро таҳия ва паҳн менамоянд. Бисёр ширкатҳои инноватсионии хурд (стартап) пайдо мешаванд, ки ба фаъолияти навоарӣ машғул мешаванд.

Бо дарназардошти он, ки гузариш ба рушди инноватсионии иқтисодӣ талаботро ба хусусиятҳои сохтори сифатии сармояи инсонӣ ба таври назаррас тағйир медиҳад, маҳз нишондиҳандаҳои сифатии сармояи инсонӣ аҳамияти бештар пайдо мекунанд.

Қобили зикр аст, ки арзиши сармояи миллии инсонӣ натиҷаи ҷамъбасти механикии сармояи инсонии ҷудогона ва ҷузъҳои он нест, балки дар асоси ҳамкориҳои доимӣ ва пуррагии ҳамдигар ба вучуд омада, инкишоф меёбад, яъне зухуроти таъсири мутақобила мушоҳида мешавад.

Проблемаҳои сармояи инсонӣ ҳамеша объекти таваҷҷӯҳи махсуси муҳаққиқон мебошанд. Ҳамзамон, қаблан ҳадафи омӯзиши мушкilotи сармояи инсонӣ баланд бардоштани ҳосилнокӣ, самаранокӣ ва рақобатпазирӣ буд. Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, таваҷҷӯҳи бештар ба масъалаҳои мутобиксозии сармояи инсонӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли ҳақиқии идоракунии захираҳои меҳнатӣ дода мешавад.

Аз замони пайдоиши назарияи идоракунии кадрҳо сармояи инсонӣ дигаргуниҳои назаррасро аз сар гузаронидааст. Сабаби асосии ин тағйиротҳо дар сохторҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ, инчунин тағйироти илми иқтисодӣ нисбат ба нақшҳо, мазмун ва муносибат ба захираҳои меҳнатӣ буд.

Бояд қайд намоем, ки дар раванди рақамикунонии иқтисодиёт муҳаррики асосии рушди навоарии одамони дорои маълумоти олӣ дошта мебошанд, ки шароити мусоиди зиндагиро таъмин менамоянд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар баробари талабот ба донишҳои технологияи рақамии кормандон, менечерҳо нисбат ба ҷунин сифатҳои шахсии кормандон, аз қабili муносибати эҷодӣ ба ҳалли мушкilot, қобилияти мутобикат кардан ва ҳалли мушкilotи мураккаб ва албатта, малакаҳои роҳбарӣ талаботҳои баланд мегузоранд. Дар раванди рақамикунонии иқтисодиёт, малакаҳои кормандон, ки онҳоро мошинҳо тақрор карда наметавонанд, махсусан арзишманд мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Бабаджанов Р.М. Государственное управление институциональным развитием цифровой экономики Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана. - № 2. 2021. - С. 92-96.

2. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // дисс. ... н.и.и.: 6D.KOA-004 – Давлатов Сорбон Назримадович Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – 170с.

3. Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Нақши сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти муосир / конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-

амалӣ дар мавзӯи “Бехатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ” 31.11.2023 –Душанбе-2023. С. – 69-75.

4. Ильченко А.Н., Ильченко К.А. Цифровая экономика как высшая ступень развития инфокоммуникационных технологий / А.Н. Ильченко, К.А. Ильченко // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. 2018. № 3 (55). - С. 56-63.

5. Қаюмова Ш.Т., Азизов С.А. Ташаккули ҳукумати электронӣ заминаи мусоид барои рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ. 2020 / №4/1 (48). - С. 54-63.

6. Қосимзода М.Ф. Ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ дар низомии идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ. 2021 / №2 (51). - С. 97-103.

7. Мавлоназаров С.С., Одинаев Р.С. Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - С. 193-196.

8. Положихина М.А. Цифровая экономика как социально-экономический феномен / М.А. Положихина // Экономические и социальные проблемы России. 2018. – С. 8-38.

9. Усмонов Д.У. Роҳҳо ва имкониятҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - № 1. 2022. - С.131-135.

10. Хушвахтзода К.Х., Бобиев И.А. Подготовка специалистов бухгалтерского учета в Республике Таджикистан в условиях цифровой экономики // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. 2021. № 2 (56). - С. 396-404.

11. Холматов М.М. Институциональные аспекты развития цифровой экономики Таджикистана // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. - С. 130-135.

12. Чуланова О.Л. Компетенции персонала в цифровой экономике: операционализация персонала организации с учетом ортобиотических навыков и навыков / О.Л. Чуланова // Вестник евразийской науки. 2019. № 2. Том 11. – С. 1-22.

13. Шамсов И.С. Взаимосвязь информационных технологий и рынка труда в условиях перехода к цифровой экономике // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2020. №1. - С. 24-28.

14. Юсупов Ш.Н., Ниёзов М.А. Хусусиятҳои таҳдидҳои кибернетикӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. № 2. - С. 144-149.

15. Комилов С.Дж. “Особенности профессионального образования в условиях инновационного развития и цифровизации”. // Сборник научных статей II Региональной научно-практической конференции “Региональные аспекты устойчивого развития профессионального образования: вызовы и перспективы” 23-24 октября 2023г. Ташкент, Узбекистан, 2023. - С.45-49.

ТАШАККУЛИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИҚТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

Дар мақола асосҳои илмӣ ташаккули сармояи инсонӣ бо хусусиятҳои раванди рақамикунонии иқтисодиёти миллӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Исбот шудааст, ки яке аз омилҳои асосии ташаккули иқтисоди рақамӣ рушди сармояи инсонӣ буда, масъалаҳои асосии он дар шароити дигаргунсозии иқтисодӣ таҳқиқ шудааст. Муайян карда шудааст, ки таъсири раванди рақамикунонии иқтисодиёт ба рушди сармояи инсонӣ баҳси муфассалро талаб менамояд. Асоснок карда шудааст, ки дар шароите, ки ҷорӣ намудани инноватсия омили муҳимтарини рақобатпазирии корхона мегардад, дар чунин ҳолат аз ҳисоби технологияи босуръат тараққиёти корхона ба вучуд меояд. Инчунин исбот шудааст, ки рушди сармояи инсонӣ барои рушди иқтисодиёти рақамӣ замина мегузорад.

Калидвожаҳо: сармояи инсонӣ, иқтисоди рақамӣ, сармоягузорӣ, инноватсия, саноат, рушди иқтисодӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

В статье научные основы формирования человеческого капитала уточняются с особенностями процесса цифровизации национальной экономики. Обосновывается, что одним из основных факторов, приводящих к формированию цифровой экономики, является развитие человеческого капитала и указаны на основные вопросы развития человеческого капитала в условиях трансформации экономики. Уточнено, что влияние процесса цифровизации экономики на развитие человеческого капитала представляет собой детальную дискуссию и обосновано, что в условиях, когда внедрение инноваций становится важнейшим фактором конкурентоспособности предприятия, происходит бурное технологическое развитие предприятия. Также обосновано, что развитие человеческого капитала закладывает основу развития цифровой экономики.

Ключевые слова: человеческий капитал, цифровая экономика, инвестиции, инновации, промышленность, экономическое развитие.

FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN CONDITIONS DIGITIZATION OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES

In the article, the scientific foundations of the formation of human capital are clarified with the features of the process of digitalization of the national economy. It is substantiated that one of the main factors leading to the formation of the digital economy is the development of human capital and points to the main issues of human capital development in the context of economic transformation. It is clarified that the influence of the process of digitalization of the economy on the development of human capital is a detailed discussion and it is justified that in conditions when the introduction of innovations becomes the most important factor in the competitiveness of an enterprise, rapid technological development of the enterprise occurs. It is also

substantiated that the development of human capital lays the foundation for the development of the digital economy.

Key words: human capital, digital economy, investment, innovation, industry, economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Комилов Сироджиддин Чалолиддинович-Донишгоҳи Россияву Тоҷикистон(Славяни), доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳон, академики Академияи байналхалқии мактабҳои олий. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30. **Телефон:** +992 917-50-54-51. **Почтаи электронӣ:** sirodj1950@mail.ru.

Садиқова Шукрона Карчаевна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ассистенти кафедраи иқтисоди миллий ва бехатарии иқтисодӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 985-39-29-30. **Почтаи электронӣ:** Shukronas-1985@mail.ru.

Сведения об авторах: Комилов Сироджиддин Джалалиддинович - Российско-Таджикский (Славянский) университет доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории и мировой экономика, академик Академии международной академии наук высшей школы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мирзо Турсун-заде, 30. **Телефон:** +992 917-50-54-51. **Электронная почта:** sirodj1950@mail.ru.

Садиқова Шукрона Карчаевна - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры национальной экономики и экономической безопасности. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 985-39-29-30. **Электронная почта:** Shukronas-1985@mail.ru.

Information about authors: Komilov Sirodzhiddin Dzhalaliddinovich - Russian-Tajik (Slavic) University, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory and World Economy, Academician of the Academy of the International Academy of Sciences of Higher Education. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mirzo Tursun-zade street, 30. **Phone:** (+992) 917-50-54-51 **E-mail:** sirodj1950@mail.ru.

Sadikova Shukrona Karchaevna - Tajik National University, Assistant at the Department of National Economics and Economic Security. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 985-39-29-30. **E-mail:** Shukronas-1985@mail.ru.

МУШКИЛОТИ ТАЙЁР КАРДАНИ КАДРҲО ДАР ВАЗЪИЯТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

*Низамова Т.Д. –д.и.и., профессори кафедраи
иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибқориҳои ДМТ*

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ диверсификатсияи маҳсулоти истеҳсолшаванда ва тағйири технологияро дар ширкату корхонаҳо талаб мекунад. Дар навбати худ ин зарурияти тарбия ва бозомӯзии кадрҳоро ба миён меорад. [9, с.190]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми охирини худ ба Маҷлиси

Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: «Вазорати саноат ва технологияҳои нав якҷо бо раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои мамлакат ба рушди саноати сабук, ҳӯрокворӣ, ҳунарҳои мардумӣ, ба ин васила ба роҳ мондани коркарди пурраи ашёи хоми ватанӣ ва бо ҷойҳои корӣ таъмин намудани аҳолии кишвар, хусусан, ҷавонону бонувон эътибори махсус диҳанд.

Вобаста ба масъалаҳои зикргардида, Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки доир ба такмили низоми омода намудани мутахассисон барои бахши воқеии иқтисодиёт, бо дарназардошти афзалиятҳои соҳавӣ, таъсиси маҷмааҳои саноатӣ, агросаноатӣ ва хизматрасонӣ, тадбирҳои мушаххасро роҳандозӣ намояд.» [1]

Чи тавре ки маълум аст, Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030»-ро қабул намуд, ки мувофиқи он се сценария коркард шудааст, [11] сценарияи беҳтарин ин сценарияи инноватсионӣ индустриалӣ мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи тайёр кардани кадрҳо ва бозомӯзии онҳо аҳамияти махсус дода қайд карданд: «Масъалаи омӯзонидани касбу ҳунарҳои гуногун ва тайёр кардани кадрҳои коргарӣ вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулони вазоратҳои меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, маориф ва илм ва вазорату идораҳои, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ доранд, инчунин роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо буда, онҳо вазифадоранд, ки заминаҳои моддиву техникаи таълимгоҳҳо, бахусус марказҳои таълими калонсолонро таҳким бахшанд ва барои омода кардани кадрҳои дар бозори меҳнат рақобатпазир ҳамаи чораҳои заруриро амалӣ намоянд». [2]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Паём қайд намуданд: «Сценарияи индустриалию инноватсионӣ бунёди асосҳои рушди инноватсионии иқтисодиёти кишвар дар заминаи гузаронидани ислоҳот дар соҳаи маориф ва тайёркардани мутахассисони замонавиро пешбинӣ мекунад, ки ин ба истифодаи оқилонаи имкониятҳои нави ҳамгирӣ ва рушди инфрасохтори транзитии кишвар, диверсификатсияи иқтисоди миллӣ ва афзоиши назарраси содироти молу хизматрасониҳо оварда мерасонад» [3].

Дар давраи муосир барои иқтисодиёти мамлакат кадрҳои босавод дар ҳама соҳаҳо зарур аст. Таҷрибаи чи мамолики тараққиқарда ва чи давлатҳои муштаракулманофеъ нишон медиҳад, ки барои самаранок фаъолият кардани иқтисодиёти ҳар як мамлакат ба тайёр кардани бозомӯзии кадрҳо аҳамияти хоса бояд дода шавад (Козлов В. А., Квагинидзе, Гимпельсон В. Е., Капелюшников Р. И., Градов А. П., Кузин Б. И., Шорникова Н. Ю., Бентлей Т.). [8, с.64]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз мушкилот дар он аст, ки дар баъзе соҳаҳо аз меъёр зиёд мутахассисон тайёр карда шуда бошад, дар дигар соҳаҳо нарасидани кадрҳо мушоҳида мегардад. Таҳқиқи системаи

тайёрии касбии кадрҳо дар солҳои истиқлолият нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 нисбат ба соли 1991 тайёркунии кадрҳо 52,0,7% (дар соли 2021 ин рақам хеле зиёд буд – 77,8%) зиёд шудааст, гарчанде дар таносуби омодакунии мутахассисон номуносибӣ дида мешавад (нигаред ба ҷадвали 1).

Агар дар соли 1991 ҳиссаи шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии қариб 20 фоиз, миёнаи касбӣ – 27,1 % ва ибтидоии касбӣ 53,2 фоиз бошад, пас дар соли 2022 ин таносуб чунин аст: 58,3; 30,9; ва 10,8 фоиз. Дар ин давра шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии зиёда аз 4,5 маротиба, миёнаи касбӣ 1,7 маротиба зиёд гардида, муассисаҳои ибтидоии касбӣ бошад, 30,9 фоизи дараҷаи соли 1991-ро ташкил намуд (нигаред ба ҷадвали 1) [10, с. 57-60]. Аммо бояд қайд намуд, ки тарбияи кадрҳо дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ беҳтар мегардад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар соли 2021 нисбат ба соли 2015 ин нишондод 16,4 фоиз афзудааст ва зиёда аз 33,6 фоизи онҳо ба соҳаҳои истеҳсоли равона гардидаанд.

Аз тарафи дигар дар соҳаи саноат нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти Тоҷикистон рушди бештар мушоҳида мегардад, корхонаҳои нав ба нав ба кор медароянд ва ба қувваи кории бештар ниёз доранд.

Боиси хушнудист, ки тарбияи кадрҳо дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти касбӣ беҳтар мегардад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар соли 2022 нисбат ба соли 2010 ин нишондод қариб 1,6 маротиба афзудааст (59,0%), гарчанде ин нишондиҳандаҳо дар соли 2021 аз ин ҳам зиёд буданд (76,6%).

Бояд қайд намуд, ки тайёр кардани кадрҳо дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ беҳтар мегардад ва дар ин давра ба ҳисоби миёна 18,0% афзудаанд, гарчанде дар соли 2022 бо сабабҳои гуногун дар тайёр кардани кадрҳо дар ҳама сатҳ (оли, миёна, ибтидоӣ) камшавӣ мушоҳида мегардад.

Ҷадвали 1. Хатми мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии миёна ва ибтидоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои 1991-2022

Сол	Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ		Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ		Муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ		Ҷамагӣ шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии миёна ва ибтидоӣ	
1991	13	9968	81	13700	81	26859	50527	нафар
2000	30	13600	72	6900	72	15649	36149	
2005	36	15100	71	8000	71	14360	37460	
2010	33	27685	51	10200	66	10387	48272	
2015	38	29500	66	11800	61	9577	50877	
2016	39	33153	67	14004	61	14334	61491	
2017	39	38500	67	17800	61	13109	69409	
2018	39	44600	70	20800	61	13000	78400	
2019	40	43200	74	20800	62	11699	75699	
2020	41	42400	78	23600	62	11436	77436	
2021	41	53600	79	25100	62	11150	89850	
2022	46	44800	84	23700	60	8291	76791	

Сарчашма: Омори солонаи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ.- АОПҶТ. –Душанбе. - 2023.- с. 57, 60.

Чи тавре ки маълум аст, барои рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ пеш аз ҳама тайёр кардани кадрҳои сатҳи ибтидоии касбӣ ва фиристодани онҳо ба соҳаҳои иқтисодиёти милли мувофиқи мақсад аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Шумораи коргарон-хатмкардаҳои муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ, ки ба соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ фиристода шудаанд дар солҳои 2015-2022 нафар [5, с. 162-163].

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нис-бат ба 2016, %
Шумораи хатмкунандаҳо	9577	14334	13109	13000	11699	11436	11150	8291	86,6
Аз онҳо ба кор ба соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳурӣ фиристода шудаанд:	3908	8062	7373	3942	3724	3729	3742	2816	72,1
Бо ғоиз	40,8	56,2	56,2	30,3	31,8	32,6	33,6	34,0	-6,8
Аз он ҷумла ба соҳаҳои:									
Саноат	1214	1925	1760	1697	1655	1302	455	377	31,0
Соҳаи кишоварзӣ	1187	2820	2579	1445	1063	1423	825	932	78,5
Нақлиёт	541	1435	1312	620	409	326	-	48	8,9
Алоқа	48	212	194	194	71	-	25	22	45,8
Сохтмон	293	580	530	301	221	353	147	203	69,3
Савдо ва хӯроки умумӣ	238	355	352	125	125	107	28	31	13,0
Ҳочагии манзилӣ-коммуналӣ	22	190	174	74	74	76	-	-	-
Хизмати маишии аҳоли	89	170	155	106	106	110	-	-	-
Дигар соҳаҳо	276	375	344	-	-	-	437	620	224,6
Ба кор фиристода нашуданд	5669	6272	5736	9058	7975	7707	7408	2816	49,7

Қобили қайд аст, ки агар дар соли 2016 дар соҳаи саноати сабук 1220 нафар, саноати хӯрокворӣ 410 нафар, саноати таъбу нашр 430 ва соҳаи мошинсозӣ ва коркарди металл – 173 нафар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбиро хатм намуда, ба корхонаҳои ин соҳаҳо ба кор рафта бошанд, пас дар солҳои минбаъда ин рақамҳо кам гаштаанд, масалан дар соли 2022 ҳамагӣ ба соҳаи саноат 377 нафар ба кор рафтаанд. Ин рақамҳо дар соҳаи кишоварзӣ нисбатан беҳтар мебошанд, дар соли 2022 583 нафар, аммо дар солҳои пештара ин нишондиҳанда хеле хуб буд – масалан дар соли 2016 - 2820 нафар ва ғайра.

Қобили қайд аст, ки дар соли 2016 дар соҳаи саноати сабук 1220 нафар, саноати хӯрокворӣ 410 нафар, саноати таъбу нашр 430 ва соҳаи мошинсозӣ ва коркарди металл – 173 нафар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбиро хатм намуда, ба корхонаҳои ин соҳаҳо ба кор рафтанд, ҳол он ки солҳои пеш шумораи онҳо дар соҳаҳои мухталиф хеле кам буд [9,

с.192]. Аз тарафи дигар дар соҳаи саноат нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти Тоҷикистон рушди бештар мушоҳида мегардад, корхонаҳои нав ба нав ба қор мебароянд ва ба қувваи қори бештар ниёз доранд.

Бояд қайд намуд, ки таъсиси Кумита оид ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чораи бамаврид ва сари вақтӣ мебошад. [7].

Вазъияти тайёркунии кадрҳо вобаста ба хатми мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ аз рӯи гурӯҳи ихтисосҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2022 дар ҷадвали 2 оварда шудааст [7, 6].

Ҷадвали 2. Хатми мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии ва миёнаи касбӣ аз рӯи гурӯҳҳои ихтисосҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2022. [10, с. 59].

ҳаз. нафар

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нис-бат ба 2016, %
Хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти олии	29,5	33,2	38,5	44,6	43,2	42,4	53,6	44,8	151,9
Аз ҷумла муассисаҳои соҳаҳои зерин:									
Саноат ва сохтмон	5,0	5,6	5,8	5,6	4,9	5,6	6,8	9,0	180
Соҳаи кишоварзӣ	1,8	2,0	2,2	2,0	1,5	1,8	2,2	2,1	116,7
Иқтисодиёт	8,8	9,6	11,0	12,7	14,3	12,0	15,4	5,2	59,1
Техникаи радио-электронӣ, техникаи ҳисоббарорӣ ва телекоммуникатсионӣ	1420	1428	1428	1491	1427	1427	1318	1322	
Хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти миёна	11,8	14,0	17,8	20,8	20,8	23,6	25,1	23,7	200,8
Аз ҷумла муассисаҳои соҳаҳои зерин:									
Саноат ва сохтмон	1,3	1,2	2,0	2,5	2,6	2,4	2,6	1,8	138,5
Соҳаи кишоварзӣ	0,2	0,3	0,2	0,4	0,2	0,4	0,4	0,2	100,0
Иқтисодиёт	0,2	0,3	0,8	0,9	0,8	0,8	1,0	0,8	4 ма- ротиб
Техникаи радио-электронӣ, техникаи ҳисоббарорӣ ва телекоммуникатсионӣ	80	81	224	624	780	783	736	517	

Таҳлили хатми мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз рӯи гурӯҳҳои ихтисосҳо дар ин давра нишон медиҳад, ки ин нишондод

зиёда аз 1,5 маротиба афзудааст (151,9), аз ҷумла дар соҳаи саноат ва сохтмон 1,8 маротиба. Ин вобаста ба он аст, ки дар солҳои истиқлолият дар Тоҷикистон ду донишқада доир ба тайёркунии мутахассисони соҳаҳои металлургия ва энергетика ва соли 2011 филиали Донишқадаи хула ва пӯлоди ш. Маскав (МИСиС) барпо карда шуд. Ин соҳаҳо дар ояндаи кишвар афзалият доранд ва бунёди ҷунин донишқадаҳо мувофиқи мақсад аст. Дар тайёр кардани мутахассисони таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷунин тамоил дар соҳаҳои саноату сохтмон ва соҳаҳои иҷтимоӣ мушоҳида карда мешавад. Инчунин бояд қайд намуд, ки дар солҳои ахир тайёр кардани кадрҳо дар самти техникаи радиоэлектронӣ, техникаи ҳисоббарорӣ ва телекоммуникатсионӣ чи дар сатҳи таҳсилоти олӣ ва чи дар сатҳи таҳсилоти миёна зиёд гардида истодааст, ки барои рушди рақамикунонии иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Таҳлили ин чараён дар сатҳи минтақаҳо дар солҳои 2015-2022 (ҷадвали 3) нишон медиҳад, ки дар ин давра масъалаи тайёркунии ва бозомӯзии кадрҳо аз ҳама зиёд дар вилояти Суғд ба роҳ монда шудааст, дар ин давра ҳиссаи ин минтақа аз 44% дар соли 2015 то қариб 50% (49,8%) дар соли 2019 расидааст. Бояд қайд намуд, ки ба ин нишондиҳанда COVID-19 таъсири манфӣ ба ҳама минтақаҳо расондааст, нигаред ба рақамҳои ҷадвали 3.

Чи тавре аз рақамҳои ҷадвали 3 дида мешавад то соли 2019 дар ҳама минтақаҳо рушд мушоҳида мегардад. Бояд қайд намуд, ки аз соли 2021 дар сатҳи минтақаҳо ин нишондиҳанда нав карда нашудааст. Нишондиҳандаи мазкур дар ВМБК хеле паст мебошад, гарчанде аз соли 2016 нисбат ба соли 2015 хеле беҳтар гардидааст.

Ҷадвали 3. Тайёрии касбии кадрҳо, баланд бардоштани таҳассусҳо ва таҷрибаҳосилкунии онҳо дар минтақаҳои ҚТ дар солҳои 2015-2020. [5, с.158].

ҳаз. нафар

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 нис- бат ба 2015, %
Ҳамагӣ дар ҚТ	21888	29987	46507	53220	49750	35113	160,4
Аз он ҷумла дар минтақаҳо:							
ВМБК	8	119	123	106	271	115	14,4 маротиб
Вилояти Хатлон	2632	2293	1700	3218	3988	7571	287,6
Вилояти Суғд	9672	19258	23106	26502	28262	14167	146,5
ш. Душанбе	9390	4880	7393	6351	6140	3375	35,9
НТҚ	4426	3136	14183	17043	11089	9885	223,3

Дар шароити иқтисоди бозорӣ барои инкишофи бахши хусусӣ доир ба масъалаҳои тайёркунии ва бозомӯзии кадрҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан дар соҳаҳои истеҳсоли аҳамияти махсус бояд дод. Боиси хушнудист, ки соли 2014 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” дар таҳрири нав қабул гардид.[6] Дар

қонуни мазкур моддаи 16 «Бизнес–инкубаторҳо» ворид карда шудааст, ки яке аз вазифаҳои асосии он - ташкили хизматрасонии босифат ва касбӣ ба субъектҳои соҳибкории хурду миёнаи навтаъсис дар ҳама марҳилаҳои фаъолиятшон тавассути дастгирии методӣ, иттилоотӣ, машваратӣ, омӯзишӣ ва ҳуқуқӣ, ҳамчунин рушди ҳамкорӣ байни субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна, инчунин баланд бардоштани сатҳи маълумотноки ва маърифатнокии ҳуқуқии соҳибкорони хурд ва миёна мебошад.

Боиси хушнудист, ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 Соли рушди туризм ва ҳунари мардумӣ эълон карда шудааст ва дар партави он лоиҳаи “Стратегияи рушди туризм дар ҚТ то соли 2030” қабул гардидааст, ки яке аз қисмҳои асосии он тайёр кардани кадрҳои баландхаттисос барои ин соҳа, инкишофи кластери инноватсионии сайёҳӣ мебошад [12].

Барои оқилона ташкил намудани сохтори тайёркунии ва бозомӯзии кадрҳои баландхаттисос дар ҳама сатҳҳо аз ҷониби Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумита оид ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳо, ки ба тайёр кардан, бозомӯзии кадрҳо сару кор доранд, зарур аст, ки барои хатмкунандагони мактабҳо тадбирҳои интихоби касбу ҳунар андешанд, низоми пешниҳоди иттилоотро доир ба бозори меҳнат беҳтар намоянд, таҷрибаи мамлакатҳои хориҷро омӯхта, ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда, ба ҳаёт татбиқ намоянд, то ки хатмкунандагон ва дигар гурӯҳҳои аҳолиро дарчустуҷӯи ҷойҳои қору таҳсилот беҳтар хабардор намоянд [9].

Аз нуктаи назари мо, барои инкишофи иқтисодиёти ояндаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар партави “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи 2030”[11] ҷоннок намудани тайёркунии мутахассисони баландхаттисос (менечерҳои ихтисосҳои гуногун, пеш аз ҳама, менечерҳои зиддибуҳронӣ, бозоршиносон, мутахассисони соҳаҳои молия, бонкҳо ва суғурта, аудиторҳо, ҳуқуқшиносони соҳаи соҳибкорӣ, мутахассисони соҳаи саноат, соҳаи рақамикунонии иқтисодиёт, хизматрасонӣ ва ғайра), ки метавонанд дар шароити тағйирёбии босуръати хоҷагидорӣ ва талаботи бозор фаъолият намоянд, ривоч додани кластерикунонии соҳаҳо ва дар таркиби он дохил кардани донишгоҳу донишқадаҳо ва коллеҷҳо оид ба тайёркунии ва бозомӯзии кадрҳо мувофиқи мақсад мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2023. НИАТ //«www.khovar.tj».

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017. НИАТ //«www.khovar.tj».
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016. НИАТ //«www.khovar.tj».
4. Бозори меҳнат дар ҚТ: 30-соли истиқлолияти давлатӣ.//Маҷмуаи оморӣ.- АОПҚТ. – Душанбе.- 2021.- 614 с.
5. Бозори меҳнат дар ҚТ. Маҷмуаи оморӣ.- АОПҚТ. – Душанбе.- 2023.- 337 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” Душанбе, 26.07. 2014.г. № 1107. [http: // mmk.tj /ru/ library /o_goszashite _i_podderzhke _predprinimatelstva. rar.](http://mmk.tj/ru/library/o_goszashite_i_podderzhke_predprinimatelstva.rar) (санаи дастрасӣ аз 03.07.2018).
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16.01.2024 оид ба Кумита оид ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. НИАТ // «www.khovar.tj».
8. Низомова Т.Д. Оптимизация соотношения подготовки специалистов высшего и среднего специального образования: отраслевые и региональные аспекты / Т.Д.Низомова // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ.- Душанбе: “Сино”, 2017, № 2/5 (1).- с. 64-68.
9. Низомова Т.Д. Самтҳои калидии таъмини самараноки тарбия ва бозомӯзии кадрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. Душанбе, № 4.- с 190-198.
10. Омори солонаи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ.- АОПҚТ.–Душанбе.- 2023.- 419 с.
11. Стратегияи миллии рушди ҚТ то давраи 2030.- Душанбе.- 2017. – 96 с.
12. Стратегияи рушди туризм дар ҚТ то соли 2030. Душанбе, 2018. АМИТ «Ховар» (санаи дастрасӣ аз 03.07.20

МУШКИЛОТИ ТАЙЁР КАРДАНИ КАДРҲО ДАР ВАЗЪИЯТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар маъруза масъалаҳои тайёр кардани мутахассисон ва бозомӯзии онҳо дар партави Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030” мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Системаи тайёрии касбии кадрҳо дар солҳои истиқлолият дар сатҳи таҳсилоти олӣ, миёна ва ибтидоӣ, инчунин бозомӯзии онҳо таҳлил гардида, номутоносибӣ дар таносуби омодакунии мутахассисон ошкор шудааст. Тавсияҳо доир ба самаранок ташкил намудани сохтори тайёркунии ва бозомӯзии кадрҳои баландихтисос дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар сатҳи соҳавӣ ва минтақавӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: бизнес-инкубатор, бизнес-тахсилот, диверсификатсия, кадрҳо, ихтисос, тайёр кардани кадрҳо, бозомӯзӣ, бозори меҳнат, мутахассисон, рақамикунонӣ, самаранокӣ.

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В докладе рассматриваются вопросы подготовки специалистов и их переподготовки в свете Посланий Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан», а также «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года». Проанализирована система профессиональной подготовки кадров в годы независимости на уровне высшего, среднего и начального образования, а также их переподготовки, выявлена диспропорция в соотношении подготовки специалистов. Даны рекомендации по эффективной организации структуры подготовки и переподготовки высококвалифицированных кадров на отраслевом и региональном уровне в условиях цифровизации.

Ключевые слова: бизнес-инкубатор, бизнес-образование, диверсификация, кадры, квалификация, подготовка кадров, переподготовка, повышение квалификации, цифровизация, эффективность.

PROBLEMS OF PERSONNEL TRAINING IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION OF THE ECONOMY

The report examines the issues of training specialists and their retraining in the light of the Messages of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon “On the main directions of domestic and foreign policy of the Republic of Tajikistan”, as well as the “National Development Strategy of the Republic of Tajikistan until 2030”. The system of professional training of personnel during the years of independence at the level of higher, secondary and primary education, as well as their retraining, was analyzed, and a disproportion in the ratio of specialist training was identified. Recommendations are given for the effective organization of the structure of training and retraining of highly qualified personnel at the industry and regional level in the context of digitalization.

Key words: business incubator, business education, diversification, personnel, qualifications, personnel training, retraining, advanced training, digitalization, efficiency.

Маълумот дар бораи муаллиф: Низомова Тухфамо Давлатовна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 93 423 82 20. **Почтаи электронӣ:** tuhfamoh49@mail.ru.

Сведения об авторе: Низамова Тухфамо Давлатовна - Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 93 423 82 20. **Электронная почта:** tuhfamoh49@mail.ru.

Information about author: Nizamova Tuhfamo Davlatovna - Tajik National University, Doctor of economical sciences, Professor, professor chair economics enterprises and entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 93 423 82 20. **E-mail:** tuhfamoh49@mail.ru.

ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

*Қурбонов А.К. - д.и.и., профессори кафедраи таҳлили
иқтисодӣ ва аудити ДМТ*

*Назирзода Н.И. - ассистенти кафедраи таҳлили
иқтисодӣ ва аудити ДМТ*

*Алихонзода Ш.-ассистенти кафедраи системаҳои
итилоотӣ дар иқтисодиёти ДМТ*

Маълум аст, ки бо гузаштан ба иқтисоди бозорӣ бисёр субъектҳои нава пайдо шудаанд, ки ҳамчун ниҳоди мустақили ҷавобгу ба талаботи муносибатҳои бозорӣ ва сохтори идоракунии соҳаи иқтисоди мебошанд. Вобаста ба ин яке аз ҳама сохтори зарурӣ ва ифодакунандаи бахши иқтисодии давлат ин ташкили мақомоти андоз дар системаи иқтисоди миллӣ буд, ки моҳи июни соли 1991 ҳамчун шуъба ва аз моҳи январи соли 1992 дар заминаи Раёсати даромадҳои давлатӣ ва андозҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарраёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Баъдан дар заминаи Сарраёсати андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 майи соли 1995 Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд. Бояд қайд кард, ки дар системаи иқтисоди миллӣ Кумитаи андоз нақши хело ҳам муҳимро барои усутувирии молиявии давлат мебозад. Чунки қисмати асосии даромадҳоро дар буҷети давлатӣ воридшавандаро пардохтҳои андози ташкил медиҳад.

Аз аввали ташкил то имрӯз дар Кумитаи андоз тамоми равандҳои ташкилӣ ба пуррагӣ дар ҷорҷубаи талаботи меъёрӣ ҷавобгу ба роҳ монда шудааст. Умуман дар сохтори ин соҳаи имруз тамоми идораҳои зарурӣ марбут ба андоз фаъолият мекунад. Дигар дар ин сохтор муаммоҳо ҷой надоранд. Аз пайдоиши андоз дар давраи гузариш то имруз назар афканем, номгӯи андозҳо аз 45 намуд барои субъектҳои хоҷагидорӣ ба 7 намуд оварда расонида шудааст.

Дар натиҷаи такмили системаи андозбандӣ ҳама он муаммоҳое, ки дар соҳаи андоз ҷой дошт, пайдарҳам бо гузашти вақт ҳалли худро давра ба давра ёфтанд.

Ба ақидаи мо имруз дар системаи андоз муаммоҳои ҷойдошта ба ду раванд, ки яке маъмурикунонии раванди андозбандӣ ва дуюм рақамикунонии он, ки барои ба сатҳи мувофиқ ба талабот ҷавобгӯ намудани он барномаҳо ва консепсияҳои дахлдор дар сатҳи кумитаи мазкур амалӣ шуда истодааст.

Маълум аст, ки ҳануз бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2010, №626 “Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011 - 2019” қабул гардида буд[1].

Барномаи дигари маъмурикунонӣ, ки барои солҳои 2020 – 2025 қабул карда шуд[2]. Ин барномаҳо, барномаи ҷораҳои миёнамуҳлатест, ки бо мақсади вусъатбахшии минбаъдаи ислоҳоти ташкиливу идоравӣ, рушди автоматикунонидашудаи идоракунии андоз дар соҳаи маъмурикунонии миллии андоз амалӣ карда мешавад. Умуман мақсади маъмурикунонии андоз равона карда шудааст ба содда кардани раванди андозбандӣ ва шафофият дар ҳисоби амалии андоз, таъмини татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои андозӣ, зиёд намудани воридоти андозҳо ва беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ дар системаи иқтисоди миллии мебошад.

Ҳамин тавр, агар давраи аввали маъмурикунонии андоз солҳои 2011 – 2019 ташкил диҳад, давраи дигари он солҳои 2011 – 2025 ташкил медиҳад.

Мафҳуми маънои маъмурикунонӣ дар луғати русӣ – тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: администрирование – маъмуриятчигӣ яъне сохтори маъмурии идоракунӣ мебошад[3].

Ба ақидаи мо муаммои дигар то ҳанӯз ҳалли худро пурра наёфта дар ҷараёни амалишаварӣ ва иҷро қарор дорад, ки рақамикунонии соҳа ба ҳисоб меравад.

Рақамикунонии системаи андоз ба он оварда мерасонад, ки тамоми амалҳои андозӣ ва муносибатҳои андозӣ ба таври электронӣ ва шафоф бе иштироки омили инсонӣ ба роҳ монда шавад.

Умуман ҷори намудани низоми электронӣ ва хизматрасониҳои электронӣ ба андозсупорандагон аз ҷониби мақомоти андоз аз соли 2009 оғоз карда шуд. Дар соли 2010 аз ҷониби мақомоти андоз 4 шакли хизматрасонии электронӣ ба роҳ монда шудааст.

Соли 2015 бошад шумораи чунин хизматрасониҳо ба 17 номгӯй расонида шуда, бо назардошти инкишофи технологияи муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар портали хизматрасониҳои электронии Кумитаи андоз аз 1 январи соли 2024 шумораи хизматрасониҳои электронӣ ба андозсупорандагон ва аҳоли ба 84 номгӯй расонида шуд. Дар сомонии Кумитаи андоз ҳисобкунаки андоз (калькулятор) ҷой дорад, ки ба таври автоматӣ андоз даромади шахсони воқеӣ, андози замин, андоз аз объектҳои ғайриманқул, андози ягонаи кишоварзӣ ва андоз аз воситаҳои нақлиётро муайян ва ҳисоб менамояд.

Ҳисобкунаки андоз аз соли 2015 мавриди истифода қарор дода шуда имрӯз аз ҷониби андозсупорандагон ва аҳоли ба таври васеъ мавриди истифода қарор дорад. Сомонаи расмӣ Кумитаи андоз (www.andoz.tj) аз соли 2007 мавриди истифода қарор дода шуда, пайваста такмил дода мешавад. Дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10.07.2017, №344 оиди қоидаи расмӣ сомонаҳои вазоратҳо, идораҳо ва мақомотҳои иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки дар шабакаҳои интернетӣ ҷойгир карда шудаанд, охири маротиба соли 2023 навсозӣ карда шуд.

Ба ғайр аз ин андозсупорандагон бо маркази таммоси Кумитаи андоз тариқи телефони соддакардашудаи 151 алоқаи бевосита дошта, зиёда аз 170 ҳазор андозсупорандагон эъломия ва ҳисоботҳои андозии худро тариқи электронӣ ба мақомоти андоз пешниҳод менамоянд. Тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023, № 586 «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 1 августи соли 2023 пардохти андозҳо, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ ва ғайра тариқи ғайринақдӣ амалӣ карда мешавад⁵. Бо ин мақсад дар сомонаи Кумитаи андоз хизматрасонии эквайрингӣ фаъол буда андозсупорандагон метавонанд маблағи андозҳоро тавассути он бо истифода аз кортҳои пардохтии бонкӣ пардохт намоянд. Бар замми ин бо мақсади таъмини пардохти андозҳо ва пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет тариқи ғайринақдӣ бо истифода аз барномаҳои мобилӣ Кумитаи андоз бо 19 адад ташкилотҳои қарзӣ созишномаҳои ҳамкорӣ ба имзо расонидааст.

Аз ин хотир метавон чунин гуфт, ки дар самти рақамикунонӣ ва татбиқи концепсияи иқтисоди рақамӣ то имрӯз корҳои зиёде ба анҷом расонида шуда, қисми зиёди андозсупорандагон ба он фаро гирифта шудааст ва татбиқи пурраи он бо фарогирии ҳама ҷонибҳо дар доираи барномаҳои амалиаванда бомаром идома дорад.

Ҳамкориҳои иттилотӣ бо истифода аз шабакаҳои коммуникатсионӣ бо Вазорати молия, Хадамоли гумрук, Бонки миллӣ, Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезия, агентҳои омор ва хариди давлатӣ, ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба роҳ монда шудааст.

Ба ақидаи мо амалисозии корҳои номбурда барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамояд, ҳароҷоти маъмуриро барои иҷрои уҳдадорӣҳои андоз коҳиш медиҳад, чиҳати татбиқи иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад ва ба мақоми ҷумҳурӣ дар раддабандиҳои байналмилалӣ таъсири мусбат мерасонад.

Инчунин, дар баробари рақамикунонии низоми андоз, ки як қатор сабукиҳои ба ташкил ва рушди соҳибкорӣ мусоидат кунандаро ба вуҷуд меорад, имтиёзҳои андозӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ мавқеъи махсусро ишғол менамояд.

Имрӯз дар системаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 100 намуд имтиёзҳо пешниҳод карда шудааст, ки соҳаҳои на он қадар рушдёфта бо истифодаи онҳо метавонанд дар як давраи муайян рушди муносиб кунанд ва ба иқтисоди миллӣ таъсири мусбӣ расонанд.

Бояд қайд кард, ки имтиёзҳои андозӣ дар шароити муосир аз ҳамаи давлатҳои Осиёи марказӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан зиёд буда, ин имтиёзҳо ба саноатикунони босуръати кишвар, рушди соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, сайёҳӣ ва соҳибкории истеҳсоли равона карда шудааст, ки аз он суръати рушди иқтисоди миллӣ таъмин гашта истодааст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011 -2019 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.12.2010, №626).
2. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 -2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019, №643).
3. Луғати русӣ – тоҷикӣ зери таҳрири аъзо корреспонденти АФ СССР М.С. Осимӣ Москва “Русский язык” 1985 -1280 саҳ.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023, № 586 «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии гайринақдӣ»
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023.

ИДОРАКУНИИ НИЗОМИ АНДОЗБАНДӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола раванди идоракуни низоми андозбанди ба таври илмӣ ва амалӣ омӯхта шудааст. Барои пурра омӯхтани мавзӯи мазкур аз пайдоиши сохтори мазкур то ба ҷараёни ташкилдиҳи бахшҳои алоҳидаи он, ки ба ҷараёни идоракунии сохтор мусоидат кунанда махсусан маъмурикунони ва рақамикунони дар шароити иқтисоди бозорӣ мавриди таҳлил таҳқиқ қарор дода шудааст, ки ба рушди соҳаҳои замиавӣ иқтисод мусбӣ мерасонад.

Калидвожаҳо: андоз, маъмурикунони, рақамикунони, молия, иқтисод, устувор, имтиёз.

УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В статье процесс управления налоговой системой исследуется на научно-практическом уровне. В целях полного изучения данной темы, от зарождения этой структуры до процесса формирования ее отдельных разделов, способствующих процессу управления структурой, особенно администрированию и цифровизации в условиях рыночной экономики, было анализируются и исследуются, что способствует положительному развитию секторов экономики.

Ключевые слова: налог, администрирование, цифровизация, финансы, экономика, устойчивость, выгода.

MANAGING THE TAXATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

In the article, the process of managing the tax system is studied at the scientific and practical level. In order to fully study this topic, from the origins of this structure to the process of forming its individual sections that contribute to the process of managing the structure, especially administration and digitalization in a market economy, were analyzed and studied, which contributes to the positive development of economic sectors.

Key words: tax, administration, digitalization, finance, economics, sustainability, benefit.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қурбонов Абдулхайр Каримович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудит. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 917-24-24-83

Назирзода Н.И. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудит. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 917-24-24-83.

Алихонзода Шохрух - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи системаҳои итилоотӣ дар иқтисодиёт. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-98 - 89-22.

Сведения об авторах: Курбонов Абдулхайр Каримович – Таджикский национальный университет, доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и аудита. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 917-24-24-83.

Назирзода Н.И. - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономического анализа и аудита. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 917-24-24-83.

Алихонзода Шохрух - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры информационных систем в экономике, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-98 - 89-22.

Information about authors: Kurbonov Abdulkhair Karimovich – Tajik National University, Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis and Audit. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 917-24-24 83.

Nazirzoda N.I. - Tajik National University, assistant of the Department of Economic Analysis and Audit, **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 917-24-24 83.

Alikhonzoda Shohrukh - Tajik National University, assistant of the Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** :+992 988-98 -89-22.

РАҚАМИКУНОНИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИ

*Аҳмадов Р.Р. – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ
ва маҳаллии ДМТ*

*Авлиёқулов Р. Т. – докторанти фалсафа (Ph.D) кафедраи идоракунии
давлатӣ ва маҳаллии ДМТ*

*Ҳабибуллозода А. Ҷ. - магистри кафедраи идоракунии
давлатӣ ва маҳаллии ДМТ*

Дар шароити муосир, асосноккунии илмӣ ва таҳияи равишҳо ҷиҳати трансформатсияи ниҳодҳои (институтҳои) давлатӣ дар тағйиротҳои заминавии фаҳмиши мафҳуми идоракунии давлатӣ зухур меёбад. Солҳои охир мушкилоти баландбардории самаранокии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ, ки муайянсозии принципҳои ташаққули моделиҳои нави идоракунии дар Тоҷикистон муайян менамоянд, ҳамчун самти муҳими таҳқиқоти илмӣ доништа шуадааст.

Равиши инноватсионӣ ҳамчун талаботи рушди бозорёбии молу тижорату хизматрасониҳои алоҳидаи соҳибдорӣ аз ҳислатҳои алоҳидагии молии пештараи худ ба як системаи бузурги ташкиливу сохтори табдил ёфтааст [3. 411].

Вобаста ба назарияи муосири идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ, ки асоси онро рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ташкил медиҳанд, аввалан ин ҷаҳонбинии дар назария ва методологияи дониши илмӣ муосир асосёфта шуда мебошад. Масалан, назарияи муосири идоракунии давлатӣ, идоракунии давлатиро ҳамчун низоми функсияҳои хизматрасон, тавассути фаъолияти хизматчиёни давлатӣ маънидод менамояд. Чунин фаҳмиши назариявӣ дар назарияи «идоракунии давлатии нав» (аз истилоҳи англисии new public management, NPM) дар мамлакатҳои ғарб хело маъмул гардидааст. Инчунин назарияи «идоракунии арзанда» (аз истилоҳи англисии good governance, GG) маънии мафҳуми идоракунии давлатиро аз идоракунӣ ҳамчун иҷроиши функсияҳо ба идоракунӣ ҳамчун шабакаҳои алоқаманди давлат бо шаҳрвандон иваз менамояд. Ҳардуи ақидаҳои назарияҳои муосири идоракунии давлатӣ барои ҳукумати мамлакатҳо хуб шинос аст. Аз ҷумла, давра ба давра вобаста ба дигаргуншавии равишҳои ҳамкорӣҳои сиёсӣ, дипломатӣ ва инчунин вазъи бозорҳои ҷаҳонӣ, дар низоми идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ ислоҳот гузаронида шуда истодааст. Мазмуни асосии ин назарияҳои муосири идоракунии давлатӣ ҷанбаҳои калидии стратегия ва равиши рақамикунонии идоракунии давлатиро асоснок менамоянд. Барои он, ки ҳангоме идоракунии давлатӣ ҳамчун субъекти хизматрасон ва инчунин

шабакаҳои алоқаманди давлат бо шахрвандон фаҳмида мешавад, маҳз тавассути рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ ҳамагуна талаботҳои аҳоли қонеъ гардонида шуда, ба ҳамин васила самаранокии идоракунии давлатӣ таъмин мегардад.

Муайян карда шудааст, ки рақамикунонии идоракунии давлатӣ иқтидори давлатро дар арсаи байналмилалӣ, бахусус дар сохтори иқтисодиёти ҷаҳон афзун менамояд. Татбиқи низоми эъломиаҳои электронии андоз ва хариди электронии давлати сатҳи масрафоти давлатие, ки ба ҷамоварии даромадҳои андозӣ нигаронида шудааст, коҳиш медиҳад. Алоқамандии байни иттилоотикунони идоракунии давлатӣ ва баландбардории иқтидори иқтисодии давлатро сатҳи истифодабарии Интернет ва низоми идоракунии иттилоот ташкил медиҳанд. Нишондиҳандаҳои сатҳи рушди ҳукумати электронӣ (индекси иштироқи электронии шахрвандон, индекси хизматрасониҳои давлатии он-лайн, қонунгузори танзимкунандаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ) мустақиман бо идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ ва сифати танзими ҳукуқии давлат алоқамандии зич дорад.

Тағйирёбии маҷрои бозори ҷаҳонӣ дар асоси рушди технологӣ ва коммуникатсионӣ муносибатҳои нави иқтисодиро мубрам гардонида, ба шаклҳои инноватсионии фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла рақамикунонии соҳаҳои истеҳсоли бо назардошти иқтидори зеҳнӣ заминаҳои муфид гузошт [2.49].

Барои гирифтани натиҷаҳои самарабахш аз трансформатсияи рақамӣ, сармоягузори ба сифати идоракунии давлатии анъанавӣ зарур аст. Масалан, ҷорӣ намудани низоми эъломиаҳои электронии андозӣ дар Тоҷикистон хароҷоти шахсони ҳукуқиро барои риояи талаботҳои қонунгузориҳо коҳиш дода, вақти онҳоро сарфа намуд, ки дар фаъолияти иқтисодӣ ин натиҷа ҳамчун фарқияти қиёсии равиши анъанавӣ (классикӣ) ва рақамикунонии муносибати андозсупорандагон ва мақомотҳои давлатӣ дониста мешавад.

Дар низоми идоракунии давлатӣ ва маҳаллии бисёри мамлакатҳои дунё рақамикунонии идоракунии давлатӣ дар шакли барномаҳои махсуси давлатӣ зухур меёбад. Мақсади асоси ин гуна барномаҳо бошад, истифодаи босамари шарҳвандон ва ташкилотҳо аз истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ташкили шароитҳо барои ҳамкориҳои мутақобилаи бахши давлатӣ бо бизнес мебошад. Сохтори таркибии ин гуна барномаҳои давлатӣ аз ҷунин қисматҳо иборат мебошад:

- Ифрасохтори иттилоотӣ-телекоммуникатсионии ҷамъияти иттилоотӣ ва хизматҳои дар ин асос пешниҳод мешуда;
- Муҳити иттилоотӣ;
- Амният дар ҷамъияти иттилоотӣ;
- Давлатдории иттилоотӣ.

Дар қатори қисматҳои ишора шуда, қисмати давлатдории иттилоотӣ маъмул буда, мақсади асосии гузариш ба рақамикунонии функцияҳои идоракунии давлатӣ дар асоси методҳои ташкилии зерин таъсис дода мешавад:

- рушди ҳукумати электронӣ;
- баландбардории сифати идоракунии давлатӣ аз ҳисоби ташкил ва тадбиқи технологияҳои иттилоотии муосир;
- пешниҳоди хизматҳои давлатӣ дар асоси технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ;
- рушди хизматрасониҳои таълимӣ, илм ва фарҳанг дар асоси технологияҳои иттилоотӣ;
- дастгирии лоиҳаҳои минтақавии рушди технологияҳои иттилотӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъсиси рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ то имрӯз санадҳои ҳукуқӣ меъёрии зиёде таҳия гардидааст, ки асоси онро «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (30-декабри соли 2011, № 643) ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (30-декабри соли 2019, №642) ташкил медиҳад. «... бояд таваҷҷуҳи асосӣ ба рушди босуботи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимоли ба он, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсоли, таъсиси ҷойҳои кори нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти содирот, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидан ба раванди рақамикунонии бахшҳои иқтисодиёт, инкишофи нуруи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ равона карда шавад» [1].

Бахусус ҳадафҳои Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фароҳам овардани шароити мусоидаткунанда барои дигаргуншавии соҳаҳои фаъолияти инсон таҳти таъсири технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла рушди ҷомеаи иттилоотӣ, гузариш ба расонидани хизматрасониҳои давлатии рақамӣ ва ҳукумати рақамӣ, ҳамаҷониба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ ва дар натиҷа тезонидани суръати рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ, баланд бардоштани рақобатнокии ҷумҳурӣ, афзоиши иловагии ММД-и миллӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ояндаи миёнамуҳлат то соли 2040, инчунин фароҳам овардани шароит барои гузариши давра ба давраи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳи куллан нави рушд, ки ташкили иқтисодиёти рақамии ояндаро таъмин менамояд, иборат мебошад. Инчунин консепсияи номбурда ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиклолияти энергетикӣ таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад.

Аз хусусияти рафтори идоракунии давлатҳои гуногун дар тури давру замона маълум мегардад, ки аслан функцияи давлатро бояд ба роҳмондани иртиботи касбии байни ҷомеа, махсусан ташкили иртиботи тижоратӣ, доду гирифтӣ моликият ва ҳисоббаробаркуниҳо, ки бо асҳори миллий сурат мегиранд, ташкил бидиҳад [4.281].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар заминаи асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии таъмини идоракунии давлатии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи методикаҳои мувофиқ муносиб, ҷиҳати пурра электронӣ намудани фаъолияти мақомотҳои идоракунандаи давлатӣ муҳим мебошад. Барои интиҳоби методикаи ташаккул ва рушди платформаҳои рақамӣ дар идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ маҷмуи воситаҳои тавассути технологияҳои муосир ҳамгироишуда нақши калидӣ дошта, онҳо самаранокии идоракунии давлатӣ ва маҳаллиро вобаста ба низомии иҷтимоӣ-иқтисодӣ баланд бардошта, ба сифати ҳамгироии маҷмуи хизматҳои давлатӣ мусоидат менамояд.

Платформаи рақамӣ аз рӯи моҳият ҳамгироикунандаи технологияи маҷмуи хизматҳои давлатӣ ба иқтисодиёти рақамӣ алоқамандбуда мебошад. Қобили қайд аст, ки чунин платформаи рақамиро марказҳои хизматрасониҳои боҳамалоқаманд ва якдигарро пурракунанда таъсис медиҳанд. Ба хизматрасониҳои давлатӣ чунин платформаи рақамӣ дохил мешаванд:

- платформаи интерфейс;
- маркази нигоҳдории маълумотҳо;
- низомии аутентификация;
- низомии автоматикунонидашудаи биллингӣ барои фаъолияти хизматчиёни давлатӣ ва шаҳрвандон, инчунин ҳамаи намуди хизматҳо;
- таҳлил, киберамният ва бехатарии шабакавӣ.

Қобили қайд аст, ки давлатҳои рушди иқтисодидоштаи ҷаҳон дар асоси давра ба тавра такмил додани механизмҳои ҳукумати электронӣ, як низомии дурусти ҳукумати электронии худро дар асоси маълумотҳои рақамӣ таъмин намудаанд. Барои татбиқи боэътимоди ҳукумати электронӣ дар заминаи маълумотҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин афзалиятҳои рақамикунонии фаъолияти мақомотҳои давлатиро тасаввур намудан мумкин аст:

➤ ташкили шабакаи содда байни намоёндагони (вакилони халқӣ) ва мақомотҳои давлатӣ бо шаҳрвандон;

➤ коҳишдиҳии хароҷоти истифодабарандагони маълумотҳои таҳлилию дастрасии мақомотҳои давлатӣ, ки ба иқтисодиёт алоқамандӣ доранд;

- дастгирии ҳамкориҳои иқтисодии бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ;
- вусъатбахшии суръати ҷойгиркунонии маълумотҳои иқтисодӣ;
- иҷроиши шаффофи принципҳои фаъолияти мақомотҳои давлатӣ;
- алоқамандии системавии мақомотҳои давлатӣ ва ҳамзамон иштироки шаҳрвандон дар қабули қарорҳои идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ;

➤ устувор гардидани рорбитаҳои маъмурии мақомҳои давлатӣ ва маҳаллӣ;

➤ густариши иҷроиши функсияҳои мақомотҳои марказӣ бо мақомотҳои маҳаллӣ;

➤ такмили ихтисоси кадрҳои хизматчиёни давлатӣ дар самти фаъолияти идоракунии давлатии рақамӣ.

Кобили қад аст, ки платформаи рақамии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ стандартҳои нави идоракунии иқтисодиётро таъсис дода, ба устувор гардидани рақобатпазирии иқтисодиёти мамлакат мусоидат намуда, имкониятҳои рушди соҳаҳои дар саноатикунони мамлакат иштироккунандаро зиёд менамояд. Ба низомдарории ҳаҷми зиёди маълумотҳо ва равандҳои гуногуни идоракунӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ имконият фароҳам меоранд, ки дар идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ танзими алгоритмии иқтисодиёт ташкил карда шавад.

Самти муҳими сиёсати рақамикунонии иқтисодиёт, дар баробари эътибори баланди хусусиятҳои муассири хизматҳои иҷтимоӣ, ин афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо маҳсуб меёбад. Гузашта аз ин, таваҷҷуҳи бештар ба таҳия ва татбиқи самараноки чораҳои ҳамкориҳои байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ, дар асоси фаъолгардони механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ равона карда мешавад [7.165].

Мусаллам аст, ки вобаста ба рақамигардони низоми идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ дар даҳсолаҳои оянда бисёр мамлакатҳои ҷаҳон ба табaddулоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маънавӣ дучор мешаванд. Ҳангоми рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ тавассути методи платформаи рақамӣ, низоми иқтисодию иҷтимоии давлат мисли инкилобҳои саноатии қаблӣ ба пайомадҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва геосиёсии назаррас рӯ ба рӯ мешаванд. Татбиқи воқеияти муассир тавассути трансформатсияи рақамӣ дар асоси платформаи рақамӣ ба таври куллӣ тағйир додани равандҳои иҷроиши функсияҳои идоракунии давлатӣ таъсир расонида, ба мутобиқгардони идоракунии ҳамаи сатҳҳои идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ (марказӣ ва маҳаллӣ) ба хусус ҳамоҳангсозии устувори фаъолияти кории мақомотҳои давлатӣ мусоидат менамояд.

Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ мушоҳида намудан аст, ки баъди истифодаи методикаи ташаккул ва рушди платформаҳои рақамӣ дар идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ дар рақамикунонии идоракунии давлатӣ ба натиҷаҳои назар ноил гардидаанд. Масалан, аз рӯи ҳолгузори рақамикунонии идоракунии давлатӣ давлатҳои ИМА, Дания ва Сингапур мақоми аввалро касб намудаанд. Дар баробари инҳо, таҷрибаи Британияи Кабир ҳамчун модели бозътимоди идоракунии давлатии рақамӣ дар ҷаҳон эътироф гардидааст, ки афзолияти асосии модели онҳо дар ислохотгузаронӣ, татбиқи инноватсия ё давра ба давра ворид намудани тағйиротҳо дар идоракунии давлатии рақамӣ мебошад. Айни ҳол, ҳукумати Британияи Кабир дар заминаи идоракунии давлатии рақамӣ вобаста ба ташаккули сатҳи дониш, заминаҳои устувори ташаккули «ақлҳои сунъӣ», рушди «маркетплейс (майдончаи тиҷорат, онлайн-платформа барои хариду

фурӯши молу маҳсулот ва хизматрасонӣ)», ташаббусҳои технологии ба истифодаи васеи ID-и рақами дар соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ фарҳанг, медиа ва варзишро пеша намудааст.

Унсурҳои ҳукумати рақамӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ бо суръати баланд ва чуқур ҷойгир шуда истодааст ва қору ҷорабиниҳои махсус ҷиҳати мутобиқгардонии манфиатҳои шаҳрвандон бо назардошти истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ роҳандозӣ гардида истодааст.

Ҳамин тариқ, дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди рақамикунории фаъолияти мақомотҳои давлатӣ, тамоюлҳои мусбӣ дошта, рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар асоси таҷрибаи идоракунии давлатии маълумотҳо рушд ёфта истода, барои муҳити кушода ва ҳамкориву ҳамбастагии хизматчиёни давлатӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварда истодааст. Барои ворид намудан ва инчунин татбиқи тағйиротҳои рақамӣ дар идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, афзалияти бештар ба манфиатҳо ва талаботҳои шаҳрвандон ҷиҳати дастрасии соддаи хизматҳои давлатӣ барои ҳамаи табақаҳои аҳоли, бо назардошти эҳтироми манфиатҳои дигари аҳоли дода мешавад. Қобили қайд аст, ки ҳангоми ташаккули идоракунии давлатии рақамӣ натавонанд дар соҳаҳои аллоҳидаи иқтисодӣ, балки дар тақсироти меҳнат, аз ҷумла каму зиёд гардидани касбу таҳассусҳо пайдо мегардад. Барои ҳамин, истифодаи методикаи платформаи рақамӣ дар идоракунии давлатӣ метавонад манфиатҳои шаҳрвандони мамлакатро нисбат ба интиҳоби касбу ихтисосҳои нави бозори меҳнат охист-охиста мутобиқ гардонад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Душанбе. 23.12.2022. Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://president.tj/node/29823> (санаи мурочиат 25.01.2024).
2. Ахмадов Р.Р. Разработка и внедрение методологии инновационного развития социально значимых услуг в сельской местности/ Инновационная парадигма экономических механизмов хозяйствования. Сборник научных трудов VIII Международной научно-практической конференции / научн. ред. С.П. Кирильчук; редкол.: Г.А. Штофер, Н.А. Логунова. Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2023. – С. 49.
3. Ганиев Т.Б. Менеджмент. Китоби XII. Душанбе. «Ирфон», 2018,-С. 411.
4. Ганиев Т.Б. Менеджмент. Китоби IX. Душанбе: «Ирфон», 2015, - С.281.
5. Иваненко И.А. Цифровизация промышленности: мировой опыт и Российская специфика. Материалы международной научно-практической конференции на тему «Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики» (27 февраля 2020 года) – Душанбе, Типография ТНУ, 2020. – С.23.
6. Инновационное развитие сферы услуг и проблемы экономики труда в национальной экономике//Коллективная монография/ Под ред. Д.э.н., профессора Р.К. Раджабова. Душанбе: «Ирфон», 2021. – 339с.

7. Комилов С.Ч., Ахмадов Р.Р. Рақамикунонии хизматрасони иҷтимоӣ дар шароити бозор//Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. №10.- С. 165.

РАҚАМИКУНОНИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДӢ

Даро мақола паҳлӯҳои назариявӣ ва институтсионалии рақамикунонии фаъолияти мақомотҳои идоракунандаи давлатӣ баррасӣ гардидааст. Мавқеи рақамикунонӣ дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, паҳлӯҳои назариявии таҳияи ва татбиқи роҳу усулҳои муассири идоракунии давлатии соҳаҳои иқтисодиёт ошкор карда шудааст. Асоснок карда шудааст, ки раванди рақамикунонии низоми идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ масъалаи мураккабу сармояталаб буда, таъмини дастгоҳу таҷҳизотҳои технологиву коммуникатсионии муассиро тақозо менамояд. Раванди рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ дар Тоҷикистон таҳлил карда шуда, тамоюлҳои мусбии он дар асоси рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди мамлакат арзёбӣ карда шудааст. Пешниҳод карда шудааст, ки ҷиҳати таъмини бозғиримодии ҳукумати рақамӣ дар Тоҷикистон, таҳияи платформаҳои ҳамроҳангкунандаи рақамии мақомотҳои давлатӣ таҳия карда шавад.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, идоракунӣ, давлат, маҳал, бозор, иқтисодиёт, ҳукумати электронӣ, платформаи рақамӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассматриваются теоретические и институциональные аспекты цифровизации деятельности органов государственного управления. Определено место цифровизации в социально-экономическом развитии Республики Таджикистан, а также раскрыты теоретические аспекты разработки и внедрения эффективных методов государственного управления отраслями экономики. Обосновано, что процесс цифровизации системы государственного и местного управления представляет собой сложную и капиталоемкую задачу, требующую обеспечения эффективными технологическими и коммуникационными устройствами и оборудованием. Проанализирован процесс цифровизации государственного и местного управления в Таджикистане и дана оценка его положительные тенденции на основе цифровизации отраслей экономики страны. Предлагается в целях обеспечения надежности цифрового правительства в Таджикистане разработать цифровых координационных платформ органов государственной власти.

Ключевые слова: цифровизация, управление, государство, местность, рынок, экономика, электронное правительство, цифровая платформа.

DIGITIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONDITIONS OF GLOBAL ECONOMIC RELATIONS

The article discusses the theoretical and institutional aspects of the digitalization of government activities. The place of digitalization in the socio-economic development of the Republic of Tajikistan is determined, and the theoretical aspects of the development and implementation of effective methods of public management of economic sectors are revealed. It is substantiated that the process of digitalization of the state and local government system is a complex and capital-intensive task that requires the provision of effective technological and communication devices and equipment. The process of digitalization of state and local government in Tajikistan is analyzed and its positive trends are assessed based on the digitalization of sectors of the country's economy. To ensure the reliability of the digital government in Tajikistan, it is proposed to develop digital coordination platforms for government bodies.

Keywords: digitalization, management, state, locality, market, economy, e-government, digital platform.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ахмадов Раҳимҷон Раҷабоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 919202066. **Авлиёкулов Р. Т.** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант филозофии (PhD) –и кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 919 20 20 66.

Ҳабибуллозода Алишер - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: Ахмадов Рахимджон Раджабевич – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 919 20 20 66.

Авлиёкулов Р. Т. - Таджикский национальный университет, докторант филозофии (PhD) кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 919 20 20 66.

Ҳабибуллозода Алишер –Таджикский национальный университет, магистрант кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the authors: Akhmadov Rakhimjon Rajabovich – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, the associate professor of

the public and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 919 20 20 66.

Avliyokulov R. T. - Tajik National University, doctor of philosophy (Ph.D.) - the public and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 919 20 20 66.

Khabibullozoda Alisher - Tajik National University, master's student - the public and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ТАКМИЛДИҲИИ ОН

*Абдуллоев А.Х.—н.и.и., дотсенти кафедраи
молия ва сугуртаи ДМТ*

Муҳимтарин вазифаи сиёсати иқтисоди мамлакат ин қонё намудани талаботи аҳоли ба маҳсулотҳои озуқаворӣ ва маҳсулоти хушсифати ғизонокӣ мебошад, ки дар таъмини яке аз вазифаҳои стратегии мамлакат ин, таъмини амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Мақсади асосии ин масоил ба даст овардани истиқлолияти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ва танзими давлатии бозори озуқаворӣ мебошад.

Танзими давлатии бозори озуқаворӣ аз вазифаҳои зерин иборат мебошад.

- таъмин намудани устуворӣ ва пешниҳод дар бозори озуқаворӣ мамлакат;
- гузаронидани мониторинги вазъи бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва таъмини манбаъҳои он;
- ташаккули муҳити рақобати солим дар хариди маҳсулоти озуқаворӣ ва савдои маҳсулоти озуқаворӣ;
- мусоидат намудан дар ташаккул ва рушди бозорҳои яклухти маҳсулоти озуқаворӣ;
- таҳия намудани дастгирии хизматрасонии иттилоотӣ дар бозорҳои маҳсулоти хӯрокворӣ инчунин таҳлил ва пешгӯии он дар шароити имруза;
- дастгирии экологӣ барои тарақиёти бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва ғайра.

Таъмини фаъолияти муассири бозорҳои маҳсулоти озуқаворӣ ин фароҳам овардани шароити мувофиқи бозор дар мамлакат дар заминаи ҳуқуқӣ, ки вазифаи муҳими давлат мебошад.

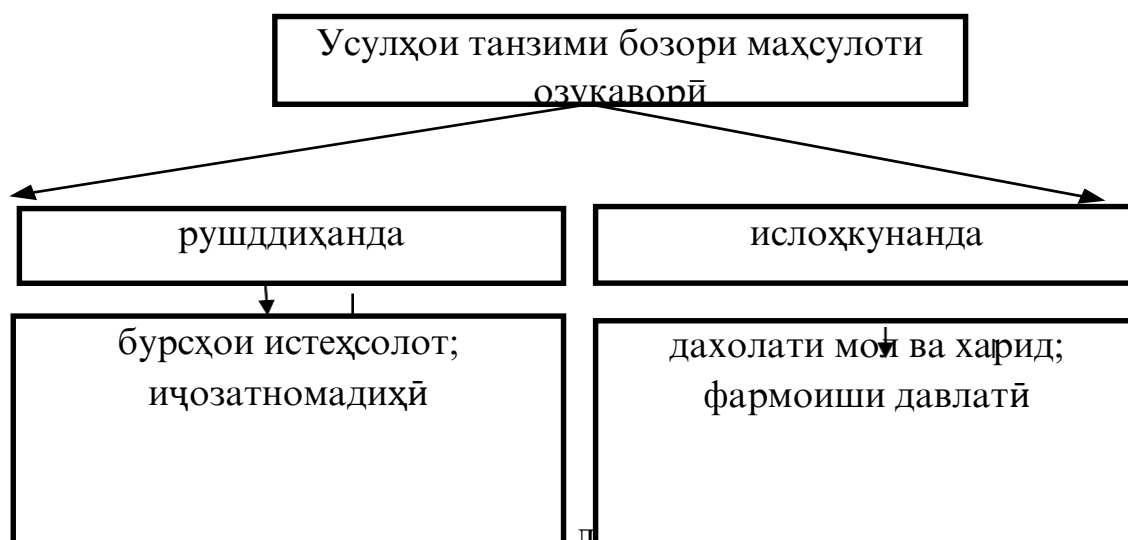
Нақши танзимкунандаи давлат инчунин мавҷудияти сохтори мураккабро дар назар дорад, ки саривақт фикру мулоҳизахоро таъмин мекунад, ки имкон медиҳад вазъиятҳои муҳим дар соҳаи таъминоти маҳсулоти озуқаворӣ пешгирӣ карда шаванд. Ин пеш аз ҳама ба бозорҳои истеъмолии маҳсулоти хӯрокворӣ, кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои таъминкунандаи захираҳо дахл дорад. Инчунин барои ташаккули муҳити

рақобат шароит фароҳам овардан, сиёсати зиддинҳисории давлатро тақвият додан зарур аст.

Аз таҳлили фаъолияти бозорҳои маҳсулоти хӯрокворӣ дар кишвар ва дар заминаи таҳлили минтақаҳои алоҳида нишон медиҳад, ки дар ин соҳаи басо муҳими иқтисоди миллӣ яъне баҳши кишоварз ин механизми худтанзимкунии бозор самаранок татбиқ карда намешавад. Сабабҳои асосии вазъияти кунунӣ инҳоро фарогир мебошад: мавсимии истеҳсолоти кишоварзӣ, вобастагии баланд ба шароити табиӣ -иқлимӣ ва хавфҳои баланд, сатҳи пасти таҷҳизоти техникӣ дар баҳши кишоварзӣ, набудани сармояи корӣ ва сармоягузории кофӣ.

Инчунин, унсурҳои муҳими механизми бозор, ба монанди талабот, пешниҳод, нарх дар шароити минтақавӣ ҳаҷми хеле зиёди тағирот доранд, ки иҷрои функцияи танзимро аз ҷониби давлат дар ҷанбаи банақшагирӣ ба таври назаррас душвор месозад. Шумораи назарраси хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити имрӯза метавонанд зараровар бошанд ва бе иштироки давлат онҳо наметавонанд мушкилоти мавҷударо бинобар набудани шароити муносиб ҳал кунанд.

Қайд кардан зарур аст, яке аз мақсадҳо ин дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ ва таъмини такрористеҳсоли васеи баҳши кишоварзӣ мебошад. Сохторҳои давлатӣ механизмҳои бозориро рушд диҳанд, ки метавонанд бо назардошти шароити бозор ҳаракати маҳсулоти хӯроквориро аз манбаъҳои даромад ба фурӯш ба истеъмолкунандагон самаранок назорат кунанд.

Расми 1 - Усулҳои танзими бозори маҳсулоти озуқаворӣ

Танзими бозори озуқаворӣ аз ҷониби давлат ба истеҳсолкунандагони мол кафолатҳои муайян медиҳад, эътимодро ба талабот ба маҳсулоти истеҳсолшаванда эҷод мекунад, тавозуни талабот ва пешниҳодро таъмин мекунад ва амнияти озуқавориро таъминкунанда мебошад. Амалиёти

содироту воридот метавонад ба тавозуни бозори озуқаворӣ таъсири худро расонад, дар он ҳоле, ки бо нарасидани баъзе номгуи маҳсулот дар бозори дохилӣ онҳо ба хориҷа содир карда мешаванд. Дар робита ба ин, давлат ба тасҳеҳи мувофиқ ниёз дорад.

Барои қабули саривақтии қарорҳо дар бораи вазъи бозори озуқаворӣ маълумоти бозътимод ва шаффоф доштан лозим аст, ки имкон медиҳад чораҳои пешгирикунанда сари вақт андешида шаванд. Иҷрои ин вазифаро бояд иттиҳодияҳои соҳавии ташкилшуда ба ӯҳда гиранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли коҳиши бозори тичорати бефарҳангӣ ва рушди форматҳои савдои муосир мушоҳида мешавад. Ҳамин тариқ, шумораи афзояндаи марказҳои савдо бо минтақаи озуқаворӣ ва хидматҳои гуногуни иловагӣ кушода мешаванд.

Дар робита ба тағироти кулӣ дар системаи идоракунии бозори истеъмоӣ, зарур меояд, ки механизмҳои сифатан нави самарабахши низоми идоракунӣ эҷод карда шаванд, ки ҳамкориҳои ҳамоҳангшудаи иштирокчиёни онро осон созанд, ки барои ташаккул додани низоми самтҳои афзалиятноки рушд, ки барои ноил шудан ба онҳо заруранд, имкон фароҳам меорад.

Ба андешаи мо, вазифаҳои асосии дастгирии давлатии рушди бозори маҳсулоти озуқаворӣ инҳоро фарогир бошад:

- а) фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорон тавассути кам кардани монеаҳои маъмурӣ, танзимӣ ва ташкилӣ, ки ба рушди муассири тичорат дар бозори истеъмол халал мерасонанд;
- б) таъмини субъектҳои бозор бо дастгирии ташкилӣ, методӣ ва молиявӣ ва амволии давлат;
- в) ба корхонаҳо расонидани хадамоти машваратӣ, омӯзишӣ ва иттилоотӣ;
- г) ташаккул додани низоми пешбурди мол ва хизматрасониҳое, ки истеҳсолкунандагони минтақа ба бозорҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ пешбарӣ мекунанд;
- д) ташкил ва рушди инфрасохтори бозори маҳсулоти озуқаворӣ;
- е) дастгирии мақомоти давлатӣ оид ба рушди тичорати хурд дар самтҳои афзалиятнок.

Самтҳои афзалиятноки рушди бозори истеъмоӣ ва хусусан бозори озуқаворӣ дар доираи ташаккули механизми идоракунии ташкилӣ ва иқтисодӣ бояд инҳо бошанд:

- а) истеҳсоли молҳои истеъмолии ба содирот нигаронидашуда ва воридотро ивазкунанда;
- б) истеҳсол ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ бо истифода аз техника ва технологияи пешрафта;
- в) таъмин намудани амнияти озуқавории мамлакат;
- г) таъсису рушди инфрасохтори бозори маҳсулоти озуқаворӣ;
- д) такмил додани низоми пешбурди мол ва хизматрасонӣ;
- е) инчунин мутобиқсозии технологияҳои инноватсионӣ дар фаъолияти бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва рушди он;
- ё) такмили низоми таъмини шуғли аҳоли ва ғайра.

Дар асоси суханҳои дар боло қайд гардида хулоса кард, ки механизми идоракунии рушди бозори маҳсулоти озуқаворӣ мамлакат бояд ба принципҳои зерин асос ёбанд:

- кам кардани тафрикаи рушди минтақавӣ;
- ҳаракати озоди молҳо, қувваи корӣ, иттилоот ва сармоя;
- шароити баробар ҳуқуқӣ барои иҷрои озодонаи фаъолияти иқтисодӣ;

Иҷрои ин вазифаҳо, принципҳо ва самтҳо дар танзими фаъолият дар бозори маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷониби давлатҳо нишон медиҳад, ки менечмент бояд хусусияти ҳамаҷониба ва системавӣ дошта, ба ҳама талабот ва мушкилоти ҳолатҳои гуногун ҷавоб диҳад ва ба ҳамкории самарабахши ҳамаи иштирокчиёни бозор мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Алтухов А.И. Развитие продовольственного рынка России ч\1 М: Агри Пресс. 1999. - С.336

2. Аминов И.А. Продовольственный рынок: Проблемы развития товарно-торгового бизнеса. Монография. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2013.

3. Баранов А. Развитие продовольственного рынка в регионе / А. Баранов, Г. Кушхов // АПК: экономика, управление. - 2006г. -№3. - С.24-34

4. Гулов И.М. Продовольственное обеспечение Республики Таджикистан. – Диссертация на соискание ученой степени д.э.н. – Душанбе 2012. - С.3-4

5. Зинчук Г.В. Формирование и развитие продовольственного рынка: теория и практика. Автореферат диссертационной работы на соискание ученой степени д.э.н.

6. Зинчук Г.М. Определение стратегии развития продовольственного рынка // Достижения науки и техники АПК. Экономика и бизнес. - №4. - 2019. - С. 37-38

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ОЗУҚАВОРӢ ВА ТАКМИЛДИҲӢИ ОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бобати танзими давлатии бозори маҳсулоти озуқаворӣ меравад. Танзими бозори маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷониби давлат ба роҳ монда мешавад ва инчунин ба истехсолкунандагони маҳсулоти озуқворӣ кафолатҳои муайян медиҳад, эътимодно ба талабот ба маҳсулоти истехсолшаванда эҳод мекунад, тавозуни талабот ва пешниҳодно таъмин мекунад ва амнияти озуқавориро таъминкунанда мебошад. Амалиёти содироту воридот метавонад ба тавозуни бозори маҳсулоти озуқаворӣ таъсири худро мерасонад, дар он ҳоле, ки бо нарасидани баъзе номгуи маҳсулот дар бозори дохилӣ онҳо ба хориҷа содир карда мешаванд. Қайд кардан зарур аст, яке аз мақсадҳо ин дастгирии истехсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ ва таъмини такрористехсоли васеи бахши кишоварзӣ мебошад. Сохторҳои давлатӣ механизмҳои бозориро рушд диҳанд, ки метавонанд бо назардошти

шароити бозор ҳаракати маҳсулоти хӯроквориро аз манбаъҳои даромад ба фурӯш ба истеъмолкунандагон самаранок назорат мекунанд.

Калидвожаҳо: бозори маҳсулоти озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, содироту воридоти маҳсулоти озуқаворӣ, кишоварзӣ, номгуи маҳсулот, тавозуни бозорӣ, рушди бозор, маҳсулоти кишоварзӣ, рушди бозор.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВИЙ И ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ

В данной статье рассматривается государственное регулирование продовольственного рынка. Регулирование продовольственного рынка осуществляется государством, а также предоставляет определенные гарантии производителям продуктов питания, укрепляет уверенность в спросе на производимые продукты, уравнивает спрос и предложение и обеспечивает продовольственную безопасность. Экспортно-импортные операции могут повлиять на баланс продовольственного рынка, в то время как при дефиците определенных товаров на внутреннем рынке они вывозятся за границу. Следует отметить, что одна из целей - поддержка отечественных производителей продуктов питания и обеспечение масштабного воспроизводства аграрного сектора. Государственным органам необходимо разработать рыночные механизмы, которые могут эффективно контролировать движение продуктов питания из источников дохода к продажам потребителям с учетом рыночных условий.

Ключевые слова: продовольственный рынок, продовольственная безопасность, экспорт и импорт продуктов питания, сельское хозяйство, перечень продуктов, рыночный баланс, развитие рынка, сельскохозяйственная продукция, развитие рынка.

STATE REGULATION OF THE FOOD MARKET AND ITS IMPROVEMENT

This article examines the state regulation of the food market. The regulation of the food market is carried out by the state, and also provides certain guarantees to food producers, strengthens confidence in the demand for manufactured products, balances supply and demand, and ensures food security. Export-import operations can affect the balance of the food market, while when certain goods are in short supply on the domestic market, they are exported abroad. It should be noted that one of the goals is to support domestic food producers and ensure large-scale reproduction of the agricultural sector. Governments need to develop market mechanisms that can effectively control the movement of food from revenue sources to sales to consumers, taking into account market conditions.

Key words: food market, food security, export and import of food products, agriculture, list of products, market balance, market development, agricultural products, market development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Абдурасул Халифаевич—Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти

кафедраи молия ва суғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918 59 62 62. **Почтаи электронӣ:** AbdulloAbduloev@bk.ru

Информация об авторе: Абдуллоев АбдурасулХалифаевич – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918 59 62 62. **Электронная почта:** AbdulloAbduloev @bk.ru

Information about the author: AbdulloevAbdurasulKhalifaevich – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918 59 62 62. **E-mail:** AbdulloAbduloev @bk.ru

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАЧЕСТВА ПРЕСНОЙ ВОДЫ И ВОДНЫХ ЭКОСИСТЕМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

*Абдуллоева Ш.Б. – к.э.н, доцент кафедры
менеджмента и маркетинга ТНУ*

Водная экосистема включает в себя группу взаимодействующих организмов, которые зависят друг от друга и от водной среды в плане питательных веществ и укрытия. Примеры водной экосистемы включают океаны, озера и реки.

Водная экосистема включает пресноводные среды обитания, такие как озера, пруды, реки, океаны и ручьи, водно-болотные угодья, болота и т. д., а морские среды обитания включают океаны, приливную зону, рифы, морское дно и т. д. Водная экосистема является средой обитания для живых видов, зависящих от воды, включая животных, растения и микробы.

Они покрывают лишь небольшую часть земли — около 0,8 %. Пресная вода включает озера, пруды, реки и ручьи, водно-болотные угодья, болота и временные водоемы.

Водная экосистема — это экосистема, расположенная внутри и вокруг водоема, в отличие от наземных наземных экосистем. Водные экосистемы содержат сообщества организмов – водную жизнь – которые зависят друг от друга и от окружающей среды. Двумя основными типами водных экосистем являются морские экосистемы и пресноводные экосистемы [3., 68]. Пресноводные экосистемы могут быть постными (медленно движущаяся вода, включая бассейны, пруды и озера); лотический (вода с более быстрым движением, например, ручьи и реки); и водно-болотные угодья (районы, где почва насыщена водой или затоплена, по крайней мере, часть времени).

Водные экосистемы во всем мире сталкиваются многогранные угрозы, от загрязнения до разрушения среды обитания. Практические усилия по

сохранению необходимы для смягчения этих проблем, защиты биоразнообразия и поддержания жизненно важных функций этих экосистем.

Перед лицом растущих угроз решающее значение имеют согласованные глобальные усилия для сохранения водные экосистемы. Внедрение надежных правил, устойчивых практик и участие сообщества имеет важное значение для обеспечения здоровья и устойчивости этой жизненно важной среды для нынешнего и будущих поколений [4.,73].

Одна из экологических проблем заключается в том, что доступность воды не одинакова во всех частях мира. В настоящее время обеспечение населения питьевой водой стало наиболее сложной проблемой современности. Кроме того, потребление воды удваивается каждые 10-12 лет. Установлено, что за время посадки одно растение кукурузы испаряет до 200 л воды. Расход воды на 1 га кукурузного поля составляет 6 тыс. тонн. Чтобы лучше использовать воду, обеспечить плавный рост растений, эффективно используйте современную ирригационную технику. Таджикистан занимает первое место в Центральной Азии и 8-е место в мире по запасам водных ресурсов. Ученые определили, что более 80% потребляемой воды используется в сельском хозяйстве. Анализы показали, что использование воды в Центральной Азии выше, чем в других странах мира. Ученые изобретают и используют всевозможное инновационное оборудование для экономного использования воды в сфере сельского хозяйства. Например, для засушливых регионов возможно использование капельного орошения, дождевой воды и т. д. для посадки растений посредством системы их использования.

Как мы знаем, эти системы имеют определенные преимущества перед другими традиционными системами, а капельное орошение имеет следующие основные преимущества:

- Значительно снижает количество воды, теряемой за счет испарения (как при поливе, так и в почве);
- Защищает обрабатываемые земли от эрозии;
- Дает возможность получения большого урожая с земли;
- Контроль норм использования удобрений стал намного точнее и проще.

Предприятия могут использовать часть сточных вод напрямую, при условии, что они пригодны для этой цели. Например, использование очищенной воды для охлаждения или дождевой воды, собранной с крыши или бетонных откосов, орошения или мойки автомобилей и т. д. Отчасти для того, чтобы максимизировать производительность для удовлетворения спроса, в последние годы увеличилось использование химических удобрений и пестицидов как в промышленных, так и в мелких фермах, превращая сельское хозяйство в потенциальный источник загрязнения окружающей среды. Загрязнение подземных и поверхностных вод в результате использования в сельском хозяйстве неочищенных или недостаточно очищенных сточных вод является серьезной проблемой во многих развивающихся странах, где такое орошение практикуется. Улучшение управления сточными водами может улучшить здоровье работников, особенно в сельском хозяйстве, за счет снижения риска воздействия болезнетворных микроорганизмов.

Изменение климата, сокращение пахотных земель и ежегодное увеличение населения Земли беспокоят всех. Кроме того, изменение климата особенно затрудняет работу фермеров и создает множество препятствий. Например, в июне очень заметна чрезмерная жара и повышенная потребность в воде вследствие засыхания возделываемых культур. Эти факторы оказывают большое влияние на фермеров. Человечество всегда борется и приспосабливается, чтобы поддерживать себя в жару и холод. Поэтому очень важно уменьшить влияние засухи и жары на выращивание сельскохозяйственных культур и повышение эффективности сельского хозяйства. Большое значение имеет эффективное и правильное использование поливной воды в июне. Организация учета водопотребления – первый шаг к экономии воды при орошении.

Для правильного учета водопотребления в хозяйствах необходимо использовать водомерное оборудование, точно определяющее экономию воды. Фермеры все чаще обращаются к нетрадиционным водным ресурсам, в основном к сточным водам, из-за большого количества питательных веществ или отсутствия традиционных водных ресурсов. При безопасном использовании сточные воды являются ценным источником воды и питательных веществ, способствующим обеспечению водной и продовольственной безопасности и улучшению условий жизни.

В регионах Республики Таджикистан нормы потребности в воде сельскохозяйственных культур определяются испаряемостью и количеством осадков на территории региона, продолжительностью водоудержания, типом почвы, способом и технологией полива. удержание и другие факторы, подходящие к характеру этого региона.

В связи с растущей нехваткой питьевой воды среди населения планеты, по решению ООН ежегодно 22 марта отмечается как День водных ресурсов. Организация Объединенных Наций приняла это решение исходя из того, что люди должны понимать природу нынешней водной проблемы и осознавать ее важность для защиты и устойчивости живой природы. Вопрос воды не должен быть малозначительной и незначительной темой, но каждый должен знать, что без воды жизни нет. Без мобильного телефона, компьютера, автомобиля, нефти и газа можно прожить, но невозможно без воды. [1.,73].

Поэтому сохранять воду чистой и считать ее священной, ценить каждую каплю этого великого чуда – обязанность каждого человека, ведь вода – это не только источник благополучия, но и источник света и радости.

Учитывая тот факт, что вода является основным источником жизни, сохранение ее чистоты на нашей планете является одной из главных общечеловеческих задач и заставляет нас бороться за то, чтобы будущие поколения не оставляли загрязненную и токсичную воду.

Эффективная защита водных ресурсов и экосистем от загрязнения требует значительного увеличения имеющихся в настоящее время у значительного числа стран возможностей. Программы управления качеством воды требуют определенного минимального объема инфраструктуры и персонала для поиска и реализации технических решений и осуществления регламентирующих

действий. Одна из ключевых проблем нашего времени и будущего – непрерывное функционирование и содержание этих средств. В ряде областей необходимо безотлагательно принять меры, чтобы предотвратить дальнейшее нанесение ущерба ресурсам, образовавшимся в результате предыдущих капиталовложений.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуллоева Ш.Б. Повышения качества водно-экологических услуг в сельской местности Таджикистана//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических общественных наук 2023. № 4., Душанбе 2023. С. 73-80.

2. Абдуллоева Ш.Б. Проблемы использования водных ресурсов центральной Азии: экологический аспект//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических общественных наук 2022. № 1., Душанбе 2022. С. 111-118.

3. Амирзода О.Х., Бадавлатова Б.Х./Уменьшения потерь воды в городских системах водоснабжения//Политехнический вестник. -2019. - №4(48). С.144-147.

4.Муродов П.Х. Состояние и перспектива применения зонных систем водоснабжения/П.Х. Муродов, Б.Р.Бокиев, Т.Ч.Рахимов//Международной научно-практической конференции «Водные ресурсы – основа глобальных и региональных проектов обустройства России, Сибири и Арктики в XXI веке», 19-21 марта 2021 г. в Тюменском индустриальном университете (ТИУ), г. Тюмень, Россия. - 2021.- С.18-22

5. <http://agroinform.asia/2020/06/04/istifodai-oqilonai-zahirahoi-obi/>

6. https://tj.geoview.info/vazorati_mulioratsia_va_zahirahoi_obi_c_tocikiston,86215132w

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАЧЕСТВА ПРЕСНОЙ ВОДЫ И ВОДНЫХ ЭКОСИСТЕМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассмотрено, что эффективное использование пресной воды представляют собой единой ресурс. Рассчитанное на длительную перспективу освоение мировых ресурсов пресной воды требует целостного подхода к использованию этих ресурсов и признания взаимозависимости между элементами, составляющими запасы пресной воды и определяющими качество. В мире существует мало регионов, незатронутых проблемами потери потенциальных источников снабжения пресной водой, ухудшения качества воды и загрязнения поверхностных и подземных источников. Предложено современные технологии очистки, автоматические системы управления и мониторинга, а также проводится постоянная техническая эксплуатация системы.

Ключевые слова: водные экосистемы, орошения сельскохозяйственных культур, очистки сточных вод, питьевая вода, оказания водных услуг, проблема нехватки питьевой воды, водоснабжения, источников загрязнения, обеспечение орошения земель, сельскохозяйственных сточных вод, услуги водоснабжения.

САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ОБИ ТОЗА ВА ЭКОСИСТЕМАҲОИ ОБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур дида баромада шуд, ки самаранок истифодабурдани оби тоза захираи ягона мебошад. Рушди дарозмуддати захираҳои оби ширини ҷаҳон муносибати ҳамаҷониба ба истифодаи ин захираҳо ва эътирофи вобастагии байни унсурҳои, ки захираҳои оби ширинро ташкил медиҳанд ва сифатро муайян мекунад, талаб мекунад. Дар ҷаҳон кам минтақаҳои ҳастанд, ки аз талафи манбаҳои эҳтимолии таъминоти оби тоза, бад шудани сифати об ва ифлосшавии манбаҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ осеб набинанд. Пешниҳод карда шудааст, технологияҳои муосири обтозакунии, системаҳои автоматии идоракунии ва назорат, инчунин кори доимии техникаи система низ ба ҷо оварда мешавад.

Калидвожаҳо: экосистемаҳои обӣ, обёрии кишоварзӣ, коркарди обҳои партов, оби нӯшокӣ, хизматрасонии об, мушкилоти нарасидани оби нӯшокӣ, обтаъминкунии, манбаҳои ифлосшавӣ, таъмини обёрии замин, обҳои партови кишоварзӣ, хизматрасонии обрасонӣ.

EFFECTIVE USE OF FRESH WATER QUALITY AND AQUATIC ECOSYSTEMS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses that efficient use of fresh water represent a single resource. Long-term development of the world's freshwater resources requires a holistic approach to the use of these resources and recognition of the interdependence between the elements that make up freshwater supplies and determine quality. There are few regions in the world that are not affected by the loss of potential sources of fresh water supply, deterioration of water quality and pollution of surface and underground sources. Modern cleaning technologies, automatic control and monitoring systems are proposed, and constant technical operation of the system is carried out.

Key words: aquatic ecosystems, agricultural irrigation, wastewater treatment, drinking water, provision of water services, the problem of shortage of drinking water, water supply, sources of pollution, provision of land irrigation, agricultural wastewater, water supply services.

Сведения об авторе: Абдуллоева Шаҳодат Бахриевна – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 931-44-95-46. Электронная почта: khusravi.2011@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Шаҳодат Бахриевна - Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 931-44-95-46. **Почтаи электронӣ:** khusravi.2011@mail.ru

Information about the author: Abdulloeva Shakhodat Bakhrievna - Tajik National University, PhD in Economics, associate professor of the department Management and Marketing. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** (+992) 931-44-95-46. **E-mail:** khusravi.2011@mail.ru

АҲАМИЯТИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

*Абдуллоев А.Х.–н.и.и., дотсенти кафедраи
молия ва сугурта ДМТ*

Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозоргонӣ масъалаи танзим намудани бозорҳои маҳсулоти озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар баҳши кишоварзии мамлакат гаштааст.

Баҳши кишоварзӣ соҳаи маҳсуси истеҳсоли неъматҳои моддӣ мебошад, чунки қабл аз ҳама дар вобастагӣ объективӣ ба бисёр аз падидаҳои табию иқлимӣ, миқдори боришот, ки ба ҳисоби миёна дар сол меборанд, сатҳи радиатсияи офтоб, офатҳои табиӣ ғайриқобилипешгӯӣ офатҳои табиӣ ба мисли (обҳезӣ, жола, тӯфонҳо баҳусус хокбодҳо, ки дар минтақаҳои ҷануб ба амал меоянд ва амсоли инҳо) қарор дорад. Ба ғайр аз ин, баҳши кишоварзии мамлакат дар қаламрави хеле васеъ қарор дорад, ки боду ҳаво, таркиби ҳосилхезии хок чун воситаи асосии истеҳсолот, сатҳи рушди истеҳсолӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ ва таъминоти кадрӣ хеле гуногун мебошад. Аз ин ҷо масъалаи мушкили амалӣ пайдо мешавад, ки рушди устувори истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзиро дар ҳамаи минтақаҳо чӣ тавр таъмин кунем?

Устувори бозори маҳсулоти комплекси агросаноатино фақат дар сурати истифодаи маҷмӯӣ ва мураббаи принцип ва омилҳои гуногун таъмин кардан мумкин аст, чунки «низом тақшили вижаи унсурҳои маҳсулгардони- дашуда буда, дар як ҷо барои ҳаллу фасли вазифаи мушаххас муттаҳид гардонида шудааст» [1].

Фаъолияти корхонаҳо маҷмӯи равандҳои хоҷагидорӣ бо ҳам алоқаманде мебошанд, ки ба бисёр меъёр ва омилҳо вобаста мебошанд. Агар ягон омил аз мақсади баррасӣ хориҷ шавад, пас арзёбии таъсири дигар омилҳо, инчунин ҳулосаҳои бароварда шуда метавонанд нодуруст бошанд.

Пас мавҷуд будани омилҳои гуногун водор мекунад, ки онҳоро ба гурӯҳҳо тақсим кунем.

Барои таснифи омилҳо чунин сифатҳоро асос мекунем:

- омилҳои берунӣ ва дохилӣ аз рӯи маҳалли пайдоишашон фарқ мекунанд.

- Аз рӯйи муҳимияти натиҷа – асосӣ ва дуҷумдараҷа.
- Аз рӯйи сохтор – сода ва мураккаб.
- Аз рӯйи вақти фаъолият – доимӣ ва муваққатӣ.

Профессорон Баутин В.М., Козлов В.В. ва дигарон қайд мекунанд, ки масъалаи рушди устуворро аксаран ва асосан ба вазъияти муҳити табиӣ алоқаманд карда, омилҳои на камтар муҳимми рушди устувор - иқтимоию сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, этникӣ ва ғ. сарфи назар карда ба ҳисоб намегиранд [2].

Асоси низоми рушди устувори бозори маҳсулоти кишоварзиро қабл аз ҳама захираҳои заминӣ ташкил медиҳанд. Замин чун захираи табиӣ ва ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот аз ибтидо дар ҳамхонӣ бо дигар омилҳо фаъолият мекунад: миқдори боришот, ҳарорати миёнаи солона, радиатсияи офтоб, яъне бо ҳамаи унсурҳои, ки шомили мафҳуми «иқтисодии биоклимӣ» мебошанд.

Омили муҳимтарини рушди устувори бозори маҳсулоти кишоварзӣ баланд бардоштани ҳосилхезии ҳок ва тақрири истеҳсоли он мебошад. Дар ташаккули ҳок ва ба даст овардани ҳосили мавриди назар тавозуни мусбати гумуси моддаҳои органикӣ, ки асосии энергияи ҷараёнҳои биологӣ ва танзимгари табиӣ рушди растаниҳо мебошад, аҳамияти муҳим дорад.

Долан Э.Ч., Линдсей Д., бозори маҳсулоти озуқавориро тасвир карда андешаашонро чунин баён намуданд: «Бозорҳо иттилоотро асосан дар шакли нархҳо эълон мекунанд. Агар мол ва ё омили истеҳсолот нисбатан нодир бошад, пас нарх боло меравад, афзоиши нарх барои истеъмолкунандагон огоҳие ҳаст, ки ин молро сарфачӯӣ кардан лозим аст, истеҳсолкунанда бошад, дар навбати худ ин молро ҳар чӣ бештар истеҳсол мекунад» [3].

Мадаминов А.А. қайд мекунад, ки рушди бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоти озуқавориро зарур аст, дар алоқамандӣ бо дигар намудҳои бозорҳои ҷудогона, ки дар баҳши кишоварзӣ фаъолият мекунанд: захираҳои моддию техникӣ ва хизматрасониҳо, меҳнат, сармоя ва замин дида баромадан лозим аст. Ҳар кадоми онҳо хусусияти худро доранд, аммо муҳимтарин хусусияти ҳар кадоме аз бозорҳои кишоварзӣ аз он иборат аст, ки ҳамаи он чизҳои таркибӣ дар минтақаи на он қадар қалон бо ҳам алоқаманд буда, фаъолияти дахлдор амалӣ карда мешавад [4].

Аз тарафи дигар, ин бозори маҳсулоти озуқаворӣ аст, ки М.З. Головатюк таърифи онро чунин шахр додааст, – ин низоми мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ ва шаклҳои мубодилаи маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ мебошад, ки бар асари истеҳсолот, мубодила ва истеъмоли маҳсулоти ниҳонии озуқаворӣ ба хотири қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа, ки вобаста ба рушди тақсмоти иқтимоии меҳнат дар ҳолати инкишофи динамикӣ қарор дорад мебошад [5].

Масалан, аз тарафи донишманди иқтисодӣ К.Греъм хусусиятҳои бозори маҳсулоти озуқаворӣ чунин ҷудо намудааст:

- ҳолати пур будани бозор дар якҷоягӣ бо инкишофи маҳсулноки ва

рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ боиси якуякбор афтидани нархҳо дар бозор мешавад, чунки дархост ба маҳсулоти озуқаворӣ дараҷи якум ғайриэластикӣ мебошад.

- ғайриэластикӣ будани нархҳо ба чунин маҳсулот аз қабилӣ (нон, сабзавот ва ғ.) дар сурати дастаҷамъона будан дархост якҷанд маротиба меафзояд, ки боиси сарватманд шудани истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ мегардад;

- дархост ба маҳсулоти озуқаворӣ инчунин ба таври кам аз тағйироти даромади харидорон ва нархҳо ба онҳо вобаста мебошад;

- дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ ҳамеша зарурати татбиқи тадбирҳои ҳимоятӣ аз ворид кардани маҳсулоти озуқаворӣ аз хориҷӣ мамлакат, ки дар он ҷо нархҳои маводи озуқаворӣ муқоисатан паст мебошад мавҷуд аст;

- зарурати дастгири намудани содироти маҳсулоти озуқаворӣ ватанӣ ба бозорҳои хориҷи кишвар;

- шароитҳои табию - иқтисодӣ барои ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дорои тафрикаи назаррас мебошад;

- аз байн бурдани намудани заминҳо аз гардиши кишоварзӣ ба таври манфӣ ба экология, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсир расонда, боиси баланд шудани нархи маҳсулоти кишоварзӣ мегардад [7].

Сифтаи дигари фарқкунандаи бозори маҳсулоти кишоварзӣ аз он иборат аст, ки ҳатто ширкатҳои калони кишоварзӣ ва ё ташкилотҳои онҳо қодир ба фаро гирифтани мутлақи инфрасохтори бозоргонӣ намебошанд. Дар ниҳояти кор истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҳамаи соҳаҳои молиптиқолдиҳанда дида ба шароитҳои макроиқтисодӣ вобаста мебошад, аз ин рӯ, наметавонад бефосила ба иллати пароканда будани худ, дастрас набудани ташкилоти худидоракунии мутлақан дар тамоми сатҳҳо ба таври фаврӣ таъсиррасон бошад. Ба ин рӯйхат зарур аст, ки мавридҳои зерин илова карда шавад: тақозои на он қадар тағйирёбанда, гардиши тӯлонии истеҳсолот, сари вақт ҷавоб дода натавониш ба тағйиротҳои вазъи маҳсулоти озуқаворӣ дар бозор.

Бозори маҳсулоти озуқавориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зерини таъсири 3 шароитикалидӣ қарор дорад:

- тақозои воқеии пасти ҳиссаи асосии аҳоли;
- бахши зиёди маҳсулоти воридотӣ, ки ба сабаби сиёсати демпингии (арзонфурӯшӣ) давлатҳои хориҷӣ ва дараҷаи на он қадар баланди ҳифзи молиптиқолкунандагони ватанӣ онҳоро аз бозори дохилӣ берун меронад;
- паст фаромадани ғоиданокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бахусус дар соҳаи чорводорӣ.

Дурнамои бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва маводи хом хушоянд нест. Маълумотҳо исботи он аст, ки бозори яклухтфурӯшӣ ба таври назаррас коҳиш ёфта истодааст ва фурӯши маҳсулот ба воситаҳои ҳавзаҳои фурӯшӣ шахсӣ ва дар асосӣ мубодилаи молҳо сурат гирифта истодааст. Имрӯзҳо ҳиссаи назарраси фурӯши маҳсулоти озуқавориро аз тарафи таркибҳои

табӣй забт карда шудааст ва ба ғайр аз ин сатҳи баланди ҷинойткорӣ ва ғурушро қайд крдан мукин аст.

Имрӯзҳо дар бозори маҳсулоти озуқаворӣ муборизаи рақобатнок бар асари бухрони молиявӣю иқтисодӣ ба вучуд омадаст, ба ҷуз аз ин ба он ба таври ҷашмрас таъсири маҳсулоти рақобатпазири воридотӣ аз назари арзиши маҳсулот зоҳир мегардад, ки ба молистеҳсолкунандагони тоҷик имконият намеридад, ки тамоми имконоти мавҷударо ҳангоми истеҳсоли маҳсулот мавриди истифода қарор диҳанд.

Дар давраи нави муносибатҳои бозоргонӣ аксари ширкатҳо мақсаддоранд ба хоҳири ҷорӣ намудани шаклҳои нави идоракунӣ, тадқиқи ҷараёнҳои стратегии банақшагии бозоршиносӣ, қонунгардонидани талаботи аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷиҳати сифат, миқдор ва навъ тамоми ҷораҳои лозимаро андешидан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Буздалов М.Н и др. Государственное регулирование аграрного сектора в условиях преобразования //Вопросы экономики, 2002.- № 9. – С.14-16

2. Асроров И.А. Рынок и создание необходимых условий для его формирования и нормального функционирования / научные труды экономфака ТАУ – Душанбе, 1994.- С.5

3. Котлер Ф. Основы маркетинга. 5-ое европейское изд / Ф. Котлер, А. Гари. – М.: Вильямс, 2015.- 752 с.

4. Маркевич А.Л. Основы экономики, менеджмента и маркетинга для морских специальностей рыбопромыслового флота / А.Л. Маркевич. – М.: МОРКНИГА, 2012.- 267с.

5. Долан Э.Дж, Линдсей Д. Рынок: макроэкономическая модель (Пер. с англ. В. Лукошевича) Под ред. Б. Лисовича и В. Лукошовича – СПб. , 1992.- С.19

6. Мадаминов А.А. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана – Душанбе, ТАУ, 2006. – С.243-244

7. Артемьева О.А. Финансовый маркетинг: Теория и практика: Учебник для магистров / О.А. Артемьева; Под общ. ред. С.В. Карпова.- М.: Юрайт, 2013.- 424с.

АҲАМИЯТИ БОЗОРИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозоргонӣ масъалаи танзим намудани бозорҳои маҳсулоти озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар баҳши кишоварзии мамлакат гаштааст. Баҳши кишоварзӣ соҳаи махсуси истеҳсоли неъматҳои моддӣ мебошад, ҷунки қабл аз ҳама дар вобастагӣ объективӣ ба бисёр аз падидаҳои табиӣю иқлимӣ, миқдори боришот, ки ба ҳисоби миёна дар сол меборанд, сатҳи радиатсияи офтоб, офатҳои табиӣ ғайриқобилипешгӯӣ офатҳои табии ба мисли (обҳезӣ, жола, тӯфонҳо баҳусус хокбодҳо, ки дар минтақаҳои ҷануб ба амал меоянд ва амсоли инҳо) қарор дорад. Ба ғайр аз ин, баҳши кишоварзии мамлакат

дар қаламрави хеле васеъ қарор дорад, ки боду ҳаво, таркиби ҳосилхезии хок чун воситаи асосии истеҳсолот, сатҳи рушди истеҳсоли, инфрасохтори иҷтимоӣ ва таъминоти кадрӣ хеле гуногун мебошад. Имрӯзҳо дар бозори маҳсулоти озуқаворӣ муборизаи рақобатнок бар асари бухрони молиявӣ иқтисодӣ ба вучуд омадаст, ба ҷуз аз ин ба он ба таври ҷашмрас таъсири маҳсулоти рақобатпазири воридотӣ аз назари арзиши маҳсулот зоҳир мегардад, ки ба молистеҳсолкунандагони тоҷик имконият намереҳад, ки тамоми имконоти мавҷударо ҳангоми истеҳсоли маҳсулот мавриди истифода қарор диҳанд. Дурнамои бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва маводи хом ҳушоянд нест. Маълумотҳо исботи он аст, ки бозори яклухтфурӯшӣ ба таври назаррас коҳиш ёфта истодааст ва фурӯши маҳсулот ба воситаҳои ҳавзаҳои фурӯшӣ шахсӣ ва дар асосӣ мубодилаи молҳо сурат гирифта истодааст. Имрӯзҳо ҳиссаи назарраси фурӯши маҳсулоти озуқавориро аз тарафи таркибҳои табиӣ забт карда шудааст ва ба ғайр аз ин сатҳи баланди ҷинойткорӣ ва фурӯшро қайд қрдан мукин аст.

Калидвожаҳо: Амнияти миллии озуқаворӣ, бозори озуқаворӣ, баҳши кишоварзӣ, сиёсати озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, тичорати ҷаҳон, нархи маҳсулоти саноатӣ, истеҳсолоти аграрӣ, комплекси агросаноатӣ, истеҳсолкунандагон.

ЗНАЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Переход Республики Таджикистан к рыночной экономике стал одним из важнейших вопросов аграрного сектора страны. Аграрный сектор является особой сферой производства материальных благ, поскольку, прежде всего, он объективно зависит от многих природных и климатических явлений, количества осадков, выпадающих в среднем за год, уровня солнечной радиации, непредсказуемости природных явлений. стихийные бедствия, такие как (наводнения, грады, тайфуны, особенно пыльные бури, возникающие в южных регионах и тому подобное). Кроме того, аграрный сектор страны расположен на очень обширной территории, где очень различны погодные условия, плодородие состава почв как основного средства производства, уровень развития производства, социальной инфраструктуры и человеческих ресурсов. В настоящее время на рынке продовольственных товаров возникла конкурентная борьба в связи с финансово-экономическим кризисом, кроме этого, влияние конкурентоспособной импортной продукции четко проявляется в ценах на продукцию, что не позволяет таджикским производителям использовать все доступные варианты в процессе производства продукта. Перспективы рынка продовольственных товаров и сырья неутешительны. Данные свидетельствуют о том, что оптовый рынок существенно сокращается и реализация продукции в средства сбыта осуществляется преимущественно путем личного обмена. Сегодня значительная доля продаж продуктов питания приходится на натуральные ингредиенты, кроме того, можно отметить высокий уровень преступности и продаж.

Ключевые слова: национальная продовольственная безопасность, продовольственный рынок, аграрный сектор, продовольственная политика, продовольственная безопасность, мировая торговля, цены на промышленную продукцию, сельскохозяйственное производство, агропромышленный комплекс, производители.

THE IMPORTANCE OF THE FOOD MARKET IN MODERN CONDITIONS

The transition of the Republic of Tajikistan to a market economy has become one of the most important issues in the country's agricultural sector. The agricultural sector is a special sphere of production of material goods, since, first of all, it objectively depends on many natural and climatic phenomena, the amount of precipitation falling on average per year, the level of solar radiation, and the unpredictability of natural phenomena. natural disasters such as (floods, hail, typhoons, especially dust storms occurring in the southern regions, etc.). In addition, the country's agricultural sector is located over a very vast territory, where weather conditions, soil fertility as the main means of production, the level of development of production, social infrastructure and human resources are very different. Currently, competition has arisen in the food market due to the financial and economic crisis; in addition, the influence of competitive imported products is clearly manifested in product prices, which does not allow Tajik producers to use all available options in the product production process. The prospects for the market for food products and raw materials are disappointing. Data indicate that the wholesale market is shrinking significantly and the sale of products to distribution outlets is carried out primarily through personal exchange. Today, a significant share of food sales comes from natural ingredients, and there is also a high level of crime and sales.

Key words: national food security, food market, agricultural sector, food policy, food security, world trade, prices for industrial products, agricultural production, agro-industrial complex, manufacturers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Абдурасул Халифаевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва суғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918 59 62 62. **Почтаи электронӣ:** AbdulloAbduloev@bk.ru

Информация об авторе: Абдуллоев Абдурасул Халифаевич – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918 59 62 62. **Электронная почта:** AbdulloAbduloev@bk.ru

Information about the author: Abdulloev Abdurasul Khalifaevich – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan,

БАЪЗЕ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АРЗЁБИМИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ ДЕҲОТ ДАР ШАРОИТИ КУНУНӢ

Билолов Н.Қ. - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Маълум аст, ки бунёди шароитҳои зарурӣ барои коркунон ҳам дар чараёни меҳнат ва ҳам зимни такрористеҳсоли қувваи корӣ яке аз шартҳои муҳимтарини таъмини самаранокии фаъолияти истеҳсолии корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Ин вазифаро ҷузъу томҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ба ӯҳдадоранд. Инфрасохтори иҷтимоӣ ин қисми қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятӣ мебошад, ки ба самти бунёди шароитҳои зарурӣ барои таъмини фаъолияти самараноки коркунон дар чараёни истеҳсолот равона гардидааст. Вазифаи асосии инфрасохтори иҷтимоии кишоварзӣ ин мунтазам бехтаргардонии шароитҳои иҷтимоӣ-маишӣ аҳолии деҳот ба шумор меравад.

Соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар истеҳсоли маҳсулоти ниҳойиштироки бевосита надоранд, аммо онҳо барои тараққиёти мӯътадили чараёни истеҳсолот заминаҳо муҳайё мекунанд. Нақши инфрасохтори иҷтимоӣ дар таъмини истеҳсолот бо кадрҳои дорои таҳассуси лозимӣ, муҳофизати меҳнат, бехатарии техникӣ ва мувофиқаткунӣ ба такрористеҳсоли қувваи корӣ зӯҳур мекунад. Ҷузъу томҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар ташкил ва бунёди шароитҳои маишӣ-коммуналӣ иштирок менамоянд, ки ба талаботи коркунони корхона ва аъзоёни оилаҳои онҳо мувофиқат мекунанд.

Таъмин будани аҳоли бо хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ таъсири бевоситаи худро ба самаранокии иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ мерасонад. Зеро бехтаршавии шароитҳои зиндагӣ, кор, истироҳат ва баландбардории дараҷаи таҳассуси коркунон ба рушди ҳосилнокии меҳнат мусоидат менамояд. Аммо дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ ба ин самти муҳими баландбардории ҳосилнокии меҳнат дар корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ диққати ҷиддӣ дода намешавад. Дар ин радифякчанд нуктаро қайд кардан қобили қабул аст. Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии ташкилотҳои гуногуни байналхалқӣ, ки имрӯз шарикони рушд ном гирифтаанд, дар ин самт корҳои зиёдеро анҷом дода истодааст. Махсусан, дар ноҳияҳои дурдасти ҷумҳурӣ дар амал тадбиқ гардидани лоиҳаҳои сармоягузорӣ оид ба таъмири мактабҳои таълимоти ҷамагонӣ, муассисаҳои томактабӣ, беморхонаҳо лозим ба ёдоварист. Бо пурқувватшавии иқтисодиёти мамлакат, давлат барои бо объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ таъмин намудани аҳолии деҳот имкониятҳои зиёдтарро пайдо мекунад. Бехтаргардонии фаъолияти объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот яке аз самтҳои муҳими сиёсати иқтисодии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи давлатҳои тараққикарда ва ҳам таҷрибаи ватанӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки самаранокии иқтисодии истеҳсолот дар

корхонаву хочагии кишоварзӣ аз бисёр ҷиҳат ба бунёди шароитҳо барои кору фаъолияти коркунон дар ҷараёни истехсолот ва берун аз он вобастагии мустақим дорад. Чун қоида, захираҳои меҳнати иқтисодии аграрӣ асосан дар маҳалли деҳот зиндагӣ мекунад ва вазифаҳои дар боло номбаршударо бояд, ки ҷузъу томҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳотба анҷом расонад.

Қобили қайд аст, ки омӯзиши асосҳои методологӣ ва баҳодиҳии дараҷаи тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот дар асарҳои олимони Т.Г. Морозовой, А. В. Пикулькина, М.В.Постнова, Н. И. Ларионова, В. М. Козлинский, В. И. Шулепова, Л. В. Бондаренко, И.Т. Шаяхметова, А.С. Изотова, П. М. Мансурова, М.С. Бурьян, М. Николаева ва дигарон инъикос ёфтаанд. Аз олимони ватанӣ паҳлӯҳои гуногуни ин мавзӯ дар асарҳои илмӣ Ғаниев Т.Б., Пириев Дж. С., Мадаминов А.А., Ашуров И.С., Самандаров И.Х., Одинаев Х.А., Исайнов И.Р. ва дигарон дарҷ гардидаанд.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ ва мақолаҳои асарҳои илмӣ ҳам олимони дар боло зикршуда ва ҳам дигар олимони дар ин бахш фаъолияткунанда истилоҳҳои «методика» ба маънои маҷмӯи воситаҳо барои баҳодиҳии тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот фаҳмида мешавад. Ҳамчунин, маълум аст, ки методика аз системаи нишондиҳандаҳои иборат мебошад, ки онҳо дар маҷмӯъ дараҷаи тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоиро ба таври комплексӣ баҳодиҳӣ намуда, ҳамчунин рушди соҳаи мазкурро барои ояндаи наздику дур пешбинӣ менамояд[15, 105].

Барои ташкили дурусти кори объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ бояд, пеш аз ҳама, ҳаҷми объектҳои инфрасохтори иҷтимоиро муайян намуда, сатҳи тараққиёти иҷтимоии деҳотро баҳогузорӣ намудан лозим аст. Бо ин мақсад дар доираи методикаҳои мавҷуда аз индикаторҳои рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар маҳалли деҳот истифода менамоянд. Аксари олимони тадқиқотчиёни ин мавзӯ ин нишондиҳандаҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо кардаанд:

А) нишондиҳандаҳои натуралии таъмин ва баҳодиҳии сатҳи тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот. Барои ҳар як ҷузъу томҳои алоҳидаи инфрасохтори иҷтимоӣ нишондиҳандаҳои ба худ ҳосилнатуралӣ мавҷуданд, ки ҳолати объекту хизматрасониҳои ин соҳаи инфрасохторро муаррифӣ мекунад. Масалан, барои хочагии коммуналӣ - манзилӣ ба ҳайси нишондиҳандаи натуралӣ миқдори метри квадратии манзил, барои объектҳои соҳаи тандурустӣ- миқдори рахтҳои хоб, барои объектҳои нақлиётӣ -дарозии роҳ бо километр, баромад мекунад. Яъне ба воситаи ин нишондиҳандаҳо баҳои миқдорӣ ва сифатии вазъи кунунии ҷузъу томҳои алоҳидаи инфрасохтори иҷтимоӣ ҳисоб карда мешавад. Дар ин радиф, дар баробари нишондиҳандаҳои натуралӣ ҳамчунин нишондиҳандаи тавсифдиҳандаро низ ҳисоб мекунад, ки онҳо ҳолати таъмин будани аҳолии деҳотро бо ин ва ё он намуди хизматрасониҳои иҷтимоӣ бо ғоиз нисбати меъёрҳои мавҷуда ифода мекунад.

Б) нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, чун қоида, ин нишондиҳандаҳо асосан дараҷаи таъмин будани аҳолии деҳотро бо хизматрасониҳои

инфрасохтори иҷтимоӣ дар ифодаи пулӣ инъикос менамояд. Масалан, арзиши аслий ё нархи воҳиди намудҳои гуногуни хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, ҳаҷми истехсоли хизматрасониҳои сфераи иҷтимоӣ дар ифодаи пулӣ ба ҳар як истеъмолкунанда (ба ҳар як сокини деҳот) [15, 108].

Ҳамчунин, дигар олимони низ дар ин мавзӯ нуктаи назари худро дар асарҳояшон ибраз доштанд. Масалан, Л.В. Бондаренко ва И.Т. Шаяхметов масъалаҳои нишондиҳандаҳои ҳолати тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоиро мавриди баррасӣ қарор дода, онҳоро аз рӯи аломатҳои зерин тасниф намуданд: а) аз рӯи шакл (арзишӣ ва натуралӣ), б) аз рӯи характери ҳарчи меҳнат барои ташаккул ва амалқарди мӯътадили соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ (меҳнати гузашта ва меҳнати зинда), в) аз рӯи характери иттилоот (миқдорӣ ва сифатӣ), г) аз рӯи меъёри такрористехсол (омилӣ, захиравӣ, истифодаю хароҷотӣ ва индикаторҳои натиҷавӣ) [1, 22].

Дар назария ва амалия зимни баҳодиҳии дараҷаи тараққиёти инфрасохтори иҷтимоӣ аз ҷониби олимони системаи нишондиҳандаҳои интегралӣ низ истифода бурда мешаванд. Омӯзишу таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки системаи интегралӣ иншондиҳандаҳои тараққиёти инфрасохтори иҷтимоӣ базаи методологии ибтидоӣ барои баҳои комплекси заминаҳои рушди иқтисодӣ, сатҳи рушд, суръат ва миқёси тағйиротҳо, хароҷотноқӣ, самаранокии иқтисодӣ- иҷтимоии объектҳои хизматрасониҳои зикршуда ба ҳисоб рафта, ҳамчунин барои муайянкунии талаботҳо ва афзоиши нерӯҳо ҳангоми корқарди барномаҳои давлатӣ, минтақавӣ ва соҳавии рушди соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ хизмат мекунад. Масалан, дар ин маврид А.А. Грабар ақидаи худро ибраз дошта, таъкид менамояд, ки ин методика ба табдили нишондиҳандаҳои сифатӣ ба нишондиҳандаҳои миқдорӣ ба мақсади муқоисаи онҳо мусоидат намуда, мавқеъ ва ҷои онҳоро дар ин ва ё он маҳалли деҳот муайян намуда, бо ин роҳ мефаҳмонад, ки аз рӯи кадом нишондиҳандаҳо маҳалли мазкур аз дигар маҳалҳо пеш рафтааст ё қафо мондааст. Ғайр аз ин, чунин методика барои интиҳоби иттилооти зарурӣ аз миёни маҷмӯи маълумотҳои омӯрӣ имкон медиҳад, то ин ки ба ҳолати низоми инфрасохтори иҷтимоии маҳалли мазкур баҳои илман асоснок дода шуда, дар ниҳояти кор идорақунӣ ё танзими ин вазъият таъмин карда шавад. Бо ибораи дигар, ин методика ҳамчун як қисмати таҳлили қиёсии баҳои иқтисодии ин ва ё он территорияи мамлакат ба ҳисоб меравад, ки тибқи он ба рушди соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳоти ин ва ё он минтақа баҳои қиёсӣ дода мешавад [4, 6].

Ҳамин тариқ, тавсифи нишондиҳандаҳои рушди инфрасохтори иҷтимоӣ аз ҷониби олимони гуногун аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар маҷмӯъ аксари тадқиқотчиён онҳоро ба чор гурӯҳи индикаторҳо ҷудо мекунанд.

Индикаторҳои омилӣ дар навбати худ заминаҳои молиявӣ иқтисодӣ, моддию техникӣ ва меҳнатии ташаккули нерӯи инфрасохтори иҷтимоиро муайян мекунанд. Онҳоро дар навбати худ нишондиҳандаҳои зерин тавсиф менамоянд: -ҳаҷми маблағгузориҳои асосӣ, ки ба сохтмон, азнавбарқарорқунӣ, васеъқунӣ ва модернизатсияи объектҳои иҷтимоӣ

равона карда шудаанд; -ҳаҷми молиякунонии соҳаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ аз буҷети давлатӣ ва ҳиссаи онҳо дар хароҷотҳои буҷет; -бақордарории объектҳои аҳамияти иҷтимоидошта; -хориҷшавии иқтидорҳои иҷфрасохтори иҷтимоӣ аз истеҳсолоти ҷамъиятӣ бо сабаби фарсудашавӣ; -афзоиши иқтидорҳои соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ (ҳамчун фақи байни бақордарории объектҳо ва хориҷшавии онҳо аз истеҳсолоти ҷамъиятӣ); -рушди сохтмони манзилии шаҳрвандон ва базаи моддӣ-техники он (иқтидори ташкилотҳои сохтмонӣ ва мавҷудияти захираи маводҳои сохтмонӣ); -тайёркунии кадрҳо барои соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ.

Индикаторҳои захиравӣ ҳолати нерӯи моддию ашёӣ ва кадрҳои инфрасохтори иҷтимоиро тавсиф мекунад. Ин индикатор ба воситаи нишондиҳандаҳои миқдорию сифатӣ баҳогузорӣ мешавад.

Индикаторҳои гурӯҳи хароҷотҳои истифодабарӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: -хароҷотҳои солонаи воситаҳои моддию техникаӣ барои нигоҳдорӣ ва истифодабарии объектҳои иҷтимоӣ (равшанидихӣ, гармкунӣ, таъмири капиталӣ ва бунёди дигар шароитҳои зарурӣ); -музди меҳнати коркунони соҳаҳои хизматрасони иҷтимоӣ

Индикаторҳои гурӯҳи нишондиҳандаҳои натиҷавӣ самаранокии хароҷотҳои ташаккул ва амалкарди мӯътадили соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ва фондиҳои амалкунандаи онҳоро (дар доираи соҳаҳо, комплексҳо, корхонаҳои алоҳида ва муассисаҳо) тавсиф медиҳад. Ин нишондиҳандаҳо бо роҳи қиёс намудани натиҷаҳои иҷтимоӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва иқтисодӣ бо хароҷотҳои барои ба даст овардани онҳо сарфшуда муайян карда мешавад. Ин нишондиҳандаҳои дар навбати худ ба се гурӯҳ чудо мешаванд: иҷтимоӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, иқтисодӣ.

Ба нишондиҳандаҳои иҷтимоии ин гурӯҳ дохил мегарданд: -беҳтаршавии шароитҳои зиндагии аҳоли, камшавии бемориҳо ва фавт, зиёдшавии давомнокии умри одамон, рушди донишҳои умумӣ ва касбӣ ва дараҷаи фарҳангии аҳоли, зиёдшавии фонди вақти холии аҳоли ва истифодаи самараноки он, рушди маданияти аҳоли дар нисбати нигоҳдории арзишҳои фарҳангӣ милли.

Чунин нуқтаи назар нисбати нишондиҳандаҳои иҷтимоии гурӯҳи индикаторҳои натиҷавӣ аз ҷониби А.С. Изотов низ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст[5, 64].

Ба нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ индикатори натиҷавии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дохил мегарданд: -афзоиши майдони фонди манзил ва баландшавии дараҷаи хизматрасонӣ; -фарогирии кӯдакон дар муассисаҳои томактабӣ; -пастшавии ҳиссаи кӯдакон, ки дар бахши 3-уми мактабҳо таҳсил мекунанд; -пастшавии ҳиссаи аҳоли, ки аз хизматрасониҳои ҷузъу томҳои инфрасохтори иҷтимоӣ бархӯрдор нестанд; -афзоиши ҳиссаи аҳоли, ки дар квартирахо ва хонаҳои алоҳида зиндагӣ мекунанд.

Нишондиҳандаҳои иқтисодии индикатори натиҷавии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар навбати худ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: интрасистемавӣ ва экстрасистемавӣ. Нишондиҳандаҳои интрасистемавӣ самараеро ифода мекунад, ки бевосита дар соҳаҳо ва доираи фаъолиятҳои

комплекси инфрасохтори иҷтимоӣ ба вуҷуд оварда шудаанд (Масалан, афзоиши ҳаҷми солонаи фуруши маҳсулот ва хизматрасониҳои соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ба воҳиди маблағгузориҳои асосӣ ё хароҷотҳои овардашуда, ғойа аз фуруши маҳсулот ва хизматрасонӣ ва ғ.). Қобили қайд аст, ки дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар баробари намудҳои анъанавии хизматрасониҳо дигар сфераҳои иҷтимоӣ низ ба хизматрасониҳои пулакӣ рӯй овардаанд. Масалан, имрӯз дар бисёр минтақаҳои кишвар мактабҳои хусусӣ, клиникаҳои шахсӣ, объектҳои варзишию ғайридавлатӣ фаъолият мекунанд, ки дар асоси принципҳои иқтисоди бозорӣ хоҷагидорӣ менамоянд. Ҳамчунон, бисёри объектҳои хоҷагиҳои коммуналӣ ва нақлиёти мусофиркаш гузариш ба иқтисоди бозорӣ карда истодаанд. Дар чунин шароит доира ва аҳамияти истифодабарии нишондиҳандаҳои интрасистемавӣ барои баҳодиҳии фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла, ғойа ва ғойаданокии корхонаҳо ва муассисаҳои номбурдаи инфрасохтори иҷтимоӣ афзун мегардад.

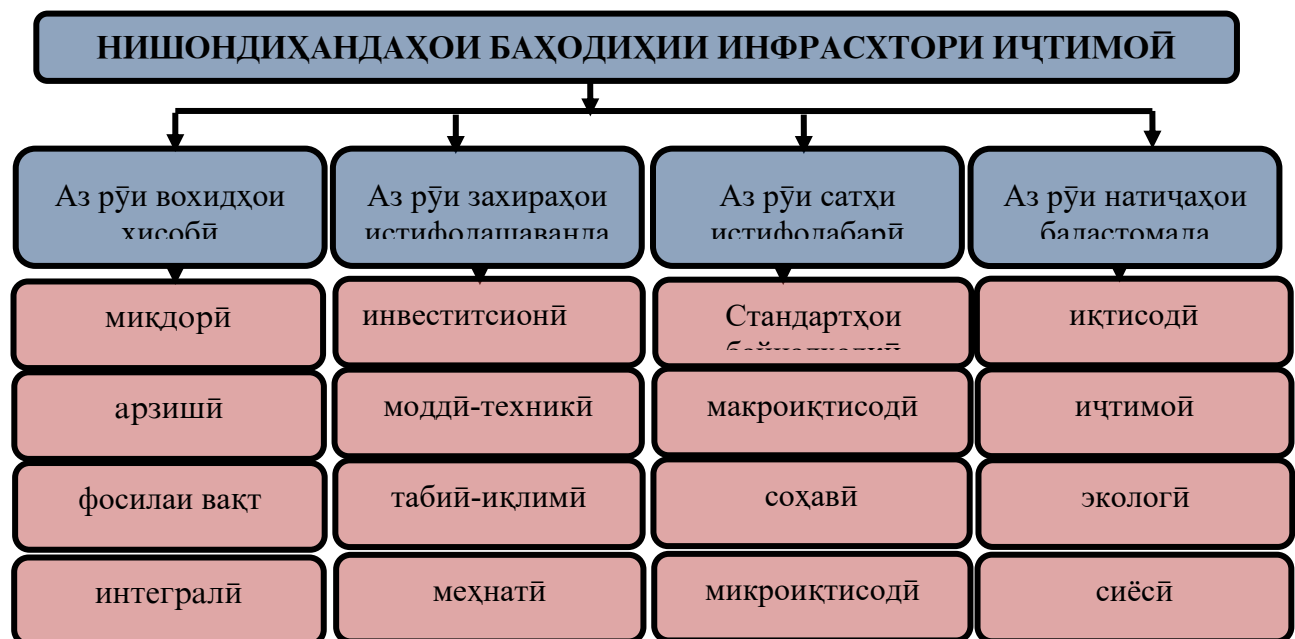
Нишондиҳандаҳои иқтисодии экстрасистемавӣ ин самаре мебошад, ки дар натиҷаи фаъолияти корхонаю муассисаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ берун аз ҳудудҳои он ба даст оварда шудааст (афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва ММД, камшавии талафи вақти корӣ ва ғ.). Масалан, дар бораи боздеҳии баланди хароҷотҳои соҳаи маориф ҳанӯз солҳои 1920 Академик С. Г. Струмилин қайд карда буданд, ки баландбардории донишҳои мактабии аҳолие, ки дар мамлакати мо ба заминдорӣ машғул ҳастанд, метавонад самарайи баландтар ба бор оварад[11, 256].

Имрӯзҳо бошад, ин гузоришҳо ба соҳаи маориф, ба коркунони корхонаҳо ва ба баландшавии сатҳи илму маърифати аҳоли ташаққулу раванқ ёфта, дар ҷаҳони муосир бо номи инвестицияҳо ба сармояи инсонӣ маъруф гардидааст. Аз ин ҷост, ки механизми таъсири соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ берун аз ҳудудҳои он махсусиятҳои худро дорад. Масалан, самарайи соҳаҳои тандурустӣ дар рушди ВВП дар асоси истифодаи самаранокии фонди вақти корӣ ва баландбардории ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ба даст меояд, ки ин ҳарду дар навбати худ аз солимӣ ва тандурустии аҳоли вобастагӣ дорад. Ё худ беҳтаргардониҳои шароитҳои манзилӣ ба ҳосилнокии меҳнат ва сифати маҳсулот таъсири мусбӣ мерасонад. Ҳамчунин самарайи ба ин монандро беҳтаргардониҳои кори соҳаҳои хизматрасони нақлиётӣ низ таъмин карда меавонад, ки дар натиҷаи он дар корхонаҳои соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ба кор дер мондани коркунон ва талафи вақт дар бахшҳои корӣ кам гардида, ҳамзамон ин ҳолат ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат мусоидат менамояд. Беҳтаршавии фаъолияти боғчаҳо ва муассисаҳои томактабӣ ва зиёд шудани ҷойҳо дар онҳо низ дар навбати худ сабаби ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб намудани занҳо мегардад, ки ин ҳам аз зумраи самараҳои мебошад, ки корхонаю муассисаҳои соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ берун аз ҳудудҳои фаъолияти худ ба афзоиши онҳо мусоидат менамояд.

Аксари олимони иқтисодчиён таҷрибаи субъектҳои хоҷагидориро таҳлил намуда ба хулосае омаданд, ки соҳаҳо ва сфераҳои алоҳидаи комплекси инфраструктуравӣ метавонад нишондиҳандаҳои махсуси

сифатии худро дошта бошанд. Масалан, М.С. Бурьян ва А.А. Максимов барои таҳлили нерӯи ин ва ё он объекти иҷтимоӣ методи баҳодиҳиро аз рӯи элементҳо (унсурҳо) пешниҳод менамоянд[2, 98]. Масалан, барои баҳодиҳии сифати нерӯи моддӣ-техникии мактабҳои таҳсилоти умумӣ мавҷудияти кабинетҳои таълимии фаннӣ, мучаҳҳаз будани мактаб бо воситаҳои техникӣ ва айёниятҳо, мавҷуд будани китобхонаҳо ва фонди китоби онҳо, золҳо ва майдончаҳои варзишӣ таҷҳизонидашуда, мавҷудияти ошхонаю буфетҳо барин унсурҳо истифода бурда мешаванд. Сифати клубҳоро бошад, мавҷудият ва бо воситаҳои техникӣ мучаҳҳаз будани золҳо барои гузаронидани машғулиятҳои маҳфилҳо, чаласаҳои тантанавӣ ва концертҳои идона баҳо медиҳад. Сифати муассисаҳои тиббиро бошад, мучаҳҳаз будани онҳо бо таҷҳизоту техникаи муосири ташхисию табобатӣ, маҷудияти шӯъбаҳо ва хизматрасониҳои функционалӣ муайян мекунад. Сифати объектҳои иҷтимоӣ-инжинерию бошад, бехатарӣ, камхарҷ будан, кам будани сарборӣ ба муҳити атроф, мӯҳлати хизмати бардавом ва устувории онҳо баҳо медиҳанд. Ба сифати нерӯи маҳнати корхонаҳо, муассиса ва ташкилотҳои инфрасохтори иҷтимоӣ аз рӯи нишондиҳандаи ҳиссаи коркунони маълумоти олӣ ва махсусдошта дар шумораи умумии коркунони онҳо баҳо додан мумкин аст. Гурӯҳи дигари олимон ба монанди М. Николаева М. Махотаевой и Шояхмедов И.Т. барои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти соҳаҳо ва сфераҳои инфрасохтори иҷтимоӣ истифода намудани нишондиҳандаҳои лозим мешуморанд, ки онҳо сураи рушди иқтисодиётро баҳодиҳӣ мекунад (даромади сарикасӣ, ҳосилнокии меҳнат, тағйиротҳои сохторӣ дар ҷомеа ва истеҳсолот ва ғ).

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили кори олимони ватанию хориҷӣ ва мутахассисони соҳавӣ ба муаллиф муяссар гардид, ки индикаторҳои зерини рушди инфрасохтори иҷтимоиро ҷудо намояд (ниг. Расми 1).

Расми 1. Нишондиҳандаҳои баҳодиҳии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ

Асосҳои баҳодиҳии тараққиёти инфрасохтори иҷтимоӣ дар доираи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар дараҷаҳои гуногун аз ҷониби олимону иқтисодчиён, сотсиологҳо, политологҳо ва ғ. мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, Ғаниев Т.Б. оид ба менечменти иҷтимоӣ ва ташаккулу раванги он дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд кардаанд "Баҳши иҷтимоӣ соҳаи махсуси идоракунии давлатӣ, илмӣ, таълимӣ, меҳнатӣ ва хоҷагидорие мебошад, ки предмети омӯзиши онро одам ва талаботи он ташкил медиҳанд. Аз ин нуқтаи назар баҳши иҷтимоӣ кулли шаклҳои гуногуни функсия ва шаклҳои ташкилии фаъолияти иҷтимоии одамон мебошанд, ки мақсади умумиашро беҳтаргудонии муҳофизати саломатӣ ва ҳаёти одамон; беҳтар шудани шароитҳои манзил ва маоши онҳо; имконоти яхела барои маълумот гирифтани; кори мувофиқ ва музди меҳнати боадолатона; имкони алоқа доштан ба инкишофи иҷтимоию маданӣ; таъминоти моддӣ ва пиронсолии арзанда бо роҳи таъмини кафолати иҷтимоӣ ва хизмату маҳсулотҳо ташкил мекунанд"[3, 243]. Дар навбати худ Ашуров И.С. зимни таҳлилу дурнамои ислоҳоти аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифодаи нишондиҳандаҳои натуралию натиҷавӣ барои баҳодиҳии вазъи зиндагии аҳолии деҳот ишора кардаанд[7, 51-59]. Одинаев Ҳ.А. дар мавриди самаранокии иқтисодии истифодаи захираҳои замину об ва таъсири он ба сатҳи зиндагӣ ва вазъи иҷтимоии аҳолии деҳот истифодаи нишондиҳандаҳои қиёсиро (муқоисаи нишондиҳандаҳои мавҷуда бо нишондиҳандаҳои нормативӣ) афзалтар мешуморад[8,8-13]. Мадаминов А.А. дар мавриди истифодаи нишондиҳандаҳои баҳодиҳии сатҳу сифати хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ба натиҷаҳои ниҳони онҳо, ки дар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таҷассум меёбанд, ишора мекунад[6, 97]. Самандаров И.Х., ки яке аз мутахассисони варзидаи ин соҳа ҳастанд, ки дар ин маврид ба истифодаи нишондиҳандаҳои натуралӣ ва қиёсӣ дар сатҳи макро, мезо ва микроиқтисодиёт бартарӣ додаст[10, 60-61]. Пириев Ҷ.С. дар мавриди муаянкунии сатҳу сифати хизматрасониҳои ҷузъу томҳои инфрасохтори иҷтимоӣ истифодаи индикаторҳои зеринро аз қабيلي пайдоиши ҷойҳои нави қорӣ, наздикшавии сатҳи зиндагии аҳолии шаҳру деҳот, азнавбарқароркунии объектҳои истеҳсолии инфрасохторӣ ва ғайраро ба мақсад мувофиқ мешуморад[9, 119]. Давлатов Қ.Қ. ва Тағоев Ҷ.Ҳ. мавриди баҳодиҳии самаранокии фаъолияти ҷузъу томҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот бештар ба нишондиҳандаҳои таъминнокӣ, фарогирӣ, дастрасӣ ва қиёси нархҳои хизматрасониҳои пулакӣ дар шаҳрҳо ва маҳалли деҳот диққат додаанд[12, 135-142].

Дар Стратегияи милли рушди ҚТ барои солҳои 2016-2030 низ ба ин масъала зербоби махсус ҷудо гардидааст, ки дар он аз ҷониби мутахассисони соҳавӣ индикаторҳои рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолии ҷумҳурӣ ва динамикаи тағйирёбии онҳо дар фосилаи солҳои 2016-2020, 2020-2025, 2025-2030 нишон дода шудааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси маводи дар боло таҳлилшуда оиди асосҳои методӣ ва баҳодиҳии дараҷаи тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ мо ба хулосаҳои зерин омадем:

1. Барои баҳодиҳии сатҳу сифати хизматрасониҳо ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар иқтисодиёт методикаҳо ва индикаторҳои гуногунро истифода менамоянд. Гуногунии методҳо ва индикаторҳои объекти тадқиқотро баҳодиҳанда аз гуногунии соҳаҳо ва мухталифии ҷузъу томҳои хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ бармеоянд.

2. Қариб дар тамоми методҳои баҳодиҳӣ нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ истифода бурда мешаванд, ки онҳо дар навбати худ ба ибтидоӣ, нормативӣ, қиёсӣ ва дурнамоӣ ҷудо мешаванд.

3. Миёни методикаҳо ва нишондиҳандаҳои дар онҳо истифодашаванда ҳангоми баҳодиҳии сатҳу сифати хизматрасониҳо ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот сарҳадҳои маҳкам вучуд надорад, зеро дар ҳолатҳои зарурӣ нишондиҳандаҳои онҳо яқдигарро пурра намуда, объекти таҳқиқотро хубтар баҳогузорӣ мекунад.

4. Дар миёни методикаҳои таҳқиқшуда саҳми методикаи интегралӣ баҳодиҳии сатҳу сифати хизматрасониҳо ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ бо индикаторҳои омилӣ, натиҷавӣ, хароҷотҳои истифодабарӣ ва захиравӣ хело ҳам муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро ба воситаи ин методика ба объекти тадқиқот баҳои комплексӣ ва воқеӣ додан мумкин аст.

5. Ба ҳайси критерияҳои асосии муайянкунии дараҷаи рушди хизматрасониҳо ва объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот бояд фаъолияти бардавом, босуботӣ ва босифатии қори онҳо баромад кунад.

АДАБИЁТ

1. Бондаренко, Л. В. Методологические основы формирования социальной инфраструктуры села. -М.: «Книга-сервис», 2000. – С. 22.

2. Бурьян, М.С. Опыт оценки социального потенциала муниципальных образований // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2008. – № 2. – С. 98.

3. Ганиев ТБ. Менеджмент, част 2-ой, том 26- Душанбе, 2003.-С.243

4. Грабар, А.А. Рейтинговая оценка развития социальной инфраструктуры регионов (Электронный ресурс). – Режим доступа: <http://uecs.mcnp.ru/modules.php?name=News&file=print&sid=136>.-С 6.

5. Изотов, А. С. Социальная инфраструктура как инструмент повышения эффективности предприятий: Дисс. ...канд. эконом, наук/ А. С. Изотов. - СПб., 1997. – С. 64.

6. Мадаминов А.А. Устойчивое развитие животноводства и перспективы обеспечения продовольственной независимости/ Таджикистан и современный мир, ЦСИ ПРТ.- Душанбе, 2015.-№ 4 (47).-С. 97

7. Мадаминов Р. К., Ашуров И. С. Совершенствование системы управления -основной механизм решения проблемы занятости сельского населения// Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук.- г. Худжанд, 2017.-С. 51-59

8. Одинаев Х.А. Развитие региональной экономической интеграции в условиях Центральной Азии: водно-энергетический аспект//Вестник университета. - Душанбе, РТСУ, 2016. - № 3(54).Ч.I.- С.8-13.

9. Пириев Дж. С. Мировая практика применения нетарифных ограничений в торговле агропродовольственными товарами/ Таджикистан и современный мир, ЦСИ ПРТ.- Душанбе, 2015.-№ 4 (47).-С. 119

10. Самандаров И.С. Формирование и эффективное функционирование социальной инфраструктуры села (теория и методология). - Душанбе, 2004.-С.60-61

11. Струмилин С.Г. Проблемы экономик труда / М.: Наука. -1982.- С. 256

12. Тагоев Дж.Х., Билолов Н.Қ. Формирование и развитие социальной инфраструктуры села в условиях рынка.- Типграфии ТНУ, ООО "Нушбод".- Душанбе, 2021.-№ 25.- 158 стр.

13. Шулёпов, В. И. Методические основы оценки уровня развития социальной инфраструктуры АПК: Дисс... канд. эконом, наук. - Йошкар-Ола, 2003. – С. 46

14. Чарыкова, О.Г. Жизнеобеспечение как основа роста благосостояния населения регионов // Международный научный вестник (Вестник Объединения православных ученых). – 2015. - №1(5). – С. 22-26., 3.

15. Билолов Н.Қ., Ахмадов Р.Р. Усулҳои асосии арзиши рушди инфрасохтори иҷтимоӣ деҳот.- Маҷаллаи илмӣ ДМТ. "Тоҷикистон: Иқтисод ва идора".- Душанбе, 2020. - № 1. – С 103-111.

16. Билолов Н.Қ. Омилҳои ба рушди инфрасохтори иҷтимоӣ таъсиррасон.- Маҷлиси конференсияи байналмиллалии илмӣ амалӣ дар мавзӯи "Амалисозии ҳадафҳои рушди устувор: таҷрибаи хориҷӣ ва миллӣ".- Душанбе, 13.10.2020.-С.96-103

БАЊЗЕ НИШОДИҲАНДАҲОИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОӢИ ДЕҲОТ ДАР ШАРОИТИ КУНУНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифони омӯзиши асосҳои методологӣ ва баҳодиҳии дараҷаи тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ деҳотро дар асарҳои олимони хориҷию ватанӣ ва инчунин нишондиҳандаҳои иқтисодии индикаторҳои натиҷавӣ рушди инфрасохтори иҷтимоӣ деҳотро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Дар асоси омӯзиш ва таҳлили қори олимони ватанию хориҷӣ ва мутахассисони соҳавӣ ба муаллифони муяссар гардид, ки индикаторҳои рушди инфрасохтори иҷтимоиро ҷудо намуда, дар асоси маҷлиси таҳлилшуда оиди асосҳои методӣ ва баҳодиҳии дараҷаи тараққиёти соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ҳулосаҳои зарурӣ бароранд

Калидвожаҳо: методология, инфрасохтори иҷтимоӣ, индикаторҳо, рушди деҳот, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ

НЕКОТОРЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье авторы рассматривают методологические основы и оценки уровня развития социальной инфраструктуры в сельской местности в трудах зарубежных и отечественных ученых, на основе показатели характеризующие эффективность развития социальной инфраструктуры

села. Авторам удалось на основе анализа работы отечественных и зарубежных ученых и отраслевых экспертов выявить показатели развития социальной инфраструктуры и сделать соответствующие выводы на счет методологической базы и индикаторы, определяющие уровня развития социальной инфраструктуры села

Ключевые слова: методология, социальная инфраструктура, индикаторы, развитие села, развития социальная инфраструктура

SOME INDICATORS FOR ASSESSING THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN RURAL AREAS IN MODERN CONDITIONS

In this article, the authors consider the methodological foundations and assessments of the level of development of social infrastructure in rural areas in the works of foreign and domestic scientists, based on indicators characterizing the effectiveness of the development of rural social infrastructure. Based on an analysis of the work of domestic and foreign scientists and industry experts, the authors were able to identify indicators of the development of social infrastructure and draw appropriate conclusions on the basis of the methodological base and indicators that determine the level of development of the social infrastructure of the village.

Keywords: methodology, social infrastructure, indicators, rural development, social infrastructure development

Маълумот дар бораи муаллиф: Билолов Нёматулло Курбоналиевич-Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918 56 24 26. **Почтаи электронӣ:** sky_bnk@mai.ru.

Сведения об авторе: Билолов Нематулло Курбоналиевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918 56 24 26. **Электронная почта:** sky_bnk@mai.ru.

Information about the author: Bilolov Nematullo Kurbonaliyevich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918 56 24 26. **E-mail:** sky_bnk@mai.ru.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

*Давлатов С.Н. – н.и.у., м/к кафедраи идоракунии
захираҳои инсонии ДМТ.*

*Искандаров Ҳ.Ҳ. – н.и.у., дотсенти кафедраи идоракунии
захираҳои инсонии ДМТ.*

Назарияи илми менеҷменти муосир ва рушди самараноки иқтисодиёт аз он далолат медиҳад, ки «**сармояи инсонӣ**» яке аз захираҳои асосӣ ва пешбари иқтисодиёти имрӯза буда, ҳама гуна бурдборихову рақобатпазирӣ ва навовариҳои моливу тичоративу техникиву технологӣ бевосита натиҷаи рушди ақлонии як ва ё гурӯҳи фардони соҳибистеъдоди касбиву ҳунари мебошад, ки онро ихтироъ ва кашф намудаанд.

Дар айни замон рушди инноватсионии ҷомеа самти афзалиятноки иқтисодиёт мебошад. Вай ангезаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки ба меҳнати фикрӣ ва сармоя асос ёфта, системаи омилҳои нави ташкили истеҳсолотро ба вучуд меорад. Ин низом тавассути рушди рақобатпазирии иқтисодиёт шароит барои эҷоди нерӯи эҷодии фард тавассути сармоягузори ба сармояи инсонӣ ва худтаъминкунии он ташаққул меёбад[2].

Чуноне, ки устод Ғаниев Т.Б., қайд менамоянд: «Гузаштан ба иқтисоди рақамӣ ва рушди глобалии бозори ҷаҳонӣ аз иқтисодиёти имрӯза пеш аз ҳама талаботи онро дорад, ки муносибатҳои навини истеҳсоливу истеъмоли ва тичоративу хизматрасониҳои байни одамон куллан дигаргун шуда, онҳо бояд ҳислати интегратсиониву трансмилливу байналмилалиро бигиранд» [3].

Барои эҷоди иқтисодиёти рақамӣ ва рушди босифати иқтисодӣ инноватсияҳо лозиманд, ки муҳаррики иқтисоди миллӣ бошанд. Иқтисодиёти инноватсионӣ аз усули анъанавӣ бо он фарқ мекунад, ки он як намуди нави муносибатҳои иқтисодиро ифода мекунад, ки байни субъектҳои хоҷагидорӣ дар раванди истеҳсолот ба вучуд меоянд. Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки гузаштан ба роҳи инноватсионии тараққиёт бо инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, яъне инсон - субъекти асосии инноватсия доништа мешавад. Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки унсури асосии раванди инноватсионӣ шахси эҷодкор, эҷодиёти зеҳнии он ба ҳисоб меравад. Чуноне, ки Артемев А.В. мефармояд: «Сармояи инсонии мавҷуда захираи асосии истеҳсоли инноватсияҳо ба ҳисоб рафта, дар асоси эҷоди донишҳои нав истеҳсол карда мешаванд» [1].

Фаъолияти самарабахш дар соҳаи инноватсия маънои баланд бардоштани сатҳи қобилиятҳои эҷодии шахс барои худшиносӣ, муқаррар намудани робитаи зич байни равандҳои инноватсионии истеҳсолот ва тақмили субъекти иқтисодиёти инноватсионии ҳар як шахсро дорад.

Асосгузори назарияи сармояи инсонӣ ҳамчун концепсияи рушди он, бо назардошти самти инноватсионӣ, диққати худро ба сармоягузори ба бунёд ва рушди сармояи инсонӣ, инчунин арзёбии самаранокии ин

сармоягузориҳо равона кардаанд. Вобаста ба ин, сармоягузорӣ захирано ба сармоя табдил дода, арзишнокии онро дахҳо баробар боло мебарад. Сармоягузорӣ ба инкишофи зехниятҳо ва қобилиятҳои инсонӣ боиси афзоиши даромад, баланд шудани ҳосилнокии меҳнат ва рушду инкишофи фаъолияти навоарона мегардад. Л.Тороу, ки яке аз таҳқиқотчиёни ибтидоии сармояи инсонӣ доништа мешавад, дар байни қобилиятҳо, қобилияти асосии иқтисодӣ, қобилияти ба вучуд овардани неъматҳои нав, аниқтараш навоариҳоро муайян мекунад. Ӯ менависад: «Ҷузъи иқтисодӣ ба иҷрои ҳамаи сармоягузориҳои дигар тавассути эҷоди инноватсияҳо таъсир мерасонад» [17].

Пас дар равиши рушди концептуалии сармояи инсонӣ мақоми асосиро омӯзиш ва пайдо кардани самту равиши самараноки роҳ ёфта, самаранокии олии иқтисодиро таъмин хоҳад кард.

Бояд қайд кард, ки замони муосирро мавҷи сеюми рушд фаро гирифтааст ва коршиносон онро ҳамчун «Иқтисоди донишҳо» ва ё «Иқтисоди рақамӣ» муаррифӣ менамоянд.

Дар ин раванд пеш аз ҳама таваҷҷуҳ ба рушди баланди пайвасти сармояи инсонӣ равона гардида, рақобатпазирии устувори корхонаву ширкатҳо чӣ дар дохили мамалакат ва чӣ дар беруни он на танҳо аз техникаву технологияи навини истеҳсоливу тиҷоратӣ, балки аслан аз дараҷаи кордониву ҳунари баланди касбиву ҳунарии кормандон – пешвоёни комили касбӣ бо истифода аз техникаву технологияи навин вобастагии калон доранд. Яъне корманд имрӯз на ҳамчун субъекти роҳбарӣ, балки ҳам объекту ҳам субъекти он ва ҳамкору рафиқи баробарҳукуки шумо мебошад. Бинобар ин, дилхоҳ роҳбари ширкату корхонаҳо аз корманди тавонову ҳунарманду соҳибзеҳни баланд вобастагии калон дорад.

Аз рӯи ақидаи донишманди бахши менеҷмент П. Друкер «Кормандони нерӯи зехнии баланддошта, ки қувваи асосии зехнии кормандонро ташкил медиҳанд, аз нигоҳи сифатӣ аз кормандони дорои дараҷаи пасти касбӣ чанд карат бартариятнок буда, ҳамчун асоси истеҳсолоти моддӣ баромад менамоянд. Дастовардҳои соҳибкорӣ аз он вобаста мебошад, ки то кадом андоза ширкату корхонаҳо аз нерӯи зехнии ин гурӯҳи кормандон самаранок истифода мебаранд» [12].

Дар назарияи сармояи инсонӣ нишондиҳандаи асосии самаранокии маблағгузорӣ ба намудҳои гуногуни таҳсилот меёри дохилии даромад мебошад, ки бо таносуби хароҷот ва фоидае, ки аз таълим гирифта мешавад, муайян карда мешавад[13]. Ин нишондиҳанда дараҷаи баргардонидани таҳсилоти гирифташударо ифода мекунад. Дар воқеъ, назарияи сармояи инсонӣ ҳангоми баҳодиҳии «суръати даромад» аз таҳсилот ба назарияи «даромади ниҳой» асос меёбад: шахс маблағҳои худро (ва бадастовардаашро) ба ҳамон соҳаҳои фаъолият равона мекунад, ки дар он бештар даромади пулӣ дар оянда интизор аст ва шахс ба таълим маблағгузорӣ мекунад, то он даме, ки нишондиҳандаи меёри даромади сармоягузорӣ ба арзиши ниҳойи маблағгузории онҳо баробар нашавад.

Албатта, иқтисоде, ки ба донишҳо асос ёфта, аз рушди технику технология баланди электронӣ вобастагии калон пайдо мекунад, наметавонад, дар оянда бе мутахассисини касбӣ хунари ва истеъдоди баланди байналмилалӣ дошта, дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир бошад ва ё устувории худро дар рушди бозорёбӣ имконёбии байналмилалӣ таъмин созад.

Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки рушди сармояи инсонӣ пойдевори асосии иқтисоди иттилоотӣ инноватсионӣ буда, имконоти васеи амалисозии эҷоду кашфиёт ва тавонмандиву хунари нотақрори инсониро доро мебошад. Аз ҷониби, дигар иқтисоди инноватсионӣ низ худ муҳити созандаи касбӣ хунари, имконоти васеи амалисозии истеъдоду тавонмандии касбӣ хунарии ташаккулёбии сармояи инсонӣ мебошад. Яъне ин ду равиши ташаккулёбӣ бо ҳам алоқамандии ногузастанӣ дошта, якбора ҳам рушди сармояи инсонӣ ва ҳам рушду афзоиандагии инноватсионии замони муосирро таъмин сохта, пойдевори асосии рушди иқтисоди глобалии ҷаҳонӣ дар асри XXI ба ҳисоб мераванд.

Сармояи зеҳнӣ бошад, ин худ рушди бевоситаи илмӣ ва технологӣ инноватсионии соҳибқории байналмилалӣ буда, дар асоси дараҷаи баланди рақобатнокии шадиди бозори глобалии ҷаҳонӣ рушду ташаккул ёфта, асосанро зеҳни баланди нерӯи инсонӣ, истеъдоди нотақрори созандагӣ тавлиди моли навин ва кашфиёту ихтирооти бузурги ҷаҳонӣ ташкил медиҳад, ки сарчашмаи пайдоишашон инсонҳои комили касбӣ ва ё худ пешвоёни таърихӣ, донишмандону ихтироъкории ҷаҳонӣ мебошанд.

Олими дигар А.С. Климов ҳангоми таҳлили захираҳои зеҳнии ташкилот сармояи инсониро ҳамчун маҷмӯи қобилиятҳо ва имкониятҳои фаъолияти инноватсионӣ, эҷодӣ нишон медиҳад, ки ба интиқолдиҳандаи онҳо даромад медиҳад[10].

Концепсияи фаъолияти зеҳнӣ, дар рушди худ панҷ марҳиларо (аз идоракунии захираҳои инсонӣ то идоракунии дониш) тай намуда, ба мафҳуми «сармояи зеҳнӣ» асос ёфтааст[10]. Яке аз аввалин таърифҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи ин категорияи иқтисодиро Л.Эдвинсон ва М.Мэлун дода, хусусияти ғайрианъанавии баҳодиҳии онро таъкид намуда, дар таркиби худ сармояи инсонӣ (*human capital*) ва сармояи сохториро (*structural capital*) таъкид кардаанд. Аз нуқтаи назари ин олимони, якум дониш, малака ва маҳорати кадрҳо барои иҷрои вазифаҳои истеҳсолӣ ва дуум – маҷмӯи шартҳои ташкилие, ки ба қарордон имкон медиҳанд, ки ин вазифаҳо амалӣ намоянд, пешниҳод намуд[16].

Омӯзиши концепсия, мазмун ва шартҳои маблағгузори ба сармояи инсонӣ имкон дод, ки С.А. Дятлов ва А.Н. Добринин тавсифи умумии онро ҳамчун категорияи иқтисодии ҷомеаи иттилоотӣ-инноватсионӣ пешниҳод намояд, ба ақидаи онҳо «... ин захираи зарурии саломатӣ, маҳорат, дониш ва малака аст, ки дар натиҷаи сармоягузори ба вуҷуд омада, бевосита аз ҷониби шахс ташаккул ёфта, дар ҷараёни меҳнат, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва даромади он мувофиқи мақсад истифода бурда мешавад» [7].

Идоранамоии сармояи инсонӣ дар ҷаҳони муосир ҳамчун механизмҳои навини иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, шохаҳои зиёдтаре дар худ дорад, ки доимо сайқал додан, инкишоф ёфтан, рушд кардан ва дар ниҳоят як манбаи муҳимро аз худ ба наслҳои дигар боқӣ монда, дар тӯли замон дониши онҳо ва таҷрибаи ҷамъоваришуда истифода карда мешаванд. Мувофиқи маълумоти омӯхташуда ва таҳлилҳои гузаронидашуда, муайян карда шуд, ки рушд ва инкишофёбии сармояи инсонӣ, боиси рушд ва инкишофёбии даромади миллӣ мегардад. Аз рӯи таҷрибаи давлатҳои тараққиқарда, ба мо маълум аст, ки ягона роҳе, ки онҳоро ба ин рушдёбӣ ва молу маҳсулотҳои инноватсионӣ расонидааст, ин сараввал таваҷҷуҳнамоии онҳо ба идоранамоии самаранок ва рушду инкишофдиҳии сармояи инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин ҷуфтаҳо маълум мегардад, ки ташаккули иқтисоди инноватсионӣ бар дониш асос ёфта мафҳуми асосии рушди иқтисодиёти муосир ба ҳисоб рафта, дар он дониш нақши аввалиндараҷа дошта, ба даст овардан ва истехсоли он анғезаи асосии рушди иқтисодӣ мебошад.

Дар фаъолияти инноватсионӣ тавлид ва интиқоли донишҳои нав дар он ҳолат имконпазир доништа мешавад, ки агар дар ин раванд сармояи зеҳнӣ мавҷуд бошад. Аз ин рӯ, асоси консепсия сармояи зеҳнӣ манбаи асосии фаъолияти инноватсионии ташкилот буда, рақобатпазирӣ ва рушду инкишофёбии онро ташкил медиҳад[8].

Сохтори сармояи зеҳнӣро олимони М.Мэллон ва Л.Эдвинсон пешниҳод мекунад, ки унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- сармояи инсонӣ – малака, дониш, қобилият, фарҳанги меҳнат ва арзишҳои ахлоқӣ;

- сармояи ташкилӣ, яъне натиҷаҳои фаъолияти равонии кормандон, ки дар таъминоти барномавӣ ва техникӣ таҷассум ёфта, он дарбаргирандаи литсензияҳо, патентҳо, тамғаҳои молӣ, тамғаҳои хизматрасонӣ, сохтори ташкилӣ ва ғайра мебошанд;

- сармояи истеъмоли тавассути ҳамкории кормандон ташаккул меёбад, аз ҷумла: муносибатҳои муштариён ва шартномаҳо, базаи иттилоотии муштариён, муносибатҳои муштариёни ғайришартномавӣ ва ҳама он маълумотҳое, ки барои истеъмоли молу маҳсулотҳо ҷамъоварӣ карда мешавад[16].

Моделҳои пешниҳодшуда ба ғайр аз муносибат бо илм ва давлат, инчунин сармояи соҳибкорӣ дар раванди тижоратикунонии инноватсияҳоро ба назар мегирад. Моделҳои ташаккули сармояи зеҳнии инсонӣ системаи таълимро дар бар мегирад, ки дар он ташаккули сармояи зеҳнӣ сурат мегирад, ки нерӯи инсониро афзун мекунад.

Сармояи зеҳнии инсон сараввал аз саломатии инсон вобастагӣ дорад. Саломатии инсон сарчашма мегирад аз солимии оила ва солимии ҷомеа, чунки агар фарзанд солимро дар оила ва ҷамъият ҳис накунад, ӯ солим тарбия намеёбад. Тарбияи солими инсон, боис ба он мегардад, ки аз одами солим ҷамъияти солим, мутахассиси солим ва маҳсулоти солим омода карда шавад. Ин солимӣ аз инсонҳо хароҷоти муайяни идоранамоиро

талаб менамоянд, вале ин харҷнамоиҳо бенатиҷа нахоҳанд буд, чунки одами солим тарбияёфта, дар як муддати хеле кӯтоҳ онро бармегардонад.

Концепсияи идоранамоии сармояи инсонӣ ва саломатии инсон дар солҳои охир аз ҷониби олимони соҳаи иқтисодӣ ҳамаҷониба омӯхта шуда истодааст. Ин омӯзишҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки сармояи инсонӣ ва унсури асосии он саломатии инсон яке аз нишондиҳандаи асосӣ барои рушд ва инкишофдиҳии иқтисодиёти дилхоҳ давлат доништа шуда истодааст. Бинобар ин, мо низ зарур донистем, ки ба ин унсури асосии сармояи инсонӣ диққати ҷиддӣ бояд намуд, чунки саломатии хуби инсон боис бар он мегардад, ки идоранамоӣ ва рушду инкишофёбии иқтисодиёт дучанд карда шавад.

Элементи дигари сармояи инсонӣ, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт нақши муҳимро иҷро менамояд, ин қувваи инсонӣ ё бо тарзи дигар қувваи кориӣ ӯ доништа мешавад. Қувваи кориӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ аз ҷониби олими машҳури иқтисодӣ К. Маркс тобиши илмӣ гирифтааст. Ин олими машҳур мефармояд: «Зери мафҳуми қувваи кориӣ ё ин ки қобилияти инсон ба меҳнат, мо моҳияти маҷмӯи қувваи ҷисмонӣ ва рӯҳии организми инсонро медонем, ки чандин маротиба ба ҷараёни истехсолот ворид гардида, маҳсулоти арзиши истеъмоли доштаро истехсол менамояд» [11].

Ин гуфтаҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки қувваи кориӣ инсон ягона қувваест, ки дар ҷараёни истехсолот истифода бурда шуда, мол ва маҳсулоти ниёзи мардум истехсол карда мешаванд.

Барои рушд ва инкишоф додани қувваи кориӣ инсон моро зарур аст, ки ба талаботи физиологии он таваҷҷуҳи бештар дошта бошем. Тавваҷҷуҳнамоӣ ба ғизонокии маҳсулоти истеъмолии аҳоли, ки дар нишондиҳандаҳои сабади истеъмоли дарҷ гардидааст, ба он оварда мерасонад, ки қувватнокии инсон барои фаъолияти меҳнатӣ намудан дуруст мегардад.

Қобилиятҳои модарзодии инсон элементи дигари сармояи инсонӣ доништа шудааст. Дар ҷамъияти имрӯза баъзе шахсиятҳои ба дунё омаданд ва ба дунё хоҳанд омад, ки бо қобилиятҳои модарзодии худ аҳли ҷомеа ро идора кардаанд, маслиҳат додаанд ва дар ҳалли мушкилиҳояшон ба онҳо сабукиҳо овардаанд. Қобилияти модарзодии инсон низ рушд ва инкишофёбанда буда, дар натиҷаи такмили дониш, рушди фаъолияти амалии инсон инкишоф ёфта, дар рушд ва инкишофёбии ҷамъият, бахусус иқтисодиёти кишвар ҳиссаи муайяни ҳудро мегузорад.

Маълумотнокии инсон паҳлуи пуракунандаи сармояи инсонӣ доништа шуда, он аз овони таваллуди инсон то ҳолати дар ҳаёт буданаш идома меёбад. Дар шароити иқтисодиёти имрӯза арзиш ва мақоми инсон ва савияи маълумотнокии ӯ рӯз аз рӯз боло рафта истодааст. Инсонӣ дорои маълумоти зарурӣ барои ҳар як корфармо ва ҳар аъзои ҷамъият хеле муҳим буда, дар идоракунии ва рушду инкишофи корхона ва ҷамъият нақши муосирро иҷро менамояд. Маълумотнокии инсон вобаста ба шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, экологӣ ва дигар шароитҳои зиндагӣ тағйир меёбад ва ин тағйирёбии инсонро водор ба он менамояд, ки маълумотҳои заруриро дастрас намуда, ҳамрадиҳои ҷомеаи имрӯза бошад.

Нақши муҳим пайдо намудани маълумотнокии инсон дар ҷамъияти имрӯза боис бар он гашта истодааст, ки захираҳои маҳдуди иқтисодӣ самаранок истифода бурда шаванд. Самаранок истифодашавии захираҳои иқтисодӣ дар шароити имрӯза аз мо донишҳои навини замонавӣ ва маълумотҳои саҳеҳу дурустро талаб менамояд.

Маълумотнокии инсонро дар ҷамъияти имрӯза олими машҳури иқтисодӣ А. Смит поягузори намудааст ва қайд менамояд, ки «Вақт ва хароҷоте, ки барои азхудкунии маълумот сарфшавандаанд, албатта натиҷаи арзишноки худро доранд» [14], инчунин ӯ қайд менамояд, ки имконият ба маълумотгирӣ қисми муҳими сармояи шахсӣ доништа шуда, фикронии инсонро дигар менамояд. Инчунин олими дигари иқтисодӣ Д. Рикардо яке аз камбудии рушд ва инкишоф наёфтани иқтисодиёти давлатро аз набудани шахсони маълумотдор медонад.

Мувофиқи маълумотҳои таҳқиқшаванда ва таҳлилҳои зиёди илмӣ диссертатсияи мазкур, маълумотнокии инсон яке аз сутунҳои асосии идоранамоии сармояи инсонӣ доништа шуда, захираҳои инсониро ҳамон вақт мукамал мегардонад, ки ӯ дар бораи молу маҳсулоти истеъмолии мардум маълумоти зарурӣ дошта, истеҳсол, тақсимот, мубодила ва идоранамоии самаранокӣ онро пешниҳод менамояд.

Донишҳои касбӣ-тахассусӣ инсон доираест, ки идоранамоии он доим тақмил ва инкишофёбро талаб менамояд. Ин аз он лиҳоз аст, ки талаботи иқтисодиёти навини имрӯза, аниқтараш талаботи истеъмолкунанда, рӯз аз рӯз тағйир ёфта истода, аз ҳар яки мо дониши касбӣ-тахассусӣ тақозо намуда, навгонҳои навинеро талаб менамояд.

Элементи дигари сармояи инсонӣ, ки нақши муҳимро дар иқтисодиёти муосир иҷро менамояд, ин иқтидори инсонӣ доништа мешавад. Дар шароити муосир ноил гардидан ба натиҷаҳои баланди фаъолият, дар аксари маврид аз иқтидори инсонӣ вобаста мебошад. Иқтидори инсонӣ ҳамчун тавоноии пурраи инсонӣ доништа шуда, онҳо, ки аз омодагии зарурии касбӣ-тахассусӣ, сифатҳо, хусусиятҳои шахсӣ ва хоҳиши иштирок кардан дар раванди истеҳсолотро доранд, фаҳмида мешавад.

Дар робита ба ин, иқтидори инсониро метавон чун қобилияти категорияи муайяни инсонҳо фаҳмид, ки дар рафти идоранамоии фаъолияти корӣ бо уҳдадорӣҳои вазифавӣ худ ва ҳадафҳои дар пеши ҷамъи кормандони ташкилот истифода мешаванд. Иқтидори инсонӣ аз рӯйи таркиби сифатӣ ва миқдории худ бояд ҷавобгӯи сохторҳои ташкилию ҳайатии амалкунанда, бо дарназардошти рушди минбаъдаи онҳо нигаронида шуда бошад.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт иқтидори инсонӣ бояд хусусияти мақсаднок, усулӣ ва нақшавӣ дошта бошад. Ташкили ин хусусиятҳо ба таъмини сифат ва таъсирбахшии омодаسازی ҳар як мутахассис, ки дар бозори меҳнат талабот дорад, равона бояд намуд. Вобаста ба ин гуфтаҳо, иқтидори инсонӣ бояд бо як мақсади муайян, омода карда шавад.

Ҳавасмандкунии инсон элементи дигари ин сармояи муҳими иқтисодӣ доништа шуда, нақши муҳимро дар иқтисодиёти муосир иҷро менамояд. Донишмандони соҳаи иқтисод исбот намудаанд, ки дилхоҳ коре,

ки инсонро дар рафти фаъолият ҳавасманд наменамояд, иқтидори меҳнати ӯ пурра истифода намешавад ва натиҷаи муайянеро аз ин фаъолият интизор шудан ғайриимкон аст.

Инсон он фаъолиятро аз рӯи касб ва ихтисос самаранок иҷро менамояд, ки онро худаш мустақилона интиҳоб намудааст, бо як қатор муҳаббатҳои зиёд аз худ кардааст, барои дар амал ҷорӣ намудани он меҳру муҳаббати зиёдеро сарф намудааст ва омодааст, ки барои эҷоду навоарӣ дар ҳамин касб худро фидо намояд. Ин гуна касб дӯстдоштанист, завқи баланди инсонро меоварад; инсон шавқманд аст, ки ҳамин фаъолиятро доим иҷро намояд; барои иҷрои ҳамин фаъолият ӯ иродаеро дар худ ҳис менамояд, ки дигарон онро ҳис намеkunанд; ӯ хоҳишманди аввалини иҷронамоии ҳамин фаъолият аст; организми инсон ҳатто майлу хоҳиши иҷрои ҳамин фаъолиятро дорад; таваҷҷуҳи инсонии ӯ доим, ҳатто дар вақтҳои истироҳат ба беҳбудбахшии ҳамин фаъолият нигаронида шудааст; ӯ дар натиҷаи иҷрои фаъолияти ба худ мувофиқ рағбатеро дар қувваи худ ҳис менамояд, ки дар дигарон ин дида намешавад ва умуман ҷамъи ҳама он ҳиссиётҳое, ки инсонро нерӯи мусбӣ мебахшад, ҳавасмандии инсон доништа мешавад[6]. Фаъолиятро, ки инсон бо як фаҳмиш дарк ва истеъдоди баланди касбӣ иҷро менамояд, он фаъолиятест, ки аз рӯи ҳавасмандӣ иҷро намудааст. Ҳамаи ин ҳиссиётҳоро инсон дар худ барои фаъолият дар соҳае пешбинӣ намудааст ва танҳо барои инкишоф додани он ва рушд бахшидан ба он ҷаҳду талош бояд намуд.

Элементи дигаре, ки нақши идоранамоии сармояи инсониро дар шароити иқтисодиёти имрӯза комил месозад, ин иқтидори соҳибкории инсон мебошад. Инсон дорои қобилиятҳои зиёд мебошад ва яке аз қобилиятҳое, ки дар ҳама шароит талаботи моддӣ ва маънавии ӯро бо таъби худаш қонеъ менамояд, ин қобилияти соҳибкории ӯ мебошад. Дар зери мафҳуми соҳибкорӣ, соҳиб будани инсонро ба ҷойи кор медонанд. Яъне ташкилкунандаи ҷойи кор, ҳуди ҳамин инсон аст. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки соҳибкории инсон фаъолиятест, ки инсонро водор ба омӯзиши ҳолати ҷойдоштаи ҷамъият намуда, мустақилона амал намудани инсонро ба ягон намуди фаъолият дар ҷамъияти вучуддошта тақозо намуда, ғоидаоварии фаъолияти ӯро талаб менамояд.

Иқтидори соҳибкории инсон гуфта, имкониятҳои идорашавандаи инсонро барои фаъолияти меҳнатӣ намудан фаҳмидан мумкин аст, вале ин фаъолият ҳароҷотҳои зиёди моддӣ ва маънавиро аз инсон талаб мекунад. Дар баробари ҳароҷотҳои зиёд ғоидаоварии бештареро барои инсон кафолат медиҳад. Инсони соҳибкор ҳам худ ва ҳам шахсонро, ки бекоранд ба ҷойи корӣ таъмин карда метавонад. Яъне он унсурҳое, ки пештар мо шарҳ ва тавзеҳ намудем, барои ҳар як соҳибкор шарт ва зарур буда, баъди доштани чунин иқтидор инсон метавонад фаъолияти соҳибкории худро шурӯъ намуда, манфиати зиёдтареро аз худ намуда, талаботи моддӣ ва маънавии худро дар як дараҷаи муайян қонеъ намояд.

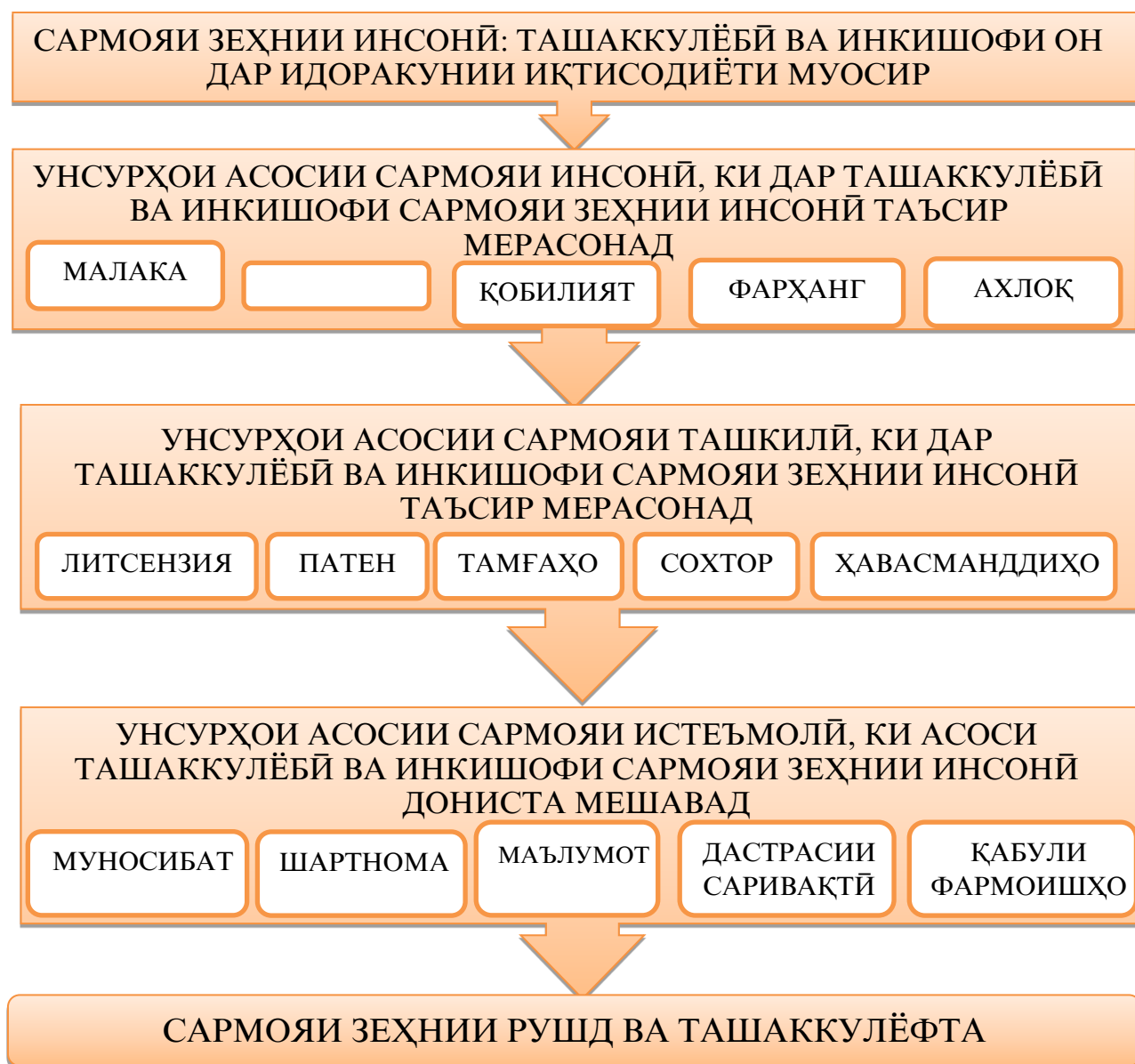
Барои дар амал ҷорӣ намудани он маълумотҳо ва донишҳое, ки инсон дар рафти омӯзиши маълумотҳо, таҳлилнамоии онҳо ва таҷрибаомӯзии таълимию истеҳсолии он, ҳамчун сармоя аз худ намудааст, душвор нест,

балки ба инсон рӯҳияи нав бахшида, ўро ба эҷоду навовариҳо дар фаъолияти касбӣ-тахассусӣ водор менамояд.

Сармояи зеҳнии ташаккулёфта бояд татбиқи худро дар фаъолияти муносиби инноватсионие пайдо кунад, ки боиси гузариши (офариниши) сармояи инсонӣ аз иқтидори инсонӣ мегардад. Ин функсия бо модели дар зер овардашуда тавассути ҳамкориҳои муассисаҳо ташаккул меёбад, ки мо онро дар шакли расм овардаем (нигаред ба расми 1).

Сармояи зеҳнии инсонӣ, ташаккулёбӣ ва инкишофи он дар идоракунии иқтисодиёти муосир, шуруъ мешавад аз зерқисмати сармояи инсонӣ, яъне малакаи корманд, дониши азхудкарда, қобилият, фарҳанги меҳнат ва арзишҳои ахлоқӣ.

Зерқисмати дигари ин мадел сармояи ташкилӣ ба ҳисоб меравад, яъне натиҷаҳои фаъолияти равонии кормандон, ки дар таъминоти барномавӣ ва техникӣ таҷассум ёфтаанд, он дарбаргирандаи литсензияҳо, патентҳо, тамғаҳои молӣ, тамғаҳои хизматрасонӣ, сохтори ташкилӣ, ҳавасмандкуниҳо ва ғайра мебошанд.

Расми 1. Ташаккулёбӣ ва инкишофи сармояи зеҳнии инсонӣ

Зерқисмати сеюми, ки қисмати асосии ин мадел доништа мешавад, сармояи истеъмоли доништа мешавад, ки тавассути ҳамкориҳои кормандон ва муштариён ташаққул меёбад, аз ҷумла: муносибатҳои муштариён ва шартномаҳо, базаи иттилоотии муштариён, муносибатҳои муштариёни ғайришартномавӣ ва ҳама он маълумотҳои, ки барои истеъмоли молу маҳсулотҳо ҷамъоварӣ кардашуда ба ҳисоб меравад.

Хулоса, мо қайд мекунем, ки дар айни замон ба системаи маориф, ки равандҳои таъмин, ҷамъоварӣ ва паҳнкунии донишро дар раванди рушди инноватсионӣ, муқаррар кардани хусусият ва суръати навсозии истеҳсолот, тамаркузи онро ба таълиму тарбияи насли наврас таъшиқ медиҳад, нақши пешбарандаро иҷро менамояд.

АДАБИЁТ

1. Артемьев А.В. Человеческий капитал как фактор экономического роста: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Артемьев Андрей Вячеславович. – Казань, 2007. – 24 с.

2. Габдуллин Н.М. Человеческий капитал как фактор роста постиндустриальной экономики: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Габдуллин Наиль Маратович. – Казань, 2009. – 24 с.

3. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – С.161.

4. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.

5. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // дисс. ... н.и.и.: 6D.KOA-004 – Давлатов Сорбон Назримадович Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – 170с.

6. Давлатов С.Н., Искандаров Х.Х. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. №2/6(175). - С 94-97.

7. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука, 1999. – 309 с.

8. Доклад «О развитии человека ООН 2010» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf (дата обращения: 02.06.2023).

9. Искандаров Х.Х. [Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда](#)//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. -№ 2/4 (204). - С. 16-21.

10. Классификация и виды человеческого капитала в инновационной экономике. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://creativeconomy.ru/library/prd165.php> (дата обращения: 02.06.2023).
11. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. - Соч. 2. -е изд. - Т-23. - 907 с.
12. П Друкер, Петер Ф. Управление в обществе будущего. –М: «Вильямс», 2007. С.139.
13. Смирнов В.Т. Человеческий капитал: содержание и виды, оценка и стимулирование: монография / В.Т. Смирнов, И.В. Сошников, В.И. Романчин, И.В. Скоблякова; под ред. д.э.н., проф. В.Т. Смирнова. – М.: Машиностроение-1; Орел: ОрелГТУ, 2005. – 513 с.
14. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: в 2 т. / А. Смит. - М.: Изд-во «Наука», 1993. - Т. 1. Кн. 1-3. – С.103. (569 с.)
15. Цапенко И. Человеческие ресурсы в сфере науки и технологий: состояние и эффективность использования // Мировая экономика и международные отношения. – 2014. – № 4. – С. 3–15.
16. Эдвинсон Л., Мэлоун М. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании. М.: Harper Business, 1997. 240 с.
17. Edvinsson L. Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Roots / L. Edvinsson, M. Malone. – New York: Harper Collins Publishers, 1997.
18. Thurou L. Investment in Human Capital [Text] / L. Thurou. – Belmont, 1970.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Дар инкишофи иқтисодиёти муосир нақши сармоияи инсонӣ хеле муҳим доништа мешавад. Нақши муҳим пайдо намудани маълумотнокии инсон дар ҷамъияти имрӯза боис бар он гашта истодааст, ки захираҳои маҳдуди иқтисодӣ самаранок истифода бурда шаванд. Самаранок истифодашавии захираҳои иқтисодӣ дар шароити имрӯза аз мо донишҳои навини замонавӣ ва маълумотҳои саҳеҳу дурустро талаб менамояд. Сармоияи инсонӣ муҳимтарин омили рушди иқтисодии кишвар ва заминаи рушди устувори иқтисодӣ доништа мешавад.

Калидвожаҳо: сармоияи инсонӣ, сармоияи зеҳнӣ, маълумотнокӣ, донишмандӣ, моликияти зеҳнӣ, инкишофёбӣ, захираҳо, менеҷмент, роҳбарӣ, эҷодкорӣ.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Роль человеческого капитала считается очень важной в развитии современной экономики. Важная роль человеческого образования в современном обществе становится причиной эффективного использования ограниченных экономических ресурсов. Эффективное использование экономических ресурсов в современных условиях требует от нас новых, современных знаний и точной информации. Человеческий капитал считается важнейшим фактором экономического развития страны и основой устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, интеллектуальный капитал, образование, знания, интеллектуальная собственность, развитие, ресурсы, менеджмент, лидерство, креативность.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF HUMAN CAPITAL IN THE DEVELOPMENT OF MODERN ECONOMY

The role of human capital is considered very important in the development of a modern economy. The important role of human education in modern society becomes the reason for the effective use of limited economic resources. Effective use of economic resources in modern conditions requires us to have new, up-to-date knowledge and accurate information. Human capital is considered the most important factor in the country's economic development and the basis for sustainable economic development.

Key words: human capital, intellectual capital, education, knowledge, intellectual property, development, resources, management, leadership, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Сорбон Назримадович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 934-41-03-13. **Почтаи электронӣ:** sorbon_07@mail.ru.

Искандаров Ҳофиз Ҳакимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-28-60-05. **Почтаи электронӣ:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Сведены об авторах: Давлатов Сорбон Назримадович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры управления человеческим. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 934-41-03-13. **Электронная почта:** sorbon_07@mail.ru.

Искандаров Ҳофиз Ҳакимович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-28-60-05. **Электронная почта:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Information about the authors: Davlatov Sorbon Nazrimadovich- Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, senior teacher of the Department of Human Resources Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 934-41-03-13. **E-mail:** sorbon_07@mail.ru,

Iskandarov Hofiz Hakimovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Human Resource

Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 988-28-60-05. **E-mail:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

ИДОРАКУНИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИӢТ

Искандаров Ҳ.Ҳ. – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Давлатов С.Н. – н.и.и., м/к кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Шерова У. – магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Идоракунии сармояи инсонӣ бо мақсади истеҳсоли молу маҳсулотҳои инноватсионӣ ва расидан ба афзалиятҳои рақобатнокӣ, таъмини сифатҳои баланди маҳсулот ва бахусус рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд. Имкониятҳои ин рушду инкишофёбӣ дар асри XXI ба таври дақиқ бо сармояи инсонӣ ҳамчун интиқолдиҳанда ва азхудкунандаи донишҳо алоқаманд аст.

Механизмҳои инноватсионӣ-бозаргонии иқтисодиёти муосир бо дарназардошти қонунҳо, функсияҳо ва принципҳои асосии он, омили инсонӣ нақши захираи асосии истеҳсолотро гирифтааст, ки ин унсур имрӯзҳо дар асоси худташаккулёбӣ рушд ёфта истодааст.

Вобаста ба ин масоил Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22-юми декабри соли 2017 оид ба ин масъалаи муҳими иқтисодӣ чунин қайд намудаанд: «Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд»[1]

Масъалаи идоракунии ва рушду инкишофдиҳии сармояи инсонӣ дар асарҳои олимон, файласуфон, ва муҳаққикон, ки дар замонҳои гуногун зиндагӣ намудаанд, яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор рафта, онҳо оид ба ин масъала, фикру ақидаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд.

Тавре устод Комилов С.Ҷ. қайд мекунад. «Хусусияти сармояи инсонӣ бо қобилияти эҷодӣ сарватест, ки бе иштироки сармояи табиӣ ва моддӣ бо назардошти иқтисодиёти навъи ноосферии такрористеҳсол тавсиф мешавад. Ин гуна неъматҳо, пеш аз ҳама, донишҳои наво мебошанд, ки барои инкишофи инсон на камтар аз гуногунии сарватҳои моддӣ заруранд. Дониш, малака, таҷрибаи истеҳсолии инсон, маданияти ташкилотро метавон ҳамчун хусусиятҳои мушаххас ё салоҳиятҳои асосӣ тавсиф кунад. Дониш, ки дар айни замон захира, натиҷаи фаъолияти инсон буда, ҷузъи ҷудонашавандаи моҳияти инсонӣ доништа мешавад. Рушди равандҳои инноватсионӣ бошанд, зарурати чен кардани донишҳоеро, ки ба равандҳои ташкилӣ дохил менамоянд ва мутобикати онҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои инсонӣ тақвият медиҳанд. Аз истифодаи мақсадноки донишҳои инсонӣ, сифати инкишофи истеҳсол ва такрористеҳсоли молу маҳсулотҳои навин асосан муайян карда мешавад»[9].

Олими иқтисодон Ғаниев Т.Б., низ оид ба ин мафҳум чунин қайд менамоянд, «Сармояи инсонӣ дар асоси истеъдоди хунарии нотақрори

модарзодӣ инчунин хароҷоти муайяни молиявию пулӣ ва таҷрибаи фаъолияти касбӣ ва муҳити таъсиррасони касбиву хунарӣ, инчунин фаъолияти созандаи касбиву эҷодиву кашфиётӣ бозташаккулёбиву пурқувватшавӣ дорад. Дар навбати худ ин ганҷинаи бузурги ташаккули фарҳанги навини рушди ҷомеаи инсонӣ мебошад»[3].

Устод Ҳодиев Д.А., низ оиди ин мафҳум чунин ақида доранд, «Сармояи инсонӣ – ин муҳтавои дониш ва қобилияти эҷодӣ, инчунин малакаҳо ва қобилиятҳо, сатҳи саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ва ҳавасмандгардонӣ, ки тавассути сармоягузориҳо дар соҳаи маориф, омӯзиши касбӣ ва техникӣ, ҳифзи саломатӣ, муҳочират ва таълими кӯдакон ҳам оварда шуда, бо мақсади даромад дар оянда фаҳмида мешавад»[15].

Аз нуқтаи назари муаллифон «Сармояи инсонӣ - ин маҷмӯи қобилиятҳои модарзодӣ, ҳамии донишҳои азхудкардашуда, дороии саломатию зиндагии дараҷаи оӣ, таҷрибаи баланди касбӣ, ҳавасмандии зиёд ба фаъолият ва зеҳнияти хуби масъулиятшиносӣ барои мақсадгузориҳои муфид ва ба даст овардани ғоида фаҳмида мешавад».

Оғози ташаккули назарияи сармояи инсонӣ дар асарҳои илмӣ намояндагони мактаби классикӣ, А.Смит, В.Петти, Д.Рикардо оварда шудааст. Онҳо зарурияти муайян кардани ҳислатҳои инсон ва қобилияти меҳнати онро нисбат ба меҳнат ва таҳсилот, ки дар баланд шудани дараҷаи некуаҳволии аҳоли ва афзудани даромаднокии сарвати давлат зоҳир мегардад, ба миён гузоштаанд.

Олими иқтисодон В.Петти аввалин шуда дар асари худ «Арифметикаи сиёсӣ» дар бораи сармояи инсонӣ ёдовар шуда, ӯ мафҳуми «қувваҳои инсонии амалкунанда»-ро ба муомилоти илмӣ ворид намуда, категорияи «сармояи инсонӣ»-ро таҳқиқ намудааст[12]. В. Петти дар асарҳои худ ин категорияи иқтисодиро ҳамчун сарчашмаи афзоиши сарвати миллӣ ифода кардааст.

Адам Смит омӯзиши сармояи инсониро идома дода, дар робита ба дигар омилҳои истеҳсолот ба қобилиятҳои инсон низ нақши асосиро додааст. Ин олим қайд кардааст, ки «баланд шудани ҳосилнокии меҳнат, пеш аз ҳама, ба маҳорат ва истеъдоди коргар вобаста буда, дар ҳолате, ки ҷои кории коргар бо беҳтарин техникаю технологияҳои мучаҳаз гардонида шуда бошад»[13]. А.Смит инчунин чунин ақида дорад, ки хароҷоти барои маълумотнокӣ ва тандурустӣ маблағгузорӣ ба рушди қобилиятҳои ояндаи шахсоне мебошанд, ки даромад ба даст меоранд. ӯ дар асари худ «Тадқиқот дар бораи моҳият ва сабабҳои сарвати халқҳо» қайд кардааст, ки «дар истеҳсоли машина ҳаҷми вақти кори он муайян карда мешавад, маблағи ба он сарфшуда чӣ тавр баргардонда мешавад ва чӣ ғоида меорад маълум аст ва шахсе, ки касбу хунарро омӯхтааст, агар меҳнаташ бо ин дастгоҳ муқоиса карда шавад, пас маълум мешавад, ки илмомӯзии нисбати меҳнаташ тамоми он хароҷотҳояшро бо ғоидаи зиёд иваз мекунад»[13]. Дар асоси ин гуфтаҳо А.Смит ба хулосае меояд, ки байни музди кори коргарони ихтисоснок (маълумотдор) ва коргарони оддӣ бояд тафовут вучуд дошта бошад. Ин ақидаи А.Смит асоси назарияи сармояи инсониро дар бар мегирад.

Д.Рикардо зарурати тарбияро, ки аз ҳар як инсон талаб карда мешавад шарҳу эзоҳ медиҳад, инчунин «нақши ҷомеаи маълумотдорро дар рушди равандҳои иқтисодии давлат таъкид мекунад» [2].

Баъдтар тадқиқоти илмӣи асосгузори назарияи сармояи инсонӣ ҳамчун омили тараққиёти иқтисодии ҷамъият аз тарафи олимӣ иқтисодон К.Маркс пешбари карда шуд, ӯ «қувваи кориро маҷмуи муайяни қобилиятҳои ҷисмонӣ ва маънавии кормандоне, ки дар ҷараёнҳои истеҳсолот истифода мешаванд, медонист» [2]. К.Маркс инчунин аҳамияти сармоягузориҳоро дар ташаккули қувваи коргарӣ асоснок карда, инсонро сармояи асосии ҷамъият медонист.

Олимӣ иқтисодон Манкю Н.Г. оид ба дониш, ва ихтисосмандӣ, ки паҳлуҳои асосии сармояи инсонӣ доништа мешавад, чунин мефармояд: «Сармояи инсонро дониш ва ихтисосмандии корманд ташкил менамояд, ки инро ӯ дар натиҷаи азхудкунии маълумот, аз омӯзиши барномаҳои таълимӣ мактабҳо, азхудкунии дониш аз барномаҳои таълимӣ касбӣ-тахассусӣ ва андӯхтани таҷриба аз ҷараёни истеҳсолот ба даст меоварад»[11].

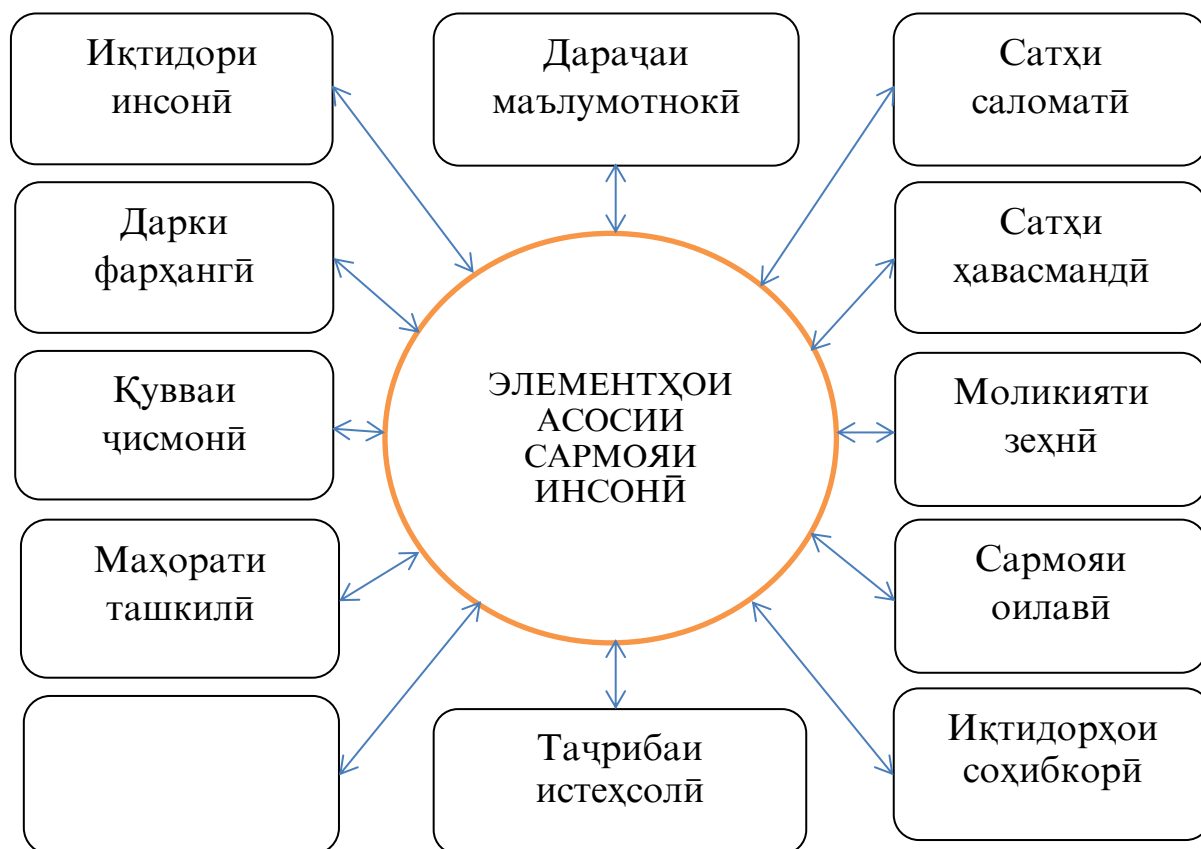
Иқтисодшиносони рус Устинова К.А., Губанова Е.С., Леонидова Г.В., дар ин маврид, чунин мешуморанд, ки «вақте ки дар фаъолияти корхонаю ташкилотҳо меҳнат бо дониш иваз карда мешавад, вазифаи асосӣ таъсис ва паҳн намудани иттилооте мегардад, ки барои рушди сармояи инсонӣ истифода мешавад» [14].

Олимӣ иқтисодон Ф.Лист чунин мешуморид, ки «дараҷаи некуаҳволии халқ на ба миқдори аҳоли, балки ба қувваҳои истеҳсолкунанда, ки ин сармояро ба вучуд меоранд, вобаста аст [17]. Яъне маълумотнокии аҳоли ҳарчиқадар рушду инкишофёфта бошад, қувваи асосии рушду инкишофёбии иқтисодиёт доништа мешавад.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ рушд ва инкишофёбии сармояи инсонӣ аз рушд ва инкишофёбии элементҳои асосии он вобаста аст. Яъне ҳамон вақт сармояи инсониро рушд ва инкишофёфта гуфтан мумкин аст, ки элементҳои асосии он ҷавобгӯ ба меъёрҳои ҷаҳонии инкишофёбӣ буда, барои истеҳсоли беҳтарин молу маҳсулоти ниёзи мардум ҷавобгӯ бошанд. Чуноне ки олимони рус Хрипнова М.Л. ва Соболева Е.Н., мефармоянд: «Зери мафҳуми сармояи инсонӣ - андухти донишҳои касбӣ ва навоарӣ, истеъдодҳои модарзодӣ (табӣ), иқтидори соҳибкорӣ, ҳавасмандӣ, қувва ва саломатии инсонҳо фаҳмида шуда, дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ истифода бурда мешаванд»[16].

Мувофиқи ақидаи баъзе таҳлилгарони хориҷию ватанӣ дар зери мафҳуми сармояи инсонӣ мафҳумҳои иқтидори инсонӣ, дараҷаи маълумотнокӣ, сатҳи саломатӣ, қувваи ҷисмонӣ, қобилиятҳои модарзодӣ, донишҳои касбӣ-тахассусӣ, иқтидори соҳибкорӣ, сатҳи ҳавасмандӣ ва дигар мафҳумҳое, ки ин захираи асосии истеҳсолотро пурра менамоянд, фаҳмида мешаванд.

Паҳлуҳои зиёди сармояи инсонӣ мавҷуданд, аммо то ба ҳол таърифи дақиқи онҳо вучуд надорад ва ҳангоми таҳлилу баррасиҳои зиёди илмӣ ба мо имкон дод, ки элементҳои асосии сармояи инсониро бо қадри имкон дар шакли расм тасвир намоем (расми 1).

Расми 1.Сармояи инсонӣ ва элементҳои асосии он

Аз ин расм бармеояд, ки муҳимтарин элементҳои сармояи инсонӣ инҳо доништа мешаванд: иқтидори инсонӣ (маҷмӯи маълумотҳо, донишҳо, таҷрибаҳо, истеъдодҳо, маҳоратҳо ва умуман ҳама он чӣ, ки дар якҷоягӣ як чизи мукаммалро меофаранд фаҳмида мешавад ва ягона қувваест, ки сифати фаъолияти инсониро дар рафти чараёни меҳнат баҳогузори менамояд); дараҷаи маълумотнокӣ (бо раванди ташаккул ва истифодаи дониш ва малакаҳои касбӣ алоқаманд аст); сатҳи саломатӣ (сармояи биологӣ, яъне сармояи меросӣ ва сармояи таъмини ҳаёт, ки дар давоми ҳаёти шахс ба даст оварда шудааст); дарки фарҳангӣ (системаи арзишҳо, меъёрҳои ахлоқӣ ва маданиятро муайян мекунад); қувваи ҷисмонӣ ё ин ки қобилияти инсон ба меҳнат (маҷмӯи қувваи ҷисмонӣ ва рӯҳии организми инсон, ки ба чараёни истеҳсолот ворид гардида, маҳсулоти арзиши истеъмоли доштаро истеҳсол менамояд); маҳорати ташкилӣ (маҷмӯи донишҳои ташкилӣ, қобилият ва истеъдодҳои инсонӣ). Инчунин қобилиятҳои модарзодии инсон (маҷмӯи маълумотҳо, донишҳо, истеъдодҳо, маҳоратҳо ва умуман ҳама он чӣ, ки инсоният табиатан дар худ дорад); таҷрибаи истеҳсолӣ (сармояи инсонӣ ҳамчун омили истеҳсолот); сатҳи ҳавасмандии инсон (дӯстдорӣ, шавқмандӣ, завқмандӣ, ирода, хоҳишмандӣ, майлдорӣ, таваҷҷуҳ, рағбат ва ҳама он ҳиссиётҳои, ки қувваи инсонро барои фаъолият намудан водор менамояд); сармояи зеҳнии инсон (дониш, таҷриба, малака, донишҳои ғайримоддӣ), сармояи оилавӣ (тарбия ба истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар оянда тавассути механизми меросӣ таъсир мерасонад); ва сармояи соҳибкорӣ (сармоягузори ба корхона, тижора ва дигар фаъолиятҳои инсонӣ).

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки механизми асосие, ки барои рушд ва инкишофдиҳии ин элементҳои муҳимми сармояи инсонӣ, бахусус маълумотнокӣ, саломатӣ ва ҳавасмандӣ истифода карда мешавад, ин сармоягузорӣ ба ин унсурҳо маҳсуб меёбад.

Ч. Гэлбрейт дар ин хусус чунин қайд менамояд: «Доллар гузоштан дар зехни инсон ғоидаи зиёдтар меоварад ба сармоягузор ва даромади миллий, нисбат ба дигар сармоягузориҳое, ки моҳияти худро дар шароити муосир тез гум менамоянд»[16].

Дар асри XX омӯзиши сармояи инсонӣ бо ёрии арзёбии миқдории самаранокии истифодаи он ба роҳ монда шуд. Оид ба чунин масъалаҳо, ба монандӣ: дараҷаи сифати таълим ва тақмили ихтисоси кормандон, арзиши меҳнати корманд, хароҷотҳо ба баланд бардоштани арзиши иқтисодии кормандон алоқаманд буда, афзоиши ҳаҷми маблағгузории давлатӣ, ки ба тарбия ва таълими аъзоёни ҷамъият истифода мешавад, доништа мешуд.

Дар шароити муосири иқтисодӣ, ки ҳаёти инсонҳо зуд-зуд тағйир ёфта истодаанд, вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии зиндагӣ низ тағйирёбанда гашта истодааст. Ин тағйирёбандагиро ба инобат гирифта, соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ ба рафти шароити иҷтимоӣ-иқтисодии имрӯза мутахассисонро омода карда истодааст, ки яке аз ҳадафҳои асосии стратегияи ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Дар шароити имрӯза соҳаи маълумотгирии олии касбӣ пеш аз ҳама ду вазифаи иҷтимоӣ-иқтисодиро иҷро намуда истодааст: 1) инкишофёбӣ ва ҷомеашиносии шахсият, дар баробари инҳо инкишофдиҳии рӯҳӣ, дӯстдорӣ ва меҳнатӣ; 2) омода намоеи мутахассисони баландихтисоси касбӣ ва қувваи пешбарандаи ҷомеа баҳри рушд ва инкишофдиҳии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт.

Сатҳи пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳар як давлат дар тарзи гузоштани вазифа ва иҷрои ин вазифаҳо вобаста аст. Бинобар ин, зарур аст, ки барои рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ шароити зарурии захиравӣ барои рушд ва инкишофёбии онҳо андешида шавад.

Ҷамъияти иттилоотии касбии имрӯза дар назди соҳаи маълумотдиҳандаи олии касбӣ ва мақомоти олии идоракунандаи давлат як қатор вазифаҳои муҳими ҷамъиятӣ ва ҳаётиро гузошта истодааст, ки онҳоро ба таври зайл овардан мумкин аст: нигоҳдорӣ ва таҳкими вазифаҳои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки барои таҷдиди нерӯи зехнӣ масъуланд; фароҳам овардани шароити муносиб барои фаъолияти самаранокии донишгоҳ ҳамчун муассисаи ҷамъиятӣ дар шароити ояндаи муносибатҳои бозаргонӣ.

Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ унсуре асосии тақмили ихтисоси оммавӣ, сармояи инсонӣ, омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисон, инчунин паҳн намудани донишҳои нав ба ҳисоб меравад. Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ҳамчун ниҳоди иҷтимоии дорои таъсири мусбати берунӣ, бояд дар мадди аввал инҳоро ба назар гирифт: ӯ субъекти ҷамъият, давлат ва иқтисодиёти кишвар, соҳаю минтақаи алоҳида аст; маркази тамаркузи фардҳо ва гурӯҳҳо; идоракунандаи ҳамаҷонибаи зехнҳои фардҳо ҳисобида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, мувофиқ ба талаботи бозори меҳнат ва талаботи соҳаҳои гуногуни иқтисоди

миллӣ як катор донишкадаю донишгоҳҳои олии касбӣ ташкил ёфтаанд, ки шумораи онҳо дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

**Ҷадвали 1. - Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии
Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо дар солҳои хониши 1991-2022 (дар
оғози соли хониш)**

	Нишондиҳандаҳо		
Дар оғози соли хониш	Адади муассисаҳо, воҳид	Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	Аз он ҷумла, ба 10000 аҳоли, нафар
1991-1992	13	69,3	124
2000-2001	30 ¹	77,7	127
2010-2011	33 ¹	151,7	202
2016-2017	39 ¹	186,9	214
2017-2018	39 ¹	195,7	219
2018-2019	39 ¹	209,8	232
2019-2020	40 ¹	229,6	249
2020-2021	41 ¹	245,9	261
2021-2022	41 ¹	239,5	245
2021-2022 бо маротиба ба солҳои 1991-1992	3,15	3,74	1,9

¹Эзоҳ - дар якҷоягӣ бо филиалҳо.

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022. - С.52-53.

Таҳлили ҷадвали 1 аз он далолат медиҳад, ки баъди соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи донишгоҳҳо ва шумораи донишҷӯёни онҳо рӯз аз рӯз зиёд гардидааст. Ҷи тавре ки аз ҷадвал дидан мумкин аст, шумораи донишгоҳҳо дар солҳои аввали истиқлолият, агар 13 донишгоҳро ташкил намояд, он дар соли хониши 2000-2001-ум ба 30 донишгоҳ, дар солҳои 2010-2011-ум 33 донишгоҳ ва дар солҳои 2021-2022-ум ин нишондиҳанда ба 41 донишгоҳ расидааст, ки нисбат ба солҳои аввали истиқлолият 3,15 маротиба зиёд гардидааст.

Шумораи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба соҳаҳо дар солҳои 1991-2022 дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Чадвали 2. - Тағйирёби (динамика)-и шумораи донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба соҳаҳо дар солҳои хониши 1991-2022, ҳазор нафар

Нишондиҳандаҳо	1991-1992	2010-2011	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	2022-1991 +/-
Шумораи донишчӯён дар МТОК	69,3	151,6	186,9	195,7	209,7	229,6	245,9	239,5	+170,2
бо %	100	100	100	100	100	100	100	100	
Аз он ҷумла, дар соҳаҳои									
Саноат	7,2	18,1	25,2	26,3	29,1	27,7	33,7	30,5	+23,3
бо %	10,3	11,9	13,4	13,4	13,8	12,0	13,7	12,7	+2,4
Ҳоҷагии қишлоқ	6,3	9,8	11,1	12,5	15,5	10,0	11,3	11,6	+5,3
бо %	9,0	6,4	5,9	6,3	7,3	4,3	4,5	4,8	-4,2
Иқтисодиёт ва ҳуқуқ	0,7	43,7	53,6	55,4	58,4	59,6	66,5	62,4	+61,7
бо %	1,0	28,8	28,6	28,3	27,8	25,9	27,0	26,0	+25,0
Тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш	8,3	9,3	17,0	19,0	19,2	20,9	23,8	23,8	+15,5
бо %	11,9	6,1	9,0	9,7	9,1	9,1	9,6	9,9	-2,0
Маориф	44,7	66,2	72,5	74,4	78,9	102,3	101,0	102,0	+57,3
бо %	64,5	43,6	38,7	38,0	37,6	44,5	41,0	42,5	-22,0
Фарҳанг ва санъат	1,8	2,2	3,7	4,0	4,3	4,7	5,2	4,9	+3,1
бо %	2,5	1,4	1,9	2,0	2,0	2,0	2,1	2,0	-0,5
Дигар соҳаҳо	-	2,1	3,4	3,8	4,1	4,4	4,5	4,4	+4,4
бо %	-	1,4	1,8	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8	+1,8

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022. - С.54.

Нишондиҳандаҳои чадвали 2 аз он шаҳодат медиҳад, ки сол то сол шумораи донишчӯён дар ҳама соҳаҳои асосии иқтисодиёт зиёд гардидааст. Масалан, агар дар соли хониши 1991-1992 дар соҳаи саноат шумораи донишчӯён 7200 нафарро ташкил намояд, пас он дар соли 2021-2022 ба 30500 нафар донишчӯ рафта расидааст, ки 23300 нафар донишчӯ зиёд шудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ бошад, дар солҳои аввали истиқлолият дар ин соҳа 6300 нафар донишчӯ таҳсили илм намуда, дар соли хониши 2021-2022 ин нишондиҳанда ба 11600 нафар омада расида, 5300 нафар донишчӯ зиёд гардидааст.

Қомилан маълум аст, ки нерӯи асосии истеҳсоли (захираҳои инсонӣ) дар ин ё он кишвар ба сиёсати иҷтимоии иқтисодии давлат ва уҳдадорӣ иҷтимоии ширкатҳо,

корхонаҳо, муассисаҳо ва умуман корфармоён вобастагӣ дорад. Дар кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ сиёсати иҷтимоӣ масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад. Агар дар кишварҳои мутараққӣ сиёсати иҷтимоӣ барои ноил гаштан ба сатҳи баланди сифати зиндагӣ, таъмини шуғл ва ҳаёти шоиста равона шуда бошад, пас дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани некуахлоқии мардум ҳадафи асосӣ гардидааст. Дар байни ин гурӯҳҳои кишварҳо фарқият дар сохтори соҳавии шуғл низ назаррас аст, ки ба сохтори такрористехсолии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-и ин кишварҳо таъсир мерасонад.

Мувофиқи маълумотҳои омӯрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои охир чунин таносуб ба назар мерасад: 60,9% шуғлдоштагон дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ (аз ҷумла хоҷагӣҳои ёрирасон), 3,4% дар саноат, 4,1% дар сохтмон ва боқимонда дар дигар соҳаҳо, аз ҷумла хизматрасонӣ банд мебошанд.

Ҳамаи ин вобастагӣҳо аз эҳтиёҷоти аҳоли, аз талаботи бозори меҳнат ва аз омода намоеши мутахассисон иборат аст, ки мо онро дар шакли расм бо чунин шакл овардаем. (ниг. ба расми 2).

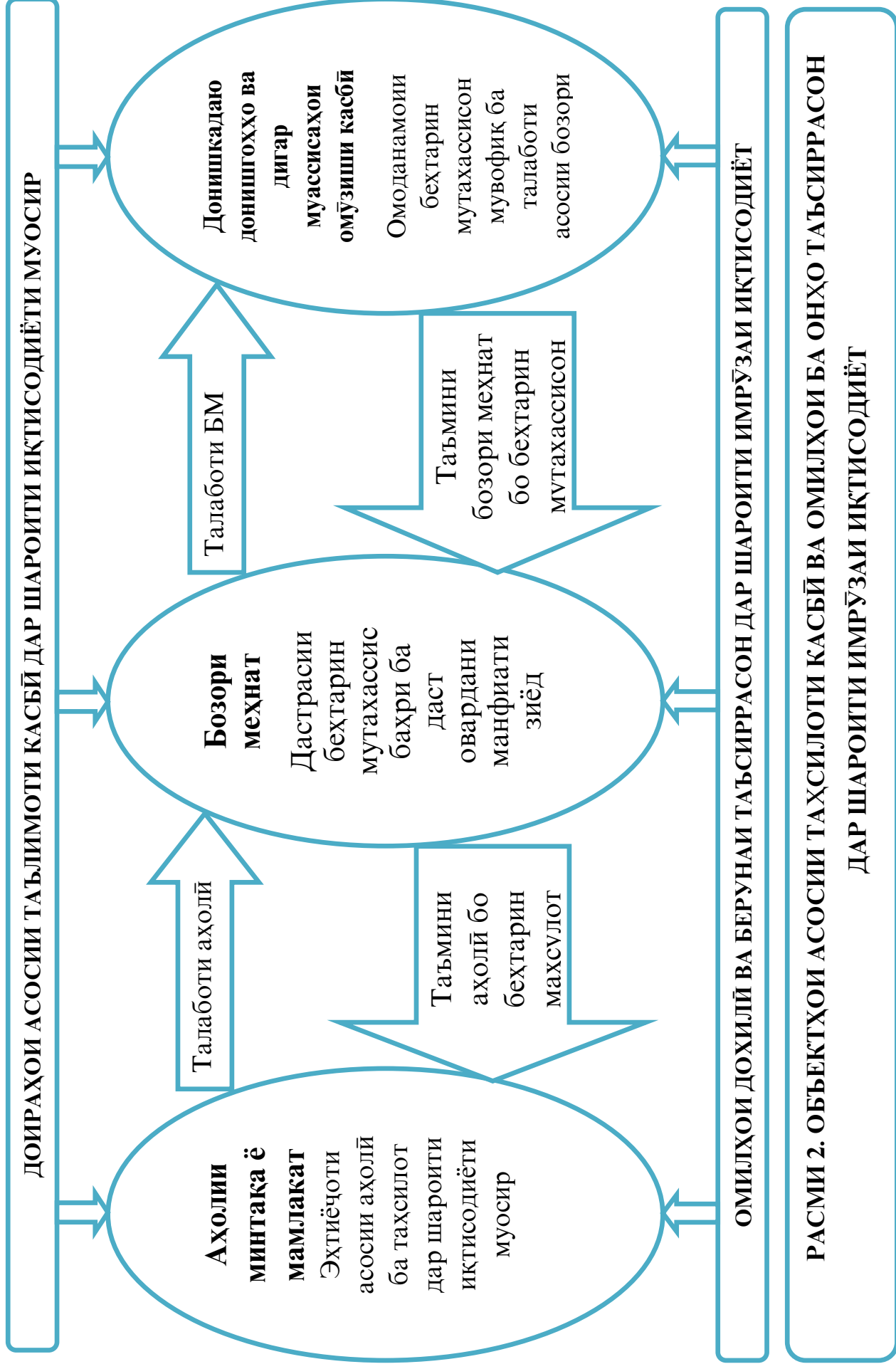
Дар шароити иқтисодии муосир корфармо ҳолати бозори истеъмолии аҳолиро хуб омӯхта, эҳтиёҷоти аввалиндараҷаи онҳоро аз худ менамояд ва мувофиқ ба онҳо мол ва маҳсулот истеҳсол намуда, талаботи онҳоро қонеъ менамояд. Ин қонеънамоиро корфармо ба воситаи беҳтарин мутахассисе, ки дорои дониши баланди касбӣ мебошад, иҷро менамояд.

Доираҳое, ки дар расм тасвир шудаанд, боиси доим дар омӯзиш қарор гирифтани ҳам коргарон ва ҳам корфармоён мегардад. Баъди он, ки бозори истеъмолии аҳоли омӯхта мешавад, ба мо муайян мегардад, ки мо бояд кадом намуди молу хизматрасониҳоро ба воситаи зехн ва малакаи кадом мутахассис истеҳсол карда метавонем. Ин боис ба он мегардад, ки ҳамкори байни корфармо ва донишқадаю донишгоҳҳо ва муассисаҳои бозомӯзии касбӣ то андозае рушд ва раванқ менамояд. Корфармо аз муассисаҳои таълимии касбӣ беҳтарин мутахассисро талаб менамояд. Ин таваҷҷуҳнамоӣ боис ба он мегардад, ки беҳтарин мутахассисон омода карда шаванд. Омилҳои дохилӣ, ки ба ин доираҳо таъсиргузор мебошанд, ин пеш аз ҳама он муҳите, ки ин доираҳоро аз нуқтаи назари сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ихота кардаанд, бахусус, касбиятноки ва қадриносии мутахассисони касбӣ дар ин доира, муносибат ва ҳамкориҳои дутарафаи ин доираҳо ва дигар муносибатҳое, ки дар дохил ба ин доираҳо таъсир мегузоранд, ба шумор мераванд.

Омилҳои берунии ба доираи истеъмоли аҳоли таъсиррасон истеъмоли молу маводи воридотии аз хориҷа овардашавандаро дар бар мегиранд. Ин истеъмолнамоӣ боиси аз фаъолият мондани корхонаҳои истеҳсолии кишвар гардида, фаъолияти доираи дуном, яъне бозори меҳнатро дар дохили кишвар коста мегардонад.

Омода намоеши мутахассисон ё худ сармоягузори ба сармояи инсонӣ дар иқтисодии имрӯза, вобаста аст аз талаботи бозори меҳнат. Талаботи бозори меҳнат муайянкунандаи ояндаи салоҳиятҳои инсон буда, дар кадом сатҳ ва бо кадом дараҷаи маълумотнокӣ омодашудани инсонро муқаррар менамояд.

Дар охир қайд намудан ҷоиз аст, ки дар амал ҷорӣ намудани он маълумоту донишҳое, ки инсон дар рафти омӯзиш, таҳлилнамоӣ ва таҷрибаомӯзии таълимию истеҳсолӣ аз худ намудааст, ба инсон рӯҳияи нав бахшида, ўро ба эҷоду навовариҳо дар фаъолияти касбӣ-тахассусӣ водор менамояд.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда ва таҳлили маводи мавҷуда аз рӯйи муайяннамоии нақш ва аҳамияти сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба сифати хулоса инҳоро пешниҳод намудан мумкин аст:

1. Сармояи инсонӣ - ин маҷмӯи қобилиятҳои модарзодӣ, ҷамъи донишҳои азхудкардашуда, дорои саломатии зиндагии дараҷаи олӣ, таҷрибаи баланди касбӣ, ҳавасмандии ба фаъолият ва ҳисси баланди масъулиятшиносӣ барои мақсадгузориҳои муфид ва ба даст овардани ғоидаи фаҳмида мешавад. Инчунин фаҳмиши «ташаққулёбии сармояи инсонӣ», «нақш ва аҳамияти сармояи инсонӣ», «мақсаднокии равандҳои ташаққулдиҳии сармояи инсонӣ» ва «механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ташаққулдиҳии сармояи инсонӣ» мушаххас шудааст.

2. Дар ҳама даври замон дониш ҳамчун нерӯи инсонӣ молиягузори карда мешавад ва давлатдорону сиёсатмадорон, соҳибкорону соҳибмулкони падару модарон барои донишомӯзӣ хунаромӯзӣ маблағҳои зиёдеро сарф карда, умед ба натиҷагирӣ пурсамар доранд. Аз рӯйи ҳисобҳои иқтисоддонҳо ва хулосаи илмӣ мо ғоидаоварӣ он 7-8 маротиба нисбат ба маблағгузориҳо дар соҳаҳои дигар зиёдтар аст. Агар мо як ба атрофи хеш назар афканем, ҳамаи он неъматҳо ва маводҳое ки майлу рағбати моро қонеъ мегардонанд, ҳатман маҳсули меҳнати кадом донишманде мебошад, ки мутаассифона на ҳама вақт ба ҳуди ӯ муяссар мегардад, ки аз натиҷаи он баҳра барад.

3. Маълумотнокии инсон сармояест, ки ӯро доим аз хавфҳои гуруснагӣ, ноамнӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва дигар таҳдидҳои эмин нигоҳ дошта, саломатӣ, хушҳолӣ, маълумотнокӣ ва умуман зиндагонии бекамбудиро ба инсон муҳайё месозад. Инсон маълумотдор мутахассиси арзандаи соҳаи фаъолияти худ мебошад. Таълимгирӣ доимии инсон бояд муфовик ба талаботи зудтағйирёбандаи истеъмолии аҳоли ва талаботи асосии бозори меҳнат ба роҳ монда шавад. Ин бароҳмониҳо шаҳодат аз он медиҳад, ки маълумот ё донише, ки инсон дар рафти омӯзиши илм ҳамчун касб ва тахассус аз худ менамояд дархӯрди ҷомеа мегардад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.12.2017, шаҳри Душанбе. <http://www.prezident.tj/node/16771>).

2. Антология экономической классики. Т. 1. – М.: 1993.

3. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – С.166.

4. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.

5. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавӣ иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии

Тоҷикистон) // дисс. ... н.и.и.: 6D.KOA-004 – Давлатов Сорбон Назримадович Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – 170с.

6. Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Нақши сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти муосир / конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Беҳатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ” 31.11.2023 –Душанбе-2023. С. – 69-75.

7. Искандаров Ҳ.Ҳ. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. -№2-4 (204). -С. 18

8. Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.54.

9. Комилов С.Дж. Особенности формирования экономики знаний на современном этапе// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2013. - № 2/8 (125). - С.15.

10. Корчагин Ю.А. Человеческий капитал – интенсивный социально-экономический фактор развития личности, экономики, общества и государственности. материалы научного семинара «человеческий капитал как междисциплинарная область исследований». / Корчагин Ю.А. – Режим доступа: <https://www.hse.ru/data/2011/04/29/1210692190/doklad.doc>.

11. Манкию Н.Г. Макроэкономша: пшрӯчник для Украши. - К.: Основи, 2000. – С.144.

12. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 324 с.

13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1956. – 490 с.

14. Устинова К.А. Человеческий капитал в инновационной экономике: монография. – Вологда: Институт социально-экономического развития территорий РАН, 2015. – 195 с.

15. Ходиев Д.А. Особенности развития человеческого капитала в условиях переходного периода (на примере Республики Таджикистан) // дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05–Ходиев Дадахон Абдуллоевич. - Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2011. – С.27.

16. Хрипунова М.Л., Соболева Е.Н. Формирование человеческого капитала предприятия//Энергия молодых - экономике России. Режим доступа: www.lib.tpu.ru/fulltext/c/2012/C23/V1/096.

17. Человеческого капитала теория [Электронный ресурс] // Словарь.ru. – Режим доступа: <http://tfile.ru/forum/viewtopic.php?t=161538>.

ИДОРАКУНИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур идоракунии сармояи инсонӣ ва мазмунӣ он дар шароити имрӯза иқтисодиёт дида шудааст. Ба ақидаи муаллифони сармояи

инсонӣ - ин маҷмӯи қобилиятҳои модарзодӣ, ҷамъи донишҳои азхудкардашуда, дорои саломатию зиндагии дараҷаи олии, таҷрибаи баланди касбӣ, ҳавасмандии ба фаъолият ва ҳисси баланди масъулиятшиносӣ барои мақсадгузориҳои муфид ва ба даст овардани ғоидаи фаҳмида мешавад. Инчунин фаҳмиши «ташаққулӣ сармояи инсонӣ», «нақш ва аҳамияти сармояи инсонӣ», «мақсаднокии равандҳои ташаққулӣ сармояи инсонӣ» ва «механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ташаққулӣ сармояи инсонӣ» мушаххас шудааст. Сармояи инсонӣ ин муҳтавои дониш ва қобилияти эҷодӣ, инчунин малакаҳо ва қобилиятҳо, сатҳи саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ва ҳавасмандгардонӣ, ки тавассути сармоягузориҳо дар соҳаи маориф, омӯзиши касбӣ ва техникаӣ, ҳифзи саломатӣ дар сатҳи иқтисодиёт дониста шуда, баландшавии сатҳи музди меҳнат, хубшавии шароитҳои корӣ ва дигар шароитҳои, ки ба ин сармоя таъсиргузор мебошад.

Қайдҳои асосӣ: сармояи инсонӣ, назарияи сармояи инсонӣ, ташаққулӣ, инкишофӣ, иқтисодиёт, иқтисодиёти меҳнат, меҳнат, шароити меҳнат, маълумотнокӣ, дониш, ҳавасмандӣ.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ КАПИТАЛОМ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассматривается управление человеческим капиталом и его содержание в современных экономических условиях. По мнению авторов, Человеческий капитал - это совокупность врожденных способностей, накопленных знаний высокого уровня оздоровительно-жизненных ценностей высокого профессионального уровня, мотивации, высокой актуальности чувства ответственности к деятельности, целесообразность использования полученной прибыли. Также определены понятия «формирование человеческого капитала», «роль и значение человеческого капитала», «целенаправленность процессов формирования человеческого капитала» и «социально-экономические механизмы формирования человеческого капитала». Человеческого капитала предложила единую аналитическую рамку для объяснения таких, казалось бы, разнопорядковых явлений как вклад образования в экономический рост, спрос на образовательные и медицинские услуги, возрастная динамика заработков, повышение заработной платы, передача экономического неравенства из поколения в поколение и многое другое.

Ключевые слова: человеческий капитал, теория человеческого капитала, формирования, развития, экономика, экономика труда, труд, условия труда, образования, знания, мотивация.

HUMAN CAPITAL MANAGEMENT IN THE MODERN ECONOMY

This article considers the management of human capital and its content in modern economic conditions. According to the authors, human capital is a set of innate abilities, accumulated knowledge of a high level of health -living values of a high professional level, motivation, high relevance of a sense of responsibility to activity, the feasibility of using profit. The concepts of “the formation of

human capital”, “the role and significance of human capital”, “the purpose of the processes of the formation of human capital” and “socio-economic mechanisms of the formation of human capital” are also defined.

Human capital has proposed a single analytical frame to explain such seemingly differential phenomena as a contribution of education to economic growth, demand for educational and medical services, age dynamics of earnings, increasing wages, transferring economic inequality from generation to generation and much more.

Key words: human capital, theory of human capital, formation, development, economics, labor economics, labor, working conditions, education, knowledge, motivation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Искандаров Ҳофиз Ҳакимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-28-60-05. **Почтаи электронӣ:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Давлатов Сорбон Назримадович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 934-41-03-13. **Почтаи электронӣ:** sorbon_07@mail.ru.

Шерова Умеда Шомуродовна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведены об авторах: Искандаров Хофиз Хакимович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-28-60-05. **Электронная почта:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Давлатов Сорбон Назримадович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры управления человеческим. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 934-41-03-13. **Электронная почта:** sorbon_07@mail.ru.

Шерова Умеда Шомуродовна – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the authors: Iskandarov Hofiz Hakimovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 988-28-60-05. **E-mail:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Davlatov Sorbon Nazrimadovich- Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, senior teacher of the Department of Human Resources

Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 934-41-03-13. **E-mail:** sorbon_07@mail.ru,
Sherova Umeda Shomurodovna - Tajik National University, master's student
the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of
Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛЁБӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКЦИОНАЛИИ ИНКИШОФӢИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

*Искандаров Ҳ. Ҳ. - н.и.и., дотсенти кафедраи
идоракунии захираҳои инсонии ДМТ
Саломова Р.М. – унвонҷуи кафедраи
идоракунии захираҳои инсонии ДМТ*

Дониستاني равандҳои иқтисодӣ ва падидаҳо, омӯзиши на танҳо бавучудоии катигорияҳои онҳоро пешниҳод менамояд, балки баъзе ҳолатҳо дар асоси қонунҳо ва принципҳои иқтисодӣ асос ёфтаанд, ки омӯзиши онҳо барои ҳар яки мо муҳим мебошад. Категорияҳои иқтисодӣ, аз ҷумла категорияҳои бозори меҳнат, ки аломатҳои муносибатҳои иқтисодӣ ва ҷанбаҳои муайяни зухуротҳои ҷамъиятиро инъикос кунанда, ташаккулдиҳанда ва инкишофдиҳандаи муносибатҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ доништа мешавад.

Мафҳуми принсип ҳамчун асос, ҳамчун воситаи аввалин, ҳамчун маҳаки муҳим, ҳамчун идеяи идоракунанда ва ҳамчун ҳадафи татқиқот фаҳмида мешавад. Мафҳуми «Принсип» (аз калимаи лотинии «*principium*») гирифташуда, асос ва аввалинро мефаҳмонад. Ҳамчун мафҳуми мантиқӣ, зери мафҳуми принсип – идеяи идоракунанда ё ин ки ҳуқуқҳои аввалин фаҳмида мешавад. Дар илми фалсафа, зери мафҳуми принсип идеяҳои марказӣ фаҳмида мешавад, ки дигар идеяҳо дар гирди худ ҷалб менамояд.

Принсип яке аз шаклҳои намунавии илмӣ мебошад, ки мазмунӣ иншоотро таҳқиқ мекунад. Дар робита ба фаъолият ва рушди муносибатҳои бозори меҳнат шаклест, ки мундариҷаи муносибатҳои меҳнатии бозорро ошкор мекунад.

Муносибатҳои бозаргонии бозори меҳнат, ки тавассути принципҳои мушаххаси иқтисодӣ танзим карда мешаванд, як шакли навини назариявии донишро мегиранд. Принципҳои иқтисодӣ имкон медиҳад, ки ба мафҳуми муносибатҳо дохил шуда, шаклҳо ва тамоюлоти рушди онҳо муайян карда шаванд. Ҳамин тариқ, принципҳо ба мо имконияти эҷоди системаи мукамал барои омӯختани муносибатҳои бозори меҳнатро, на дар шакли оморӣ, балки дар шакли динамикӣ пешниҳод менамояд.

Дар шароити иқтисодии бозорӣ иҷрои ҳадафҳои дар пеши худ гузошта, аз ҷониби функсияҳои он имконпазир аст, чунки он аз истифодабарии принципҳои муайяншуда вобастагӣ дорад. Принципҳои гузошташуда, ҳамон вақт самаранок истифода бурда мешавад, хусусияти яққониба надошта бошад. Дар баробари ин гуфтаҳо принципҳои асосии

ташакулёбии бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле серпахлу буда хусусиятҳои функционалии инкишфёбии худро дорад. Ба монандӣ:

Принсипи муттаҳидсозии универсалии ва меҳнати ихтиёрӣ.

Азбаски системаи иқтисодии муносибатҳои бозори меҳнат дар асоси хусусиятҳои меҳнатӣ асос ёфтааст, яке аз принципҳои асосии фаъолияти он принсипи «муттаҳидсозии универсалии меҳнат» мебошад. Мафҳуми ин принсип дар он аст, ки ҳамаи аъзоёни ҷамъият, ки қобили меҳнатӣ доранд (ба истиснои онҳое, ки эҳтимолияти иҷтимоиашон ба таври мусбӣ ҳисобида мешавад) бояд ба фаъолияти иҷтимоиву иқтисодӣ машғул шаванд. Пахлуи дигари ин принсипи меҳнати ихтиёрии шаҳрвандон ҳисобида мешавад, ки ба ҳуқуқи шаҳрвандон асос ёфта, шаҳрванд озодии механизмҳои худро дар ихтиёр дорад. Ба монандӣ:

- озодии мустақили интиҳоби мустақилона аз ҷониби шаҳрвандон дар иштирок варзидан наварзидан дар фаъолиятҳои меҳнатӣ. Ҳамзамон, бекории ихтиёрӣ ҳар гуна чораҳои шиддатнокро аз ҷониби давлат ба ҷунин намуди озодӣ маҳдуд мекунад;

- маҳдудият набудан дар ҳуқуқи шаҳрвандон барои интиҳоби соҳаи истифодаи меҳнати худ, яъне таҷрибаи касбӣ;

- ҳуқуқи интиҳоб кардани шаклҳои моликият ҳангоми истифодаи меҳнати онҳо, аз ҷумла ҳуқуқи меҳнати фардӣ;

- интиҳоби мустақилонаи корманд аз ҷониби корфармо ва муайяннамоии мустақилонаи речаи кории корманд. Ҳамчунин корфармо метавонад, ки корманди худро пурра, муакатӣ ва ҳамкор ба кор қабул намуда, ҷадвалҳои муайяни кориро барои ӯ пешниҳод намояд.

- интиҳоби ихтиёрии ҷои ҷуғрофии фаъолияти меҳнатӣ. Ҳаракати озоди меҳнат, ҳамчун истифодабарии навҳои навини захираҳои истеҳсолӣ, мобилӣ, ҷуғрофӣ ва иқтисодиро дар бар мегирад[4,220].

Принсипи «баробарии имкониятҳои ибтидоӣ».

Амалиёт дар бозори меҳнат бо як қатор фарқиятҳо ва дараҷаи баланди фардикунонӣ тавсиф меёбад, зеро ҳар як корманд дорои сифати муайяни хусусиятҳои шахсӣ ва донишҳои касбӣ мебошад, ва ҳар як ҷои кор барои қисмҳои алоҳида талаботҳои махсуси худро барои доvtалабон пешниҳод менамояд. Бо вучуди ин, дар ҳар як талаботе, ки барои фаъолияти касбӣ аз ҷониби корфармо пешкаш карда мешавад, корманд бо сифатҳои касбии худ ба онҳо посух хоҳад гуфт ва аз ҷониби корманд барои ӯ тамоми шароитҳои корӣ муҳаё карда мешавад.

Мавҷудияти ҷойҳои кории ҳолӣ ва бозомӯзии кормандон мувофиқ ба ҷойҳои кории ҳолии мавҷуда ва бастанӣ шартномаи меҳнати давомдор бо кормандони навомӯзонидашуда, вазифаи асосии корфармо дар бозори меҳнат доништа мешавад. Маҳдуд кардани шумораи ҷойҳои корӣ, ки ба манфиати кормандон доништа мешавад, қобили қабул набуда, корманд вазифадор аст, ки дар ҳолати бекор мондани кормандони доимии корхона, ҳарчи зудтар ҷойҳои навини корӣ пайдо намояд[3,17].

Принсипи розигии назарҳои субектони бозори меҳнат ва муносибатҳои онҳо.

Принсипи мазкур ба даромаднокии иқтисодӣ асос ёфтааст. Коргари кироя ва кордиханда, баҳри ба даст овардани манфиат ворида бозори меҳнат мешаванд. Ҳарду ҷониб дар он ҳолат ҳавасманданд, ки манфиат ба даст биоранд. Якero касбу ихтисос ва дигарero мутахассисаш ғоидаовар бояд бошад.

Ғаъолияти дуҷонибаи иштирокчиёни бозори меҳнат аз таҳовулоти иқтисодӣ вобастагӣ дорад. Маркази системаи муносибатҳо дар бозори меҳнат ин муносибат байни коргари кироя ва корфармо доништа шуда, дар асоси розигии тарафайн шартномаи меҳнатӣ баста мешавад. Мақсадҳои умумии иштирокчиёни бозори меҳнат аз он иборат аст, ки ҳам кордиханда ва ҳам коргари кироя нигарони дар як ҳолати хуб нигоҳ доштани шартномаи басташудаи байнашон мебошад. Дар ҳолати ба яке аз онҳо нарасидани манфиат шартнома аз сари нав дида баромада мешавад.

Иштирокчиҳои сеюм - давлат, танҳо танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ байни коргари кироя ва корфармо дар бозори меҳнат ба ҳисоб меравад. Дар ҳолати вайрон шудани қонуншиканӣ ё саркаши аз шартномаи басташуда, давлат тарфи гунаҳгорро ба ҷавобгари кашида, ҷаброни тарафи гунаҳгорро пардохт менамояд. Вазифаи асосии давлат дар бозори меҳнат ин ҷори намудани сиёсати давлати дар ин бозор доништа мешавад.

Принсипи ҳаракати якҷояи талабот ва таклифот.

Таъғирёбии талабот ва таклифот дар бозори меҳнат, вусъатёбӣ ё ин ки камшавии мубориза байни субъектони бозори меҳнат, муайянкунандаи нархи бозории қувваи кориро мефаҳмонад. Дар ин шароит як тараф ҳаракати дарёфти кор бо шароитҳои мусоидро бо музди меҳнати баланд ҷуё аст, тарафи дигар ҳаракати онро намуда истодааст, ки беҳтарин мутахассисро бо дониши мукаммал, баҳри мустаҳкам намудани иқтисодии кадрӣ корхонаи худ ва ғоидаи зиёд ба даст овардан дарёфт намояд. Ин ҳаракатҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳарду тараф манфиатҳои худро ҷуё буда, ҳаракати доимии талабот ва таклифоти бозори меҳнатро доим ба амал меоваранд.

Қонунҳои таклифот ва талабот ба хидматҳои меҳнатӣ фарқияти байни ҷойҳои корӣ ва таркиби кормандонро вобаста ба намуди сифат ва миқдори нишон медиҳад. Дурнамои байни талабот ва таклифот дар бозори меҳнат ҳамеша маъмулан аз шароитҳои шуғли пурра ва самарабахш асос ёфтааст. Агар таклифот аз талабот зиёдтар бошад, пас бекорӣ дар бозор ҳукмфармост ва агар талабот аз таклифот норасии қувваи корӣ ё бекорӣ пинҳонӣ дар бозор дида мешавад.

Чуноне, ки олими рус Толстых И.А. мефармояд «Бозори меҳнати имрӯза – ин ҳамчун қоида, бозори бо фазъияти меҳнатбарзиёд, аз қабилӣ тавсифи бекорӣ кӯхнашуда дар тамоми ҷоҳон доништа шуда истодааст» [7,24].

Принсипи риояи ҳадди ақали музди меҳнат

Принсипи мазкур ба шаклҳои баҳогузориҳои ҳамаи нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории меҳнати мувофиқ, дақиқият ва тасдиқи иқтисодии баҳогузори ва музди меҳнатро дар бар мегирад. Сатҳи музди меҳнат бояд

мувофиқ ба шароитҳои ҷойдошта, ғоидаи бадастомада, ҳосилнокии меҳнат ва дастовардҳои корманд муайн карда шавад. Музди меҳнати корманд барои корфармо на ҳамчун ҳақмузди корманд, балки ҳамчун сармояе, ки дар оянда барои рушд ва инкишофи корхона мусоидаткунанда, доништа шавад. Аз тарафи дигар ҳадди ақали музди меҳнате, аз ҷониби давлат муқарар карда мешавад, корфармо уҳдадор мешавад, ки аз ҳадди ақали муайяншуда, барои коргари кироия музди меҳнати паст муайян накунад.

Принсипи тафрикаи нархи дар музди меҳнат.

Принсипи мазкур дар асоси сегментҳои бозори меҳнат асос меёбад. Маъноии калимаи сегмент - қисм, банд, порча, ҳисса, бахш мебошад. Чунончи, дар илми ҳандаса дар зери мавҳуми сегмент он қисмати доираро мефаҳманд, ки бо хорда ҷудо карда шудааст.

Сегментатсияи бозори меҳнат – ин тақсим кардани коргарон ва ҷойҳои корӣ ба минтақаву доираҳои маҳдудшудае мебошад, ки бо як қатор нишондиҳандаҳои худ аз якдигар фарқ мекунанд. Асоси ин тақсимотро гуногун будани сатҳи самаранокии иқтисодии истеҳсолот; сатҳи самаранокии иҷтимоӣ меҳнат ва сатҳи самаранокии иҷтимоии истеҳсолот ташкил менамояд.

Принсипи ҳамкории рақибон.

Мушкилоти манфиатҳои кормандон ва кордиҳандагоне, ки ба мубодилаи меҳнат вориди бозори меҳнат мешаванд, имкониятҳои маҳдуди онҳо сади роҳашон мегардад. Барои татбиқи ин манфиатҳо аз ҷониби корманд дониши баланди касбӣ ва аз ҷониби кордиҳанда бошад, сатҳи музди меҳнати баланд талаб карда мешавад. Дар ҳолати ҷой доштани чунин мушкилӣ рақибоне, ки ин иқтидорро доранд соҳиби ҷойи кори хуб ва мутахассиси хуб мегарданд.

Вобаста ба шароити бозори меҳнати имрӯза рақобатнокӣ хеле зиёд буда, кормандони дорои касбу тахассусҳои ҷавобгу ба ин рақобатро талаб менамояд. Муаррифии кормандони чун манбаи муҳими рақобатпазирии корхона аз коллективи кормандон талаб мекунад, ки барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ қодир бошанд. Дар баробари ин, зарур аст, ки кормандони на танҳо кор ва ғайрият дошта бошанд, балки хоҳишу истеъдоди иҷроии онро низ бояд дошта бошанд. Бинобар ин, яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити муосир ин таъмини рақобатпазирии кормандон дар бозори меҳнат мебошад.

Дар асл бозори меҳнат аз нуқтаи назари табиӣ худ, ин бозорест, ки рақобатпазирии муайяни ҳудро надорад. Чуноне, ки олими машҳури иқтисодӣ А.Смит мефармояд: «Дар бозори меҳнат, афзалият ҳамеша дар назди корфармоён мебошад, зеро онҳо хеле зиёданд, онҳо метавонанд муддати тӯлонӣ зиёдтар шаванд»[6]. Олими дигари иқтисодӣ А.Маршал таҳқиқотчи дигари бозори меҳнат доништа мешавад, ӯ мефармояд, ки «Ҳарчи қадар қобилиятнокии қувваи корӣ зиёд бошад, ҳамон қадар хароҷот барои баландбардории ихтисос кам сарф мешавад, ё ин ки ҳар чи қадар тарбияи команд хуб бошад, ҳамон қадар рақобатпазирии ӯ дар бозори меҳнат қавитар мегардад»[5,253]. Рақобатпазирии беҳтарин,

мувофиқи ақидаҳои олимони иқтисодӣ дар бозори меҳнат ин доштани корманд бехтарин катигорияи меҳнат ба ҳисоб меравад. Корманде, ки бехтарин катигорияи меҳнатро дар худ дорад, ӯ аз иҷрои тамоми фаъолиятҳои меҳнатӣ барои маҷмаи метавонад [3,17]. Аз ҷониби корфармо бошад, пардохт ё сармоягузори бехтарин боиси ба даст овардани бехтарин мутахассис мегардад.

Принсипи «изофашавандагӣ».

Танҳо механизми нахгузори рақобатбунёди бозори меҳнат ин ҳамроҳангии тақлифот ва талабот дар ин бозорро таъмин намекунад, зеро он ба омилҳои бисёри ғайримуқаррари вобаста аст ва қисмати қатъии ҳамкори бозорро, байни кормандон ва корфармоён на танҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ, балки аз ҷиҳати манфиатҳои иҷтимоӣ низ ташкил медиҳанд. Бинобар ин, бозори ҳозираи меҳнат, ки инъикосгари эволютсияи рушди ҷомеа ва тамоми системаҳои муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, бозори мебошад, ки муносибатҳои он бо иштироки ниҳодҳои давлатӣ, қонун, шарикӣ иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ ташкил карда мешаванд. Илова кардани механизмҳои бозори меҳнат бо механизмҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли имкон медиҳад, ки тақдир додани захираҳои инсонӣ бехтар гардонидан мумкин аст.

Ҳама он принципҳои, ки шарҳ дода шуданд, хоси бозори меҳнат буда, дар асоси қонунгузориҳои давлат асос меёбанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои танзими шуғли аҳоли, асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ташкили сиёсати давлатӣ, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли»-ро қабул намудааст.

Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба шуғли аҳоли танзим намуда, асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ташкили сиёсати давлатӣ дар ин самт, аз ҷумла қарорҳои давлатро дар амали гардонидани ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аз бекорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ муқаррар менамояд.

АДАБИЁТ

1. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // дисс. ... н.и.и.: 6D.KOA-004 – Давлатов Сорбон Назримадович Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – 170с.

2. Исқандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Нақши сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофи иқтисодиёти муосир / конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Бехатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ” 31.11.2023 – Душанбе-2023. С. – 69-75.

3. Исқандаров Ҳ.Ҳ. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. -№2-4 (204). -С. 16-21.

4. Исқандаров Ҳ.Ҳ. Эффективность системы подготовки кадров и развития потенциала трудовых ресурсов/Ҳ.Ҳ. Исқандаров, Р.Ф.

Неъматов//Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия: Экономика. - Душанбе: Сино, 2007. -№1(33). -С.219-225.

5. Маршалл А. Принципы экономической науки / А.Маршал. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – С. 253.

6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.:Соцэкгиз, 1956, с.490.

7. Толстых И.А. Занятость и рынок труда: новые реалии, национальные приоритеты, перспективы. – М.: Наука, 2001. – С.24.

ПРИНЦИПҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛҲАИ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФУНКЦИОНАЛИИ ИНКИШОФҲАИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

Мувофиқи ақидаи муалифон донишмандони равшаншироқи иқтисодӣ ва падидаҳо, омӯзиши на танҳо бавҷӯдоии категорияҳои онҳоро пешниҳод менамояд, балки баъзе ҳолатҳо дар асоси қонунҳо ва принципҳои иқтисодӣ асос ёфтаанд, ки омӯзиши онҳо барои ҳар яки мо муҳим мебошад. Категорияҳои иқтисодӣ, аз ҷумла категорияҳои бозори меҳнат, ки аломатҳои муносибатҳои иқтисодӣ ва ҷанбаҳои муайяни зӯҳуроти ҷамъиятиро инъикос кунанда, ташаққулдиҳанда ва инкишофдиҳандаи муносибатҳо дар шароити ҷаҷонишавӣ донишмандона мешавад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, иқтисодиёт, принципҳои бозори меҳнат, шароити меҳнат, меҳнат.

ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ И РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОСОБЕННОСТИ РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

По мнению авторов, познание экономических процессов и явлений предполагает изучению не только выражающих их категорий, но и экономических законов и принципов, на основе которых они действуют. Как абстракция экономических категорий, в том числе и категории рынка труда, выступают абстракциями экономических отношений, логическими понятиями, в которых отражаются определенные стороны экономических явлений.

Ключевые слова: рынок труда, экономика, принципы рынка труда, условия труда, труд.

FORMATION OF THE BASIS OF THE PRINCIPLE AND DEVELOPMENT OF THE FUNCTIONING OF THE FEATURES OF THE LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

According to the authors, the knowledge of economic processes and phenomena involves the study of not only the categories expressing them, but also the economic laws and principles on which they operate. As abstractions, economic categories, including categories of the labor market, are abstractions of economic relations, logical concepts that reflect certain aspects of economic phenomena.

Key words: labor market, economy, labor market principles, working conditions, labor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Искандаров Ҳофиз Ҳакимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-28-60-05. **Почтаи электронӣ:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Саломова Раъно Мирзоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведени об автарах: Искандаров Ҳофиз Ҳакимович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-28-60-05. **Электронная почта:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Саломова Раъно Мирзоевна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the authors: Iskandarov Hofiz Hakimovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 988-28-60-05. **E-mail:** hofiz.iskandarov@mail.ru.

Salomova Rano Mirzoevna – Tajik National University, applicant for the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОГИСТИКАИ САВДО ВОСИТАҲОИ ИСТЕҲСОЛОТ

Исматов А.Х. - н.и.у, дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ

Давлатов Н.А. – н.и.у. кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ

Шарифзода Н.Ш. - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ.

Дар иқтисоди бозаргонӣ, ки дар зери таъсири маҷмӯи омилҳои пешрафти илмӣ-техникӣ шакли монетарӣ мегирад, маркази вазнинии фаъолияти хоҷагидорӣ аз соҳаи истеҳсолот ба соҳаи муомилот мекуҷад ва ё аз соҳаи технология ва ташкили истеҳсолот ба соҳаи фурӯши он – савдо мегузарад. Фурӯш, ҳам барои истеҳсолкунандагони маҳсулот ва ҳам барои миёнаравони яклухт, ба мушкилоти асосӣ табдил меёбад.

Мушкилоти воқеӣ вобаста ба фуруш менеҷерхоро маҷбур месозад, ки ба ҷустани роҳҳои ҳалли он пардозанд: аз соҳаҳои илмӣ дар назарияи иқтисодӣ сар карда то услубҳои таҷрибавӣ ва усулҳои фурӯши молҳои мушаххас. Ҳамин тавр, нақши муҳим дар ҳалли мушкилоти ба маркетинг гузошта мешавад. Дар мақолаи мазкур мушкилоти гардиши воситаҳои

истеҳсолот дар сатҳи макроиктисодӣ аз нуқтаи назари логистикӣ барасӣ карда мешавад.

Аҳамияти методологии логистика барои ҳалли мушкилоти микроиктисодии муносибатҳои мутақобилаи фурӯшандагон, харидорон ва миёнаравони бозори ягона дар ашъори як қатор олимон асоснок карда шудааст. Дар ин замина, фанҳои махсус логистика ташаккул ёфтаанд, ки ба қатори ин фанҳо логистикаи анборкунӣ, логистикаи фуруш, логистикаи таҳвили молҳо (нақлиёт), логистикаи истеҳсолӣ ва ғайра ворид мешаванд. Ҳалли мушкилоти фуруш ё дар фаҳмиши васеъ проблемаҳои савдои воситаҳои истеҳсолӣ коркарди самти нави логистикӣ- логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолотро талаб кард [4, с. 125].

Пеш аз ҳама зарур аст, ки мо мавқеи логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолотро дар байни чунин фанҳо муайян кунем: логистика тичоратӣ, логистикаи харид (таъминкунӣ, захиракунӣ) ва ё логистикаи умумӣ. То имрӯз фанҳои номбаршудаи логистика дар гардиши илмӣ ба қадри кофӣ (васеъ) дохил шудаанд, вале бо вучуди ин тафсири маъноӣ онҳо ба ақидаи ягона наомадаанд.

Масалан, олими рус А.И.Семененко логистикаро як навъи фалсафа («фикрронии прогрессивӣ») ва методологияи соҳибкорӣ бузур маънидод кардааст [10, с. 83-85].

С.Л.Уваров дар таълимоти худ логистикаро нисбатан мушахас таъриф кардааст. Тибқи С.Л.Уваров логистика ин:

- стратегияи рақобати муносири субъектҳои хоҷагидорӣ, ки омили мақсадноконаи он алгоритми каммасрафии захираҳои соҳибкорӣ мебошад;
- илм оиди ҳаракати маҷмӯи чараёнҳои материалӣ, иттилоотӣ, молиявӣ, кадрӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ мебошад;
- методологияи идоракунии (банакшагирӣ, ташкил ва назорат) раванди ҳаракат ва нигоҳдорӣ дар соҳаи хариди ашёи хом ва мавод, расондани онҳо ба корхонаҳои истеҳсолӣ (коркарди дохилизаводӣ) ва таҳвили маҳсулоти тайёр ба истеъмолкунанда;
- равиши системавӣ, ки ҳаракат ва рушди захираҳои материалӣ, иттилоотӣ, молиявӣ ва инсониро дар робита бо категорияҳои чараёнҳо ва захираҳо дар бар мегирад;
- алгоритми ташкили оқилонаи ҳаракати чараёнҳои материалӣ ва иттилоотии ба он алоқаманд ва молиявӣ дар ҳамаи марҳилаҳои раванди такрористеҳсолкунӣ (таъминоти моддию техникӣ, истеҳсолот, фурӯш);
- идоракунии функционалӣ дар системаи идоракунии ширкати соҳибкорӣ;
- намуди фаъолияти соҳибкорӣ, ки барои харид, нигоҳдорӣ ва дастрас намудани ашё, материалҳо, маҳсулот ба истеъмолкунанда махсус карда шуда аст [12, с.163].

Аз нуқтаи назари Б.К.Плоткин, логистика - ин илм дар бораи идоракунии чараёнҳо дар «системаҳои калон», в чун худ бозор "низоми калон" аст, пас идоракунии чараёнҳои молӣ мавзӯи логистика мебошад.

Объекти дутарафаи идоракуни «Пул+мол» логистикаи тичоратиро муайян мекунад. Ба ибораи дигар, концепсияи логистикии тичорат – логистикаи тичоратӣ мебошад [7, с.5].

Фаҳмиши анъанавии логистикаро аксар вақт ба таъминоти моддию техники ё харид мансуб мекунанд, аммо чунин фаҳмиши маҳдуди логистика низ дорои мафҳуми васеи масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ мебошад, ки дар худ аз ташаккули нархи талабот то кашонидани маҳсулотро дар бар мегирад. Масъалаи таъминоти моддию техники ва фуруш, дар таърифи логистикаи А.И.Рудников кушода шудааст: "Логистика – ин илм оиди банақшагирӣ, назорат ва идоракунии ҳамлу нақл, анборкуни ва амалиёти дигари материалӣ ва ғайриматериалӣ мебошад, ки дар рафти расонидани ашёву масолах то корхонаи истеҳсолӣ, коркарди дохилизаводии ашё, масолах ва нимфабрикатҳо, расонидани маҳсулоти тайёр то истеъмолкунанда дар мутобиқат ба манфиатҳо ва талабҳои харидор, инчунин таҳвил додан, нигоҳдорӣ ва коркарди ахборӣ мутобиқ мебошад» [8, с.86].

Аҳамияти нақлиёт барои иқтисодиёт ва мураккабии раванди таҳвили молхоро (борхоро) як қатор муаллифон, қайд намуда, ҳамлу нақли маҳсулотро ҳамчун мушкилоти марказии логистика ҷойгузин кардаанд. Илова ба ин, вобаста ба таъбири муҳандисии логистика ҳамчун ҷойивазкунии дохилиистеҳолӣ (дохилианборӣ)-и маҳсулот ва корҳои боркунию борфарориро низ бояд қайд намуд.

Логистикаро А.А.Смехов хеле васеъ тафсир намудааст: "Мақсади логистика барои тайёркунии пешакии моли мушахас, дар вақти муайян ва бо камтарин харчи имконпазир равона карда шудааст." Дар ҳақиқат, "тайёркунии пешакӣ"-и мол метавонад анборкуни, ҳамлунақл ва амалиёти дигари вобаста ба таъминот ва фурушро дар бар гирад[9]. Аз нуқтаи назари манфиатнокӣ (полезность) ҳамаи тафсирҳои логистика хеле мақбуланд, зеро бо кӯмаки онҳо, вазифаҳои мушаххаси илмӣ ва амалӣ бомуваффақият ҳал карда шуданд. Аммо дар ҳар сурат, барои таърифи логистика чизи муайянкунда ва боарзиш ин концепсияи идоракунии ҷараёнҳо мебошад. Ин концепсия дар асоси логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолӣ ҷойгир шудааст, чунки раванди муомилоти воситаҳои истеҳсолӣ дар шароити бозор тавассути савдо суратгиранда, ҳаракати муайян ва аз ҳама муҳимтар - динамикаи ҷараёнҳои молиро ифода менамояд.

Бо дар назар гирифтани гуфтаҳои дар боло овардашуда таърифи зерин пешниҳод карда мешавад:

- логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолӣ ин идоракунии раванди муомилоти воситаҳои истеҳсолот - аз марҳилаи истеъмоли истеҳсолӣ то истеъмоли ниҳой - дар шакли савдои яклухт, бо мақсади аз тарафи субъектҳои бозори яклухт ба даст овардани манфиати тичоратии тарафайн бо риояи тавозун ва мувозинати динамикии ҷараёни моли воситаҳои истеҳсолӣ дар фазои бозор мебошад.

Барои ҳар як субъекти бозори яклухт манфиати тарафайн дар гирифтани даромад аз фурӯши мол ва хизматрасонӣ зоҳир мегардад, ки ӯ онро дар асоси созишнома, бо шартӣ хатмии пушонидани хароҷоти кардашуда дар натиҷаи рақобат ба даст меорад. Логистикаи савдои яклухт аз логистикаи захиракунии (харидорӣ) ва логистикаи фурӯш иборат мебошад.

Логистикаи фурӯш асосҳои назариявӣ, принципҳо ва услубҳои логистикаи савдои яклухтро барои ташкилнамоии хариди захираҳои моддӣ барои истеҳсолкунандагон ва миёнаравон ва барои фуруши маҳсулоти тайёрро таҳия ва дар амал татбиқ менамояд.

Дар шароитҳои бозор, норасоии молҳо пурра бартараф карда мешавад, вале дар баробари он норасоии молиявӣ ба вучуд меояд, яъне норасоии доимии маблағ барои хариди захираҳои моддӣ ва сармоягузорӣ. Дар робита бо ин, мушкилот дар истифодаи оқилонаи пул дар рафти хариди воситаҳои истеҳсолот пайдо мешаванд. Ҳалли ин мушкилотро максимизацияи манфиатнокии (U) захираҳои моддӣ харидашаванда дар баробари маҳдудияти молиявӣ (B), ба душ дорад яъне:

$$U(x, x_1 \dots x_i \dots x_n) \rightarrow \max$$

$$\text{Дар ҳолати } B = \sum_{i=1}^n P_i X_i = \text{const},$$

Дар кучо: $X_i = X_1, X_2, \dots, X_N$ – Ҳаҷми захираҳои моддӣ;

$P_i = P_1, P_2, \dots, P_N$ - Нархҳои хариди захираҳои моддӣ.

Аз ин рӯ, харидорони яклухт на аз рӯи нархҳои пасттарин (хариди арзон), балки аз рӯи мутобиқати нархи пешниҳодшудаи фурӯшанда ба манфиатнокии харидор амал мекунанд. Барои истеҳсолкунанда ин манфиатнокӣ бо хароҷоти истеҳсолӣ, яъне бо арзиши аслии маҳсулот чен карда мешавад.

Дар шароити бозор, сабабҳои асосии мушкилот дар ташкили таъминоти моддӣ техникаи барои истеҳсолкунандагон инҳоянд:

- маҳдудияти захираҳои молиявӣ, ки корхона барои хариди захираҳои моддӣ ҷудо мекунад - маҳсулот барои мақсадҳои истеҳсолӣ;
- арзёбӣ ва максимизацияи манфиатнокии хариди захираҳо аз мавқеъгирии корхона дар ноилшавӣ ба муваффақияти тиҷоратӣ;
- ташаккули нархи талабот ва амалигардонии сиёсати нарх дар бозори фурӯши яклухт дар рафти хариди захираҳои моддӣ;
- ғанишавии баланди бозори яклухт бо маҳсулоти молӣ дар баробари васеъшавии фазои бозорӣ;
- ҳалли мушкилоти интиҳоби таъминкунанда дар ҳолати гуногунии навъҳои пешниҳодшудаи маҳсулоти таъиноти истеҳсолидошта, шартҳои таъминот ва ҳуди пешниҳодкунандагон;
- пайдоиши навъҳои нави маҳсулот (диверсификатсияи истеҳсолот) бо сабаби пешрафти илмию техникаи;

- таҳкими банақшагирӣ ва амалигардонии корҳои таъминотии қорӣ, аз ҷумла муайян кардани талабот ва пайгирии вазъӣ бозори яклухт;
- арзёбӣ ва амалисозии таъминӣ хизматрасонии захираҳои моддии харидшаванда ва таҳвилшаванда.

Зарурияти самаранок истифода бурдани воситаҳои пулӣ барои хариди захираҳои моддӣ худ як далели хеле қавӣ барои муайян кардани сатҳи мураккабӣ ва мушкилоти ҷиддии таъминот мебошад. Сарчашмаи асосии воридшавии пули нақд дар корхона - даромад аз фурӯши маҳсулот аст, бинобар ин, фурӯш дар логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолӣ мавқеъи марказиро ишғол менамояд.

Хулоса, дар асоси консепсияи овардашуда, логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолӣ муқаррароти асосии зеринро дарбар мегирад, яъне логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолот ё логистикаи савдои яклухт - ин:

- ифоданамоии раванди муомилоти воситаҳои истеҳсолӣ дар шакли қараёнҳои моддӣ ва молиявӣ дар фазои бозорӣ;
- идоракунии қараёни ҳаракати мол дар бозори яклухт бо назардошти истеъмоли ниҳой;
- асосҳои назариявӣ ва методологии таъминоти моддиву техникаӣ ва фуруши корхонаҳои истеҳсолӣ ва савдои яклухт;
- восита барои пайвастании истеҳсол ва истеъмоли ниҳоии захираҳои моддӣ;
- механизми худтанзимкунии оид ба нигоҳ доштани баробарӣ ва тавозуни бозор;
- услуби қонегардонии эҳтиёҷоти қамъиятӣ ва инфиродӣ ба захираҳои моддии субъектҳои бозори яклухт - шахсони ҳуқуқӣ;
- стратегия ва тактикаи корхона (шаркат) дар бозори яклухт, ки мақсади он ба дастории манфиати тиҷоратӣ аст;
- маҷмӯи тадбирҳо, ки барои расидан ба рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда равона карда шудааст;
- низоми таъсиррасониҳои идоравии истеҳсолот бо мақсади баҳисобгирии тағйирёбиҳои вазъии бозор;
- ҳамроҳангсозии тамоми ҷузъҳои фаъолияти истеҳсолӣ ва тиҷоратии корхона (фирма)-и истеҳсолӣ ё савдои яклухт;
- воситаи беҳсозии муносибатҳои хоҷагидорӣ дар сатҳи микроиқтисод байни субъектҳои бозори фурӯши яклухт;
- технологияи раванди савдои яклухт, ки бо параметрҳои молии фуруши воситаҳои истеҳсолӣ ва шароити истифодабарии масолеҳ аз тарафи харидорони яклухт - истеҳсолкунандагони мол, миёнаравҳои яклухт ва фурӯшандагони яклухти савдои ҷаҳона, ифода меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 с., №1378 «Дар бораи ҳимояи рақобат»
2. Иброҳимзода И.Р., Исмаилов А.Ҳ. Баланси байнисоҳавӣ ҳамчун системаи макрологистикӣ // Муаммоҳои тақмили низоми молияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар шароити муосир. Семинари ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба рузи кормандони соҳаи молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 7 декабри соли 2020. – Душанбе. ДМТ, с.119-133.

3. Иброҳимзода И.Р., Исмаев А.Ҳ. Раванди муомилоти воситаҳои истеҳсолот ва баробарии логистикӣ // Муаммоҳои тақмили низоми молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир. Семинари ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба рузи кормандони соҳаи молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 7 декабри соли 2020. – Душанбе. ДМТ, с.195-211.

4. Иброҳимзода И.Р., Мирзоахмедов Ф., Исмаев А.Ҳ. Масъалаҳои таъминоти воситаҳои истеҳсолот ва истифодаи такрории захираҳои моддӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Монография. - Душанбе: Ирфон, 2021. – 247 с. ISBN978-99985-58-02-1

5. Иброҳимзода И.Р., Мирзоахмедов Ф., Исмаев А.Ҳ. Муаммоҳои логистикаи воситаҳои истеҳсолот ва истифодаи такрории захираҳои моддӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, методология ва амалия. // Монография. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 207 с. ISBN978-99985-58-02-1

6. Мирзоахмедов Ф. Модели и методы оптимизации межотраслевого баланса. Вестник Таджикского национального университета, 2/9, Душанбе, 2012 с.167-178

7. Плоткин Б.К. Введение в коммерцию и коммерческую логику. - СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1996. - 171с.

8. Родников А.И. Логистика: Терминологический словарь. - М.: Экономика, 1995. - 251 с.

9. Смехов А.А. Введение в логику. - М.: Транспорт, 1993. - 112 с.,

10. Семенов А.И. Предпринимательская логистика (в 2-х частях) - СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1994 - 300 с.

11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 106 с. (www.mmk.tj)

12. Уваров С.А. Логистика - СПб.: «Инвест-НП», 1996 - 232с

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОГИСТИКАИ САВДО ВОСИТАҲОИ ИСТЕҲСОЛОТ

Дар мақолаи мазкур мушкилоти гардиши воситаҳои истеҳсолот дар сатҳи макроиқтисодӣ аз нуқтаи назари логистикӣ барасӣ карда шудааст. Муаллиф дар асоси таҳқиқоти амиқи адабиёти кишвари русия ва олимони тоҷик аҳамияти методологияи логистика барои ҳалли мушкилоти микроиқтисодии муносибатҳои мутақобилаи фурушандагон, харидорон ва миёнаравони бозори ягонаро асоснок кардаанд. Инчунин, мавқеи логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолотро дар байни фанҳои логистика тичоратӣ, логистикаи харид (таъминкунӣ, захиракунӣ) ва ё логистикаи умумӣ муайян кардаанд. Муаллифон хулоса ва пешниҳодҳои худро оиди концепсияи логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолӣ муқаррароти асосии маблағгузори логистикаи савдои воситаҳои истеҳсолотро натиҷабандӣ кардаанд.

Калидвожаҳо: Савдои яклухт; логистика; воситаҳои истеҳсолот; минимизатсияи маблағгузориҳои савдо; бозори иқтисодӣ; фуруши маҳсулот; муносибатҳои истеҳсолӣ; таъминоти моддию техники; ҳаракати ҷараёни молҳо.

ОСНОВНЫЕ УСЛОВИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ ТОРГОВОЙ ЛОГИСТИКИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ОБОРУДОВАНИЯ

В данной статье проблема обращения средств производства на макроэкономическом уровне анализируется с точки зрения логистики. Авторы на основе глубоких исследований отечественной литературы и таджикских ученых обосновали методологическую значимость логистики для решения микроэкономических задач взаимоотношений продавцов, покупателей и посредников единого рынка. Также определено место торговой логистики средств производства среди дисциплин коммерческой логистики, логистики закупок (поставки, хранения) или общей логистики. Авторы сделали выводы и предложения по понятию логистики торговли средствами производства, основным положениям финансирования логистики торговли средствами производства.

Ключевые слова: Оптовая торговля; логистика; средства производства; минимизация торгового финансирования; экономический рынок; продажа продукции; трудовые отношения; материально-техническое обеспечение; движение товаропотока.

BASIC CONDITIONS FOR FINANCING TRADE LOGISTICS OF PRODUCTION EQUIPMENT

In this article, the problem of circulation of means of production at the macro-economic level is analyzed from the point of view of logistics. The authors, based on deep research of Russian literature and Tajik scientists, justified the methodological importance of logistics for solving microeconomic problems of mutual relations between sellers, buyers and intermediaries of the single market. Also, the position of trade logistics of means of production has been determined among the disciplines of commercial logistics, procurement logistics (supply, storage) or general logistics. The authors concluded their conclusions and proposals on the concept of the logistics of the trade of means of production, the main provisions of the financing of the logistics of the trade of the means of production.

Keywords: Wholesale trade; logistics; means of production; minimization of trade financing; economic market; sale of products; industrial relations; material and technical support; movement of the flow of goods.

Маълумот оиди муаллифон: Исмамов Асадулло Хурматович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сӯғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 93 943 7777. **Почтаи электронӣ:** aismatov@yahoo.com

Давлатов Наврӯз Амиршоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, кафедраи молия ва сугурта. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:**+992 987 54 52 53. **Почтаи электронӣ:** navruz.davlatov.1995@mail.ru.

Шарифзода Нурулло Шариф - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкӣ. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. **Телефон:** 905.71.76.76. **Почтаи электронӣ:** sharifzoda.nurullo@mail.ru

Информация об авторах: Исматов Асадулло Хурматович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 93 943 7777. **Электронная почта:** aismatov@yahoo.com

Давлатов Наврӯз Амиршоевич - Таджикский национальный Университет, кандидат экономических наук кафедры финансы и страхование. **Адрес:** 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 987 54 52 53. **Электронная почта:** navruz.davlatov.1995@mail.ru.

Шарифзода Нурулло Шариф – Таджикского государственного финансово-экономического университета, соискатель кафедры банковская деятельности. **Адрес:** 734067. Республика Таджикистан г. Душанбе, пр. Нахимова 64/14, **Телефон:** +992 905.71.76.76. **Электронная почта:**sharifzoda.nurullo@mail.ru

Information about the authors: Ismatov Asadullo Khurmatovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 93 943 7777. **E-mail:** aismatov@yahoo.com

Davlatov Navruz Amirshoevich- Tajik National University, candidate of economic sciences finance and insurance. **Address:** 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. **Phone:** +992 987 54 52 53. **E-mail:** navruz.davlatov.1995@mail.ru.

Sharifzoda Nurullo Sharif - Tajik State Financial and Economic University, Applicant of the Banking department of the. **Address:** 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Ave. 64/14, **Phone:** +992 905 71 76 76. **E-mail:** sharifzoda.nurullo@mail.ru

ТАШАКУЛИ МУОМИЛОТИ ВОСИТАҲОИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӯЗАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Исмаилов А.Х. - н.и.и, дотсенти кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ

Давлатов Н.А. – н.и.и. кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ

Розиев Д.А. - н.и.и. кафедраи молияи ДМТ

Вазъи иқтисодӣ имрӯзаро ҳамчун раванди барпокунонӣ ва рушди муносибатҳо бозорӣ номбар кардан мумкин аст, ки он бо ташакулёбии фазои васеи кофӣи бозор, ҷоннокшавии фаъолияти субъектҳои бозор ва инфрасохтори бозор тавсиф карда мешавад.

Гузариш аз шакли фармонию маъмурӣ ба шакли иқтисодиёти бозории озод амалӣ карда шуд. Дар шакли намуна, ин иқтисодиёт, рақобати озод ва комили тамоми иштирокчиёни бозорро дар назар дорад: истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, фурӯшандагон ва харидорон. Дар ҷараёни рақобат зарурат ва судмандии молҳо ва хизматрасониҳо, фаъолияти ҳаётии истеҳсолкунандагон, устувории низоми молиявӣ, ихтисосмандии кормандон, самаранокӣ пешрафти илмӣ-техникӣ муайян карда мешавад ва дар ниҳоят нарх муайян карда мешавад. Пас аз ин ҷо бармеояд, ки ислоҳоти иқтисодӣ вобаста ба сценарияи *монетарӣ (пулӣ)* сурат мегирад [1, с.12].

Монетаризм баёнгари сатҳи ба дастовардашудаи пешрафти илмӣ-техникӣ аст. Он ҳукмронии истеҳсолоти илмталаб ва технологияҳои «олӣ»-ро дар иқтисод инъикос менамояд.

Монетаризм маҳдудиятҳои тезутундшудаи захирахоро ифода мекунад, аниқтараш сифатро интиҳоб менамояд, на микдорро, яъне ба манфиати истеҳсолоти сарфавии захираҳо, ки он танҳо метавонад илмӣ ва технологияи олӣ бошад.

Бино ба концепсияи монетарӣ, маҳдудияти захираҳо бе мубоҳиса дар маҳдудияти маблағҳои пулӣ зоҳир мешавад - ҳам дар микёси тамоми иқтисодиёт, яъне дар сатҳи макроиқтисод ва инчунин дар доираи субъектҳои бозор (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ), яъне. дар сатҳи микроиқтисод. Дар иқтисоди монетарии бозорӣ касри молҳо бартараф карда мешавад, аммо ҳамеша нарасидани маблағҳо (молия) ҷой дорад.

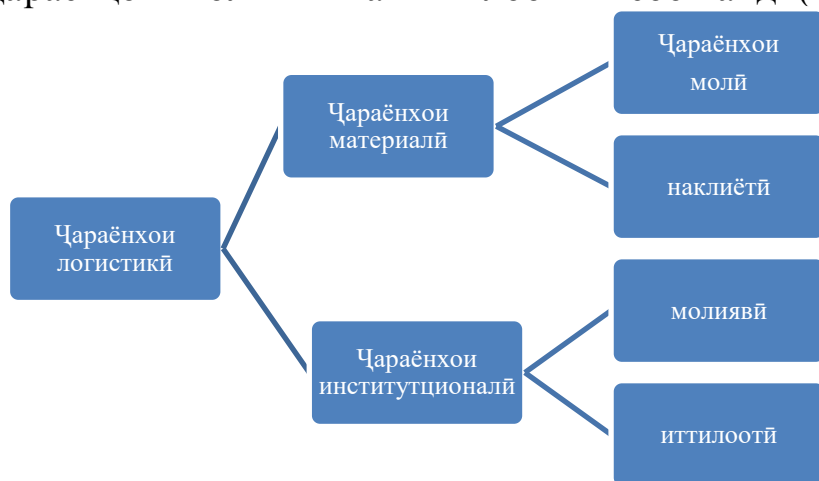
Маҳдудияти захираҳои пулию молиявӣ – харидорро маҷбур месозад, ки растагор бошад ва маблағҳоро оқилона сарф намояд. Бо назардошти талаботи манфиатнокии худӣ нисбати захираҳои дигар, ба мисли захираҳои энергетикӣ, материалӣ, меҳнатӣ, иттилотӣ ва ғайра хариду харҷҳои босамар анҷом диҳад. Мавқеи зикршуда стратегия ва тактикаи логистикаро дар иқтисод муайян менамояд.

Соҳаи муомилот ҳолати тамоми иқтисодро муайян мекунад. Соҳаи муомилот - моҳиятан ин ҳамон фазои бозор ва ё бозори муттаҳидгашта (интеграцияшуда) мебошад, ки дар он раванди савдо (тиҷорат) анҷом мепазирад: соҳибони захираҳои молҳои худро мефурӯшанд, истеҳсолкунандагон маҳсулоти худро мефурӯшанд, истеъмолкунандагон

ину онро меҳаранд; харидро онҳо барои фаъолияти худ (истеҳсоли, яклухтфурӯшӣ) ё барои истеъмоли худ анҷом медиҳанд.

Дар иқтисодиёти бозорӣ ҳамаи проблемаҳои асосӣ ва душвориҳо дар соҳаи муомилот пайдо мешаванд. Истеҳсоли маҳсулот осонтар аст аз фурӯши он, чунки ба ин раванд омилҳои мисли рақобати фурӯшандагон, маҳдудияти воситаҳои пулӣ (пардохтадокуни) ва истеъмоли оқилона муштарӣ таъсиргузори мекунад. Илова бар ин, танҳо дар соҳаи муомилот гардиши чараёнҳои пулӣ (молиявӣ) сурат мегирад. Бинобар ин, соҳаи муомилот - ба воситаи чараёнҳои мазкур – дар зери амали назоратӣ оид ба системаи молиявӣ аз ҷониби Бонки милли ва Вазорати молия қарор мегирад. Ба ибораи дигар, соҳаи муомилот, дар навбати худ, ҳамчун танзимгари истеҳсолот баромад мекунад.

Бояд қайд кард, талаботи пардохтпазир ё талаботи бо маблағ таъмин, ҳамон маҳаке мебошад, ки барои ташақкул ва иҷрои чараёнҳо хизмат мекунад. Бе молия чараёни логистикӣ мавҷуд буда наметавонад. Аз ин рӯ, соҳаи муомилот - ин дар баробари чизҳои дигар, инчунин як муҳити молиявие низ мебошад. Агар соҳаи муомилотро ҳамчун система тасаввур намоем, сипас он аз зерсистемаҳои зерин мурабба мебарояд: фазои бозорӣ (бозори интеграцияшуда), муҳити молиявӣ (низоми молиявӣ), инфрасохтор, чараёнҳои логистикӣ. Дар навбати худ, дар сатҳи макрологистикӣ чараёнҳоро мақсаднокона ба материалӣ ва институтсионалӣ тақсим кардан зарур аст. Чараёнҳои материалӣ дар шакли молӣ баромад карда инчунин чараёни нақлиётӣ ба он дохил мешавад; дуюм – ин чараёнҳои молиявӣ ва иттилоотӣ мебошанд (нигаред нақшаи 1)

Нақшаи 1. Сохтори чараёнҳои логистикӣ дар сатҳи макрологистикӣ

Дар ин ҷо, чараёнҳои молӣ ва молиявӣ хусусияти баргардандагӣ доранд: маҷроҳои молиявӣ метавонанд ба воситаи харид ба чараёни молӣ табдил шаванд ва баръакс, молҳо дар раванди тиҷорат метавонанд фурухта шуда шакли молиявӣ гиранд, яъне ба воситаҳои пулӣ мубаддал гарданд.

Дар концепсияи макрологистикӣ фаъолияти соҳаи муомилот чизи муҳим он аст, ки чараёнҳои он дар муҳити молиявӣ гардиш мекуранд ва ҳамаи параметрҳои ин чараён (траектория, қудрат, шиддат, суръат) аз таъсири молиявӣ вобаста мебошанд. Ҷанбаи дигари ин концепсия дар он

аст, ки баргардандагии чараёнҳои молиявӣ ва молӣ ошкор карда шудаанд[4, с.458]. Ин хусусият дар ташкил кардани савдои яклухт аҳамияти принципиалӣ дорад.

Дар иқтисоди бозаргонӣ дар байни истехсол ва муомилот чунин тафовути калон гузошта нашудааст ва муҳолифгузориҳои истехсолот ба муомилот маъноӣ худро гум мекунад, зеро онҳо ба равандҳои макроиқтисод таъсири баробар доранд.

Бо мурури амалкарди механизми худтанзимкунӣ ва умумияти хоҷагии молӣ, баробарии беназири истехсолот ва муомилот муқаррар карда мешавад

$$P_i = P_j$$

$$P \in \{p_1, p_2, \dots, p_i, p_m\},$$

$$R \in \{r_1, r_2, \dots, r_j \dots r_m\}$$

P - маҷмӯи (вектор) ташкилкундаи соҳаи истехсолот - соҳаҳои истехсолӣ (P_i);

R - Маҷмӯи (вектор) ташкилкундаи соҳаи муомилот - соҳаҳои инфраструктурӣ (r_j).

Сарфи назар аз он, ки истехсолот ва муомилот ҳамчун ду зерсистемаҳои баробармаъноӣ як низоми иқтисодианд, монетаризм нақши махсуси соҳаи муомилот ва инфрасохторро муайян мекунад. Дар иқтисодиёти имрӯзаи Тоҷикистон, ин нақши махсусро боз оқибмондагии соҳаи муомилот низ равшан менамояд - як раванди шадиди рушд ва бунёди иқтидор дар ин соҳа рафта истодааст. Ҳамзамон раванди нақтаршиддатноки «ноқисгардонӣ»-и сохторҳои гуногуни соҳаи муомилот ба вуқӯ пайваست: биржаҳои молӣ ва фондӣ, бонкҳои тижоратӣ, фондҳои инвестиционӣ ва ғайра. Дар баробари ин, критерияи асосии боқи мондани ин сохторҳо фаъолияти боақлонаи онҳо бо ҳузури кормандони соҳибхтисос ва салоҳиятдор мебошад.

Аз тарафи дигар, нақши махсуси соҳаи муомилотро сабабҳои воқеие мекушоянд, ки онҳо осонтар будани истехсоли маҳсулотро нисбат ба фуруш айён менамоянд.

Истехсолот бо моҳияти худ ин раванди қатъиян мушаххасшуда аст, ки дар он нақши муайянкунандаро технология мебозад. Илова бар он, истехсолоти муосир истехсолоти ба дониш асосгирифта ва баланд-технологӣ мебошад, ки он танзими баланди иҷрои тамоми амалиётҳои технологиро, то ба автоматикунонии онҳо талаб менамояд. Ҳамаи чараёнҳои дохилиистехсолӣ низ пешакӣ муайян карда шудаанд. Истехсолот, бо ҷойгиршавӣ дар корхонаҳои мушаххас маҳаллӣ кардашуда, системаи пӯшида буда зерӣ таъсири ками омилҳои беруна қарор дорад. Хусусияти дигари истехсолот ин ташкили дуруст ва сохтори устувори идоракунӣ мебошад, илова бар ин, нисбат ба кормандон талаботи баланди касбӣ гузошта мешавад.

Дар сфераи муомилот мавқеи комилан дигар мавҷуд аст, алаҳусус, дар соҳаи асосии он савдо, яъне тижорат. Дар тижорат, моҳиятан,

технология нест - услубу методҳои махсус вучуд доранд, пас дуруст он аст, ки дар бораи санъати тиҷорат, санъати савдо сухан ронем. Мушахасан, ҷараёниҳои соҳаи муомилот тасодуфӣ (stochastic) мебошанд, аз ин рӯ дар ин соҳа сохтор ва ташкили қатъӣ мавҷуд нест. Мушкилоти тиҷорат инчунин бо сабаби кушода будани раванди савдо, системаи кушода бо мавҷуд будани таъсири баланди беруна, аз ҷумла бо мавҷудияти рақобат, асоснок карда мешавад. Дар тиҷорат талабот нисбат ба тахассуси касбии кормандон на он қадар баланд аст, чунки дар ин соҳа хусусиятҳои шахсӣ (суханварӣ, одоби муошират, боодобӣ, хушмуомилағӣ, бодикқатӣ ва ғайра) нақши муҳим мебозанд. Илова бар ин, савдо ҳамчун ғайриқонунии соҳибкорӣ, вобаста ба паст будани хавф нисбатан ҷолибтар аст, зеро дар муқоиса бо истеҳсолот сармоягузори калон дар воситаҳои асосӣ (таҷҳизот) талаб карда намешавад. Билохира, раванди савдо дар робитаи мустақим бо харидорон - истеъмолгарон сурат мегирад, бо талаботи инфиродии онҳо, тамъ ва зухуроти дигари субъективӣ барои манфиатнокии ӯ аз маҳсулоти фурухташаванда, ки ӯ онро барои истеҳсол ё истеъмоли шахсӣ истифода мебарад.

Сабабҳои объективӣ ва субъективӣ мушкилоти фурӯшро аҳамияти соҳаи муомилот дар иқтисоди бозори муосири монетарӣ тасдиқ менамояд. Бори дигар таъкид намудан бамаврид аст, ки дар чунин иқтисодиёт, соҳаи муомилот - соҳаи муомилоти пул ва молхост ва ё он фазои бозориест, ки дар он ҷо савдо - раванди хариду фурӯши анҷом дода мешавад. Дар диди логистикӣ сфераи муомилот муҳите мебошад, ки дар он ҷараёниҳои материалӣ (молӣ ва нақлиётӣ) ва институтсиалӣ (молиявӣ ва иттилоотӣ) меҷарҳанд ва ҳуди муомилотро метавон ҳамчун маҷмӯи ин ҷараёнҳо тафсир намуд.

Зарурияти фуруш барои соҳибкор-истеҳсолкунанда дар ҳолате пеш меояд, ки агар дар дасти соҳибкор бо сабаби тағйир ёфтани талабот захираҳои зиёдатӣ ва нолозим пайдо мешавад ва дар натиҷа барномаи истеҳсолии ӯ тағйир мепазирад.

Барои харидори яклухт, ки ба фурӯши яклухт ва ё ҷамакаи минбаъдаи молҳо машғул аст, барои пешгирӣ кардани ғунҷавии молҳо ё барои пушонидани маблағи хариди молҳо, дониши шиддатнокии фурӯш зарур аст. Ҳамаи ин дар якҷоғӣ бозоргирии молро муайян мекунад. Дар зери маҳфуми бозоргирӣ имконияти фурӯши маҳсулоти мазкурро дар як лаҳзаи муайяни вақт бо нархи харидор фаҳмида мешавад. Дар ин ҳолат, сухан дар бораи фурӯши ғайрӣ меравад, бинобар ин харидор нархро муайян мекунад. Дар шароити рақобат бо фаровонии мол, нархи чунин фурӯши ғайрӣ дар ҳамаи вақт аз нархи бозор паст мешавад.

Ҳамин тариқ, бозоргирии мол (L) бо таносуби нархи фуруши ғайрӣ (P_e) ва нархи бозорӣ (P_o) муайян карда мешавад, яъне:

$$L = P_e/P_o$$

Бузургии бозоргирӣ бо вақт андозагирӣ карда мешавад:

$$L(t) = P_e(t)/P_o(t)$$

Ба бузургии бозоргирии моли мазкур омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

- 1) нархи ибтидоии мол ё нархи хариди он;
- 2) фаврияти фурӯш (зудфурӯшӣ);
- 3) нархи бозор дар лаҳзаи фурӯши фаврӣ (зудфурӯшӣ);
- 4) дараҷаи фаровонии ин мол дар бозор;
- 5) сатҳи фарсудашавии ҷисмонӣ ё талафи шакли молӣ;
- 6) сатҳи фарсудашавии маънавӣ бо сабаби таъсири пешрафти илмӣ-технологӣ ва муд;

7) нодуруст муайян намудани талаботи молистеҳсолкунанда ба захираҳои моддӣ ё ба молҳои миёнаравони яклухт;

8) дурнамои безътимоди вазъи (конъюнктураи) бозор.

Барои аксарияти молҳо (бо истисно баъзеашон) бузургии бозоргирӣ аллакай дар ҳолати харидани камтар аз як воҳид ва бо мурури замон босуръат поён рафта ба нул наздик мешавад, яъне

$$0 < L(t) < 1$$

Аз ин рӯ, ҳадди ақали бозоргирӣ ба ҳаҷми нигоҳдории захира баробар аст, чунки набояд вазъияте шавад, ки арзиши нигоҳдории захира аз арзиши моли захираи мазкур баланд бошад. Агар ин ҳолат рух диҳад пас шароити баробарии механикӣ ба таври зайл ифода мешавад:

$$V = \sum_{j=0}^n P_L(t) W_i > C_{xp}$$

Тибқи формулаи овардашуда, лаҳзаи t нуқтаи шадид (ниҳой) аст, зеро мол бояд то ин вақт фурухта шавад. Аз ин ҷо зарурати кушодан, "поксозӣ"-и шабакаи молистеҳсолкунандагон пеш меояд, ки ин аксаран, аз ҷумла, тавассути бозфурӯшии молҳо бо нархҳои якбора арзонкардашуда ба даст оварда мешавад.

Вазифа аз фаҳмондадиҳии иқтисодии инерция ва ёзандагӣ иборат мебошад. Барои чараёнҳои иқтисодӣ, маъмулан барои чараёни молӣ, ҳаракати инерциягиро ҳамчун вазни натуравӣ ё арзиши пулии захираҳо, дар ҳаҷми дороиҳои ҷамъоварӣшуда (V), маънидод карданд. Нерӯи ёзандагӣ - ин шиддатнокии фурӯш аст ё ин ки ҳаҷми фурӯш дар як давраи муайян мебошад (Q). Ҳамин тавр, нишондиҳандаи бозоргирии логистикиро ба воситаи назария Рейнольд ба формулаи зерин тавлид мекунем:

$$R = V/Q < [Re]$$

Яъне, таносуби ҳаҷми захираҳои молӣ нисбат ба ҳаҷми фурӯш нишондиҳандаи бозоргирии логистикӣ мебошад. Дар ин ҷо мушкул нест бинем, ки ин нишондиҳанда вазни қиёсии захираҳои фурӯш аст ва чи хеле, ки медонем он набояд аз сатҳи рақобатпазирӣ боло бошад. Дар амалияи тичоратӣ, ин нишондиҳанда чун қоида барои ширкат умумӣ ҳисоб карда мешавад ва натиҷаи он метавонад вобаста ба тағйироти вазъӣ бозор фарқ кунанд. Бо вучуди ин, дар асоси гуфтаҳои боло, меёри критериявии

баробарии логистикӣ (R) барои ҳар як моли мушаххас ва самти ҳаракати молҳо бузургии инфиродии худро дорад, яъне барои ҳар як таъминкунандаи ва истеъмолкунандаи мушаххас. Ин бузургӣ аз омилҳои зерин вобаста аст:

- 1) номи мол;
- 2) тавсифи воқеии мол, аз ҷумла, шароити таҳвил ва нигоҳдории он;
- 3) хусусияти бозории мол;
- 4) нархи мол;
- 5) масофаи ҳамлу нақл - траекторияи ҳаракати мол;
- 6) ҳаҷми фурӯш - қобилияти ҷараёни мол;
- 7) суръати фурӯш - шиддатнокии фурӯш;
- 8) мӯҳлати пардохти шартномаҳо;
- 9) андозаи партияи таҳвил ва марҳилаҳои он;
- 10) мутобиқати низоми таҳвили мол ва низоми таъминоти моддию техникӣ;
- 11) бозоргирии мол.

Ҳамин тариқ, баробарии (тавозуни) логистики дар соҳаи муомилот қисмати таркибии таъминоти воситаҳои истеҳсолотро ташкил медиҳад, ки дар ин ҷо харидорон ҳамон истеҳсолкунандагон ва миёнаравони яклухт мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Иброҳимзода И.Р., Мирзоахмедов Ф., Исмаев А.Ҳ. Масъалаҳои таъминоти воситаҳои истеҳсолот ва истифодаи такрории захираҳои моддӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Монография. - Душанбе: Ирфон, 2021. – 247 с. ISBN978-99985-58-02-1

2. Иброҳимзода И.Р., Мирзоахмедов Ф., Исмаев А.Ҳ. Муаммоҳои логистикаи воситаҳои истеҳсолот ва истифодаи такрории захираҳои моддӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, методология ва амалия. // Монография. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 207 с. ISBN978-99985-58-02-1

3. Исмаев А.Ҳ. Таҳлили муқоисавии низоми таъминотии шуравӣ ва аҳамияти омузиш он дар тарақиёти иқтисодӣ // Маҷмуи мақолаҳои илмӣ бахшида ба “Рӯзи кормандони соҳаи молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар мазӯи “Такмили низоми молиявӣ қарзӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёти миллӣ”, ки ба рӯйхати ВОА, РИНЦ ворид аст. Душанбе, 2024. ДМТ. с. 388- 399

4. Исмаев А.Ҳ. Ҳолати имрӯзаи иқтисод, мушкilotи истеҳсол ва маркетинги маҳсулот дар бозори яклухтфурушии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмуи мақолаҳои илмӣ бахшида ба “Рӯзи кормандони соҳаи молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар мазӯи “Такмили низоми молиявӣ қарзӣ дар шароити рақамикунории иқтисодиёти миллӣ”, ки ба рӯйхати ВОА, РИНЦ ворид аст. Душанбе, 2024. ДМТ. с. 457- 467

5. Мирзоахмедов Ф. Модели и методы оптимизации межотраслевого баланса. Вестник Таджикского национального университета, 2/9, Душанбе, 2012 с.167-178

6. Плоткин Б.К. Введение в коммерцию и коммерческую логистику. - СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1996. - 171с.

7. Родников А.И. Логистика: Терминологический словарь. - М.: Экономика, 1995. - 251 с.

8. Смехов А.А. Введение в логистику. - М.: Транспорт, 1993. - 112 с.,

9. Семененко А.И. Предпринимательская логистика (в 2-х частях) - СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1994 - 300 с.

10. Стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 106 с. (www.mmkt.tj)

11. Уваров С.А. Логистика - СПб.: «Инвест-НП», 1996 - 232с

ТАШАККУЛИ МУОМИЛОТИ ВОСИТАҲОИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӯЗАИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур ташакули муомилоти воситаҳои истеҳсолот дар шароити имрӯзаи кишвар аз нуқтаи назари логистикӣ барасӣ карда шудааст. Муалифон дар асоси таҳқиқоти адабиёти кишвари русия ва олимони тоҷик сохтори ҷараёни логистикиро ҳамчун система дар сатҳи макрологистикӣ асоснок кардаанд. Инчунин, масоили истеҳсоли маҳсулот ва фуруши он дар шароити бозор зери таҳлил қарор дода шуда, ба ҳулосае омадаанд, ки дар шароити имрӯзаи тарақиёти иқтисодӣ фуруш мавқеи марказиро иҷро мекунад. Ба исбот расонидаанд, ки бо мурури амалкарди механизми худтанзимкунӣ ва умумияти хоҷагии молӣ, баробарии беназири истеҳсолот ва муомилот муқаррар карда мешавад. Муаллифон ҳулоса ва пешниҳодҳои худро оиди бозоргирии мол бо таносуби нархи фуруши фаврӣ ва нархи бозорӣ муайян карда мешавад натиҷабандӣ кардаанд.

Калидвожаҳо: Савдои яклухт; логистика; воситаҳои истеҳсолот; ҷараёнҳои молӣ, нақлиётӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ, баробарии истеҳсолот ва муомилот; бозори иқтисодӣ; фуруши маҳсулот; монетаризатсия; бозоргирии мол; ҳаракати ҷараёни молҳо..

ОРГАНИЗАЦИЯ ТОРГОВЛИ СРЕДСТВАМИ ПРОИЗВОДСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье организация обращения средств производства в современных условиях страны анализируется с точки зрения логистики. На основе исследований отечественной литературы и таджикских ученых авторы обосновали структуру логистического потока как системы на макрологистическом уровне. Также были проанализированы вопросы производства продукции и ее реализации в рыночных условиях и сделан вывод, что в современных условиях экономического развития сбыт занимает центральное место. Доказано, что с внедрением механизма саморегулирования и генерализацией финансовой экономики устанавливается уникальное равенство производства и обращения. Авторы

сделали выводы и предложения о товарности товара, определяемой соотношением цены немедленной реализации и рыночной цены.

Ключевые слова: Оптовая торговля; логистика; средства производства; товарные, транспортные, финансовые и информационные потоки, равенство производства и сделок; экономический рынок; продажа продукции; монетизация; маркетинг товаров; движение товаропотока.

ORGANIZATION OF TRADE IN PRODUCTION INSTRUMENTS IN MODERN CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the organization of the circulation of means of production in the current conditions of the country is analyzed from the point of view of logistics. Based on the research of Russian literature and Tajik scientists, the authors justified the structure of the logistics flow as a system at the macro-logistic level. Also, the issues of product production and its sale in market conditions were analyzed, and it was concluded that in today's conditions of economic development, sale plays a central position. It has been proven that with the implementation of the self-regulation mechanism and the generalization of the financial economy, a unique equality of production and circulation is established. The authors summarized their conclusions and recommendations on the marketing of goods, defined as the ratio of the immediate sale price and the market price.

Keywords: Wholesale trade; logistics; means of production; commodity, transport, financial and information flows, equality of production and transactions; economic market; sale of products; monetization; marketing of goods; movement of the flow of goods.

Маълумот оиди муаллифони: Исматов Асадулло Хурматович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сӯғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 93 943 7777. **Почтаи электронӣ:** aismatov@yahoo.com

Давлатов Наврӯз Амиршоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, кафедраи молия ва сӯғурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 987 54 52 53. **Почтаи электронӣ:** navruz.davlatov.1995@mail.ru.

Розиев Диловар Астанакулович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, кафедраи молия. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 985-01-67-17.

Информация об авторах: Исматов Асадулло Хурматович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакки, 17. **Телефон:** +992 93 943 7777. **Электронная почта:** aismatov@yahoo.com

Давлатов Наврӯз Амиршоевич - Таджикский национальный Университет, кандидат экономических наук кафедры финансы и страхование. **Адрес:** 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 987 54 52 53. **Электронная почта:** navruz.davlatov.1995@mail.ru.

Розиев Диловар Астанакулович – Таджикский национальный Университет, кандидат экономических наук кафедры финансы. **Адрес:** 734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 985-01-67-17.

Information about the authors: **Ismatov Asadullo Khurmatovich** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Insurance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 93 943 7777. **E-mail:** aismatov@yahoo.com

Davlatov Navruz Amirshoevich- Tajik National University, candidate of economic sciences finance and insurance. **Address:** 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue17. **Phone:** +992 987 54 52 53. **E-mail:** navruz.davlatov.1995@mail.ru.

Roziev Dilovar Astanakulovich - Tajik National University, candidate of economic sciences finance. **Address:** 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue17. **Phone:** +992 985-01-67-17.

МУДИРИЯТИ ДОНИШ – ВОСИТАИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ШИРКАТ

*Каримов М.И. – н.и.у., муаллими калони кафедраи
менеджмент ва маркетинги ДМТ*

*Абдуллозода Р.А. – муаллими калони кафедраи
менеджмент ва маркетинги ДМТ*

*Абдуллозода А. А. – докторанти Ph.D-и кафедраи
идоракунии давлатӣ ва маҳаллии ДМТ*

Дар давраи барқароршавии иқтисодиёти бозорӣ, воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба системаи муносибатҳои озодаи бозорӣ, рушди алоқаҳои хориҷӣ, талабот нисбат ба азхуднамоии донишҳои босамари замонавӣ торафт меафзояд. Мудирияти дониш бошад ҳамчун муҳимтарин воситаи танзимкунандаи дониш, бо талаботҳои амалии замон мувофиқ намудани донишҳо мақсаднок истифода бурда мешавад. Таҷрибаи амалии давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар баробари аз байн рафтани баъзе шалҳои фаъолият, зарурати омӯзиши баъзан намуди донишҳо, низ аз байн меравад. Аз ҷониби дигар дар баробари пайдоиши шаклҳои нави фаъолият, ки ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мардум робитаи устувор пайдо намудаанд, зарурати тавлид ва омӯзиши донишҳои навро ба вучуд меоранд. Хусусан дар шароите, ки бозори иттилоотро донишҳои мухталиф ташкил медиҳанд ва нисбат ба онҳо талабот вучуд дорад, ба омӯзиш ҷалб намудани мудирияти дониш ва дар амал истифода кардани имкониятҳои он муҳим арзёбӣ мегардад.

Маълум аст, ки талаботи ҷамъият далели муҳими рушди иқтисодию иҷтимоии ҳар як ташкилот ва давлат аст. Мавҷудияти талабот нишондиҳандаи рушд ҳисобида мешавад. Заминаи муҳими иқтисодии пайдоиши талабот нисбат ба мудирияти дониш дар замони муосир, ин мубадалгардонии дониш ба яке аз воситаҳои фаъоли бозорӣ ва бартариятҳои рақобатпазирӣ мебошад. Аз ин рӯ созмонҳоро зарурият пеш меояд, ки ҳамчун истифодабаранда (истеъмолкунанда) назари худро нисбати кадрҳо дигар карда кадом донишҳоро дар онҳо бавучуд оварданро шинохта гиранд. Дар баробари ин ба саволи аз кадом намуди дониш ва сарчашма истифоданамуданашро посух пайдо намояд. Дар баробари ин фазои тавлиди донишҳои навро таҳти идораи худ гирифта заминаи бавучудории шаклҳои нави дониш ва ташаккули қобилияти эҷодии кормандон замина ё шароити мусоидро фароҳам созад.

Марҳилаи муосири рушди муносибатҳои иҷтимоӣ аз ҳар як аъзои ҷамъият имрӯзҳо азбарнамоии ҳаҷман зиёди захираҳои донишро талаб мекунад, ҳатто аз онҳое, ки иҷрои фаъолияти кориашон на онқадар аз донишҳои касбӣ ё универсалиро тақозо менамоянд.

Низоми мудирияти дониш яке аз муҳимтарин шаклҳои фаъолияти мақсадноки бошууронаи инсон дар шароити муосир ба ҳисоб меравад, ки зимни амалигардонии он натиҷаҳои судманди фаъолияти амалӣ таъмин мегардад. Бо ин нуқтаи назар Трофимова Л.А. қайд мекунад, ки низоми идоракунии дониш бояд мақсаднок ва судманд дар бунёди шароитҳои ташкилию иқтисодӣ, илмию техникӣ ва психологӣ бошад то барои мутобиқати шароитҳои зерин рақобатпазир бошад:

- ба талаботи муштарӣ бо ёрии қарорҳои самарабахши инноватсионӣ, ки дар муносибатҳои рақибона бартарияти ширкат ба ҳисоб мераванд ҷавобгӯ бошад.

- чараёни мубадалгардии дониш ба мол ва хизматрасонии судбахши замонавӣ тезонида шавад;

- воситаҳои ғайримоддии шарикони кори худро, ки заминаи асосии мудирияти дониш ба ҳисоб мераванд, истифода намуд (амалисозии фаъолияти якҷоя дар самти тақмили донишҳои техникӣ, тақсимои вазифа ва уҳдадорихо, экспертизаи соҳавии хулосаҳои илмӣ ва ғ.);

- баланд бардоштани самаранокии омӯзиш ва интиқоли малака барои ҳайат дар ширкат;

- дар асоси донишҳои нав раванг бахшидан ба чараёни таҳқиқу омӯзиши чараёни истеҳсоли молу хизматрасониҳои нав, ки бо завқи замонавии мардум алоқаманд мебошанд;

- баланд бардоштани дараҷаи омӯзиш ва интиқоли малака барои ҳайат;

- дар ҳолатҳои зарурӣ инкишоф бахшидан ба лоиҳаҳои тадқиқотии алоқаманд бо истеҳсоли донишҳои нав ва ҳарчи зудтар табдил додани натиҷаи онҳо ба мол ва истеҳсолот;

- бунёд ва истифодаи низоми масъулият ва уҳдадорӣ ҷиҳати мақсаднок ба даст овардани самаранокии натиҷаи истифодабарии дониш;

– низоми ягонаи масъулият ва уҳдадорӣ бояд дар самти дастовардҳои мақсадноки самарабахши натиҷаи истифодаи дониш бунёд ва истифода карда шавад.

Низоми мудирияти дониш мувофиқи сарчашмаҳои мухталифи иттилоотӣ дар самти иқтисодиёти дониш ва мудирияти дониш аз се унсури танзим ва идоракунии иборат аст:

Мудирияти дониши инфиродӣ;

Мудирияти дониши дохилисозмонӣ;

Мудирияти дониши сатҳи ҷумҳуриявӣ.

Вожаи мудирияти дониш (knowledge management) даҳсолаҳои охир дар хориҷи кишвар ниҳоят машҳур гаштааст. Аммо шаклҳои дар ҷорҷубаи мудирияти дониш дохилшаванда то андозае дар характери иқтисодию иҷтимоии тамоми давлатҳо ба эътибор гирифта мешавад.

Ин пеш аз ҳама ба он алоқаманд аст, ки аксарияти муҳақиқон мудирияти донишро ҳамчун мафҳуми замонавӣ дар ифодаи равандҳои назариявӣ амалии идоракунии сармояи зеҳнӣ ва амалисозии корҳои илмӣ тадқиқотӣ (НИОКР) истифода менамоянд.

Дар сатҳи зарурӣ муайян намудани моҳият ва мундариҷаи мудирияти дониш дар фаҳмидагии мазмунҳои зерин мақсаднок дониста мешавад.

Истеҳсол ва истифодаи дониш на танҳо дар сатҳи фарди алоҳида истифода ва амалӣ карда мешавад балки дар сатҳи ҷамъият истеҳсол ва истифода мешавад, ки дар натиҷаи он муносибат байни одамон ба вучуд меояд. Агар дар замони як садсола аз мо, ин мафҳум дар муносибатҳои коммуникатсионӣ кам ба назар мерасид айнӣ замон бо рушди техникаю истеҳсолоти вобаста аз маориф ва сармояи иҷтимоӣ дар гардиш истифодаи мудирияти донишро зид намуд.

Аз нуқтаи назари идоракунии моҳияти дониш бо он алоқаманд аст, ки идоракунии ҳамчун фаъолияти мақсаднок бо мақсади самаранок ҳамоҳанг намудани фаъолияти якҷояи одамон ва ташаккули истифодабарии захираҳои иттилоотӣ барои расидан ба мақсадҳои истифода мешавад [5].

Ҳамин тариқ айнӣ замон ба таври муфассал назарияи зерин оид ба шарҳи моҳияти мудирияти дониш вучуд дорад:

Мудирияти дониш, ин маҷмуи ҷораҳои таъсиррасонии идоракунии, усул ва шаклҳои ташкили муносибатҳои иҷтимоӣ дар соҳаи истеҳсолот, паҳннамӣ ва истифодабарии дониш бо мақсади баландбардории ин равандҳо ва дар амал татбиқ намудани онҳо дар ҷорҷубаи ягонаи иқтисодӣ (корхона, муассиса, ширкатҳои гуногун кооператсияҳо ва ғ.) фаҳмида мешавад [1,3].

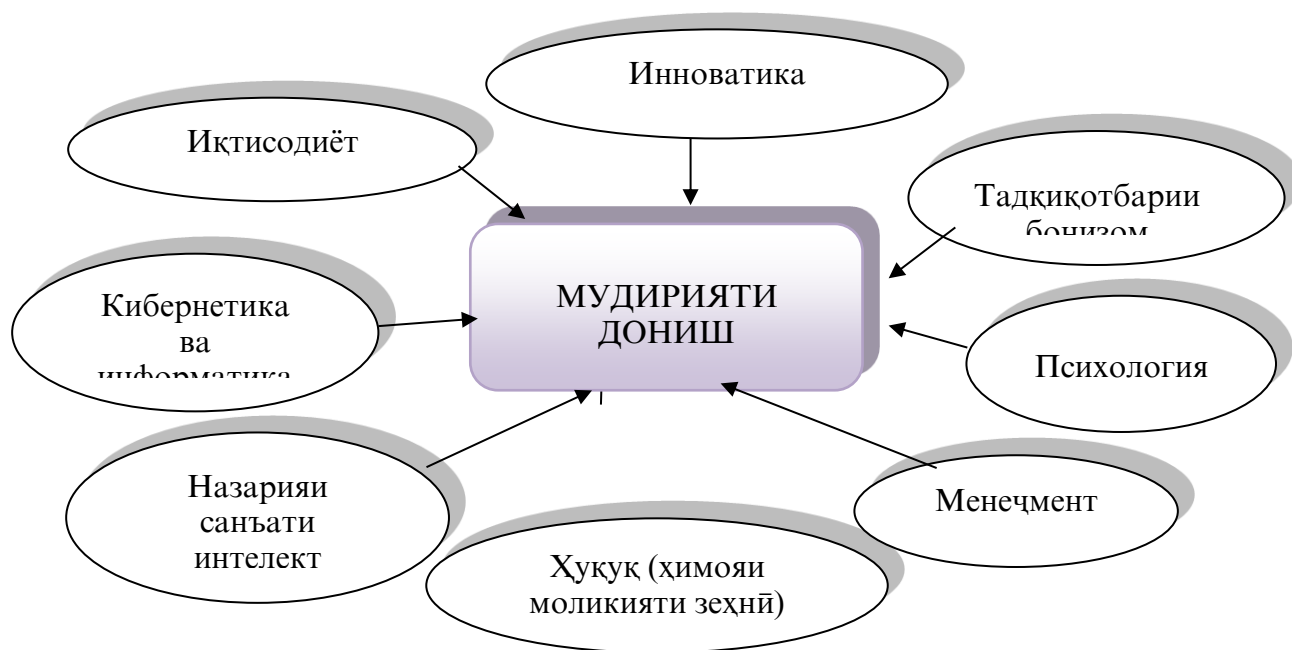
Дар асоси натиҷаи тадқиқотҳои М.К. Румизен мудирияти дониш чунин шарҳи худро пайдо намудааст: мудирияти дониш, ин ҷараёни ба низом даровардашудае, ки тавассути он дониши барои таъмини рушди ширкат бунёд, нигоҳдорӣ, тақсим ва истифода бурда мешавад [2,6].

Дар мавриди омӯзиши натиҷаи тадқиқотҳои У. Букович ва Р. Уиллямс бошад муайян шудааст, ки мудирияти дониш, ин ҷараёнест, ки бо ёрии он ташкилот имконияти баланд бардоштани даромади худро аз

ҳисоби афзунгардони ҳаҷми дониш ва ё сармояи зеҳние, ки дар ихтиёри худ дорад пайдо намудан аст [5].

Ба сифати базаи назариявии мудирияти дониш маҷмуи илмҳои ситифода мешаванд, ки ҷанбаҳои гуногуни омӯзишии биологӣ, иҷтимоӣ ва ҷараёнҳои техникаро дар бар мегиранд (муфассалтар дар расми 1).

Мақсади асосии мудирияти дониш, ин муайянсозӣ ва бартарафнамоии дараҷаи камчини дониш бо роҳи генератсияи онҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирии субъект мебошад.

Расми 1. – Пойсутуни назариявии мудирияти дониш

Дар айни замон дониш бо низомӣ ба тартиб даровардашуда ва мақсаднок истифодашаванда барои он муҳим дониста мешавад, ки донишҳои нав муайян карда шаванд. Инчунин бояд ошкор карда шавад, ки оё донишҳои бадастовардашуда мақсаднок истифода бурда мешаванд, ки дар натиҷа самаранокии истифодаи онҳо таъмин карда шавад. Бо дигар маъно онҳоро барои рушди низомӣ навоарӣ ва навҷорисозии қори ташкилот истифода кардан муфид аст.

Мувофиқи мушоҳидабарӣҳо ва омӯзиш ба мо маълум гашт, ки поёсугунҳои асосие, ки назарияи мудирияти дониш марҳила ба марҳила рушди худро пайдо намудааст, ин предметҳои дар нақшаи 2 овардашуда замина шудаанд. Дар тадқиқотҳо ва дарёфти самтҳои ташаккули низомӣ мудирияти дониш минбаъд, ки дар мурочиат ва тасмими истифодабарии ин предметҳо мақсад амалӣ мешавад.

Муҳаққиқони машҳури назарияи ташкилот аз ҷумла Б. Милнер ба гурӯҳи вазифаҳои асосии бартарафсозии камчинӣ дониш инҳоро дохил намудааст:

– донишҳои муҳими ба дастовардашуда – истифодаи мақсадноки маҷмуи донишҳои мавҷудаи оид ба соҳаи зарурӣ барои қонеъсозии эҳтиёҷоти ташкилот;

– азхуднамоии дониш – таъмини мунтазами омӯзиши дар тулии ҳаёти инсон ё ташкилот;

– интиқоли дониш – истифодаи маҷмуи воситаҳои интиқолдиҳанда ва таъминкунандаи гардиши дониш дар асоси рақобати комили меҳнати ва корӣ. Ин дар шароите ташкил мешавад, ки агар дар корхона ё доираи иҷтимоӣ дараҷаи дастрасӣ ба иттилоотро ҳамаи аъзоёни он дошта бошанд.

Дар замонҳои амалишавии тадқиқотҳои Б., Милнер, У. Буков ва Р. Уилямс мудирияти донишро ҳамчун чараёни асосии ташкилот тавсиф намуда, онро ба чараёнҳои тактикӣ ва стратегӣ ҷудо намудаанд.

Ба сифати чараёнҳои тактики мудирияти дониш дохил мешавад:

- ҷусту ҷӯй ва гирифтани иттилоот;
- истифодаи иттилоот;
- азхуднамоии дониш ва омӯзиш;
- мукамалгардонӣ ва интиқоли дониш.

Ба сифати чараёнҳои стратегии мудирияти дониш бошад инҳо дохил мешаванд:

- баҳогузориҳои самараи дониш;
- генератсия ва нигоҳдориҳои дониш;
- тозанамоии дониш.

Дар натиҷаи мушоҳидаҳои амалӣ муайян мегардад, ки бе воситаи ин чараёнҳо асоси фаъолияти истеҳсолию иҷтимоиро ташкил медиҳанд. Бо мавқеъгирии ин бояд ба раванди татбиқи амалии онҳо тавачҷӯх бештар равона карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Ефимов В.В. Управление знаниями: Учебное пособие. Ульяновск, 2013. – 148с.

2. Каримов М.И., Абдуллозода Р.А. Стратегия ва тактикаи идоракунии дониш [Матн] / М.И. Каримов, Р.А. Абдуллозода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Равишҳои стратегии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» - Душанбе, 2019. – С. 116

3. Каримов М.И., Абдуллозода Р.А. Ташкили идоракунии дониш: мафҳум, моҳият ва махсусиятҳои он// Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ. Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмию амалии бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. С. 225-231.

4. Мильнера Б.З. Управление знаниями в инновационной экономике: Учебник / Под ред. Б.З. Мильнера. – М.: Экономика, 2009. – 250с.

5. Ҳодиев Д.А., Абдуллозода Р.А. Нақши технологияҳои самарабахш барои тарғиби ҳадамоти таълимӣ дар бозори хизматрасонӣ [Матн] / Д.А. Ҳодиев, Р.А. Абдуллозода // Маводи конференсияи IV-уми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Муаммоҳои рушди босуботи иқтисодию иҷтимоӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ: ҷанбаҳои миллӣ ва минтақавӣ» - Душанбе, 2018. – С. 486

6. Ҳодиев Д.А., Абдуллозода Р.А. Таҳқиқи назариявии хадамоти омӯзишӣ [Матн] / Д.А. Ҳодиев, Р.А. Абдуллозода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ «Таҳсилот ва илм дар асри XXI: тамоюлоти муосир ва дурнамои рушд» бахшида ба «70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» - Душанбе, 2018. – С. 164

7. Щучкина И.И. Менеджмент знаний: Учебное пособие. М., 2014. – С. 103.

МУДИРИЯТИ ДОНИШ – ВОСИТАИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ШИРКАТ

Дар мақолаи мазкур дарч шудааст, ки дар шароити ҳамгироии муносибатҳои иқтисодӣ ягонаи воситаи муҳим, ки рақобатпазирӣ ширкатҳои ватанро таъмин мекунад, ин ташаккул ва истифодаи оқилонаи дониш буда метавонад. Вобаста ба ин дониш объекти муҳими идоракунӣ ба ҳисоб рафта ташкили мудирияти он бо таваҷҷӯҳ ба тақозои замон ва имкониятҳои ватанӣ шарт ва зарур аст. Муаллифон вобаста ба ин моҳият, мақсад, вазифа, шакл ва усулҳои мудирифти донишро дар асоси истифодаи сарчашмаҳои илмию назариявӣ пайгирӣ намуда, ҳулосоҳои илмӣ худро дар ин бобат пешниҳод намудаанд. Муаллифон тасдиқ мекунанд, ки ташкили низоми дурусти мудирияти дониш талаботи ширкатро ба донишҳои зарурӣ таъмин намуда, дар рушди минбаъдаи дараҷаи рақобатпазирӣ он замина мегузорад.

Калидвожаҳо: дониш, мудирияти дониш, ширкат, рақобапазирӣ, низом, усул, намудҳои дониш.

УПРАВЛЕНИЕ ЗНАНИЯМИ – ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ

В данной статье отмечается, что в условиях интеграции экономических отношений единственным важным инструментом, обеспечивающим конкурентоспособность отечественных компаний, может быть формирование и рациональное использование ресурсов знаний. При этом было отмечено, что знания считаются важным объектом управления, и важно, как всегда, организовать управление ими с учетом потребностей времени и национальных возможностей. На основе этого авторы с учетом использования научно-теоретических источников изучили сущность, цель, задачу, форму и методы управления знаниями и представили свои научные выводы по данному вопросу. Авторы утверждают, что организация правильной системы управления знаниями обеспечивает потребность компании необходимыми знаниями и закладывает основу для дальнейшего развития ее уровня конкурентоспособности.

Ключевые слова: знания, управление знаниями, предприятие, конкурентоспособность, система, метод, виды знаний.

KNOWLEDGE MANAGEMENT IS AN IMPORTANT TOOL FOR ENSURING COMPETITIVENESS OF A COMPANY

This article notes that in the context of the integration of economic relations, the only important tool that ensures the competitiveness of domestic

companies may be the formation and rational use of knowledge resources. It was noted that knowledge is considered an important object of management, and it is important, as always, to organize its management taking into account the needs of the time and national capabilities. Based on this, the authors, taking into account the use of scientific and theoretical sources, studied the essence, purpose, task, form and methods of knowledge management and presented their scientific conclusions on this issue. The authors argue that the organization of a proper knowledge management system provides the company with the necessary knowledge and lays the foundation for the further development of its level of competitiveness.

Key words: knowledge, knowledge management, enterprise, competitiveness, system, method, types of knowledge.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримов Махмадхуча Исроилхучаевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 989 11 00 21. **Почтаи электронӣ:** karimi.1985@mail.ru

Абдуллозода Равшан Амирхон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Почтаи электронӣ:** abdullozoda.r@mail.ru

Абдуллозода Аминҷон Амир – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Почтаи электронӣ:** abdullozoda_96@mail.ru

Сведения об авторах: Каримов Махмадхужа Исроилхужаевич – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 989 11 00 21. **Электронная почта:** karimi.1985@mail.ru

Абдуллозода Равшан Амирхон – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Электронная почта:** abdullozoda.r@mail.ru

Абдуллозода Аминджон Амир – Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Электронная почта:** abdullozoda_96@mail.ru

Information about the authors: Karimov Makhmadhuja Isroilhujaevich – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of Management and Marketing. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 989 11 00 21. **E-mail:** karimi.1985@mail.ru

Abdullozoda Ravshan Amirkhon – Tajik National University, Senior Lecturer of the Department of Management and Marketing. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** abdullozoda.r@mail.ru

Abdullozoda Aminjon Amir – Tajik National University, doctoral student PhD of the Department of State and Local Government. **Address:** Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** abdullozoda_96@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО КЛАСТЕРА В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕССА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

*Махмадизода Ф.Б.- к.э.н., соискатель (докторант) Институт
экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН,
Махмадизода С.Б.- соискатель Институт экономики и системного
анализа развития сельского хозяйства ТАСХН,*

Как показывает опыт зарубежных экономических развитых стран в современных условиях хозяйствования наиболее перспективным направлением устойчивого развития агропромышленного комплекса, является кластерная интеграция хозяйствующих субъектов, под которой принято понимать образования устойчивых взаимосвязей территориально-обособленных экономических субъектов и укрепления взаимодействия и взаимодополнение между ними. Исходя из этого, кластерная интеграция в АПК позволяет повышать региональное конкурентоспособность производимой продукции, обеспечивать инновационно- технологическое развитие и устойчивость производства в краткосрочной и долгосрочной перспективе, а также способствует обеспечить продовольственную независимость страны.

Как отмечает Ю.В.Рагулина достичь этого «...невозможно без создания обоснованного научного фундамента и методического обеспечения механизма управления устойчивым развитием экономики региона с обоснованием действий органов власти на всех уровнях управления». [3].

Т.В.Бутова рассматривая механизм управления «...устойчивого развития экономики региона определяет, что совокупность действий, объединяющую комплексное использование административных, экономических, социальных, правовых, управленческих, стимулирующих инструментов, методов управления, а также совокупность локальных ресурсных средств сохранения стабильности региональной системы, обеспечения ее целостности, динамического равновесия и адаптации к внутренним и внешним воздействиям среды в процессе реализации стратегии развития региона с тем, чтобы гарантировать его устойчивость в долгосрочной перспективе» [17].

По мнению таджикского ученого А.А.Бойматов устойчивое развитие страны, в «...полном смысле этого слова, возможно только при обеспечении устойчивости развития всех её регионов. Но вместе с тем понятие «устойчивое развитие региона» пока не имеет однозначного определения. В условиях переноса центра тяжести проведения рыночных преобразований в региональные экономическую и социальную сферы, решение проблем эффективного функционирования региональных субъектов хозяйствования на рыночных принципах, применение теории устойчивого развития в региональном хозяйстве становится очевидным» [2].

Установлено, что «...в составе ЕС Франция - наиболее крупный производитель зерна. Франция вместе с США, Канадой, Австралией и Аргентиной входит в число пяти основных стран-экспортеров зерна. Во Франции регулирование зернового рынка осуществляется государственным управлением по производству и продаже зерна (ОНИК), которое является подотчетно министерствам сельского хозяйства, финансов и экономики, а также органам ЕС. Выявлено, что ОНИК воздействует на зерновой рынок через негосударственные посреднические структуры, осуществляющие заготовку, хранение и продажу зерна. В последующем, эти структуры получили название зерновых кластеров. Значительная их часть представляет собой кооперативные формирования, берущих на себя обязанности кредитования фермерских хозяйств, снабжение их средствами производства (семенами, техникой, удобрением), осуществляющие переработку, хранение и сбыт продукции, оказание крестьянам различных видов услуг. Кооперативные структуры контролируют около 70% производства и сбыта зерна в стране и около 50% его экспорта. Остальная часть зерна закупается у зерновых кластеров, так как непосредственная его продажа потребителям и экспортерам не разрешается. Как и во всех других государствах, входящих в состав стран ЕС, во Франции действуют ежегодно корректируемые со странами гарантированные государством минимальные и предельные (пороговые) цены на зернопродуктов. Отдельные фермеры, поставляющие зерновую продукцию в кластер, получают от них оплату по рыночной цене. Отдельные кооперативы предварительно оплачивают принятую зерновую продукцию по цене, определенной на основе гарантированной государством. В случае последующей реализации зерновых продуктов по более высокой цене фермеры получают доплату. Все эти условия способствуют эффективному функционированию зерновых кластеров во Франции и стабильному развитию экономики аграрного сектора» [9].

М.П. Козлов подчеркивает, что «...в условиях рыночной экономики расширения процесса глобализации возрастает взаимосвязь и взаимозависимость экономик стран мира, и в результате обостряется конкуренция на мировых рынках. По данным Европейской кластерной обсерватории, в данное время в 28 странах Западной и Восточной Европы функционирует 2101 кластера в различных отраслях экономики с общей численностью занятых 42 млн. человек, из них 11,5% всех показанных

кластеров выполняют роль точек роста, в свою очередь, деятельность в сфере АПК дают работу 4,5 млн. человек. Программы кластерного развития реализуются в большинстве стран Евросоюза, причем наиболее активно это осуществляется в Дании, Финляндии, Германии, Франции, Италии, а также в США, Канаде, Японии, Австралии, Венгрии, Казахстане, Индии, Бразилии и ряде других стран. В последние годы мировая практика предлагает все больше примеров целенаправленного формирования кластеров в рамках директивной кластерной политики государств. Так, из 31 Европейской страны в 26 из них имеются национальные кластерные программы».

На наш взгляд, это, прежде всего, связано с тем, что сам кластер по научной природе является сложной открытой экономической системой, которая функционируя, связывает несколько потенциальных объектов в более сложную эколого-экономическую окружающую среду. Несмотря на характерные черты, и особенностей кластерных моделей, в определенной степени можно их выделить по типологию и специфическому характеру.

Особенно это отображается в организационном этапе, структуре, определенном характере, принципы взаимодействия, а также роль и цель участников кластера.

Основываясь на зарубежном опыте, в процессе создания кластеров на наш взгляд, можно выделить три этапа: подготовительный, основной и завершающий.

Можно отметить, что «...в зарубежных экономически развитых странах, как США, Япония, Финляндия, Франция, Голландия, Дания, Италия кластеры значительно развиты в промышленных сферах, чем в агропромышленном комплексе, хотя они своими качественными сельхозпродукциями (мясо, сыр, зерно) лидируют на мировом рынке. Исследование показывают, что производство сельхозпродукции в кластерах этих стран чаще всего ориентированы на экспорт, а итальянские кластеры по специфике представляются как гибкое и равноправное сотрудничество предприятий малого, среднего и крупного бизнеса в АПК. Опыт Финляндии имеет большой успех в развитие агрокластеров, они имеют свойственные принципы функционирования кластеров развитие аграрного сектора. Примером может стать отдельно действующие девять направлений кластеров интегрирующие АПК с другими сферами: лесопромышленный, информационный и телекоммуникационный, металлургический, энергетический, бизнес - услуг, здравоохранения, машиностроительный, пищевой, строительный. Опыт кластерного развития в сфере агробизнеса и пищевой промышленности Дании среди стран ЕС имеет значительную характеристику. В настоящее время в 29 ведущих кластерных формированиях участвует около 40% всех фирм этой страны, обеспечивающее более половины экспорта ее продукции. Кроме того осуществленная роль в достижении конкурентоспособности принадлежит агропромышленным кластерам, так называемой молочной вертикали. В начале 90-х годов прошлого столетия Дания была одна из главных стран импортируемой продовольственной продукцией. Благодаря

аграрной реформе 1988г.и перехода на кластерное развитие аграрного сектора, Дания стала крупной страной экспортером продовольствия, поставляющая на внешний рынок около 70% производимой здесь сельскохозяйственной продукции, особенно зерновой продукции» [4].

В США «...в сфере производства и переработки винограда лидирует штат Калифорния. Здесь заняты около 260 компаний, поставляющие технику и осуществлявшие другие услуги: поставщики сельхозтехники и оборудования, стимулирование фермерских хозяйств по выращиванию винограда, поставщики разных удобрений, ирригационные оборудования системы, обособленные компании по переработке винограда и производству вина, проявляются производству упаковочных материалов, составители этикеток, рекламные компании, компании обслуживающих туристов и др. Удельный вес такого кластера в производстве сельскохозяйственной продукции региона составляет 14%, где работают 1,1 млн. чел., со средним годовым доходом на одного работающего 60 тыс. долларов. Кроме того, в многих штатах зерновой кластер рассматривается как стратегическая отрасль, где проводится протекционистская политика, состоящая, главным образом в поддержке фермерских преимущественно путем гарантии реализации зерна по ценам, позволяющим ведения расширенного воспроизводства, и обеспечивающим дальнейшее развитие производственной и рыночной инфраструктуры»[1].

В США «...долгое время разрабатывались различные государственные меры по формированию зерновых кластеров, где поддержка зернового кластера осуществляется федеральными программами, на реализацию которых выделяются значительные бюджетные средства. Здесь часть фермеров получают доступ к субсидиям и кредитам под залог своей продукции, благодаря чего участвуют в этих программах и выполняют их условия (в основном ограничения по использованию земли, объему производства зерна, дополнительные выплаты). Зерновые кластеры в свою очередь действуют в роли «субподрядчика». Так, реализация отдельных мероприятий федеральных или региональных программ осуществляется на основе заключения контрактов участников кластера и представители государственной власти. Федеральные программы развития АПК в США охватывают 88% посевных площадей под пшеницу, 91 % -под кормовым зерном, 95%- под рисом. Основными программами в зерновом хозяйстве являются: товарные - «Пшеница», «Кукуруза», «Рис»; программа «Фермерский резерв»; программы по стимулированию экспорта зерна. Участвуя в них, участники зернового кластера должны соблюдать условия программы по сокращению посевных площадей и консервации земель» [10].

Анализ зарубежного опыта показывает, что «...в частности, формирования кластеров в Дании, США, Франции и других странах, показало, что в основе эффективных кластеров лежат научные и образовательные учреждения мирового уровня. На нужды высокоэффективного сельского хозяйства Дании работает вся ее наука, в том числе всемирно известный Карлсбергский институт биологических

исследований, 11 сельскохозяйственных колледжей. Знаменитая Силиконовая долина-кластер высоких технологий - в США возникла на землях, арендованных у элитарного Стэнфордского университета, на базе крупных научно-исследовательских и образовательных учреждений (университетов Стэнефорда, Беркли, Сан-Хосе, Санта-Клары). Она является родиной всемирно известных компаний: Intel, AMD, Oracle, Apple, Gisco, Yahoo, eBay. Без Стэнефордского и других университетов, их выпускников, их детей возникновение кластера высоких технологий и превращение Силиконовой долины в лидера национального экспорта не было бы возможным (на нее приходится 40% экспортной торговли Калифорнии). Во Франции в единый биотехнологический кластер объединены всемирный известный Институт Пастера, биотехнологические лаборатории Центра атомной энергии и Evry Grenoble. Этот кластер стал мировым лидером. Но впечатляет больше всего то, что ежегодно из госбюджета Франции тратится \$ 950 млн., причем только, особо подчеркиваем, на научно-исследовательские работы расходы на НИР во Франции тратится 2,2 %, а в России- 1,2 % от ВВП). В результате экспорт высоких технологий в структуре внешней торговли Франции составляет 20%, а в Российской Федерации-всего 8,1%»[15].

В странах СНГ-Россия, Казахстан, Украина и Белоруссия на зерновом рынке является главным фаворитом. Они за счет технико-технологического и инновационно-инвестиционных преимуществ, достигли высокий уровень производства зерновой продукции и являются главными экспортерами зерновых продуктов в странах СНГ и Ближнего Востока. Это характеризует о решении проблемы перехода к кластеризации в региональном агропромышленном комплексе. В Казахстане, развитию кластерной политики, как на региональным и республиканском, так и на региональном уровнях уделяется большое внимание, именно это стало причиной увеличения экспорта зерновой продукции на рынках соседних стран.

Анализируя работу и деятельность участников региональных кластеров в США и Канаде, а также региональные зерновые кластеры во Франции, правительства этих государств стараются привлечь непосредственно лучших сельскохозяйственных товаропроизводителей к участию в различных продовольственных программах. Таджикистан - аграрная страна, агропромышленный комплекс которого играет значительную роль в производстве ВВП и экономики страны в целом. Отсталые механизмы самоуправления в сельском хозяйстве нуждаются в совершенствовании со стороны государственных органов власти. Поэтому, для успешного функционирования и повышения конкурентоспособности зерновой продукции на местных рынках, а также выхода на мировые рынки Государство и местные органы должны увеличить свои влияния на кластерное развитие экономики АПК в контексте государственного регулирования их в масштабе страны. Следовательно, государственные органы власти, местное управление в особенности должны внимательно

относится к использованию кластерного подхода к развитию зерновых рынков в агропромышленном комплексе региона.

Таким образом, региональный аграрный кластер, как результативный фактора государственного регулирования и поддержки в области экономики сельского хозяйства инновации и науки. Как показывает отечественного и мирового опыта значительная интернациональная конкурентоспособности отрасли АПК в новых условиях хозяйствования это является кластеризации отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алтухов А.И. Государственное регулирование сбыта зерна во Франции//Экономика сельского хозяйства России. - М., 1998. - № 1. - С.31.

2. Байматов А.А. Региональная политика устойчивого социально-экономического развития // Издательство Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. Волгоград – 2017. – №1 (38). – С.160-164.

³ Бутова Т.В. Взаимодействие власти и бизнеса в управлении регионами / Т.В. Бутова, О.В. Панина. – М.: Фин. ун-т при Правительстве РФ-2013. – С.78-82.

4. Григорьева Е. Внешнеэкономическая стратегия в агропромышленном комплексе//Международный сельскохозяйственный журнал. - М., 1998.- № 5.- С.34.

5. Давлатова, Г. Ф. Теоретические аспекты формирования и развития региональных агропродовольственных кластеров / Г. Ф. Давлатова, Ф. Б. Махмадиев, З. М. Джабборова // Peasant. – 2018. – № 3. – С. 114-116.

6. Джабборова, З. М. Пути увеличения производства мяса в Таджикистане / З. М. Джабборова, Ф. Б. Махмадиев // Peasant. – 2019. – № 1. – С. 179-183.

7. Джабборова, З. М. Теоретические аспекты формирования и развития регионального рынка мясной продукции / З. М. Джабборова, Ф. Б. Махмадиев // Peasant. – 2018. – № 1. – С. 97-98.

8. Джабборова, З. М. Формирование и развитие регионального мясного кластера как основа обеспечения продовольственной безопасности/З. М.Джабборова, Ф.Б. Махмадиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 7. – С. 61-65.

9. Егерова О. Законодательное обеспечение АПК России при вступлении в ВТО//АПК: экономика, управление. - М., 2004. - № 1.- С.12-15.

10. Ключач В.А., Бабков М.А. и др. Маркетинг в системе управления рынком зерна на федеральном уровне. - М.,ГНУ ВНИЭСХ, 1996.- С.54.

11. Махмадиев, Ф. Б. Формирование и развитие регионального зернопродуктового кластера (на материалах Юго-Восточного Таджикистана) : дисс...на соис у-й степ канд эк-ких наук.- Душанбе- 2016. – 169с.

12. Махмадиев, Ф. Б. Формирование региональных отраслевых кластеров, важнейший этап создания инновационной экономики / Ф. Б. Махмадиев, Н. С. Холова // Peasant. – 2015. – № 2. – С. 84-85.

13. Махмадизода Ф.Б., Джабборова З.М. Развитие зернопродуктовой кластеризации региона в новых условиях хозяйствования (на материалах Юго -Восточного Таджикистана)//Ф. Б. Махмадизода, З. М. Джабборова. – Душанбе: Дониш, 2017. – 172 с.

14. Махмадизода Ф.Б. Механизм формирования и функционирования аграрных кластеров в регионе / Ф. Б. Махмадизода, К. Х. Хушвахтзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 3. – С. 5-12.

15. Махмадизода, Ф.Б. Пути устойчивого развития сельхозтоваропроизводителей регионов в условиях ВТО / Ф. Б. Махмадизода, Х. Ш. Наджбудинзода, С. Б. Махмадизода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 5. – С. 138-145.

16. Пятинкин С., Быкова Т. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт. - Минск, Изд-во «Тесей», 2008.- С.72.

17. Рагулина Ю.В. Анализ состояния социально-экономической политики в регионах // Проблемы экономики. – 2012. – №3. – С. 137.

18. Самиев Ш. Ф. Обеспечение продовольственной безопасности: оценка и риски / Ш. Ф. Самиев, Ф. Б. Махмадизода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/7. – С. 107-110.

19. Султонби, Р. Упорядочение землепользования налоговых платежей в средней Азии в IX - XX вв / Р. Султонби, А. К. Курбонов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2016. – № 5(17). – С. 190-193.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО КЛАСТЕРА В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕССА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

В данные научные статье рассматривается формирование регионального кластера в условиях устойчивого развития интеграционный процесса агропромышленного комплекса. Перспективным направлением устойчивого развития агропромышленного комплекса, является кластерная интеграция хозяйствующих субъектов, под которой принято понимать образования устойчивых взаимосвязей территориально-обособленных экономических субъектов и укрепления взаимодействия и взаимодополнение между ними. Исходя из этого, кластерная интеграция в АПК позволяет повышать региональное конкурентоспособность производимой продукции, обеспечивать инновационно- технологическое развитие и устойчивость производства в краткосрочной и долгосрочной перспективе, а также способствует обеспечить продовольственную независимость страны.

Ключевые слова: регионального кластера, агропромышленного комплекса, устойчивого развития, перспективным направлением, интеграционный процесса, кластерная интеграция, экономики региона, продовольственную независимость, создания кластеров.

ТАШАККУЛИ КЛАСТЕРИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ УСТУВОРИ РАВАНДИ ИНТЕГРАТСИЯИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Дар ин мақолаи илмӣ ташаккули кластери минтақавӣ дар шароити рушди устувори раванди интегратсияи комплекси агросаноатӣ баррасӣ шудааст. Самти умедбахши рушди устувори комплекси агросаноатӣ интегратсияи кластери субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад, ки одатан ташаккули муносибатҳои устувори байни субъектҳои хоҷагидорӣ аз ҷиҳати ҳудудӣ ҷудошуда ва таҳкими ҳамкорӣ ва пуррагии байни онҳо фаҳмида мешавад. Дар ин замина, ҳамгироии кластерӣ дар комплекси агросаноатӣ имкон медиҳад, ки рақобатпазирии минтақавӣ маҳсулоти истеҳсолшуда, таъмини рушди инноватсионӣ технологӣ ва устувори истеҳсолот дар дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат, инчунин ба таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кишвар мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: кластери минтақавӣ, комплекси агросаноатӣ, рушди устувор, самти ояндадор, раванди ҳамгирӣ, ҳамгироии кластерӣ, иқтисоди минтақавӣ, истиқлолияти озуқаворӣ, ташкили кластерҳо.

FORMATION OF A REGIONAL CLUSTER IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE INTEGRATION PROCESS OF THE AGRICULTURAL INDUSTRIAL COMPLEX

This scientific article examines the formation of a regional cluster in the conditions of sustainable development of the integration process of the agro-industrial complex. A promising direction for the sustainable development of the agro-industrial complex is cluster integration of economic entities, which is usually understood as the formation of stable relationships between territorially isolated economic entities and strengthening the interaction and complementarity between them. Based on this, cluster integration in the agro-industrial complex makes it possible to increase the regional competitiveness of manufactured products, ensure innovative and technological development and sustainability of production in the short and long term, and also helps to ensure the country's food independence.

Key words: regional cluster, agro-industrial complex, sustainable development, promising direction, integration process, cluster integration, regional economy, food independence, creation of clusters.

Сведения об авторах: Махмадизода Файзали Бачабек - Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, кандидат экономических наук, соискатель (докторант). Адрес: 734020, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти-Нав, 306. Телефон: +992 904-09-02-45. Электронная почта: fmakhammadiev.1986@mail.ru.

Махмадизода Сафарали Бачабек - Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. Адрес: 734020, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав, 306. Телефон: +992 888888717. Электронная почта: fmakhammadiev.1986@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллифон: Маҳмадизода Файзали Бачабек - Институти иқтисод ва таҳлили системаҳои рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, докталанб (докторант). **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306. **Телефон:** +992 904-09-02-45. **Почтаи электронӣ:** fmakhmadiev.1986@mail.ru.

Маҳмадизода Сафарали Бачабек - Институти иқтисод ва таҳлили системаҳои рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, унвонҷӯ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306. **Телефон:** +992 888888717. **Почтаи электронӣ:** fmakhmadiev. 1986@mail.ru.

Information about the authors: Mahmadizoda Fayzali Bachabek - Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences, candidate of economic sciences, applicant (doctoral student). **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoti-Nav street, 306. **Phone:** +992 904-09-02-45. **E-mail:** fmakhmadiev.1986@mail.ru. **Mahmadizoda Safarali Bachabek** - Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences, researcher. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Hayoti Nav Str, 306. **Phone:** +992 888888717 **E-mail:** fmakhmadiev.1986@mail.ru

РУШДИ ИНФРАСОҲТОРИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚА ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ ЗИНДАГӢ

*Маҷидзода Д.М. – н.и.у., дотсенти кафедраи иқтисоди
миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ*

Инкишофи инфрасохтори иҷтимоӣ вазифаи асосии давлат дар марҳилаи рушдёбии иҷтимоӣ-иқтисодӣ вобаста ба шароитҳои муосир ва рушду инкишофёбии сохтори технологӣ мебошад. Дар шароити имрузаи иқтисодӣ инфрасохтори иҷтимоӣ бояд ба талабҳои замон, хусусан ба талабу эҳтиёҷоти ҳар як инсон ҷавоб диҳад. Рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва рушду инкишофёбии инсон дар мадди аввал қарор гирифта, яке аз масъалаҳои асосии имрӯзаи ҷомеа қарор гирифтааст.

Зери мафҳуми маҷмуаи зарурии ҳаёти инсон, дастрасии инсон ба тамоми шароитҳои зиндагӣ, ба монандӣ: дастраси ба маълумотгирӣ, кумақҳои тиббӣ, дастраси бо бехтарин шароитҳои зиндагӣ ва ғайра, инчунин муҳити хуби зиндагӣ ва дастрасии инсон бо бехтарин арзишҳои волои инсонӣ дохил мешавад. Сатҳи зиндагӣ маънои онро дорад, ки агар инсон аз мавқеи моддӣ таъмин карда шавад, аммо паҳлуи маънавии он холи монад, дар ин ҳолат дараҷаи ниҳии таъмини зиндагии аҳоли дар як дараҷаи хуб қарор дошта наметавонад. Бинобар ин, сатҳи зиндагии аҳоли ва бехтар намудани он вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як давлат буда, ки ба афзоишёбии даромадҳои аҳоли ба монанди музди меҳнат, дастгирии гурӯҳҳои эҳтиёҷманди аҳоли, маблағгузори соҳаҳои иҷтимоӣ ба монанди

маориф, тандурустӣ, васеънамоии ҷойҳои қорӣ ва дигар самтҳои афзалиятнок иборат мебошад.

Ҳамин тавр, сифати зиндагӣ муҳимтарин мафҳуми иқтисодию иҷтимоӣ мебошад, ки сохтори ниёзҳои инсон ва имконияти қонеъ кардани онҳоро тавсиф мекунад.

Ба ақидаи А.А. Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода, мафҳуми «сатҳи зиндагӣ» дар муқоиса бо мафҳуми «сифати зиндагӣ» яке аз мафҳумҳои муқарраршуда мебошад, ки дорои доираи хеле васеи нишондиҳандаҳои миқдорӣ буда, дар байни онҳо нишондиҳандаҳои ҳадди ақалли зиндагӣ ва андозаи сабади истеъмоли мавҷуданд[13].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми маъмултарин дар ин самт «сатҳи зиндагии аҳоли» мебошад, ки маънои қонеъгардонии талаботи моддию маънавӣ ва иҷтимоии аҳолиро дорад. Ин таъриф омили сатҳи зиндагиро бештар ифода мекунад. Мафҳуми сатҳи зиндагӣ сохтори ниёзҳои инсон ва имконияти қонеъ гардонидани онҳоро тавсиф мекунад. Тибқи андешаронии ин мутахасси соҳа Қодирзода Д.Б. «... ниёзҳои мардум гуногунанд, дар баробари ниёзҳои моддӣ ниёзҳои маънавӣ ва иҷтимоӣ низ мавҷуданд. Баланд шудани сатҳи зиндагӣ заминаи мусоидро барои баланд бардоштани сифати зиндагӣ фароҳам меорад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ ҷузъҳои муҳими сифати зиндагӣ, инчунин, дараҷаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, озодии интихоби шахс, беҳбудии муҳити иҷтимоӣ, муносибатҳои фарҳангӣ, миллӣ ва динӣ мебошанд» [5].

Ҷ.С. Пиризода ба омӯзиши методологияи истифодаи стандартҳо ва нишондиҳандаҳои байналмилалӣ ҳангоми тавсифи сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои вилояти Хатлон, нобаробарии минтақавӣ дар сатҳи зиндагӣ ва масъалаҳои рафъи камбизоатӣ бахшида шудааст. Ба андешаи ӯ, барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли сиёсати даромадро ба кулӣ тағйир бояд дод [10].

Истилоҳи «сатҳи зиндагӣ» аз ҷониби иқтисоддонҳо ҳанӯз дар асри XVIII истифода шудааст. Ба таври мисол, К. Маркс дар асари худ «Музди меҳнат, нарх ва ғайида» ин мафҳумро ҳамчун хусусияти иҷтимоӣ иқтисодии дараҷаи қонеъгардонии талаботи аҳоли, табақаҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ баррасӣ кардааст. Ӯ қайд менамояд, ки «Ин сатҳи зиндагӣ на танҳо қонеъ кардани ниёзҳои ҳаёти ҷисмонӣ, балки қонеъ кардани ниёзҳои муайяни тавлидшударо, ки дар шароити иҷтимоии ташаккулёбанда арзи ҳастӣ менамояд, пешбинӣ мекунад». Олими маъруф К. Маркс ба ин истилоҳ эътибори махсус медиҳад. Ҳатто ӯ дар асараш «Капитал» зарурати ба назар гирифтани мансубияти ҳудудиро қайд карда буд: «... (арзиши меҳнат) аз рӯи сатҳи анъанавии зиндагӣ муайян карда мешавад, ки он на танҳо қонеъ кардани ниёзҳои мардумро пешбинӣ мекунад, балки қонеъ кардани ниёзҳои муайянеро фаро мегирад, ки дар он шароити иҷтимоӣ ба вучуд омадаанд ва одамон ташаккул меёбанд» [4].

Дар адабиёти муосир сатҳи зиндагиро одатан бо истифодаи аҳоли аз неъматҳои моддӣ, маънавӣ ва дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои онҳо дарк мекунанд. Олими шинохта В.Ф. Майер «сатҳи зиндагӣ»-ро ҳамчун таъминот ё дараҷаи таъминоти аҳоли бо неъматҳои моддӣ ва маънавӣ тавсиф мекунад [6].

Чуноне, ки усдот Ғаниев Т.Б., қайд менамоянд, «Афзоиши дараҷаи даромаднокии аҳоли дар концепсияи рушди нерӯи инсонӣ ба сифати омили асосии таъминкунандаи имконоти рушди қобилият ва ҳунарҳои инсонӣ буда, сатҳи зиндагонии онро баланд мебардорад. Аммо дараҷаи даромад ҳанӯз омили охири ва пурраи таъмини талаботҳои инсонӣ ба ҳисоб намеравад, чунки инсоният ғайр аз таъмини талаботҳои моддии ҳеш боз талаботҳои маънавии озодии интихобу инкишофро дорад, ки маҳз хусусияти фарқкунандаи одамиро аз дигар мавҷудоти олам нигоҳ медорад[1].

Аҳамият ва нақши инфрасохтори тараққикардаи иҷтимоӣ вобаста ба ташаккули иқтисодиёт ва ҷамъият дар асоси донишҳои муосир ва минбаъд дар иқтисодиёти имрӯза хеле меафзояд. Илова бар ин, соҳаи иҷтимоӣ муарифкунандаи рушди иқтисодии давлат доништа мешавад.

Соҳаи иҷтимоӣ яке аз бахшҳои мебошад, ки ба сифати зиндагии мардум алоқаманд аст. Дараҷаи тараққиёти соҳаи иҷтимоӣ нишондиҳандаи самаранокии хоҷагии халқ ва афзоиши иқтисодиёт мебошад. Талаботи ҷамъият ва талабот ба дараҷаи зиндагонӣ мунтазам меафзояд.

Чуноне, ки муақиқони соҳа қайд менамоянд, «рушди низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ бояд бо рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, ки барои афзоиши сармояи инсонии минтақавӣ ва инноватсияҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла дар заминаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ заруранд, бояд доимо назорат карда шаванд» [12].

Аммо, иқтисодии нишондиҳандаҳои неқӯаҳволии иқтисодӣ, агар ба нақшагирии стратегӣ дохил карда шавад, метавонад хеле баланд бошад ва муҳимтар аз ҳама, имкон медиҳад, ки тағироти сифати зиндагии аҳоли ба инобат гирифта шаванд.

Чи тавре, ки олимони Макконнелл К.Р. ва Брю С.Л., қайд менамоянд: «Агар мо категорияи сифати ҳаётро тавассути сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ба назар гирем, пас тибқи муқаррароти неокласикӣ он сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, тандурустӣ ва ҳаракатнокии меҳнат тавсиф карда мешавад [7]. Албатта, ин тафсир камбудиро дорад. Тавсифи сифати ҳаётро тавассути сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ ва методологияи шохиси рушди инсонӣ муқоиса бояд намуд.

Системаи навини муайяномаи сифати зиндагӣ, ки дар бисёри аз давлатҳо онро истифода мебаранд дар се сатҳ асос ёфтааст:

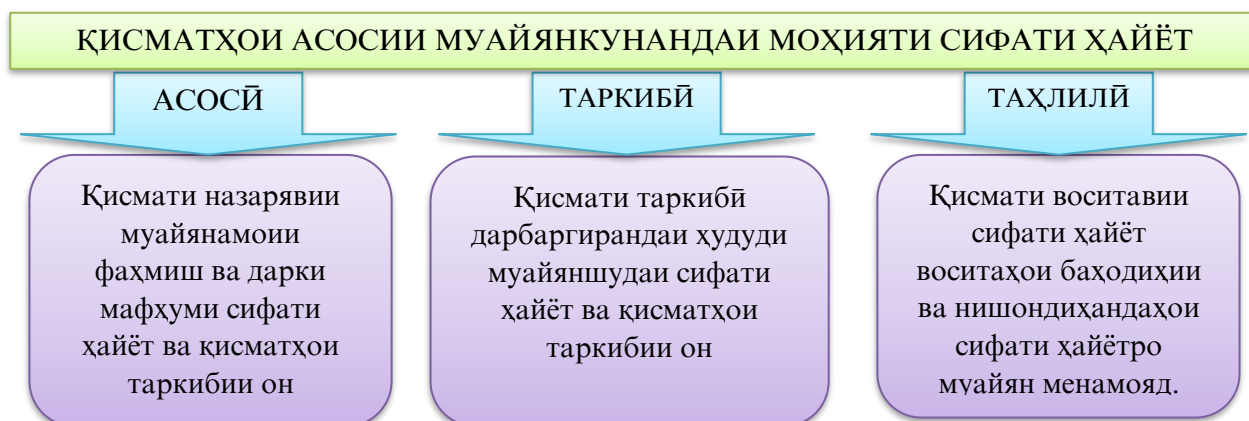
- ҳисоби миёнаи пешбинишавандаи умр, бо назардошти фарқи назаррасии ин нишондиҳанда (зиёда аз 10 сол), ки ба назари мо, барои мардон ва занон алоҳида ҳисоб карда мешавад;

- истеъмоли шахсӣ (истеъмоли хонавода ба ҳар сари аҳоли) - нишондиҳандае, ки сатҳи ҳаётро нисбат ба ММД ба ҳар сари аҳоли бештар тавсиф менамояд, зеро ММД инчунин ҷамъоварӣ ва дигар ҷузъҳоро дар бар мегирад;

- хароҷот ба соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ (тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, маориф ва фарҳанг, илм ва хидматрасонии илмӣ), ки нисбат ба нишондиҳандаҳои аз ҷониби СММ барои маърифатнокӣ ва давомнокии таҳсил истифодашудаи сармоягузорию умумӣ ба таври дақиқ инъикос мешаванд[3].

Омӯзиши муфассали таҳқиқи сифати ҳаёти аҳоли, таҳаввулоти рушди истилоҳот ва тафсифномаҳои муосир он имкон медиҳад, ки фаҳмиши конструктивии мазмунӣ ин истилоҳ, ташаккул, рушд ва инкишофи

механизмҳои асосии он пурра омукта шуда, қисматҳои муҳим, таркиб ва воситаҳои асосии он муайян карда шаванд, ки мо онро дар шакли расм ба чунин тарз тасвир намудаем. (Расми 1).

Расми. 1. Таркиби моҳияти «Сифати ҳайёт»

Сарчашма: тартибдодаи муаллиф.

Татбиқи амалии принципи назариявии таҳияшуда дар таҳлили мафҳумҳои сифати ҳайёт имкон медиҳад, ки равишҳои асосии тафсири ин гурӯҳ мутобиқи хусусиятҳои назарявӣ, сохторӣ ва воситаҳои он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт ташаккул ва тавсиф карда шаванд. (нигаред ба чадвали 1).

Ҳамин тариқ, мутахассисони соҳаи тиб бо назардошти сифати зиндагии аҳоли ба нишондиҳандаҳои вазъи саломатии ҷисмонӣ ва равонӣ аҳамияти махсус медиҳанд. Баҳодиҳии сифати зиндагӣ ба баҳогузориҳои субъективии гуруҳҳои таҳқиқшуда асос ёфтааст (масалан, қаноатмандӣ аз вазъи саломатӣ, муқовимат ба стресс, сифати ҳоб) ва маълумоти объективӣ - ҷараён ва мушкилии беморӣ, маҳдудиятҳои ҷисмонӣ ва ғайра.

Дар доираи муносибати экологӣ диққати асосӣ ба таъсири шароити табиӣ, вазъи муҳити зист ба сифати зиндагии аҳоли дода мешавад. Сифати зиндагӣ ҳамчун як воситаи муҳими дониши фалсафӣ ҳамчун падидаи бисёрҷанба ва мураккаби иҷтимоӣ хидмат мекунад.

Дар доираи тавсифи иқтисодӣ таваҷҷӯҳи хос ба мафҳуми қобилиятҳои якдафъаинаи инсон, ки ҳамчун маҷмӯи тарзи ҳаёти имконпазир ва қобили қабул шарҳ дода мешавад, ки дар назди одам дар лаҳзаи муайян кушода мешавад ва барои интиҳоб дастрас аст. Ин талаботҳо аст, ки дар натиҷа тарзи ҳаёти воқеӣ мегардад. Ба назари мо, омӯзиши сифати зиндагӣ дар доираи ин концепсия ба таври беҳтарин ба ҳадафҳои таҳқиқоти илмӣ мувофиқат мекунад. Ин равиш ба мо имкон медиҳад, ки баҳодиҳии ҳамаҷонибаи қобилияти инсонро барои ҳаёти солим ва дарозумрӣ, бо захирахое, ки барои насли ҳозира ва оянда барои зиндагии шоиста ва кафолати амнияти худ заруранд, гузаронем.

Чадвали 1. Равишҳо дар тавсифи «Сифати ҳайёт»

Равиш	«Сифати ҳайёт»		
	Моҳият	Таркиб	Васоитҳо
Тиббӣ	Тавсифи интегралӣ ва вазифавӣ бемор	Ҳолати ҷисмонӣ, равонӣ, эмосионалӣ ва иҷтимоӣ	Нишондиҳандаҳои объективӣ ва дигаргуншавӣ иҷтимоӣ
Фалсафӣ	Тавсифи ҳолати инсонӣ дар дигаргуншавӣ системаи иҷтимоӣ	Сатҳи озоди иҷтимоӣ, имкониятҳо барои рушдҳои хуб, арзишҳои фарҳангӣ ва руҳӣ.	Таҳлилҳои фалсафӣ
Экологӣ	Маҷмӯи шароити беруна, мувофиқати муҳити инсон ба эҳтиёҷоти ӯ	Шароитҳои табиӣ ва иҷтимоӣ	Нишондиҳандаҳои объективӣ
Иҷтимоӣ	Тавсифи дараҷаи қонеъгардонии ниёзҳои моддӣ ва маънавӣ одамон	Сифат ва гуногунии ҳӯрок, шароити хуби зиндагӣ, қаноатмандӣ аз кор, сифат ва мӯди либос, қаноатмандӣ аз сифати тандурустӣ, маориф, хизматрасонӣ, шароити муҳити зист, фаъолиятҳои истироҳатӣ, сатҳи стресс, сохтори кӯчдихӣ ва ғайра.	Ченакҳои иҷтимоӣ
Иқтисодӣ	Маҷмӯи шартҳои, ки беҳбудии ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии аҳолиро таъмин мекунад	Вазъи саломатӣ, давомнокии умр, вазъи молиявӣ, сатҳ ва сифати истеъмоли молу хизматрасонӣ, шароити муҳити зист, қонеъ кардани ниёзҳои рӯҳонӣ, беҳатарӣ ва ғайра.	Нишондиҳандаҳои объективӣ ва ченакҳои иҷтимоӣ

Сарчашма: аз қониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Аммо, бо назардошти он ки сифати зиндагӣ зерин таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва экологӣ дар рушди минтақаҳо ташаккул меёбад, унсурҳои сохтори он нишондиҳандаҳои мебошанд, ки ба сатҳи татбиқи ниёзҳои инсон, дараҷаи қаноатмандии ӯ аз амалисозии нақшаҳои ҳаёташ, ки бо стандартҳои қабулшудаи иҷтимоӣ ва потенциали захиравӣ

қаламрав алоқаманд аст, вобастагӣ дорад. Дар натиҷаи ин чараёни мураккаб омилҳои минтақавии иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ ба ташаккули сатҳи зиндагии аҳоли таъсири ҳалқунанда мерасонанд, ки аҳаммияти баррасии моҳияти ин мафҳумро аз нуқтаи назари ҷанбаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ муайян мекунад.

Дар айни замон, «сатҳи зиндагии аҳолии минтақа», аз як тараф, ҳолати кунунии шахсро инъикос мекунад, аз тарафи дигар, он бо маҷмуи хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки барои таъмин кардан заруранд, ба монанди шароити муқаррарии зиндагӣ барои шахс ва дар маҷмӯъ, ҷомеа бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ тавсиф карда мешавад.

Дар ҳар як минтақа, сифати зиндагӣ ҳатто бо сатҳи мувофиқи омории шабеҳи зиндагӣ хеле фарқ мекунад. Минтақаҳо ва қисматҳои онҳо сатҳҳои гуногуни сохтори иҷтимоӣ, аз ҷумла хизматрасониҳои ҷамъиятиро доранд, ки сатҳи зиндагиро то андозаи (бештар сифати онро) паст мекунад.

Дар асл, хароҷоти соҳаи иҷтимоию фарҳангӣ нишондиҳандаи нерӯи зехнии рушди ҷомеа дар сатҳҳои гуногуни андозагирӣ он мебошанд, ки ба сифати зиндагӣ арзёбӣ мекунанд. Индекси иқтидори зехнии ҷомеа сатҳи маърифати аҳоли ва вазъи илмро дар кишвар инъикос мекунад. Ҳангоми ҳисоб кардани он сатҳи таҳсилоти калонсолон, ҳиссаи донишҷӯён дар шумораи умумии аҳоли, ҳиссаи хароҷот барои ташаккули ММД, ҳиссаи хароҷотҳо дар соҳаи илм ва хизматрасонии илмӣ дар шумораи умумии аҳоли ва ҳиссаи хароҷот ба илм дар ММД ба назар гирифта мешавад.

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ноустувории тамоюли рушди иқтисодии кишвар дар давраи гузариш дар сохтори ММД ҳам дар соҳаи истеҳсолот ва ҳам дар соҳаи хизматрасонӣ тағйироти калон ба амал овард (нигаред ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Динамикаи рушди ММД дар Тоҷикистон, 2010-2021 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳанда ҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2016, %
ММД ҳамагӣ, млн сомонӣ	54790, 3	64434, 3	71059, 2	79109, 8	83958, 3	98910, 7	180,5
Истеҳсоли мол	29077, 4	33589, 7	38493, 0	42663, 3	47425, 5	49857, 9	171,4
Истеҳсоли хизматрасонӣ	0359,3	25049, 7	26111, 4	29333, 8	29597, 1	39373, 4	10,9 маротиба
Ҳиссаи молҳои истеҳсолшуда	53,07	52,1	54,1	53,9	56,8	50,4	94,9
Ҳиссаи истеҳсоли хизматрасонӣ	0,65	38,8	36,7	37,07	35,2	39,8	6123,07

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022. – С.213.

Бояд қайд кард, ки дар давраи таҳлилшуда афзоиши ММД ҚТ дар маҷмӯъ, 80,5 % афзудааст. Дар ин давра таносуби суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ нобаробар буд. Тадқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки ҳиссаи баҳши хизматрасонӣ ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар ММД-и кишвар аввал пешрафт ва сипас тамоюли сусти афзоиш дорад. Баҳши хизматрасонӣ хусусияти пешбаранда дорад, агар ҳиссаи баҳши истеҳсолӣ дар соли 2000-ум 60,7% -ро ташкил карда бошад, пас дар соли 2021 ин рақам 45,6% -ро ташкил дод ва баҳши хизматрасонӣ аз 38,8% дар соли 2000 зиёд шуд ба 43,8% дар соли 2021 расидааст. Ҳиссаи баландтарини истеҳсоли хизматҳо дар соли 2010 буд. 44,2%, ва он гоҳ тамоюли пастравӣ ба назар мерасад, аммо дар соли 2021. нисбат ба соли 2017 ҳиссаи баҳши хизматрасонӣ 2,1 пункт афзоиш ёфтааст. Мо чунин мешуморем, ки сабаби ин ҳолат номутобиқати манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ, шиддат гирифтани бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ, афзоиши равандҳои таваррум дар бозори молиявӣ ва паст шудани сатҳи пардохтпазирии истеъмолкунандагон мебошад.

Ин вазъ имкон медиҳад, ки тамоюли рушди соҳаҳои асосии иқтисодиёт дар истеҳсоли ММД-и кишвар муайян карда шавад. Таҷрибаи кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта нишон медиҳад, ки нақши хизматрасонӣ дар истеҳсоли ММД бузург аст, масалан, дар ИМА - 73,4%, дар Русия - 68,6%, ва дар Тоҷикистон ҳамагӣ 41,2% -ро ташкил медиҳад. Маълум аст, ки сатҳи тараққиёти иқтисодии кишвар ҳар қадар баландтар бошад, пойгоҳи саноатӣ, самаранокии коргарон ва афзоиши соҳаи иҷтимоии аҳоли ҳамон қадар рушд мекунад. Бояд қайд кард, ки рушди соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ дар иқтисодиёт ва ҳаёти аҳолии кишвар мавқеи назаррасро ишғол мекунад. Нақш ва аҳамияти хизматҳои иҷтимоиро ҳалли масъалаҳои шуғл ва рушди бозори меҳнат, баланд бардоштани сатҳи маърифат ва фарҳанг, солимгардонӣ ва таҳияи механизмҳои меҳнати самаранок муайян мекунанд.

Ҳамин тариқ, соҳаи хизматрасонии иҷтимоӣ дар деҳот дар рушди соҳаҳои истеҳсолот аҳамияти калон дорад ва инчунин ба рушди мутаносибии аҳоли мусоидат мекунад. Рушди ҳадамоти иҷтимоӣ ба коҳиш додани хароҷоти истеҳсолӣ, моддӣ, меҳнатӣ ва молиявии маҷмааи агросаноатӣ таъсири мустақим дорад. Метавон гуфт, ки рушди хизматрасонии иҷтимоӣ дар деҳот манфиатҳои муҳими иҷтимоии тамоми қишрҳои аҳолиро фаро мегирад.

Дар натиҷаи тағирёбии иқтисодиёт ва ташаккули намудҳои нави тиҷорат дар кишвар ҳалли мушкилоти тағйироти сохторӣ ва соҳавӣ дар истеҳсоли ММД-и кишвар ҳанӯз ҳам таъхирнопазир аст.

Сохтори ММД-ро таҳлил намуда, ҳиссаи баҳш хизматрасониро дар он муайян кардан лозим аст. Дар сатҳи минтақавӣ, объекти асосии стратегияи ҳудудӣ минтақа мебошад. Самтгирии стратегияи рушди минтақавӣ бояд асосан ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодии марбут ба маҳсулоти ноҳолиси минтақавӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ, ҳаҷм ва сохтори сармоягузорӣ, гардиши савдои чакана, хизматрасонии пулакӣ ва сатҳи бекорӣ асос ёбад.

Тамоюли таносуби ҳаҷми ММД-и кишвар ва ҳаҷми баҳши хизматрасониرو дар ҷадвали 3 мушоҳида намудан мумкин аст.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 3. дида мешавад, динамикаи маҳсулоти ноҳолиси минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4,2 маротиба афзудааст. Афзоиши назаррас дар чунин минтақаҳо, ба монанди вилояти Суғд 4,8 маротиба, Душанбе 3,6 ва вилояти Хатлон 4,7 маротиба ба мушоҳида мерасад. Динамикаи маҳсулоти ноҳолиси минтақавӣ дар чунин минтақаҳо, ба монанди ноҳияҳои тобеи марказ ва ВМКБ мутаносибан 3,8 ва 2,5 маротиба афзоиш ёфтааст.

Ҷадвали 3. Динамикаи маҳсулоти ноҳолиси минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2021 (миллион сомонӣ).

Нишондиҳандаҳо	2010	2018	2019	2020	2021	2021/2010, %
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ	22308,9	61368,4	68691,3	73870,5	91932,0	4,2 маротиба
Ҳиссаи МММ нисбат ба ММД, бо %	90,3	89,1	88,8	89,5	92,9	102,8
ш. Душанбе	5201,5	13808,0	15139,2	15570,5	18905,8	3,6 маротиба
НТЧ	4481,9	11073,5	12287,6	13532,6	17314,1	3,8 маротиба
Вилояти Суғд	5716,2	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	4,8 маротиба
Вилояти Хатлон	5716,2	17510,7	19664,0	22080,5	26967,8	4,7 маротиба
ВМКБ	416,1	716,8	841,2	956,5	1035,6	2,5 маротиба

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022. – С.199.

Дар тағйироти ғоизӣ, танҳо дар вилояти Суғд тамоюли мусбат ба назар мерасад ва дар минтақаҳои боқимонда коҳиши вазни хос мушоҳида мешавад. Тағйироти назаррас дар сохтори маҳсулоти ноҳолиси минтақавии вилоятҳои Суғд ва Хатлон бо таъсис ва рушди МОИ, инчунин сохтмони корхонаҳои бузурги семент дар шаҳрҳои Ёвон, Данғара, Исфара, ноҳияи Бобоҷон Ғафуров, сохтмони иншооти насосҷӣ алоқаманд мебошанд.

Нишондиҳандаи ҳаҷми хизматрасониро аз рӯи намуди моликият дар давраи омӯзишӣ дида мебароем (нигаред ба ҷадвали 4).

Чадвали 4. Тақсимои ҳаҷми хизматрасониҳо, аз ҷумла хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ки ба аҳоли аз рӯи намудҳои моликият барои солҳои 2000-2021 расонида мешаванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои солҳои дахлдор), (миллион сомонӣ)

Намуди хизматрасонии ҳо	Солҳо							2021/2010 маротиба
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	
Хизматрасониҳои пулакӣ, ҳамагӣ	5374,5	9615,8	71088,4	12130,8	1298,3	613205,2	15165,3	282,1
Моликияти давлатӣ	1115,8	1125,6	1751,4	2487,3	2298,4	2824,8	3509,3	314,5
Моликияти ғайридавлатӣ	4258,7	8490,2	9132,6	8490,2	9643,5	10685,2	11656,0	273,6

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: АОПҶТ, 2022. С 357.

Тавре ки аз маълумоти ҷадвали 4 дида мешавад, дар давраи баррасишаванда ҳаҷми хизматрасониҳо 64,2 маротиба, аз ҷумла моликияти давлатӣ 58,8 маротиба ва моликияти ғайридавлатӣ 65,8 баробар афзудааст. Ҳаҷми хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳоли барои солҳои 2000-2021 Ҷумҳурии Тоҷикистон 48,9 баробар ва аз ҷониби ташкилотҳои давлатӣ 58,8 маротиба ва моликияти ғайридавлатӣ 46,1 маротиба афзуда, ҳиссаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар ҳаҷми хизматрасониҳо дар соли 2021 72,9% - ро ташкил дод.

Бояд қайд кард, ки дар давраи таҳлилшуда афзоиши ММД ҚТ дар маҷмӯъ 1,8 маротиба афзудааст. Ҳиссаи калон дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар давраи таҳлилшуда аз ҷониби ҳадамоти соҳаҳои тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва фарҳанг 7 маротиба; илм ва ҳадамоти илмӣ 13 маротиба, инчунин хизматрасонии нақлиёт 17 маротиба, ки дар истеҳсоли ММД-и кишвар саҳми назаррас доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соҳаи хизматрасонӣ, ҳадамоти нақлиёт ва коммуникатсия 17 маротиба тамоюлҳои назарраси рушд доранд, сипас илм ва ҳадамоти илмӣ, ки дар давраи омӯзишии рушд тамоюли афзоиши беш аз 13 маротиба доранд. Ин нишондиҳандаҳо ба эътидол омадани бозори хизматҳои иҷтимоиро дар асоси афзоиши талабот, фаъолияти муассисаҳои муосири иҷтимоӣ, қисман қорӣ намудани технологияҳои нав ва ғайра нишон медиҳанд.

Сатҳи зиндагӣ хусусияти ҷудонашавандаи сатҳи рушд ва қонунгардонидани талаботи одамон мебошад, ки бо стандартҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳои захиравии ҷомеа вобастагӣ доранд.

Тавсифоти хусусияти сатҳи зиндагии аҳоли яке аз омилҳои асосии сохтори ҷамъиятӣ ва шартҳои асосии зиндагии одамон мебошад, бинобар ин, он аз нуқтаи назари психологияи иҷтимоӣ, фалсафа, иқтисодиёт, фарҳангшиносӣ ва илмҳои дигар шарҳ дода мешавад. Аммо, бо

назардошти он ки сатҳи зиндагӣ зери таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва экологӣ вобаста ба рушди минтақаҳо ташаккул меёбад, унсурҳои сохтори он нишондиҳандаҳои мебошанд, ки сатҳи татбиқи ниёзҳои инсон, дараҷаи қаноатмандии ӯ аз амалисозии нақшаҳои ҳаёташро, ки бо стандартҳои қабулшудаи иҷтимоӣ ва потенциали захиравии қаламрав алоқаманд аст, акс менамояд.

Маблағгузориҳо ба таҳсилот ва саводнокии бо усули ҳисоб кардани шохиси рушди инсонӣ мантиқан вобастагӣ доранд. Сармоягузориҳо ба соҳаи тандурустӣ ва давомнокии умр ҳангоми таваллуд низ бо усули ҳисоб кардани шохиси рушди инсонӣ бо ҳам зич алоқаманданд. Аммо, аз рӯи ҳарду усул, сармоягузорӣ ба манзил вучуд надорад ва ин дар тавсифи сифати зиндагӣ нақши муҳимро дорад.

Умуман, моҳияти сифати ҳаётро ҳамчун категорияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ тавсиф намуда, як қатор хусусиятҳои онро қайд кардан зарур аст.

1. Сифати зиндагӣ як мафҳуми бениҳоят васеъ ва бисёрҷанба дониста мешавад, ки нисбат ба сатҳи зиндагӣ мафҳуми васеътар дониста мешавад ва нишондиҳандаҳои он аз ҷониби кумитаи омили ҷумҳурии муайян карда мешаванд.

2. Сифати зиндагӣ ду ҷониби муайяни худро дорад: ҷониби объективӣ ва субъективӣ. Меъёри арзёбии объективии сифати зиндагӣ меъёрҳои илмӣ ба эҳтиёҷот ва манфиатҳои одамон асосёфта мебошанд, ки аз рӯи таносуби онҳо сатҳи қаноатмандии ин талабот ва манфиатҳои онҳоро муайян кардан мумкин аст. Аз тарафи дигар, талабот ва манфиатҳои одамон фардӣ мебошанд ва дараҷаи қаноатмандии онҳоро танҳо ҳуди субъектҳо арзёбӣ мекунанд. Онҳо дар ягон маълумоти омории қайд карда нашудаанд ва амалан танҳо дар шуури одамон ва мутаносибан, дар фикру баҳодиҳии шахсии онҳо мавҷуданд. Аз ин рӯ, сифати зиндагӣ дар ду шакл пайдо мешавад: ҳамчун дараҷаи қонеъ кардани ниёзҳо ва манфиатҳои аз нуқтаи назари илмӣ асосёфта ва қаноатмандии одамон аз сифати зиндагӣ.

3. Сифати зиндагӣ категорияест, ки аз дигар категорияҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷудо нест, аммо он бисёре аз онҳоро муттаҳид мекунад ва онҳоро дар ҷанбаи сифатӣ пурра дар бар мегирад. Ҳамин тавр, ҷузъҳои тарзи зиндагӣ, сатҳи зиндагӣ ва муҳит ҷузъҳои таркибии сифати зиндагӣ мебошанд.

4. Сифати зиндагӣ ҳолати рӯҳии ҷомеаро инъикос мекунад, ки бо табиат, муҳит ва шумораи ташаббусҳои эҷодӣ, лоиҳаҳои инноватсионӣ, инчунин бо басомади вайрон кардани қоидаҳои умумиинсонӣ муайян карда мешавад.

Дар маҷмӯъ ҳолат ва сатҳи рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа муҳимтарин нишондиҳандаи институтсионалии натиҷанокӣ, самаранокӣ, сифати индустрикунонии нав, дараҷаи сифати зиндагӣ ва навсозии зиндагони дар минтақа дониста мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т.Б. Менеджмент: Рушди нерӯи инсонӣ. – Душанбе, «Ирфон», 2010с. 570с.

2. Искандаров Х.Х., Набиева Д.М. Развитие системы социальной защиты населения в сельской местности Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - № 7. - С.100-106.

3. Искандаров Х.Х., Амиров Ш.А. Сифати ҳайёт ва моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт//Тоҷикистон: иқтисод ва идора. Душанбе, 2021. - № 1. - С. 109-118

4. К. Маркс. Сочинения. - 2-е изд. - Т. 16. Государственное издательство политической литературы. Москва • 1960 с. 497.

5. Қодирзода Д.Б. Таҷрибаи рушди хоҷагии қишлоқ дар асоси шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - №9. - С.170-175.

6. Майер В.Ф. Уровень жизни населения СССР. - М.: Мысль, 1997. – 263 с.

7. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. Принципы, проблемы, политика. Т. 2. М., 1992. С. 171-172.

8. Маҷидзода Д.Н. Шугли аҳоли ва таҳлили он дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2023. - № 3. - С. 67-74.

9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҶТ, 2022. – 454с.

10. Пиризода Дж.С. Развитие социальной сферы в сельской местности на основе формирования государственно-частного партнерства // Сборник материалов VI-й межд. научно-прак. Конференции, (Пенза, март, 2015 г.). – Пенза. – 2015. - С. 299-304.

11. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. - М.: ИНФРА, 1997. - 351 с.

12. Римащевская Н.М., Герасимова И.А., Копнина В.Г. и др. Семья, труд, доходы, потребление (Таганрогские исследования) М. Наука 1977г. 93с.

13. Солеҳзода, А.А. Ҷабҳаҳои стратегии таъмини беҳатарии озуқаворӣ дар Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. - 2018. - №3.- С. 4-6.

РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ МИНТАҚА ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ ЗИНДАГӢ

Дар ин мақола зарурати рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ҳамчун вазифаи асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақа баррасӣ шудааст. Дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ тавваҷҷуҳ намудан ба сатҳи сифати зиндагӣ яке аз масъалаҳои асосии сиёсати пешгирифтаи давлат ба ҳисоб меравад. Муаллиф самтҳои асосии рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа: маориф, тандурустӣ, фарҳанг, манзили дастрас ва муҳити бароҳатро пешниҳод кардаанд. Аз нуктаи назари муаллиф сифати зиндагӣ ду ҷониби муайяни худро дорад: ҷониби объективӣ ва субъективӣ. Меъёри арзёбии

объективии сифати зиндагӣ меъёрҳои илмӣ ба эҳтиёт ва манфиатҳои одамон асосёфта мебошанд, ки аз рӯи таносуби онҳо сатҳи қаноатмандии ин талабот ва манфиатҳои онҳоро муайян кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: сифати зиндагӣ, коэффисиенти сатҳи рушд, низоми иқтисодию иҷтимоии минтақавӣ, иқтисодиёт, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ

В данной статье рассматривается необходимость развития социальной инфраструктуры как ключевой задачи социально-экономического развития региона. В современных экономических условиях внимание к уровню и качеству жизни считается одним из главных вопросов политики государства. Авторы предложили основные направления развития социальной инфраструктуры региона: образование, здравоохранение, культура, доступное жилье и комфортная среда. С точки зрения автора, качество жизни имеет две специфические стороны: объективную и субъективную. Стандартом объективной оценки качества жизни являются научные критерии, основанные на потребностях и интересах людей, по их соотношению можно определить уровень удовлетворения этих потребностей и интересов.

Ключевые слова: качество жизни, коэффициент уровня развития, региональная экономическая и социальная система, экономика, социально-экономическое развитие, социальная инфраструктура.

DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN THE REGION AS A FACTOR OF INCREASING STANDARDS OF LIFE

This article examines the need to develop social infrastructure as a key task of the socio-economic development of the region. In modern economic conditions, attention to the level and quality of life is considered one of the main issues of state policy. The authors proposed the main directions for the development of the region's social infrastructure: education, healthcare, culture, affordable housing and a comfortable environment. From the author's point of view, quality of life has two specific sides: objective and subjective. The standard for objective assessment of the quality of life is scientific criteria based on the needs and interests of people; by their correlation, the level of satisfaction of these needs and interests can be determined.

Key words: quality of life, development level coefficient, regional economic and social system, economy, socio-economic development, social infrastructure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мачидзода Давлатбахт Мачид – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти миллий. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 987-17-06-55. **Почтаи электронӣ:** ndavlatbakht@mail.ru

Сведения об авторе: Маджидзода Давлатбахт Маджид – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 987-17-06-55. **Электронная почта:** ndavlatbakht@mail.ru

Information about the author: Majidzoda Davlatbakht Majid- Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of National Economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 987-17-06-55. **E-mail:** ndavlatbakht@mail.ru

НАҚШ ВА МАВҚЕИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

*Мирзоев Н.Х., -н.и.и., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар
иқтисодиёти ДМТ*

Мирзоев Х.Н.- мутахассиси шӯъбаи бақайдгирӣ ва омили ДМТ

Барои фароҳам овардани рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон, васеъ чорӣ намудани технологияҳои нави рақамӣ, тақозои замони муосир мебошад. Рақамикунонии иқтисодиёт имконият медиҳад, ки амсилаи (моделӣ) муосири рушди иқтисодӣ таҳия ва татбиқ карда, сармоягузори байналмилалӣ ҷалб карда шавад. Истеҳсолоти мавҷуда тағйир дода шавад ва истеҳсолоти инноватсионӣ ба вуҷуд ояд, бозори дохилӣ таъмин карда ва содирот афзоиш дода шавад.

Шакли муосири пешрафти иқтисодиёти ҷаҳон ва фаъолияти тамоми соҳаҳои иқтисодиро самаранок ва мақсаднок истифода бурдани технологияҳои рақамӣ ташкил медиҳанд. Маҳз ин раванд тақозо менамояд, ки фаъолияти ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ бо истифодаи наватарин технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда шаванд. Зеро дар сурати аз мадди назар дур мондани раванди мазкур боиси пастравии иқтисодиёти кишварҳо буда метавонад. Барои пешрафти иқтисодиёт ҳар як кишвар ҷиҳати роҳандозӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ рақамӣ чораҳои зурӯриро андешида бошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин раванд қафо набуда, бо омӯзиши таҷрибаи кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта, кӯшиш менамояд, ки бо роҳҳои мувофиқ ба шароитҳои иқтисодии кишвар ин равандро татбиқ намояд.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 чунин зикр шудааст: "Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавононро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ рақамӣ сафарбар намояд".[1,12]

Иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама дар асоси технологияҳои рақамӣ ба вучуд меоянд. Яъне фаъолияти иқтисодӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин раванд хизматрасониҳои электронӣ, "мол"-ҳои электронӣ дар тичорат васеъ ба роҳ монда мешавад. Ҳамзамон гардиши маблағҳо тавассути воситаҳои электронӣ ба роҳ монда мешаванд, ки омили муҳимтарини тичорати электронӣ мегарданд. Ба вучуд овардани иқтисоди рақамӣ натавон ба савдо ниёз дорад, он инчунин дар соҳаҳои алоҳида ба монанди маориф, тандурустӣ, бонкдорӣ, суғуртавӣ, боркашонӣ ва ғайра низ татбиқпазир аст.

Қиёсати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар соҳаҳои иқтисодии кишвар бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, № 642 Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ки дар зербанди – и банди 1 –уми он оварда шудааст: “Консепсия ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиқлолияти энергетикӣ таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишвар гардад. Рақамикунонии иқтисодиёт барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Консепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар чунин масъалаҳои барои рушди миллии басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли равона гардидааст”.[2,54]

Технологияи босуръат паҳншаванда, фаъолияти гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоиро шаклан дигаргун месозад. Фарогирии васеъшудаи нобаробарии рақамӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва махсусан кӯчактарин кишварҳо, иқтисоди рақамӣ хатари боз ҳам бузургтарро ба бор меорад. Барои аз нав дида баромадани марҳилаву ҳадафҳои рушди бахши рақамӣ ва тарҳи ояндаи ҷаҳонишавии муносибати ҳамаҷониба ба технологияҳои нав, тақвияти шарикӣ ва идоракунии бештар талаб мегардад. Дар кишварҳои пешрафта аксарияти аҳоли ба интернет дастрасӣ доранд ва дар воҳидҳои бузурги истеҳсолӣ автоматикунонӣ дар сатҳи баланд ба роҳ

монда шудааст. Худ аз худ маълум аст, ки автоматикунонӣ аз ресурсҳои меҳнатӣ ҷойҳои корро озод мекунад, ки ин метавонад дар оянда шумораи бекоронро зиёд кунад. [3,23]

Иқтисоди рақамӣ бо сабаби қобилияти ҷамъоварӣ, истифода ва таҳлили миқдори зиёди иттилоотии аз тарафи компютер дастрасшаванда яъне, маълумоти рақамӣ, бо суръати бениҳоят афзоишёбанда идома дорад. Чунин маълумоти рақамӣ дар асоси таҳлили «роҳҳои рақамӣ», ки дар барномаи амалиётҳои гуногуни рақамӣ дар натиҷаи фаъолияти шахсони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё корхонаву ташкилотҳо боқӣ мондаанд, ҷамъ оварда мешаванд. Вобаста ба таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ ва бо тақия бар арзишҳои ахлоқию маънавии хеш, имрӯз ҷомеаи кишварро зарур аст, ки сари масъалаи истифодаи дурусту оқилонаи интернет ва рушди иқтисоди рақамӣ андеша намоем. Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилхукуки иқтисоди ҷаҳонӣ ба ин равандро ташаккули бахшҳои иқтисодии иттилоотӣ, аз ҷумла иқтисоди рақамӣ шомил аст.

Бояд дар мамлакат якҷанд марҳила ва лоиҳаҳои рушди иқтисодии рақамиро дар шароити имрӯза татбиқ намуд: -дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва истифодабарии захираҳои иттилоотӣ бо таъмини дастурҳо ва намудҳои хизматрасонии электрониро бояд муайян ва ҷорӣ намуд; -давлат дар фаъолияти истифодабарии рушди иқтисодии рақамӣ, бозори технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла муассисаҳои корхонаҳои хусусӣ, паркҳои технологӣ ва марказҳои хизматрасониро ташкил намуда, сармоягузори хориҷиро ҷалб намоянд ва барои онҳо шароит фароҳам оваранд; -мутобиқ намудани рушди инфрасохтори замонавии телекоммуникатсионӣ дар шароити муосир, технологияи алоқа ва рушди хизматрасониҳои шабакавӣ, рушди хизматрасониҳои ҳозиразамони иртиботиро бояд ҷорӣ намуд; -дар идоракунии давлат ва соҳаҳои иқтисодӣ, хизматрасониҳои ҳозиразамони электрониро ҷорӣ намуд ва бо кӯмаки иқтисодии рақамӣ, тичорати электронӣ ва дастури таъминоти бозори бояд рушд дод; -ноҳияҳо ва шаҳрҳо бо инфрасохтори худудӣ ва истифодабарии онро тавассути электронӣ идора намудан, хусусан манзили истиқоматӣ ва хизматрасониҳои коммуналӣ - маишӣ, ба роҳ мондани хизматрасониҳои муосири транспортӣ барои «шаҳр ва ноҳияи муосир» ва коркарди «системаи муосир»; -омӯзонидан ва тақмил додани кадрҳои боэътимод, омода намоем кадрҳо то ҷараёни оғози лоиҳаҳо ва ғ.

Барои ба таври васеъ ошкор намудани иқтисодии иҷтимоӣ иқтисодии технологияҳои рақамӣ ва пешгирӣ намудан аз оқибатҳои нохуш, зарур аст, ҳарчи зудтар ҳамкории байни шахриву ноҳиявӣ, давлатӣ ва байналмилалӣ мустақкам карда шавад. Иқтисодии рақамӣ ҳаёт ва ҷомеаи моро бо суръати бесобиқа ва таносуби бемайлони тағйир медиҳад, ҳамзамон имкониятҳо ва мушкилоти бузургро эҷод мекунад

Дар ҳақиқат, имрӯзҳо таваҷҷуҳ ба иқтисоди рақамӣ зиёд аст ва таҳқиқи муҳаққиқони ҷавон дар самти илм ва инноватсия, технологияҳои нав мусоидаткунанда ба шумор меравад. Иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама дар

асоси технологияҳои рақамӣ ба вучуд меояд. Яъне фаъолияти иқтисодӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда мешавад. [9,51].

Захираҳои иттилоотӣ ин ҳуҷҷатҳои алоҳида, массивҳои алоҳида, ҳуҷҷатҳо ва массивҳо дар системаи иттилоотӣ (дар китобхонаҳо, архивҳо, фондҳо, бонки маълумотҳо ва ғайра) мебошанд. Ба ибораи дигар, захираҳои иттилоотии ҷамъият ин иттилооти хусусияти гуногундошта, дар шакли ҳуҷҷатҳо, базаи маълумотҳо ва базаи донишҳо таҷассумёфта мебошад. Дар раванди фаъолияти истехсолӣ иттилоот, захираҳои иттилоотӣ ҳамчун нишондиҳандаи алоҳидаи иқтисоди рақамӣ дида баромада мешавад, ки яке аз элементҳои муҳимтарини идоракунии ҳозиразамон ба ҳисоб меравад. Байни захираҳои иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ ва дигар захираҳо (моддӣ, молиявӣ, энергетикӣ ва ғ.) як ҷиҳати умумият вучуд дорад: ҳамаи захираҳои номбаршуда шароитҳои зарурӣ ва элементҳои дилхоҳи фаъолияти истехсолӣ ба шумор мераванд ва истифодабарии онҳо хароҷотҳои мувофиқро, ки бо амалиётҳои асосии табдилдиҳӣ алоқаманданд талаб менамояд. Аммо байни захираҳои иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ ва дигар намуди захираҳо фарқияти ҷиддӣ мавҷуд аст, ки аз ҳама муҳимаш иттилоот бо гузашти вақт буда, он ҳеҷ гоҳ нест намешавад, ҳатто метавонад садҳо маротиба истифода шавад ва васеъшавии он низ тамоман маҳдудият надорад[4,368].

Ҳангоми истифодабарии захираҳои иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ дар равандҳои тиҷоратии корхона ба он якчанд талаботҳо пешкаш карда мешаванд, ки ба онҳо дохил мешаванд: -саривактӣ – гирифтани захираҳои иттилоотӣ дар муҳлатҳои муқарраршуда; -саҳеҳият – муайянкунандаи зинаи имконпазири хурдашавии захираҳои иттилоотии ҳам воридшаванда ва ҳам натиҷавӣ, ки дар натиҷаи он фаъолияти самаранокии корхона нигоҳ дошта мешавад; -кифоягӣ – эҳтимолияти пуррагии захираҳои иттилоотиро барои ҳалли масъалаҳои идоракунии корхона муайян мекунад; -муроҷиатнокӣ – равон кардани самти мақсадноки захираҳои иттилоотро ба мутахассисе, ки барои вай ташкили самаранокии бизнес-равандҳои равандҳои корхона ҷолиби диққат аст; -саҳеҳияти ҳуқуқӣ – мувофиқкунонии захираҳои иттилоотӣ бо ҳуҷҷатҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва батартибдарории онҳо; -истифодабарии бисёркарата; -суръати баланди ҷамъкунӣ, коркард ва интиқол; -фаврият – қобилияти иттилоот барои коркарди лозима ва қабули қарорҳо дар шароити тағйирёбанда.

Захираҳои иттилоотӣ ва иқтисоди рақамӣ ҳамчунин бо имкониятҳои ҷамъшавандагӣ, захирашавӣ дар барандаҳои моддӣ, интиқол бо суръати баланд ва дараҷаи баланди ҷамъбастшавӣ тавсиф дода мешаванд[7,68].

Аз ин ҷо бар меояд, ки дар назария ва амалияи ҷорикунии равандҳои идоракунӣ барои баланд бардоштани ҳосилнокии омилҳои сифатии рушди иқтисодии корхона, тезонидани равандҳои динамикӣ ва инноватсионии он бояд хусусияти афзояндагии иқтисодиёти рақамӣ ба назар гирифта шавад.

Дар ин шароитҳо яке аз масъалаҳои муҳимтарини идоракунӣ ҳозиразамон муайянкунии баҳодиҳии ҳақиқии иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад, ки инҳоро дарбар мегирад: -хароҷотҳои, ки бо омодакунии иқтисодиёти рақамӣ барои ҳалли масъалаҳо дар идоракунии корхона

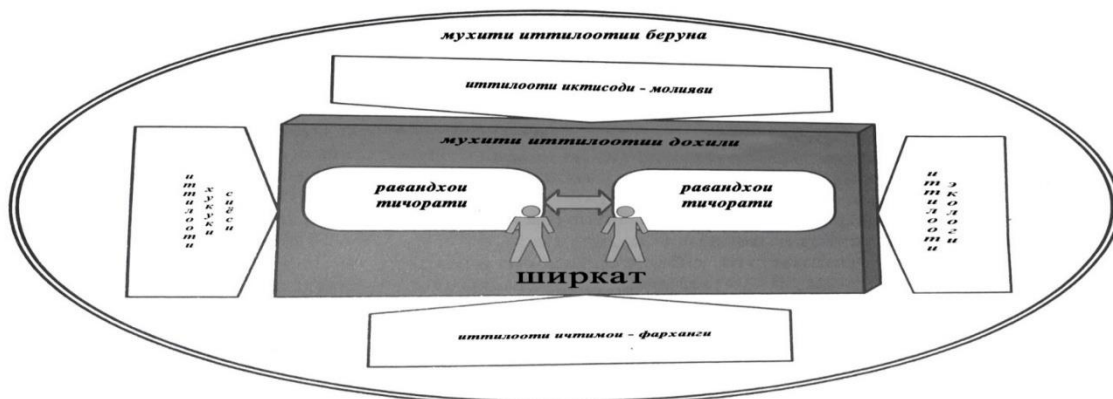
алоқаманданд; -истифодаи самараноки иқтисодиёти рақамӣ дар раванди идоракунии корхонаҳо.

Харочотҳо барои иқтисодиёти рақамӣ ва оморасозии иттилоот аз харочотҳо барои истеҳсоли арзишҳои моддӣ, бо вучуд доштани номуайянии хос, фарқ мекунад. Бо назардошти он, ки иқтисодиёти рақамӣ хусусияти маҳсулотро гирифта бошад ҳам, масъалаи ҷустуҷӯи ҳаққонии харочотҳои лозима барои оморасозии иттилоот боқӣ мемонад. Ифодаи миқдории он дар баробари бо харочотҳои муҳими меҳнатӣ барои истеҳсоли арзишҳои моддӣ баробар шуда метавонад. [6,215]

Он ҳолате, ки агар иттилооти бадастомада бо таври ихтиёрӣ истифода мешавад ин маънои онро надорад, ки иттилоот метавонад аз тарафи дилхоҳ шахс истифода шавад. Мазмуни ҳалқунандагӣ ҳамеша дастрасии ҳақиқиро ба захираҳои иттилоотӣ доро мебошад, ки дар таҷриба одатан дар зинаи кам ё зиёд маҳдуд карда шудааст. Имконияти дорои иттилооти муҳим барои ҳалли масъалаҳои идоракунии яке аз талаботҳои ҳатмӣ дар раванди вазифагузории корхона мебошад.

Ҷоиданокии иқтисодии иқтисодиёти рақамӣ дар алоқамандӣ ба дигар арзишҳои моддӣ ба воситаи омилҳои вақт ва сифат муайян карда мешавад. Иттилооти кӯҳнашуда ва ё нопурра на танҳо метавонад беарзиш бошад, балки метавонад ба аздастдихии арзиши корҳо, маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои дар асоси онҳо бавучудодамада оварда расонад. Муҳим он аст, ки шароитҳои сифатноки алоқамандии байни иқтисодиёти рақамӣ ва дигар элементҳои раванди истеҳсолии корхона таъмин карда шавад. Ин масъала бо масъалаҳои мураккаб ва истифодаи ниҳони сифатноки захираҳои моддӣ ва меҳнатӣ алоқаманд аст. Инчунин вай ба масъалаи истифодаи сармояи асосӣ, ки он пеш аз ҳама ба муайянкунии ҳиссаи харочотҳо барои тараққиёти инфрасохтори иттилоотӣ – технологӣ, ки ин дар навбати худ шароити сарфи дигар захираҳоро дар раванди фаъолияти истеҳсолии корхона таъмин мекунад, алоқаманд аст. [6,215]

Идоракунии захираҳои иттилоотӣ, ки дар худ амалиётҳои ҷамъкунӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоотро дарбар мегирад, дар замони ҳозира яке аз вазифаи алоҳидаи идоракунии аст, ки иттилооти дохилӣ ва берунӣ низ ба зиммаи он гузошта шудааст.

Расми 1. Ташкилкунии захираҳои иттилоотии корхона

Захираҳои иттилоотии беруна ҳамчун захираҳои иттилоотии берунии корхона шаклбандӣ мешаванд ва муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодӣ ва сиёсиро, ки берун аз он фаъолият мекунад, инъикос мекунанд. Иттилооти бадастомада алоқамандии байни корхона ва мизочони потенциалии он, ҳамчунин рақибонашонро инъикос мекунад. Корхона бояд мунтазам аз болои қисматҳои асосии иқтисодиёти рақамӣ назорат барад, ки ба он иттилооти молиявӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, экологӣ ва дигар иттилоот дохил мешавад.

Захираҳои иттилоотии дохилӣ ҳамчун муҳити иттилоотии даруна ба ҳисоб мераванд ва маҷмӯи зершӯбаҳои сохтори корхона, ки дар он мутахассисон кор мекунанд, муносибатҳои технологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайраро муайян мекунад. Муҳити дохилии иттилооти корхона ҳамаи бизнес-равандҳои корхонаро дарбар мегирад, ки ин имконияти қабули қарорҳои оптималии идоракунии, идоракунии вазифагузори корхона, таҳлили масъалаҳои бавучудомада, сохтани маҳсулотҳои нав ва хизматрасониҳо ва ғайраҳоро дарбар мегирад. [8,111]

Умуман муҳити иттилоотии корхона омили системавии ҳамаи фаъолияти истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад. Такмили рушди идоракунии, муносибати системавиро ба ҳамаи равандҳои иттилоотӣ талаб мекунад, ки ин амалигардонии босифати бизнес-равандҳои корхонаро таъмин менамояд. Махсусан, барои ҳамин тағйиротҳои кулӣ дар механизмҳои иқтисодии идоракунии корхона, дар тақсмоти вазифаҳо, ҳуқуқҳо ва масъулиятҳо дар ҳамаи зинаҳои сохторҳои ташкилот бояд илова ва мустаҳкам намудани, рушди базаи модии идоракунии истифодаи оқилонаи амалиётҳо ва равандҳои фаъолияти идоракунии дар асоси технологияи иттилоотии муосир амалӣ гардонида шаванд, ки дорои захираҳои иттилоотии актуалӣ бошанд. Ташкилот ва корхонаҳои муосир шаклҳои гуногун, хусусан дар намуди фаъолияти иқтисодӣ, системаҳои ташкилии мураккабро пешкаш мекунанд, ки қисмҳои таркибии он фондҳои асосӣ ва гардон, захираҳои моддӣ меҳнатӣ ва дигар захираҳо мебошанд, ки доимо тағйир меёбанд ва дар алоқамандии мураккаби байниҳамдигарӣ ҷойгиранд. Тараққиёти бо суръати замони муосир ба афзоиши ҳаҷм ва мураккабии масъалаҳо оварда мерасонад, ки дар соҳаҳои ташкили истеҳсолот, равандҳои банақшагири ва таҳлил, қарорҳои молиявӣ, алоқа бо таъминкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулот, идоракунии фаврӣ, ки онро бе ташкили системаи автоматикунонидашудаи идоракунии тасаввур кардан ғайриимкон аст, ҳал карда мешавад. Системаҳои иттилоотии автоматикунонидашуда ин маҷмӯи иттилоот, усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ, дигар воситаҳои техникӣ, барномавӣ, технологӣ ва мутахассисон мебошад, ки барои коркарди иттилоот ва қабули қарорҳои идоракунии пешбинӣ шудааст. Системаи иттилоотии идоракунии бояд масъалаҳои ҷорӣ банақшагирии стратегӣ ва тактикӣ, баҳисобгирии муҳосиботӣ ва идоракунии фаврии корхонаро ҳал намояд. Дар баробари ин, бисёри масъалаҳои ҳисобгири бе хароҷотҳои иловагӣ бо роҳи коркарди дубораи маълумотҳои идоракунии фаврӣ ҳал карда мешаванд.

Маълумотҳои ғавриро дар рафти амалкунии системаҳои иттилоотии автоматикунонидашуда истифода карда, роҳбар метавонад захираҳои корхонаро (моддӣ, молиявӣ ва кадрӣ) ба нақша ғирад ва баробар намояд, натиҷаҳои қарорҳои идоракуниро ҳисоб кунад ва баҳо диҳад, идоракунии ғаврии арзиши аслии маҳсулот, рафти иҷроиши нақша, истифодаи захираҳо ва ғайраро ба роҳ монад.

Ҳамин тариқ, системаи иттилоотии автоматикунонидашудаи идоракунии имиконият медиҳад: -баландбардории дараҷаи қарорҳои қабулшаванда аз ҳисоби ғаврияти ҷамъкунии, интиқол ва коркарди иттилоот; -таъмини саривақтии қабули қарорҳо аз рӯи идоракунии ташкилот дар шароити иқтисоди бозорӣ; -ба даст овардани рушди сифатноки идоракунии аз ҳисоби пешниҳоди саривақтии иттилооти зарурӣ ба роҳбарони ҳама зинаҳои идоракунии аз ҳисоби фонди ягонаи иттилоотӣ; -ҳамоҳангсозии қарорҳо, ки дар зинаҳои гуногуни идоракунии ва зершӯбаҳои сохтори гуногун; -таъмини рушди ҳосилнокии меҳнат, ихтисоркунии талафотҳои ғайриистеҳсолӣ аз ҳисоби иттилоотикунони ҳаёти идоракунии оид ба ҳолати ҷорӣи объекти иқтисодӣ ва ғайра.

Маҷмӯи зиёд ва гуногуни системаҳои иттилоотии автоматикунонидашуда вуҷуд дорад, ки аз рӯи аломатҳои гуногун ғурӯҳбандӣ мешаванд ва дар расми 2 оварда шудаанд:

Расми 2. Ғурӯҳбандии системаи иттилоотии втоматикунонидашуда

Дар алоқамандӣ бо аломати ғурӯҳбандӣ аз рӯи зинаи идоракунии давлатӣ системаи иттилоотии автоматикунонидашуда ба давлатӣ, ҳудудӣ тақсим мешаванд, ки системаи иттилоотии дараҷаи баланд дар зинаи идоракунии ҳисоб мешаванд. Системаи иттилоотии таъиноти давлатӣ ҳали масъалаҳои хизматрасониҳои иттилоотии дастгоҳи идоракунии маъмуриро ҳал намуда, амалкунии ҳамаи минтақаҳои кишварро таъмин менамояд.

Системаи иттилоотии ҳудудӣ барои ҳалли масъалаҳои иттилоотии идоракунии объектҳои маъмурӣ – ҳудудӣ, ки дар минтақаи муайян ҷойгир шудаанд, пешбинӣ гардидаанд. Ғурӯҳбандӣ аз рӯи амалкунии соҳаи объекти иқтисодӣ ба ғаъолияти истеҳсолӣ – ҳоҷагии корхона ва ташкилотҳои гуногун равона шудаанд. Ба онҳо системаи иттилоотии автоматикунонидашудаи саноат, кишоварзӣ, нақлиёт, алоқа, системаи

иттилоотии автоматикунонидашудаи бонк ва ғайра дохил мешаванд. [5,180]

Аз рӯйи намуди равандҳои идоракунии системаи иттилоотӣ ба намудҳои зерин ҷудо мешаванд. Системаи иттилоотии идоракунии равандҳои технологӣ – барои автоматикунонии равандҳои технологӣ гуногун пешбинӣ шудаанд. Системаи иттилоотии идоракунии равандҳои ташкилӣ – технологӣ аз худ системаҳои бисёрзинавино пешкаш мекунанд, ки дорои системаи иттилоотии идоракунии равандҳои технологӣ ва системаи иттилоотии идоракунии корхона мебошанд. Аз ҳама тақсимои зиёдро системаи иттилоотии идоракунии ташкилӣ гирифтааст, ки барои автоматикунонии вазифаҳои идоракунии ҳаёти кормандон пешбинӣ шудааст. Истифодаи васеъ ва гуногунияти ин системаро ба назар гирифта, одатан системаҳои иттилоотии гуногун дар ҳамин мазмун фаҳмида мешаванд. Ба ин ғуруҳи системаи иттилоотӣ, системаҳои иттилоотии ширкатҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсолии объекти иқтисодӣ – корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ дохил мешаванд. Вазифаи асосии чунин системаҳои назорати фаврӣ ва танзимкунии, ҳисобгирии фаврӣ ва таҳлил, банақшагирии фаврӣ ва мақсаднок, ҳисобгирии муҳосиботӣ, идоракунии фуруш ва таъминкунии, ҳалкунии дигар масъалаҳои иқтисодӣ ва ташкилӣ.

Системаи иттилоотии маҳдудшуда барои автоматикунонии ҳамаи вазифаҳои идоракунии корхона пешбинӣ шудаанд ва ҳамаи давраи вазифагузорию объекти иқтисодӣ – аз корҳои илмӣ – тадқиқотӣ, лоиҳасозӣ, тайёркунии, барориш ва фуруши маҳсулот сар карда то таҳлили ба роҳ мондани маҳсулотро дарбар мегирад. Системаи иттилоотии корпоративӣ-барои автоматикунонии ҳамаи вазифаҳои идоракунии корхона ё ширкат истифода мешавад, ки байни зершӯбаҳо, филиалҳо ва офисҳои алоҳидаи корхона умумияти минтақавӣ дорад. Системаи иттилоотии илмӣ – тадқиқотӣ ҳалли масъалаҳои илмӣ-тадқиқотиро дар асоси усулҳо ва моделҳои иқтисодӣ – риёзӣ ба роҳ мемонад. Системаи иттилоотии омӯзанда барои тайёркунии мутахассисон дар системаи маориф, хангоми азнавтайёркунии ва тақмили ихтисоси кормандони соҳаи гуногуни иқтисод истифода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017

2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - аз «30» декабри соли 2019, № 642

3. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. ва дигарон «Системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт» Душанбе 2016. - 223 саҳ.

4. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. Роль и место автоматизированных информационных систем в национальной экономике /Н.Х. Мирзоев, Р.Б. Шерматов// Материалы международной научно-практической-конференции на тему “Реализация целей устойчивого развития: зарубежная и национальная практика”/-Душанбе, 13 октября 2020.С.-368-372.

5. Мирзоев Н.Х. Автоматикунонии равандҳои иттилоотӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ/ Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонии босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (ш. душанбе, 17 феввали соли 2023) сах. 177-181

6. Мирзоев Н.Х. Заминаҳои рақамисозии иқтисодиёт ва таъсири он дар рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ/ Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Муаммоҳои ташаккули ва рушди иқтисоди рақамӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Душанбе, 18-уми ноябри соли 2022). -Душанбе, 2022. -с.215-220

7. Норов Х.Ф., Шамсов И.С. Қиличева М.М. Менечменти иттилоотӣ. Душанбе-2014.- 320 сах.

8. Раҳимов Ф.С. Шерматов Р.Б., «Система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёт» Душанбе 2018.- 280 сах.

9. Юсупов Ш.Н. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат. Паёми ДМТ Баҳши илмҳои иҷтимоӣ -иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2023. № 9. с. 23

НАҚШ ВА МАВҚЕИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки таҷрибаи кишварҳои пешрафта, дар ин самт каме пешравӣ доранд, дар пешбурди иқтисодиёти рақамӣ махсусан қобили таваҷҷуҳ аст. Имрӯзҳо дар тамоми манотиқи олам илму технология рушд карда, дар ин раванд падидаҳои нав ба нав ба вуҷуд меоянд. Барои баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматрасонӣ, маҳсулнокии натиҷаи фаъолияти худ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ аз технологияҳои нави иттилоотӣ мунтазам истифода мекунанд. Дар шароити имрӯза рушди босуръати техника, технология ва барномасозӣ фаъолияти башарро қуллан тағйир додааст. Имрӯзҳо садҳо намуди техникаҳои ҷадиди замонавӣ кашф ва ба истифода дода шудааст. Дар ин раванд, кашфи технологияи компютерӣ, ихтироъ ва роҳандозии шабакаи глобалии интернет аз нодиртарин дастовардҳои асри гузашта ба шумор мераванд. Яке аз механизмҳои муҳими таъмини шаффофият ва иштироки фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди идоракунӣ ин иқтисоди рақамӣ мебошад. Мушкилоти иқтисоди рақамӣ дар системаи идоракунӣ, ки аз таҷрибаи кишварҳои пешрафта бар меоянд ва боиси пайдоиши касбҳои нав мешаванд, метавонанд дар оянда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал оянд. Аммо дар баробари ин, автоматикунонӣ боиси пайдо шудани касбҳои нав мегардад, ки ин ба захираҳои меҳнатӣ дар бобати гирифтани маҳорати иловагӣ ё баланд бардоштани ихтисос талаботи нав мегузорад. Одатан мутахассисоне, ки дар соҳаи технологияи рақамӣ фаъолият менамоянд барои баланд бардоштани самаранокии меҳнат кушиш менамоянд. Ба ибораи дигар, иқтисодиёти рақамӣ "қувваи қорӣ рақамиро" талаб мекунад. Дар ин замина, рақамикунонӣ ба довтолабони қор имкон медиҳад, ки тавассути истифодаи порталҳои муносири ҷустуҷӯи рақамӣ ва дастрасӣ ба маҳзани васеи ҷойҳои ҳолӣ имкониятҳои касбиро

беҳтар кунанд. Раванди ба кор қабул кардан ва ҷустуҷӯи кор суръат мегирад, ки ин сатҳи бекориро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ коҳиш медиҳад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, иттилоот, техника, технология, телекоммуникатсия, барнома, маълумот, ҷомеаи иттилоотӣ, идоракуни давлатӣ, сомона, интернет, рушди иқтисодӣ, иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ, молҳои электронӣ, шабакаҳои интернетӣ, захираҳои иттилоотӣ, Системаи иттилоотии корпоративӣ, Системаи иттилоотии илмӣ – тадқиқотӣ, технологияи иттилоотӣ

РОЛЬ И МЕСТО ЭЛЕКТРОННЫХ УСЛУГ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

В статье обосновано, что в продвижении цифровой экономики особого внимания заслуживает опыт развитых стран, добившихся определенного прогресса в этом направлении. Сегодня наука и технологии развиваются во всех регионах мира, и в этом процессе возникают новые явления. В целях повышения эффективности и качества оказания услуг, продуктивности результатов своей деятельности органы государственной власти и местного самоуправления регулярно используют новые информационные технологии. В современных условиях бурное развитие технологий, техники и программирования коренным образом изменило деятельность человека. Сегодня открыты и внедрены в использование сотни видов современных технологий. В этом процессе открытие компьютерных технологий, изобретение и запуск глобальной сети Интернет относятся к числу редчайших достижений прошлого столетия. Одним из важных механизмов обеспечения прозрачности и активного участия гражданского общества в процессе управления является цифровая экономика. Проблемы цифровой экономики в системе управления, которые возникают из опыта развитых стран и приводят к появлению новых профессий, могут возникнуть в будущем и в Республике Таджикистан. Но в то же время автоматизация приводит к появлению новых профессий, что предъявляет новые требования к трудовым ресурсам в плане получения дополнительных навыков или повышения своей квалификации. Обычно специалисты, работающие в сфере цифровых технологий, стараются повысить эффективность работы. Другими словами, цифровая экономика требует «цифровой рабочей силы». В этом контексте цифровизация позволяетискателям работы улучшить возможности карьерного роста за счет использования современных цифровых поисковых порталов и доступа к широкой базе вакансий. При этом ускоряется процесс найма и поиска работы, что снижает уровень безработицы в мировом сообществе.

Ключевые слова: цифровая экономика, информация, техника, технология, телекоммуникации, программа, данные, информационное общество, государственное управление, веб-сайт, интернет, экономическое развитие, экономика, цифровые технологии, электронные товары, сети Интернет, информационные ресурсы, корпоративная информационная система, информационная система, научно-исследовательская, информационная технология

THE ROLE AND POSITION OF ELECTRONIC SERVICES IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

Annotation. The article substantiates that in promoting the digital economy, the experience of developed countries that have achieved certain progress in this direction deserves special attention. Today, science and technology are developing in all regions of the world, and in this process new phenomena are emerging. In order to increase the efficiency and quality of service delivery, the productivity of the results of their activities, state authorities and local governments regularly use new information technologies. In modern conditions, the rapid development of technology, engineering and programming has radically changed human activity. Today, hundreds of types of modern technologies have been discovered and put into use. In this process, the discovery of computer technology, the invention and launch of the global Internet are among the rarest achievements of the last century. One of the important mechanisms for ensuring transparency and active participation of civil society in the governance process is the digital economy. Problems of the digital economy in the management system, which arise from the experience of developed countries and lead to the emergence of new professions, may arise in the future in the Republic of Tajikistan. But at the same time, automation leads to the emergence of new professions, which places new demands on labor resources in terms of acquiring additional skills or improving their qualifications. Typically, digital professionals are looking to improve their work efficiency. In other words, the digital economy requires a “digital workforce.” In this context, digitalization allows job seekers to improve their career opportunities through the use of modern digital search portals and access to a wide database of vacancies. At the same time, the hiring and job search process is accelerated, which reduces the unemployment rate in the global community.

Keywords: digital economy, information, equipment, technology, telecommunications, program, data, information society, public administration, website, Internet, economic development, economics, digital technologies, electronic goods, Internet networks, information resources, corporate information system, information system, research, information technology

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Неъматулло Ҳакимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918-35-35-14.

Мирзоев Хусрав Неъматуллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, мутахассиси шуъбаи бақайдгирӣ ва омор. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 908-00-09-21.

Сведения об авторах: Мирзоев Неъматулло Ҳакимович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918-35-35-14.

Мирзоев Хусрав Нейматуллоевич - Таджикский национальный университет, специалист отдел регистрации и статистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 908-00-09-21.

Information about the authors: Mirzoev Nematullo Hakimovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918-35-35-14. **E-mail:** **Mirzoev Khusrav Nematulloevich** - Tajik National University, specialist, registration and statistics department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 908-00-09-21.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

*Мусинов А.С.- н.и.и., дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва
ҳифзи маълумоти ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ.*

*Холиқзода Ш.С.-магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи
маълумоти ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ,*

*Абдуллоев М.Н.-магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи
маълумоти ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ*

Чомеаи иттилоотӣ, ки инсоният ба сӯи он устуворона ҳаракат мекунад, мақоми иттилоотро ба куллӣ тағйир дода, иқтидори онро ҳамчун манбаи мусбат васеъ намуда, имкониятҳои шадиди манфии онро ошкор месозад.

Иттилоот одамонро ихота кардааст, аз ин рӯ ҳар чомеаро метавон иттилоотӣ ҳисоб кард. Аммо омӯзиши иттилоот ҳамчун манбаи стратегии рушди инсоният собит кардааст, ки он метавонад эътимодноқ ва мубрам бошад, вале дар шакли амн ва беҳатар нигоҳ дошта намешавад, ҳар як иттилоот барандаи худро дорад ва тавассути каналҳои алоқа интиқол дода мешавад. Дар шакли умумиаш информатсия ин маълумотест, ки новобаста аз шакли муаррифиаш аз ҷониби шахс ё таҷҳизоти махсус ҳамчун инъикоси далелҳои олами моддӣ дар ҷараёни муошират қабул карда мешавад.

Аз ин рӯ, тавассути дучори таъсири иттилоотӣ ҳам шахсият ва ҳам чомеа метавон давлатро идора кард. Ибораи машҳури Нейтан Майер Ротшильд “Ки соҳиби иттилоот аст, соҳиби ҷаҳон аст” нишон медиҳад, ки чӣ гуна онҳое, ки микдори зиёди иттилоотро дар ҳама гуна масъалаҳо доранд, метавонанд механизмҳои иртиботро деформатсия кунанд, механизмҳои фаъолияти системаҳои асосии чомеаро ноустувор созанд. Аз ин рӯ, дар чомеаи муосир масъалаи беҳатарӣ, эътимоднокӣ, амнияти иттилоотӣ, таъмин ва дастрасии он дар мадди аввал меистад.

Мушкилоти асосии таъмини амнияти иттилоотӣ, ин ҳифзи ҳуди иттилоот мебошад. Давлат ҳифзи иттилоотро дар сатҳи қонунгузорӣ таъмин мекунад ва моро низ аз омили инсонӣ ҳифз карда метавонад.

Тибқи Консепсияи (доктрина) сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30-апрели соли 2008 ва Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 7-ноябри соли 2003 ки қабул гардида аст, амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҳолати амнияти ҳаёти фаҳмида мешавад.

Таҳдиди амнияти иттилоотӣ ба ҳама гуна ҳамлае дахл дорад, ки ба дастрасии ғайриқонунӣ ба маълумот нигаронида шудааст. Таҳдидҳо инчунин метавонанд ҳалалдор шудани амалиёти рақамӣ ё осеб ба иттилоотро дар бар гиранд. Таҳдидҳо метавонанд аз ҷониби фаъолони гуногун, аз ҷумла рақибон, ҳакерҳо, гурӯҳҳои террористӣ, давлатҳо, созмонҳои ҷиноӣ ва ҳатто кормандони созмон пайдо шаванд.

Татбиқи чораҳои бехатарии техникӣ аз ҷониби созмон, аз қабili рамзгузорӣ ва аутентификатсия, боиси хатари фош шудани маълумоти ҳассос мегардад. Ҳамлагарон метавонанд маълумоти шахсии одам ё сирри тижоратии ширкатро барои дуздидани маълумот ё дастрасӣ ба маълумоти муҳим истифода баранд.

Барои таъмини сатҳи дурусти амнияти иттилоотӣ, бояд ҳадди аққал намуд ва усулҳои зерини ҳамлаҳоро донанд ва бехатарии онро риоя намоянд:

1. Барномаи зараровар

Нармафзори зараровар нармафзорест, ки дорои функцияҳои харобиовар, аз қабili нармафзори ҷосусӣ, барномаҳои ҷосусӣ ва вирусҳо мебошад.

2. DDoS-атаки (Distributed Denial of Service - Отказ в обслуживании - Рад намудани система аз хизматрасонӣ).

DDoS-атаки як навъи ҳамлаест, ки дар он ҳамлагарон шабакаро бо миқдори зиёди дархостҳо бор мекунанд, ки дар натиҷа имкони истифода аз хизматҳои система мавриди ҳадаф қарор намегирад.

3. MITM (Man-in-the-Middle)

Ҳамлаи MITM вақте рух медиҳад, ки ҳакерҳо ба алоқаи дучониба ворид мешаванд. Пас аз боздоштани трафик, онҳо метавонанд маълумотро филтр карда дузданд.

4. Фишинг

Ҷосусии паёмҳои қалбакӣ, ба монанди почтаи электронӣ, истифода мебарад, то қабулкунандаро барои кушодани он ва иҷрои амали мушаххас фиреб диҳад.

5. Амалигардони SQL-код (Внедрение SQL-кода)

Амалигардони SQL-код ҳамлаест, ки дар натиҷаи ворид кардани беиҷозат ва иҷрои коди зараровар ба сервере, ки SQL-ро истифода мебарад, ба вучуд меояд.

6. Маскарад

Амалҳо дар системаи иттилоотӣ аз номи шахси дигар дар сомонии ширкат мебошад, яъне интиқоли маълумоти бардурӯғ дар система аз номи шахси дигар ва воридшавӣ ба системаи иттилоотӣ бо истифода аз маълумоти корманди дигар (бо боздоштани пешакии парол) мебошад.

Хулоса ва тавсияҳо.

Дар айни замон, қариб ҳамаи маълумот ба шакли электронӣ табдил дода мешавад. Дар баробари гузаштани иттилоот ба муҳити рақамӣ усулҳои дастрасии беиҷозат ба он низ такмил меёбанд. Таҳия ва таъмини воситаҳои амнияти иттилоот ҳоло ба як соҳаи босуръат рушдёбанда табдил меёбад. Аммо азбаски роҳҳои зиёди воридшавии ғайриқонунӣ вучуд доранд, усулҳои муҳофизат набояд танҳо бо таъмини воситаҳои техникӣ ё барномавӣ маҳдуд шаванд.

Музокирот оид ба ҳифзи байналмилалии ҳуқуқи захираҳои иттилоотии шабакавӣ, аз ҷумла маълумоти шахсӣ, моликияти зехнӣ, инчунин ҳуқуқи муаллиф ба маводи паҳншуда дар Интернет ва дигар шабакаҳо оғоз кардан зарур аст. Дар сатҳи байналмилалӣ зарур аст, ки имкони назорат ва маҳдуд кардани паҳншавии иттилооти қабех тавассути Интернет, ки ахлоқи ҷамъиятро таҳқир мекунад, таблиғи бардурӯғ, муомилоти қаллобӣ ва дигар маводҳое, ки ба саломатии ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоии шахрвандон таъсири манфӣ мерасонанд, баррасӣ карда шавад.

Барои роҳ надодан ба ихроҷи иттилоот дар ташкилот, бояд кафолат дода шавад, ки ҳар як корманд танҳо ба маълумот ва воситаҳои техникӣ, ки бевосита бо онҳо кор мекунад, дастрасии шахсӣ дошта бошад. Аммо, бо вучуди ин, шумо метавонед худро муҳофизат кунед ва беҳтараш самаранок истифода бурдани воситаҳои ҳифзи техникӣ ва барномавӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ярочкин В.И. Информационная безопасность.-Москва : Гаудеамус, 2014. - 802 с.
2. Гафнер В.В. Информационная безопасность : учеб. Пособие. В.В. Гафнер.- Ростов на Дону : Феникс, 2010. - 324 с.
3. Суходолов Е.А. Антонян, М.В. Рукинов Блокчейн в цифровой криминологии: постановка проблемы 2019. № 4. -с 555-563.
4. Булай Ю.Г. Профилактика и противодействие киберпреступности, а также международным киберугрозам / Академическая мысль. -2017. -№ 1. - с. 31-35.
5. Лагутин П.Д. Киберпреступность как актуальная угроза обществу.
6. Молодой ученый. -2018. -№ 42 (228). -С. 108-109.
7. Карпова Д.Н. Киберпреступность: глобальная проблема и ее решение. Власть.- 2014. -№ 8. - С. 46–50.
8. Ларина Л.Ю. Уголовная ответственность за неправомерное воздействие на критическую информационную инфраструктуру России / 2017. № 3. - С. 22-25.
9. Гольяпина И.Ю. Система информационного законодательства: вопросы теории / Проблемы права. - 2014. -№ 3 (46). - с. 95-99.
10. Никонов А.И. Системы защиты информации и их место в политике безопасности / Вестник НГИЭИ. - 2016. - № 8 (63). - с. 48-54

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

Дар мақола робитаи байни мафҳумҳои технологияҳои рақамӣ ва бехатарии иттилоотӣ баррасӣ шуда, масъалаҳои кунунии таҳдидҳо ба бехатарии иттилоот дар заминаи трансформатсияи рақамӣ ва таҳлили маълумот оид ба ҷинойтҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ мебошад.

Калидвожаҳо: бехатарии иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ, ҳамлаҳо, таҳдидҳо, ҷосусӣ, паёмҳои қалбакӣ.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ

В статье рассматривается взаимосвязь понятий цифровых технологий и информационной безопасности, актуальные вопросы угроз информационной безопасности в условиях цифровой трансформации и анализа данных о преступности с использованием цифровых технологий.

Ключевые слова: информационная безопасность, цифровые технологии, атаки, угрозы, шпионаж, фейковые сообщения.

PROVIDING INFORMATION SECURITY IN DIGITAL TECHNOLOGIES

The article examines the relationship between the concepts of digital technologies and information security, current issues of threats to information security in the context of digital transformation and analysis of crime data using digital technologies.

Keywords: information security, digital technologies, attacks, threats, espionage, fake messages.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусинов Абдуали Сайвалиевич – Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ., номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот. **Суроға:** 735042 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони академик Раҷабовҳо 10. **Телефон:** +992 901-03-00-66. **Почтаи электронӣ:** musinovabduali@gmail.com.

Холиқзода Шахзод Сарвар - Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот. **Суроға:** 735042 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони академик Раҷабовҳо 10. **Телефон:** +992 903-40-74-74. **Почтаи электронӣ:** Shohzod@mail.ru. **Абдуллоев Муҳаммад Насриддинович** - Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот. **Суроға:** 735042 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони академик Раҷабовҳо 10. **Телефон:** +992 113 37-55-55. **Почтаи электронӣ:** AbdulloevM@gmail.com.

Информация об авторах: Мусинов Абдуали Сайвалиевич – Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими кандидат экономических наук, доцент кафедры информационные технологии и защита информации **Адрес:** 735042 Республика Таджикистан ш. Душанбе, проспект Академика

Раджабова, 10. **Телефон:** +992 901-03-00-66. **Электронная почта:** musinovabduali@ gmail.com

Халикзода Шахзод Сарвар – Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими магистрант кафедры информационные технологии и защита информации. **Адрес:** 735042 Республика Таджикистан ш. Душанбе, проспект Академика Раджабова, 10. **Телефон:** +992 903-40-74-74. **Электронная почта:** Shohzod@ mail.ru.

Абдуллоев Мухаммад Насриддинович – Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими магистрант кафедры информационные технологии и защита информации. **Адрес:** 735042 Республика Таджикистан ш. Душанбе, проспект Академика Раджабова, 10. **Телефон:** +992 11-337-55-55. **Электронная почта:** AbdulloevM@ gmail.com

Information about the authors: Musinov Abduali Sayvalievich- Tajik Technical University named after academician M.S. Oshimi, Candidate of Economic Sciences Associate Professor Information technologies and information protection. **Address:** 735042 Republic of Tajikistan highway. Dushanbe, Academician Rajabov Avenue, 10. **Phone:** +992 901-03-00-66. **E-mail:** [musinovabduali@ gmail.com](mailto:musinovabduali@gmail.com).

Khalikzoda Shahzod Sarvar – Tajik Technical University named after Academician M.S. Oshimi, Master's student of the Department of Information Technologies and Information Security. **Address:** 735042 Republic of Tajikistan highway. Dushanbe, Academician Rajabov Avenue, 10. **Phone:** +992 903-40-74-74. **Email:** Shohzod@ mail.ru.

Abdulloev Muhammad Nasriddinovich – Tajik Technical University named after Academician M.S. Oshimi, Master's student of the Department of Information Technologies and Information Security. **Address:** 735042 Republic of Tajikistan highway. Dushanbe, Academician Rajabov Avenue, 10. **Phone:** +992 11-337-55-55. **Email:** AbdulloevM@ gmail.com.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

*Пулодова Х.Ш. – доцент кафедры управления
экономики и маркетинга, ГОУ ХГУ имени Б. Гафурова*

*Рахматов Б.К. – доцент кафедры
бухгалтерского учета и налогообложение ДГУ*

*Каримова Н.Р. – преподаватель кафедры
банковское дело ГГОУ ХГУ имени Б. Гафурова*

Становление и развитие инновационной экономики предполагает реализацию и осуществление инновационной политики на национальном уровне, предусматривающее стимулирование инновационных процессов с участием государства, а также создание институтов и механизмов управления процессами формирования инновационного потенциала, направленное на обеспечение устойчивого экономического развития.

Для Республики Таджикистан чрезвычайно актуальным является активизация процесса перехода к инновационной экономике с учётом формирования национальной инновационной системы и управления процессами формирования инновационного потенциала. В послании

Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12.2017 года отмечается, что «...дальнейшее продвижение страны предвидится в индустриальной и инновационной форме, в достижении этой цели очень важным представляется повышение эффективности переработки и конкурентоспособности отечественной продукции с использованием современных технологий». [1]

Неравномерный экономический рост, высокая конкуренция на рынках научного производства, ограниченные возможности финансирования НИОКР можно отнести как одну из причин роста интереса к изучению вопросов, связанных с ролью науки в инновационном развитии стран.

Исторический опыт цивилизации показывает, что накопление и использование новых знаний положительно сказывается на успешном развитии общества. От того, какой тип научно-экономических отношений выбирает государство, зависят интенсивность и эффективность НИОКР и его роль в инновационном развитии.

Уровень национальных расходов на НИОКР-это относительная величина, рассчитанная как общая сумма государственных и частных расходов на НИОКР за календарный год, включая государственные бюджеты всех уровней, экономические бюджеты, гранты и пожертвования от частных фондов и неправительственных организаций.

Уровень расходов на НИОКР выражается в процентах от валового внутреннего продукта (ВВП). Показатель рассчитывается на основе данных национальной статистики и международных организаций. В качестве источника информации выступает база данных Института статистики Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО), которая обновляется ежегодно. В соответствии статистических данных Института статистики Организация Объединённых Наций по вопросам образования, науки и культуры затраты на науку в валовом внутреннем продукте (ВВП) Республика Таджикистан занимает 97-е место, составляет – 0,1%.

Следует, отметить, что в постиндустриальных государствах складывается совершенно иная ситуация в научно-технической сфере. Статистика показывает устойчивую тенденцию к развитию затрат на НИОКР по сравнению с ростом ВВП. Это происходит на фоне сокращения времени разработки новых технологий и частоты обновления на рынке (например, в 2022 году доля отечественных НИОКР в ВВП Бельгии составила 3,44%, Швеции -3,4%, Австрии — 3,2%, Японии - 3,18%, Германии -3,13%, США - 2,68%)

Таблица 1.

**Расходы на НИОКР из государственного бюджета Республики
Таджикистан в 2010-2022гг. (млн. сомони)**

Показатели	ГОДЫ								
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ВВП Республики Таджикистана	24707,1	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	115739,4
Расходы на НИОКР из государственного бюджета РТ, (тыс.сомони)	27,5814	52,8907	55,5038	60,6367	66,9107	76,4010	82,8204	99,6907	119,5867
Доля ВВП в НИОКР	0,11	0,103	0,101	0,094	0,094	0,096	0,098	0,099	0,103

Источник: Составлено авторами на основе статистического ежегодника Агентства по статистике при Президенте РТ. - Душанбе, 2023 с. 66; 210.

С 2010 года в Республике Таджикистане наблюдается самый высокий значительное увеличение объемов финансирования научных исследований и разработок, о чем свидетельствуют данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. [7, с. 15]

Рассмотрим источники финансирования и структуру государственных расходов на науку. Основными показателями, по которым оценивается НТП государства, являются стандартные параметры, масштабы и источники финансирования науки.

Как видно по данным представленным в таблице основными источниками финансирования, как и в предыдущие годы, остается госбюджетные средства.

Анализ этих данных показывает небольшой, но устойчивый рост расходов государственного бюджета на науку. Это повышение направлено, только на покрытие расходов по текущей статье (т. е. заработной платы, уплата подоходного налога, возмещение материальных затрат, оплату коммунальных услуг и т. д.).

А статьи расходов на приобретение нематериальных активов, приборов и оборудования, капитальный ремонт основных фондов, финансирование перспективных разработок – отсутствуют до сих пор. В первом полугодии 2022 года средняя заработная плата работников всех сфер народного хозяйства республики составило 1760 сомони 29 дирама (или 160 доллар США), что по сравнению с 2021 годом увеличилась на 219,45 сомони. Заработная плата работников бюджетной сферы по сравнению со сферой производства и обслуживания, к сожалению, является в разы меньше.

Так, например заработная плата работников сферы здравоохранения и социальных услуг составляет 1141,48 сомони, образования 1386,36 сомони, культуры и спорта 1473,02 сомони, управляющих структур составляет 1505,99 сомони, что по сравнению с этим же периодом прошлого года соответственно на 17,7%, 24,2%, 28,4% и 9,8% больше.[5, с. 82]

Также вызывает тревогу устойчивая тенденция сокращения численности высокопрофессионального кадрового персонала, занятого

исследованиями и разработками. Приток талантливой молодежи «в чистую науку» и народное образование резко сократился на фоне «старения» научно-педагогических и научных кадров (средний возраст ученых в Республики Таджикистане составляет к 2018 году составил – 65 лет).

В научно-технической деятельности работают 4496 научных сотрудников, что составляет 83,4% из общего количества научных сотрудников Республики Таджикистан. Наибольшее число специалистов с ученой степенью работают в 46 вузах Республики Таджикистана, что составляет из общего количества: докторов наук – 320 человек и кандидатов наук 913 человек основное число научных сотрудников с учеными степенями работают в ВУЗах республики. Сравнительный анализ научных сотрудников в сфере образования согласно представленным отчетам за последние пять лет показывает, что наблюдается рост общего числа научных сотрудников и докторов наук.

Одним из важных показателей подготовки научных кадров, призванных активизировать формирование инновационного потенциала национальной экономики является привлечение молодых специалистов в аспирантуру и докторантуру. В 2022 году в НИО республики насчитывались 142 аспирантов, которые представляется в группах “с отрывом” и “без отрыва” от производства.

В последние годы наблюдается незначительный рост числа молодых специалистов, которые стремятся заниматься научно-исследовательской работой через аспирантуру.

В то же время, анализируя выпуск из аспирантуры необходимо отметить, что те отрасли наук, которые непосредственно взаимосвязаны с инновационным развитием Республики Таджикистан (т.е., естественные и технические науки) заметно отстают от гуманитарных.

В 2022 году в Республике функционировало 80 научно-исследовательских организаций и ВУЗов (НИО), что количество прикладных и технических направлений в распределении НИО и по отраслям наук ничтожно мало, а в ТАСХН, АМН РТ, ВУЗы вообще отсутствуют. [3, с. 68]

Основное количество научных организаций и ВУЗов сконцентрированы в столице нашей республики. Отсюда следует, что весь цвет научно-технического потенциала, который должен обеспечивать активизацию процессов формирования инновационного потенциала исходит из центра.

Однако отдача от такой концентрации, на сегодняшний момент, судя по результатам социально-экономического развития национальной экономики, мы наблюдаем минимальная. Поэтому возникает вопрос децентрализации научно-технического потенциала с целью эффективности его применения и повышения уровня инновационного потенциала.

Хроническое недофинансирование научно-технической сферы делает невозможным рост результативности науки по качественным и количественным и показателям. Эффективность НИОКР (и прикладной

науки в целом) возможно в условиях полной обеспеченности материально-технической и информационной оснащенности науки и высокой оплаты труда научных работников. Экспертно-сравнительные оценки показывают, что таджикистанские ученые обеспечены материалами и оборудованием для проведения своих исследований в десятки раз ниже, чем их коллеги из индустриально развитых государств. Так что же требовать от наших ученых (в основном пенсионного возраста), живущих в условиях бедности? И, это происходит в условиях, когда талантливая отечественная молодежь стремительно утекает в развитые страны, и приносят свой инновационный вклад в другие государства. [5, с. 132]

Эффективность существующего инновационного потенциала характеризуется достижениями научной и научно-технической деятельности, их вкладом в НТП, социальный прогресс и в социально-экономическое развитие. Но, на практике большее распространение получили следующие показатели результативности науки: число патентных заявок и выдачи патентов на число научных статей, их удельный вес в цитируемости ведущих журналах мира.

Отсутствие механизма вовлечения результатов научно-технической деятельности снижает эффективность проводимых НИОКР. С этой точки зрения проанализируем исполнение научно-технических работ (исследований) в Республике Таджикистан за последнее время (таблица 2.).

Таблица 2.

Выполнение научно-технических работ в Республики Таджикистан за 2011-2022гг.

Показатели	Годы						
	2011	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Выполнен объем работ с начала года	36530,1	70580,4	66788,4	74120,4	75292,7	85625,6	99133,1
в том числе научно-технические работы	35746,3	70420,9	64892,6	73513,4	74907,1	85091,0	98588,1
научно-исследовательские работы	32065,9	68423,6	56650,3	67011,5	68295,8	77996,9	90218,4
в том числе фундаментальные	8968,2	6701,1	12363,1	9986,4	9157,2	11056,6	14568,7
проектно-конструкторские и технологические работы	51,9	120,5	220,3	782,7	575,0	600,0	632,5
изготовление опытных образцов (партий)	-	30,0	2345,3	-	-	-	-
проектные работы для строительства	-	20,9	12,4	27,4	45,5	28,4	30,9
научно-технические услуги	3628,5	1825,9	5664,3	5691,8	5990,8	6465,7	7706,3

Источник: Составлено авторами на основе статистического ежегодника Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2023 с. 69-70.

Статистика подтверждает, что с каждым годом характеристика научно-технического потенциала результативность научной и научно-технической деятельности в Таджикистане находится в среднем уровне.

Целевые научно-технические программы это важнейший механизм государственной реализации инновационного потенциала. К сожалению, исследование показывает, что в них механизм финансирования внедрения полученных результатов НИОКР не предусмотрен и передача результатов в другие отраслевые целевые программы для тех же целей отсутствует.

Резкое падение финансирования науки и снижение престижа научного работника негативно отразились на численном составе и возрастной структуре работников научной сферы.

Таким образом, можно сформулировать следующие выводы и предложения в сфере образования и науки, которые сыграют важную роль в эффективном управлении процессами формирования инновационного потенциала Республики Таджикистана:

- анализ источников финансирования науки показывает, что основным источником финансирования НИОКР остаются, как и предыдущие годы госбюджетные средства;
- анализ доли затрат на капитальное и оборудование показывает, что она является недостаточной, для того, чтобы укрепить материальную техническую базу в НИОКР;
- необходимо привлекать и другие источники финансирования как средства предпринимательского сектора;
- анализ заработной платы в НИОКР показывает, что по сравнению с другими отраслями экономики она является низкой;
- необходимо наращивать объем государственных ассигнований науки на уровне не ниже 1 % от ВВП, что может сказаться на научной безопасности нашей страны.

Таким образом, авторами обосновывается необходимость активного государственного участия в управлении формированием инновационного потенциала и сформулированы наиболее приоритетные направления государственного вмешательства в активизации инновационных процессов в отраслях национальной экономики. Разработаны рекомендации по совершенствованию управления процессами формирования инновационного потенциала, обеспечивающие качественное экономическое развитие страны.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 22.12.2017, president.tj
2. «Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы». Постановление Правительства Республики Таджикистан №227 от 30 апреля 2011 года
3. Алибаева М.М., Курбанов А.А. Научно-технический потенциал Республики Таджикистан – Душанбе, НПИЦентр, 2016. С-91

4. Панкова Л.В. Инновационная составляющая военной экономики США. -Москва.-ИМЭМО-РАН,-2006.-С.35

5. Пулодова Х.Ш., Самадов Р.И. Инновационный потенциал Таджикистана: современное состояние и перспективы развития: монография. Бишкек.:Типография “ЧП Сарыбаев Т.Т., 2018. – 177 с.

6. Файзуллоев М.К. Проблемы развития инноваций в Республике Таджикистан// Технологическая перспектива в рамках Евразийского пространства: новые рынки и точки экономического роста. Материалы 2-ой Международной научной конференции. Санкт-Петербург, 20-22 октября 2016 года. - СПб., Издательство Астерион, 2016. -470с. - С. 41-46

7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе,2023 с.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются роль и значение государства в развитии инновационных процессов, анализируется сформированный инновационный потенциал Таджикистана, выявляются проблемы его совершенствования и основные перспективные направления в условиях динамично изменяющейся глобальной мировой среды.

Ключевые слова: инновация, инновационная экономика, экономический рост, инновационный потенциал, валовый внутренний продукт, государственные расходы, научно-технические программы.

НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР РУШДИ ҶАҶОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақш ва аҳамияти давлат дар рушди равандҳои инноватсионӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, иқтидори ташаккулёфтаи инноватсионии Тоҷикистон таҳлил карда, мушкилоти тақмили он ва самтҳои асосии ояндадор дар шароити ба таври динамикӣ тағйирёбандаи ҷаҳонӣ муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: инноватсия, иқтисодиёти инноватсионӣ, рушди иқтисодӣ, иқтидори инноватсионӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, харҷоти давлат, барномаҳои илмию техникаӣ.

ROLE OF THE STATE IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATION ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article considers the role and importance of the state in the development of innovative processes, analyzes the formed innovative potential of Tajikistan, identifies the problems of its improvement and the main promising directions in the dynamically changing global environment.

Key words: innovation, innovative economy, economic growth, innovative potential, gross domestic product, government spending, scientific and technical programs.

Маълумот дар бораи муаллифон: Пулодова Хуршеда Шарифҷоновна - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, дотсенти кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинг. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хучанд, кучаи Мавлонбеков 1. **Телефон:** +992 92 778 69 86. **Почтаи электронӣ:** rahim13@list.ru

Раҳматов Бахтовар Кушиевич – Донишгоҳи давлатии Данғара, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва андозбандӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ҷ/ш Данғара. **Телефон:** +992 **931 54 13 13.**

Каримова Наргиза Расуловна - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, омӯзгори кафедраи фаъолияти бонкӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, ш. Хучанд, кучаи Мавлонбеков 1. **Телефон:** +992 92 778 69 86. **Почтаи электронӣ:** rasulovna0440@gmail.com

Сведения об авторах: Пулодова Хуршеда Шарифджоновна – ГОУ Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова, доцент кафедры управления экономики и маркетинга. **Адрес:** Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, улица Мавлонбекова 1. **Телефон:** +992 92 778 69 86. **Электронная почта:** rahim13@list.ru

Рахматов Бахтовар Кушиевич – Дангаринский государственный университет, доцент кафедры бухгалтерского учета и налогообложение. **Адрес:** Республика Таджикистан, Хатлонская область, пос. Дангара. **Телефон:** +992 931 54 13 13.

Каримова Наргиза Расуловна – ГОУ Худжандский государственный университет имени Б. Гафурова, преподавательница кафедры банковское дело. **Адрес:** Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, улица Мавлонбекова 1. **Телефон:** +992 92 778 69 86. **Электронная почта:** rasulovna0440@gmail.com.

Information about the authors: Pulodova Khursheda Sharifjonovna – State Educational Institution Khujand State University named after B. Gafurov, Associate Professor of the Department of Economics and Marketing Management. **Address:** Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand, Mavlonbekov street 1. **Phone:** +992 92 778 69 86. **Email:** rahim13@list.ru; **Rakhmatov Bakhtovar Kushievich** – Dangara State University, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation. **Address:** Republic of Tajikistan, Khatlon region, village. Dangara. **Phone:** +992 931 54 13 13. **Email:** **Nargiza Rasulovna Karimova** – State Educational Institution Khujand State University named after B. Gafurov, teacher of the Banking department. **Address:** Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand, Mavlonbekov street 1. **Phone:** +992 92 778 69 86. **Email:** rasulovna0440@gmail.com.

ХАРАКТЕРИСТИКА ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Рахмонов Дж. Р. – к.э.н., доцент кафедры экономики предприятий и предпринимательства ТНУ

Решение проблем обеспечения экономического роста и развития путём внедрения инноваций в значительной степени зависит от расширения сфер деятельности ведущих отраслей экономики в инновационном аспекте, при котором приоритетная роль должна отводиться промышленности. Наряду с этим необходимость модернизации и диверсификации производства обуславливается, прежде всего, инновационными возможностями промышленных предприятий. Следовательно, все это требует анализа и оценки современной структуры, динамики и основных показателей формирования инновационного потенциала на уровне предприятия, отрасли и государства в целом.

Нужно отметить, что у нас в Таджикистане пока еще не сформировались необходимые условия, при которых отрасли науки и образования, промышленности и другие бизнес-структуры практически могли бы во взаимосотрудничестве проводить НИОКР и взять на себя нагрузку по подготовке специалистов, способных к созданию инноваций, формированию инновационной инфраструктуры, рынка инноваций и развитию инновационных процессов в целом. Поэтому, на данный этап развития экономики наряду с использованием традиционно основных ресурсов (трудовых, материальных, финансовых, организационных) нужно придать большое предпочтение использованию инновационных ресурсов.

К рассмотрению структуры инновационного потенциала следует подходить как к экономической категории, являющейся иерархически организованной системой отношений, находящихся в разной степени приближения к сущности инновационного потенциала. При этом раскрывается совокупность логически вытекающих, скоординированных относительно друг друга категорий, что в итоге характеризует структуру инновационного потенциала систем управления.

Прежде чем приступить к анализу структуры и состояния инновационного потенциала промышленности методологически важно определение экономической сущности данного понятия.

В общем, в экономической литературе под инновационным потенциалом понимают совокупность различных видов ресурсов, необходимых для осуществления инновационной деятельности, таких как научно-технический, материально-финансовый, кадровый, институциональный и иной ресурс [4, с.198].

Нужно отметить, что инновационный потенциал в совокупности отражает объединение возможности всех субъектов, то есть взаимосвязанных структур, задействованных в инновационный процесс того или иного уровня управления. С этой точки зрения инновационного

потенциала можно рассматривать как обобщающий субъект инновационной политики на отраслевом и государственном уровне.

Исследователями выделяются следующие виды инновационного потенциала, создающие разного рода предпосылки для осуществления инновационной деятельности:

- функциональный (научно-технический, производственный, маркетинговый и др.);
- ресурсный (материально-технический, финансовый, человеческий, информационный, технологический, организационно-структурный);
- системный (миссия, ценностные ориентации, опыт, организационная культура, компетентность общего руководства);
- проектно-организационный (наличие организационных структур, концентрация исследований и разработок в рамках программ и проектов).

Тем не менее, общим для всех подходов является то, что инновационный потенциал образует ресурсы, использование которых ориентировано на достижение требуемого конкурентоспособности и экономического развития национальной промышленности.

Поэтому основываясь на приведенные выше выводы, с целью управления и оценки инновационного потенциала отрасли предлагаем характеризовать его как систему потенциалов, включающую:

- кадровый потенциал, характеризующий степень обеспеченности системы управления (предприятия, отрасли и государства) не только квалифицированным, но и научным персоналом, работы сформированной системы обучения, переобучения и повышения квалификации, эффективности системы мотивации и стимулирования научно-технических специалистов отрасли и инженерно-технических работников предприятия;
- научно-технический потенциал, характеризующий совокупность результатов НИОКР, создания и использования новаций, особенно количественную оценку изобретений, промышленных образцов, товарных знаков, ноу-хау и производственного опыта;
- производственно-технологический потенциал, характеризующий степень применимости продуктовых и процессных инноваций в промышленном производстве, состояние основных производственных фондов, а также уровень готовности промышленных предприятий к технологическому обновлению;
- информационный потенциал, характеризующий эффективность системы научно-технической информации, информированность субъектов инновационного процесса по правовым основам сферы инновации, уровень информационной связи между субъектами инновационного процесса;
- финансово-экономический потенциал, характеризующий основные источники финансирования НИОКР, целесообразность расходов на науку и образование, затраты проведения прикладных исследований, разработок и внедрение инноваций в промышленном предприятии, а также обеспеченность инновационных процессов собственными средствами предприятий;

- организационно-управленческий потенциал, характеризующий наличие и оптимальность системы управления инновационным процессом на мезоуровне, управление межсистемной координации деятельности субъектов инновационного процесса (НИИ, НИО, Вузы, предприятия, отрасли, государства, другие субъекты бизнес-структур), в общем степень формирования инновационной системы промышленности.

Как было отмечено выше, существующие подходы экономического осмысления сущности инновационного потенциала рассматривают лишь определенные его стороны и разнятся по вопросу определения органической структуры инновационного потенциала. Анализ составных частей структуры инновационного потенциала в отдельности дает возможность оценить состояние инновационной позиции систем управления в отрасли. Результаты анализа в свою очередь позволяет определить направление инновационного развития систем управления национальной промышленности.

От степени формирования структуры инновационного потенциала также зависит процесс разработки инновационной политики и определение инновационной стратегии (наступательная, оборонительная или имитационная) систем управления. Исследование, анализ и оценка инновационного потенциала требует учета количественного и качественного состава ресурсов, которые используются в процессе инновационной деятельности. Качественные и количественные показатели использования основных ресурсов инновационного потенциала можно характеризовать по-разному на основе существующих различных методах оценки инновационного потенциала. Следует отметить, что сформировавшиеся на сегодня научно-методологические подходы к оценке инновационного потенциала систем управления являются разнообразными, при которых используются различные показатели, критерии, и параметры.

Так как в Республике Таджикистан еще не разработана методика ведения статистики инноваций, в настоящее время с помощью статистических данных невозможно отразить показатели, посредством которых можно было бы анализировать состояние инновационного потенциала отдельных промышленных предприятий и промышленности в целом.

Поэтому каждый исследователь самостоятельно изучает и анализирует состояние инновационного потенциала в рамках своего исследования (на уровне предприятия, отрасли или государства). В общем, окончательный выбор групп показателей, в значительной степени характеризующих общий уровень инновационного потенциала, зависит от масштаба и границы исследуемой отрасли. Поэтому нами представляется, что целесообразность оценки инновационного потенциала можно достичь путем проведения экспертного опроса с целью отбора групп показателей, реально характеризующих инновационный потенциал промышленности.

Таким образом, изучение и анализ инновационного потенциала национальной промышленности предполагает совершенствование оценки

инновационного развития предприятий, занимающихся инновационной деятельностью и располагающих инновационными ресурсами, необходимыми для разработки, производства и реализации инноваций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ильенкова С. Д. Инновационный менеджмент: учебник / С. Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг. – 2-е изд-е., - М., 2004. – 343 с.
2. Сурин А.В. Инновационный менеджмент / А.В.Сурин, О.П.Молчанова. - М.: ИНФРА-М, 2008. – 368 с.
3. Инновационный потенциал: современные состояние и перспективы развития / В.Г. Матвейкин, С.И. Дворецкий, Л.В. Минько, и др.-М.:Изд-во Машиностроение-1, 2007. – 265 с.
4. Комилов С. Дж. Теория инновационного развития // Монография. – Душанбе, 2019. – 264с.
5. Кравченко С.И. Исследование сущности инновационного потенциала / С.И. Кравченко, И.С. Кладченко // Научные труды Донецкого национального технического университета. Сер.: экономическая. - Донецк, 2003. -Вып.68. – С.88-96
6. Румянцев А.А. Анализ и задачи использования инновационного потенциала региона / А.А. Румянцев // Экономика Северо-Запада: проблемы и перспективы развития. – 2003. -№2 - С.106-107
7. Федораев С.В. Инновационный потенциал: содержание, структура, методика оценки / С.В. Федораев // Научно-аналитический журнал Санкт-Петербургского университета ПГС МЧС России «Экономика МЧС России (Управление. Инновации. Ресурсы)», №2 2010 - С.23-31.

ХАРАКТЕРИСТИКА ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

В данной статье характеризуются понятие и сущность инновационного потенциала отрасли. Отмечается, что в Таджикистане пока не сформированы необходимые условия как системы для взаимного сотрудничества науки и образования, промышленности и других бизнес-структур в направлении проведения научно-исследовательских работ, подготовки специалистов-инноваторов. Поэтому подчеркнуто, что на современном этапе экономического развития наряду с использованием традиционных ресурсов (трудовых, материальных, финансовых, организационных) значительное значение следует уделять использованию ресурсов инновационного потенциала.

Ключевые слова: инновационный потенциал, национальная промышленность, системы управления, промышленные предприятия, инновации, инновационная стратегия, ресурсы.

ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИДОРИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТИ МИЛЛӢ

Дар ин мақола мафҳум ва моҳияти иқтисодии инноватсионии саноат тавсиф дода шудааст. Қайд карда мешавад, ки дар Тоҷикистон то ҳол

шароитҳои зарурӣ барои ҳамкориҳои мутақобилаи соҳаҳои илму маориф, саноат ва дигар сохторҳои соҳибкорӣ дар самти иҷрои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, тайёркунии мутахассисони наовар ҳамчун низом ташаккул наёфтаанд. Аз ин рӯ, таъкид карда шудааст, ки дар марҳалаи кунунии рушди иқтисодиёт дар баробари истифодаи захираҳои анъанавӣ (меҳнатӣ, моддӣ, молиявӣ, ташкилӣ) бояд ба истифодаи захираҳои иқтидори инноватсионӣ аҳамияти назаррас дода шавад.

Калидвожаҳо: иқтидори инноватсионӣ, саноати миллӣ, низомҳои идоракунии, корхонаҳои саноатӣ, инноватсия, стратегияи инноватсионӣ, захираҳо.

CHARACTERISTICS OF INNOVATION POTENTIAL OF THE NATIONAL INDUSTRY

This article characterizes the concept and essence of the industry's innovative potential. It is noted that in Tajikistan the necessary conditions have not yet been created as a system for mutual cooperation between science and education, industry and other business structures in the direction of conducting research work and training innovator specialists. Therefore, it is emphasized that at the present stage of economic development, along with the use of traditional resources (labor, material, financial, organizational), significant importance should be given to the use of resources of innovative potential.

Key words: innovative potential, national industry, management systems, industrial enterprises, innovation, innovation strategy, resources.

Сведения об авторе: Рахмонов Джалолиддин Равшанкулович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** (+992) 919007722. **Электронная почта:** jaloliddin78@inbox.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахмонов Ҷалолиддин Равшанкулович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. **Телефон:** (+992) 919007722. **Почтаи электронӣ:** jaloliddin78@inbox.ru.

Information about the author: Rakhmonov Jaloliddin Ravshankulovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** (+992) 919007722. **E-mail:** jaloliddin78@inbox.ru.

РОҲҶОИ МУКАММАЛГАРДОНИДАНИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ЛИЗИНГИ МОЛИЯВӢ

*Раззокова Г.Ҳ. – н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии
захираҳои инсонии ДМТ*

Соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе дастгирии давлатӣ самаранок фаъолият карда наметавонад, зеро ҳамасола зиёда аз 60 дарсади хоҷагиҳо аз натиҷаи фаъолияти худ зарари иқтисодӣ мебинанд, ҳол он ки кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти Тоҷикистон ба шумор рафта, дар он зиёда аз 22 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ истеҳсол гашта, бештар аз 1,4 млн. нафар захираҳои меҳнатӣ фаъолият менамоянд. Дар таъмини амнияти озукавории мамлакат ба он нақши асосии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ воғузор шудааст. Вазифаи муҳимтарини соҳа аз он иборат аст, ки барои саноати хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулот ашёи хомро таъмин менамояд. Ба таври анъанавӣ тракторҳо, автомобилҳо, мошинот, дастгоҳу иншоот, маводи сӯзишворию равғанҳои молиданӣ, хӯроки чорво, нуриҳои маъданӣ дар соҳаи кишоварзӣ васеъ истифода бурда мешаванд.

Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун истеҳсолкунандаи неъматҳои моддӣ аз дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ба воситаҳои истеҳсолот ба сатҳи малакаи тахассуси кормандон, бо хусусиятҳои маҳсулоти истеҳсолшаванда фарқ мекунад. Дар соҳаи мазкур воситаи асосии истеҳсолот организми зинда: замин, растанӣ ва чорвои маҳсулдеҳ мебошад. Захираҳои замин аз рӯи ҳосилхезӣ ва мавқеи ҷойгиршавӣ якхела нестанд. Омили мазкур ба мавҷудияти рентаи дифференсиалӣ сабаб мешавад. Ба он дар як вақт қонунҳои иқтисодӣ ва биологӣ амал карда, давраи истеҳсолот ба давраи корӣ номутобиқанд. Объектҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дар маконҳои пароканда ҷойгир шудаанд ва ба ин сабаб, техникаи зудамал ба таври васеъ ба кор бурда мешавад ва аз ин ҷо, қисми бештари захираҳои энергетикӣ дар ҷойивазкунии техника ва дастгоҳҳои корӣ сарф мешаванд.

Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 рушди кишоварзӣ ва ба танзим даровардани бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини корхонаҳои коркарди саноатиро бо ашёи хом ва аҳолиро бо озукаворӣ дар назар дорад, диққатро ба ҳалли масъалаҳои зерин ҷалб менамояд:

- суръати сусти такмилдиҳии сохторию технологияи соҳа нав кардани фондҳои асосии истеҳсолӣ ва такрористеҳсолкунии иқтисодии табиӣ экологӣ;
- сатҳи ғайриқаноатбахши рушди зерсохторҳои бозорӣ, ки дастрасии истеҳсолкунандаҳои маҳсулоти кишоварзиро ба бозорҳои молиявӣ, захираҳои моддӣ-техникӣ ва иттилоотӣ ба маҳсулоти тайёр душвор мегардонад;
- ноустувории молиявии соҳа, ки ба номуътадили бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озукаворӣ, кам шудани андӯшти сармоя, дараҷаи пасти фондмучаҳазшавӣ, ба таври кофӣ ворид нашудани

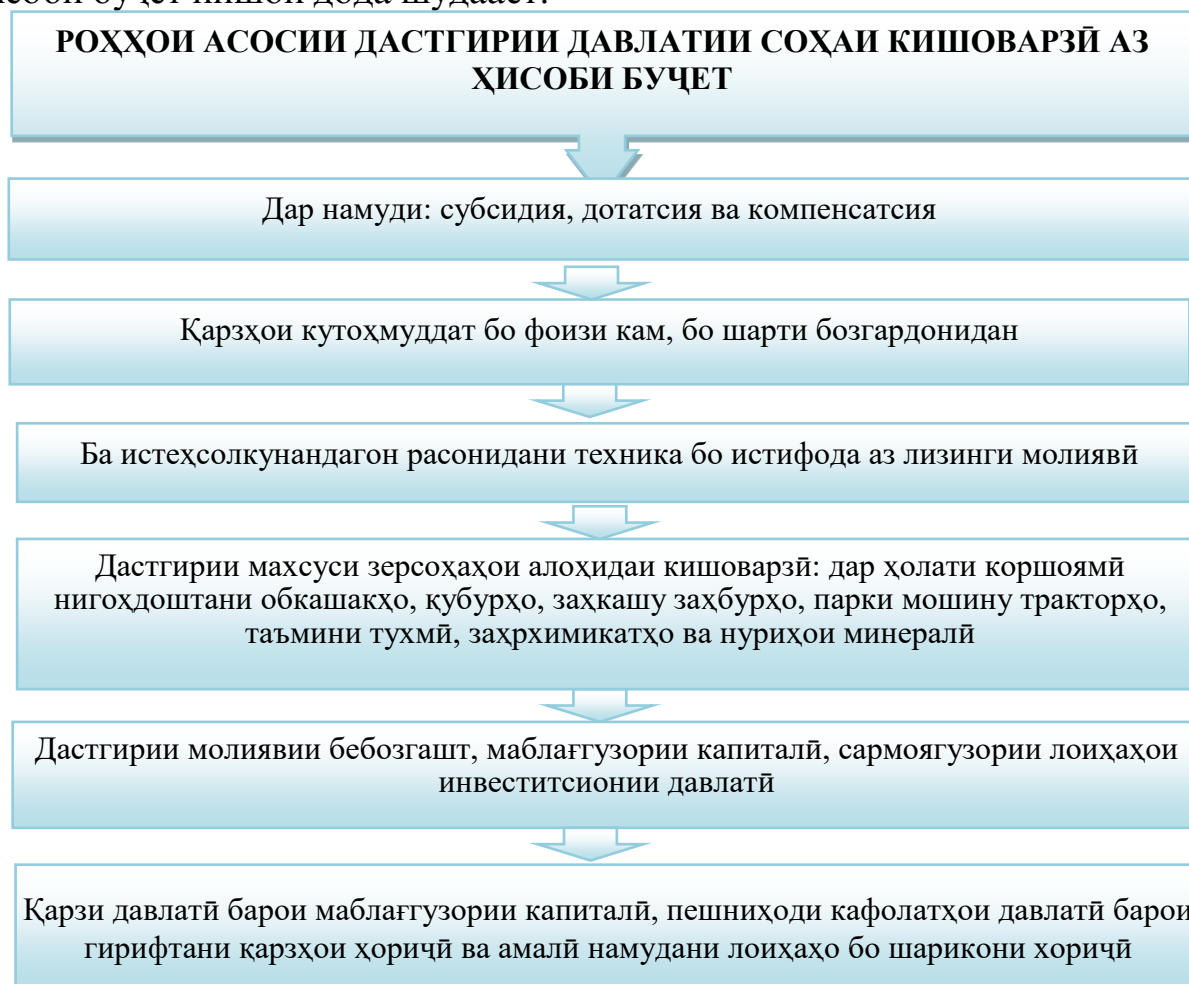
инвеститсияҳои дохилӣ ва хориҷӣ, хусусӣ ва давлатӣ, рушди сусти суғуртабандӣ, ҷараёни истехсолот ва нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ;

- нокифоя будани кадрҳои баландихтисос, ки ба сатҳи паст ва сифати зиндагӣ дар маҳалҳои деҳот сабаб мешавад[1].

Масъалаҳои номбурда диққатҷалбкунандагии бахши иқтисодиёти аграриро паст намуда, барои ҷалби инвеститсия нисбат ба дигар соҳаҳо монеа эҷод менамоянд ва аз ин ҷо танзим ва дастгирии давлатиро тақозо менамоянд.

Дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ дар намудҳои гуногун ва дар соҳаҳои алоҳида бо назардошти мавқеи он дар сиёсати давлат амалӣ мегардад. Яке аз роҳҳои асосии дастгирии бевоситаи давлат тавассути истифодаи механизми субсидия ба амал бароварда мешавад, ки давлат як қисми хароҷотро ба зиммаи худ мегирад ва қарзҳои хоҷагиҳои кишоварзиро мепӯшонад.

Дар расми 1 роҳҳои асосии дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби буҷет нишон дода шудааст.

Расми 1. Роҳҳои асосии дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби буҷет (таҳияи муаллиф)

Ин принципҳо дар «Барномаи тадбирҳо зидди бухронии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ ба ҳисоб гирифта шудааст. Ба назари мо, рушди соҳаи кишоварзиро дар се самт таъмин намудан мумкин аст:

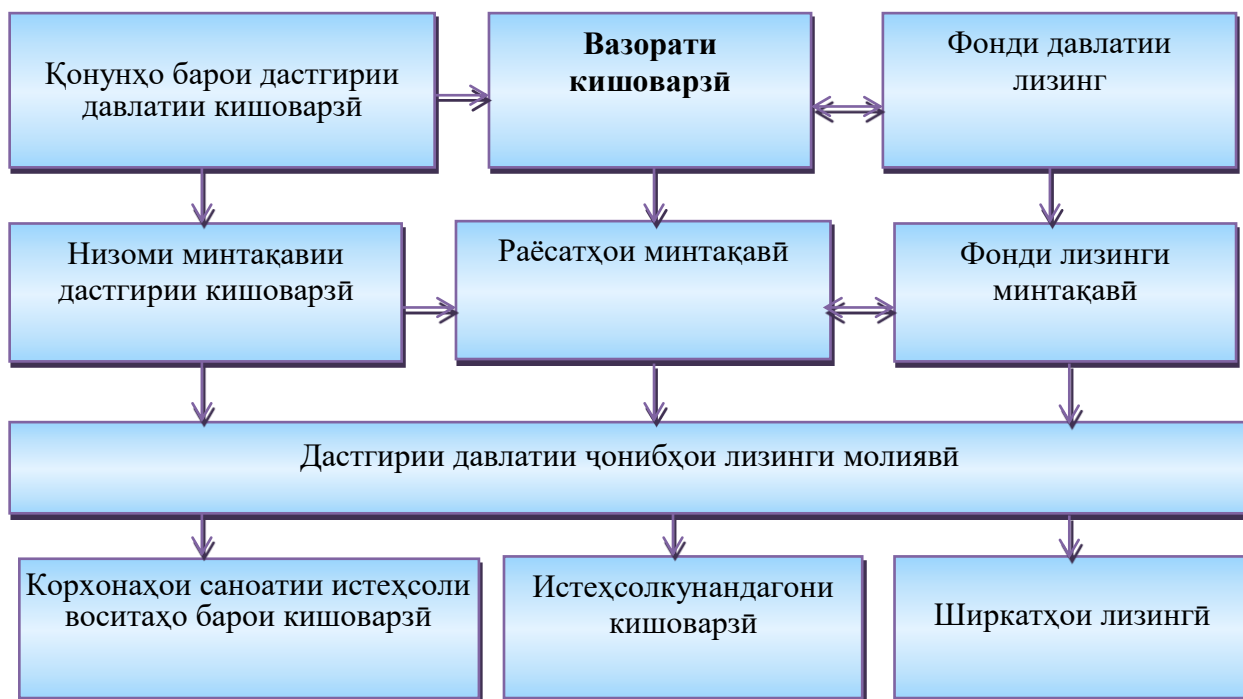
- ташаббуси баланд, яъне нигоҳ доштани суръати рушд дар истехсолот, самаранок истифодабарии имкониятҳои сармоягузори маҷмааи агросаноатӣ ва сатҳи баланди дастгирии соҳа аз тарафи давлат;

- инноватсионӣ, ба таври пурра ҷорӣ намудани комёбиҳои илм ва техника дар истехсолот, иҷро намудани барномаи давлатии рушди кишоварзӣ;

- зидди бухронӣ бартароф намудани оқибати бухрони иқтисодии ҷаҳониرو, ки соли 2008 оғоз ёфта буд ба ҳисоб мегирад, сатҳи дастгирии давлатиро таъмин мекунад, талабот ба техника ва технологияи навро таъмин менамояд, таназзули иқтидори кадрӣ соҳаро боз медорад ва афзун менамояд, тавассути трансфертҳои давлатӣ ва баланд бардоштани қобилияти харидории аҳоли талаботро ба молҳои озуқаворӣ афзуда ба ин восита ҳаҷми пешниҳодотро дар бозори молҳои озуқаворӣ меафзояд.

Лекин барои ба ин ҳадафҳо расидан соҳаро аз ҷиҳати техникӣ пурқувват намудан зарур аст. Дар шароити нарасидани сарчашмаҳои молиявӣ масъалаи таъмини талабот бо техника ва технологияи пешқадам танҳо бо истифодаи лизинг дар иқтисодиёт муяссар мегардад.

Барои амалӣ намудани дастгирии давлатии лизинги молиявӣ, ки манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни ин ҷараёнро ба назар гирад чунин сохтори дастгирии давлатиро пешниҳод менамоем (расми 2).

Расми 2. Сохтори дастгирии давлатии лизинги молиявӣ
(таҳияи муаллиф)

Бурдани сиёсати давлатии дастгирии молиявии лизинги молиявӣ имкон медихад, ки:

- даромаднокии фаъолияти хоҷагиҳои кишоварзӣ таъмин карда шавад, зеро як қисми хароҷот аз ҳисоби давлат ҷуброн карда мешавад;

- баргардондани маблағҳо таъмин карда мешаванд, зеро дар ин ҳолат системаи суғуртаи амвол амал карда, арзиши амволи лизингӣ ҳамчун гарав ғаёлият менамояд;

- мақсаднок истифодабарии маблағҳо таъмин менамояд, зеро назорати сетафа намегузорад, ки маблағҳо ба ҳадафҳои дигар равона гарданд.

Яке аз масъалаҳои ҳалталаб, ба муносибатҳои лизингӣ ҷалб намудани хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ «фермерӣ», соҳибкорони алоҳида ва хоҷагиҳои наздиҳавлигӣ мебошад.

Таҳқиқотҳои гузаронидаи мо дар доираи таҳияи диссертатсияи мазкур аз он гувоҳӣ медиҳад, ки хоҷагиҳои деҳқонии хурд ва хоҷагиҳои наздиҳавлигии аҳоли, ки зиёда аз 86 %-и маҷмӯи маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол менамоянд, аз дастгирии давлатӣ тавассути лизинги молиявӣ дар канор мондаанд. Ҳол он ки, ташкили хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ), яке аз самтҳои асосии сиёсати аграрии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Рушди хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) имконият медиҳанд, ки масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии маҳалҳои деҳот, аз ҷумла бо ҷои кор таъмин намудани аҳолии деҳот то андозае ҳал карда шавад. Вале заҳмати зиёде ҷараёни истеҳсолоти кишоварзӣ ва сатҳи пасти механизатсияи корҳои саҳроӣ, боиси паст будани ҳосилнокии меҳнат дар кишоварзӣ гардидаанд. Хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) метавонанд талаботро барои таъмини техника ва воситаҳои дигари истеҳсолӣ дар сурате баланд намоянд, ки агар онҳо ба сохторҳои нави ташкилӣ, ассосиатсия ва ё кооперативҳои истеҳсолӣ муттаҳид гарданд. Аз ин ҷо масъалаи таъмини техника ба хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои наздиҳавлигии аҳоли ва дар ин ҷода истифодаи лизинги молиявӣ хеле муҳим мебошад. Ин масъаларо танҳо бо роҳи ҷуброн намудани қисми хароҷотҳо ва ё дигар намудҳои дастгирии давлатӣ таъмин намудан имкон дорад. Масъалаи муҳим ин истифодаи самаранокӣ техника дар хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои аҳоли мебошад.

Имконияти самаранок истифодабурдани техника аз шаклҳои ташкили хоҷагидорӣ дар ин ҷода бисёр вобаста аст. Ин нишондиҳанда аз миқдори истифодабарандаи замин вобастагӣ дорад. Дар мисоли хоҷагиҳои кишоварзии вилояти Хатлон ин вобастагиро чунин шарҳ додан мумкин аст. Аз рӯи ин сохтор майдони заминҳои қорамро дар ҷадвали 1 ҷо медиҳем.

Аз сохтори майдони заминҳои қорам ба як истифодабарандаи замин метавон муайян кард, ки ягон хоҷагии кишоварзии вилоят ба самаранок истифода бурдани техника қодир нест, зеро тибқи меёри ба як трактори тасмачарх бояд на камтар аз 75 га замини қорам рост ояд ва дар он сурат истифодаи он самаранок мегардад. Аз ин ҷо зарурати ташкили ассотсиатсияҳо, кооперативҳо ва паркҳои тракторӣ ба миён омадааст, зеро ҳосилнокии меҳнат дар хоҷагиҳои кишоварзии вилоят хеле паст аст.

Ҷадвали 1. Сохтори заминҳои қорам вобаста ба истифодабарандагони замин дар вилояти Хатлон дар соли 2018

Номгуи истифодабарандагони замин	Миқдори замини қорам, ҳаз. га	Ҳисса аз маҷмӯъ, %	Шумораи истифодабарандагон	Ҳисса аз маҷмӯъ, %	Ба ҳисоби миёна ба як истифодабарандагони замин, га
Ҳоҷагиҳои ҷамъиятӣ	68,1	18,0	4488	1,4	15,2
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	258,2	68,3	66763	21,2	3,9
Ҳоҷагиҳои аҳоли	51,9	13,7	243867	77,4	0,21
Ҷамъи замин	378,2	100,0	315118	100,0	1,2

Манбаъ: Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – С. 34.

Ба ақидаи Ицкович А. таъкили лизинги молиявӣ низ дар ҷунин шаклҳои хурди ҳоҷагидорӣ самаранок нест, зеро пардохтҳои лизингӣ аз як қатор хусусиятҳои хос вобастааст, ки асоситаринаш инҳо мебошанд:

1. Шаклҳои ҳисоббаробаркунии байни лизингдиҳанда ва лизинггиранда иборатанд ба се шакл: пулӣ ҷубронпулӣ ё омехта. Тибқи ҳисобу китоби пулӣ ҳамаи пардохтҳо дар шакли пул гузаронида мешавад. Пардохтҳои ҷубронпулӣ пардохтҳоро дар намуди молрасонӣ, ки дар лизинги дастгоҳҳо истифода бурда мешаванд ё бо роҳи хизматрасонӣ, ки бо муносибати байниҳамдигарии - лизингдиҳанда ва лизинггиранда анҷом мегирад. Ҳисоббаробаркунии омехта - ин дар як вақт ба қор бурдани ҳар ду шаклҳои нишондодашудаи пардохтҳо мебошад.

2. Таркиби унсурҳои пардохтҳои ба ҳисоб гирифташаванда (фарсудаҷавӣ, хизматрасониҳои иловагӣ ва ғайраҳо) мебошад.

3. Усули ҳисоби пардохт (бо маблағи умумии қайд қарда гирифташуда, бо пешпардохт, бо назардошти хариди амвол аз рӯи арзиши боқимонда, бо назардошти давра ба давра пулгузаронӣ ва ғайраҳо[2].

Лизинг барои ҳоҷагии халқ, умуман, яке аз шаклҳои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, зеро сармоягузорӣ - ин маблағгузори дарозмуддати молиявӣ ба лоиҳаҳо мебошад, ки дар амал татбиқ намудани онҳо боиси афзоиши дороиҳо дар шакли моддӣ ва ғайримоддӣ гашта, дар маҷмӯъ боигарии молиявиро зиёд менамояд. Тавсияҳои методӣ оид ба арзёбии лоиҳаҳои инвестиционӣ, ки Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сохтмон ва меъморӣ аз 21 июни соли 2007, №47 тасдиқ намудаанд, пешниҳод мекунад, ки ҳангоми баҳои самаранокӣ тижоратии лоиҳаи инвестиционӣ барои лизинггиранда намунаҳои алтернативии дарёфти амвол аз ҳисоби маблағҳои худӣ тавассути лизинг ё қарзро истифода бурд.

Барои муайян намудани самаранокӣ ин сарчашмаҳо бояд вазъиятҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

- дастрас будани қарз барои лизинггиранда;

- қарордоди лизингӣ иҷрои хизматрасониҳои гуногунро ба назар мегирад, ки аз як тараф, ба қиматшавии қарордод оварда мерасонад, аз тарафи дигар хавфу хатогиҳоро кам мекунад;

- гирифтани қарз пардохтани гаравро дар назар дорад. Мутобиқан, муқоисаи самаранокии қарз ва лизинг танҳо дар ҳолатҳои имконпазир аст, ки агар корхона имконияти гаравро дошта бошад;

- дарёфт кардани (харидани) амвол аз ҳисоби маблағҳои худӣ суғуртабандии ҳатмиро талаб намекунад, вале ҳангоми истифодаи лизинг суғуртабандии амвол ҳатмӣ мебошад. Ин хароҷоти иловагиро талаб менамояд, ки ба истифодаи сармояи гардон оварда мерасонад.

- Дар айни замон ҳисобҳои самараноки лоиҳаи инвеститсионӣ ҳангоми ҷалб намудани амвол дар шароитҳои лизинг талаб менамояд, ки чунин ҳолатҳои, ки Плешков А.Д. пешниҳод намудааст ба назар гирифта шаванд:

- намудҳои алтернативии татбиқи лоиҳа;

- ба пардохтҳои лизингӣ арзиши амвол ва масрафҳои иҷорагиранда дохил карда мешаванд. Арзиши тавозунӣ ва боқимондаи амволи ба иҷора гирифташуда ба ҳисоб гирифта намешавад, зеро онҳо дар арзиши пардохти иҷоравӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Маблағгузориҳои ҷудогонаи хароҷоти лизинггиранда оид ба тармими амволи ба иҷорагирифта ба арзиши аслии маҳсулот дар марҳалаҳои дахлдор ворид карда мешаванд;

- андоз аз амвол аз рӯи амволи ба иҷорагирифташуда ҳисоб карда намешавад. Хароҷот барои суғуртабандии амволи лизингӣ аз тарафи лизинггиранда дар амал татбиқ карда мешавад, ки онҳо ба арзиши аслии дар доираҳои муайяни қонунгузорию муқарраршуда ҳисоб карда мешавад;

- ба таркиби масрафҳои инвеститсионии лизинггиранда маблағҳои ворид карда мешаванд, ки ба амалиётҳои лизингӣ алоқаманд мебошанд (масалан як қисми хароҷот барои васли дастгоҳҳо) ва масрафҳо барои хариди дастгоҳҳо дар охири муҳлати қарордод;

- дар амалияи манфиатҳои мутақобилаи лизингдиханда ва лизинггиранда дар асоси таҳлили бизнес нақшаҳо аз тарафи лизингдиханда муайян карда мешаванд. Қарордодҳо метавонанд ивазшавии андозаи пардохтҳои лизингиро пешбинӣ намоянд, ин имконият медиҳад мушкилоти муваққатии лизинггирандаро, ки дар давраи азхудкунии иқтидорҳои воридкардашуда ё давраҳои ҷудогона ба вучуд омадаанд ба ҳисоб гирад (ба андешаи мо дар мавсимӣ будани соҳа ва дигарҳо)[3].

Лизинг барои соҳаи кишоварзӣ бештар дар шакли дастгирии давлатӣ зуҳур меёбад. Бо мақсадҳои муътадилсозии истеҳсолоти кишоварзӣ ва таъмини устувори олотҳои зарурии он, 30 ноябри соли 2007 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №597 «Дар бораи ташкили таъмини маҷмааи агросаноатӣ бо маҳсулоти мошинсозӣ дар асоси иҷораи дарозмуҳлат (лизинг)» қабул карда шуд. Бо қабули ин қарор марҳалаи аввалини ташаккулдиҳии бозори хизматҳои лизингӣ дар кишоварзӣ кушода шуд, ки дар чорҷӯбаҳои он ҳалли муаммоҳои зерини корхонаҳо ба назар гирифта шудаанд:

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» вазифаи асосии таъмини эҳтиёҷоти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), корхонаҳою ташкилотҳои ҳамаи шаклҳои моликият ва ашхоси воқеӣ бо техникаи кишоварзӣ, қисмҳои эҳтиётӣ. Хизматрасониҳои техникӣ ва дар асоси тичорат ба роҳ монда шуда, мақсад гирифтани фоида мебошад.

Аз ин ҷо масъалаи муайян намудани самаранокии иқтисодии қарз ва лизинг ҳамчун шакли фоидаовари маблағгузорӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳам тибқи ба иҷораи молиявӣ ва ҳам қарз корхонаи кишоварзӣ бояд як қисми маблағро ҷуброн намояд. Маъмулан пешпардохт барои лизинг ва қарз аз 10 то 30 дарсади маблағро ташкил медиҳад. Дар сурати қарзи бонкӣ таҷҳизоти гирифташуда чун гарав гузошта мешавад ва дар ҳолати лизинг моликияти лизингдиханда боқӣ мемонад ва бояд суғурта карда шавад. Агар дар бораи хароҷотҳо сухан равад, пас дар ҳар ду ҳолат пардохти қарзи асосӣ, фоизи қарз ва хароҷотҳои комиссиянии бонк, маржаи ширкатҳои лизингиро дар бар мегирад.

Душворӣ ҳангоми интиҳоби лизинг ва қарз дар он зӯҳур меёбад, ки лизингдихандагон ба лизинггирандагон фақат нақшаи пӯшондани маблағҳоро нишон медиҳанд, на маблағгузорӣ ва фоидаи худро, ки ба пардохтҳои лизингӣ дохил мешавад.

Самаранокии маблағгузорӣ тавассути лизинг ва қарз бо назардошти:

- пардохтҳои қарзӣ бо муқоисаи нақшаи пардохтҳои лизингӣ;
- пардохтҳои лизингӣ;
- самарائي пардохти андозҳо барои қарз ва нақшаи пардохтҳои лизингӣ;
- овардани арзиши қарз ва нақшаи пардохтҳои лизингӣ бо назардошти самарائي пардохти андозҳо;
- баҳои муқоисавии натиҷаҳои гирифтани қарз ва пардохтҳои лизингӣ (баҳои самаранокӣ барои лизингдиханда) дар мисоли муайян ва дар давраи дарозмудат ҳисобида мешавад.

Бо истифода аз шартҳои номбурда бо мақсади ёфтани самаранокии қарз ва пардохтҳои лизингӣ дар кор нишондихандаи PV - арзиши бозҳисобшудаи пардохт, ки арзиши пардохтҳои ояндаро бо нархҳои имрӯза муайян мекунад, оварда шудааст. Ин нишондиханда дар ҳар як давраи пардохт ҳисоб карда шуда сипас, ҷамъ карда мешавад, ки дар ҷадвалҳои (2 ва 3 оварда шудааст. Ставкаи дисконтӣ 13% дар назар дошта шудааст.

Гирифтани қарз барои хариди таҷҳизот ба 47 ҳаз. сомонӣ баробар буда, меёри истехлок ба 10% ва муҳлати истифода ба 10 сол баробар аст. Истехлок бо истифода аз методи маъмулӣ барои баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисоби андоз аз моликият истифода мешавад. Истифодаи маблағҳои қарзӣ барои се сол дар назар дошта шудааст. Қарз ҳар семоҳа бо ҳиссаи баробар ва фоизи қарз низ пардохт карда мешавад.

Гирифтани таҷҳизот бо истифодаи лизинг (дар тавозуни лизингдиханда). Арзиши таҷҳизот 44,3 ҳаз. сомонӣ. Арзиши аввала 3,3 ҳаз. сомонӣ, муҳлати лизинг се сол, меёри истехлок - 10 %. Меёри истехлок то

охири муҳлати лизинг - 14, 29%, зариби истехлоки босуръат - 3, ставкаи фоизи лизингдиханда - 15%, ҳавасмандии лизингдиханда - 2,7%, ставка дисконтӣ - 13%, ставкаи андоз аз моликият - 2,2%, суғурта - 0,24% аз арзиши таҷҳизот мебошад.

Пардохти лизингӣ ба худ арзиши аввалаи таҷҳизот, суғурта, фоизи пардохти қарзи лизингдиханда, андоз аз моликият, агар таҷҳизот дар тавозуни лизингдиханда бошад. Тарзи ҳисоби он дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Ҳисоббаробаркунӣ барои таҷҳизот дар давраи солҳои 2018-2027 (ҳаз. сомонӣ)

Нишондихандаҳо	Солҳо										
Воситаи хариди таҷҳизот	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	Ҷамағӣ
Қарз	17,2	15,0	12,9	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	47,0
Арзиши ҳисобшуда	15,2	11,8	8,9	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	37,0
Лизинг	15,3	13,6	11,9	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	44,3
Арзиши ҳисобшуда	13,3	10,6	8,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	33,7

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф.

Дар асоси ҳисобҳои кардашудаи ҷадвали 3.4 арзиши бозҳисобшуда – PV - пардохтҳо барои таҷҳизот, қарз ва лизинг оварда шудааст. Муқоисаи нишондихандаҳои овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки хариди таҷҳизот тавассути лизинг ба андозаи 3,3 ҳаз. сомонӣ (33,7-37,0) нисбат ба истифодаи қарз арзонтар аст.

Масъалаи дигар ин пардохтҳои андоз ба ҳисоб меравад, ки тартиби ҳисоби онҳо дар ҷадвали 3. оварда шудааст.

Ҷадвали 3. Ҳисоби андоз аз ғойда бо назардошти арзиши таҷҳизот дар солҳои 2018-2027

Нишондихандаҳо	Солҳо										
Воситаи хариди таҷҳизот	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	Ҷамағӣ
Қарз	17,2	15,0	12,9	0,5	0,4	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	47,0
Даромадҳо	1,90	1,47	1,03	0,75	0,74	0,73	0,71	0,70	0,68	0,67	9,38
Арзиши ҳисобшуда	1,68	1,15	0,71	0,46	0,40	0,35	0,30	0,26	0,23	0,20	5,74
Лизинг	15,3	13,6	11,9	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	44,3
Даромадҳои пулии тоза	3,05	2,71	2,37	0,11	0,10	0,10	0,10	0,09	0,09	0,09	8,81
Арзиши ҳисобшуда	2,70	2,12	1,64	0,07	0,06	0,05	0,04	0,04	0,03	0,03	6,78

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф.

Самарайи пардохти андоз аз ҳисоби пардохтҳои лизингӣ 1,04 ҳаз. сомонӣ (6,78-5,74) нисбат ба қарз зиёд аст, ин бори дигар исбот менамояд, ки самаранокии лизинг ҳам барои лизинггиранда ва ҳам давлат баландтар аст.

Барои муқоиса тартиби ҳисоби натиҷаҳои молиявии самаранокии иқтисодии лизингро ҳисоб менамоем (ҷадв. 4).

Чадвали 4. Натиҷаи интиҳоии лизинги молиявӣ

Нишондиҳандаҳо	Қарз барои се сол бо шартҳои пардохти баробари ҳар семоҳа бо назардошти фоиз	Лизинги таҷҳизот дар тавозуни лизингдиҳанда
Ҷамъи хароҷотҳо ба арзиши таҷҳизот	37,0	33,7
Самараи ҳисобкардашуда аз ҳисоби андоз аз ғоида	5,74	6,78
Арзиши ҳисобкардаи таҷҳизот бо назардошти кам кардани андоз аз ғоида	31,26	26,92
Самараи андоз аз ғоида нисбат ба арзиши аввалаи таҷҳизот	15,51	20,0

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф.

Аз таҳлил бармеояд, ки арзиши хариди таҷҳизот тавассути лизинг ба 26,92 ҳаз. сомонӣ (20% аз арзиши аввалаи таҷҳизот, вале тавассути қарз - 31,26 ҳаз. сомониро ташкил медиҳад (15,51% арзиши аввалаи таҷҳизот), ки 4,49 ҳаз. сомонӣ нисбат ба истифодаи қарзи бонкӣ арзонтар аст.

Лозим ба ёдоварист, ки дар айни замон заводҳои мошинсозии кишоварзӣ, ки хоҷагиҳои Тоҷикистон истифода мебаранд асосан техникаи аз ҷиҳати маънавӣ фарсудашударо истеҳсол менамоянд. Тармими кафолатии он масрафи истеҳсолкунандаҳоро дар мавсими ҳосилгундорӣ намерӯшонад. Деҳқонҳо аз рӯи зарурат технологияи кӯҳнаро, ки нисбат ба мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон 10-15 баробар паст аст ба қор мебаранд. Муаммои мусаллаҳсозии техникаи бахши аграриро дар якҷанд самтҳо ҳал кардан зарур аст. Муҳимтарини онҳо истеҳсоли техникае, мебошад, ки талаботҳоро таъмин намояд ва ба технологияи ҷаҳонӣ наздик бошад. Эҳтиёҷоти техникаӣ бояд бо назардошти ҳаҷми қорҳои саҳроӣ муайян карда шавад.

Дар мисоли комбайни «Енисе-1200» вобастагии талаботро аз нархи комбайнҳои ғалладарав барои солҳои 2018-2025 муайян менамоем. Бо истифода аз барномаи Microsoft Excel «Коррелятсия» зариби коррелятсияро муайян месозем (ҷадвали 5).

Чадвали 5. Миқдори комбайнҳои ғалладарав ва нархи онҳо дар мисоли комбайни «Енисей - 1200» дар давраи солҳои 2018-2022

Нишондиҳанда	2018	2019	2020	2021	2022	Зариби коррелятсияҳо
Миқдори воқеӣ, воҳид	907	857	757	668	604	0,98
Нарх, ҳазор сомонӣ	423	524	637	656	749	

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф.

Натиҷаи зариви корреляцияҳо манфӣ мебошад, ки дар бораи мавҷудияти алоқаи баръакси байни нишондиҳандаҳо гувоҳӣ медиҳад, яъне, баланд гаштани нархҳо боиси кам шудани талабот ба миқдори комбайнҳо мегардад. Зариви коррелятсияҳо аз рӯи модел, амалан, ба воҳид баробар аст, ин маънии онро дорад, ки робитаи саҳти байни нарх ва миқдор вучуд дорад.

Аз ин ҷо хулоса мекунем, ки зиёдшавии нархи комбайн ба 100 ҳаз. сомонӣ буда, дар оянда метавонад ба камшавии 88 воҳиди парки комбайнҳои ғалладарав дар саҳроҳои минтақа гардад.

Ҳамин тавр, дар такмил додани шаклҳои танзими давлатии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар қатори ҷуброни хароҷотҳо, субсидия, дотатсия таъмини бемайлони онҳо бо воситаҳои асосӣ тавассути лизинги молиявӣ мавқеи хоса дорад. Хусусан ҳалли масъалаҳои таъмини техника ба хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои наздиҳавлигии аҳоли, ки зиёда аз 90 дарсади маҷмӯи маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол менамоянд. Истифодаи лизинги молиявӣ ба хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои наздиҳавлигии аҳоли, ки дар кооперативҳои истеҳсолӣ ва ё ассотсиатсияҳо муттаҳид мешаванд, метавонанд чунин масъалаҳоро ҳал намоянд:

- самаранокии дастгирии давлатиро тавассути лизинги молиявӣ баланд бардоранд;
- хавфи маблағгузориҳои капиталиро тавассути назорати сетарафа ва тақсими масъулият ба субъектҳои лизинг аз байн барад;
- хавфи баргардонидани маблағҳоро, ки метавонад байни аъзоёни кооператив ба вукӯъ ояд аз байн мебарад, зеро соҳибмулки воситаҳои асосӣ кооператив мегардад ва метавонад бо арзиши воситаҳои асосии дар он буда маблағҳоро ҷуброн намояд;
- ташкили кооперативҳои истеҳсолӣ имконият медиҳанд, ки лизинги молиявӣ дар кишоварзӣ раванқ ёбад ва масъалаҳои таъмини хоҷагиҳои хурд ва хоҷагиҳои наздиҳавлигии аҳоли бо техника ва дигар воситаҳои асосӣ ҳал гардад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи ислоҳоти кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020.
2. Ицкович, А. Агролизинг: итоги и перспективы [Текст] / А. Ицкович // Экономист, 2002. – №8. – С. 71-74.
3. Плешков, А.Д. Организационно-экономический механизм инвестиционной деятельности на основе прямого лизинга. Автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / А.Д. Плешков. – М., 2004. – 21 с.
4. Раззокова Г.Х. Институциональная политика государства в отношении аграрной экономики // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал». – №2/12(107), 2013. – С. 108-114.

5. Раззокова Г.Х. Особенности развития лизинга в аграрном секторе экономики РТ // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. – №2/3(201), 2016. – С. 91-95.

6. Раззокова Г.Х. Формирование и развитие многоукладной экономики в аграрном секторе АПК // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. Маҷаллаи илмӣ. – №1(1). – Қўрғонтеппа, 2013. – С. 29- 37.

7. Раззокова Г.Х., Ашуров И.С. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии бозори хизматрасонии лизингӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – №1/4(57). Қ. 2. – Бохтар, 2018. – С. 197-201.

8. Раззокова Г.Х., Ашуров И.С. Самароникии иқтисодии лизинги молиявӣ дар кишоварзӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – №1/4(57). Қ. 2. – Бохтар, 2018. – С. 185-197.

РОҲҲОИ МУКАММАЛ ГАРДОНИДАНИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ЛИЗИНГИ МОЛИЯВӢ

Дар мақолаи мазкур роҳҳои мукаммал гардонии танзими давлатии лизинги молиявӣ оварда шудааст. Ба ақидаи муаллиф соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе дастгирии давлатӣ самаранок фаъолият карда наметавонад, зеро ҳамасола зиёда аз 60 дарсади хоҷагӣҳо аз натиҷаи фаъолияти худ зарари иқтисодӣ мебинанд, ҳол он ки кишоварзӣ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти Тоҷикистон ба шумор рафта, дар он зиёда аз 22 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ истеҳсол гашта, бештар аз 1,4 млн. нафар захираҳои меҳнатӣ фаъолият менамоянд. Ба ақидаи муаллиф дар такмил додани шаклҳои танзими давлатии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар қатори ҷуброни хароҷотҳо, субсидия, дотатсия таъмини бемайлони онҳо бо воситаҳои асосӣ тавассути лизинги молиявӣ мавқеи хоса дорад. Хусусан ҳалли масъалаҳои таъмини техника ба хоҷагӣҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагӣҳои наздиҳавлигии аҳоли, ки зиёда аз 90 дарсади маҷмӯи маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол менамоянд.

Калимавожаҳо: танзими давлатӣ, лизинг, лизинги молиявӣ, соҳаи кишоварзӣ, захираҳои меҳнатӣ, хоҷагӣҳои деҳқонӣ, хоҷагӣҳои наздиҳавлигӣ.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО ЛИЗИНГА

В данной статье представлены пути совершенствования государственного регулирования финансового лизинга. По мнению автора, аграрный сектор Республики Таджикистан не может эффективно функционировать без государственной поддержки, поскольку ежегодно более 60 процентов фермерских хозяйств несут экономические потери в результате своей деятельности, а сельское хозяйство является одной из

основных отраслей экономики. Таджикистана, в котором произведено более 22 процентов общего объема внутреннего продукта, - более 1,4 млн. трудовые ресурсы работают. По мнению автора, в совершенствовании форм государственного регулирования деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей, наряду с возмещением затрат, субсидиями, субсидиями, особое место занимает их постоянное снабжение основными инструментами посредством финансового лизинга. В частности, решение вопросов обеспечения оборудованием мелких фермерских хозяйств и подворий населения, которые производят более 90 процентов всей сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: государственное регулирование, лизинг, финансовый лизинг, аграрный сектор, трудовые ресурсы, крестьянские хозяйства, приусадебные хозяйства.

WAYS TO IMPROVE STATE REGULATION OF FINANCIAL LEASING

This article presents ways to improve state regulation of financial leasing. According to the author, the agricultural sector of the Republic of Tajikistan cannot function effectively without government support, since annually more than 60 percent of farms suffer economic losses as a result of their activities, and agriculture is one of the main sectors of the economy. Tajikistan, which produces more than 22 percent of the total domestic product, has more than 1.4 million labor resources. According to the author, in improving the forms of state regulation of the activities of agricultural producers, along with reimbursement of costs, subsidies, subsidies, a special place is occupied by their constant supply of basic tools through financial leasing. In particular, solving the issues of providing equipment to small farms and households, which produce more than 90 percent of all agricultural products.

Key words: state regulation, leasing, financial leasing, agricultural sector, labor resources, peasant farms, household plots.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раззокова Гулбахор Ҳаётовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 900 15 23 23.

Сведени об автаре: Раззокова Гулбахор Ҳаётовна - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 900 15 23 23.

Information about the author: Razzokova Gulbakhor Khayotovna - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 900 15 23 23.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОЗДАНИЯ И ПОЭТАПНОГО РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Раджабов К.К. - к.э.н., доцент кафедры государственного и местного управления ТНУ

Изучение и знакомство с существующей мировой практикой, попытка анализа накопленного опыта развитых и развивающихся стран, особенно в контексте поэтапного развития СЭЗ, позволит дать объективную оценку возможностям и перспективам создания и развития свободных экономических зон в таджикской экономике. В большинстве развитых странах свободные экономические зоны, включая все их типы, преимущественно предпочитают развитие свободных торговых зон и научно-технических зон. Экономика промышленно-развитых стран глубоко вовлечена в мирохозяйственные процессы, а потому свободные экономические зоны этих стран широко привлечены в процесс международного разделения труда.

В структуре развивающихся стран преобладают производственно-экспортные зоны, что связано с целями их создания, преследующими обеспечение устойчивого экономического роста страны, достижения высокого уровня промышленного развития, вхождения в международное разделение труда. Исходя из этого, создание свободных экономических зон, предопределяет основу концепции долгосрочного экономического развития этих стран, например на 15-20 лет.

Сейчас в мире существует порядка 25 разновидностей, и функционируют около 2000 свободных экономических зон, в том числе более 400 зон свободной торговли, столько же научно-промышленных парков, более 300 экспортно-производственных зон, 100 зон специального назначения (эколого-экономических, оффшорных, туристических и т.д.). Есть зоны, ориентированные на внешний рынок, есть - на внутренний. Для решения этих задач там действуют всевозможные льготы по таможенному, арендному, валютному, визовому, трудовому и прочим режимам, что создает условия для развития промышленности и инвестирования иностранного капитала [5].

Детальное рассмотрение опыта разных стран применительно к разным формам СЭЗ представляется невозможным, т.к. слишком разнородным получается такой анализ. Точное число СЭЗ в мире достаточно трудно установить из-за терминологического разнообразия и несовершенства методики сбора данных, которые не позволяют дифференцировать зоны по их типам. Кроме того, многие страны не раскрывают информацию о СЭЗ. В литературе в основном делается акцент на опыт стран с разным уровнем развития. При этом вопросы анализа поэтапного развития СЭЗ в мировой практике остаются крайне малоизученными.

В отличие от других развитых стран мира, которые приступили к созданию СЭЗ еще в далеком историческом прошлом, Китай взялся за

создание специальных экономических зон только к середине второй половины 20 века. При этом был использован опыт других азиатских стран, как Индонезия, Сингапур, Гонконг, Макао, Тайвань, Малайзия.

Решение о создании первых четырех особых экономических зон: Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу, Сямынь было принято только в конце семидесятых и начале 80-х гг. прошлого века. Ни в одной из этих зон не было развитой индустриальной базы, современной инфраструктуры. Однако они отличались благоприятным расположением: Сямынь находится напротив Тайваня, Шеньчжень рядом с Гонконгом, Чжухай - вблизи Макао - т.е. особые зоны максимально приближены к «островкам развитой рыночной экономики», что облегчает приток иностранного капитала [11, с.64]. Как видим китайские власти при выборе географического местоположения будущих СЭЗ приложили максимум усилий. Несмотря на то, что эти зоны не имели развитую инфраструктурную основу, они решили развертывать строительство СЭЗ именно на этих местах, что свидетельствует о приоритетности стратегических их соображений.

В последующем мы видим, что особый толчок развитию этих зон дало именно выгодное географическое положение - все зоны связаны шоссейными и железными дорогами с внутренними районами страны, находятся на морском побережье, имеют непосредственный доступ к дешевому морскому транспорту и т.п. Нам представляется, что именно целые исследования, а также дальнейшая поддержка китайских властей на начальном этапе формирования СЭЗ позволили этим зонам относительно в короткий срок своего существования стать наиболее мощными локомотивами китайской экономики. После того, как планы создания первых четырех СЭЗ Китая стали успешно осуществляться, в 1984 году было принято решение об открытии 14 городов-портов, расположенных на побережье Желтого, Восточно-Китайского, Южно-Китайского морей [12, с.53].

В современных условиях развития экономики Таджикистана, характеризующейся диспропорциями роста производства во многих отраслях хозяйства и увеличением безработицы в целом по стране, китайский опыт образования зон развития отсталых районов заслуживает должного внимания. Такие зоны, где за счет предоставления предпринимателям большей свободы деятельности и определенных экономических льгот, смогли бы способствовать оживлению мелкого и среднего бизнеса в депрессивных районах страны и уменьшению масштабов безработицы. Однобокая политика создания СЭЗ без учета преимущества географического расположения приводит к плачевным последствиям, заключающихся в бездействии зон на протяжении многих годов.

Однако, помимо несомненных экономических преимуществ развития свободных экономических зон в Китае, необходимо отметить и ряд недостатков их функционирования, которые нужно учитывать при использовании китайского опыта в той или иной стране. Во-первых,

приоритетное развитие зон привело к разрыву в уровнях развития этих территорий и других районов страны. Во-вторых, из-за опережающего роста обрабатывающих отраслей в производственной сфере произошёл значительное отставание в развитии сырьевой базы [6, с.34].

Работа по созданию и развитию СЭЗ в Белоруссии была начата ещё в 1990 гг. В качестве территорий под создание СЭЗ были выбраны отдельные районы областных центров. В настоящее время в Республике Белоруссии функционируют 6 свободных экономических зон, в числе которых «Брест», «Гомель-Ратон», «Минск», «Витебск», «Могилев» и «Гродноинвест». Все СЭЗ Белоруссии являются комплексными по характеру экономической деятельности, что проявляется в выполнении ими производственной, экспортной и таможенной функций. Процесс становления СЭЗ включал два этапа. На первом этапе (1997-2000 гг.) акцент делался на формирование необходимых основ производственной и социальной инфраструктуры многоотраслевого комплекса взаимосвязанных производств, в том числе экспортной ориентации, для решения задач следующих этапов развития зоны. Второй этап (2000-2005 гг.) предусматривал становление и наращивание производственного потенциала зоны в соответствии с ее специализацией, создание высокоэффективного производственно-инновационного комплекса предприятий экспортно-го и импортозамещающего характера, развитие туристическо-рекреационной и других видов деятельности. На практике СЭЗ «Брест» создавалась практически на чистом месте, при отсутствии привлека-тельных условий для инвесторов [9, с. 182].

Таким образом, опыт создания СЭЗ в Республике Белоруссии в основном заключается в выстраивании нормативно-правовых актов поэтапным потребностям зон - от упрощения к относительному усложнению и наоборот. При этом процесс изменения видовой структуры зон выступает как процесс исчерпания потенциала зон по прежней структуре.

Опыт Южной Кореи показывает, что при падающей эффективности действующих традиционных зон, они продолжают выполнять определенные, в том числе инновационные, функции. Их радикальное разрушение может иметь негативные последствия для национальной экономики. Поэтому необходимо либо их постепенное замещение институтами нового типа, либо их выстраивание в новую систему. Есть все больше оснований считать, что оптимальным является вариант «выстраивание» старых институтов в новую систему поддержки инновационной активности. В Корее процессы кластеризации начались фактически одновременно с созданием свободных промышленных зон - специальных промышленных районов. Поскольку их строительство проходило согласно пятилетним планам, их стали называть плановыми или системными индустриальными зонами. Правительство определило и комплекс различных проектов инновационной направленности для этих зон. Вначале 90-х стало очевидно, что реализация большинства из этих проектов оказалась неуспешной. Кардинального повышения инновационной активности в южнокорейской экономике не произошло.

Политику по отношению к инновационному сектору было решено изменить. Во-первых, через создания технопарков в рамках этих плановых зон. Во-вторых, за счет усиления преференций, в том числе весьма необычных. Например, иностранные инвесторы получили льготные условия обеспечения их электричеством, водой, транспортной инфраструктурой, связью, складскими помещениями [2, с.48].

Итоги первого этапа реализации проекта технопарков показали, что они стали важным институтом развития инновационной экономики. В то же время подведение его итогов позволило выделить и ряд новых проблем и своего рода изъянов проекта. Среди них, во-первых, чрезмерная внешняя, то есть «льготная», составляющая в источниках конкурентных преимуществ. Во-вторых, несбалансированность инновационного уровня экономического развития между столицей и другими регионами. Для решения этой проблемы было решено изменить саму концепцию развития технопарков. И парки, и принадлежащие им районы стали рассматриваться как юридические лица, состоящие из специализированных компаний с развивающейся структурой внутренних взаимодействий. Их цели были переопределены в контексте региональной научно-исследовательской системы. Иницилирующая роль была отведена научно-образовательным структурам, катализирующая - малым предприятиям, передаточная - крупным компаниям. В результате, в последние годы, Республике Корея удалось реализовать стратегию выстраивания, то есть сформировать динамичные инновационные кластеры вокруг университетов, расположенных в границах старых промышленных агломераций [2, с.50].

СЭЗ в практике регионального развития Российской Федерации довольно известный инструмент и рычаг воздействия на сближение областей страны по уровню социально-экономического развития. В России управление ОЭЗ осуществляется в основном государственными органами. На стадии обсуждения законопроекта об ОЭЗ предлагались различные юридические формы администрации ОЭЗ, включая передачу ее функций коммерческой, либо некоммерческой организации. Предпочтение было отдано варианту с государственным органом. Кроме того, в качестве координирующего органа предусмотрено создание наблюдательного совета, в состав которого наряду с представителями федеральных и региональных государственных органов, муниципальных органов входят представители резидентов ОЭЗ и иных организаций. Отличительной чертой развития СЭЗ в России является государственная поддержка в особо крупном размере во всех этапах становления СЭЗ и программное их обеспечение [7, с. 161]. Так, к примеру, в Липецкой области Российской Федерации была выработана следующая схема поэтапного создания и развития СЭЗ:

Оригинальные суждения по поводу поэтапного развития СЭЗ предлагает российский ученый Клим И.В. Он исходит из того, что в целом, СЭЗ должны носить транзитивный характер. Транзитивность проявляется в том, что зоны постоянно модифицируются как в терминологическом плане, так и в структурном. Если транзитивность не свойственно ей, то

СЭЗ не может долго оставаться на сцене предпринимательской и инвестиционной деятельности. Трансформация по нему является базовой, основой конкурентоспособности СЭЗ. Иллюстративно свои суждения он показывает в виде следующего рисунка 1. [3, с.31].

Рис. 1 Классификация свободных экономических зон в контексте инновационного развития

Ряд стран Восточной Европы, в частности Польша, имеет интересный опыт создания СЭЗ, где еще в середин 80-х гг. впервые в Гданьском морском порту была создана зона беспошлинной торговли. Важным толчком в развитии СЭЗ в Польше стало принятий в январе 1989 г. Закона «О хозяйственной деятельности с участием иностранных субъектов», разрешающий и стимулирующий участие иностранных инвесторов в таких зонах.

Следует отметить, что льготы и меры стимулирования предоставлялись на основе использования специальных критериев, т.е. при определенных условиях и в результате соответствия специальным идентификаторам, инвестор мог воспользоваться льготами и даже претендовать на получение грантов. Например, для покрытия инвестиционных затрат на приобретения земельных участков, оборудования, строительство сооружений, инвестор мог получить грант до 25% от общего объема затрат, но в том случае, если объем инвестиционных вложений составляют не менее 10 млн. евро, количество создаваемых рабочих мест не менее 100 с их сохранением на 5 лет, и самое важное - использование инновационных и экологически чистых технологий. Наряду с этим, инвестор мог получить грант, не только при создании предприятия, но в последующем, при создании одного нового рабочего места были предусмотрены 4 тыс. евро, а также на развитие инфраструктуры

предоставлялись гранты. В польской практике совокупность государственных грантов не может быть превышать 50% от общего объема инвестиционных затрат.

Таким образом, опираясь на результаты, полученные в ходе нашего исследования и практики некоторых зарубежных стран, можно отметить следующие основные моменты:

Рассмотренная нами практика показывает, что создание свободных экономических зон занимает особое место в государственной экономической политике большинства стран мира, целью которых является создание точек роста для экономики отдельных регионов. Практика показывает, что именно в рамках свободных экономических зон реализуются конкретные экономические проекты и стратегические инициативы предпринима-тельских структур.

При создании СЭЗ географический фактор играет важнейшую роль, так как приграничное положения, развитая транспортная, производственная и социальная инфраструктура являются важным критерием эффективного функционирования и развития СЭЗ.

Однако на практике, СЭЗ создаются и для развития новых регионов, которые не располагают вышеприведенными критериями, но в которых имеется концентрация природных ресурсов.

Практика изученных нами стран показывает, что не зависимо от типа общественно-экономической формации и уровнем развития производственных отношений и экономики в целом, основой эффективного функционирования СЭЗ является мощная инфраструктура, эффективная институциональная база, действенный механизм привлечения иностранных инвесторов, а также их стимулирование и защита интересов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны в Японии //Российский внешнеэкономический вестник. - М., 2006. - № 4. (апрель). - С.16.
2. Клим В.Ю. Социальные аспекты новых тенденций в развитии специальных экономических зон как институтов инновационной экономики//ВЕСТНИК ОГУ. - Оренбург, 2008. - № 5(86). - С.48.
3. Клим И.В. Свободная экономическая зона как институт инновационного развития экономики//Российский внешнеэкономический вестник. - М., 2008.- № 4 (апрель). - С.30.
4. Ковырев С. Свободная экономическая зона «Гомель-Ратон» - новый градообразующий фактор развития Гомеля//Финансовое содружество. - Минск. - 2003. - № 2.
5. Лешина И. Е. Предпосылки и цели создания свободных экономических зон. Проблемы и перспективы развития [электронный ресурс]: <http://www.samoupravlenie.ru/16-12.htm>.
6. Неучева М.Ю. Зарубежный опыт функционирования особых экономических зон //Проблемы современной экономики. - М., 2010. - № 3.(35). - С.34.

7. Неучева М.Ю. Особые экономические зоны регионального уровня в развитии субъектов Российской Федерации//Российское предпринимательство. - М., 2011. - № 7 Вып. 2 (188). - С.161.
8. Павлов П.В. Институт особых экономических зон в Российской Федерации: финансово-правовые и организационно-экономические аспекты функционирования //Монография. - М.: Магистр: ИНФРА-М, 2010. - 256 с.
9. Серова О.В. Функционирование СЭЗ в Республике Беларусь//Сборник науч. статей студентов, магистрантов и аспирантов. Вып. 10. Т.2/Сост. Д.Н.Романов: под общ. Ред. В.Г. Шадурского. - Минск: Изд. «Четыре четверти». - 2013.- С.182.
10. Хакимзода А., Раджабов К.К. Свободные экономические зоны: история возникновения и проблемы распространения//Вестник Таджикского государственного национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2008. - № 1(45). - С.43-52.
11. Wall D. Special Economic Zones in China: the administrative and regulatory framework//The journal of Asian Affairs. 2000. - № 2. - P.64
12. Campbell N., Adlington P. China business strategies//Oxford* Pergamon-Press, 2002 P.53.

МИРОВОЙ ОПЫТ СОЗДАНИЯ И ПОЭТАПНОГО РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Следует отметить, что для создания и управления свободными экономическими зонами изучение опыта зарубежных стран имеет важное значение. Поэтому в нынешней ситуации многие государства анализируют опыт развитых стран и тщательно проводят изучение. В данной статье изучается опыт некоторых зарубежных стран по созданию и развитию свободных экономических зон. Был проанализирован опыт таких стран, как Китайская Народная Республика, Беларусь, Российская Федерация, Польша, Чехия и Южная Корея, каждый из которых имеет свои особенности. Анализы свидетельствуют о том, что роль свободных экономических зон в развитии национальных экономик велико и очень значимо. Приведенные в статье данные о свободных экономических зонах передовых стран характеризуют свободные экономические зоны этих стран т.к. были созданы в течение нескольких лет и прошли несколько этапов. Также рассматривается уровень эффективности функционирования свободных экономических зон. Проведенное исследование обосновывает, что переход от одного этапа к следующему этапу развития свободных экономических зон зависит от первоначальной стадии создания и работы СЭЗ. Особо отмечено, что переход от одного этапа развития к другому зависит от государственной политики и привлечения инвестиций. В целом в статье рассматриваются вопросы использования зарубежного опыта в управлении свободными экономическими зонами с учетом национальных особенностей и экономических возможностей Таджикистана.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, мировой опыт, развитых стран, поэтапное развитие, предпринимательство, современная

инфраструктура, внешний рынок, особые экономические зоны, диспропорция, инновационная активность.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ОИД БА ТАЪСИСДИҲӢ ВА МАРҶИЛАҶОИ РУШДИ МИНТАҚАҶОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Бояд қайд намуд, ки барои таъсисдиҳӣ ва идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ, омӯхтани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ барои дилхоҳ кишвар муҳим мебошад. Бинобар ин дар шароити имрӯза аксарияти давлатҳо таҷрибаи кишварҳои гуногунро ҳаматарафа таҳлил намуда, омӯзиши амиқ мегузаронанд. Бинобар ин, дар мақола таҷрибаи баъзе аз кишварҳои хориҷӣ оид ба таъсисдиҳӣ ва марҷилаҳои рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Таҷрибаи чинин кишварҳо ба монанди Ҷумҳурии Халқии Хитой, Белоруссия, Федератсияи Россия, Полша, Чехия ва Кореяи Ҷанубӣ таҳлил шудааст, ки ҳар яки онҳо хусусиятҳои ба худ хосро доранд. Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар шароити имрӯза нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди иқтисоди миллии кишварҳо назаррас мебошад. Аз маълумотҳои овардашуда чунин бармеояд, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ин кишварҳо дар солҳои гуногун таъсис ёфта, якчанд марҷилаҳоро гузаштаанд. Инчунин дар мақолаи мазкур дараҷаи самаранок фаъолиятнамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ баррасӣ гардидааст. Тадқиқоти гузаронидашуда асоснок менамояд, ки гузариш аз як марҷила ба марҷилаи дигари рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз ибтидои кор вобастагӣ дорад. Махсус қайд карда шудааст, ки гузариши минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз як марҷила ба дигар марҷилаи рушд аз сиёсати давлат ва ҷалби сармоягузориҳо вобаста мебошад. Умуман мақола фарогири масъалаҳои истифодабарии таҷрибаи хориҷии идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодӣ бо дар назардошти баҳисобгирии хусусиятҳои миллии ва имкониятҳои иқтисодии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, таҷрибаи хориҷӣ, кишварҳои тараққикарда, марҷилаҳои рушд, соҳибкорӣ, инфрасохтори муосир, бозори хориҷӣ, минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, номутаносибӣ, фаъолияти инноватсионӣ.

WORLD EXPERIENCE OF CREATION AND STAGE DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES

It should be noted that for creation and management of free economic zones studying of experience of foreign countries is important. Therefore in a present situation many states analyze experience of the developed countries and carry carefully out studying. In this article experiment of some foreign countries on creation and development of free economic zones is studied. Experience of such countries as People's Republic of China, Belarus, the Russian Federation, Poland, the Czech Republic and South Korea has been analyzed, each of which has the features. Analyses demonstrate to what a role of free economic zones in development of national economies is big and is very significant. The data on free economic zones of the advanced countries provided in article characterize

free economic zones of these countries since have been created within several years and there have passed several stages. Also the level of efficiency of functioning of free economic zones is considered. The conducted research proves that transition from one stage to the following stage of development of free economic zones depends on an initial stage of creation and work of SEZ. It is especially noted that transition from one stage of development to another depends on state policy and attraction of investments. In general in article questions of use of foreign experience in management of free economic zones taking into account national peculiarities and economic opportunities of Tajikistan are considered.

Key words: free economic zones, international experience, the developed countries, stage-by-stage development, business, modern infrastructure, foreign market, special economic zones, a disproportion, innovative activity.

Сведения об авторе: Раджабов Каюмджон Кудратуллоевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Электронная почта: radzhabov.2008@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабов Қайумҷон Қудратуллоевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Почтаи электронӣ: radzhabov.2008@mail.ru.

Information about the author: Radzhabov Kayumdzhon Kudratulloyevich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, the associate professor of the public and local administration. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: radzhabov.2008@mail.ru.

НАҚШИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТ

*Раҷабов Т. Б., - н.и.у., дотсенти
кафедраи баҳисобгирӣ ва бухгалтерии ДМТ*

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ назорати дохилӣ дар идоракунии ташкилотҳо мавқеи муҳимро соҳиб гашт, зеро дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ зарурати тағироти куллиро дар банақшагирӣ, баҳисобгирӣ ва назорати фаъолияти истеҳсоли -иқтисодӣ, тағйир додани низоми идоракунии корхонаҳои ватанӣ ба миён овард. Рушди иқтисоди бозорӣ вазифаи муҳимтаринро барои таҳияи концепсияҳои нави низоми назорати дохилӣ ки ба ислоҳоти иқтисодӣ бо назардошти хусусиятҳои рушди иқтисоди миллии нигаронида шудааст ба миён гузошт, ки чунин низомҳои идоракунии ба корхона имкон медиҳанд маълумоти баҳисобгирӣ ва назоратро барои таҳия ва қабули қарорҳои

идоракунӣ, пешгӯии динамикаи тағирёбии шароити бозор, арзёбӣ ва таҳлили ҳолатҳои бӯҳронӣ дар фаъолияти молиявӣ хоҷагии корхонаро омӯхта роҳҳои ҳалли алтернативии онро ба роҳбарияти корхона пешниҳод намояд.

Вақтҳои охир ба назорати дохилӣ созмонҳои ҷаҳонӣ ва махсусан дар ташкилотҳои ватанӣ таваҷҷӯҳи бештар зоҳир карда мешавад. Ин ба он вобаста аст, ки ширкатҳои ватанӣ бештар ба ҳамгироии ҷаҳонӣ ва равандҳои иқтисодӣ, инчунин дар фаъолияти онҳо ниҳодҳо (институт)-и иқтисодӣ ҷалб мешаванд. Аз ин рӯ, фаъолияти онҳо бояд ба талабот ва стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошад. Дар чунин шароит ширкатҳое, ки меҳоянд саҳмияҳои худро дар бозорҳои миллӣ ё байналмилалӣ пешниҳод кунанд ё аз онҳо қарз гиранд, бояд системаи дахлдори назорати дохилиро таъсис диҳанд. Вазифаҳои чунин системаро шӯъбаи аудити дохилӣ ва хадамоти аудити дохилӣ иҷро карда метавонад. Субъектҳои иқтисодӣ, ки омодамаоии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) барои онҳо ҳатмӣ мебошад, дар чунин ҳолат аудит ӯҳдадор аст, ки назорати дохилиро оиди ташкили раванди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) амалӣ намояд (ба истисноии ҳолатҳое, ки роҳбари он ӯҳдадор аст баҳисобгирии муҳосибиро бар дӯши худ гирад).

Рушди назорати дохилӣ дар шароити муосир аз омилҳои зерин вобаста аст:

- назорати дохилӣ имкони ошкори яке аз захираҳои истифоданаशудаи мавҷудбударо дорад, ки шояд истифодаи дурусти онҳо таъвонад самаранокии фаъолияти ширкатро афзоиш диҳад;

- аудити дохилӣ (ё дигар шаклҳои ташкили назорати дохилӣ) барои соҳибони ширкатҳо диққатҷалкунанда гардид, ки худ аз идоракунии бевоситаи ширкат дур шуда, идораи онро ба менеҷерони касбӣ супоридаанд.

Назорат яке аз функсияи идоракунӣ буда аз системаи мониторинг ва тафтиши ҷараёни фаъолияти объект иборат мебошад, ки тибқи қарорҳои идоракунии қабулшуда амал мекунад.

Дар шароити муосир мақсади асосии назорат омӯзиши ҳолисонаи ҳолати қорҳо дар соҳаи муайяни фаъолияти қорхона ва муайян кардани омилҳое, ки ба фаъолияти он таъсири манфӣ мерасонанд, мебошад [2, с. 23].

Вазифаҳои асосии назорат:

- нигоҳдории моликияти қорхона, аз ҷумла воситаҳои асосӣ, пули нақд, инвентаризатсия ва дигар арзишҳои ба ташкилот тааллуқдоштаро таъмин ва назорат мекунад;

- таҳкими қонуни давлатӣ ва шартномавӣ дар қорхона;

- ноил шудан ба сарфақорона истифодаи воситаҳои ташкилот;

- ошқор намудани захираҳое, ки истифодаи онҳо барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад;

- муайяннамоии роҳҳои беҳтар намудани фаъолияти қорхона.

Дар шароити муосир назорат барои иҷрои вазифаҳои муайян ва ноил шудан ба ҳадафҳои муайяни пешбинишуда зарур аст.

Бартариҳои назорат дар фаъолияти идоракунии ин:

➤ фаъолияти назоратии ташкилотҳо камбудихоро ошкор намуда имкон медиҳанд, ки барномаи банақшагирӣ барои татбиқи минбаъдаи фаъолият такмил дода шавад, ба истисноии ҳолатҳои ғайриҷашмдошти давраҳои оянда;

➤ назорат ба субъектҳои хоҷагидорӣ имкон медиҳад, ки зухуроти зараровар, инчунин дурнамои рушди минбаъдаи фаъолиятро муайян кунанд;

➤ назорат имкон медиҳад, ки ҳатогӣ ва камбудихо саривақт ошкор ва ислоҳ карда шаванд ва ба пешгирии бӯхронӣ дар фаъолияти идоракунии мусоидат намояд [3. с.45].

Назорати дохилӣ раванDEST, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои ширкат нигаронида шудааст ва натиҷаи фаъолияти роҳбарият дар банақшагирӣ, ташкил ва мониторинги тамоми фаъолияти ширкат ва қисматҳои он мебошад. Менечерони ширкат бояд пеш аз ҳама ҳадафҳо, вазифаҳо ва бахшҳои алоҳидаи ширкатро муайян намуда, сохтори мувофиқати ташкили онро ба вуҷуд оранд. Баъдан таъмини низоми самараноки ҳуҷҷатҳо ва ҳисобот оиди назорат ва ноил шудан ба мақсад ва ҳалли вазифаҳои дар пеш гузошташударо назорат намоянд. Мафҳуми назорати дохилӣ аз нуқтаи назари фаҳмиши баҳисобгирии муҳосибӣ чунин аст: назорати дохилӣ сохтор, сиёсат, қоидаҳо, расмиёти таъмини нигоҳдории дороиҳои ширкат ва эътимоднокии ҳамаи ахбороти баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки ба фаъолияти ташкилот эътимоди кофӣ медиҳанд.

Дар баробари ин маълум аст, ки назорати дохилӣ ҳамчун унсури низоми баҳисобгирӣ-молиявӣ вазифаҳои идоракуниро пурра таъмин намекунад, аз ҷумла: назорати хавфҳои тижоратӣ, самаранокии системаи идоракунии ташкилотҳо ва мониторинги қабули қарорҳо ва ғайраҳо. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки назорати дохилӣ мафҳуми васеътар нисбат ба назорати баҳисобгирии дохилифирмавӣ мебошад. Аз тарафи дигар, умуман назорати дохилиро аз назорат фарқ кардан мумкин аст. Назорати дохилӣ-ин назорат аз дохили ширкат аст, бар хилофи намуди назорати беруна, ба монанди таъмини қонунӣ, назорат аз ҷониби мақомоти танзимкунандаи беруна ва ғайра мебошад. Дар ин замина мафҳуми назорати дохилӣ бо мафҳумҳои назорати идоракунии, назорати оперативӣ ҳаммаъно аст.

Ҳангоми суҳан дар бораи назорати дохилӣ рафтан бояд дарк кард, ки он танҳо дар сурате муфид буда метавонад, ки он ба ноил шудан ба ҳадафҳои мушаххас нигаронида шуда бошад ва пеш аз ҳама аз баҳодиҳии натиҷаҳои назорат ҳадафҳои муайянро иҷро кардан лозим аст. Мақсадҳои асосии назорати дохилӣ ин:

- эътимоднокӣ ва пуррагии иттилоот;
- риояи сиёсати иқтисодӣ, нақшаҳо, расмиёти қонунгузорӣ;
- таъмини нигоҳдории дороиҳо;

- сарфакорона ва самаранок истифода бурдани захираҳо;
- аз ҷониби воҳидҳои ширкат расидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои гузошташуда.

Дар шароити муосир бисёре аз ширкатҳо дар саросари ҷаҳон аз истифодабарии ғайрисамараноки захираҳо – инсонӣ, молиявӣ, моддӣ, аз нарасидани иттилооти зарурӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ, бе майлон ва дидаю дониста нодуруст нишон додани ҳисобот, фиреб додани бевоситаи кормандон ва роҳбарон азият мекашанд. Чунин мушкилотро тавассути таъсиси системаи самараноки назорати дохилӣ дар дохили ширкатҳо пешгирӣ кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, назорати дохилии ташкилот ин:

- унсури ҷудонашавандаи ҳар як марҳилаи раванди идоракунӣ;
- марҳилаи ҷудогонаест, ки таъмини шаффофияти иттилоот оид ба сифати раванди идоракунӣ дар ҳамаи дигар марҳилаҳои идоракунии ташкилот.

Назорати дохилӣ маҷмӯи муайяни унсурҳоеро дар бар мегирад, ки аз рӯи хусусияти идоракунии фаъолиятшон муайян карда мешаванд ва бо механизми фаъолияти корхона дар як маҷмӯаи ягона муттаҳид мешаванд. Муаллифони хориҷӣ се унсури таркибии сохтори назорати дохилиро ҷудо мекунанд: муҳити назорат; низоми баҳисобгирии муҳосибии ширкат; тартиби назорат. Иқтисоддонҳои федератсияи Руссия ду унсури дигарро илова мекунанд: таъмини иттилоот ва техникаи назорат.

Тибқи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ» аз 21 июли соли 2010 таҳти № 626, моддаи 8 низоми идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ бо истифодаи унсурҳои зерин муайян карда мешавад:

- муҳити назоратӣ;
- идоракунии таваккал;
- амалӣ намудани ҷорабиниҳои гуногуни назорати дохилӣ;
- иттилоот ва коммуникатсия;
- мониторинг[1, с.3].

Ҳамин тавр, қайд кардан ба маврид аст, ки самаранокии корхона бевосита аз ташкили назорати дохилӣ (ҳам молиявӣ ва ҳам техникӣ), ки дар ҳама сатҳҳои идоракунӣ амалӣ карда мешавад, вобаста аст. Дар амалияи иқтисодии ҷаҳонӣ чунин аксиома вучуд дорад: "Назорати дохилӣ бояд дар ҳама сатҳҳои корхона мавҷуд бошад, зеро вогузор кардани масъулияти зинаҳои поёни барои назорат ғайриимкон аст." Тартиби назорати дохилиро роҳбарияти корхона ташкил мекунад. Ин фарқияти асосан байни назорати дохилӣ аз дигар намудҳои назорат аст. Бояд гуфт, ки дар айни замон проблемаи ташкили системаи пурсамар амалкунандаи назорати дохилӣ дар аксар ташкилотҳо, сарфи назар аз муҳим будани он, хануз амалӣ нашудааст.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки корхонаҳое, ки дар ташкили системаи назорати дохилӣ камбудӣ доранд, зарари калони

молиявӣ мебинанд ва корхонаҳое, ки ба назорати дохилӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд, дар ғаёлияти истеҳсолӣ, хоҷагӣ ва молиявӣ натиҷаҳои беҳтарин ба даст меоваранд. Аз ин рӯ дар шароити муосир мавқеи назорати дохилӣ дар раванди идоракунии ташкилотҳои гуногун назаррас мебошанд. Инчунин назорати дохилӣ як ғаёлияти мураккабест, ки ҷамоаҳои муайяни ғаёлияти корхонаҳоро талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» аз 21 июли соли 2010 таҳти № 626,
2. Андреев В. Д. Система внутрихозяйственного контроля: основные понятия / В. Д. Андреев // Аудиторские ведомости. 2004. № 2. С. 35–41
3. Егорова С. Е., Волкова О. А. Анализ эффективности и аудит маркетинговой деятельности // Аудит и финансовый анализ. 2010. № 1. С. 112–121.
4. Резниченко, С. М. Современные системы внутреннего контроля : учеб. пособие. Иркутск: - 2012.

НАҚШИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва моҳияти назорати дохилии ташкилотҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Дар ин баробар зарурияти омӯзиш ва ҷорӣ намудани назорати дохилӣ, мақсад ва вазифаҳои он, унсурҳои назорати дохилӣ ва дигар хусусиятҳои ба он вобаста дар шароити муосир иқтисоди бозорӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: назорати дохилӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, идоракунии ташкилот, иқтисоди бозорӣ.

РОЛЬ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИЕЙ

В статье исследуются понятие и сущность внутреннего контроля организаций. При этом рассмотрена необходимость изучения и внедрения внутреннего контроля, его целей и задач, элементов внутреннего контроля и других правовых особенностей, связанных с современными условиями рыночной экономики.

Ключевые слова: внутренний контроль, бухгалтерский учет, управление организацией, рыночная экономика.

ROLE OF INTERNAL CONTROL IN THE ORGANIZATIONAL MANAGEMENT SYSTEM

The article examines the concept and essence of internal control of organizations. At the same time, the need to study and implement internal control, its goals and objectives, elements of internal control and other legal features associated with modern conditions of a market economy is considered.

Key words: internal control, accounting, organization management, market economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабов Тўймурод Бободавлатович- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, **Телефон:** +992 934-38-51-10.

Сведения об авторе: Раджабов Тўймурод Бободавлатович - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудакӣ 17, **Телефон:** +992 934-38-51-10.

Information about the author: Radjabov Tuymurod Bobodavlatovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, **Phone:** +992 934-38-51 -10.

ИСТИФОДАБАРИИ ФАНОВАРИҶОИ ИТТИЛООТИВУ ИРТИБОТӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ ИДОРАКУНӢ

*Сарабекова И.З.-н.и.и., дотсенти кафедраи
менеджмент ва маркетинги ДМТ*

*Муҳсинов Д.С.- н.и.и., дотсенти кафедраи
менеджмент ва маркетинги ДМТ*

Мақсади асосии чараёни иртиботӣ ин таъминоти мазмуни иттилооте, ки предмети мубодила мебошад. Маълум аст, ки ҳуди ҳолати мубодилаи иттилоот ҳанӯз самаранокии гуфтушунидро таъмин намекунад. Барои амиқ омӯхтани чараёни мубодилаи иттилоот ва шартҳои самаранокии он мо бояд ҳолатҳо ва сабабҳои пайдоиш, инчунин давраҳои онро донем.

Ҳангоми мубодилаи иттилоотдиҳанда ва қабулкунанда аз якҷанд марҳилаҳо мегузаранд. Вазифаи онҳо ташкил намудани иттилоот ва истифодаи бахш бо мақсади расонидани иттилооте, ки ҳарду тараф мефаҳманд ва қабул мекунанд. Ин вазифа мушкул мебошад, чунки ҳар як давра метавонад, мазмуни иттилоот тағйир ёбад, ё тамоман дигар шавад.

Давраҳои алоқамандии иртибот чунин мебошанд:

- пайдоиши ақида;
- интиҳоби бахш ва рамзгузорӣ;
- мубодилаи иттилоот;
- рамзкушоӣ (декодировка).

Қайд кардан зарур мебошад, ки менечер аз 50 то 30% вақти ҳудашро барои иртибот сарф мекунанд. Ин мумкин дар навбати аввал шубҳанок бошад. Валекин менечер бо мақсади ҷорӣ намудани фикру ақидаи худ ва иҷрои вазифа маҷбур аст, ки бо одамоне мубодилаи иттилоот дошта бошад. Аз тарафи дигар функсияи ташкилӣ, банақшагирӣ, идоравии ташкилот, мотиватсия ва назоратӣ

бе муносибати байни одамон ғайриимкон мебошад. Аз ин хост, ки иртибот ҳамчун пайвасткунандаи менечмент хизмат менамояд.

Бо мақсади он, ки роҳбар вазифа ва функцияи худро дар ташкилот иҷро намояд, бояд мақсад ва вазифаи ташкилотро гуфта тавонад ва дар асоси мубодилаи иттилоот мустаҳкам намояд. Ў метавонад, фақат дар асоси ташкили самаранок иртибот ба мақсади худ расад.

Мувофиқи дигар тадқиқоти сотсиологӣ 250 ҳазор коргарон аз 2000 ташкилотҳои калон ҳисоб мекунанд, ки иртибот яке аз масъалаҳои мураккаби ташкилот мебошад. Ин маълумотҳо нишондиҳандаи он мебошанд, ки иртиботи ғайрисамаранок яке аз соҳаи асосии пайдоиши мушкилотҳо мебошанд. Аз ин хотир мо бояд унсурҳои иртиботро дар дараҷаи шахсҳои алоҳида ва ташкилот чуқур омӯхта, кори менечерро самаранок ба роҳ монем. Асосан, роҳбари самаранок ва хуб кор мекардагӣ ҳамон роҳбаре мебошад, ки дар иртибот самаранок аст. Ин шахсон мазмуни чараёни коммуникатсиониро хуб медонанд, муомилаи дахонӣ ва хаттиро хеле нағз аз худ карданд ва медонанд, ки чӣ тавр ин ба мубодилаи иттилоот таъсири худро мерасонад.

Мисол, суҳан агар дар бораи чараёни иртиботӣ дар ташкилот, ё ташкилот равад, пеш аз ҳама оиди муносибати одамон, тарзи суҳангӯии онҳо дар алоҳидагӣ ва гурӯҳӣ, дар сӯҳбати телефонӣ, ё дар вақти хондани иттилоот, хуччатро хаттӣ пур кардан, ё худ ҳисобот навистан пеш меояд.

Гарчанде ки дар фаъолиятҳои дар боло номбаршуда ҳамаи чараёни иртибот мегузарад, аммо худ чараёни иртиботӣ хело мураккаб ва нозук мебошад.

Ташкилот воситаҳои гуногуни иртиботро барои муносибати беруна истифода мекунад. Аксари маврид ба воситаи рекламаҳо ва дигар навиштахотҳои воситаҳои ҳаракаткунанда алоқаи худро ба муҳити беруна ташкил мекунанд. Доир ба алоқаи байни одамон бошад, ташкилот Имичи худро бояд дар дараҷаи маҳал, ноҳия, хумхӯрӣ ва байналхалқӣ нигоҳ дорад.

Ташкилот ва ташкилотҳо маҷбур ва вазифадор мебошанд, ки мувофиқи қонуниятҳои мавҷудбудаи давлатӣ саривақт ҳисоботҳои хаттӣ пешниҳод намуда, андоз супоранд. Дар ин ҳисоботҳо асосан дар бораи ҳолати молиявӣ, истеҳсол ва фурӯши молҳо, инчунин доир ба ҷойгиршавии ташкилот, имкониятҳо ва имтиёзҳои худ менависанд.

Ташкилотҳо дар навбати худ бо роҳи дастгирии ҳизбҳо ва гурӯҳҳои қонунбарор ба мазмуни қонунҳо ва қарорҳои оянда таъсир мерасонанд. Инчунин ташкилот бо органҳои иттифоқи касаба ҳамкорӣ ва мубодилаи иттилоот дошта бошад, ки оиди проблемаҳои коргарони худ, чорабиниҳои зарурӣ биандешад.

Аксари маврид гузаронидани чаласаҳо, мактубҳои корӣ, сӯҳбатҳои телефонӣ, ҳисоботҳо ин ҷавоб ба муҳити беруна мебошад, ки масъала ва мшилотҳоро ба миён мегузоранд.

Дараҷаи дуҷонибаи чараёни иртибот дар дохили ташкилот аз рӯи зинаҳо ва сохторҳои ташкилии ташкилот сурат мегирад.

Асосан иртибот аз табақаи болоӣ ба табақаи поёнии идоракунии сурат мегирад. Бо воситаи ин шакли иртиботи органи болоӣ ба поёний оиди вазифаҳо, роҳҳои иҷрои кор, вақти он ва ғайра иттилоот мефиристонанд.

Аммо дар навбати худ самаранокии иртиботӣ аз он вобаста аст, ки мубодилаи иттилоот чӣ тавр сурат мегирад. Умуман гӯем, чараёни иртибот аз поён ба боло дар асоси иҷроиши функсияи идоравии табақаи поёни сурат мегирад. Яъне роҳбарияти поёни дар шаклҳои иттилооти очилӣ, ҳисоботӣ ва назоратӣ ба роҳбарияти болоӣ аз иҷрои кор дар ташкилот иттилоот медиҳад. Дар навбати худ дар пайванди поёни барои иҷро ва амалӣ гардонидани вазифаҳои аз боло гузошта, шаклҳои гуногуни иртибот истифода карда мешавад. Асосан дар таҷрибаи кори ташкилотҳои Тоҷикистон ин бо роҳи фармондиҳии бевоситаи дахонӣ, навиштани хатча, ё мактубҳои корӣ, фармоишҳо ва супоришҳо, гузаронидани халаса ва гуфтушунидҳои рӯбарӯ, рӯирост ва телефонӣ, инчунин дигар намуди вазифагузориҳо иҷро карда мешавад. Доир ба ҷорӣ намудани навигариҳо ва ихтироотҳо гурӯҳҳои махсус, ё худ кружокҳои махсуси навоарӣ, инчунин семинар ва мизи мудавварро ташкил намуда, ин масъалаҳо ҳаллу ҷалб мегарданд.

Гурӯҳи сеюми иртибот, ки дар ташкилот амал мекунад, ин иртибот байни сохторҳои таркибии истеҳсолӣ ва гурӯҳҳои алоҳидаи корӣ дар ташкилот мебошад. Дар ташкилоте, ки аз якҷанд шӯъбаҳо ва қисматҳои истеҳсолӣ иборат мебошанд, бояд иртиботи амудӣ хеле хуб ба роҳ монда шавад. Зарурияти ҳамохангсозии фаъолият ва иҷрои вазифа ин зарурияти коммуникатсиониро дар ташкилот ба вуҷуд меорад. Гурӯҳи чоруми иртибот ин иртиботи роҳбару итоаткунанда. Яке аз унсурҳои муҳими иртиботи ташкилот ин иртиботи роҳбару итоаткунанда ба шумор рафта, самаранокии кори ташкилот ва обрӯю эътибори ташкилот ва роҳбар аз он вобаста аст, ки то чи андоза ин мубодила хуб ба роҳ монда шудааст ва чӣ тавр сурат мегирад.

Асосан чараёни коммуникатсионии байни роҳбар ва итоаткунанда дар ташкилот дар мавзӯҳои зайл сурат мегиранд:

- вазифагузорӣ ва фаҳмондиҳии додан он;
- натиҷагирӣ ва равандҳои асосии он;
- таъмин намудани иштироки фаъолонаи коргарон ба кор;
- таъмини захираҳои истеҳсолӣ;
- баинобатгирӣ ва ҳавасмандкунии меҳнат;
- гирифтани иттилоот оиди масъалаҳои мавҷуда ва роҳҳои ҳалли онҳо;
- хабар додан ба табақаи поёни оиди тағйиротҳо.
- гирифтани иттилоот оиди фикру ақидаи нав барои беҳтар кардани кор;
- дигар таклифу пешниҳодҳо.

Гурӯҳи панҷуми иртибот ин иртиботи байни роҳбар ва гурӯҳи корӣ. Ғайр аз мубодилаи иттилоотии байни роҳбар ва итоаткунандагон, инчунин мубодилаи роҳбар бо гурӯҳи корӣ вухуд дорад, ки имконият медиҳад то, ки иттилооти пурра ва аз наздик роҳбар ба гурӯҳҳои корӣ шиносӣ пайдо намояд. Дар навбати худ, ки ҳамаи аъзоёни гурӯҳ дар воҳури иштирок мекунад, метавонанд озодона фикру ақидаи худро оиди беҳтар кардани кор гуфта гузаранд. Ҳолатҳои низ мешаванд, ки гурӯҳҳои корӣ худашон бе роҳбарон ҷамъ шуда, оиди навоарӣ ва ихтироотҳо ва ҷорабиниҳои пешравии кори ташкилот кӯмак мерасонад.

Гурӯҳи шашуми иртибот - ин иртиботи ғайрирасмӣ мебошад, ки ҳамчун бахши ғайрирасмӣ амал мекунад, аксари вақт инро бахши овозаҳо низ меноманд.

Сарчашмаи овозаҳо ин бозорҳо ва умуман ҷойҳои мебошанд, ки одамони бисёре ҷамъ мешаванд. Иттилоот, ё худ овозаҳо бо баҳши ғайрирасмӣ тез паҳн мешавад, нисбат ба баҳши расмӣ, бинобар ин роҳбарон аксари маврид таъкид менамоянд, ки «ин иттилоот дар байни ҳардуи мо монад», ё ин ки «ин гап дар ҳамин ҷо монад» ё ин, ки «ман фақат ба шумо мегӯям»-ро истифода мебаранд.

Дар мақола оид ба гурӯҳбандии иртибот, доираи амалии он ва омилҳои, ки ба ҷараёни иртиботӣ ҳалал мерасонад, гуфта гузашта будем ва маълум гашт, ки иртибот тамоми ҷараёни фаъолияти менечменти ташкилотро дар бар мегирад. Аммо қариб ҳар як роҳбар медонад, ки ҷараёни иртиботӣ на ҳамавақт, самаранок мебошад, яъне худӣ раванди иртиботӣ, ки ин мубодилаи иттилоот мебошад, пурра иҷро намегардад. Дар қадом давра қадом унсури раванди иртиботӣ дуруст коркард намешавад ва дар натиҷаи иҷрои вазифа дар ними роҳ мемонад, ё ин ки умуман иҷро намешавад.

Дигар муаммоҳои вучуд доранд, ки иттилоот нодуруст фаҳмонда мешавад, ё худаш нофаҳмо мебошад, бинобар ин чунин иттилоот, ё ҷавоби нодуруст умуман иҷро карда намешавад. Ҷараёни иртиботӣ гуфта, ин мубодилаи иттилоотро дар байни ду ё зиёда одамон меноманд.

Мақсади асосии ҷараёни иртиботӣ - таъмин намудани фаҳмиши иттилоот, ки предмети асосии мубодила мебошад. Фақат ҳодисаи иваз шудани иттилоот ҳанӯз аз самаранокии иртибот қафолат намедихад. Аксари мову шумо дар ҳаёти ҳаррӯзаамон ба ҳолатҳои гирифтӣ мешавем, ки байни фарзандон, падару модар, рафиқон иттилоот қабул ва иҷро намешавад, гарчанде ки пешакӣ онҳо бо мо ризо буданд.

Дар вақти мубодилаи иттилоот ҳарду тараф низ давраҳои муайянро мегузаранд. Вазифаи онҳо - тартиб додани маълумот ва истифодаи баҳш барои расонидани иттилоот дар шакле, ки барои ҳарду тараф маъқул мебошад.

Ин раванди ҳеле мураккаб мебошад, чунки ҳар як давраи иттилоот нуқтае мебошад, ки иттилоотро дигар карданаш мумкин, ҳатто тамоман дигар карданаш мумкин мебошад.

Агар баҳши иттилоот ба ақида мувофиқат накунад, он гоҳ мубодилаи иттилоот ғайрисамаранок мебошад. Мисол, агар роҳбар хоҳад, ки ба коргар оиди ҳатогии дағале, ки дар вақти кор иҷро шудааст, дар вақти ҷойнӯшӣ ба ӯ мегӯяд, ё ин ки ба ӯ хатча менависад. Дар ин ҳолат он хоҳише, ки роҳбар дошт, оиди мубодилаи иттилоот самаранок сурат намегирад, гарчанде ин ҳатогӣ калон бошад, ҳам бо ин баҳши иттилоот коргар онро он қадар муҳим қабул намекунад. Аммо, вақте ки ин масъаларо дар мактуби расмӣ, ё ин ки дар ҷаласа қайд мекунад, аллакай самаранокӣ мубодилаи иттилоот яқинан яқбора ҳело ҳам баланд мегардад.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т.Б. «Менечмент (ибора аз 17- қисм) ». -2004-2023с.
2. Бобосодиқова Г.Б., Ҳодиев Д.А., Дусов Б.Т. «Асосҳои менечмент» 2017
3. Қодиров Д.Б., Муҳсинов Д.С. «Информация- фактор экономического роста».- 2014с.

4. Каримов М.И. Необходимость организация маркетинга ф сфере здравоохранения// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. №2/7(123). С91-93.

5. Мирзоев Н.Х., Мухсинов Д.С. Хукумати электрони дастоварди муҳимтарини ҷаҳони муосир. Маводи конференсияи байналмиллалии илмию амали дар мавзӯи «Саноатикунони кишвар ва таъмини рушди босуботи иқтисодиёт» (Душанбе 27 феввали соли 2020) саҳ. 175-180

6. Мухсинов Д.С., Сарабекова И.З. ва дигарон «Низоми аҳбори макетингӣ». Душанбе 2022

7. Шамсов И.С., Норов Х.Ғ., Мухсинов Д.С. «Асосҳои таъмини амнияти иттилоотӣ». – 2017с.

8. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х., Мухсинов Д.С. «Системаҳои иттилоотии иқтисодӣ» Душанбе 2016

9. Норов Х.Ғ., Шамсов И.С. «Менеҷменти иттилоотӣ». Душанбе 2014.

10. Титаренко Г.А. Автоматизированные информационные технологии в экономике. Москва 2003. 350 с.

ИСТИФОДАБАРИИ ФАНОВАРИҲОИ ИТТИЛООТИВУ ИРТИБОТӢ ДАР ФАӮОЛИЯТИ ИДОРАКУНӢ

Мақола ба мавзӯи хеле муҳим ва барои илми иқтисодӣ дар шароити муосир зарурӣ таҳлили масъалаи ҷомеаи иттилоотӣ ҳамчун марҳилаи рушди тамаддуни муосири тараққиёти ҷамъияти ҳозираи инсонӣ дар иттилоотикунонӣ бахшида шудааст. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки масъалаи мазкурро бо таъя ба адабиётҳою маълумотҳои нав мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор диҳанд. Ба андешаи муҳаққиқон, масъалаи аввалине, ки баррасӣ кардаанд ин ҳам бошад рушди илу техникаю технологияҳои иттилоотӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Иттилоот, рушди иттилоот, техника, технология, иттилоотҳои иқтисодӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, рақамикунони иттилоот, интернет, маълумот, дониш, амияти иттилоот, таҳаввулот, корхона, саноат, захираҳои иттилоотӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена очень важной и необходимой для экономической науки в современных условиях теме - анализу проблемы информационного общества, как этапа развития современной цивилизации и развития нынешнего человеческого общества в эпоху информации. Авторы постарались изучить и исследовать этот вопрос на основе новой литературы и информации. По словам исследователей, первый вопрос, который они обсудили, это развитие информационных технологий.

Ключевые слова: Информация, информационное развитие, техника, технология, экономическая информация, информационное пространство, оцифровка информации, Интернет, знания, назначение информации, развитие, предприятие, отрасль, информационные ресурсы.

USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN MANAGEMENT ACTIVITIES

The article is devoted to a very important and necessary topic for economic science in modern conditions - the analysis of the problem of the information society as a stage in the development of modern civilization and the development of current human society in the information era. The authors have tried to study and investigate this issue based on new literature and information. According to the researchers, the first issue they discussed was the development of information technology.

Key words: Information, information development, equipment, technology, economic information, information space, digitization of information, Internet, information, knowledge, purpose of information, development, enterprise, industry, information resources.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сарабекова Изолат Закратовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги. Суроға: 734025 Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 901111589. Почтаи электронӣ: SarabekovaI56@mail.ru
Мухсинов Давлатали Саидвалиевич- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги. Суроға: 734025 Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 907-65-06-65. Почтаи электронӣ: d_mukhsinov@mail.ru

Сведения об авторах: Сарабекова Изолат Закратовна– Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 901 11 15 89. Электронная почта: SarabekovaI56@mail.ru

Мухсинов Давлатали Саидвалиевич- Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 907-65-06-65. Электронная почта: d_mukhsinov@mail.ru

Information about the authors: Sarabekova Izolat Zakratovna- Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head at the Department of Management and Marketing. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 907-65-06-65. E-mail: d_mukhsinov@mail.ru

Mukhsinov Davlatali Saidvalievich-Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head at the Department of Management and Marketing. Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 907-65-06-65. E-mail: d_mukhsinov@mail.ru

БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСУЛИИ ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРИҲО БА САРМОЯИ АСОСӢ

Тагоев Ҷ.Ҳ., - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии

дар КАС-и ДМТ,

*Холов А.М. - унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва
соҳибкории ДМТ.*

Комплекси агросаноатӣ яке аз комплексҳои байнисоҳавии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини бехатарии озукавории аҳолии ҷумҳурӣ нақши муҳим дорад. Барои ин вазифаи таърихӣ худро иҷро намудан корхонаҳои агросаноатии кишвар бояд рақобатпазир бошанд. Дар рақобатпазирии корхонаҳои КАС нақши калидиро сармоягузориҳо ва маблағгузориҳои асосӣ мебозанд. Аз ин рӯ, омӯзишу таҳлили ин мафҳум ва моҳияту муайянкунии ҷанбаҳои мусбӣю манфии шаклҳои мухталифи он тақозо ва талаботи касбӣ барои мутахассисони ояндаи соҳаи иқтисод ба ҳисоб меравад. Мафҳуми сармоягузориҳо ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иқтисодиёти мамлакатҳои ғарбӣ ворид шудааст. Дар замони иттиҳоди шуравӣ ба ҷои мафҳуми «инвеститсияҳо» мафҳуми «мблағгузориҳои асосӣ»-ро истифода мебарданд, ки дар зери ин мафҳум гузориши сармоя ба такрористеҳсоли воситаҳои асосии истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли ва ҷамъи хароҷотҳо барои таъмири асосии онҳо фаҳмида мешуд.

Сармоягузориҳо ҳамчун категорияи иқтисодӣ олимон ба тарзҳои гуногун шарҳ медиҳанд. Аз ин рӯ, мо ақидаи олимони мактабҳои гуногуни хориҷию ватаниро оид ба мафҳуми сармоягузориҳо мавриди таҳқиқ қарор додем. Умуман, мафҳуми иқтисодии сармоягузориҳо муҳаққиқон шартан ба чанд гурӯҳ ҷудо карданд. Ба гурӯҳи аввал муаллифоне дохил мешаванд, ки сармоягузориҳо ҳамчун маблағгузориҳои асосӣ муайян мекунанд. Аммо, аксар муаллифон шаклҳои сармояро нишон намедиҳанд ва ё маҳдуд намекунанд, зоҳиран сармояро дар ҳама шаклҳои имконпазир пешбинӣ мекунанд. Гурӯҳи дуввум якҷанд муаллифони ғарбиро дар бар мегиранд, ки моҳияти сармоягузориҳо тавассути хароҷот шарҳ медиҳанд ва ишора мекунанд, ки зери мафҳуми сармоягузориҳо сарф кардани пул имрӯз барои манфиатҳои ояндаро дар назар доранд. Гурӯҳи сеюми иқтисодчиён сармоягузориҳо тавассути объектҳои муайян мекунанд, ки дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешаванд. Гурӯҳи чоруми олимон сармоягузориҳо ҳам дар сатҳи микроиқтисодиёт ва ҳам дар сатҳи макроиқтисодиёт баррасӣ намудаанд. Ғайр аз он, дар асарҳои муаллифони дигар бархӯрдҳои гуногун, аз қабилӣ ба даст овардани ғайришарти хатмӣ ҳадафи сармоягузорӣ низ ба назар мерасанд. Дар натиҷаи мавриди таҳқиқ ва таҳлилу баррасӣ қарор додани мафҳуми сармоягузориҳо мо ба хулосае омадем, ки сармоягузорӣ ин гузориши воситаҳои моддию ғайримоддӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ё дигар намуди фаъолият бо мақсади гирифтани ғайришарти ғайришарти ғайришарти ғайришарти мебошад.

Қобили қайд шудааст, ки зимни баҳисобгириҳои омории ва таҳлилҳои иқтисодӣ сармоягузориҳои реалӣ (воқеӣ)-ро сармоягузориҳои сармоясоз низ меноманд. Ба ин намуди сармоягузориҳо унсурҳои зеринро дохил мекунанд:-

сармоягузориҳо ба капитали асосӣ;-харочотҳо барои таъмири капитали;- сармоягузориҳо барои харидкунии қитъаи замин ва ё ягон объекти истифодаи захираҳои табиат; -сармоягузориҳо ба активҳои ғайримоддӣ (патентҳо, литсензияҳо, тадқиқотҳои илмӣ-техникӣ ва ғ.); -сармоягузориҳо барои пуллакунии фондҳои гардон.

Нақши макро- микроиқтисодии сармоягузориҳоро таҳқиқ намуда, қайд мекунем, ки сармоягузориҳо дар дараҷаи макроиқтисодӣ барои иҷрои корҳои зерин асос мебошанд;-ҷорӣ намудани сиёсати такрористеҳсоли васеъ;-суръат бахшидан ба ПИТ, бехтаргардонии сифати маҳсулотҳои ватанӣ ва таъмини рақобаттобоварии онҳо;-азнавсозии сохторӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва тараққиёти баробари ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ;-сохтмонҳои инфиродӣ, тараққиёти маориф, маданият, тандурустӣ ва ҳалли дигар проблемаҳои иҷтимоӣ;-ҳалли проблемаҳои бекорӣ;-таъмини бехатарии муҳофизати давлат ва ҳалли як қатор проблемаҳои дигари иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ. Ҳамчунин, сармоягузориҳо дар дараҷаи микроиқтисодӣ низ нақши ниҳоят муҳимро мебозанд ва барои иҷрои мақсадҳои зерин заруранд:-васеъкунӣ ва тараққиёти истеҳсолот;-роҳ надодан ба фарсудашавии аз меъёр зиёди ҷисмонӣ ва маънавии фондҳои асосӣ;-баланд бардоштани дараҷаи техникий истеҳсолот;-баландбардории сифати маҳсулот ва ба рақобат тобоварии корхонаҳо;-ҷорӣ намудани ҷорабиниҳои муҳофизати муҳити табиӣ;-харидкунии қоғазҳои қимматнок ва гузориши сармоя дар активи дигар корхонаҳо;-таъмини амалкарди мунтазами корхона дар оянда, вазъи мӯътадили молиявӣ ва ба даст овардани ғоидаи максималӣ.

Дар радиҳои гуфтаҳои боло натиҷагирӣ намудем, ки сармоягузориҳо ҳамчун категорияи муҳими иқтисодӣ дар дараҷаи макро-микроиқтисодӣ барои такрористеҳсоли оддӣ васеъ, азнавсозии сохторӣ ва ба даст овардани ғоидаи максималӣ нақши калон бозида, дар ҳамин асос ба ҳалли як қатор проблемаҳои иҷтимоӣ мусоидат менамоянд. Таҳлилу таҳқиқҳо нишон доданд, ки ҳолати фаъолияти сармоягузориҳо дар иқтисодиёти мамлакат динамикаи нишондодҳои зерин тавсиф мекунад: -ҳаҷми умумии сармоягузориҳо;-ҳиссаи сармоягузориҳо дар МУД;-ҳиссаи сармоягузориҳои реалӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳо;-бузургии умумии сармоягузориҳои реалӣ (воқеӣ);-ҳиссаи сармоягузориҳо ба капитали асосӣ дар ҳаҷми умумии сармоягузориҳои реалӣ. Ҳамчунин, вазъи фаъолияти сармоягузориҳо дар иқтисодиёти мамлакат суръати афзоиши нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии зерин ба таври ғайримустақим, аммо объективона тавсиф мекунад:-даромади миллӣ;-МУД ва МУМ;-ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ;-истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулоти саноатӣ;-ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ;-ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ва ғ.

Мавриди зикр аст, ки барои таҳлилҳои амиқи иқтисодӣ ва муайянкунии самаранокии иқтисодии маблағгузориҳои асосӣ таснифоти онҳо низ нақши муҳимро мебозанд. Вобаста ба таснифоти сармоягузориҳо олимони-иқтисодчиён ақидаҳои мухталиф пешниҳод менамоянд. Дар заминаи таҳлилу омӯзиши таснифи сармоягузориҳо муаллиф низ таснифоти худро дар рисола пешниҳод

намудааст, ки аломатҳои зеринро фарогир мебошад: - объекти гузориш; - иштирокшан дар фаъолияти корхона;- рӯйи манбаи сармоягузорӣ;- сфераи истеҳсолот; - дараҷаи таваккал;- муҳлат;- сатҳи истифодабарӣ; -соҳаи иқтисод;- худуд; шакли моликият;-сарчашмаи молиякунонӣ; -ҳаҷми сармоя; миқёси лоиҳаҳои сармоягузорӣ, аз рӯйи таъсирашон ба дигар сармоягузориҳо, аз рӯйи соҳибони сармояи гузошташуда ва ғ., (Чадвали 1.).

Таҳқиқи гузаронида нишон дод, ки таснифи дуруст ва аз ҷиҳати илмӣ асосёфтаи сармоягузориҳо имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои мусбӣю манфии онҳо ба назар гирифта, дар ин асос самаранокии истифодаи сармоягузориҳо таъмин карда шаванд.

Чадвали 1. - Таснифоти сармоягузориҳо

1) Аз рӯйи объекти гузориш а) Сармоягузориҳои реалӣ б) Сармоягузориҳои молиявӣ в) Сармоягузориҳо ба сармояи инсонӣ	2) Аз рӯйи иштирок дар раванди сармоягузорӣ а) Сармоягузориҳои мустақим б) Сармоягузориҳои ғайримустақим
3) Аз рӯйи манбаи сармоягузорӣ а) Воситаҳои худӣ б) Воситаҳои қарзӣю ҷалбшуда в) Давлатӣ, хусусӣ, хориҷӣ	4) Аз рӯйи сфераи истеҳсолот а) Сармоягузориҳо ба сфераи истеҳсолоти моддӣ б) Сармоягузориҳо ба сфераи ғайриистеҳсолӣ
5) Аз рӯйи дараҷаи таваккал а) Сармоягузорӣ бо таваккали паст б) Сармоягузорӣ бо таваккали миёна в) Сармоягузорӣ бо таваккали баланд	6) Аз рӯйи муҳлат а) Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат б) Сармоягузориҳои миёнамуддат в) Сармоягузориҳои дарозмуддат
7) Аз рӯйи сатҳи истифодабарӣ а) Дар сатҳи микро (корхонаҳо) б) Дар сатҳи мезо (минтақа, саноат ва ғ) в) Дар сатҳи макро (хоҷагии халқ)	8) Аз рӯйи соҳаи иқтисодиёт а) Сармоягузорӣ ба соҳаи саноат б) Сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ в) Сармоягузориҳо ба дигар соҳаҳои ...
9) Аз рӯйи аломати худудӣ а) Сармоягузориҳои дохилӣ б) Сармоягузориҳои беруна	10) Аз рӯйи шакли моликият а) Сармоягузориҳои давлатӣ б) Сармоягузориҳои хусусӣ в) Сармоягузориҳои коллективӣ
11) Аз рӯйи сарчашмаи молиякунонӣ а) Сармоягузориҳои буҷавӣ б) Сармоягузориҳои ғайрибуҷавӣ	12) Аз рӯйи ҳаҷми сармояи гузошташаванда а) Сармоягузориҳои калон б) Сармоягузориҳои миёна в) Сармоягузориҳои хурд
13) Аз рӯйи миқёси лоиҳаҳои сармоягузорӣ а) мегалоиҳаҳо б) макролоиҳаҳо в) мезолоиҳаҳо г) микролоиҳаҳо д) минилоиҳаҳо	14) Аз рӯйи таъсирашон ба дигар л/сармоягузорӣ а) Сармоягузориҳои мустакил б) Сармоягузориҳои дигар л/сармоягузорӣ вобаста в) Сармоягузориҳо бо самарои синергетикӣ
15) Аз рӯйи хусусияти иштирок дар раванди сармоягузорӣ	16) Аз рӯйи соҳибони сармояи гузошташуда

а) Сармоягузориҳои аввалия	а) Сармояи давлат
б) Сармоягузориҳои дуввумбора	б) Сармояи шахсони ҳуқуқӣ
в) дезинвеститсияҳо	в) Сармояи шахсони воқеӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси маводи таҳқиқшуда

Таҳлилҳо нишон доданд, ки мавриди коркарди сиёсати сармоягузорӣ корхонаҳо принципҳои ба фаъолияти сармоягузорӣ таъсирбахшро ба назари эътибор мегиранд. Ба инобат гирифтани онҳо ба босуботӣ, истифодаи мақсаднок ва самаранокии сармоягузориҳои корхонаҳо ва ташкилотҳои КАС мусоидат мекунанд. Дар ин раванд, инчунин, принципҳои ба фаъолияти сармоягузориҳои корхонаҳои агросаноатӣ таъсирбахшро бо назардошти муҳимияташон ба гурӯҳҳо ҷудо намудем, (Расми 1..

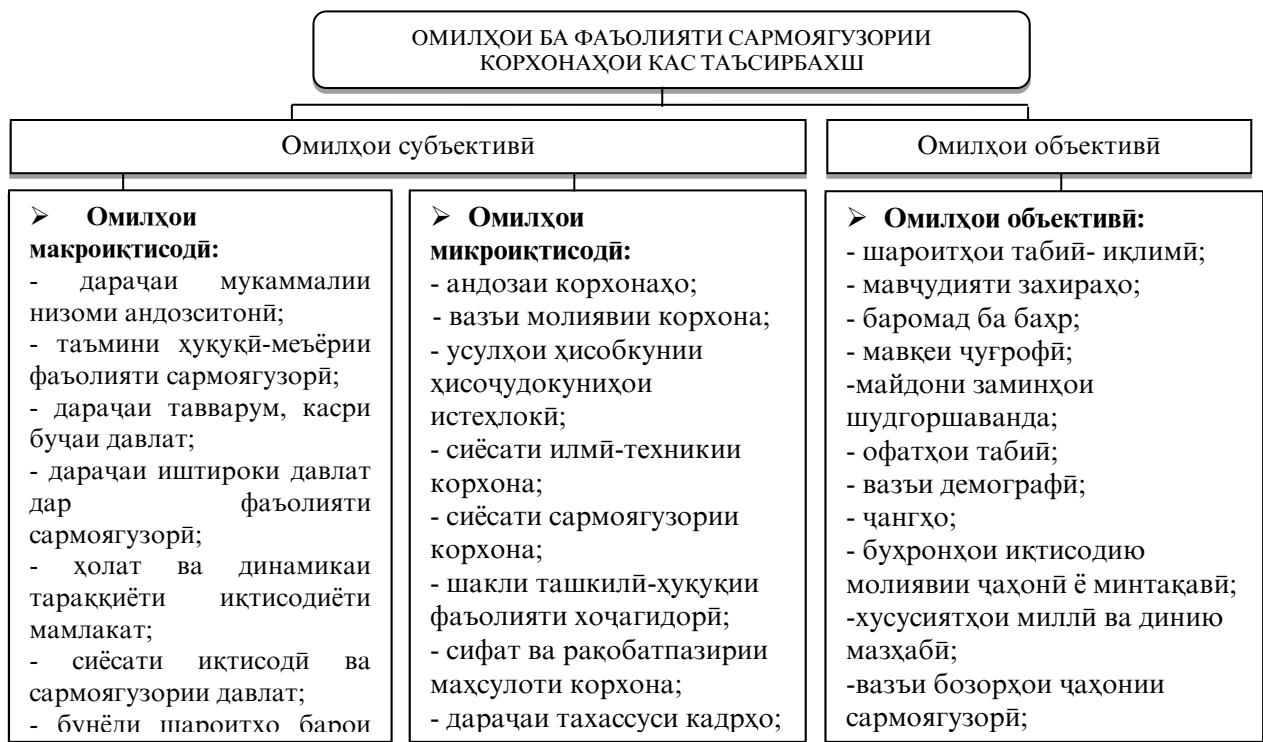
Расми 1. -Принципҳои ташкили фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ. Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамчунин, дар асоси таҳлилҳо натиҷагирӣ намудем, ки истеҳсолоти агросаноатӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад ва ин хусусиятҳо дар аксари ҳолатҳо дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба фаъолияти сармоягузориҳои корхонаҳои аграрӣ таъсир мерасонанд, аз ҷумла чунин хусусиятҳо мавриди зикр ҳастанд: 1) Самаранокии иқтисодии истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ аз бисёр ҷиҳат ба шароитҳои табиӣ ва иқлимӣ вобастагӣ дорад. Чунин раванд гирифтани фаъолияти хоҷагидорӣ ва сармоягузориҳои он на ба ҳама сармоягузoron писанд аст; 2) Дар ҷараёни истеҳсолоти кишоварзӣ организмҳои зинда иштирок мекунанд, ки аз рӯи қонуниятҳои биологӣ инкишоф меёбанд, аммо сармоягузoron доимо дар фикри бозгашти ҳарчӣ зудтари маблағҳояшон ҳастанд; 3) Дар кишоварзӣ вақти қорӣ ба вақти истеҳсол мувофиқат намекунад; 4) Истеҳсолоти кишоварзӣ хусусияти мавсимӣ дорад; 5) Истеҳсолоти кишоварзӣ дар

масоҳатҳои калон ва шароитҳои гуногуни табиӣ ҷойгир шудааст, ки ин хароҷотҳои иловагиро барои кашонидан, нигоҳдории қисмҳои эҳтиётӣ тақозо менамояд; 6) Баъзе аз намудҳои техникаи кишоварзӣ, ки бо маблағҳои калон харид мешавад, дар давоми сол ҳамагӣ 60-90 рӯз истифода мешаванду халос; 7) Ҳамчунон дар кишоварзӣ махсусгардонию ҷуқури меҳнат ҷой дошта наметавонад ва заминҳои кишт ба киштгардон ниёз доранд; 8) Ба сифати воситаи доимӣ ва ивазнашавандаи истеҳсолот дар кишоварзӣ замин баромад мекунад, ки дорои ҳосилхезии табиӣ мебошад ва баландбардории ҳосилхезии иқтисодии он дар навбати худ маблағгузориҳои иловагиро тақозо дорад; 9) Инчунин, рушди истеҳсолоти корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ аз мавҷудияти заминҳои шудгор, аз ҷумла замини шудгори обӣ вобастагии мустақим дорад. Зеро даромаднокии як га замини шудгори обӣ дар нисбати як га замини шудгори лалмӣ дар таносуби 1/12 қарор дорад.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки ба фаъолияти сармоягузорию корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳамчунин омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Омилҳои ба фаъолияти сармоягузорию корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ таъсирбахш микдоран зиёд буда, навъҳои гуногун доранд ва таъсирашон низ ба фаъолияти сармоягузорию корхонаҳо мухталиф аст. Дар таҷрибаи хоҷагидории корхонаву ташкилотҳои КАС ва ҳамчунон дар адабиёти иқтисодии ин бахш муҳаққиқон омилҳои ба фаъолияти сармоягузорию корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ таъсирбахшро ба тарзҳои гуногун таснифот намудаанд. Мо низ омилҳои номбурдаро дар шакли нақшавӣ чунин гурӯҳбандӣ намудем, (Расми 2.).

Дар фароварди ин мавзӯ қайд карданием, ки масоили истифодаи самараноки сармоягузориҳо ҳама вақт яке аз масъалаҳои мубрами иқтисодии корхонаҳо ба шумор мерафт ва меравад. Зеро ҳар як соҳибкор роҳбари корхона ё худ сармоягузор мебошад донанд, ки ҳамин сармояе, ки ӯ дар ин ё он намуди фаъолият мегузорад ё гузоштааст барояш чӣ қадар ғоида меорад ё оварда истодааст. Бо ибораи дигар, ҳар як сармоягузор, соҳибкор самаранокию иқтисодии сармояи гузошташавандаро қабл аз оғози сармоягузори баҳисобгирӣ менамоянд.

Расми 2. -Омилҳои ба ҷаъолияти сармоягузорию корхонаҳои КАС таъсирбахш. Сарҷашма: Таҳияи муаллиф

Дар амалияи ҷаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо, аз ҷумла корхонаҳои КАС ҳангоми муайян кардани самаранокию иқтисодии сармоягузориҳо аз усулҳо ва нишондиҳандаҳои гуногун истифода менамоянд. Равишҳои гуногуни асосноккунии иқтисодии сармоягузориҳоро таҳлил намуда, мо ба ҳулоса омадем, ки дар миёни усулҳои муҳталифи баҳодихии самаранокию иқтисодии сармоягузориҳои реалӣ (воқеӣ) дар шароити имрӯза усули ба нишондиҳандаҳои дисконтронидашуда асосёфта бартарӣ дорад, ки ҷавҳари онро қиёси дохилшавӣ ва хоричшавии маблағҳои пулии воқеӣ ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, нишондиҳандаҳои динамикӣ ва статикӣ самаранокию иқтисодии сармоягузориҳо ва паҳлӯҳои мусбию манфии онҳо натиҷагирӣ намуда, ҷунин гурӯҳбандии онҳоро пешниҳод намудем, (Расми 3).

Расми3. -Таснифоти нишондиҳандаҳои самаранокию иқтисодии сармоягузориҳои реалӣ. Сарҷашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, дар заминаи масоили матраҳшуда мақолаи мазкурро чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст: 1) Истилоҳи инвеститсия (сармоягузорӣ) аз калимаи латинии “invest” гирифта шуда, маънояш гузоштан мебошад, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз адабиётҳои иқтисодии давлатҳои аврупоӣ ғарбӣ ворид гардидааст; 2) Сармоягузориҳо ҳамеша бо мақсади муайян анҷом дода мешаванд ва ин ҳадафҳо метавонанд иқтисодӣ (гирифтани фоида, зиёд намудани ҳаҷми сармоя) ва ғайрииқтисодӣ (самарои иҷтимоӣ ё экологӣ) бошанд; 3) Сармоягузориҳо бевосита ба омили вақт алоқаманд ҳастанд. Вобаста ба ин сармоягузорӣ имрӯз бо мақсади манфиатҳои оянда амалӣ карда мешавад; 5) Моҳияти иқтисодии сармоягузориҳо дар он зухур мекунад, ки онҳо барои рушди иқтисодиёт нақши “локомотив”-ро мебозанд; 6) Сармоягузориҳо дар доираи макро ва микроиқтисодиёт вазифаҳои ба худ хосро иҷро мекунанд; 7) Сармоягузориҳо дар корхонаҳо, фаъолияти соҳибкорӣ ва умуман дар иқтисодиёт дар шакли намудҳои гуногун гузошта мешаванд, ки ҳар як навъи сармоягузорӣ бо хусусиятҳои хос ва ҷанбаҳои мусбӣ ва манфӣ худ фарқ мекунанд; 8) Маблағгузориҳои асосӣ як навъи сармоягузориҳо ба шумор мераванд, ки адабиёти иқтисодии солҳои охир онҳоро сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ низ меноманд. Сармоягузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои КАС яке аз намудҳои нисбатан паҳншудаи сармоягузориҳо ба шумор меравад, ки зимни он сармоягузорӣ асосан хусусияти дарозмуддатро касб карда, танҳо ба фондҳои асосии корхонаҳо равона карда мешаванд; 9) Ҳангоми сармоягузорӣ ба сармояи асосии дар корхонаҳои КАС як қатор хусусиятҳо ва омилҳо мавҷуданд, ки ҳам сармоягузориҳо ва ҳам роҳбарони корхонаҳои КАС бояд ба онҳо диққат диҳанд; 10) Зимни таҳқиқи сармоягузориҳои корхонаҳои КАС ба принципҳои асосии ин намуди фаъолият аҳамият додан лозим меояд. Баъзе аз ин принципҳо бунёди буда, баъзе дигар иловагӣ ва баъзе дигар бозорӣ номгузорӣ шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба МО Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2016-2021.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, 2016-114с.
3. Омори солони вилояти Хатлон /Маҷмуаи оморӣ-ш. Бохтар, 2022. – С.8-9, 50, 73, 75, 125, 127.
4. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон/Маҷмуаи оморӣ-Душанбе, 2021.-702с.
5. Тағоев Ҷ.Ҳ., Холов А.М. Хусусиятҳо ва принципҳои ба рушди фаъолияти сармоягузориҳои корхонаҳои КАС таъсирбахш // Кишоварз. – Душанбе:ДАТ, 2020.- №3 (259).- С.166-173
6. Мирсаидов М.Н., Тағоев Ҷ.Ҳ. Фаъолияти сармоягузорӣ (Воситаи таълимӣ)-Кӯлоб, 2016. - 111с.

7. Тағоев Дж.Х. Аграрный сектор РТ: приоритеты, инвестирования и ожидаемые результаты в рамках госпрограмм//Вестник Таджикского национального университета. -2016. - № 2/10 (219). - С. 151-157.

8. Холов А.М. Хусусиятҳо ва принсипҳои ба рушди ҷаъолияти сармоягузори корхонаҳои КАС таъсирбахш [Матн] / Холов А.М. // Кишоварз -Душанбе, 2020. - №3(259). -С.166-173.

9. Комилов Н.Б. ва диг. Такмили механизми танзими давлатии истифодаи захираҳои заминҳои кишоварзӣ. Монография .-Душанбе, 2020.- 170 саҳ.

10. Тағоев Ҷ.Ҳ., Бахтиёри И.М. Дурнамои рушди стратегии комплекси озукавории ҷумҳурий дар низомии комплекси агросаноатӣ // Паёми ДМТ - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2023. - № 5. –С. 61-70, (ҳаммуаллифӣ).

11. Тағоев Ҷ.Ҳ., Намозализода Ш.Н. Сармоягузориҳо ва дурнамои рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзии минтақаи Кӯлоб // Молия ва иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. -2023. - №20(32)-С.99-111.

12. Каландарзода Н.М. Инновационные подходы оптимизации структуры и функций управления водным хозяйством /Матер. межд.научно-практ. конф. на тему «Индустриализация страны и обеспечение устойчивого развития экономики», (27.02.20.). -Душанбе, 2020.- С.385-387.

13. Файзуллоев Т.Т. Сущность инвестиционных проектов и их классификация//Вестник ТНУ. –Душанбе, 2013. - № 2/5 (117).- С. 289-294.

БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИҶО УСУЛИ ТАЪМИНИ САРМОЯГУЗОРИҶО БА САРМОЯИ АСОСӢ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявиҷо усулии таъмини сармоягузориҳо ба сармояи асосиро мавриди таҳлилу баҳогузори қарор дода шудааст. Ҳангоми таҳлили мавзӯи номбурда муаллифон ба мафҳуми сармоягузориҳо ва таснифоти онҳо, хусусиятҳо, принсипҳо ва омилҳои ба ҷаъолияти сармоягузори таъсирбахшро диққати бештар дода, ҳамчунин усулҳои муосир ва нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истифодаи сармоягузориҳоро баррасӣ намуда, натиҷагирӣро ҳулосабарори қарданд. Илова бар ин, дар мақола муаллифон нуқтаи назари ҳудро оид ба нуқтаҳои асосии мавзӯи баррасишаванда асоснок карда, бо пешниҳоди ҳулосаҳо ҷамъбаст намудаанд.

Калидвожаҳо: сармоягузори ба сармояи асосӣ, комплекси агросаноатӣ, хоҷагӣҳо ва корхонаҳои КАС, динамикаи индикаторҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, маҳсулоти умумӣ, масоҳати замин, маҳсулоти саноатӣ, маҳсулоти кишоварзӣ.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИИ В ЧАСТНЫЙ КАПИТАЛ

В данной статье анализируются и оцениваются теоретические и методологические аспекты обеспечения инвестиций в основной капитал. В ходе анализа упомянутой темы авторы уделили большее внимание

понятию инвестиций и их классификации, характеристикам, принципам и факторам, влияющим на инвестиционную деятельность, а также современным методам и показателям экономической эффективности использования инвестиций, и сделали выводы. Кроме того, в статье авторы обосновали свою точку зрения по основным моментам рассматриваемой темы и обобщили предложения и выводы.

Ключевые слова: инвестиции в основной капитал, агропромышленный комплекс, КАС ферм и предприятий, динамика экономических и социальных показателей, валовой продукт, земельные площади, промышленная продукция, продукция сельского хозяйства.

SOME THEORETICAL ASPECTS AND METHODS FOR PROVIDING INVESTMENT IN PRIVATE CAPITAL

This article analyzes and evaluates the theoretical and methodological aspects of ensuring investment in fixed capital. During the analysis of the mentioned topic, the authors paid more attention to the concept of investments and their classification, characteristics, principles and factors influencing investment activity, as well as modern methods and indicators of the economic efficiency of using investments, and drew conclusions. In addition, in the article the authors substantiated their point of view on the main points of the topic under consideration and summarized proposals and conclusions.

Key words: investments in fixed capital, agro-industrial complex, CAS of farms and enterprises, dynamics of economic and social indicators, gross product, land area, industrial products, agricultural products.

Маълумот дар бораи муаллифон: Тағоев Чумъахон Ҳамроевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС. **Суроға:** Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:**. **Почтаи электронӣ:** tagoev_d@mail.ru

Холов Абдулҳамид Мирзомадович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918-32-30-94. **Почтаи электронӣ:** hamid94_94@mail.ru

Сведения об авторах: Тағоев Джумахон Ҳамроевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика и управление АПК. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918-66-61-08. **Электронная почта:** tagoev_d@mail.ru

Холов Абдулҳамид Мирзомадович - Таджикский национальный университет, соискатель, кафедры экономика предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918-32-30-94. **Электронная почта:** hamid94_94@mail.ru

Information about the authors: **Tagoev Jumakhon Khamroevich** - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex of Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: E-mail: tagoev_d@mail.ru

Kholov Abdulhamid Mirzomadovich - Tajik National University, job seeker, department of economics of enterprises and entrepreneurship. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992918-32-30-94. E-mail: hamid94_94@mail.ru

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ ТАШАККУЛУ ТАЊЗИМ ВА ИДОРАИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРӢ ДАР НИЗОМИ КАС

Тагоев Ҷ.Ҳ., - н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС-и ДМТ

Бахтиёри И.М.- ассистенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС-и ДМТ

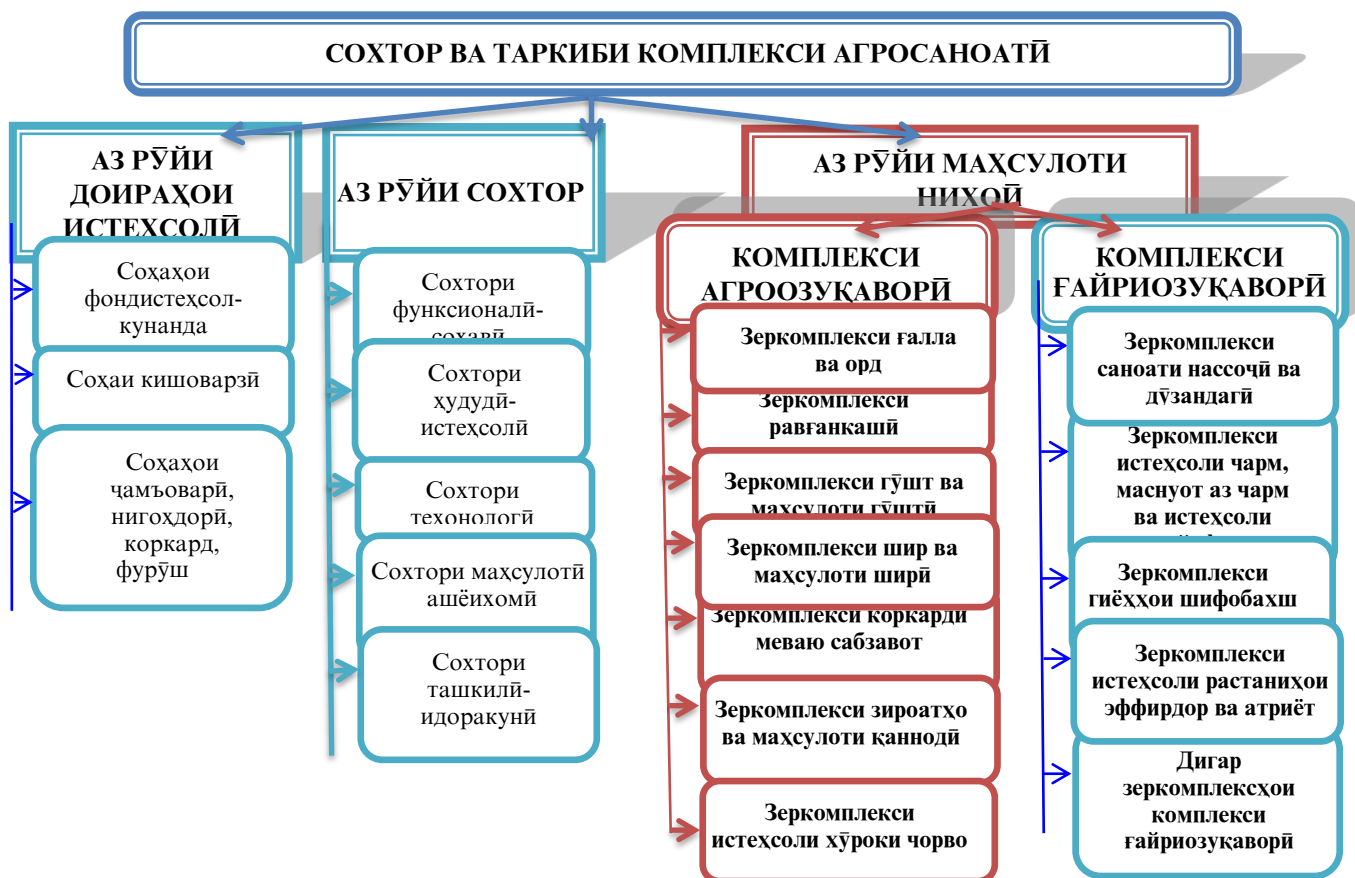
Натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ далолат бар он мекунад, ки дар солҳои 70-уми қарни гузашта қариб дар тамоми қитъаҳои олам, махсусан дар Амрикои Шимолӣ, Аврупои Ғарбӣ ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ падидаҳои нави иқтисодӣ рӯ ба инкишоф ниҳоданд. Яке аз чунин падидаҳо, ки маҳз ба рушди занҷираи истеҳсолу коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва то ба истеъмолкунанда расонидани он пешбинӣ гардида буд бо номи ҳамгириҳои саноату кишоварзӣ рӯ ба инкишоф ниҳод. Дар забони иқтисодӣ ин истилоҳ бо номи «интегратсия» машҳур аст. Дар миёни навъҳои гуногуни он ҳамгириҳои байни соҳаҳои саноату кишоварзӣ дар доираи иқтисодиёти мамлакат нақши калидиро мебозанд. Дар доираи иқтисодиёти хоҷагии халқ дар он солҳо ин падидаи иқтисодиро интегратсияи агросаноатӣ номгузорӣ карданд ва комплекси агросаноатӣ зодаи ин ҳамгириҳо буда, ҳадафи асосии он таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии ин мамлакатҳо бо маводи озуқа ба шумор мерафт ва имрӯз низ ин масъала моҳияти иқтисодии худро аз даст намодааст.

Дар мақола қайд шудааст, ки ин масъала паҳлӯҳои мухталиф дорад, ки муҳимтаринашон инҳоянд: 1) Истеъмоли маводи озуқаворӣ бехатар-безарар; 2) Талаботи аҳолии мамлакати худро бо маводи озуқаворӣ истеҳсолоти худӣ тамоми вақт (рӯз, моҳ, сол) таъмин намудан; 3) Аз фишори дигар давлатҳои содиркунандаи маводи озуқа иқтисодиёт ва вазъи некуахлоқии мардуми худро нигоҳ доштан; 4) Истиқлолияти воқеии кишвари худро таъмин намудан. Ин ва амсоли ин масъалаҳое буданд, ки дар ин солҳо кулли давлатҳои тараққикарда ва ҳамчунон давлатҳои рӯ ба инкишоф барои ҳалли бомуваффақияти онҳо самту роҳҳои гуногунро ҷустуҷӯ менамуданд ва ин ҷаҳду талошҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҷунбишҳои алоҳида барои мустақилият ва таъмини бехатарии озуқаворӣ бебаҳра намонданд.

Зимни омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ, аз ҷумла мафҳуми моҳияти иқтисодии ҳамгирӣ ва сохторҳои ҳамгиришударо дар комплекси

агросаноатӣ аз назари муҳаққиқони хориҷию ватанӣ таҳқиқ намуда, муаллифон дар мақола чунин хулоса ва натиҷагирӣҳо намудааст: 1) Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ дар комплекси агросаноатӣ дар баробари кооператсияи корхонаҳои кишоварзӣ, ки ба таври уфуқӣ сураат мегирад, якҷояшавии амудие миёни корхонаҳои соҳаҳои кишоварзӣю саноат, савдо ва ғ. дар комплекси агросаноатӣ ҷой дорад, ки он ҳамгироии амудӣ (интегратсияи вертикалӣ) ном гирифтааст; 2) Раванди ҳамгироӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ба истифодаи нисбатан самараноки омилҳои асосии истеҳсолот (сармоя, меҳнат, замин, фаъолияти соҳибкорӣ, иттилоот) имкон фароҳам оварда, боиси таъсири ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи кишоварзӣ, беҳтарсозии рушди инфрасохтори маҳалҳои аҳолии деҳот, пастравии нархи маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби самарани микрос, афзоиши фоидаи корхонаҳои кишоварзӣ, истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, ҷорисозии навовариҳои илмӣ ва технологияҳои нав, навсозии заминаи моддию техникаи мегардад; 3) Ташаккули ҳамгироии агросаноатӣ дар Тоҷикистон ба нимаи дуҷуми асри гузашта рост меояд. Дар асоси алоқамандӣ ва наздикшавии фаъолияти соҳаҳои ҷудогонаи саноат ва кишоварзӣ комплекси агросаноатӣ ташаккул ёфт, ки ҳамчун шакли оддӣ ҳамгироии соҳаҳои кишоварзӣю саноат дониста мешавад; 4) Ҳамгироӣ - ин равандест, ки татбиқи ҳамаҷонибаи амалиётҳо, вазифаҳо ва таъсири идоракунии ҷузъу томҳои алоҳида, воҳидҳои сохторӣ ё ташкилотҳоро бо мақсади ба даст овардани натиҷаи ниҳонии имконпазир аз фаъолияти муштаракӣ онҳо таъмин менамояд; 5) Дар рисолаи илмӣ қайд шудааст, ки аз рӯи хусусияти маҳсулоти ниҳой комплекси агросаноатиро ба ду комплекс ҷудо мекунанд: а) Комплекси агроозуқаворӣ; б) Комплекси ғайриозуқаворӣ. Таҳқиқоти илмӣ муаллиф низ фарогири доираи комплекси агроозуқаворӣ мебошад, ки дар расми 1 пешниҳод шудааст. Мавриди зикр аст, ки яке аз ҳадафҳои асосии ташкили комплекси агросаноатӣ низ ҳамин комплекси озуқаворӣ ба шумор меравад, ки фаъолияти он баҳри таъмини беҳатарии озуқаворӣ аҳолии кишвар нигаронида шудааст.

Мавриди зикр аст, ки комплекси озуқаворӣ қисмати асосии мучтамаи агросаноатиро ташкил медиҳад, ки ба таркиби он соҳаҳо, истеҳсолот ва сохторҳои ҳамгироишудае дохил мегарданд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва то ба истеъмолкунанда расонидани он машғул мебошанд. Дар мақола таҳқиқ гардидааст, ки ин комплекс дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд: 1) Комплекси агроозуқаворӣ дар доираи КАС, дар натиҷаи муносибатҳои интегратсионӣ ба вучуд омадааст; 2) Ҳадафи ташаккули ин навъи муносибатҳои интегратсионӣ агросаноатӣ, пеш аз ҳама, ин таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ худӣ буд ва мебошад; 3) Муносибатҳои ҳамгироии агроозуқаворӣ дар оғози худ аз банақшагирӣ ва мутамарказонии истеҳсолотҳои соҳаҳои кишоварзӣю саноатӣ зерин таъсири бевоситаи давлат пайдо шудааст; 4) БМТ ин комплекс ва корхонаву ташкилоту хоҷагиҳои таркиби он, ки дорои сохторҳои мухталифи ҳамгироишуда

Расми 1. – Сохтор ва таркиби КАС аз рӯи доираҳо, сохторҳо ва маҳсулоти ниҳой. Сарчашма: Таҳияи муаллиф

буданд, аз ҳисоби маблағҳои бучавӣ бунёду харидориву такрористеҳсол мешуданд; 5) Бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ шаклҳои нави фаъолияти хоҷагидорӣ ва моликият дар доираи КАС рушд карданд ва имрӯзҳо механизми хоҷагидорӣ дар КАС дар доираи сохторҳои мухталифи идоракунӣ сурат мегирад; 6) Дар кишварҳои гуногун саҳми соҳаҳои гуногуни КАС дар истеҳсоли маҳсулоти ниҳойи он мухталиф ҳастанд; 7) Рушди ҳамгироии агроозуқаворӣ дар доираи КАС хусусияти иҷтимоӣ низ дорад; 8) Дар доираи якуми КАС бозори воситаҳои истеҳсолот нисбати соҳаи кишоварзӣ хусусияти олигополӣ дорад; 9) Сохторҳои ҳамгироишудаи агросаноатӣ, аз ҷумла комбинатҳои ширу гӯшт, меваю сабзавот, коркарди ғалла ва корхонаҳои саноати нассочӣ ва фаъолияти бомарому мунтазами онҳо аз истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳаҷмҳои муайян вобастагии мустақим дорад; 10) Дар доираи муносибатҳои интегратсионӣ дар КАС дар нисбати доираи марказии он - соҳаи кишоварзӣ ва корхонаву сохторҳои агросаноатии доираи сеюм муносибати нобаробарона арзи вучуд дорад.

Инчунин, зимни таҳлилу омӯзишҳои адабиёти иқтисодии солҳои пешин ва муосир маълум гардид, ки истеҳсолоти кишоварзӣ танҳо дар асри XX то замони ворид шудан ба муносибатҳои интегратсионӣ зинаҳои гуногуни рушдро, аз ҷумла ҷойгиркунонӣ, махсусгардонӣ, консентратсия ва кооператсияро аз сар гузаронидааст. Қобили қайд аст, ки соҳаи аграрии

ҷумҳурии мо то солҳои 1990 дар доираи иқтисодиёти давлати собиқ Шуравӣ арзи вуҷуд дошт. Бинобар ин, ин зинаҳои рушдро соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ дар ҳаёти ҳамин иқтисодиёти марказонидашуда паси сар намудааст.

Қобили қайд аст, ки дар заминаи таҳлилу омӯзишҳои назари олимони соҳавӣ омилҳои ба ташаккул ва раванги ҳамгироии агросаноатӣ, аз ҷумла комплекси агроозуқаворӣ таъсирбахшро мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор додан ба маврид аст ва дар шакли схемавӣ ба тариқи зерин ба низом даровардан мумкин аст, то ин ки ҳангоми таҳияи барномаҳои рушди комплекси агроозуқаворӣ ба инобат гирифта шаванд ва маводи илман асоснокшудаю барои таҳқиқотчиён судманд бошад, (Расми 2.).

Расми 2. Омилҳои ба рушди комплекси агроозуқаворӣ таъсирбахш
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Муаллифон зимни таҳқиқот таҷрибаи идоракунӣ ва танзими давлатҳои хориҷиро оиди тараққиҳои комплексҳои агроозуқаворӣ ва агробизнес, инфрасохтори иҷтимоӣ, таъмини озуқаворӣ ва умуман беҳтаргардонии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот нисбати вазъи имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди омӯзиш қарор додааст. Муаллиф таҷрибаи ҶМЧ-ро натиҷагирӣ намуда, қайд менамояд, ки танзиму идоракунии самаранок ба Ҳукумати ҶМЧ имкон додааст, ки як қисмати аҳолии деҳотро бо қор таъмин ва шароитҳои зиндагии мардумро беҳтар намуда, ҳамзамон истеҳсолоти кишоварзиро ба истеҳсолоти агросаноатии ғоидаовар ва амнияти озуқаворӣ аҳолии ҷумҳуриро таъмин намояд. Дар ИА бо василаи самту роҳҳо ва механизмҳои танзиму идоракунӣ комплекси агробизнес, ки дар диссертатсия зикр шудаанд, ҳолати иқтисодиёти кишоварзӣ, бахусус истеҳсоли маводи озуқаро зиёд карда, ба рушди даромадҳои аҳолии деҳот ва дараҷаи некуаҳволии ин мардум беҳбудӣ бахшидаанд. Сиёсати ИМА бошад, ба раванги хоҷагиҳои калони фермерӣ ва таъмини шароитҳои хуби зиндагӣ дар ҳудудҳои деҳот равона гардидааст. Ин аст, ки дар ҳама штатҳои ИМА шароитҳои ҷавобгӯии талабот барои фермерҳо (роҳҳо, барқ, об, газ ва дигар хизматҳои иҷтимоӣ) фароҳам оварда шудаанд. Яъне, дар ИМА дараҷаи рушди инфрасохтори хоҷагиҳои фермерӣ сатҳи тараққиёти ҳудудҳои деҳотро муқаррар мекунанд. Дар Ҷумҳурии Белорус сиёсати ташаккули

агрошаҳракҳо ва туризми кишоварзӣ тараққӣ карда, ба рушди иқтисодиёти ҳудудҳои деҳот мусоид мебошад. Ҳамчунин дар ин давлат туризми экологӣ дар модели кластерии рушди кишоварзӣ тараққӣ карда истодааст. Чунин амсила бо ширкати хоҷагиҳои ҷирирасони шахсии аҳоли, хоҷагиҳои фермерӣ ва муассисаҳои савдо, фарҳанг, тандурустӣ, варзиш қорӣ шуда истодааст. Қониби иҷтимоии ин модел дар он аст, ки сабаби бо объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ таъмин гардидани ҳудудҳои деҳот боис мегардад. Оид ба таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ диссертант кайд менамояд, ки ҷанбаҳои ҳуби танзиму идоракунии давлатии ин таҷрибаҳоро омӯхта, бо хусусиятҳо ва шароитҳои комплекси агроозуқаворӣ ҷумхури қиёс намуда, сипас мавриди истифода қарор додан ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар заминаи таҳқиқ таҳлилҳои болозикр муаллиф натиҷагирӣ намудааст, ки механизми рушди комплекси агроозуқаворӣ ин маҷмуи чораҳои давлат ва мақомоти салоҳиятноки он махсуб меёбанд, ки фарогири санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, фишангҳои маъмурию иқтисодӣ буда, ҷараёнҳои ташаккулу раванги комплекси агроозуқавориро дар ҳудудҳои кишвар тарҳрезӣ, ташкил, идораву назорат ва танзим менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Бахтиёри И.М. Комплекси агросаноатӣ ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ аҳолии ҷумхури // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2022. - № 8. - С.192-200.

2. Бахтиёри И.М. Такмили низоми идоракунии КАС - самти муҳими рушди комплекси озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2023. - № 10. Қисми 1. – С.113-122.

3. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан: монография / К.К. Давлатов – Воронеж: Истоки, 2008. – С. 25.

4. Давлатов К.К. Механизм развития кооперационно-интеграционных процессов в АПК (на примере Республики Таджикистан) // Вестник Воронежского государственного университета, Серия: Экономика и управление. – 2007. № 2. – 0,7 п.л

5. Куанова Г.А. Развитие агропродовольственного сектора как фактор обеспечения продовольственной безопасности // Analytik – Аналитическое обозрение. -2002. -№6. – С.21-23.

6. Тагоев Дж. Агропродовольственные аспекты стратегического развития национальной экономики // Вестник Российско-Таджикско (славянского) университета. -Душанбе, Типография РТСУ, 2018. -С.8-17.

7. Тагоев Ҷ.Ҳ., Мачидов Ф.Б. Рушди ҳамгириҳои соҳаҳои саноату кишоварзӣ ва савдо: тамоюлҳо, мушкилот ва сармоягузорӣ //Кишоварз, ДАТ ба номи Ш. Шохтемур. - Душанбе, 2020. - №4.(89). –С.192-197.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ ТАШАККУЛУ ТАНЗИМ ВА ИДОРАИ КОМПЛЕКСИ АГРООЗУҚАВОРӢ ДАР НИЗОМИ КАС

Дар мақола ҷанбаҳои назариявии ташаккули равандҳои ҳамгирӣ дар КАС ва зеркомплексҳои он таҳқиқ шуда, хусусиятҳои ташаккулу марҳилаҳои рушди комплекси агроозуқаворӣ дар низоми муносибатҳои ҳамгирӣ дар КАС ошкор ва муҳимияти иҷтимоӣ-иқтисодии идоракунии ва танзими рушди

комплекси агроозукаворӣ дар низоми КАС ва агробизнеси мамолики хориҷӣ мавриди баррасию таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: назария, усулҳо, КАС, мучтамаи агроозукаворӣ хусусиятҳо, омилҳо, таҷрибаи хориҷӣ,

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ, РЕГУЛИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМ КОМПЛЕКСОМ В СИСТЕМЕ АПК

В статье исследованы теоретические аспекты формирования интеграционных процессов в АПК и его подкомплексах, выявлены особенности этапов формирования и развития агропродовольственного комплекса в системе интеграционных отношений в АПК, а также рассмотрены и социально-экономическое значение управления и регулирования развития агропродовольственного комплекса в системе АПК и агробизнеса зарубежных стран.

Ключевые слова: теория, методика, АПК, агропродовольственный комплекс, особенности, факторы, зарубежный опыт.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE FORMATION, REGULATION AND MANAGEMENT OF THE AGRI- FOOD COMPLEX IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

The article examines the theoretical aspects of the formation of integration processes in the agro-industrial complex and its subcomplexes, identifies the features of the stages of formation and development of the agro-food complex in the system of integration relations in the agro-industrial complex, and also considers the socio-economic importance of managing and regulating the development of the agri-food complex in the system of agri-food complex and agro-business foreign countries.

Key words: theory, methodology, agroindustrial complex, agri-food complex, features, factors, foreign experience.

Маълумот дар бораи муаллифон: Тағоев Чумъахон Ҳамроевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС. **Суроға:** Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** **Почтаи электронӣ:** tagoev_d@mail.ru

Бахтиёрӣ Иззатулло Муродзода – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС. **Суроға:** Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 908 00 58 91.

Почтаи электронӣ: bahtier.izatullo@mail.ru

Сведения об авторах: Тағоев Джумахон Ҳамроевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика и управление АПК. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918-66-61-08. **Электронная почта:** tagoev_d@mail.ru

Бахтиёрӣ Иззатулло Муродзода - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономика и управление АПК. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** 992 908 00 58 91. **Электронная почта:** bahtier.izatullo@mail.ru

Information about the authors: Tagoev Jumakhon Khamroevich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 918-66-61-08. E-mail: tagoev_d@mail.ru

Bakhtiyor Izzatullo Murodzoda - Tajik National University, assistant of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: +992 908 00 58 91. E-mail: bahtier.izatullo@mail.ru

ИДОРАКУНӢ ВА ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ САБЗ ДАР ХОҶАГИДОРӢИ МИНТАҚА

*Сафаров А.Ҳ. - н.и.у., м/к. кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии
иқтисоди ДМТ*

Умеди асосӣ дар ҳалли проблемаҳои тезу- тунди экологӣ (аз ҷумла проблемаҳои захиравӣ) вақтҳои охир ба пешравиҳои технологӣ вобаста мебошад. Солҳои охир кишварҳои тараққикарда, рушди худро ба татбиқи стратегияи рушди экологӣ нигаронидаанд, ки яке аз ҷузъҳои асосии он технологияҳои «сабз» мебошад. Дар ин раванд, кишварҳои рӯ ба тараққӣ низ ҳарчи бештар ҷалб карда мешаванд. Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он бояд таваҷҷуҳи худро ба ин ҷанбаҳои рушд ба таври назаррас афзоиш диҳанд, то аз тағйиротҳои навбатии иқтисоди ҷаҳонӣ воқиф бошанд.

Солҳои охир, дар заминаи татбиқи стратегияи рушди аз ҷиҳати экологӣ тоза нигаронидашуда, кишварҳои пешрафта технологияҳои «сабз»-ро босуръат татбиқ менамоянд. Муҳимтарин омилҳои афзоиш, сиёсатҳои гуногуни минтақавӣ ва инчунин имкониятҳои нав барои соҳибкорон дар бозори экологӣ мебошанд, ки таҳти таъсири талаботи истеъмолкунандагон босуръат афзоиш меёбанд.

Мисли бозори сабз ва дигар таърифҳои шабех, таърифи ягонаи мафҳуми «сабз» ё технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза (экологӣ) вучуд надорад. Муносибати умумӣ барои расидан ба ҳадафи асосии онҳо - кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, масалан, бо роҳи кам кардани микдори партовҳо, баланд бардоштани самаранокии энергия, такмил додани тарҳрезӣ барои кам кардани микдори захираҳои истеъмолшуда мебошад [1, с. 114]

Тибқи таснифоти Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР), технологияҳои “сабз” соҳаҳои зеринро дар бар мегиранд:

- идоракунии умумии муҳити зист (идоракунии партовҳо, мубориза бо ифлосшавии об ва ҳаво, барқарорсозии замин ва ғ.);
- истеҳсоли энергия аз манбаъҳои барқароршаванда (энергияи офтоб, гидроэнергетика, сӯзишвории биологӣ ва ғ.);

- коҳиш додани тағирёбии иқлим, кам кардани партовҳои зараровар ба атмосфера, баланд бардоштани самаранокии сӯзишворӣ, инчунин самаранокии энергия дар биноҳо ва асбобҳои рӯшноидиҳӣ.

Воқеан, технологияҳои «сабз» тамоми соҳаҳои иқтисодиётро фаро мегиранд: энергетика, саноат, нақлиёт, сохтмон, кишоварзӣ ва ғайра. Дар айни замон онҳо дар тамоми занчираи фаъолияти корхонаву ширкатҳо, аз ҷумла, истехсолот, истеъмоли, идоракунии ва усулҳои ташкили истехсолоти хоҷагидорӣ минтақа ворид карда мешаванд.

Технологияҳои экологӣ чун қоида метавонад истеъмоли захирахоро хеле кам кунад ва истифодаи маҳсулоти иловагиро васеъ кунад. Масалан, яхдонҳои имруза нисбат ба яхдонҳои истехсоли соли 1975-ум 75 % қувваи барқро кам истифода мебаранд, инчунин 20 % зиёд кардани иқтидор, ки аз ҳисоби беҳтар намудани изолятсия ва системаи хунуккуни самараноктар ба даст омадааст. Нақлиёти ҳавоии кишварҳои мутараққӣ дар ҳоли ҳозир нисбат ба аввали солҳои 1970-ум 50-60% камтар нерӯи барқро барои як мусофир сарф мекунад ва нақлиёти боркаш барои як тонна-километр 10-25% камтар сӯзишворӣ сарф мекунад. Имрӯзҳо истехсоли нефту газ самарабахштар мегарданд: агар гази табиӣ пештар бе мақсад сузонида мешуд, имруз фаёлона истифода мешавад, технологияи пешкадам имкон медихад, ки ҳатто қонҳои қухнаи нафт ошкор ва муддати дароз ба қор андохта шаванд. Дар сохтмони «сабз» на танҳо масолеҳи сохтмонӣ дубора истифода мешавад, балки партовҳо нест карда мешаванд, масолеҳи нави изолятсионӣ ва манбаъҳои алтернативии энергия истифода мешаванд.

Дар байни самтҳои рушди технологияҳои «сабз» энергетика яке аз самтҳои асосӣ мебошад. Самтҳои асосии «сабзгардонии» он баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ ва азхудкунии манбаъҳои нави энергия, пеш аз ҳама барқароршаванда мебошад [2, с. 175].

Усулҳои оддитарин ва самарабахши кам кардани сарфаи энергия ва ҳалли дигар проблемаҳои экологӣ, истифодаи технологияҳои мебошанд, ки ба беҳтар намудани гармидиҳии биноҳо, кам кардани резиши об дар системаҳои коммуналӣ ва такмил додани усулҳои нигоҳ доштани маҳсулоти хоҷагии кишлук ва ғ. нигаронида шудаанд.

Технологияҳои сабз ба мо умеди ягонро дар мубориза бо тағирёбии иқлим ва ифлосшавӣ медиҳанд. Дар ҷаҳон, миқдори муайяни захираҳои табиӣ мавҷуданд, ки баъзе аз онҳо аллакай тамошудаанд ё хароб шудаанд. Масалан, батареяҳои ҳонагӣ ва электроника аксар вақт маводҳои кимиёвии хатарнок доранд, ки ҳок ва обҳои зеризаминиро бо моддаҳои кимиёвӣ олула мекунанд ва аз захираи оби нӯшокии мо хориҷ карда намешаванд ва дар зироатҳо ва ғизои чорво, қабати болоии замин ҷамъ мешаванд. Дар ин ҳолат хатари саломатӣ моро таҳдид мекунад.

Дар як қатор мамлакатҳои тараққиқарда нақшаву барномаҳои бузурги давлатӣ оид ба ҳавасмандгардонии инкишофи технология ва инноватсияҳои экологи амал мекунанд, марказҳо ва фондҳои махсуси илмӣ ташкил карда мешаванд. Стандартҳо, андозҳо, субсидияҳо ва дигар сиёсатҳои ҳукумат барои рушди технологияҳои сабз ангезаи назаррас

мебошанд. Хамин тариқ, барномаи ҳафтуми чаҳорчӯбаи тадбирҳои илмию технологияи Иттиҳоди Аврупо барои солҳои 2017-2023 барои рушди технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза бо чудо кардани 10 миллиард евро ро пешбинӣ мешавад. Иёлоти Муттаҳида барномаҳои зиёде дорад, ки рушди технологияҳои экологиро ҳавасманд мекунад.

Дар пешрафти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ширкатҳои хусусӣ (аз ҷумла тичорати хурд ва миёна) нақши муҳим доранд, ки онҳоро ҳамчун имконияти баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва дар натиҷа бартарии рақобатпазирии худ мешуморанд. Ҳамин тариқ, қисми зиёди сармоягузориҳои ҷаҳонӣ ба технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза рост меояд, ки дар соли ҷорӣ 60 фоиз афзуда, ба 248,4 миллиард доллар расид, ин нишондиҳанда ба ширкатҳои хусусӣ таалуқ дорад. Ширкатҳои сармояи венчурӣ дар ин самт фаъолияти назаррас нишон медиҳанд. Бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ, ки ба сармоягузориҳои венчурӣ таъсири манфӣ расонд, ба лоиҳаҳои «сабз» то андозае камтар таъсир расонд. Тибқи маълумоти Cleantech, сармоягузориҳои венчурӣ ва корпоративӣ ба технологияҳои сабз дар соли 2022 ба 16,99 миллиард доллар рост омадааст. Дар маҷмӯъ, истифодаи технологияҳои сабз дар фаъолияти минбаъдаи истеҳсолию хоҷагидорӣ минтақаи бартарияти хоси худро дорад.

АДАБИЁТ

1. Кутенев С.Н. Региональные перспективы реновации управленческих процессов промышленных предприятий по принципам ESG. Материалы IV Национальной (всероссийской) научно-практической конференции. Редколлегия: Н.А. Шибаева [и др.]. Орел, 2022. С. 113-119.
2. Литвинов Д.А. Саввиди С.М., Шелудько Е.Б. Применение ESG-принципов как современный элемент развития экологического менеджмента российских предприятий. Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2021. Т. 11. № 4-1. С. 173-177.
3. Анамица Е.Г., Новикова Н.В. Сухих В.А. Программно-проектный подход - важнейший инструмент регулирования регионального развития//Известия УрГЕУ. - Екатеринбург, 2008. - № 2(21). - С.53.
4. Немирова Г.И. Сбалансированное и экономически безопасное развитие региона в едином таможенном пространстве в посткризисный период// Вестник ОГУ №1 (137)/январь`2012.
5. Чернова О. А. Сбалансированное развитие экономики региона: инновационно ориентированная стратегия управления: дис... доктора экон. наук. - Ростов-на Дону, 2010.
6. Хамидулина А.М. Институциональное обеспечение сбалансированного развития муниципальных образований в регионе //Современные проблемы науки и образование: экономические науки М. №2, 2012г.
7. Сафаров А.Х. Анализ структуры показателей сбалансированного развития региона. Вестник «Ивановский государственный химико-

технологический университет». Ивановская область, г. Иваново, пр. Шереметевский, 7. №1 (53). Ивановский област.- 2018. С.-61-70.

8. Сафаров А.Х. Методические подходы к оценке уровня сбалансированного развития регионов//Материалы III международной научно-практической конференции «Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространство». г. Симферополь -2018.С.-574-577.

9. Сафаров А.Х., Чоршанбиев С.Р. Теоретические основы определения политики сбалансированного развития экономики регионов. XI Международной научно-практической конференции «Государство и бизнес. Экосистема цифровой экономики». Санкт- Петербург-2019. С.-341-345.

ИДОРАКУНӢ ВА ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ САБЗ ДАР ХОҶАГИДОРӢИ МИНТАҚА

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии татбиқи технологияҳои сабз ва омилҳои таъсиррасон ба он дар шароити хоҷагидорӣ минтақа дида баромада шудаанд. Инчунин нақши ширкатҳои хусусӣ дар пешрафти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва дар ниҳоят барои ноил гаштан ба фаъолияти натиҷабахши истеҳсолӣ, истифодаи технологияҳои сабз пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: технологияҳои сабз, омилҳои таъсиррасон, хоҷагии минтақа, корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, сармояи венчурӣ.

УПРАВЛЕНИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ ЗЕЛЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье рассмотрены теоретико-методологические аспекты применения зеленых технологий и факторы, влияющие на них в экономических условиях региона. Также предлагается роль частных компаний в продвижении научно-исследовательской работы и, наконец, в целях достижения эффективной производственной деятельности, использования зеленых технологий.

Ключевые слова: зеленые технологии, факторы влияния, региональная экономика, научно-исследовательская работа, венчурный капитал.

MANAGEMENT AND APPLICATION OF GREEN TECHNOLOGIES IN THE REGIONAL ECONOMY

The article examines the theoretical and methodological aspects of the use of green technologies and the factors influencing them in the economic conditions of the region. It also suggests the role of private companies in promoting research and development work and, finally, in order to achieve efficient production activities, the use of green technologies.

Key words: green technologies, influencing factors, regional economy, research work, venture capital.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Алишер Хикматуллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони

кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 900-55-10-40.

Сведени об автароҳ: Сафаров Алишер Хикматуллоевич – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры национальной экономики и экономической безопасности. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 900-55-10-40.

^ъ
Information about the authors: Safarov Alisher Khikmatullovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, senior teacher of National Economics and Economic Security. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 900-55-10-40.

ТАЪСИРИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ БА САТҲИ ҶАМЪОВАРИИ АНДОЗ

*Султонбии Р.- н.и.и., дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ
ва маҳаллии ДМТ*

Дар шароити гузариши Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ зарурати азнавсозии қуллии муносибатҳои андоз тавассути ислоҳоти андоз ба миён омад, ки ба ташкили системаи самаранокии андоз, рушди иқтисодиёт ва афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нигаронида шудааст. Айни замон тадбирҳои асосии тақмили низоми андозбандӣ, аз соддагардонии он, зиёд кардани асоснокии иқтисодии ситонидани андозу пардохтҳо ва кам кардани бори андоз ба иқтисодиёт андешида шудаанд.

Дар ҷараёни амалигардонии сиёсати андоз, давлат ба принсипу функсияҳои андозҳо тақия намуда, тавассути онҳо андозбандиро дар шароити муосир ба танзим мебарорад. Бо дарназардошти хусусияти ҳоси андоз дар низоми бозорӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, ғумрук ва бонкдорӣ кишвар дар санаи 10 майи соли 2019 қайд мекунад, ки «дар натиҷаи таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ ва ислоҳоти марҳилавии идоракунии молияи давлатӣ дар давоми даҳ соли охир, даромади буҷети давлатӣ аз 6 миллиард сомонӣ аз соли 2009 то ба 23,8 миллиард сомонӣ дар соли 2019 афзоиш ёфтааст, яъне тақрибан чор баробар афзуд» [12, с.3].

Маҳз аз ҳамин сабаб, ҳангоми гузаронидани ислоҳот, ки ба баланд бардоштани самаранокии маъмурикунони андоз нигаронида шудааст, ҳамасола вазифаҳои ба ҳам монанд ба миён гузошта мешаванд. Ин таъкид дар робита ба хоҳиши ба сатҳи сифатан нав баровардани низоми идоракунии андоз дода мешавад.

Системаи самаранокии андоз (аз ҷумла унсурҳои асосии андозбандӣ ва тартиби маъмурии андоз) бояд ба талаботи асосии зерин ҷавобгӯ бошад:

1. Бо дарназардошти он, ки даромадҳои андоз зиёда аз 70 фоизи даромадҳои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд, низоми

андоз бояд ташаккули устувори даромадҳои бучетиро, ки барои иҷрои ӯҳдадориҳои хароҷоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, субъектҳои он ва маҳалҳо, инчунин аз ҷониби Кумитаи андоз ва мақомоти ҳудудии он иҷрои вазифаҳои асосии маъмурикунонии даромадҳои бучетҳои дахлдор;

2. Сатҳ ва сохтори сарбории андоз набояд ба шароити рушди ва соҳаи рақобат мушкилиҳо ба миён оварад ва инчунин ба воридшавии сармоягузорӣ монеъ шавад;

3. Маъмурикунонӣ пардохтҳои андоз бояд ба коҳиш додани хароҷоти марбут ба тичорат тавассути такмили баҳисобгирии андоз ва ҳисоботдиҳӣ, рафъи номуайяни, муаммоҳо ва зиддиятҳои дохилӣ дар қонунгузори андоз, баланд бардоштани шаффофият ва соддагардонии расмиёти ҳамкориҳои байни андозсупорандагон ва мақомоти андоз асос ёбад.

Дар марҳалаи кунунии рушди иқтисодӣ маъмурикунонии андоз вобаста ба ҳадафу вазифаҳои худ, ки сиёсати давлат дар соҳаи муносибатҳои андоз муайян кардааст, асосан ҳамчун захираи эҳтимолии кам кардани гаронии андоз, заминаи афзоиши ҷамъоварии андозҳо, инчунин асоси инкишофи чараёнҳои иқтисодии байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Ин нишондиҳандаҳо моҳияти мафҳуми «маъмурикунонии андоз»-ро инъикос мекунад.

Аҳамияти раванди идоракунии андоз аз он иборат аст, ки маъмурикунонӣ як қисми таркибии раванди идоракунӣ мебошад.

Мубрамиати маъмурикунонии андоз бебаҳс аст, зеро агар рушди иқтисод дар заминаи низомии рақобат бо афзоиши назорати давлатӣ аз болои моликият ба роҳ монда шавад, он гоҳ механизмҳои худтанзимкунӣ ва бозгашти онҳо заиф мешаванд.

Барои муайяннамоии он ки таъсири маъмурикунонии андоз ба сатҳи рушди иқтисодӣ чӣ гуна аст, маъмурикунонии андозро асоси самаранокии ҷамъоварии андозҳо баррасӣ кардан лозим аст. Вобаста ба ин, барои ба даст овардани натиҷаҳои дуруст ва муайян намудани омилҳое, ки ба ташаккули маъмурикунонии андоз ҳамчун асоси ситонидани андоз таъсир мерасонанд, зарур ба шумор меояд, ки моҳияти падидае, ки бо мафҳуми «ҷамъоварии андоз» хос аст, таҳқиқ карда шавад. Сатҳи ситонидани андозҳо нишондиҳандаи сифати фаъолияти низомии идоракунии андоз мебошад. Дар навбати худ, маъмурикунонии андоз ҳамчун асос барои афзоиши ҷамъоварии андоз хизмат мекунад.

Мафҳуми «ҷамъоварии андоз» ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии татбиқи функсияи фискалии низомии андоз баррасӣ мешавад. Дар ин ҳолат, мафҳуми мазкур бояд ҳамчун дараҷаи пурраи иҷрои ӯҳдадориҳои андоз баррасӣ карда шуда, ҳамчун таносуби ҳаҷми пардохтҳои андоз дар давраи муайян ба ҳаҷми ӯҳдадориҳои андозие, ки бояд дар ҳамон давра мувофиқи қонунгузори амалкунанда иҷро ва ҳисоб карда шаванд. [1, с.7].

Инчунин равише вучуд дорад, ки моҳияти ситонидани андозро бо баҳои асосии рейтингии қори мақомоти андоз муайян мекунад. Ин нишондиҳанда бо

роҳи мутақобилаи маблағи пардохтҳои воқеии андоз ба маблағи ниҳоии онҳо дар давраи баррасишаванда ҳисоб карда мешаванд. Дарачаи ҷамъоварии андозҳое, ки бо ин роҳ ҳисоб карда шудааст, нишондиҳандаи сифат ва самаранокии ҷаъолияти ҳам мақомоти андоз ва ҳам тамоми низоми идоракунии андоз мебошад.

Тибқи маълумоти Кумитаи анзоди Ҷумҳурии Тоҷикистон, сатҳи миёнаи ҷамъоварӣ ва иҷроиши даромадҳои андоз ба буҷети давлатӣ дар солҳои 2020-2021, 102%, дар соли 2022-106,5% буд. Албатта дар тули солҳои охир ин рақам зиёда аз 100 фисадро ташкил менамояд.

Дар Тоҷикистон сатҳи ҷамъоварӣ ҳамчун таносуби даромадҳои воқеии андоз ба ҳадди ниҳоии даромадҳои андоз ҷаҳмида мешавад, ки аз даромадҳои воқеии андоз, инчунин қарзи умумии пардохтҳои андоз иборат аст.

Маблағи андозҳои ситонидашуда на танҳо нишондиҳандаи самаранокии ислоҳоти андози дар кишвар гузаронидашуда, балки вазъи низоми андоз, инчунин самаранокии ҷаъолияти системаи идоракунии андоз дар давраи муайян мебошад. вақт.

Ба таври умум қабул шудааст, ки ҳар қадар ҷамъоварии андоз зиёд бошад, низоми андози кишвар ҳамон қадар вазифаҳои худро беҳтар иҷро мекунад.

Тадбирҳое, ки ба зиёд намудани ҷамъоварии андоз ниғаронида шудаанд, ба мустаҳкам шудани системаи буҷет ва андоз мусоидат мекунанд. Аз ин рӯ, қонунӣ аст, ки ҷамъоварии андозҳо бо таъмини амнияти буҷет ва системаҳои андоз муқаррар карда шавад.

Ҷамъоварии пурраи андозҳо ва пардохтҳо маънои эътимоднокии тамоми манбаи андозро барои ҳамаи андозсупорандагон ва меъёрҳои андоз аз рӯи ҳамаи намудҳои андозҳои пешбинишудаи қонунро дорад. Сарфи назар аз меъёрҳои андоз, ки дар қонунгузори андоз ба таври возеҳ муқаррар карда шудаанд, дар муқоиса бо манбаи андоз, усулҳои «қонунӣ» саркашӣ аз пардохти андоз вучуд доранд, ки ба камшавии ҷамъоварии андозҳо алоқаманд нестанд ва ҳамчун саркашӣ ошкор карда намешаванд. Ин ба имтиёзҳои андоз низ дахл дорад.

Дар бораи ҳадди ниҳоии мувофиқи андозҳои ситонидашуда таърифи дақиқ додан ғайриимкон аст. Бо вучуди ин, муқаррар кардани он нисбат ба маҳдудияти болоии ҷамъоварии андоз хеле осонтар аст. Аз як тараф, ҳадди ниҳоии мувофиқи андозҳои ситонидашударо ба маблағи ҳаҷми воқеӣ ва афзоиши он гирифташ мумкин аст. Аз тарафи дигар, зарур аст, ки арзиши зикршуда ба истехсолкунандагони молу хизматрасонӣ зулм ва фишор наоварад. Бо ин равиш ҳиссаи муайяни Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ (ММД) ё Маҷмӯи Маҳсулоти Минтақавӣ (МММ) ҳамчун асос гирифта мешавад, ки нисбат ба он сатҳи ҷамъоварии андоз дар кишвар ё минтақа муқаррар карда мешавад. Меъёри максималии ситонидани андозҳо, ки ба таҷрибаи ҷаҳонӣ асос ёфтааст, бояд 40% бошад. Дар мамлакати мо зарур аст, ки ин дараҷаи максималиро аз рӯи минтақаҳо дар ҳиссаи ММД аз руи ҳолати буҷети вилоят фарқ карда шавад. Илова бар ин, ба сифати ҳиссаи ММД (МММ) зарур аст, ки ҳадди ниҳоии (максималии мувофиқ) андозҳои ситонидашуда аз рӯи намудҳои асосии онҳо, инчунин гурӯҳҳои андозсупорандагон муқаррар карда шавад.

Маблағи андозҳои воқеан ситонидашуда ба бучетҳои сатҳи гуногун дар асоси ҳисоботи андоз ва молиявӣ муқаррар карда мешавад ва дараҷаи баланди эътимоднокӣ дорад. Ба ғайр аз ҳисобот баргардондани андозҳои ғайриқонунӣ ситонидашуда, инчунин даромадҳои иловагии андозҳои пештар гумшуда, инчунин ҷаримаҳоро ба назар гирифтани лозим аст.

Мутаносибӣ ва самаранокии низоми андоз бештар аз иқтисодии давлат вобаста аст. Чун қоида, ҳангоми татбиқи дигаргунсозии иқтисодӣ низоми андоз аввалин шуда ислоҳот мешавад. Танҳо низоми андозӣ аз ҷиҳати мантиқӣ сохта шуда, дар татбиқи механизми сиёсати андоз роҳи дуру дарозро тай мекунад ва тараққиёти минбаъдаи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ба онҳо вобаста аст.

Барои фаъолияти устувори низоми андоз сабабҳои ҳавасмандкунанда ва пешгӯӣ нақши хеле муҳим доранд, ки дар ниҳоят аз ҷониби омилҳо ва шаклҳои татбиқшавандаи онҳо муайян карда мешаванд. Омил чист? — барои равшан кардани ин категорияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ мо аз «Луғати забони русӣ», ки онро С.И.Ожегов тартиб додааст, истифода бурдем. «... семантикаи калмаи омил дар ин шакл чун қувваи пешбаранда, сабаби ба амал омадани ин ё он раванд ё падида шарҳ дода мешавад» [7, с. 154-155].

Таҷриба нишон медиҳад, ки ин сабабҳои пайдошаванда на ҳамеша ба раванди иқтисодӣ таъсири мусоид мерасонанд, бинобар ин, омилҳои таъсири манфии самт, мақсад ва стратегияи ташкилотро тағйир медиҳанд. Стратегия ва ҳадафи созмон ҳамчун нақшаи ҳамаҷониба дар марҳилаҳо амалӣ карда мешавад. Ноил шудан ба ҳадафҳои пешбинишудаи ташкилот дар ҳалли масъалаҳои андози ташкилот душвориҳои ҷиддӣ эҷод мекунад. Аз ин рӯ, дар ин гуна ташкилотҳо ягона роҳ аз андоз саркашӣ кардан аст, ки ин боиси ягон ҷизи хубе нест. Ба ақидаи мо, сабабҳои саркашӣ кардан ё саркашӣ ба таври ҳақиқӣ аз супурдани андозҳо ба шаклҳои субъектҳои хоҷагӣ вобаста набуда, самти сиёсати ҳисобро ба кулӣ тағйир медиҳад.

Дар чунин вазъият дар ҳар як марҳалаи ташкилоту корхона барои ҷорӣ намудани сиёсати дурусти баҳисобгирии андоз душвориҳои муайян ба миён меоянд. Дар ин ҷо, доктринаи созмон ба кам кардани андозҳо нигаронида шудааст, аммо азбаски он ҳадафи истисноӣ ва оқилона ва аз ҷиҳати иқтисодӣ имконпазир надорад, онро барои мақсадҳои андоз самаранок ҳисобидан мумкин нест. Муайян намудани мавҷудияти сабабҳои узрнокӣ иқтисодӣ ё дигар сабабҳои дар амали андозсупоранда бо назардошти баҳодихии ҳолатҳое, ки нияти ӯ барои ба даст овардани самарайи иқтисодӣ ва натиҷаи фаъолияти соҳибкори бо ғоидаи иқтисодиро нишон медиҳанд, сураат мегирад. Фаъолияти тижоратии доимии ташкилот ба ба даст овардани ғоида нигаронида шудааст ва ин маънои пешбурди тижоратро дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳар як муомилот бояд ҳамеша мақсади бевосита ба даст овардани ғоида дошта бошад. Баъзан ҳадафи тижоратии ғоида метавонад дар як занҷири муомилот ба даст оварда шавад, ки баъзе пайвандҳои онҳо ҳатто метавонанд ҳамчун зараровар ба нақша гирифта шаванд.

Воқеист, ки андозсупорандагони бомасъулият ҳаҷми ситонидани андозҳо таъсир расонида, ва ҳамзамон, гаронии андоз низ на ҳамеша омили ҳалкунанда барои андозсупоранда оиди қабули қарор дар бораи саркашӣ аз андоз мебошад.

Маҷмӯи сабабҳо ва шароитҳо, марҳилаҳо ва шаклҳои муайянкунандаи иҷрои фаъолияти андозсупорандагон одатан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: «умумии иҷтимоӣ, иқтисодӣ-сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ-психологӣ» [13, с.238].

Ҳамин тавр, тағйир додани гардиши пардохтҳои андоз боиси ташаккули манбаи калони ғоидаи сояафкан мегардад. Ин вазъиятро дар низоми муносибатҳои бозорӣ таҳқиқ намуда, А.М. Яковлев менависад, ки «...сабаби асосии ин аз як тараф, дар эҳтиёҷоти субъектҳои хоҷагидорӣ ба маблағҳои пулии ба ҳисоб гирифтанишуда бошад, аз тарафи дигар, дар сушт будани механизми муайян намудани ҷунин схемаҳо мебошад» [15, с.256].

Ба назари мо, кирдори манфӣ зарари калон мерасонад, ки талабот ба захираҳои пулии ҳисобнашуда, ки ҷун қоида, бо вайрон кардани қонунгузориҳои андоз ташаккул меёбанд, ҳавасманд мегардад ва мутаносибан дуздӣ саркашӣ кардани соҳибкорони беинсофро аз масъулият барои андоз осон мекунад.

Татбиқи асоснокии иқтисодии фаъолияти сояафкан ба маҷмӯи омилҳои мураккаб таъсир мерасонад. Дарачаи таъсири ҳар як субъект таъсири нисбӣ дошта, дар шакли инфиродӣ таъсир мерасонад ва аз хусусиятҳои дарки психологӣ, имконияту захираҳои мавҷуда вобаста аст, вале ҳар кадоми онҳо ғоидаи худро зиёд мекунад.

Дар танзими омилҳои марбут ба сиёсати буҷетӣ дар низоми иқтисоди миллӣ давлат метавонад барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ таъсир расонад, ки асоси онҳо пурра намудани даромади буҷет ва умуман таъмини сиёсати фискалии давлат мебошанд.

Ин амалҳо ба ноил шудан ба ягонагии ташкилӣ дар фаъолияти тамоми сатҳҳои Хадамоти федералии андоз ва ҳамкории онҳо бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар мақомоти танзимкунанда, инчунин бо мақомоти давлатӣ ва андозсупорандагон нигаронида шудаанд. Маҳз ҳамин тавр маъмурикунонӣ андоз ба рушди иқтисодиёти кишвар ҳамчун асоси ҷамъоварии андозҳо таъсир мерасонад.

Дар шароити бӯҳронӣ барои пешгирии ташаккули иқтисоди сояафкан сиёсати иқтисодиро пайваستا омӯختан ва танзим кардан зарур аст.

Вақте ки назорати андоз аз ҷониби давлат кам ё сушт карда мешавад, андозсупорандагон камтар андоз месупоранд, он гоҳ дар системаи андоз дар сатҳҳои гуногун ҳолигии ҷиддӣ ба вучуд меояд.

Сабабҳои ба вучуд омадаро ба таври зайл ҳал кардан мумкин аст: якум, тадричан афзудани фаъолияти гайриконунии хоҷагидорӣ имкон медиҳад, ки ба ҳисобгирии захираҳои молиявӣ сарфи назар карда шавад.

Барои корхонаҳое, ки дар шароити ноустувори иқтисодӣ тижоратро дуруст пеш мебаранд, дар бозори молу хизматрасонӣ рақобат кардан душвор аст. Мушкилот дар фаъолияти корхона ҳамеша ба формати сояи пешбурди тижорат ва саркашӣ аз андоз тела медиҳад.

Дуюм, ҳаҷми назарраси муомилоти манфӣ барои ҷалби захираҳо ба муомилоти сояҳо шароит фароҳам меорад. Амалиётҳои сохтакорӣ дар раванди

иқтисодӣ махсусан барои саркашӣ аз ҳама гуна андозҳо ва андозҳо шароит фароҳам меоранд.

Тарафи дигаре, ки моро ба худ ҷалб мекунад, баҳодиҳии миқдорӣ ба омилҳост. Барои муайян кардани он ду натиҷаро якҷоя кардан лозим аст: ин «...фаъолияти пинҳонии иқтисодӣ ва хусусияти бавоситаи ахборот. Дар ин ҷо барои дуруст муайян кардани арзёбии миқдории омилҳо бояд аз усули анъанавии ҷамъбаст ва гурӯҳбандӣ истифода кард» [14, с.352].

Ҳамин тариқ, зарур аст, ки маҷмӯи нишондиҳандаҳо дар робита бо ҳамдигар баррасӣ намуда, нишондиҳандаҳо ва онҳоеро, ки ба арзишҳои тағирёбандаи параметрҳои онҳо таъсир мерасонанд, интихоб кунед. Барои системаи андози миллий имрӯз маъмурияти андоз муҳимтар аст.

Аз ин рӯ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуданд, ки «бо мақсади соддагардонии раванди андозбандӣ ва шаффоф гардонидани он Ҳукумати кишвар оид ба тақмили низоми идораи андоз чораҳо андешад» [8, с.2-8]. Ин суолро сарвари кишвар барои он матраҳ кардааст, ки сарфи назар аз он, ки нақшаи солонаи пардохти андоз дар умум иҷро шудааст, аммо аз рӯи баъзе намудҳои андоз ва бахусус нақшаи андози иҷтимоӣ дар соли 2017 иҷро нашуд, ин нишондиҳанда 400 миллион сомони ро ташкил дод.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз дастовардҳои баланд дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии аҳоли дар солҳои истиқлолият, дар сохторҳои вазорату кумитаҳо масъалаҳои мавҷуданд, ки омӯзиши амиқро тақозо мекунанд – ин дар сатҳи институтсионалӣ сохтор ва идоракунии мебошад. структураҳои соҳаҳои хоҷагии халқ.

Дар умум, “Барномаи рушди маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025” қабул гардид:

1. Муқаррароти умумӣ

1. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020 - 2025 (минбаъд - Барнома) Барномаи амали миёнамуҳлат мебошад, ки ба афзалиятҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, бо дар назар доштани дастовардҳои таҷрибаи ҷаҳонӣ, бо мақсади сода ва дастрас намудани хизматрасониҳо ба андозсупорандагон ва баланд бардоштани интизоми андозсупории андозсупорандагон, таъмини рушди мунтазами маъмурикунонии андоз, ҷорӣ намудани иқтисодии рақамӣ ва бехосии минбаъдаи муносибатҳои андозӣ дар байни андозсупорандагон ва мақомоти андоз амалӣ мегардад.

2. Рушди маъмурикунонии андоз ҳамчун як ҷузъи муҳими ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бехтар намудани муҳити корӣ ва фазои сармоягузорӣ, таҳкими рақобатпазирии иқтисоди миллий ва ташаққули иқтисоди рақамӣ нигаронида шудааст.

2. Вазъи кунунии маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

3. Тайи солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи амалисозии Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2019 бо мақсади

такомули маъмурикунонии андоз, барои мусоидат намудан ба рушди устувори бахшҳои гуногуни иқтисоди кишвар як қатор ислоҳот гузаронида шуд. Аз ҷумла дар натиҷаи амалисозии Барномаи мазкур натиҷаҳои зерин ба даст оварда шуданд:

- бо мақсади таҷдиди сохтор ва тақмили уҳдадорихои вазифавии мақомоти андоз Низомномаи Кумитаи андоз дар таҳрири нав таҳия ва бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2012, №456 тасдиқ карда шуд. Дар ин робита, ҷиҳати беҳгардонӣ ва муосирсозии хизматрасонӣ барои шаҳрвандон ва андозсупорандагон ба сохтори раёсати хизматрасонӣ ба андозсупорандагон, раёсатҳои андози вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Суғду Хатлон, шаҳри Душанбе ва нозироти андози шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳури тағйирот ворид карда шуда, дар сохтори онҳо шӯъбаҳои хизматрасонӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ ва шаҳрвандон таъсис дода шуданд;

- ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии кори Кумитаи андоз, тақмили идоракунии он ва бо иттилооти зарурӣ таъмин кардани мақомоти ҳудудии андоз маркази коркарди иттилоот таъсис дода шуд;

- дар байни Вазорати молия ва Кумитаи андоз шабакаи ягона таъсис ёфт, ки тавассути он маълумот дар бораи воридоти андозҳо ба буҷет тавассути хатҳои алоқаи ҳифзшаванда ва хатҳои дигар ба мақомоти андоз интиқол дода мешаванд [3, с.1].

Аз ин рӯ, яке аз ҳадафҳои асосии маъмурикунонӣ саривақт назорат кардани корҳои андоз, хизматрасонӣ ва муомилоти андоз мебошад. Маҳз назорат барои иҷрои вазифаҳои функционалии кормандони Кумитаи андоз шароити мусоид фароҳам меорад. Барои идоракунии минбаъдаи самарабахши низоми андози давлатӣ бахши бозорӣ амал ва назорат аз болои фаъолияти ҳамаи шахсони ба соҳибкорӣ ва тижорат машғулро инкишоф додан, инчунин барои шахсоне, ки воқеан кӯшиш мекунанд дар шакли Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд, барои ҳифзи онҳо дар ҷанбаи иҷтимоӣ шароит фароҳам овардан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Абрамчик Л. Я. Налоговое администрирование в системе финансового контроля // Финансовое право. - 2009. № 6.С. 17.

2. Асроров, З. У. Содержание произведения Абуали ибн Сина "Тадбири манзил"("О домоводстве") / З. У. Асроров, Р. Султонбии // Вестник Курган-Тюбинского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2014. – № 4(30). – С. 22-24. – EDN TNQHKТ.

3. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 30 декабри соли 2019 № 643

4. Гулов, Ш.М. Современное состояние налоговой системы Республики Таджикистан / Ш. М. Гулов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2022. - № 5. - С. 193-198.

5. Курбонов, А. К. Фискальные аспекты и эффективность рыночных форм налогообложения / А. К. Курбонов, Р. Султонби // Известия Иссык-Кульского

форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2017. – № 3(18). – С. 142-145. – EDN ZRTBIT.

6. Наимов Б.Қ. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ тавассути низоми бонкӣ. [Матн] / Наимов Б.Қ., Раҷабов М.М. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. - Бохтар, 2022. - №1/1(95). - С.228-234.

7. Оймахмадов, Г.Н. Налоговый фактор в решении социально - экономических проблем//Сборник научных трудов налогово-правового института. – Душанбе: 2000. - С.154-155.

8. Послание Основателя мира и национального единства -Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22 декабря 2017г. URL: www.president.tj/ru. (Дата обращения: 25.01.2018 г.) - С.2-8.

9. Рахматзаде, С. Этапы становления и развития налогов и налогообложения//С.Рахматзаде//Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2016. – № 1-2(37). – С. 113-116. – EDN WWBRWF.

10. Султонби, Р. Трактровка налога и налогообложения в системе рыночной экономики / Р. Султонби // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/4-2. – С. 144-146. – EDN ZSGTKB.

11. Султонби, Р. Упорядочение землепользования налоговых платежей в средней Азии в IX - XX вв / Р. Султонби, А. К. Курбонов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2016. – № 5(17). – С. 190-193. – EDN XQUDZR.

12. Султонбии Раҳматзода. Такмилдиҳии муносибатҳои андозӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ (дар асоси маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон)/ Султонбии Р. Автореферати диссертатсия баъри дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе-2020., С.-3.

13. Улыбин, К.А. Теневая экономика. // К.А. Улыбин – М.: Экономика, 1991. – 238с.

14. Шеремет, А.Д. Теория экономического анализа. // А.Д. Шеремет, – М.: Финансы, ЮНИТИ., 2011. - 352с.

15. Яковлев, А.М. Социология экономической преступности // А.М. Яковлев – М.: Наука, 1988. – 256с.

ТАЪСИРИ МАЪМУРИКУНОНИИ АНДОЗ БА САТҲИ ЧАМЪОВАРИИ АНДОЗ

Дар мақолаи мазкур таъсири маъмурикунонии андоз ба сатҳи чамъоварии андоз дида мавриди тадқиқот қарор гирифтааст. Дар чараёни амалигардонии сиёсати андоз, давлат ба принсипу функсияҳои андозҳо таъямуда, тавассути онҳо андозбандиро дар шароити муосир ба танзим мебарорад. Ба ақидаи муаллиф маҳз аз ҳамин сабаб, ҳангоми гузаронидани ислоҳот, ки ба баланд бардоштани самаранокии маъмурикунонии андоз нигаронида шудааст, ҳамасола вазифаҳои ба ҳам монанд ба миён гузошта мешаванд. Ин таъкид дар робита ба хоҳиши ба сатҳи сифатан нав баровардани низоми идоракунии андоз дода мешавад.

Калидвожаҳо: андоз, гаронӣ, иқтисоди бозорӣ, буҷети давлатӣ, таъсирбахш, баҳодихӣ, маъмурияткунонӣ.

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ НА УРОВЕНЬ СБОР НАЛОГОВ

В данной статье исследовано влияние налогового администрирования на уровень собираемости налогов. В процессе реализации налоговой политики государство опирается на принципы и функции налогов и через них регулирует налогообложение в современных условиях. По мнению автора, именно по этой причине в ходе реализации реформ, направленных на повышение эффективности работы налоговых администраторов, подобные задачи выдвигаются ежегодно. Такой акцент сделан в связи со стремлением поднять систему налогового администрирования на качественно новый уровень.

Ключевые слова: налог, обременение, рыночная экономика, государственный бюджет, влияние, оценка, администрирование.

IMPACT OF TAX ADMINISTRATION ON THE LEVEL TAX COLLECTION

This article examines the influence of tax administration on the level of tax collection. In the process of implementing tax policy, the state relies on the principles and functions of taxes and through them regulates taxation in modern conditions. According to the author, it is for this reason that during the implementation of reforms aimed at increasing the efficiency of tax administrators, similar tasks are put forward every year. This emphasis was made in connection with the desire to raise the tax administration system to a qualitatively new level.

Key words: tax, encumbrance, market economy, state budget, influence, assessment, administration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонбии Раҳматзода – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 881-08-66-08. **Почтаи электронӣ:** rahmatzoda17@mail.ru

Сведения об авторе: Султанбии Раҳматзода – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 17. **Телефон:** +992 881-08-66-08. **Электронная почта:** rahmatzoda17@mail.ru

Information about the author: Sultanbii Rakhmatzoda – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, associate professor, department of state and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 881-08-66-08. **E-mail:** rahmatzoda17@mail.ru,

НАҚШИ ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОНИ

*Саидов Қ.Т. - н.и. и, муаллими калони
кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии ДМТ*

Дар 30 соли охир нақши Ҷумҳурии Мардумии Чин дар иқтисоди ҷаҳонӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ҳоло Ҷумҳурии Мардумии Чин яке аз

бозингарони муҳим дар бозори ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, истеҳсолкунандаи асосии аксарияти намудҳои маҳсулоти ҳам табиноти истеъмолӣ ва ҳам табиноти истеҳсолидошта мебошад, онро ҳамчун «фабрикаи ҷаҳон» низ меноманд. Илова бар ин, воридоти мамлакат низ муҳим мебошад. Набояд фаромӯш намуд, ки танҳо аҳолии Ҷумҳурии Мардумии Чин тақрибан 20% аҳолии тамоми заминро ташкил медиҳад, ки дар байни онҳо тақрибан як миллиард одамони пардохтпазир низ мавҷуданд. Ин далел маънои зиёд будани талаботро дар мамлакат ифода менамояд ва аз ин нуктаи барои дигар давлатҳо бо Ҷумҳурии Мардумии Чин муносибатҳои иқтисодӣ барқарор намудан манфиатнок аст.

Яке аз хусусиятҳои хоси иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Мардумии Чин вобастагии баланди он аз бозори хориҷӣ мебошад. Содироти кишвар 80 фоизи даромади асбори ташкил дода, аз рӯи ин нишондиҳанда мамлакат дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол мекунад. Мувофиқи маълумоти расмӣ содироти мамлакатро асосан молҳои меҳнатталаб ташкил медиҳанд. Молҳои бештар содиршаванда инҳоянд: таҷҳизоти телевизионӣ, техника, компютерҳо, либос, молҳои нассочӣ, навиҳои гуногуни маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ ва маҳсулоти пластикӣ. Ба воридот бошад инҳо дохил мешаванд: микросхемаҳои интегралӣ, нафти хом, маъдани оҳан, автомобилҳо, тилло ва ғайра. Шарикони асосии воридотӣ Ҷопон, ИМА, Кореяи Ҷанубӣ ва Олмон ба шумор мераванд. Тибқи таҳлилҳо ба шарофати ифтиҳои бозори Русия барои маҳсулоти чинӣ, дар оянда Русия метавонад аз Ҷумҳурии Мардумии Чин ба унвони як бозори фуруши маҳсулоти худ истифода намояд [5].

Дар соли 2022, иқтисодиёти умумии Ҷумҳурии Мардумии Чин аз 120 триллион юан (тақрибан 18 триллион доллари ИМА) гузашт, ки бо суръати солона 3% афзоиш ёфт ва ин нисбат ба аксари иқтисодиётҳои бузурги ҷаҳонӣ босуръаттар мебошад. Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли чанд сол боз аз 10 то 15 ҳазор доллари ИМА-ро ташкил дода истодааст. Арзиши иловагии саноати миллӣ ба 40,2 триллион юан ва арзиши иловагии саноати коркард ба 33,5 триллион юан расида, дар ҷаҳон ҷои якумро ишғол намуд. Истеҳсоли умумии ғалла ба 686,7 миллион тонна расид, ки дар давоми ҳашт сол пай дар пай беш аз 650 миллион тонна устувор монда аст. Арзиши умумии солонани воридот ва содирот ба дараҷаи нав расида, бори аввал аз қайди 40 триллион юан гузашт. Дар охири сол тавозуни захираҳои асборт ба 3,1277 триллион доллар расида, дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол намуд [4].

Ҷумҳурии Мардумии Чин бо 182 мамлакат ва минтақаҳои ҷаҳон, аз ҷумла бо ИМА, Гонконг, Ҷопон, Олмон, Кореяи Ҷанубӣ, Русия ва дигар мамлакатҳо алоқаҳои тичоратию иқтисодӣ дорад.

Шакли дигари муҳими ҳамкориҳои иқтисодӣ ҷалби сармояи хориҷӣ мебошад. Фазаи мусоиди инвестиционии дохилӣ ва ҷалб намудани воситаҳои молиявии ҳам дохилӣ ва ҳам хориҷӣ ва технологияву таҷҳизотҳои наватарин ба ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Мардумии Чин таъсири мусбат расониданд. Ҳоло Ҷумҳурии Мардумии Чин аз рӯи ҳаҷми сармоягузорӣ, ки 106 миллиард долларро ташкил медиҳад, яке аз пешсафон ба ҳисоб меравад.

Агар иқтисодиёти Ҷумҳурии халқии Хитой аз байн равад, ҷаҳон ба чӣ гирифтور мешавад? Воқеан, ҷавоби ин савол оддӣ ва равшан аст. Ҷаҳон ҳам аз

байн меравад. Аксарияти олимону мутахассисон ба ин ақидаанд ва ин мавқеъ беасос нест [1].

Якум, таназзул ба норасоии маҳсулоти хурукворӣ оварда мерасонад. Тавре ки маълум аст, ҳарҷоти ниҳой дар ҳоле паст мешавад, ки миқёси истеҳсолот хеле калон аст ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар авҷи миқёс қарор дорад ва дар ҳоли ҳозир ягон кишвари дигар саноати истеҳсолии худро то ин дараҷа рушд намодааст. Агар кишварҳое, ки айни замон аз Ҷумҳурии Мардумии Чин маҳсулот харидорӣ менамоянд, ба истеҳсоли он дар корхонаҳои худ шурӯъ намоянд, ин боиси дучанд ва шояд се маротиба боло рафтани нархҳо гардад. Барои бисёре аз истеъмолкунандагон ин болоравии нарх қобили қабул нест, онҳо имконият пайдо намеkunанд, ки аксарият маҳсулотҳоро харидорӣ намоянд.

Дуввум, кишварҳое, ки бо Ҷумҳурии Мардумии Чин робитаҳои иқтисодӣ доранд (яъне қариб тамоми ҷаҳон) зарар мебинанд. Бозори бузурги фуруши маҳсулот аз байн меравад, бартарии пешниҳод нисбат ба талабот ва дар натиҷа паст шудани нарх, ихтисори ҷойҳои корӣ ва боз ҳам бештар кам шудани талабот ба вучуд омада, баъзе ширкатҳо муфлис мешаванд.

Сеюм, кишварҳои ҷаҳони сеюм имкони охирини худро барои саноатикунонӣ аз даст медиҳанд. Дар ҳоли ҳозир 50%-и аҳолии ҷаҳон дар ғайри умр ба сар мебаранд ва Ҷумҳурии Мардумии Чин яке аз чанд кишварест, ки воқеан талош дорад бо сармоягузориҳо ба ин давлатҳо кумак расонад. Масалан, дар соли 2018 Ҷумҳурии Мардумии Чин ба кишварҳои Африқо 60 миллиард доллар сармоягузорӣ кардааст.

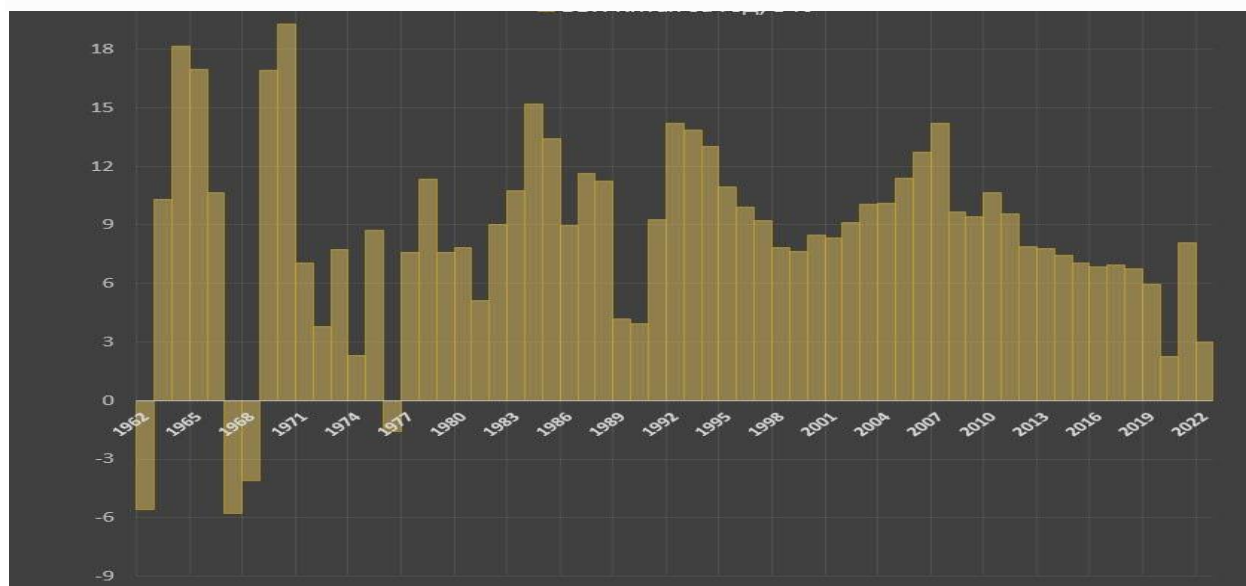
Чорум, ҳаробшавӣ боиси афзоиши бузурги бекорӣ мегардад. Имрӯз, Ҷумҳурии Мардумии Чин бузургтарин гурӯҳи касбӣ (коргарону мутахассисон) дорад. Агар иқтисодиёти дохилии мамлакат ҳароб шавад, ин одамон танҳо ба хидматрасонии бозори хориҷӣ назар хоҳанд кард. Бисёриҳо бо сабаби рақобати зиёд бо мутахассисони чинӣ наметавонанд кор пайдо кунанд.

Ба шарофати он, ки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар рушду таракқиёти худ саҳми бузург гузоштааст, имрӯз Ҷумҳурии Мардумии Чин кишваре ба ҳисоб меравад, ки дар арсаи иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳон яке аз мавқеъҳои пешқадамои ишғол менамояд, ки дорои иқтидори азим буда, ба вазъи иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсири назаррас дорад. Аммо, сарфи назар аз ҷанбаҳои мусбат, мушкилотҳое низ мавҷуданд, ки метавонанд ба иқтисоди кишвар хисороти зиёд расонанд ва ҳатто шояд онро ба ҷанг бурда расонанд. Илова бар ин, коҳиш ва барҳамхӯрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин барои иқтисодиёти ҷаҳонӣ паёмдари номатлуб хоҳад дошт [3].

Соли 2022 ММД-и Ҷумҳурии Мардумии Чин 3% афзоиш ёфта, ба 17,94 триллион доллар баробар гардид, ки ин сустрарин рушди иқтисодии мамлакат аз солҳои 70-уми асри 20 (ба истиснои соли карантини 2020) ба ҳисоб меравад ва ин нишондиҳанда тақрибан нисфи ҳадафи аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин гузошташударо дар аввали сол ташкил дод (5,5%). Бузургтарин иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар соли 2022 Иёлооти Муттаҳидаи Амрико бо ММД номиналии 25,46 триллион буда, ҷои дуюмо Ҷумҳурии Мардумии Чин (17,94 триллион доллар), ҷойи сеюмо Ҷопон (4,17 триллион доллар) ишғол намуданд. Пас аз ислохотҳои иқтисодии Ден Сяопин, ки аз соли 1978 то аввали соли 2010 гузаронида шудаанд, суръати миёнаи солонаи афзоиши ММД-и Ҷумҳурии

Мардумии Чин тақрибан 10%-ро ташкил меод, аммо дар солҳои охир он ба таври назаррас баъди пеш гузаштани Ҷумҳурии Мардумии Чин аз Ҷопон коҳиш ёфт [2].

Суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Мардумии Чин дар давраи солҳои 1970-2022 (бо фоиз)

Сарчашма: маълумотҳои Бонки умумиҷаҳонӣ

Ҳарчанд динамикаи солҳои 2022 ва 2020-ро метавон ба осонӣ ба маҳдудиятҳои қатъии карантинӣ дар кишвар рабт дод, аммо дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин мушкилотҳои амиқи сохторӣ низ пайдо шудаанд, ки кишвар бояд пас аз кушода намудани иқтисодиёт онҳоро ҳал намояд [4].

Омилҳои афзоиши ММД-и Ҷумҳурии Мардумии Чин дар соли 2022 инҳо буданд:

- ❖ хусусияти ба содирот нигаронидашудаи иқтисодиёт;
- ❖ сармоягузориҳо ба амволи ғайриманкул;
- ❖ афзоиши аҳолии кишвар;

Дар соли 2021 содирот тақрибан 20%-ро дар сохтори ММД-и кишвар ташкил намуд. Дар моҳи декабри соли 2022 содироти Ҷумҳурии Мардумии Чин бо ҳисоби доллар нисбат ба моҳи декабри соли 2021 9,9% ва воридот 7,5% коҳиш ёфтааст. Истеъмолкунандагони асосии содироти Ҷумҳурии Мардумии Чин Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва кишварҳои аврупоӣ буда, дар соли 2022 ҳаҷми харид аз Ҷумҳурии Мардумии Чинро мутаносибан 18% ва 20% коҳиш додаанд. Чунин нишондиҳандаҳо на ба маҳдудиятҳои карантинии Ҷумҳурии Мардумии Чин, балки ба коҳиши талаботи истеъмоли дар кишварҳои пешрафта вобаста аст. Таварруми рекордӣ, болоравии фоизии бонкҳои марказӣ, пас аз ин коҳиши даромадҳои дарназардошташудаи аҳоли ва сустшавии фаъолнокии иқтисодӣ омилҳои коҳиши содироти Ҷумҳурии Мардумии Чин ба кишварҳои ғарбӣ гардиданд [4].

Аммо бояд қайд намуд, ки аз рӯи ҳисоби ММД аз рӯи паритети қобилияти харидорӣ Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҷамъбасти соли 2022 дар ҷаҳон мавқеи аввалро ишғол намуд.

Мавқеи мамлакатҳои ҷаҳон бо тарзи ҳисоби ММД аз рӯи паритети қобилияти харидорӣ (ПҚХ)

№	Мамлакатҳо	Бо млн. доллари ИМА
1.	Ҷумҳурии Мардумии Чин	30.327.320
2.	Иёлоти Муттаҳидаи Амрико	25.462.700
3.	Ҳиндустон	11.874.583
4.	Ҷопон	5.702.287
5.	Федератсияи Русия	5.326.855
6.	Олмон	5.309.606
7.	Индонезия	4.036.901
8.	Бразилия	3.837.261
9.	Фаронса	3.769.924
10.	Британияи Кабир	3.656.809
11.	Туркия	3.180.984

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ

Саҳми Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ММД-и ҷаҳонӣ аз рӯи паритети қобилияти харидорӣ аз 4% дар аввали солҳои 1990-ум то 19%-и соли 2022 расид.

Ҳамин тавр, дар соли 2023 иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин гарчанде ки аз дубора боз шудани кишвар пас аз карантин афзоиш ёфт, ҳамзамон бо як қатор мушкilotҳои дарозмуддат рӯбарӯ низ гардид. Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ин сол натавонист, ки ба рушди дурақамаи иқтисодӣ ноил гардад (5,2%) [4].

Коршиносон бар ин назаранд, ки лағви маҳдудиятҳои Ковид-19 ба афзоиши истеъмоли дохилӣ мусоидат хоҳанд кард, аммо рушди иқтисодиёти миллӣ, инчунин тавассути ҳавасмандгардонии сармояи хусусӣ бо мақсади сармоягузори дохилӣ дар лоиҳаҳои бузург муайян хоҳад шуд. Инчунин, коршиносон қайд менамоянд, ки ҷанбаҳои муҳими рушди иқтисоди Ҷумҳурии Мардумии Чин, инчунин талошҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирии технологӣ ва рафъи вобастагии технологӣ аз Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва дараҷаи ҳадафмандии дастгирии ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин хоҳанд буд.

Дар солҳои оянда рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин гумон аст, ки аз 5-6% боло наравад, аммо ҳатто чунин суръати афзоиш барои нигоҳ доштани иқтисодиёти ҷаҳонӣ кофӣ хоҳад буд, то ки он ба таназзули амиқ наафтад.

Ба ақидаи коршиносон, дар заминаи муноқишаи тичоратии Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҷумҳурии Мардумии Чин ба қутбҳои нави афзоиш, тавсеаи ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ бо кишварҳои Осиё ва фазои пасошӯравӣ, бахусус бо Русия тавачҷӯх хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Бергер Я.Н. - Экономическая стратегия Китая [Текст]: учебно-методическое пособие. - М.: Изд-во Форум, 2013. – 355 с
2. Бонки умумичаҳонӣ [сомонаи электронӣ]: URL <http://www.vseмирnyjbank.org/>
3. Кузьмин Д.В. Внешние и внутренние источники экономического роста КНР [Текст] / Д.В. Кузьмин//Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2015. – №10. – С. 32-36
4. Сомонаи интернетии – www.google.ru.https://tass.ru/ekonomika/16731815https://www.interfax.ru/business/938546
5. Тажельдинов К. А. Экономика Китая. Современные аспекты. / К. А. Тажельдинов - К.: Альдыз, 2015. - 155с.

НАҚШИ ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОҶ

Мақолаи мазкур ба масъалаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин ва нақши он дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ баҳшида шудааст. Дар мақола муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ омилҳои асосии тараққиёти Ҷумҳурии Мардумии Чинро таҳлил ва мавқеи онро дар арсаи ҷаҳонӣ муайян намудааст. Дар мақола қайд карда шудааст, ки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар шароити муосир яке аз пешсафони асосии ҷаҳонӣ ва яке аз марказҳои асосии тичорати ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Ҳамзамон, қайд намудан зарур аст, ки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар самти сармоягузорӣ ба давлатҳои рӯ ба инкишоф низ мавқеи хоса дорад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Мардумии Чин, рушди иқтисодӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, бозори ҷаҳонӣ, робитаҳои тичоратӣ, сармоягузорӣ

РОЛЬ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Данная статья посвящена вопросу экономики Китайской Народной Республики и ее роли в мировой экономике. В статье автор проанализировал основные факторы развития Китайской Народной Республики на основе макроэкономических показателей и определил ее положение на мировой арене. В статье отмечается, что Китайская Народная Республика является одним из главных мировых лидеров и одним из главных центров мировой торговли в современных условиях. При этом необходимо отметить, что Китайская Народная Республика занимает особое положение с точки зрения инвестиций в развивающиеся страны.

Ключевые слова: Китайская Народная Республика, экономическое развитие, валовой внутренний продукт, мировая экономика, мировой рынок, торговые отношения, инвестиции.

THE ROLE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE GLOBAL ECONOMY

This article is devoted to the issue of the economy of the People's Republic of China and its role in the world economy. In the article, the author analyzed the main factors of development of the People's Republic of China based on macroeconomic indicators and determined its position on the world stage. The article notes that the People's Republic of China is one of the main world leaders and one of the main centers of world trade in modern conditions. It should be noted that the People's Republic of China occupies a special position in terms of investment in developing countries.

Key words: People's Republic of China, economic development, gross domestic product, world economy, world market, trade relations, investments.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918-66-61-08. **Почтаи электронӣ:** Qiyomiddin-1983@mail.ru.

Сведения об авторе: Саидов Қиёмиддин Тағоймуродович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918-66-61-08. **Электронная почта:** Qiyomiddin-1983@mail.ru.

Information about the author: Saidov Qiyomiddin Tagoymurodovich- Tajik National University, Candidate of Economic Sciences senior lecturer of Department of world economy. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918-66-61-08. **E-mail:** Qiyomiddin-1983@mail.ru.

МУҲОҶИРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҚУВВАИ КОРӢ ВА РАВИШҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

Саъдуллозода Н.С. – доктор Phd, м/к кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Сониева М.И. – магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Бо афзоиши чараёни муҳоҷират дар саросари ҷаҳон тадқиқотҳои илмию амалӣ оид ба ин мавзӯи муҳими ҷамъиятӣ ҳамчун падидаи нави ҷаҳонӣ вусъат ёфта истодааст. Раванди муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва омилҳои дигар таъсири бевоситаи худро расонида, раванди онро торафт душвор ва мураккаб мегардонанд. Раванди ҷаҳонишавӣ ба тақвияти раванди муҳоҷирати қувваи корӣ таъсири назаррас дошта, бо рушди он монеаҳои воридшавӣ ба кишварҳо коҳиш ёфта истодааст. Ҳаракати мунтазами одамон, ки меҳондорони қариб ҳамаи кишварҳои ҷаҳон шуда истодааст. Ҳаракати мунтазами одамон, ки меҳондорони қариб ҳамаи кишварҳои ҷаҳон шуда истодааст. Ҳаракати мунтазами одамон, ки меҳондорони қариб ҳамаи кишварҳои ҷаҳон шуда истодааст.

зиндагӣ умр ба сар баранд, ба танзим дароварда мешавад. Омили дигари муҳиме, ки ба афзоиши муҳочирати қувваи корӣ таъсир мерасонад, ин пешравиҳои соҳаи иттилоот аст, ки дар сатҳи иқтисодии ҷаҳонӣ мушоҳида гардида, дар мамлакатҳои қафомонда паҳн шуда истодааст.

Вақтҳои охир ҳаҷми муҳочирати байналмилалӣ меҳнат бо суръати баланд афзоиш меёбад. Тамоюли басо мураккабу печидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ маҳсуб ёфта, муҳочирати меҳнатӣ дар миқёси байналхалқӣ таҳти таъсири пурзӯри омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, экологӣ, сиёсӣ ва омилҳои дигар қарор гирифтааст[9].

Ҷаҳонишавӣ - ин падидаи муосир мебошад, ки ҷузъҳои он ҳаракати сармоя, иттилоот, технология, номутаносибии иқтисодӣ, ҳаракати муҳочират, аз ҷумла муҳочирати зехнӣ (интеллектуалӣ) ба ҳисоб меравад. Ин масъалаҳоро Я.В. Петрова хуб омӯхта, мавқеи асосии ҳаракати ҷаҳонӣ муҳочиратро аз ҳам ҷудо менамояд. Ба андешаи ин муҳаққиқ муҳочирати аҳоли шиддатнок гардида, ҷараёни омаду рафти одамони муҳочир зиёд мегардад, аммо нисбат ба ҷараёни сармояҳо, молҳо, технологияҳо онҳо на он қадар самаранок ё фаъоланд. Дар ин ҳолат вазъи бозори меҳнат низ нақши ҳалкунандаро мебозад[8]. Махсусан бо вучуди нисбатан кам будани ҳаракати мақсадноки мутахассисони илмӣ-техникӣ муҳочирати зехнӣ нақши муҳимро дар рушди ҷаҳонӣ мебозад, аз ҳамин сабаб давлат бояд сиёсати муҳочиратиро бо дарназардошти хусусиятҳои манфиатҳои шахрвандон роҳандозӣ намояд[4].

Зери таъсири муҳочирати байналхалқӣ тақсимои минтақавӣ сармояи инсонӣ тағйир меёбад. Дар марҳилаҳои аввали пайдоиши муҳочират, минтақаи муайянро коргарони баландихтисос бо сатҳи баланди таҳсилот тарк менамоянд ва баъдтар бо ташаккул ва рушди шабакаҳои иҷтимоӣ байни кишварҳои пайдоиш ва қабул ба раванди муҳочират дигар намояндагони аҳолии қобилияти меҳнат ҷалб карда мешаванд. Муҳочират сабаби ҳаракати сармояи инсонӣ аз кишварҳои баромад гардида, ба андӯхти он дар кишварҳои қабулкунанда ва инчунин ба рушди иқтисодии онҳо муосидат намуда, шароити минбаъда барои муҳочират намудан ташкил мекунад[6].

Ҷуногуношаклӣ ва мушкилии равандҳои муосири муҳочират ва афзоиши таъсирнокии он ба рушди иқтисодӣ ва демографияи ҷаҳон зарурати таҳлили усулҳои мавҷудаи назариявиро барои таҳқиқи муҳочирати байналмилалӣ асоснок менамояд. Инчунин, зарурати минбаъдаи тадқиқотҳои метадологӣ ва коркарди равишҳои навро барои омӯзиши муҳочирати ҷаҳонӣ ҳамчун падидаи навини ҷаҳонӣ қайд намудан лозим аст.

Шурӯъ аз ибтидои асри XIX, раванди муҳочирати байналмилалӣ қувваи корӣ диққати бисёре аз тадқиқотчиёро ба худ ҷалб менамуд. Рушди босуръати раванди муҳочират ва афзоиши зиёди шумораи муҳочирон дар охири асри XIX ва дар аввал ва нимаи асри XX тадқиқотчиёро водор намуд, ки омилҳои ба рушд ва инкишофёбии муҳочирати ҷаҳониро муайян намоянд. Дар тӯли 50-60 соли тадқиқотҳои

охир, назарияҳое пайдо шуданд, ки таҳлили муҳочиратро аз микро то макросатҳ имконпазир намуд[3].

Дар адабиёти илмӣ соҳа равишҳои зерин барои омӯзиши муҳочирати аҳолии таҳия шудаанд: функционалӣ, таърихӣ-сохторӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ.

Яке аз тадқиқотҳои аввалинро оид ба муҳочирати аҳолии Е. Равенштейн анҷом дода, онро “Қонуни муҳочират”[5] номгузорӣ намудааст. Дар қори худ Равенштейн, қонунҳоро тартиб дод, ки мувофиқи онҳо сабаби асосии муҳочират, фарқияти шароити иқтисодии минтақаҳо ба ҳисоб меравад. Ӯ чунин мешуморад, ки муҳочирон бештар ба марказҳои савдо ва саноатӣ ҳаракат менамоянд ва ин нуқтаи назар дар замони муосир низ арзишманд ба шумор меравад.

Баъдтар Е. Ли муҳочиратро ҳамчун натиҷаи омилҳои мусбӣ ва манфӣ, ки ба муҳочирон дар кишварҳои – қабулкунанда таъсир мерасонад, пешниҳод намудааст. Мувофиқи таснифоти омилҳои муҳочират, ки аз ҷониби Е. Ли пешниҳод шудааст, онҳо ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд[12]:

- омилҳое, ки бо маҳалли пайдоиш алоқаманданд;
- омилҳое, ки бо маҳалли муайяншуда (таъиншуда) алоқаманданд;
- омилҳои монешаванда;
- омилҳои шахсӣ.

Инчунин барои омӯзиши муҳочирати байналмилалӣ қувваи қорӣ равишҳо ва усулҳои гуногун истифода бурда шуда, натиҷаи дилхоҳро ба даст овардаанд. Равиш ё усули таърихӣ-сохторӣ таҳлили муҳочират нақши интихобӣ-инфиродро дар раванди интиқоли аҳолии ба назар нагирифта, баръакс тарафдорони ин равиш ба аҳамияти бузурги нобаробарии сохторӣ дар иқтисодиёт ва фарқияти рушди иқтисодию сиёсии мамлакатҳои ҷаҳон таъкид менамоянд. Ин равиш ба иқтисодиёти сиёсии К.Маркс ва назарияи низомҳои сиёсӣ (И. Валерштейн) асос ёфтааст ва онро ҳамчун падидае, ки аз камбудӣҳо ва номутаносибии бозори капиталистӣ ташаккул меёбад, асоснок менамояд.

Дар маҷмӯъ, тарафдорони равиши таърихӣ сохторӣ муҳочирати байналхалқиро аз нуқтаи назари маъюсона (пессимистӣ) баҳо дода, бар он ақида ҳастанд, ки он ба рушди кишварҳо бештар номувозинатӣ ворид карда, вазъи кишварҳои камбизоатро боз ҳам бадтар намуда, рушди кишварҳои сармоядориро (капиталистӣ) зиёдтар менамояд ва ба ҳаракати сармоя ба ин кишварҳо мусоидат мекунад. Чунин ақида, ки захираҳои меҳнатӣ дасраскунанда ва ҳаракаткунандаи сармоя доништа мешаванд, баҳсталаб ба назар мерасад. Ин равишро аз нуқтаи назари неоклассикӣ, ки мувофиқи он сармояҳо ба самтҳои мутақобил ҳаракат доранд, фарқ мекунанд[1].

С. Кеслс ва М.Ч. Миллер ба чунин ақидаанд, ки равиши таърихӣ сохторӣ дар тавсиф ва омӯзиши муҳочирати байналмилалӣ ва нақши ҳаракати сармоя маҳдуд аст, аз ин рӯ ба мисли усул ё назарияи неоклассикӣ наметавонад барои чунин раванди мушкил ҳамчун муҳочират истифода бурда шавад. Мувофиқи ақидаи Г. Хаз номутаносибӣ дар иқтисодиёт боиси пайдоиши муҳочират мегардад, ки ин дар навбати худ ба номувозинатӣ дар

иктисодиёт боис мегардад. Бинобар ин, бо беҳтар гардидани вазъи иктисодиёти кишвар зарурат ба муҳочират паст мегардад ва ҳангоми пайдо гардидани мувозинати иктисодӣ муҳочират аз байн хоҳад рафт[11].

Ба ақидаи намоёндагони назарияи таърихию сохторӣ, муҳочират дар натиҷаи номутаносибӣ ва номувозинатии иктисодиёт сар мезанад. Муҳочират ба ақидаи онҳо боиси шикасти низоми иктисодӣ буда, аз вазъи бади иктисодиёт хабар медиҳад[1].

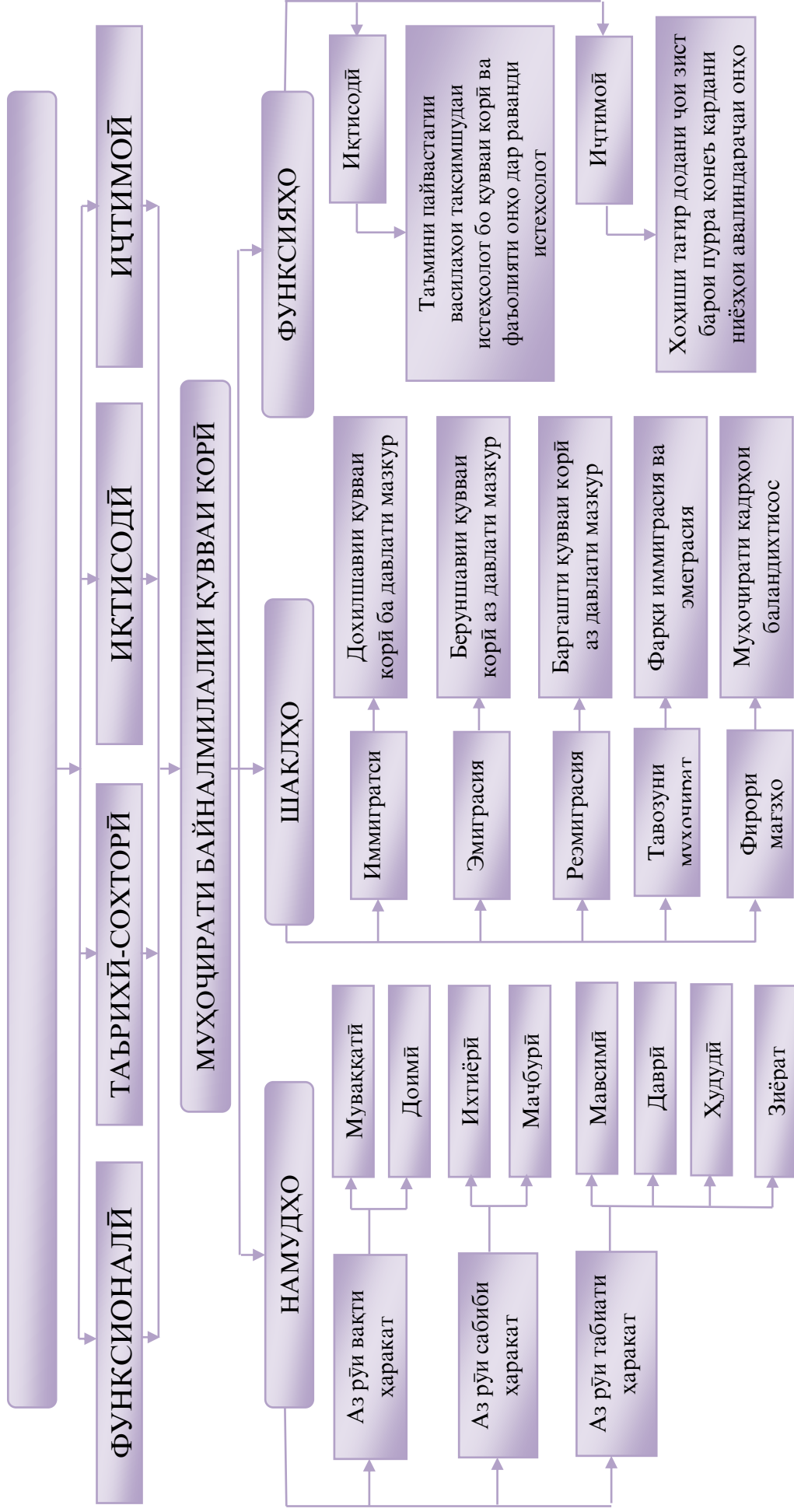
И. Валерштейн яке аз асосгузори назарияи низомҳои ҷаҳонӣ буда, ӯ кишварҳоро аз рӯйи принципи рушди сармоядорӣ (капиталистӣ) ҷо ба ҷо гузоштааст, кишварҳои қомилан сармоядорӣ, қисман музофотӣ ва мамлакатҳоро, ки аз олами сармоядорӣ дур мебошанд, таҳлил намудааст. Раванди муҳочират аз нуқтаи назари фарқият дар рушди ин мамлакатҳо ва музофотӣ рух медиҳад[13].

Ба ғайр аз сабабҳои, ки ба раванди муҳочират муосидат менамоянд, инчунин давомнокии равандҳои муҳочират аз нуқтаи назари фосола ва вақт низ тадқиқ карда мешавад. Дар назарияи низомҳои ҷаҳонӣ муҳочирати байналмилалӣ ҳамчун раванди табиӣ ва ногузир дида мешавад, ки дар натиҷаи номутаносибӣ ва номувозинатӣ дар иктисодиёти бозоргонӣ ба вучуд меояд ва бо динамикаю сохтори бозорҳои ҷаҳонӣ алоқаманд аст. Инчунин, муҳочират ҳамчун натиҷаи ташаккул ва рушди бозорҳои сармоядорӣ дар кишварҳои, ки рушд мекунанд, дида мешавад. Мувофиқи ин назария, фарқият дар музди меҳнат ва имконияти бо кор таъминкунӣ (шуғли аҳоли) омили асосии ҳаракати аҳоли байни мамлакатҳо намебошад[10].

Назарияи низомҳои ҷаҳонӣ ба он асос ёфтааст, ки аввалан омили босуръат ҳаракати оммавии аҳоли равандҳои глобалӣ дар иктисодиёти ҷаҳонӣ мебошад; дуюм, эҳтимолан муҳочирати байналмилалӣ байни мустанликахои собиқ ва соҳибони он пайдо мешавад, ки миёни онҳо муносибатҳои қавии иҷтимоию иктисодӣ вучуд дорад; сеюм, ҷараёни байналмилалии захираҳои меҳнатӣ бо ҷараёни сармоя ва молҳо алоқаманд аст, зеро сармоягузориҳои хориҷи сабабҳои иловагиро барои ҳаракати аҳоли байни мамлакатҳо ташаккул медиҳанд, бинобар ин, органҳои давлатӣ, корпоратсияҳои байналмилалӣ ва трансмиллӣ метавонанд тавассути танзими фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷараёни интиқоли молҳо ва сармояҳо ба ҷараёни муҳочират таъсир расонанд[10].

Баъди омӯзиши сарчашмаҳои зиёди илмӣ ба мо муясар шуд, ки равишҳои асосии омӯзиши равандҳои муҳочирати байналмилалии қувваи кориро дар шакли расм 1 чунин пешниҳод намоем.

Сарфи назар аз шумораи зиёди тадқиқотҳои муҳочирати байналхалқӣ фаҳмиши воқеии ин падида, аз як тараф, танҳо ҳангоми таҳлили қисматҳои таркибии равандҳои рушди иҷтимоӣ ва иктисодӣ имконпазир мегардад. Ҳамчунин тайғиротҳо дар раванди муҳочират ва таъсири он ба рушди иҷтимоию иктисодии мамлакат ва минтақаҳо дар умум ба назар гирифта мешавад.

Расми 1. Равишҳои асосии омӯзиш, намудҳо, шаклҳо ва функсияҳои муҳоҷирати байналмилалии қувваи корӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Агар тамоюлҳои асосии илмҳои иқтисодиро дар соҳаи муҳоҷират аз назар гузаронем, диққати моро таҳоввулот дар нуктаи назари олимони соҳаи иқтисодиёт ба худ ҷалб менамояд, ки онҳо омӯзиши омилҳои сабабҳои муҳоҷиратро ба пуррагӣ анҷом додаанд.

Эҳтимолан, дар якҷоягӣ бо усулҳои анъанавӣ ва инноватсионӣ – ҷалби маводҳои нав аз соҳаҳои илмӣ, кашфиётҳои нав дар соҳаи тадқиқоти муҳоҷират имконпазир аст.

Миқёс ва нақши муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ сол то сол меафзояд. Ҳамин тариқ, агар дар соли 2000 шумораи умумии муҳоҷирони байналмилалӣ дар ҷаҳон ҳамагӣ 155 миллион нафар (2,8 Ҷоизи аҳолии ҷаҳон) бошад, пас дар соли 2015 шумораи онҳо ба 244 миллион нафар (3,3 Ҷоизи аҳолии ҷаҳон) расид. Дар гузориши нави Созмони Байналмилалӣ Муҳоҷират (СБМ), ки 1 декабри соли 2021 дар вебсайти расмӣ нашр шудааст, алақай дар бораи 281 миллион муҳоҷири байналмилалӣ сухан меравад. Ин тақрибан 3,6% аҳолии ҷаҳонро ташкил медиҳад[7].

Муҳоҷирати қувваи корӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 90-уми асри XX шуруъ гардидааст. Пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ, иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ ба коҳиши шадиди ММД дучор шуданд. Мувофиқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ солҳои 1990-1999. Маҷмӯи маҳсулоти дохилии Қирғизистон 4,2 баробар, Тоҷикистон, Қазоқистон ва Туркманистон аз 2,3 то 2,7 маротиба ва Ўзбекистон 1,4 баробар коҳиш ёфт[14]. Ин коҳишбӣ дар асоси якбора аз кор мондани бисёре аз заводу корхонаҳои дар ин кишварҳо амалкунанда ба вуқӯ пайваست ва боис ба муҳоҷират рафтани мардуми меҳнаташ гашт.

Дар байни кишварҳои қабулкунанда барои муҳоҷирони меҳнатии мо Федератсияи Россия аз ҳама маъруф аст, ки мувофиқи арзёбиҳои гуногун тақрибан 99,1% ҳамаи муҳоҷирон аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он ҷо мераванд. Қисмати боқимонда ба дигар ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ (0,5%) ва берун аз марзҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (0,4%) рост меояд.

Бо дарназардошти он ки воситаҳои пулии муҳоҷирон, ки дар хориҷа ба даст оварда шудаанд, на танҳо ба сатҳи неқӯаҳволии хонавода, балки ба чунин равандҳои муҳими сатҳи макро ба монанди сармоягузорӣ ва пасандозҳо дар доираи низоми иқтисодӣ таъсир мерасонанд, дар қаринаи тадқиқоти хусусиятҳои таъсири муҳоҷирати байналмилалӣ дар рушди иқтисоди миллӣ таҳлил ва арзёбии сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодии муҳоҷирати хориҷии аҳолии Тоҷикистон мубрам ба ҳисоб меравад.

Бешубҳа, муҳоҷирати қувваи корӣ, ҳамчун дилхоҳ зухуроти дигари иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷузъҳои таркибӣ иборат мебошад, чунки мақсади муҳоҷирон на ҳамеша кӯшиши зиёдтар пул кор кардан мебошад. Гирифтани таҳсилоти хуб, иштирок дар мусобиқоти гуногуни варзишӣ, пайваст шудан бо ҳешутабор ва дигар мақсадҳо метавонанд, ки одамонро ба муҳоҷират водор кунанд. Мувофиқи пурсиши дар соли 2021

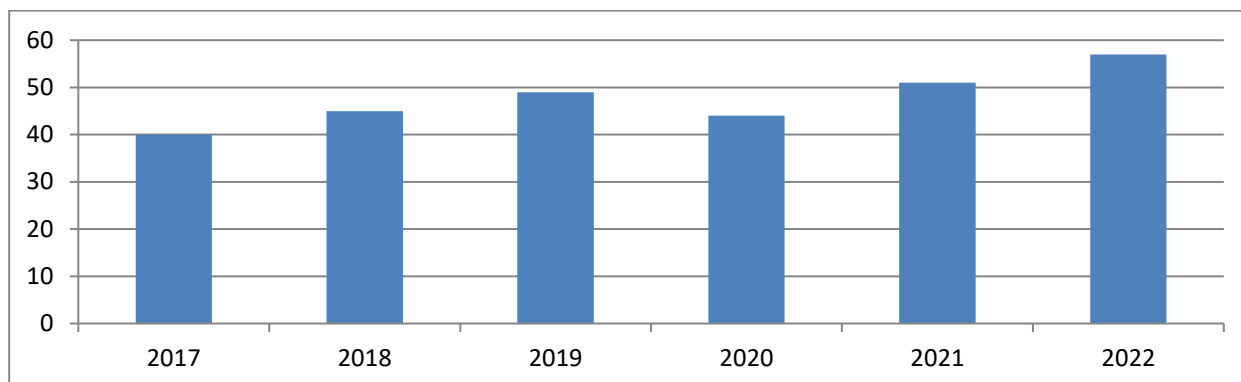
анҷомдодашуда, аз шумораи умумии муҳочирони меҳнатӣ 98,25% бо мақсади ҷустуҷӯи маоши баландсафар намудаанд. Ҷиҳати таҳсил бошад, танҳо 1,27% ҳамватанони мо ба хориҷа сафар менамоянд ва муаммои онҳо дар он аст, ки қисмати зиёди онҳое, ки дар муассисаҳои олии кишварҳои дигар таълим мегиранд, дар ватани навашон боқӣ монданро афзалтар меҳисобанд.

Муҳочирати зиёд аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, якум, вазниниро ба аҳолии фаъолияткунанда ҷоннок гардонида; дуюм, оқибатҳои иҷтимоӣ-равониро доро мебошад, ба мисли заифгардии институти оила дар ҳолатҳое, ки ба хориҷа аъзои оила сафар намуда, мард, зан ё кӯдакони хурдсолро танҳо мегузоранд; сеюм, муҳитро дар бозори меҳнатро ҳолӣ мегардонад, ки дар пайи худ селани муҳочиронро аз мамлакати сеюм зиёд намуда, дар натиҷа ба тағйирёбии ҳаёти фарҳангӣ оварда мерасонад; чорум, пешрафти илмӣ-техникӣ метавонад дар натиҷаи муҳочирати кадрҳои соҳибтаҷриба коҳиш ёбад.

Таъсири фарқият дар ММД ба сари аҳолии мамлакат - ресипиентҳо ва Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ба ҳисоб меравад. Дар мувофиқа бо натиҷаҳои тамсиласозӣ, коҳишёбии фарқият дар ММД ба сари аҳолии миёни мамлакатҳои хориҷӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи муҳочиронро аз мамлакат афзоиш медиҳад. Вале, дар ин ҷо, инчунин бояд таъсири қурби асъори мубодилавино низ ба инобат бигирем. Ҳамин тавр, равандҳои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба бозори ҷаҳонии меҳнат дохил гардидааст, ба тағйиротҳо дар ҳаёти иҷтимоии мамлакат, ҳам дар дохили ҷумҳурӣ ва ҳам дар равобити мутақобилаи он бо дигар субъектҳои ҳуқуқи байналхалқӣ фаъолона аксуламал менамояд.

Таҳлили муқоисавии кишварҳои пасошӯравӣ дар робита бо таносуби интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ аз ҳисоби шаҳрвандони ин ё он кишвар ба маҷмӯи маҳсулоти дохилии он барои соли 2022 оварда шудааст. Тавре ки таҳлилҳо нишон доданд, ҷои аввал дар ин рутбавандӣ ба кишвари мо тааллуқ дорад (32,3%), дар ҷои дуюм Ҷумҳурии Қирғизистон бо 31,3%; сеюм Ҷумҳурии Гурҷистон бо 20%, Арманистон бо 18,5%, Ҷумҳурии Ўзбекистон бо 17%, Озарбойҷон бо 9%, Украина бо 6,5%, Қазоқистон бо 6,5% ва Туркманистон бо 3,4% меистанд.

Дар минтақаи осиеи марказӣ, интиқоли пулӣ бузургтарин манбаи маблағгузорию беруна маҳсуб мешавад. Дар баъзе кишварҳо, ба хусус Қирғизистон ва Тоҷикистон, маблағҳои интиқолии муҳочирони меҳнатӣ қисми муҳими ММД-ро ташкил медиҳанд (мутаносибан 31,3% ва 32,1%), ки амнияти молиявӣ бисёр оилаҳоро таъмин намуда, сатҳи камбизоатиро коҳиш медиҳад. Баръакси гардиши сармояи хусусӣ, интиқолҳои пулӣ одатан дар давраи бӯҳрон устувор мебошанд. Дар соли 2022, сарфи назар аз нооромиҳои ҷаҳонӣ, интиқоли пул ба минтақаи Осиёи марказӣ пас аз коҳиши асари пандемия аз 8,4%-и соли 2021, ба 11%-и дар соли 2022 афзоиш ёфта, ба 57 миллиард доллари ИМА расид, ки онро дар шакли расм чунин тасвир намудаем.

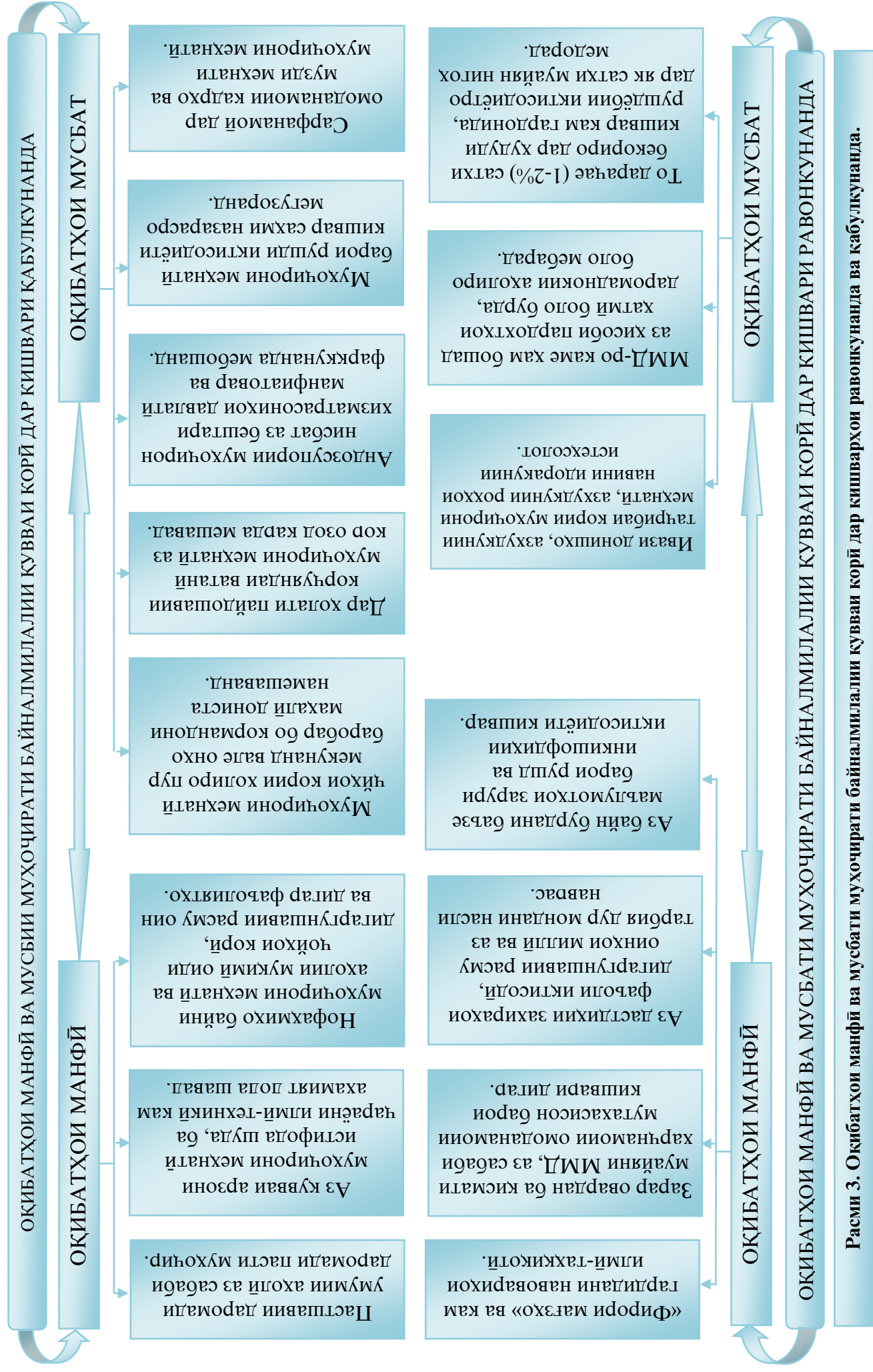
Расми 2. Воридоти маблағҳои интиқолии муҳоҷирон ба минтақаи Осиёи марказӣ (миллион доллари ИМА) барои соли 2022.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дигар кишварҳои донор ба монандӣ: Миср, Покистон, Португалия, Лубнон, Туркия, Мароко ва ғайра, ки қисмати аъзами тавозуни пардохтии давлатро интиқоли асъори хориҷии муҳоҷирони меҳнатӣ ташкил медиҳад, чораандешиҳо ва ба як чорчубаи қонун танзими он зарур мебошад.

Бо қонунгузории дохилии Тоҷикистон ҳавасмандгардони интиқоли асъорро аз хориҷа метавон мустақкам сохт. Ба ақидаи мо, барои фароҳам овардани фазои мусоиди асъорӣ дар Тоҷикистон ва ҷалби маблағҳои асъории муҳоҷирони меҳнати хориҷӣ усулҳои, ки қаблан санҷида шуда ва натиҷаҳои хуб додаанду дар баъзе кишварҳои ҷаҳон татбиқ карда шудаанд, истифода бурдан мумкин аст.

Сиёсати муҳоҷират на танҳо бо низоми интиқоли маблағ маҳдуд аст, инчунин ҷанбаҳои дигари молиявӣ низ мавҷуданд, масалан қарзҳои дохилро дар Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст. Тоҷикистон, чун аксар давлатҳои содиркунандаи қувваи корӣ, барои истифодаи самарабахши пасандозҳои муҳоҷирони меҳнати худ барои рушди хоҷагии халқи худ кӯшиш мекунад. Ба назар мерасад, ки гузоштани маблағҳои интиқолшуда ба қоғазҳои қиматнок бо пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ояндадор мебошад.

Равандҳои муҳоҷирати байналмилалӣ меҳнатӣ дар айни замон ҷузъи ҷудонашавандаи низоми муносири иқтисодии ҷаҳонӣ мебошад. Дар равандҳои мубодилаи муҳоҷирати меҳнатӣ қариб ҳамаи кишварҳои ҷаҳон иштирок мекунанд. Тибқи маълумотҳои дар сомонаи СММ интишоршуда дар соли 2017 шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ ва гурезаҳои байналмилалӣ аз 244 миллион нафар зиёд шуд, яъне 71 миллион нафар (41%) буд, ки нисбат ба соли 2000 зиёдтар аст, инчунин ҳиссаи онҳо дар миёни шумораи аҳолии ҷаҳон дар даҳсолаи охир аз 2,8 то 3,3% афзоиш ёфтааст. Мувофиқи ояндабинҳои коршиносони СММ, шумораи аҳолии ҷаҳон дар дурнамои миёнамуҳлат афзоиш меёбад ва тавре ки интизор меравад, то соли 2050 шумораи умумии аҳоли ба 9,7 миллиард нафар мерасад. Агар вазни қиёсии муҳоҷирони байналмилалӣ дар таркиби шумораи умумии аҳолии ҷаҳон доимӣ бошад, пас то соли 2050 шумораи муҳоҷирон дар саросари ҷаҳон ба 321 миллион нафар хоҳад расид.

Пеш аз он ки мо оид ба манфиатҳои иқтисодии муҳоҷирони меҳнатӣ сухан намоем, дар бораи оқибатҳои мусбӣ ва манфӣ муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ дар кишвари раёнкунада ва қабулкунада фикру ақидаҳои худро бояд баён намоем.

Барои давлати қабулкунада манфиатҳои зиёд нисбат ба давлати раёнкунада, аз муҳоҷирони меҳнатӣ дида мешавад, ки мо онҳоро дар расми 3 овардаем.

Раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар миқёси байналмилалӣ, ки дар он бозори ҷаҳонии меҳнат ташаккул меёбад, аз ҷониби институтҳои пинҳонӣ ва ошкор идора ва назорат карда мешавад. Аммо, ин муассисаҳо наметавонанд тамоми масъалаҳои марбут ба муҳоҷирати меҳнатии байни кишварҳоро пурра фаро гиранд, баъзе институтҳо аз доираи он берун мераванд, ки ин аз номукамалии институтҳои маъмури шаҳодат медиҳад.

Муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт падидаи бисёрҷониба мебошад, ки бо мустақкам гардидани муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ рушд ёфта истодааст. Таҳқиқоти гузаронидашуда дар ин самт имкон дод, то барои асосноккунии мавқеи масоили назариявӣ ва амалии танзими равандҳои муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон хулосаҳо ва пешниҳодҳои зеринро ибраз намоем:

1. Муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ ҳамчун яке аз омилҳои рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ доништа шуд, ки олимони ва муаққикони соҳа ҷор марҳилаи онро ҷудо намудаанд. Аз ҷониби муаллифон зарурати ҷудо намудани марҳилаи дигари муҳоҷират, ки бо бӯҳрони иқтисодӣ алоқаманд аст, пешниҳод карда мешавад. Дар баробари ин, назарияҳои мавҷудаи муҳоҷирати байналмилалӣ таҳлил карда шуда ва исбот гардид, ки онҳо номгӯи омилҳои ба муҳоҷират таъсиррасонро гуногун арзёбӣ менамоянд.

2. Муҳоҷирати меҳнатии байналмилалӣ дар сохтори муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ мавқеи махсусро ишғол намуда, барои ташаккули бозори ҷаҳонии меҳнат шароит фароҳам меорад ва ба низоми муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ самаранок таъсир мерасонад. Ба тариқи дигар, субъектҳои ин муносибатҳо байни кишварҳо мубодила карда мешаванд. Дар асоси натиҷаҳои ба даст овардашуда метавон хулоса кард, ки омӯзиши масъалаҳои марбут ба таъсири муҳоҷирати меҳнатии байналмилалӣ ба бозори меҳнат ҳам аҳамияти назариявӣ ва ҳам амалӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Алешковский И.А. Моделирование миграционных процессов / И.А. Алешковский // Экономические исследования молодых ученых. - Вып. №3. - М. - 2005.-С.26

2. Ащеулова Н.А., Дуттина. С.А., Ломовицкая В.М. Воспроизводство элиты в современных условиях: роль международной мобильности. - Проблемы деятельности ученого и научных коллективов: Вып. XXVII. Тезисы XXVI сессии Международной школы социологии науки и техники / под ред. проф. С.А. Кугеля. - СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2010. - 113 с.

3. Батищева Г.А. Миграционные процессы в России как фактор устойчивого развития экономики регионов: автореф. дисс. ... доктора экономических наук: 08.00.05 / Батищева Галина Андреевна. - Ростов-на-Дону, 2011. - 54 с.

4. Дусь Ю.П. Миграция специалистов и научных кадров в мировом хозяйстве / Ю.П. Дусь. - Новосибирск: Наука, 2006. - 268 с.

5. Ионцев В.А. Международная миграция: населения: теория и история изучения. – М.: Диалог-МГУ, 1999. – 370 с.

6. Искандаров Х.Х., Саъдуллозода Н.С. Проблемы кадрового обеспечения и утечка мозгов в условиях глобализации//В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства Сборник научных трудов. В 2-х томах. Под общей редакцией З.О. Адамановой. 2019. - С. 676-680.

7. Международная миграция в период COVID-19 [Манбаи электронӣ]: <https://docs.yandex.ru/docs/view?tm=1701518466&tld>

8. Петрова Я.В. Социальные механизмы внешней трудовой миграции в Украине//Миграция и развитие Материалы международной конференции Пятые Валентеевские чтения Под редакцией В.А.Ионцева В 2-х томах (13-15 сентября 2007 г). 400с.

9. Саъдуллозода Н. С. Муҳоҷирати байналмилалӣи қувваи корӣ ва роҳҳои танзимнамоӣи он дар шароити ҷаҳонишавӣ / Н. С. Саъдуллозода. Монография. - Душанбе, 2023. – 190с.

10. Шумпетер Й.А. Капитализм, Социализм и Демократия: Пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. - М.: Экономика, 1995. – 650с.

11. Hage G. White Nation: fantasies of White supremacy in a multicultural society / G. Hage // Annandale, NSW: Pluto Press, 1998.

12. Lee E.S. A Theory of Migration. In: Demko, G. J. Ross, H.M. Schnell, G.A. eds.: An Introduction to Population, Archives Books, New Delhi. - 1970.- С. 50.

13. Ravenstein E.G. The Laws of Migration // Journal of the Royal Statistical Society. 1885. XLVIII. Part 2; Ravenstein E.G. The Laws of Migration // Journal of the Royal Statistical Society. 1889. LII.

14. World Development Report. World Bank. Wash., D.C., 2005. P. 260-261.

МУҲОҶИРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҚУВВАИ КОРӢ ВА РАВИШӢОИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИӢТ

Дар мақолаи мазкур раванди муҳоҷирати байналмилалӣи қувваи корӣ ва равишҳои он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт омӯхта шудааст. Зимни он ошкор карда шуд, ки муҳоҷирати меҳнатии аҳоли дар шароити муосир яке аз зернизоми мураккабтарини муносибатҳои байналмилалӣи иқтисодӣ мебошад, ки ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъсир расонида, дар маркази диққати бисёр олимон – иқтисодчиёни ҷаҳон қарор гирифтааст. Маҳз ҳалли ин ва масъалаҳои дигар, муҳимияти мавзӯи интихобнамударо ташкил дода, дар он раванди байналмилалӣи муҳоҷирати қувваи корӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, он норасогиҳое, ки баҳри таҳқиқ ва

омӯзиши ин мавзӯи муҳими байналмилалӣ то ҳол ҳалли худро наёфтаанд, мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: қувваи корӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, танзими раванди муҳоҷирати қувваи корӣ, муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ, бозори меҳнат.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ И ЕЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

В данной статье изучается процесс международной трудовой миграции и ее подходы в современных экономических условиях. При этом выявлено, что трудовая миграция в современных условиях является одной из самых сложных подсистем международных экономических отношений, которая влияет на мировую экономику и находится в центре внимания многих экономистов мира. Именно решение этих и других вопросов определяют важность выбранной темы, в которой изучается процесс международной миграции рабочей силы, и недостатки, которые еще не были устранены при изучении этого важного международного вопроса.

Ключевые слова: рабочая сила, трудовая миграция, регулирование процесса миграции рабочей силы, международная трудовая миграция, рынок труда.

INTERNATIONAL LABOR MIGRATION AND ITS APPROACHES IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

This article studies the process of international labor migration and its approaches in modern economic conditions. At the same time, it was revealed that labor migration in modern conditions is one of the most complex subsystems of international economic relations, which affects the world economy and is the focus of attention of many economists around the world. It is the solution to these and other issues that determine the importance of the chosen topic, which studies the process of international labor migration, and the shortcomings that have not yet been eliminated in the study of this important international issue.

Key words: labor force, labor migration, regulation of the labor migration process, international labor migration, labor market.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллозода Насруллои Саъдулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктор (PhD), муаллими калони кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 985-16-91-91. **Почтаи электронӣ:** nasrullo_1991@mail.ru.

Сониева Мадина Иброхимовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведены об авторах: Саъдуллозода Насруллои Саъдулло – Таджикский национальный университет, доктор (PhD), старший преподаватель кафедры

управления человеческим. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 985-16-91-91. **Электронная почта:** nasrullo_1991@mail.ru.

Сониева Мадина Иброхимовна – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры управления человеческим. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the authors: Sadullozoda Nasrulloi Sadullo - Tajik National University Doctor (PhD) Senior Lecturer, Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 985-16-91-91. **E-mail:** nasrullo_1991@mail.ru.

Soniewa Madina Ibrokhimovna- Tajik National University master's student Department of Human Resource Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АССОЦИАЦИЙ ВОДОПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ И ИХ РОЛЬ В РАЦИОНАЛЬНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

*Урунбаева Н.А. - к.э.н., доцент кафедры экономики предприятий и
предпринимательства ТГФЭУ*

В последние годы в республике особо важное значение приобрели проблемы эколого-экономического анализа использования водно-земельных ресурсов. Прежде всего, они связаны с ухудшением экологического состояния водных ресурсов и неэффективным использованием орошаемой пашни. Исходя из этого, большое значение в сельском хозяйстве республики имеет рациональное использование водно-земельных ресурсов. В настоящее время критически оценивается использование орошаемых земель в сельском хозяйстве с точки зрения экологического ее состояния. Это привело к снижению плодородия почвы, урожайности сельскохозяйственных культур, особенно в орошаемых землях и к повышению себестоимости сельскохозяйственной продукции.

Следует отметить, что орошение, с одной стороны, создает реальные предпосылки для управления факторами жизни растений, в результате чего повышается урожайность сельскохозяйственных культур, придает устойчивость земледелию, а с другой стороны, приводит к ухудшению качества земли, то есть наличие в оросительной воде вредных веществ, способствующих загрязнению почвы и подземных вод. В некоторой степени данную проблему можно решить путем эффективного использования оросительных систем.

В перспективе одной из важнейших мер, способствующей повышению устойчивости системы водопользования, является передача управления внутрихозяйственными водными ресурсами новым формам хозяйствования и ассоциациям водопользователей. Подразделение оросительных систем на межхозяйственную и внутрихозяйственную основана на улучшении их эксплуатации. Межхозяйственная оросительная система обычно эксплуатируется государственными управлениями оросительных систем, а

в условиях многообразия форм хозяйствования для эксплуатации внутрихозяйственных систем вместо реформированных крупных совхозов и колхозов необходимо создать ассоциации водопользователей.

В нынешних условиях ассоциации водопользователей должны широко вовлечь водопользователей путем совершенствования управления водными ресурсами, выбора решений и оценки мелиоративного состояния земель и стоимости воды, мер направленных на рациональное водопользование, на энерго и водосбережение, а также на изучение комплекса правовых вопросов и проведения консультативной службы для руководителей дехканских хозяйств.

Еще в 1999 году в республике был разработан примерный статус ассоциации водопользователей. Позже на основе поручения Правительства Республики Таджикистан (№86/34 от 20 апреля 2000 года) Министерством мелиорации и водных ресурсов, сельского хозяйства и охраны природы издан совместный приказ «Об утверждении Примерного устава ассоциации водопользователей».

Как показывает практика «в результате создания ассоциаций водопользователей повысились основные показатели обеспеченности дехканских хозяйств оросительной водой, улучшилось обеспечение населения питьевой водой, повысилась оплата услуг за воду. Так, если в год образования ассоциации водопользователей, потребители получали 141,3 м² воды, то в 2005 году этот показатель возрос до 332,0 м², одновременно улучшилось состояние взаиморасчетов водопользователей с соответствующими службами. Если до организации ассоциации водопользователей долг потребителей оросительной воды составил – 410,9 тыс. сомони, то в период их функционирования долг сократился на 62,7% и составил 257,9 тыс. сомони» [3, с. 107].

Закон Республики Таджикистан «Об ассоциации водопользователей» (АВП) - основа правового обеспечения для формирования, управления и деятельности АВП как некоммерческой организации.

Согласно данному закону, в целях сохранения, использования внутрихозяйственных оросительных сетей, которые, находятся на общественном или частном пользовании для справедливого, своевременного и качественного распределения воды среди их членов и других водопользователей, сбора средств за водопользование, решения споров среди членов и других водопользователей создаются АВП. Отношения водопотребителей с ассоциацией водопользователей основываются на заключении договоров, где обговариваются порядки подачи воды, основные условия договора, обязательства сторон, необходимый объем воды, обслуживание наемщиков и пути наложения штрафов, которые возникли в результате несоблюдения условий договора.

Определенные затраты по подаче воды, которые АВП взимает от владельцев земельных участков на основе определенного договором объема водопотребления, устанавливаются с учетом изменения рыночных ситуаций. За обслуживание водопотребления от лиц, владельцев

водомерных приборов плата взимается согласно действующим прейскурантам.

В связи с этим, нами была изучена, эффективность функционирования ассоциаций водопользователей «Мирзомалик», «Кавсари Канди Кухан» и «Дехкан» Канибадамского района (таблица 1). Так, на основе колхоза имени А. Кадырова была организована ассоциация водопользователей «Мирзомалик».

Таблица 1.

Организационно-экономические показатели ассоциаций водопользователей*

№	Название АВП	Дата регистрации	Площадь, га	Количество групп водополь- зователей	Количество членов АВП	В том числе, дехкан- ские хозяйства
1	Мирзомалик	29.05.2008г.	3216	13	2822	87
2	Кавсари Канди Кухан	13.06.2008г.	2110	7	2403	14
3	Дехкан	3.11.2008г.	1100	3	1820	1

***Источник:** составлен автором по данным ассоциаций водопользователей «Мирзомалик», «Кавсари Канди Кухан», «Дехкан»

Для того чтобы бывшие колхозники имели одинаковый доступ к закреплённой за хозяйством земельной площади в 2009 году, ранее организованные дехканские хозяйства были заново реформированы. В процессе этого были организованы 507 дехканских хозяйств с правом землепользования и выдачей сертификатов.

Необходимо отметить, что взаимоотношения между водохозяйственными организациями и водопотребителями происходят на основе заключённых договоров в соответствии Водного кодекса и других законодательных актов Республики Таджикистан.

В общесистемных графиках и внутри ассоциационных договорах указан порядок водопользования на оросительных, обводно-оросительных системах, из магистральных каналов, подземных бассейнов, речных источников и других водохозяйственных систем. В договорах также указываются ответственности сторон за невыполнения обязательств.

В 2021 году указанные ассоциации водопользователей на подачу воды заключили 111 договоров, обеспеченность ассоциаций водопользователей водой составила 62%, оплата услуг – 45,0%, а в 2022 году указанными АВП было заключено 480 договоров, их обеспеченность водой составила 97,3%, оплата услуг - 54,0%. По сравнению с 2021 годом экономические показатели АВП заметно улучшились. Выросло количество заключённых договоров на подачу воды, оплата за услуги по подаче воды.

Основным фактором устойчивости функционирования ассоциаций водопользователей является сбор денежных средств за услуги подачи воды. Анализы деятельности ассоциации водопользователей «Мирзомалик» в

данном направлении показывают, что за последний период, достигнут значительный прогресс в сборе денежных средств (таблица 2) .

Анализ данных таблицы показывает, что в 2019 году было заключено договоров за услуги подачи воды на 451,35 тыс. сомони, фактическая сумма сбора денежных средств за указанные услуги с членов АВП составила 180,2 тыс. сомони или 40% от плановых показателей. В 2022 году плановая сумма за услуги водоподачи составила 519,59 тыс. сомони, а фактическая сумма сбора денежных средств составила 78,3% от плановых показателей.

Таблица 2.

**Динамика сбора денежных средств за услуги водоподачи с членов АВП
«Мирзомалик»***

Месяцы	Плановая сумма (сомони)		Фактическая сумма (сомони)		Процент выполнения, %	
	2019	2022	2019	2022	2019	2022
Январь	2000	5000	1376	2260	69	45
Февраль	2800	6000	3900	4000	139	67
Март	17400	500	3000	3678	17	736
Апрель	19100	52800	29222	45000	153	85
Май	50820	62200	20300	43800	40	70
Июнь	73460	85500	10624	46897	15	55
Июль	107350	132000	40538	130000	38	98,5
Август	96770	95400	46270	73100	48	77
Сентябрь	62980	61890	21270	45000	34	73
Октябрь	13780	14200	3700	40000	27	70
Ноябрь	4890	4100	-	3000	-	73
Декабрь	-	-	-	-	-	-
Всего	451350	519590	180200	406735	40	78,3

***Источник:** расчеты автора по данным ассоциации водопользователей «Мирзомалик» за 2019, 2022 гг.

Необходимо отметить что образованные в пределах гидрографических зон дехканские хозяйства, которые не входят в состав ассоциаций водопользователей, в основном не принимают участие в ремонте и эксплуатации ирригационных сооружений и тем самым затрудняют регулирование подачи поливной воды по установленным нормам полива.

Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что устойчивое водопользование должно характеризоваться балансом экономических, социальных и экологических сфер жизни. Отраслевой аспект, объединяющий интересы производителей и ресурсопотребителей в современной системе управления, имеет важную роль, но в будущем доминирующими станут территориальные аспекты управления и при этом решающее значение будет иметь использование бассейнового принципа.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бегматов, А.А. Водное хозяйство в условиях рынка / А.А. Бегматов, Д.М. Умаров. – 2007. – 190 с.

2. Закон Республики Таджикистан «Об ассоциации водопользователей» от 21 ноября 2006 г., №213.

3. Исайнов, Х.Р. Эколого-экономические основы повышения эффективности мелиорации в сельском хозяйстве (теория, методология и практика) / Х.Р. Исайнов. – М. - ФГОУ ВПО РГАУ – МСХА им. К. А. Тимирязева. - 2007. – С. 107.

4. Краснощеков, В.Н. Методика обоснования нормативов платы за использование водных ресурсов в сельском хозяйстве / В.Н. Краснощеков, С.В. Марьин // Международный научный журнал. - М., 2008. - №3.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АССОЦИАЦИЙ ВОДОПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ И ИХ РОЛЬ В РАЦИОНАЛЬНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

В статье рассматриваются проблемы эколого-экономического использования водно-земельных ресурсов и их значение в сельском хозяйстве. Повышению устойчивой системы водопользования, является передача управления водохозяйственными водными ресурсами новым формам хозяйствования. Исходя из этого рассмотрено функционирование ассоциаций водопользователей “Мирзомалик”, “Кавсари Канди Кухан”, и “Дехкан” и их роль в повышении основных показателей обеспеченности дехканских хозяйств оросительной водой, улучшении обеспечения населения питьевой водой и оплаты услуг за воду.

Ключевые слова: водно-земельные ресурсы, сельское хозяйство, ассоциации водопользователей, орошаемые земли, водопользование, дехканские хозяйства.

САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ АССОТСИАТСИЯҲОИ ИСТИФОДАБАРАНДАГОНИ ОБ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

Дар мақола масъалаҳои истифодаи экологӣ ва иқтисодии захираҳои обу замин ва аҳамияти онҳо дар соҳаи кишоварзӣ баррасӣ шудааст. Баланс бардоштани низоми устувори истифодаи об ба шаклҳои нави хоҷагидорӣ гузаштани идоракунии захираҳои об мебошад. Вобаста ба ин, фаъолияти ассотсиатсияҳои истифодабарандагони оби “Мирзомалик”, “Кавсари Канди Кухан” ва “Дехкон” ва нақши онҳо дар баланс бардоштани нишондиҳандаҳои асосии таъмини хоҷагиҳои деҳқонӣ бо оби нӯшокӣ, беҳбудии таъмини аҳоли бо оби нӯшокӣ ва пардохти ҳаққи хизматрасонӣ ба об баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои обу замин, хоҷагии қишлоқ, ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об, заминҳои обёришаванда, истифодаи об, хоҷагиҳои деҳқонӣ.

THE EFFECTIVENESS OF THE FUNCTIONING OF WATER USER ASSOCIATIONS AND THEIR ROLE IN THE RATIONAL USE OF WATER RESOURCES

The article discusses the problems of environmental and economic use of water and land resources and their importance in agriculture. Increasing the sustainable water use system is the transfer of management of water resources to new forms of management. Based on this, the functioning of the water user

associations «Mirzomalik», «Kavsari Kandi Kuhan» and «Dekhon» and their role in increasing the main indicators of the provision of irrigation water to dekhkan farms, improving the supply of drinking water to the population and payment for water services is considered.

Keywords: water and land resources, agriculture, water user associations, irrigated lands water use dekhkan farms.

Сведения об авторе: Урунбаева Нигина Абдумухторовна - Таджикского государственного финансово-экономического университета, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и предпринимательства. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +992 971 23 60 23. Электронная почта: urunbaevanigina@list.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Урунбаева Нигина Абдумухторовна - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкорӣ. Суроға: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992 971 23 60 23. Почтаи электронӣ: urunbaevanigina@list.ru.

Information about the author: Urunbaeva Nigina Abdumuhtorovna - Tajik State Financial and Economic University, candidate of economical sciences, associate professor of the department of economics of enterprises and entrepreneurship. Address: Nahimov street 64/14, 734067, Dushanbe. Phone: +992 971 23 60 23. E-mail: urunbaevanigina@list.ru.

САМТҲОИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ САМАРАНОКИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КАС

*Файзуллоев Т.Т.- н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар
КАС-и ДМТ*

*Тагоев Ҷ.Ҳ. -н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар
КАС-и ДМТ*

Дар солҳои охир масъалаҳои такмили қонунгузориҳои сармоягузори, беҳтарнамоеи иқлими сармоягузори ва ҷалби сармояи хориҷӣ дар маркази сиёсати давлатии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ қарор гирифтааст. Дар бораи зарурати баландбардории самаранокии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузори ва истифодаи мақсадноки маблағҳои барои молиягузориҳои онҳо ҷудошуда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромаду суханронияшон борҳо таъкид кардаанд.

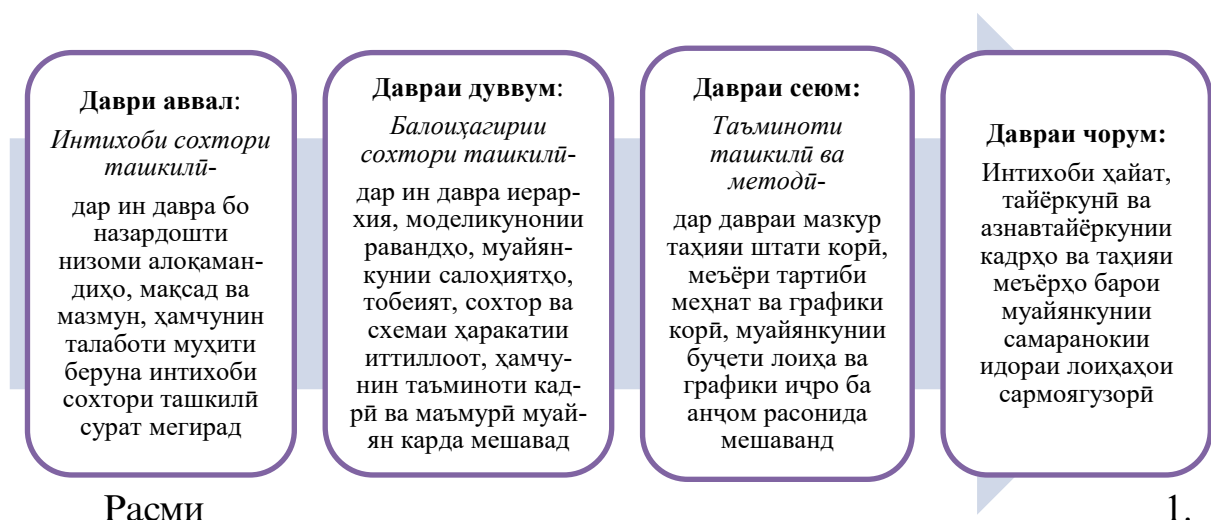
Рушди низомии идоракунии лоиҳаҳо дар корхонаҳои агросаноатӣ ҷоринамоеи миқдори зиёди тағйироти ташкилӣ ва қарорҳои сармоягузориро талаб мекунад. Дар давраи аввал барои баландбардории самаранокии фаъолияти сармоягузори рушди механизми ташкилии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузори ҳамчун шакли амалигардонии фаъолияти сармоягузори зарур аст. Вобаста ба ин самтҳои асосии ислоҳи сохтори ташкилии корхонаи агросаноатӣ, интиҳоб ва тайёркунии кадрҳои баландихтисос, ҳамчунин таҳияи механизмҳо ва

сиёсати ҳавасмандкунонӣ ва ҳавасмандии иштирок дар фаъолияти сармоягузорӣ, яъне дар гуруҳҳои лоиҳавӣ доништа шудаанд.

Тақмили низоми идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ зарурати гузарондани ҳисобкуниҳои маблағҳои пулиро бо назардошти бозоргирӣ ҳам барои арзиши оянда ва ҳам арзиши имрӯза пешбинӣ мекунад. Низоми босамари идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳо бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад: гузориши сарфакорона ва самараноки маблағҳои худӣ ва ҷалбшуда; таҳлили тағйирот дар сохтори маблағҳои ба фаъолияти сармоягузорӣ равонашуда; муайянкунии таносуби мувофиқи байни маблағҳои худӣ ва ҷалбшуда; ба дараҷаи баландтарин расонидани даромад ва пасткунии арзиши аслии маҳсулоти худӣ дар натиҷаи ҷорикунӣ сармоягузорӣ; таъмини ҷаззобияти сармоягузорию корхона; аз тарафи корхона истифодабарии механизмҳои бозории ҷалби захираҳои молиявӣ; омӯзиши нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ ва ошкорнамоии захираҳои рушди он.

Қобили кайд аст, ки баландбардории самаранокии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ бо назардошти номуайяниҳо аз ҷиҳатҳои зерин вобаста аст: мувофиқаи марказонидан ва ғайримарказонидани идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ; илман асоснок будани раванди ташкили таъмини таҳлили идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ; таҳияи мақсад ва вазифаҳои нав оид ба тақмили ташкили дастгоҳи таъмини таҳлилию усулии идораи фаъолияти сармоягузорӣ; тақмили доимии идораи фаъолияти сармоягузорӣ; ҳамкорию байниҳамдигарӣ ва танзими оқилона; доимият ва бетағйирӣ таъмини таҳлиль ва пуррагии иттилоотии идораи фаъолияти сармоягузорӣ; мутобиқати хусусияти кор бо имкониятҳои эҳтимолӣ ва имкониятҳои иҷрокунандагӣ; мунтазамии баландбардории таҳассуси менечерҳо оид ба идораи фаъолияти сармоягузорӣ.

Дар асоси таҳлили аниқи ҳолати имрӯзаи низом ва сиёсати идораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳо аз тарафи мо методикаи бунёди сохтори ташкилии идораи лоиҳаҳо дар корхонаҳои агросаноатӣ таҳия ва пешниҳод карда шудааст, (Расми 1).

Расми

1.

Паиҳамии пешниҳодшавандаи бунёди сохтори ташкилии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои КАС

Ҳадафи асосии методикаи пешниҳодшуда аз истифодаи равиши лоиҳавӣ дар ҳалли мушкилоти баландбардории самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва азнавсозии низоми идораи фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои КАС иборат мебошад.

Ҷоринамоии пешниҳодҳои мазкур дар таҷрибаи фаъолияти хоҷагии корхонаҳои агросаноатӣ имконият медиҳад рақобатпазирии онҳо баланд бардошта шавад ва дар иқтисодиёти минтақавӣ ва миллӣ ҷойи сазовор пайдо кунад. Ин, махсусан дар шароити фаъолгардии мушкилоти рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ муҳим арзёбӣ мешавад, зеро онҳо ба бартаарафкунии номувофиқатӣ ва номукаммалиҳои дар раванди амалигардонии фаъолияти сармоягузорию корхонаҳои хоҷагии қишлоқ ҷойдошта, мусоидат мекунанд.

Ба андешаи мо монеаҳои асосӣ дар роҳи иҷрои мақсадҳои гузашташуда номукамалии қонунгузориҳои ҷорӣ, коҳиши иқтисодӣ ва рақобатпазирии пасти корхонаҳои ватанӣ нисбат ба корхонаҳои хориҷӣ мебошад. Вобаста ба ин, масъалаҳои мазкур на танҳо дар сатҳи мамлакат дар умум, балки дар сатҳи минтақавӣ низ бояд ҳалли худро ёбанд.

Ташаккули стратегияи сармоягузорию рушди корхонаҳои агросаноатӣ ва баландбардории самаранокии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ гузарондани як қатор чорабиниҳои таҳлилӣ, аз он ҷумла бо мақсади муайянкунии асосҳои ташкилию иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳия ва иҷрои чорабиниҳои дахлдорро талаб мекунанд. Бо назардошти махсусиятҳои соҳа ва корхонаҳои КАС, ҳамчунин ҳолати иқтимоию иқтисодии минтақаҳо, менеҷменти корхонаҳои КАС-и минтақаро зарур аст, ки ба давраҳои зикргардидаи ташаккули стратегияи идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ диққати бештар равона созад. Қайд кардан ба маврид аст, ки пешниҳодҳо, низоми қоидаҳо ва равишҳои ба ташаккули базаи иттилоотӣ нигаронидашуда ба рушди таъмини ташкили идоракунии сармоягузорию ва арзёбии самаранокии низомҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои КАС мусоидат менамоянд.

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки дар шароити рушди нокифояи низомҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла дар корхонаҳои КАС омӯзиши таҷрибаи хориҷаи ташаккули низомҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунанд. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки дар мамлакатҳои гуногун ва сохторҳои тиҷоратӣ метод ва моделҳои гуногуни идораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳия карда аз санҷиш гузаронида шудаанд. Бояд қайд кард, ки дар мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҷрибаи паҳншуда ба ҳисоб рафта, фаъолияти сармоягузорӣ бошад, шартӣ ҳатмии фаъолияти самаранок ва рушди ҳама гуна низомҳои иқтисодӣ мебошад.

Расми 2. Ташаккули марҳилавии механизми идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ

Дар мамлакатҳои тараққикарда, вақте ки муҳити беруна дорои динамикаи баланди равандҳои иқтисодӣ аст, аҳамияти муҳимро тақмили механизмҳои идораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳо дорои мешаванд. Бояд қайд кард, ки механизми мазкур таркиби механизми идораи рушди босуботи сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад, ки дар навбати худ ба қатори равандҳои идоракунии дохил мешавад ва бояд ба таври марҳилавӣ мавриди амал қарор дода шавад, (Расми 2).

Дар мамлакатҳои хориҷа сармоягузорӣ аз тарафи сармоягузори хусусӣ ва давлатӣ анҷом дода мешаванд. Аз нуқтаи назари ташаккули низомҳои идораи ғаёлияти сармоягузорӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ муҳимтар аз ҳама баррасии амиқи низомҳои институтсионалӣ, идораи давлатӣ ва танзим, ҳамчунин дастгирии ғаёлияти сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ муҳим арзёбӣ мегарданд.

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки нуфузи мусоиди сармоягузори минтақа яке аз омилҳои асосии ҷаззобияти минтақавии сармоягузорӣ ва нишондиҳандаи камолоти фаъолмандии қорӣ дар минтақа мебошад. Гипотезаи муҳим дар ин маврид пешбинӣ дар бораи он буда метавонад, ки агар маркетинги минтақавӣ ва ҳудудӣ оид ба бунёди нуфузи мусоиди сармоягузорӣ рушд кунад, он гоҳ дар минтақаҳо ҳам дар ҷалби сармоягузорӣ, ҳам дар баландбардории самаранокии иҷрои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба муваффақият ноил хоҳанд гардид.

Ҳамин тариқ, бунёди шароити мусоид барои рушди бизнес ва иқлими сармоягузорӣ сармоягузoronро ба минтақаҳои ҷумҳурий ҷалб месозад ва ба баландшавии сатҳу сифати зиндагии аҳоли дар минтақа мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза зарур аст, ки барои баландбардории самаранокии фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи минтақаҳо равишҳои комплексӣ тартиб дода шаванд. Зеро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон КАС-и минтақавӣ аҳамияти муҳимро дорад.

Дар асоси баррасии як қатор лаҳзаҳои асосӣ аз таҷрибаи хориҷӣ бо назардошти фаъолияти сармоягузории корхонаҳо маҷмӯи пешниҳодҳо ва чорабиниҳо оид ба ташаккули нуфузи мусбӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ дар вилоят чунин пешниҳод кардан мумкин аст: 1) таҳияи буклетҳои рекламавӣ барои ҷалби сармоягузорӣ ба минтақа; 2) таҳия ва иҷрои барномаҳои минтақавӣ оид ба тақмили иқлими сармоягузорӣ ва баландбардории ҷаззобияти сармоягузории минтақа; 3) ошкорнамоии нерӯи сармоягузории минтақа, ба сармоягузoronи эҳтимолӣ нишон додани он, ки минтақа дар мавриди ҷаззобияти сармоягузорӣ ва самаранокии амалишавии лоиҳаҳои сармоягузорӣ кадом бартариҳо ва ҷиҳатҳои хубро дорад; 4) таҳия ва иҷрои сиёсати босамари шарикӣ давлатию хусусӣ дар минтақа, ки имконият медиҳад мушкилоти инфрасохтор ва молиякунонии лоиҳаҳои стратегӣ ҳал карда шавад; 5) дар вилояти Суғд ҳалли масъалаи таъмини барқ ва беҳатарии энергетикӣ вилоят аҳамияти махсус дорад. Бо ин мақсад зарур аст, ки барои бунёди объектҳои гидроэнергетикӣ ва диверсификатсияи сарчашмаҳои энергия сармоя ҷалб карда шавад.

Хулоса, вилояти Суғд дар муқоиса бо минтақаҳои дигари мамлакат нуфузи мусбати сармоягузорӣ дорад ва дорои ҷаззобияти бузург барои ҷалби сармоягузoron низ мебошад. Аз ин рӯ, таҳия ва иҷрои чорабиниҳо оид ба баландбардории ҷаззобияти сармоягузорӣ ва нуфузи сармоягузории минтақа имконият медиҳад, ки асосҳои устувори сармоягузорӣ барои рушди иқтисодии минтақа, махсусан комплекси агросаноатӣ он гузошта шавад. Аз ин ҷо, ба хулоса омадан мумкин аст, ки мақсади асосии давлат дастгирии комплекси агросаноатӣ баҳри таъмини беҳатарии иқтисодӣ ва озукаворӣ мебошад. Идоракунии сармоягузориҳо аз рӯйи ду самти асосӣ анҷом мепазирад: ташкили иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар мамлакат ва иштироки бевоситаи давлат дар сармоягузории лоиҳаҳои комплекси агросаноатӣ тавассути сохторҳои махсусгардонидашудаи институтсионалӣ.

АДАБИЁТ

1. Бахтиери, И. М. Дурнамои рушди стратегии комплекси озуқавории чумхурӣ дар низоми комплекси агросаноатӣ / И. М. Бахтиери, Ҷ. Ҳ. Тағоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 5. – Р. 61-70. – EDN LBCGPC.
2. Ибодов, А. Х. Необходимость повышения финансовой грамотности населения в современных условиях / А. Х. Ибодов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. – № 4-2(34). – С. 95-107. – EDN BQSHSX.
3. Махмадиев, Ф. Б. Теоретический подход к формированию и развитию агропромышленных кластеров / Ф. Б. Махмадиев, З. М. Джабборов, Ш. Ф. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 66-71.
4. Рахматзода, С. Формирование налоговой системы в условиях рыночной экономики / С. Рахматзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2019. – № 1-4-1(68). – С. 299-301. – EDN BEAURW.
5. Тағоев, Ҷ. Ҳ. Сармоягузориҳо ва дурнамои рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзии минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Ҳ. Тағоев, Ш. Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 2(36). – Р. 99-111. – EDN VWPTYQ.
6. Тағоев, Ҷ. Ҳ. Тамоюлотӣ рушди равандҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёти чумхурӣ, буриши минтақаҳо ва соҳаҳои он / Ҷ. Ҳ. Тағоев, А. М. Холов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 6. – Р. 22-30. – EDN TICCJK.
7. Файзуллоев, Т. Т. Инвестиционный имидж региона и состояние инвестиционной деятельности в Согдийской области / Т. Т. Файзуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/4-1. – С. 26-31. – EDN ZSGRVR.
8. Файзуллоев, Т. Т. Кластерный механизм оценки эффективности инвестиционных проектов в региональном агропромышленном комплексе / Т. Т. Файзуллоев // Региональные проблемы устойчивого развития сельской местности: сборник статей XVI Всероссийская научно-практической конференции, Пенза, 30–31 мая 2019 года. – Пенза: Пензенский государственный аграрный университет, 2019. – С. 211-215. – EDN IFCAEU.
9. Файзуллоев, Т. Т. Сущность инвестиционных проектов и их классификация / Т. Т. Файзуллоев, Д. Х. Тағоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/5(117). – С. 289-294. – EDN VNWBFH.

САМТҲОИ РУШДИ ИДОРАКУНИИ САМАРАНОКИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КАС

Дар мақола самтҳои рушди идоракунии самараноки лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои КАС, низоми босамари идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳо, механизми идораи рушди босуботи сармоягузорӣ, ташаккули нуфузи мусбӣ ва ғайриини сармоягузорӣ дар вилоят

ва такмили низоми идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, сармоягузорӣ, комплекси агросаноатӣ, корхона, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, идоракунии, самаранокӣ, минтақа.

НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ АПК

В статье рассмотрены направления развития эффективного управления инвестиционными проектами на предприятиях АПК, эффективная система управления инвестиционными проектами на предприятиях, механизм управления устойчивым развитием инвестиций, формирование положительного имиджа и активности инвестиций, совершенствования системы управления инвестиционными проектами региона.

Ключевые слова: экономика, инвестиция, агропромышленный комплекс, инвестиционный проект, управление, эффективность, регион.

DIRECTION FOR DEVELOPMENT OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS AT AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article discusses the directions for the development of effective management of investment projects at agricultural enterprises, an effective system for managing investment projects at enterprises, a mechanism for managing the sustainable development of investments, the formation of a positive image and investment activity, and improving the management system for investment projects in the region.

Keywords: economics, investment, agro-industrial complex, investment project, management, efficiency, region.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоев Толибҷон Тохирович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 93-601-14-00. **Почтаи электронӣ:** tolib-89@inbox.ru

Тағоев Ҷумъахон Ҳамроевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии дар КАС. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** . **Почтаи электронӣ:** tagoev_d@mail.ru

Сведения об авторах: Файзуллоев Толибджон Тохирович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика и управление АПК. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 93-601-14-00. **Электронная почта:** tolib-89@inbox.ru

Тағоев Ҷумъахон Ҳамроевич - Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика и управление АПК. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918-66-61-08. **Электронная почта:** tagoev_d@mail.ru

Information about the authors: Faizulloev Tolibjon Tokhirovich -Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department

of Economics and Management of Agroindustrial Complex. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 93-601-14-00. **E-mail:** tolib-89@inbox.ru

Tagoev Jumakhon Khamroevich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Management of Agroindustrial Complex. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918-66-61-08. **E-mail:** tagoev_d@mail.ru

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ

Шодиев К.Қ. - н.и.у., дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори ДДМИТ

Урунбоев А. - н.и.у., дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори ДДМИТ

Яке аз самтҳои асосии рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи минтақа фаъол намудани фаъолияти инноватсионӣ бо мақсади татбиқи ҳамаҷонибаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди амалинамои ва инкишоёби мебошад.

Читавре, ки Масъуд Н.М. ва Мадаминов А.А., қайд намудаанд, «корхонаи хурд, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ба яке аз симои асосии ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ табдил ёфтааст, дар илми иқтисод ҳамчун наоваре маънидод карда мешавад, ки бо тартиби барои расидан ба мақсадҳо, омилҳои истехсолоти дар ихтиёраш бударо (сармоя ва меҳнат) самаранок истифода мебарад. Дар ин асос дар коркарди истехсоли маҳсулот бо истифода аз технологияи муосир барои баланд бардоштани сифати маҳсулот таъсир расонида тарзи коркарди истехсоли маҳсулот ислоҳ карда мешавад. Илова бар ин, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо дар заминаи гузариш ба технологияҳои нави инноватсионӣ афзоиши истехсолот зиёд гардида ва дар ин асос рушди иқтисодии кишвар устувор мегардад. Тавре ки Азизкулова Г.К. дуруст қайд мекунад, «Рушди инноватсионии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон бояд як идеяи асосӣ, ва вазифаи дурнамои дарозмуддати рушди соҳаи саноат дар кишвар гардад»[4, С. 57].

Асоснокунии самтҳои асосии рушди фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурду миёна ҷустуҷӯи асосҳои нави ташкилию иқтисодии фаъолсозии онро тақозо менамояд. Ба ақидаи олимони ватанӣ Шарофов У., Иззатов А. ва Шарофов П. «Ҷузъи иқтисодии механизми ташкилию иқтисодӣ афзоиши маблағгузорию лоиҳаҳои инноватсионӣ аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ ва мутамарказкунии захираҳо ба самтҳои афзалиятнок, дастгирии лизинги молиявии соҳибкории инноватсионӣ, истифодаи оқилонаи фишангҳои иқтисодӣ (наrx, андоз, молия, қарз ва ғайра) танзими давлатӣ дар комплекси агросаноатиро дарбар мегирад. Он дар доираи сиёсати инноватсионии давлат амалӣ гардида, ба баланд бардоштани фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагии қишлоқ дар самтҳои афзалиятноки рушди ин раванд нигаронида шудааст»[6, С. 96].

Қобили зикр аст, ки рушди инноватсионии соҳибкории хурду миёна гузариш ба сатҳи сифатан нав, ки он бо пурзӯр шудани фаъолияти инноватсионии субъектҳои хоҷагидор дар хоҷагии қишлоқ, азнавташкилдихӣ иқтисодиёт дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, истифода бурдани равандҳои пешрафти технологӣ, азхуд кардан ва истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазири хоҷагии қишлоқро муайян мекунад.

Амалия нишон медиҳад, ки тағйироти робитаи илм, техника ва тараққиёти иқтисодиёт яке аз хусусиятҳои муҳимми иқтисодиёти муосир мебошад. Ташаккули хоҷагии қишлоқ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ он бештар аз дараҷаи мувозинатии он ба самти соҳибкории инноватсионӣ, бахусус фаъл гардонидани фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ вобаста аст.

Таҳлили вазъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ба равандҳои инноватсионӣ як қатор проблемаҳои ташкилӣ, молиявӣ ва институтсионалӣ ҳалал мерасонад.

Ташаккули хоҷагии қишлоқ, баландбардории қобилияти рақобатпазирӣ он ба таври назаррас аз самтнокии инноватсионии мувозӣ кардашудаи соҳаи соҳибкорӣ, махсусан аз фаългардонии фаъолияти инноватсионии шаклҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ, вобаста аст. Таҳлили вазъият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки равандҳои инноватсиониро як қатор қазияҳои ташкилӣ, молиявӣ ва ғайрӣ боз медоранд. Мавҷуд набудани тадбирҳои саривақтӣ ва самаранок оид ба аз нав сохторбандӣ кардани потенциали илмӣ технология, сермаҳсулгардонии фаъолияти инноватсионӣ имкон надод, ки рушди иқтисодии сохторҳои соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ пурра ба танзим дароварда шавад.

Ба ақидаи мо, ташаккули амсилаи инноватсионии бахши аграрӣ имкон медиҳад, ки самтҳои нави рушди иқтисодӣ, зарурияти ҳамгироии дастовардҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии ба даст овардашуда, ба ҳам пайвастанӣ натиҷаҳои кори олимони ва таҷрибадорони баррасӣ карда шаванд. Истифодаи омилҳои инноватсионӣ якҷоя бо ислохнамоии сиёсати аграрии давлат дар соҳаи инноватсия имкон медиҳад рушди нақшавии потенциали ақлонӣ, истеҳсолоти аграрӣ, маҳсулоти рақобатпазир таъмин карда шавад, ки ба вазифаҳо ва мақсадҳои ояндаи хоҷагии қишлоқ ҷавобгӯ хоҳад буд.

Бояд гуфт, ки пурзуркунии соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи технология ва усулҳои муосири идоракунӣ метавонад ба таври қобили мулоҳиза самаранокӣ истеҳсолоти кишоварзӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, таъсиси объектҳои нави андозбандӣ дар минтақаҳои кишвар ва ба ин васила сатҳи сифати зиндагии аҳолии деҳотро баланд мебардорад. Тавре Мӯсоева З.А. қайд мекунад, «тараққиёти минбаъдаи кишоварзӣ тавассути пурзур намудани он, аз нав мучахҳазгардонии техникӣ, азнавсозии, азнавташкилдихӣ ва умуман гузаштан ба заминаи муосири саноатӣ танҳо

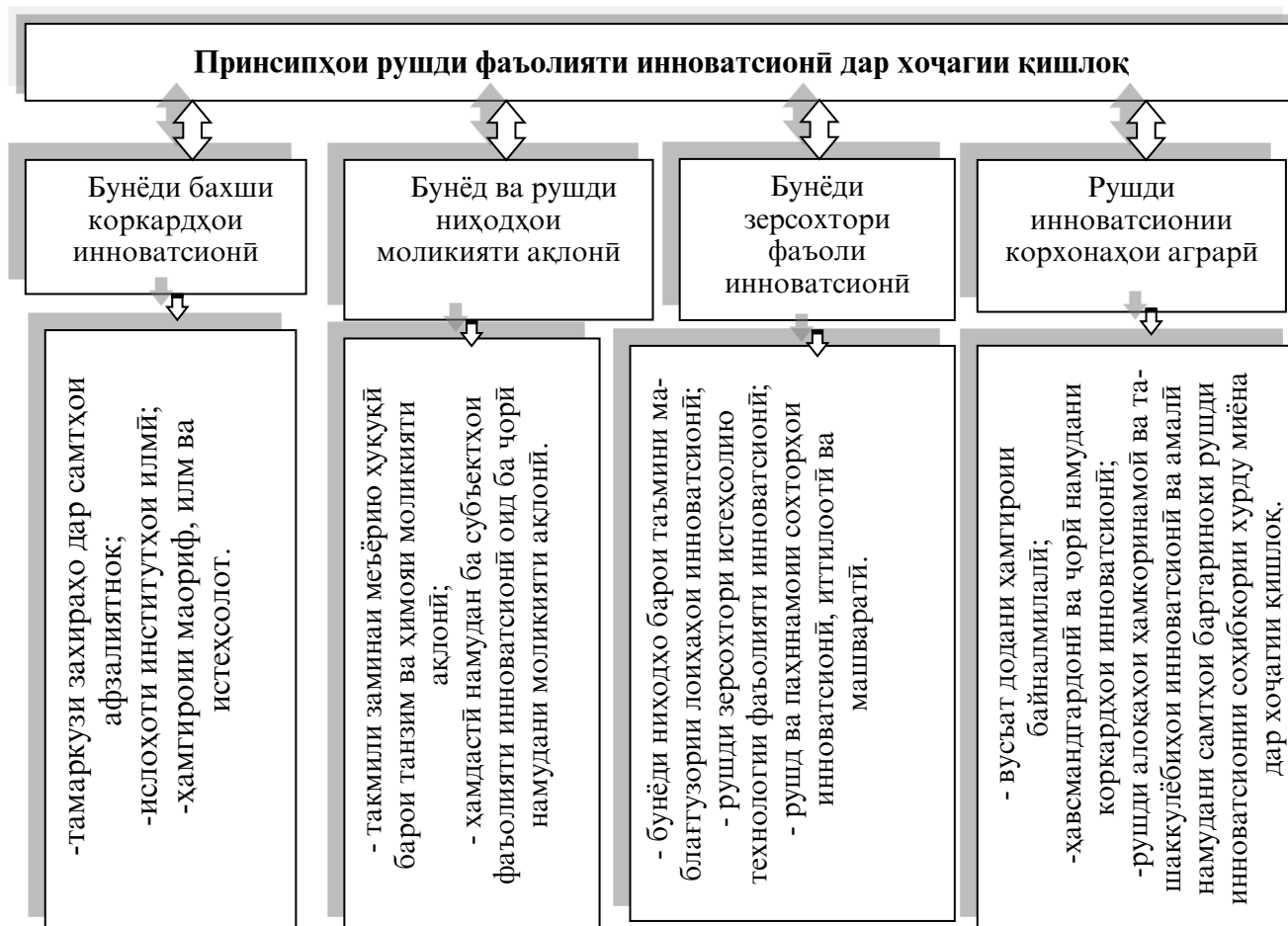
дар сурати ташаккули босуръат ва фаъолияти фаъоли соҳаи муосири соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт имконпазир аст [4, С. 265].

Вазъияти кунунии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти инноватсионӣ бо гуногунии навъҳои маҳсулоти хочагии кишлоқ ва фарқияти технологияи истеҳсолии он муайян карда мешавад. Ислоҳоти гузаронидашуда имкон дод, ки барои рушди соҳибкории хурду миёна дар хочагии кишлоқ шароити аввалиндараҷа фароҳам оварда шавад. Мо мувофиқ ба он ҳастем, ки соҳибкории хурду миёна «ба рушди муносибатҳои рақобатпазири истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт саҳм мегузоранд, ба бозорҳои истеъмолӣ маҳсулоте, ки аз ҷиҳати хосиятҳои гуногунанд, барои ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ иқтидор доранд, ва фаъолона ҷори намудани технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ» саҳм мегузоранд [3, С. 182-189].

Рушди инноватсионии соҳибкории хурду миёна ҳамчун гузариш ба зинаи сифатан наве фаҳмида мешавад, ки бо ҷоннокшавии фаъолияти инноватсионии субъектҳои хочагидор дар хочагии кишлоқ бо мақсади азнавташкилкунӣ иқтисодиёт дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, истифодабарии равандҳои пешқадаму дорои технологияҳои пешрафтаи таҳиякунӣ ва тавлиди маҳсулоти нави рақобатпазири кишоварзӣ ҳамроҳ сурат мегирад.

Ташаккули хочагии кишлоқ, баландбардории қобилияти рақобатпазирӣ он ба таври назаррас аз самтҳои инноватсионии мувозӣ кардашудаи соҳаи соҳибкорӣ, махсусан аз фаъолгардонии фаъолияти инноватсионии шаклҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ дар хочагии кишлоқ, вобаста аст. Таҳлили вазъият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки равандҳои инноватсиониро як қатор қазияҳои ташкилӣ, молиявӣ ва ғайрӣ боз медоранд. Мавҷуд набудани тадбирҳои саривақтӣ ва самаранок оид ба аз нав сохторбандӣ кардани потенциали илмӣ-технологӣ, сермаҳсулгардонии фаъолияти инноватсионӣ имкон надод, ки рушди иқтисодии сохторҳои соҳибкорӣ дар хочагии кишлоқ пурра ба танзим дароварда шавад.

Ба ақидаи мо, ташаккули амсилаи инноватсионии бахши аграрӣ имкон медиҳад, ки самтҳои нави рушди иқтисодӣ, зарурияти ҳамгироии дастовардҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии ба даст овардашуда, ба ҳам пайвастанӣ натиҷаҳои кори олимони таҷрибадорон баррасӣ карда шаванд. Истифодаи омилҳои инноватсионӣ якҷоя бо ислоҳномаҳои сиёсати аграрии давлат дар соҳаи инноватсия имкон медиҳад рушди нақшавии потенциали ақлонӣ, истеҳсолоти аграрӣ, маҳсулоти рақобатпазир таъмин карда шавад, ки ба вазифаҳо ва мақсадҳои ояндаи хочагии кишлоқ ҷавобгӯ хоҳад буд. Такрористеҳсоли инноватсияро дар хочагии кишлоқ хочагиҳои тухмипарварӣ, заводҳои зотпарварӣ, корхонаҳои мошинсозӣ, фабрикаҳои биологӣ ҷорӣ менамоянд. Ин зимни шартҳои азнавсозии пайдарҳами идоракунии равандҳои иқтисодӣ ва тағйири самт кардани онҳо ба истифодаи захираҳои инноватсионӣ ақлонӣ имконпазир мебошад. (расми 1).

Расми 1. - Принсипҳои рушди фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагии кишлоқ*

*Таҳияи муаллиф

Дар минтақаҳои Тоҷикистон, ҷоринамоии технологияҳои инноватсионӣ ва фаъолгардони фаъолияти инноватсионии субъектҳои тичорати хурду миёна бо норасогиҳои воситаҳои молиявӣ пайваستاанд. Бояд қайд намуд, ки соҳибкории инноватсионӣ дар хоҷагии кишлоқ унсури низоми умумии ташкилӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки вай, зимни шарт ба таври бояду шояд сохтан ва истифода бурдан, ба фаъолгардони раванди инноватсионӣ мусоидат менамояд.

Ба ақидаи мо, рушди соҳибкории инноватсионӣ дар хоҷагии кишлоқ бидуни дарназардошти хусусиятҳои зерини бахши аграрӣ имконнопазир мебошад:

- ҳассосӣ (қобилияти сохтани дурнамои қазияҳо ва воситаҳои бартарафнамоии онҳо, тасмимгирии стратегӣ, ба шароитҳои иқлимӣ мутобиқшавӣ);
- таҷрибагузаронӣ (дараҷаи объективинокии арзёбии ақидаҳои нав), алоқа (қобилияти паҳннамоеи иттилооти дахлдор);
- таваккалҳо (қобилияти сармоягузорӣ кардан ба равандҳои инноватсионӣ, ҳатто дар шароити номуайяӣ, бо мақсади беҳтаргардони фаъолияти худ).

Таҳқиқотҳо собит кардаанд, ки дар солҳои охир дар як қатор ноҳияҳои Тоҷикистон ба ҷорӣ кардани технологияи инноватсионӣ дар

парвариши зироатҳои алоҳидаи сабзавот шурӯъ кардаанд. Нишондиҳандаҳои баланди истеҳсоли технологияи инноватсионӣ дар натиҷаи истифодаи доираи васеи кишти помидор, бо риояи саривақт ва саривақтии ҳама талаботҳои технологияро нишон медиҳад [2, С. 130-137].

Нишондиҳандаҳои қиёсии ин технологияҳо дар мисоли маводҳои хоҷагии деҳқонии «Кишоварзони Навгилем» (соҳибкории хурд) - и ноҳияи Исфара ва кооперативи хоҷагии деҳқонии «Сарҳад» (соҳибкории миёна) - и ноҳияи Мастчоҳи вилояти Суғд оид ба парвариши зироати помидор дар соли 2022 чунин мебошад (Ҷадвали 1).

Аз рақамҳои дар ҷадвали 1 овардашуда бар меояд, ки соҳибкории миёна нисбат ба соҳибкории хурд самараноктар мебошад, дар аввали нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсоли помидор нисбат ба дуюм бештар ба ҷониби бештарӣ фарқ мекунанд. Ба ғайр аз ин, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар парвариши зироати помидор нисбат ба технологияҳои анъанавӣ самарайи калони иқтисодиро дар намуди сарфанамоии сарфи меҳнат ва воситаҳои пулию моддӣ, инчунин баландбардории даромаднокии истеҳсолот меорад.

Чунончӣ, дар натиҷаи татбиқи технологияҳои инноватсионӣ назар ба истифодаи технологияҳои анъанавӣ сарфи меҳнат ба 1 сентнер маҳсулот дар соҳибкории хурд 41,1% ва дар соҳибкории миёна 43,2%, арзиши аслии маҳсулот, мутобиқан 23,4 ва 24,2% коҳиш ёфтааст, даромаднокии истеҳсолот бошад – дар аввал он 109,2 ва дар дуюм - 117,39 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба технологияи анъанавӣ боло рафтааст.

Бояд эътироф кард, ки фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хоҷагии қишлоқ асосан бо марҳилаи рушди раванди инноватсионӣ алоқаманд аст. Ин барои муайян кардани манбаъҳои маблағгузори инкишофи инноватсионӣ ва ташаккули механизми дахлдори ташкилии ҷорӣ намудани инноватсиониро аз тарафи истеҳсолкунандаи мол дарбар мегирад.

Ҷадвали 1.

Самаранокии технологияҳои инноватсионӣ дар хоҷагии деҳқонии «Кишоварзони Навгилем»–и ноҳияи Исфара ва кооперативи хоҷагии деҳқонии «Сарҳад» –и ноҳияи Мастчоҳи вилояти Суғд оид ба парвариши зироати помидор дар соли 2022

Нишондиҳанда	«Кишоварзони Навгилем» (соҳибкории хурд)			«Сарҳад» (соҳибкории миёна)		
	Технологияи анъанавӣ	Технологияи инноватсионӣ	Технологияи инноватсионӣ бо % нисбат ба технологияи анъанавӣ	Технологияи анъанавӣ	Технологияи инноватсионӣ	Технологияи ино- ватсионӣ бо % нисбат ба технологияи анъанавӣ
Майдон, га	25,4	13	51,2	38,5	21,1	55,0
Ҳосилнокӣ, сент. га	348,3	612,7	175,9	410,5	790,0	192,4
Ҷамъоварии	884,74	796,53	90,0	106,62	166,69	156,3

умумӣ, тонна						
Харочот ба 1 сент. маҳсулот, сомонӣ	149,8	114,72	76,6	145,5	110,4	75,8
Ҷамъи харочот, ҳаз. сомонӣ	132,53	91,38	68,9	155,13	184,03	118,62
Сарфи меҳнат ба 1 сент. маҳсулот, одам - соат	5,6	3,3	58,9	5,1	2,9	56,8
Нарҳимиёнаи фурӯши 1 сент. маҳсулот, сомонӣ	240	240	100,0	240	240	100,0
Ҷоида аз 1 сент. маҳсулот ё аз 1 га, сомонӣ	90,2	125,28	138,89	94,5	129,6	137,14
Ҷоида аз 1 га маҳсулот, сомонӣ	31416,7	76759,6	2,44м	38792,25	102384,0	2,63м
Дарачаи даромаднокӣ, %	60,2	109,2	181,3	65,0	117,39	180,6

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар заминаи маводҳо ва ҳисоботҳои хоҷагии деҳқонии «Кишоварзони Навгилем»–и ноҳияи Исфара ва кооперативи хоҷагии деҳқонии «Сарҳад»–и ноҳияи Мастҷоҳи вилояти Суғд.

Дар инкишоф додани истеҳсолот, ё табиқ додани навоарӣ бо ташаббуси субъектони фаъолияти соҳибкорӣ то ки ба манфиатҳои тичоратӣ ноил гарданд, ба амал бароварда мешавад.

Бо назардошти мушкилоти рушди фаъолияти инноватсионӣ Наимов Д.М. шартҳои зеринро, ки рушди фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ бозмедоранд, қайд мекунад:

- системаи самаранокӣ ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти инноватсионӣ вучуд надорад;
- бозори маҳсулоти илмию техникӣ дида намешавад;
- хизматрасонии бонкҳои тичоратӣ, сохторҳои иттилоотӣ, сармоягузорӣ ва маркетингӣ, ки ба рушди инноватсионии соҳаи саноат мусоидат мекунанд, суст инкишоф ёфтааст.
- низоми андозбанди комил нест [5, С. 74].

Бо назардошти воқеияти муосир ба андешаи мо нақш ва аҳамияти фаъолгардонии фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ зарур аст [7, С. 129-137]:

- тақмили заминаи меъёрии ҷорӣ инноватсионии хоҷагии қишлоқ, ки манфиатҳои давлат, истеҳсолкунанда ва сармоягузorro ба инобат мегирад, инчунин механизми дастгирии давлатии рушди инноватсионии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ бо назардошти талаботи СУС;
- ташаккули низоми самарабахши маблағгузории асосӣ ва саривақт баргардонидани маблағҳои бучетӣ бо мақсади ба амалия наздик кардани натиҷаи онҳо, пурзӯр намудани масъулияти мақомотҳои дахлдори давлати тавассути назорат аз болои хароҷоти маблағҳои бучетӣ;

- дар вақти омузиши талабот онро бо навоарӣ, омузиши маркетингро бошад бо унсури таркибии ташаккули фармоишҳо барои коркарди таҳқиқоти илмӣ таъмин намояд. Ҳангоми интихоби лоиҳаҳои инноватсионӣ санҷиши амиқ ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои фаъолият ва хатархоро бояд гузаронид;

- таъсис додани системаи муосири иттилоотӣ - машваратӣ ва инфрасохтори фаъолияти инноватсионӣ, ки бояд ташкилотҳои махсусгардонидашуда дар шакли фондҳои инвестиционӣ ва инноватсионии соҳавии ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, итифокҳои технологӣ-илмӣ ва дигар сохторҳо (комплексии-инкубаторҳо, клиринг, муҳандисӣ, марказҳои франчайзинг, паркҳои технологӣ ва ғайра)-ро дарбар гиранд, инчунин ташкилотҳое, ки дар асоси навоарӣ хизматрасониҳои машаваратӣ ва муҳандисӣ ба рушди корхонаҳои хоҷагии қишлоқ таъсир мерасонанд;

- таъсиси механизми самарабахши рушд ба амалигардонии навоарӣ дар истеҳсолот равона гардад;

- ташкили низоми дастгирии давлатии корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд (бо таъмини андозбандии имтиёзнok, грантҳо, субвенсияҳо), ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ барои додани қарзҳо ба корхонаҳои фаъолияти инноватсионӣ равона намоянд;

- ҷорӣ намудани механизми лизингии техника ва технологияҳои инноватсионӣ;

- фаъолияти муассисаҳои илмӣ ва истеҳсолиро дар ҳамкорӣ бо корхонаҳои хоҷагии қишлоқ пурзур намоянд, манфиатҳои муассисаҳои илмӣ, истеҳсолкунандагони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва давлатро ба ҳам мувофиқ кунанд;

- ҳавасманд намудани корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дар маблағгузориҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва ҳамроҳшавӣ ба кластерҳо, ки шакли муосири иттиҳодияи корхонаҳо, ташкилотҳо, мақомоти давлатӣ, муассисаҳои илмӣ дар асоси фаъолияти муштарак дар ҳудуди муайян оид ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири кишоварзӣ;

- барои таъмин ва ҷалб кардани кадрҳои баландихтисос хоҷагии қишлоқ дастгирии давлатӣ лозим аст;

- фаъолгардонии инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот зарур аст;

- дастгирии афзалиятноки рушди илм ва маориф дар хоҷагии қишлоқ таъмин намояд;

- таъмини ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва баланд бардоштани сифати қувваи корӣ;

- барои афзоиши талаботи бозор ба инноватсия дар истеҳсолоти кишоварзи шароит фароҳам оварад;

- мусоидат ба рушди муҳити рақобат, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсия;

- таъмини вазъи муътадили иқтисодии кишвар ҷиҳати ҷалби сармоя ба хоҷагии қишлоқ.

Ҳамин тавр, қайд кардан лозим аст, ки стратегияи рушди инноватсионии корхонаҳои аграрӣ асоси банақшагирии стратегӣ мебошад, ки маҷмӯи чорабиниҳо бо барориши маҳсулоти намуди нав, ҷоринамӯй ва истифодаи технологияҳои нав, инкишофи фуруш, ташкили истеҳсоли алоқамандро ба шакл медарорад. Стратегияи рушди инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ таклиф карда мешавад, ки ҳамчун низоми амалҳои нақшавӣ ва дурнамоӣ, ки ба истифодаи давраи пурраи инноватсионӣ технология барои ноилгардӣ ба мақсадҳои муайян равона карда шудаанд, баррасӣ намоянд. Ҳар кадом стратегияи интиҳоб кардашуда бояд ба шароитҳои тағйирёбанда мутобиқ гардонида шаванд.

Стратегияи нави инноватсиониро бо роҳи такрористеҳсоли сиёсати кӯхнаи рушди пешрафти илмию техникаӣ наметавон ҷорӣ намуд. Вазифаи асосӣ коркард ва татбиқи (тавассути барномаҳо, лоиҳаҳо, стратегияҳо) механизмҳои нави анғезонандаи раванди инноватсионӣ, таъмини тиҷоратикунонӣ ва дархости бозорӣ ба маҳсулоти инноватсионӣ мебошад. Таклиф карда мешавад, ки лоиҳаи инноватсионӣ ҳамчун нақшаи амал, тағйирёбии таркибдихандагони техникаӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии фуруши маҳсулоти инноватсионӣ баррасӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Азимов П.Х., Мирзобеков Х.Д. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2016. №3 (245). –С. 182-189.
2. Ашуров, М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 3(32). – С. 130-137.
3. Масуд Н.М., Мадаминов А.А. Основы формирования малых предприятий в сельском хозяйстве//Кишоварз. 2012. № 1. С. 57.
4. Мусаева З.А. Проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в АПК депрессивного региона // Никсоновские чтения. 2006. №11. –С. 265.
5. Наимов Д.М. Инновационные процессы в аграрном секторе Республики Таджикистан: сущность и проблема развития//Аллея науки. 2019. Т. 2. № 1 (28). С. 74.
6. Шарофов У., Иззатов А., Шарофов П. Сельскому хозяйству инновационный путь развития// Кишоварз. 2015. № 3. С. 96.
7. Шодиев, К. Қ. Мукамалгардонии моҳияти соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ / К. Қ. Шодиев, О. Д. Шеркулов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 2(36). – С. 129-137.

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ХОЧАГИИ ҚИШЛОҚ

Дар мақола самтҳои асосии рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи минтақа фаъол намудани фаъолияти инноватсионӣ бо мақсади татбиқи ҳамаҷонибаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди амалинамои ва инкишоёби ва соҳаи истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада кушода дода шудаанд. Муаллиф муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда хулосабандӣ намуда, собит карда шудааст, ки рушди инноватсионии соҳибкории хурду миёна гузариш ба сатҳи сифатан нав, ки он бо пурзӯр шудани фаъолияти инноватсионии субъектҳои хоҷагидор дар хоҷагии қишлоқ, азнавташқилдиҳии иқтисодиёт дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, истифода бурдани равандҳои пешрафти технологӣ, азхуд кардан ва истехсоли маҳсулоти нави рақобатпазири хоҷагии қишлоқ мебошад. Хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳо оварда шудаанд, ки чунин мебошад: рушди инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ тақлиф карда мешавад, ки ҳамчун низоми амалҳои нақшавӣ ва дурнамоӣ, ки ба истифодаи давраи пурраи инноватсионӣ технологӣ барои ноилгардӣ ба мақсадҳои муайян равона карда шудаанд, лозим мебошад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, инноватсионӣ, минтақа, технология, иқтисодӣ, хоҷагидорӣ, хоҷагии қишлоқ, истехсолӣ, рақобат, рушд, деҳот, хурд, миёна, инвеститсия.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассмотрены основные направления развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве, активизация инновационной деятельности с целью комплексного применения инновационных технологий в процессе внедрения и развития, практического использования полученных результатов. Автором сделаны выводы о различных теоретико-методологических подходах к исследованию рассматриваемого вопроса, доказано, что инновационное развитие малого и среднего предпринимательства представляет собой переход на качественно новый уровень, что обусловлено усилением инновационной активности хозяйствующих субъектов в сельское хозяйство, реорганизация экономики на основе внедрения инновационных технологий, - использование процессов технического прогресса, освоения и производства новой конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции. Даны научные выводы и рекомендации, которые заключаются в следующем: инновационное развитие малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве предлагается как система планирования и перспективных действий, направленных на использование всего инновационно-технологического периода для достижения определенных целей.

Ключевые слова: предпринимательство, инновация, технология, экономика, сельское хозяйство, производство, конкуренция, развития, малое и среднее предпринимательства.

INNOVATION ACTIVITY OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN AGRICULTURE

In the article, the main areas of development of small and medium entrepreneurship in the agriculture of the region, activation of innovative activities for the purpose of comprehensive application of innovative technologies in the process of implementation and development and the field of practical use of the obtained results are revealed. The author concluded various theoretical and methodological approaches to the study of the issue under consideration and proved that the innovative development of small and medium entrepreneurship is a transition to a qualitatively new level, which is due to the strengthening of the innovative activity of economic entities in agriculture, the reorganization of the economy based on the introduction of innovative technologies. , is the use of processes of technological progress, assimilation and production of new competitive agricultural products. Scientific conclusions and recommendations are given, which is as follows: innovative development of small and medium-sized entrepreneurship in agriculture is proposed as a system of planning and perspective actions aimed at using the full innovative and technological period to achieve certain goals.

Key words: entrepreneurship, innovation, region, technology, economy, economy, agriculture, production, competition, development, rural, small, medium, investment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шодиев Кӯҳзод Курбонбоевич - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор. **Суроға:** 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. **Телефон:** +992 935 57 63 60. **Почтаи электронӣ:** kuhzod-8686@mail.ru.

Урунбоев Абдумухтор - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор. **Суроға:** 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. **Телефон:** +992 988217644.

Сведения об авторе: Шодиев Кухзод Курбонбаевич – Таджикского государственного финансово-экономического университета, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономического анализа и статистики. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. **Телефон:** +992 935 57 63 60. **Электронная почта:** kuhzod-8686@mail.ru.

Урунбоев Абдумухтор – Таджикского государственного финансово-экономического университета, кандидат экономических наук, доцент кафедрой экономического анализа и статистики. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. **Телефон:** +992 988217644.

Information about the author: Shodiev Kuhzod Kurbonbayevich - Tajik State Financial and Economic University, candidate of economic sciences, associate professor, head of the department of economic analysis and statistics, **Address:** Nahimov street 64/14, 734067, Dushanbe. **Phone:** +992 935 57 63 60. **E-mail:** kuhzod-8686@mail.ru.

Urunboev Abdumukhtar - Tajik State Financial and Economic University, candidate of economic sciences, associate professor department of economic analysis and statistics, **Address:** Nahimov street 64/14, 734067, Dushanbe. **Phone:** +992 988217644.

РАҚАМИКУНОНӢ ҲАМЧУН РАВАНДИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНА

*Юсупов Ш.Н. –н.и.у., дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар
иқтисодиёти ДМТ*

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамисозии иқтисодиёт васеъшавии корхонаҳои мавҷуда, таъсиси бахшҳои нави истеҳсолӣ, афзоиши шумораи соҳибкорӣ бо ташкили ҷойҳои нави корӣ таъсир мерасонанд. Шумораи корхонаҳо ва ташкилотҳои дар иқтисодиёти мамлакат фаъолияткунанда сол ба сол меафзояд. Дар шароити муосири иҷтимоӣ иқтисодӣ муҳимтарин хусусияти фаъолияти ҳар як корхона, ки дар як вақт ҳолати онро нисбат ба талаботи муҳити беруна ва дохилӣ инъикос менамояд ва барои баҳодихии кори он истифода мешавад, ин иқтидори кадрӣ корхона мебошад.

Зери мафҳуми «иқтидори кадрӣ»-и корхона, аввал бояд муайян кард, ки «кадр» ва «иқтидор» чист.

Кадрҳо гуруҳи кормандони корхона мебошанд, ки дорои сатҳи муайяни таҳсилоти касбӣ, тахассус ва таҷриба, қобилияти ҷисмонӣ ва зехнӣ барои иҷрои самараноки уҳдадорихии меҳнатӣ аз рӯйи ихтисосҳои дар воҳидҳои кории корхона муайянгардида заруранд иборат мебошад.

Потенциал (аз латинии "potentia") маънои қобилиятҳои пинҳониро дорад, ки барои расидан ба ҳадафи стратегӣ афзоиш ё инкишоф додан мумкин аст.

Дар шароити рақамисозии иқтисодиёт Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дурнамои дарозмуддат гузариш ба иқтисоди рақамӣ ба нақша гирифта шудааст ва афзолияти асосии давлат таъмини кадрҳои зарурӣ дар соҳаи технологияҳои рақамӣ бо сифати баланд мебошад. Дар раванди рақамисозии иқтисодиёт тавассути беҳтар кардани сифати таълим ба пастгардонии маҳдудиятҳои кувваи кории дар технологияи рақамӣ истифодашаванда мусофидат менамояд. Муҳимтарин хусусияти фаъолияти корхона, ки ҳамзамон ҳолати онро нисбат ба талаботи муҳити беруна ва дохилӣ инъикос намуда, барои баҳодихии кори он истифода мешавад, ин иқтидори кадрӣ корхона мебошад [1,с.12].

Иқтидори кадрӣ сарвати асосии корхонаро ташкил медиҳад, ки ташаккули он дар идоракунии корхонаҳо нақши асосиро мебозад. Тарбияи кадрҳо бошад яке аз вазифаҳои муҳимтарини роҳбари кордон мебошад. Муваффақияти ин раванд бевосита рақобатпазирии корхона ва самараи иқтисодии сармоягузорӣ дар фаъолияти онро муайян мекунад. Яъне мафҳуми «Иқтидори кадрӣ» дар самти истифодаи захираҳои иҷтимоӣ иқтисодии кормандони корхона истифода мешавад. Афзоиши иқтидори кадрӣ корхона дарёфти воситаҳо ва усулҳоеро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо ин иқтидор то ҳадди имкон истифода мешавад [2,с.7-8].

Баландбардории сифати иқтидори кадрӣ бошад, яке аз вазифаҳои муҳимтарини корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Рақобатпазирии корхонаҳо ва

самараи иқтисодии сармоягузори дар фаъолияти он бевосита аз муваффақияти ин раванд вобаста аст. Яъне идоракунии иқтидори кадрӣ дар самти истифодаи захираҳои иҷтимоӣ иқтисодии кормандони корхона истифода мешавад [3,с.9].

Қайд намудан зарур аст, ки дар ҷаҳони муосир қариб ягон раванд бе технологияи иттилоотӣ анҷом намеёбад ва ҳама корхонаҳо қабул кардаанд, ки рақамикунонии равандҳои корӣ боиси самараноктар ва оқилона истифода шудани вақт дар баландбардории сифати иқтидори кадрӣ дар корхона мегардад. Дар шароити гузариш ба роҳи инноватсионии рушд шартҳои зарурии афзоиши рақобатпазирии ҳар як мамлакат ин иқтидори кадрӣ он мебошад. Аз ин лиҳоз, иқтидори кадрӣ ҳамчун як қисми фаъоли қувваи корӣ, дорои донишу малакаҳои дар раванди иқтисоди рақамӣ гирифташуда ва барои амалӣ намудани фаъолияти касбӣ дар заминаи навсозии иқтисодиёт нақши асосиро мебозад [4,с.10].

Яке аз самтҳои асосии баландбардории сифати иқтидори кадрӣ дар шароити ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ, ин такмил додани низомии идоракунии кадрҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, принципҳо ва усулҳои, ки барои баҳодиҳии иқтидори кадрӣ истифода мешаванд, бояд иҷроии амалҳои зеринро таъмин карда тавонанд:

- Афзоиши иқтидори истеҳсоли дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ;

- Баланд бардоштани рақобатпазирии кадрҳо;

- Коркарди пешниҳодот дар самти рушди иқтидори истеҳсолии корхона;

- Ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоот барои сифати иқтидори кадрӣ дар шароити ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ.

Рушд ва табдил додани иқтидори кадрӣ кишвар дар шароити рақамисозии иқтисод яке аз масъалаҳои муҳими рӯзнома мебошад. Иқтисоди рақамӣ як шартҳои табиӣ рушди иқтисоди ватанӣ мебошад, аз ин рӯ, масъалаи табдил додани иқтидори кадрӣ дар сатҳи давлатӣ аҳамияти калон пайдо мекунад. Ин дигаргуниҳо ибтидо ва сабаби ислохот дар бозори меҳнат мебошанд. Аз ин бармеояд, ки рақамисозии иқтисодиро метавон ҳамчун имконияти истифодаи технологияҳои рақамӣ аз ҷониби ҳамаи иштирокчиёни системаи иқтисодӣ бо мақсади табдил додани захираҳои инсонӣ баррасӣ кард [5,с.150].

Гузариш ба шаклҳои нави бозор ва усулҳои идоракунӣ вазъиятро дар соҳаи идоракунии ҷузъи кадрӣ тамоми имкониятҳои мавҷудаи корхона ба кулӣ тағйир медиҳад, зеро бозор корхонаро ба муносибатҳои нав бо мақомоти давлатӣ, шарикони истеҳсоли ва муҳолифон мегузорад. Муносибат ба иқтидори кадрӣ корхонаҳо низ тағйир меёбад, зеро ҷаҳонишавӣ низ самти иҷтимоӣ иқтисодӣ дорад. Кормандоне, ки омодаанд пайваста худро такмил диҳанд, метавонанд ба тағйирот дар ҷаҳони зудтағйирёбандаи имрӯза дар шароити бозор мутобиқ шаванд. Ин

омил мунтазам ба такмил додани сиёсат оид ба кадрҳо дар корхонаҳо мусоидат мекунад. Ва дараҷаи баланди иқтидори кадрҳо дар соҳаи дониши касбӣ, қобилият, маҳорати кордонӣ ва ҳавасмандгардонии меҳнат командони корхонаро пурсамар мегардонад. Вазифаҳои стратегии рушди захираҳои инсонӣ бояд ба стратегияи корхона мувофиқат кунанд, ки дар он нақши асосӣ ба рушди шахсии кормандон дода мешавад [6,с.75].

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва рақамикунонии корхонаҳо бо масъалаи зарурати самараноктар кор кардан бо назардошти тамоюлҳои муосири бозори меҳнат ва азхудкунии шакли нави ташаккули иқтисодӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Дар натиҷа, нақши ҳар як коргар аз ҷиҳати маҳсулоти ниҳии арзишманд дар дохили корхона меафзояд. Дар натиҷа яке аз проблемаҳои асосии ташкилотҳои шаклҳои гуногуни моликият омӯзиши тартиби самараноки идоракунии захираҳои иқтидори кадрӣ инсонӣ мебошад, ки ба фаъл шудани омили инсонӣ кафолат медиҳад.

Рақамикунонии корхонаҳо ҳолати кунунии захираҳои инсониро тағир дода, ба пайдоиши равишҳои комилан дигар барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи он дар соҳаи дониш сармоягузори табдил меёбад, аммо он инчунин маҳсулот ва хизматрасониҳо, сохторҳо ва стратегияҳоро дар сатҳи амиқ тағир медиҳад. Моделҳои нави рушди захираҳои инсонӣ, ки ба талаботи қоидаҳои тичорат дар шароити инқилоби рақамӣ ҷавобгӯ мебошанд, бояд маҳсулноӣ, навоварӣ, чандирӣ ва мутобиқшавиро таъмин кунанд. Ва асоси ин гуна гузариш дигаргунсозии захираҳои инсонист.

Бо истифода аз зеҳни сунӣ роботикунӣ, автоматикунӣ раванди идоракунии корхонаҳо ва истифодаи таъминоти барномавии васеъ оиди иқтидори кадрӣ корхонаҳо васеъ паҳн шудааст. Ба гуфтаи мутахассисон, бо мурури замон баъзе касбҳо аз байн мераванд. Ин касбҳо аллакай бо зеҳни сунӣ фаълоне иваз карда мешаванд. Интеллекти сунӣ метавонад кори таҳлилгаронро иваз кунад, дар интиҳоби кадрҳо ширкат варзад ва дар истехсолот амалиёти оддиро мураккаби миёнаро иҷро кунад. Маҳз ҷорӣ намудани зеҳни сунӣ нишон хоҳад дод, ки иқтидори кадрӣ то чӣ андоза муҳим ва беназир мебошанд. Аз ин рӯ, табдилдиҳии рақамӣ шахсро аз занҷири “технологӣ” хориҷ намекунад, балки зарурати инкишоф ва омӯзиши доимии ўро боз ҳам шадидтар ва заруртар мекунад. Иқтисоди рақамӣ як падидаи беназирест, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат аз ҳисоби технология тамоми заминаҳоро фароҳам меорад.

Дар ҷаҳони муосир масъалаи рақамикунӣ ва афзоиши устувори иқтисодии ҳосилнокии меҳнат масъалаи хеле мубрам ба шумор меравад. Дараҷаи маҳсули ҳосилнокии меҳнат дар ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ дар нишондиҳандаҳои умумии системаи давлатии истехсолӣ-хоҷагӣ зоҳир мегардад, зеро иқтидори кадрӣ корхона меъёри самаранокии истифодаи захираҳои меҳнат ва такрористехсолкунии ҷамъиятӣ мебошад. Дар шароити гузариш ба тартиби нави технологӣ, фаълсозӣ ва татбиқи инноватсияҳо, нақш ва аҳамияти иқтидори кадрӣ корхона муҳим маҳсуб меёбад, зеро ба сатҳи он самаранокии татбиқи рақамӣ ва ниҳой таъсир

мерасонад технологияҳо ва идоракунии системаҳои иқтисодӣ дар зери таъсири шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ таъмин мегардад.

Рушди иқтисодии муосир бо гузариш ба иқтисодиёти рақамии ба истилоҳ «нав» муайян карда мешавад, ки ба таҷрибаи беназири инсонӣ ва истифодаи нерӯи беназири меҳнатӣ нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, идоракунии самаранок ва рушди иқтисодии кадрӣ имрӯз вазифаи аввалиндараҷаи сохторҳои корхонаҳои саноатӣ гардидааст. Аммо аксари корхонаҳои муосир аз сабаби идоракунии бесамари меҳнат, инчунин истифодаи усулҳо ва абзорҳои баҳодихии кӯҳна, ки бо сабабҳои объективӣ истифода дар иқтисодиёти рақамӣ ва муҳити доимо тағйирёбандаи беруна номувофиқанд, имкони кормандони худро пурра арзёбӣ карда наметавонанд.

Дар сатҳи макро нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат на танҳо сармоягузории сармояи инсониро ба самаранокии хизматрасониҳои давлатӣ, сифати зиндагии аҳоли, рақобатпазирии соҳа ва суръати рушди саноат тавсиф мекунад, балки нишондиҳандаи қабули қарорҳои техникӣ, технологӣ ва идоракунӣ. Дуруст истифода бурдани омилҳои афзоиши ҳосилнокии меҳнат ба тараққиёти мутаносиби иқтисодиёти давлат ва ҳудудҳои он таъсири бевоситаи мусбат мерасонад.

Дар сатҳи микро нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат нишондиҳандаи асосии ғайрифаъолияти ҳаётии корхонаи саноатӣ мебошад, зеро он самаранокӣ ва самаранокии сарфи меҳнат, сатҳи музди меҳнат ва андозаи хароҷоти истеҳсолиро тавсиф мекунад.

Бояд гуфт, ки омӯзиши иқтисодии кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ, усулҳои баҳодихии он ва ҷустуҷӯи воситаҳои нави системавии андозагирӣ ва пешгӯии ин нишондиҳанда аҳамияти худро дар ҷаҳони муосир тамома накардааст. Маҳсулнокии самаранокӣ меҳнат ба рушди ҷомеа ва рақамикунонии иқтисодиёт бевосита алоқаманд аст.

Дар робита ба гуфтаҳои боло, метавон хулоса намуд, ки дар натиҷаи баҳодихии самаранокии истифодабарии иқтисодии кадрӣ ва таҳлили муаммоҳои шӯғл инчунин, мукамал гардонидани механизмҳои амалинамоии бозори меҳнат ва идоракунии иқтисодии кадрӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ, амалӣ намудани тадбирҳои зерин метавонад ба ҳалли мушкилоти соҳа дар давраи гузариш ба иқтисоди рақамӣ мусоидат намоянд:

1.Таҳлили мавҷуда ё таҳияи концепсияҳои нави рақамикунонии корхонаҳо дар самти афзалиятноки интихобшуда.

2.Баланд бардоштани самаранокӣ аз ҳисоби рушди иқтисодии кадрӣ дар соҳа аз ҳисоби истифодаи оқилонаи захираҳои мавҷудаи дохилӣ, аз ҷумла, ташкили меҳнат, қобилияти меҳнатӣ, маҳорат ва малака.

3.Ташаккули инфрасохтори муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар корхонаҳо.

4.Баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии иқтисодии меҳнатӣ аз ҳисоби бозомӯзии кадрҳо ва ҷалби кадрҳои нав дар соҳа.

5.Баланд бардоштани обрӯю нуфузи корхона дар назди кормандон дар асоси нишондиҳандаҳои молиявии он.

6.Таҳияи маҳсулоти муосири ТИК ва иттилоотӣ барои эҳтиёҷоти системаи идоракунии давлатӣ, тандурустӣ, системаи ҳифзи иҷтимоӣ, тичорати электронӣ ва дигар соҳаҳои фаъолияти давлат ва ҷомеа.

7.Баланд бардоштани маҳсулнокии даромаднокии корхонаҳо вобаста ба амалисозии раванди рақамикунонии фаъолият.

АДАБИЁТ

1. Ашурова Т.А., Бадалов М.Т. Идоракунии тағйирот дар ташаккул ва рушди мутахассисони касбӣ барои кадрҳои иқтисодиёти рақамӣ Захираи электронӣ: (Вақти даромад 22.01.2020). саҳ 12.

2. Безденежных Т.И. Занятость, рынок труда и конкурентоспособность рабочей силы: концепция, формы и методы управления на региональном уровне: автореф. дис. ... д-р экон. наук: 08.00.05. СПб, 2005. - С. 7-8.

3. Гасанов Г.А., Гасанов Т.А. Цифровая экономика как новое направление экономической теории. Электронный ресурс: (Дата обращения: 12.02.2020).- Саҳ 9.

4. Қайюмова Ш.Т. Тоҷикистон иқтисодиёташро рақамӣ мегардонад. Душанбе АМИТ «Ховар» 2020.- Саҳ 10.

5. Рустамов Р.У. Механизми истифодаи иқтисодии меҳнатии аҳоли дар бозори меҳнат.- автор.дисс.-Душанбе, 2020.- Саҳ.155.

6. Юсупов Ш.Н. Баландбардории сифати иқтисодии кадрӣ дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ. Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2021. - № 7. - С.75-82.

РАҚАМИКУНОНӢ ҲАМЧУН РАВАНДИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНА

Дар мақола шароити рушду инкишофи рақамикунонӣ дар заминаи комёбиҳои илмӣ-техникӣ баррасӣ гардидаанд, ки имрӯз кулли соҳаҳои фаъолияти инсонро фаро гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии шуғл дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ асоснок карда шуда, дар оянда модернизатсияи механизми рақобатпазирӣ қувваи корӣ ва бозори меҳнат бо назардошти рушди технологияҳои рақамӣ ва татбиқи онҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, танзими давлатӣ, шуғли самаранок, механизми ҳамкорӣ байни бозори меҳнат ва низоми таъркунии кадрҳо, қувваи корӣ, меҳнат, рақобатпазирӣ қувваи корӣ, сифати қувваи корӣ, шуғл.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ПРОЦЕСС ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ КАДРОВЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассматриваются условия развития цифровизации на основе научно-технических достижений, которые сегодня охватывают все сферы человеческой деятельности. Автор отмечает, что обосновываются приоритетные направления государственной политики занятости в условиях перехода к цифровой экономике, предлагается модернизация механизма конкурентоспособности рабочей силы и рынка труда в перспективе с учетом развития цифровых технологий и их внедрение в отраслях экономики Таджикистана.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, информационно-коммуникационные технологии, государственное регулирование, продуктивная занятость, механизм взаимодействия рынка труда и системы подготовки кадров, рабочая сила, труд, конкурентоспособность рабочей силы, качество рабочей силы, занятость.

DIGITIZATION AS A PROCESS OF INCREASING EFFICIENCY HUMAN RESOURCE POTENTIAL OF THE ENTERPRISE

The article discusses the conditions for the development of digitalization based on scientific and technological achievements, which today cover all spheres of human activity. The author notes that the priority directions of the state employment policy in the context of the transition to the digital economy are substantiated, it is proposed to modernize the mechanism of labor force competitiveness and the labor market in the future, taking into account the development of digital technologies and their implementation in the sectors of the Tajik economy.

Keywords: digital economy, digitalization, information and communication technologies, government regulation, productive employment, the mechanism of interaction between the labor market and the training system, labor force, labor, labor force competitiveness, labor force quality, employment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупов Шодмон Насурович- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918123940. **Почтаи электронӣ:** shodmon26101982@mail.ru

Сведения об авторе: Юсупов Шодмон Насурович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры информационных систем в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918123940. **Электронная почта:** shodmon26101982@mail.ru

Information about the author: Yusupov Shodmon Nasurovich - Tajik National University, Candidate of Economic Sciences Associate Professor of the Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918123940. **E-mail:** shodmon26101982@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ САМОРЕГУЛИРУЕМЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СФЕРЕ ЖИЛИЩНО- КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ ТАДЖИКИСТАНА

*Абдуева С.З. – к.э.н., старший преподаватель кафедры государственное и
местное управление ТНУ*

*Мирзозода И.Ф. – магистрант кафедры государственное и местное
управление ТНУ*

Многие саморегулируемые организации относятся к числу средних, немногие ощутят назначенные трудности, внося взносы в компенсационный фонд. Исходя из этого, нужны конкретные критерии, по которым саморегулирующие организации смогут отнести к той или иной категории, а также в зависимости от их категории устанавливается размер взноса в компенсационный фонд.

Исследование позволяет сделать вывод о необходимости дифференциации размера взносов в компенсационный фонд, но и в зависимости от степени риска, которые появляются при включении предпринимательских структур в саморегулируемые организации. Если крупная предпринимательская структура не соответствует критериям среднеотраслевого уровня, то включение ее в саморегулируемые организации - это большой риск. Поэтому необходимо увеличить размер взноса в компенсационный фонд.

В условиях рыночной экономики функционирования сферы жилищно-коммунальных услуг в Республике Таджикистан повышается своевременность создания и внедрения инновационных форм управления, обеспечивающих результативность деятельности данной сферы услуг, уменьшение себестоимости услуг, а также рост уровня качества услуг.

Этот инновационный управленческий подход позволит провести качественный анализ саморегулируемых организаций в целях отнесения их к разным категориям, чтобы определить сумму взноса в компенсационный фонд.

Особое внимание необходимо уделить на процессный подход к управлению, потому что при определении бизнес-процесса, вся работа саморегулируемых организаций делится на под процессы, где назначаются ответственные за каждого из них. Все бизнес-процессы традиционно делятся на четыре группы:

1. основные бизнес-процессы;
2. обеспечивающие бизнес-процессы;

3. бизнес-процессы управления;

4. бизнес-процессы развития.

Также следует отметить, что связь стратегического плана и бизнес-процессов, которая происходит в саморегулируемых организациях, определяется использованием системы сбалансированных показателей, которые выявляют критические точки, влияющие на развитие предпринимательских структур.

Эти перспективы соответствуют производственным, финансовым и другим саморегулируемым организациям, которые из своей работы хотят получить только коммерческую выгоду. Однако для ассоциаций саморегулируемых организаций в эти перспективы нужно внести корректировки, с учетом коммерческого характера их деятельности.

Основной целью создания саморегулируемых организаций (СРО) в современных условиях можно назвать повышение их конкурентоспособности. При этом, деятельность саморегулируемых организаций основывается на соблюдении следующих принципов: репутация саморегулируемых организаций занимает важное место и представляет собой результат положительного их функционирования, который основывается на компетентности, играет особую роль и создает предпосылки к ее формированию и оценке.

Мировой опыт подтверждает, что эффективной формой планирования развития системы гражданско-правовых отношений, установления норм, правил и стандартов в различных сферах деятельности является создание саморегулируемых организаций. В Республике Таджикистан они формируются в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О защите и государственной поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан, (закон Республики Таджикистан от 18.03.15 г., № 1194)», Законом Республики Таджикистан «О содержании многоквартирных домов и товариществах собственников жилья» от 5 августа 2009 года № 542 и другими государственными законами».[3, 4]

Изучив экономическую литературу, было установлено, что саморегулирование - это самостоятельная инициативная деятельность, которая реализуется субъектами предпринимательской и профессиональной деятельности, где необходимы разработка и установление стандартов и правил, отвечающих предпринимательской или профессиональной деятельности, а также контроль за соблюдением их требований в имеющихся условиях функционирования и развития субъектов рыночной системы. [2, 168]

Мы считаем, что нужно разработать новые организационно-экономические формы развития саморегулируемых организаций в сфере услуг. Авторы работ отметили, что для этого необходим организационно-экономический механизм (ОЭМ) государственно-частного партнерства. [6, 265].

Государство и бизнес имеют совместную связь и положительно влияют на общество, а также государственно-частное партнерство (ГЧП)

проявляет взаимоотношения во внешнеэкономической сфере деятельности сферы жилищно-коммунальных услуг.

«...В.Г. Вернадский в своей работе трактовал, что: «ГЧП юридически закреплённая форма взаимодействия между государством и частным сектором, а также услуг, оказываемых госорганами и предприятиями для реализации проектов в масштабном спектре видов экономической деятельности». «В своём определении автор акцентируется на государстве, потому что оно является основным субъектом этого взаимодействия и в дословном переводе с английского «Public Private Partnership» - «государственно-частное партнерство». [2, 78]

«...Правительством Республики Таджикистан принят Закон Республики Таджикистан от 28 декабря 2012 года №907 «О государственно-частном партнерстве», определяющий правовые, экономические и организационные основы ГЧП, последовательность реализации проектов ГЧП в сфере инфраструктуры и социальных услуг и защищающие интересы государства и частного сектора». [5.]

Государственно-частное партнерство - это механизм, приносящий позитивный эффект партнёрства в сфере ЖКУ.

Государственно-частное партнерство - это сотрудничество региональных корпораций с государственными предприятиями, учреждениями, направленное на достижение общих экономических целей, на решение актуальных социально-экономических задач.

Многие авторы работ считают, что деятельность саморегулирующих организаций - это институциональный и организационный альянс между государством и бизнесом в целях реализации проектов и программ от НИОКР для сферы услуг и ее сегментов. [7, 65].

По нашему мнению, «...саморегулирование предпринимательских структур в управлении развитием сферы услуг и жилищно-коммунальных услуг, это неотъемлемая часть единой экономической системы, которая является совокупностью экономических отношений между государством (местные органы государственной власти), частные организации (бизнес), а также некоммерческие организации (общество), играющие роль экспертов и руководителей». [8, 141].

Для обеспечения результативного управления развитием сферы ЖКУ необходима взаимосвязь действий организаций госсектора, саморегулирующих организаций и общества.

Мы считаем, что «... саморегулирующие организации-это не простое сложение ресурсов и участников, а то, что партнерство имеет собственные цели, решает свои конкретные задачи, а также имеет разнообразные мотивации». [8, 146].

Особенно важным считаем разработку концепции становления и развития СРО в ЖКХ в условиях многоквартирных домов.

Для перехода к саморегулированию в сфере управления многоквартирными домами необходимо создать механизм для эффективного регулирования этой работы.

Считаем, что при эффективном формировании системы СРО в ЖКХ, где объединены управляющие организации, обеспечивается совместное регулирование этой сферы экономики государством и надлежащим профессиональным сообществом. [8, 265].

Принятые СРО для своих членов необходимые правила и стандарты, результативно решают определенные задачи содержания управления в сфере ЖКХ, а также совместные действия управляющих организаций с собственниками квартир, ресурс снабжающими организациями, местными органами государственной власти и местного самоуправления.

Мы предлагаем следующие направления улучшения деятельности саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг:

- совершенствовать нормативно-правовую базу;
- разработать механизм в финансово-кредитных отношениях для саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг;
- усовершенствовать налоговую систему для работы СРО, с целью стимулирования их деятельности в сфере ЖКУ;
- улучшить доступ к информационно-коммуникационным ресурсам для СРО в сфере ЖКУ;
- обучить и переподготовить высококвалифицированные кадры для организации и управления СРО сферы ЖКУ;
- создать условия для прозрачной конкуренции в деятельности СРО в сфере ЖКУ;
- усовершенствовать структуру сервиса в СРО на всех уровнях для обеспечения высококачественного обслуживания населения;
- внедрить инновационное техническое оснащение СРО сферы ЖКУ и увеличить виды услуг.

В целом, внедрение предложенной концепции способствует повышению управляемости ЖКС и эффективности работы организаций, обеспечению реализации концепции государственно-частное партнерство в этой сфере, формированию института гражданского общества как саморегулируемых организаций, управляющих многоквартирными домами в городах республики.

Таким образом, предлагаемая модель саморегулируемых организаций считается ключевым условием реализации национального проекта доступного и комфортного жилья гражданам, ускоренного формирования современного рынка жилищно-коммунальных услуг, отвечающим требованиям Всемирной торговой организации и международным стандартам в контексте Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вернадский В.Г. Государственно-частное партнёрство: теория и практика/ В.Г.Вернадский: ГУ ВШЭ 2010. - с.12 [электронный ресурс]. www/hse.ru/news/17990346.

2. Иванова Ю.В. Регулирование системы управления жилищно-коммунальным комплексом мегаполиса: монография. –СПб: ГАСУ, 2007.–168с.

3. Закон Республики Таджикистан «О защите и государственной поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан, (закон Республики Таджикистан от 18.03.15 г., № 1194)».

4. Закон Республики Таджикистан «О содержании многоквартирных домов и товариществах собственников жилья» от 5 августа 2009 года № 542.

5. Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» - Душанбе, от 28 декабря 2012 года № 907.

6. Комилов С.Дж. Вопросы развития сферы жилищно-коммунального хозяйства на основе государственно-частного партнёрства / С.Дж. Комилов, Джураева С.С. // Таджикистан и современный мир: актуальный проблемы развития инновационной экономики. Материалы шестой международной конференции 20-21 июня 2018г. ТГУК. Душанбе, 2018- С. 265-268.

7. Кирсанов С.А. Проблемы и перспективы саморегулируемых организаций в сфере ЖКХ / С.А. Кирсанов // ЖКХ: журнал руководителя и главного бухгалтера. – 2012. - №2..

8. Комилов С. Дж ., Абдуева С.З.,Раджабов Р.К. Основы развития саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг// Монография. -Душанбе: типография ТНУ.,2023.-180с .

ОСНОВНЫЕ ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ САМОРЕГУЛИРУЕМЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СФЕРЕ ЖИЛИЩНО- КОММУНАЛЬНЫХ УСЛУГ ТАДЖИКИСТАНА.

В статье рассматриваются основные пути развития жилищно-коммунальной сферы в процессе инновационных преобразований в Республике Таджикистане. Также автором уточнены направления улучшения и совершенствования деятельности саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг в процессе инновационных преобразований в Таджикистане.

Ключевые слова: предпринимательство, государственно-частное партнерство, жилищно-коммунальная сфера, сфера услуг, саморегулируемые организации и предпринимательские структуры.

РОҲҶОИ АСОСИИ БЕҲТАРКУНИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲТОРҶОИ ХУДТАНЗИМКУНӢ ДАР СОҶАИ ХИЗМАТРАСОНӢИ КОММУНАЛӢ- МАНЗИЛИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола роҳҳои асосии инкишофи соҳаи коммуналӣ- манзилӣ дар раванди ташаккулёбии инноватсионӣ дар Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Инчунин самтҳои беҳтаркунӣ ва тақмили инкишофи сохторҳои худтанзимкунӣ дар соҳаи коммуналӣ- манзилӣ дар раванди ташаккулёбии инноватсионӣ дар Тоҷикистон асоснок шудааст.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, баҳши шарикӣ давлатӣ хусусӣ, баҳши манзилӣ–коммуналӣ, соҳаи хизматрасонӣ, ташкилотҳои худтанзимшаванда ва сохторҳои соҳибкорӣ.

THE MAIN WAYS TO IMPROVE THE ACTIVITIES OF SELF-REGULATORY ORGANIZATIONS IN THE FIELD OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES IN TAJIKISTAN.

The article discusses the main ways of development of the housing and communal services sector in the process of innovative transformations in the Republic of Tajikistan. The author also clarified the directions for improving and improving the activities of self-regulatory organizations in the field of housing and communal services in the process of innovative transformations in Tajikistan.

Key words: entrepreneurship, public-private partnership, housing and communal services, service sector, self-regulatory organizations and business structures.

Сведения об авторах: Абдуева Сурайё Зиёевна – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 93 585 99 99.

Мирзозода Исфандиёр Фариддун - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 93 741 77 77.

Маълумот дар бораи муаллифон: Абдуева Сурайё Зиёевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 93 585 99 99.

Мирзозода Исфандиёр Фариддун – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 93 741 77 77.

Information about the authors: Abdueva Surayyo Ziyoevna – Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, associate professor, department of state and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 93 585 99 99.

Mirzozoda Isfandiyor Faridun – Tajik National University, master's student department of state and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 93 741 77 77.

ТАШКИЛ ВА ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МОҲИЯТ ВА МАҲСУСИЯТҲОИ ОН

Авзалов Ҳ.А. – муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва рушди оила аз ҷумлаи масъалаҳои калидии идоракунии давлатӣ ба ҳисоб рафта, дилхоҳ давлат кӯшиш бар он мекунад, ки ислоҳотро роҷеъ ба беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли аз оила шуруъ намояд. Оила ҳамчун объекти идоракунии ва институти махсуси иҷтимоӣ дорои афзалиятҳои зиёде мебошад, ки дар таҷрибаи бар онҳо (хунарамандӣ, робитаи дӯстона, эътимод ба ҳамдигар, мавҷудияти мақсад (орзу), хайрхоҳӣ ва некбинӣ нисбати тағдири ҳамдигарӣ ва ғ.)

таъмини рушди устувори иқтисодиёт имконпазир аст. Вобаста ба ин бо мақсади истифодаи иқтидори моддию маънавии оила ташкил ва рушди соҳибкории оилавӣ тавсия дода мешавад. Ташкил ва идоракунии оқилонаи фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси истифодаи имкониятҳои дар муҳити оила мавҷудбуда, имконияти на танҳо истифодаи арзишҳоро таъмин менамояд, балки босиси ташаккули минбаъдаи онҳо заминаи мусоид фароҳам месозад.

Бо таваҷҷӯҳ ба муҳимияти масъалаи ташкили фаъолияти соҳибкории оилавӣ дар сохтори хоҷагидорӣ ҷаҳон, ки дар таҷриба ва пажӯҳиши коршиносони зиёд қайд шудааст, маълум мегардад, ки яке аз шаклҳои фаъолияти сердаромад ва таъриҳӣ ба ҳисоб меравад[5].

Лозим ба ёдоварист, ки айни замон аз миқдори умумии ширкатҳои амалкунандаи бисёр давлатҳои ҷаҳон, зиёда аз 70% онҳоро корхонаҳои оилавӣ ташкил медиҳанд, ки дар рушди иқтисодиёти давлат ва зиёдшавии ҷойҳои корӣ нақши калидиро иҷро мекунанд. Дар Испания тақрибан 75% ширкатҳо дар пояи арзишҳои оилавӣ созмон додашудаанд, ки саҳми онҳо дар истеҳсоли маҷмуи дохилии давлат 65%-ро ташкил медиҳад. Ҳолати комилан ба ин монанд дар Америкаи Лотинӣ во хурда мешавад, ки саҳми ширкатҳои оилавӣ дар сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 60% - ро ташкил медиҳад. Тибқи мушоҳидаҳо маълум мегардад, ки корхонаҳои оилавӣ метавонанд дар дилхоҳ бахшҳои фаъолияти хоҷагидорӣ бо масоҳати фарогирии фаъолият хурд, миёна ва бузург ташаккул ёбанд. Ба қатори ширкатҳои собиқадор ва бонуфузи оилавии ҷаҳон инҳо мисол шуда метавонанд: ширкатҳои оилавии бонуфузи Италия: Salvatore Ferragamo, Benetton ва Fiat Group; ширкатҳои оилавии бонуфузи Франция: L' Oreal, Carrefour Group, LVMH ва Michelin; ширкатҳои оилавии бонуфузи Кареяи Ҷанубӣ: Samsung, Hyundai Motor и LG Group, ширкатҳои оилавии бонуфузи Олмон: BMW ва Siemens; ширкатҳои оилавии бонуфузи Ҷопон: Kikkoman ва ItoYokado; ширкатҳои оилавии бонуфузи ИМА: Ford Motors Co ва Wal-Mart Stores.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва заминаҳои мусоди ташкили соҳибкории оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимияти масъали мавриди таҳқиқро асоснок мекунанд.

Лозим ба ёдоварист, ки масъалаи ташкил, рушд ва идоракунии соҳибкории оилавӣ таваҷҷӯҳи олимон ва коршиносони зиёди дохилӣ ва хориҷро ҷалб намудааст. Дар робита ба масъалаи мазкур андешаҳои зиёди илмӣ вучуд доранд, ки арзёбии онҳо назария ва методологияи масъалаи таҳқиқшавандаро муайян мекунад.

А.Н. Левушкин зикр менамояд, ки соҳибкории оилавию дар шакли умумӣ метавон ҳамчун падидаи мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дар ҷанбаҳои зерин баррасӣ кард:

- 1) категорияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;
- 2) усул ва шакли ташкили тижорати оилавӣ;
- 3) институти ҳуқуқӣ дар низоми ҳуқуқи соҳибкорӣ;
- 4) намуди рафтори иқтисодии воҳиди иҷтимоӣ – оила;

5) шакли ҳуқуқии амалигардонии иқтисодии соҳибкории оила, ки дар робитаҳои ҳуқуқии оилавӣ ташкил карда шудааст.. Соҳибкории оилавӣ ҳамчун як намуди фаъолияти иқтисодӣ, объекти танзими ҳуқуқӣ ва таъсири давлат ба предмети соҳаи ҳуқуқӣ соҳибкорӣ дохил мешавад, вале он ба робитаҳои ҳуқуқӣ оилавӣ асос меёбад.

Глебова И.С. ва Садиртдинов Р.Р. идоракунии фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро бо бо мақсади истифодаи сатҳи оллии арзишҳои оилавӣ баҳои баланд дода, ҳамзамон қайд мекунанд, ки таҷрибаи давлатҳое, ки нахустин шуда ба низоми иқтисоди бозорӣ гузаштаанд бешубҳа дар идоракунии ва танзими фаъолияти соҳибкории оилавӣ таҷрибаи хубе андухт намудаанд. Ин давлатҳо (ИМА ва Иттиҳоди Аврупо) дар тури садсолаҳо маҷмуи принципҳо, фишангҳо ва усулҳои идоракунии фаъолияти соҳибкориро коркард намудаанд, ки боиси бонизом амал кардани муносибатҳои тиҷоратӣ дар баҳши хусусӣ гардид. Таҷрибаи идоракунии фаъолияти соҳибкории давлатҳои номбурда истифодаи чунин механизмҳои идоракуниро дар баҳши соҳибкории оилавӣ мавриди истифода қарор додаанд:

- таъмини сатҳи баланди заминаи меъёрию ҳуқуқии тиҷорат;
- назорати шафоф ва пайваста оид ба риояи қоидаҳои муқараргардида ва ҳимояи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ аз амалҳои хилофи қонун ва рақобати беинсофона;
- таъмини баробарҳуқуқии байни ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ, хусусан аъзоёни тиҷорати оилавӣ ва субъектҳои омавӣ;
- ташкили пайвастаи чорабиниҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва дастгирии субъектҳои баҳши соҳибкории оилавӣ ва ғ.

Дар робита ба мафҳум ва моҳияти идоракунии давлатии соҳибкории оилави бошад Глебова И.С. ва Садыртдинов Р.Р. қайд мекунанд, ки идоракунии давлатии соҳибкории оилавӣ мафҳуми васеъ ва гуногунмазмун буда, моҳияти он дар тавсифи як қатор функсияҳо таҷассум меёбад, ки бевосита аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ ҷиҳати танзими муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии субъектҳои баҳши фаъолияти соҳибкорӣ ба амал бароварда мешаванд. Ба функсияҳои асосии идоракунии давлатӣ инҳо дохил мешаванд:

1) Функсияи аввали идоракунии давлати баҳши соҳибкории оилавӣ бо ташақкул додани субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд дониста мешавад. Зери ин функсия зиёд намудани шумораи оилаҳо, ки хоҳиши ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, эҷод, ташкил ва пеш бурдани фаъолияти инноватсионӣ, қабули таввақал дар ҳама ҳолатҳо ва ташкили фаъолияти тиҷоратиро дар он соҳаҳои хоҷагидорие, ки давлат иҷозат додааст, фаҳмидан мумкин аст.

2) функсияи дуюм дар бунёди муҳити рақобати солим, ки имкони таъмин намудани рушди дарозмуддати иқтисодиро дора два ҳамзамон ин муҳити рақобати солим бо чунин роҳҳо ба амал бароварда мешавад:

– азнавсозии пайвастаи техника ва технологияи замонавӣ дар асоси истифодаи беҳтарин дастовардҳои илмию техникии замони муосир;

– ҷоринамоии қонуниятҳои рушдбандаи менеҷменти инноватсионӣ ва маркетингӣ;

– муносибати оқилона дар мавриди қабули таваккал ва амалигардонии навовариҳо, ки бевосита ба қобилияти соҳибкории оила алоқаманд доништа мешаванд;

– механизми дуруст ба роҳ мондашудаи самарабахши сиёсати зиддиинҳисорӣ, ки аз ҳар ҷиҳат рафтори харобиовари сохторҳои инҳисориро танзим ва пешгирӣ карда тавонад. Инчунин рушди соҳибкориро дар асоси фаъолияти инноватсионӣ ба роҳ монда, имкони муътадил нигоҳ доштани нарх, баланд бардоштани сифати молу хизматрасонӣ, тавлиди молҳои нав ва ғайраро таъмин карда тавонад;

– ташкил ва бавучуд овардани шароити рушди фаъолияти соҳибкории оилавӣ то он дараҷа, ки барои рақобат бо рақибони хориҷӣ имкон вучуд дошта бошад;

– протекционизми оқилонаи содироти маҳсулоти рақобатпазири доништалаб дар бозори байналмилалӣ ва мавқеи он дар гушаи муайяни бозорҳои муайяни он.

Дар базан сарчашмаҳои илмӣ, идоракунии давлатии раванди ташаккул ва рушди соҳибкории оилавино фаъолияти мақсаднок ва пайвастае ифода намудаанд, ки бевосита ва бавосита, тавассути истифодаи роҳу усулҳои гуногун ба объекти идоракунӣ (соҳибкории оилавӣ) таъсиррасонида дар ин замина манфиатҳои давлат, бахши соҳибкорӣ ва мардум қонунгардонидани мешавад [1,3]. Маъмулан ҷунбин усулҳои таъсиррасонии субъективӣ ва раванди ташаккул ва рушди соҳибкории оилавино аз ҳам ҷудо намудан мумкин аст:

1. Усулҳои маъмурии (усулҳои мустақими идоракунӣ) идоракунии танзими давлатии соҳибкории оилавӣ. Новобаста аз гуногуншаклӣ ва таркиби мураккаби ин тарҳи идоракунӣ, умумият дар он аст, ки таҳти амалигардонии ин усул фармоишҳои ҳатмии давлатӣ оид ба субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ ба амал бароварда мешавад. Воситаи таъсиррасонии мустақими давлатӣ, ки бо мақсади дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкории оилавӣ ташкил ва ба амал бароварда мешавад, метавонанд ҷунин бошанд:

– дастгирии мустақими субъектҳои фаъолияти соҳибкории хурди оилавӣ тавассути субсидия ва субвенсияи бучетӣ ба соҳаҳои афзалиятноки низомии хоҷагидорӣ;

– танзими давлатӣ ва кафолати ғоизи қарзҳо, ки субъектҳои тиҷорати оилавӣ бо мақсади азнавсозии техника ва технологияи истеҳсолот қарзҳои давлатӣ гирифтаанд, харид ва иҷораи амволи ғайриманқул, дастгирии давлатии ташкили намоёндагҳои фаъолият дар минтақа ва ноҳияҳо, ҳавасмандгардонии гуногуншакли истеҳсолот, навоварӣ дар номгуи маҳсулот, омодаозии кадрҳо ва ғайра;

– ташкили заминаҳои зарурии рушди содирот ва инфрасохтори логистику нақлиётӣ, имтиёзҳои андозӣ.

2. Усулҳои иқтисодӣ (усулҳои ғайримустақими идоракуни)-и идоракунии давлатии рушди фаъолияти соҳибкории оилавӣ. Дастгирии ғайримустақими давлатӣ дар анҷоми амалҳои зиёди ҳайрхонаи давлат нисбат ба соҳибкории хурди оилавӣ таҷасум меёбад:

– нигоҳ доштан ва дархост намудани як қисми фармоишҳои давлатӣ ва маҳаллӣ чиҳати иҷроиш бо ҷалби соҳибкорони хурди оилавӣ;

– маблағгузорию венчурии соҳибкории хурди оилавӣ;

– ислоҳоти маъмурию маҳаллӣ вобаста ба зарурати сохтори мутобиқ ба рушди соҳибкории хурди оилавӣ;

– рушди бозорҳои минтақавӣ, маҳаллӣ ва соҳавӣ, инчунин ташкили инфрасохтори зарурии рушди инноватсионӣ (бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ ва техникӣ, хизматрасониҳои консалтингӣ, иттилоотӣ, логистика, иҷораи нақлиёт, марказҳои нигоҳдорӣ ва тақсимои мол ва ғ.)

Татбиқи самтҳои асосии танзими давлатӣ дар асоси меъёрҳои ҳукуқи иқтисодӣ, маъмурий ва ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад. Ба муҳимтарин воситаҳои идоракунии давлатии соҳибкории хурди оилавӣ бошад инҳо дохил мешаванд:

– бақайдгирии ҳукуқи молият ва иҷозатномадиҳии фаъолияти хоҷагидорӣ ба субъектҳои тиҷоратии оилавии навтаъсис;

– низоми ташаккулёфтаи судии ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва рафъи қоидавайронкуниҳо дар раванди ташкил ва пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ;

– пурзур кардани қувваи таъсисрасонии усулҳои маъмурий нисбат ба азбайн бурдани фаъолияти соҳибкории беинсофона;

– муайян ва назорат кардани меъёр ва шароити истифодабарии захираҳои такрорнашаванда;

– меъёрҳои уҳдадорӣ ва ҷавобгарию маъмурию судӣ оид ба расонидани зарар ба шарикон, истеъмолкунандагон ё ҷомеа барои риоя накардани стандартҳои сифат, беҳатарӣ, санитарию гигиенӣ, экологӣ ва ғ..

Мутобиқ ба баъзан сарчашмаҳои илмӣ идоракунии давлатии рушди соҳибкории оилавӣ дар асоси ҷуғунагии сиёсати давлатӣ роҷеъ ба мавқеи оила дар муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоии давлат муайян карда мешавад. Вобаста ба ин қайд шудааст, ки сиёсати давлатии оила, ин маҷмуи қонуниятҳои банизомдаровардашуда, мақсад, вазифа ва ҷорабиниҳои афзалиятнок, ки ба дастгирӣ, мустаҳкамсозӣ ва ҳимояи оила, чун таҳкурсии асосии ҷамъият равона шудааст. Ҳамзамон кафолати нуфузи волидайн, аъзоёни онро дар муҳити оила ва ҷамъият таъмин намуда, шароити заруриро чиҳати бартараф намудани ноқомии оилавӣ, беҳтаргардонии шароити зиндагонӣ ва тарзи дурустӣ ҳаётгузарониро ташкил ва таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Авзалов Ҳ. Масоили ташкил ва таъмини идоракунии давлатии соҳибкории хурди оилавӣ//В сборнике: Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ. Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмию амалии бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. С. 193-199.02.
2. Авзалов Ҳ.А. Ҷанбаҳои илмию назариявии бизнеси оилавӣ ва соҳибкории оилавӣ: умумият ва махсусият//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. № 7. С. 91-100.
3. Глебова И.С., Садырtdинов Р.Р. Государственное регулирование малого и среднего предпринимательства: учеб. пособие. Казань: Казанский гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008. 326.
4. Ершова И. В. Семейный бизнес: точки отсчета и вектор ориентира в правовом регулировании // Актуальные проблемы российского права. — 2022. — Т. 17. — № 11. — С. 67–75. — DOI: 10.17803/1994-1471.2022.144.11.067-075.
5. Календжян С. Развитие семейного предпринимательства в России / С. Календжян, Д. Волков // Экономическая политика. – 2011. – № 5. – С. 148–154.
6. Касьяненко Т. Г., Воротилкина А. М. Семейный бизнес: определение понятия и классификация // Культура, Наука, Образование: современные тренды / под. ред. Г. Н. Петрова, В. Ю. Арестовой. Чебоксары, 2020. С. 175–188
7. Левушкин А.Н. Семейное предпринимательство и семейный бизнес: понятие, правовая природа и перспективы развития. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА)*. 2018;(3):206-217. <https://doi.org/10.17803/2311-5998.2018.43.3.206-217>
8. Минеева Т. Семейный бизнес. Опыт Европы [Электронный ресурс] // Сноб: электронный журнал. 2016. URL: <https://snob.ru/profile/30615/blog/112609>
9. Руководство IFC по управлению семейными компаниями. – Вашингтон: Международная финансовая корпорация, 2008. – 64 с.

ТАШКИЛ ВА ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МОҲИЯТ ВА МАХСУСИЯТҲОИ ОН

Дар мақолаи мазкур масоили ташкил ва идоракунии соҳибкории оилавӣ вобаста ба имконият ва махсусиятҳои милли таҳқиқ шудааст. Муаллиф мафҳум, моҳият ва нақши соҳибкории оилавиرو дар таъмини рушди муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ оила ва давлат муҳим арзёбӣ намуда, вобаста ба ин иқтибос ва далелҳои илмӣ зиёд пешниҳод намудааст. Дар мақолаи мазкур қайд шудааст, ки раванди ташкил ва идоракунии соҳибкории оилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба махсусиятҳои милли ва рафтори дохилиоилавӣ қиёсат фарқ мекунад. Ҳамзамон қайд шудааст, ки меъёрҳо ва принципҳои вучуд доранд, ки дар

дохили низоми идоракунии соҳибкории оилавӣ ба мавҷудият ва амалкарди қонун дар бораи соҳибкории оилавӣ ниёз доранд.

Калидвожаҳо: оила, соҳибкорӣ, соҳибкории оилавӣ, идоракунии, таъкилнамӯӣ, рушд, инкишоф, принцип.

ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ СЕМЕЙНЫМ БИЗНЕСОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ

В данной статье изучаются вопросы организации и управления семейным бизнесом, связанные с национальными возможностями и особенностями. Автор дал оценку понятию, сущности и роли семейного предпринимательства в обеспечении развития экономических и социальных отношений между семьей и государством, привел множество цитат и научных доказательств, связанных с этим. В данной статье отмечается, что процесс организации и управления семейным бизнесом в Республике Таджикистан совершенно различен в зависимости от национальных особенностей и внутрисемейного поведения. При этом отмечается, что существуют нормы и принципы, которые требуют наличия и реализации закона о семейном бизнесе.

Ключевые слова: семья, предпринимательство, семейный бизнес, управление, организация, развитие, развитие, принцип.

ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF FAMILY BUSINESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: ESSENCE AND FEATURES

This article examines issues of organizing and managing family businesses related to national capabilities and characteristics. The author assessed the concept, essence and role of family entrepreneurship in ensuring the development of economic and social relations between the family and the state, and provided many quotes and scientific evidence related to this. This article notes that the process of organizing and managing a family business in the Republic of Tajikistan is completely different depending on national characteristics and intra-family behavior. It is noted that there are norms and principles that require the existence and implementation of a family business law.

Key words: family, entrepreneurship, family business, management, organization, development, development, principle.

Маълумот дар бораи муаллиф: Авзалов Ҳадия Абдулвайзович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг.
Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 985-13-57-00. **Почтаи электронӣ:** hadya_2008@mail.ru

Информация об авторе: Авзалов Хадия Абдулвайзович. – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга ТНУ. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 985-13-57-00. **Электронная почта:** hadya_2008@mail.ru

Information about the author: Avzalov Khadiya Abdulvaizovich. – Tajik National University Senior Lecturer at the Department of Management and Marketing of TNU. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 985-13-57-00. Email: hadya_2008@mail.ru

ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ЗАМИНАГУЗОРӢ ТАШКИЛИ СОҲИБКОРИИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ИНТЕРНЕТ-БИЗНЕС

*Абдулов Д.Н.- муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги
ДДК ба номи А.Рӯдакӣ*

*Усмон Н. докторанти PhD-и кафедраи менеҷмент ва маркетинги
ДДК ба номи А.Рӯдакӣ*

Иқтисодчии австриягӣ, олими асри XX Питер Друкер дар аввали солҳои 60-ум гуфта буд: «Дониш, дар замоне, ки мо аз иқтисоди молӣ ба иқтисоди иттилоотӣ тағйири вазъият додаем, асоси иқтисоди навинро ташкил медиҳад».

Масъалаҳои ҳуқуқии интернет ва тиҷорати электронӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ. Қоидаҳои фароҳамоварии хизматрасонии интернет дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 августи соли 2001 тасдиқ шудааст. Қоидаҳои мазкур мутобиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 сентябри соли 1999 таҳти рақами № 1347 «Дар бораи тадбирҳои таъмини воридшавӣ ба шабакаҳои иттилоотии ҷаҳонӣ» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04 феввали соли 1997, таҳти рақами №108 «Дар бораи ташкил намудани системаи ягонаи автоматикунонидашудаи таҳияи аснод дар дастгоҳи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия шудаанд. [1, с.4] Ташкил ва иҷораи воситаҳои алоқа дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади пайваستкунии техникии абонентҳо ба шабакаи интернет бо тартиби муқарраргардида ба корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва дигар шахсони ҳуқуқӣ сарфи назар аз шакли моликият иҷозат дода мешавад.

Ҳазорсолаи сеюм дар таърихи инкишофи иқтисодӣ ҳамчун давраи технологияи ахборӣ баҳо дода шуда, ҳар як соҳибкоре, ки дар андешаи ояндаи фаъолият бошад, бояд ба системаи электронии бизнес гузарад, чунки олами соҳибкории пешқадам ба технологияи электронӣ тақия карда, бо суръати хело баланд пеш рафта истодааст. Истифодаи Интернет-Бизнес аз соҳибкории тиҷоратӣ фарқ мекунад. Ин метавонад варианти алтернативии фаъолиятҳоро пешниҳод намуда, ба арзиши истеъмолии мол ва суръати ҳаракати он таъсири хеле мусбӣ расонад. Ташкили Веб-сайт дар сохтори идоракунии ташкилот ва тақшими системаи ягонаи электронии пешқадами имрӯзаи электронӣ мебошад.

Пайдоиши соҳибкории электронӣ ба Шумо метавонад чунин имкониятҳоро диҳад:

- Ба воситаи ин система ташкилот истеъмолкунандаи глобалиро мебад;
- Стратегияи пешқадами электронӣ имкони бозори навро ба вучуд меорад;
- Асоси соҳибкории электронӣ истифодаи технологияи пешқадамтарин аст;
- Потенсиалӣ захиравии вақт, ашё ва истеъмолкунандаро нисбат ба рақибон хеле хуб истифода менамояд;
- Доимо, сари вақт ва пурра аз ахбори замонавӣ бохабар мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳуди ворид гаштан ба соҳибкории электронӣ шуморо маҷбур месозад, ки аз шаклу усули кӯҳнаи соҳибкорӣ ва роҳбари даст кашед. Имрӯзҳо дар натиҷаи инкишофи иқтисодӣ-рақамӣ дар олами соҳибкорӣ таъғиротҳои инқилобӣ ба вучуд омадааст, ки аз ҳар як менечер донишу малакаи навро талаб мекунад. [2, с.96.]

Дар баробари гузаштан ба ба интернет-бизнес ташкилоти хурд ҳаракат мекунад, ки ҳар чӣ зудтар технологияи навро ҷорӣ намояд ва аз ин хотир нисбати корхонаҳои калон бартарият доранд. Ғайр аз, ташкилотҳои хурд системаи интегратсионии интернет-бизнесро истифода менамоянд, ки метавонанд тез очилан омилҳои боқуввати ташкилотро муайян сохта, аз роҳбарӣ дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ пеш мегузаранд.

Яке аз раванди нави интернет-бизнес системаи хизматрасонии босуръат ба мизочон мебошад. Дар ягон давраи замон ба мизочон чунин имкони васеи интиҳоби мол, хизматрасонӣ ва мӯҳлати қуллаи хариди мол мавҷуд набуд. Инчунин, дар ягон давраи замон одамон чунин имкони истифодаи ахбори зиёд навини рақамиро надоштанд, яъне озодии интиҳоби тарзу усули фаъолият, хариди молҳои рузгор ва таъминоти истеҳсоли ба дараҷаи олӣ расидааст.

Бояд қайд кард, ки интернет-бизнес дар Штатҳои Мутаҳиди Амрико дар якҷоягӣ бо инкишофи интернет ба вучуд омадааст ва дар он асосан, забону маданияти англиси истифода карда мешавад, лекин оҳиста-оҳиста боз чанд забони дигар низ ба ин система мувофиқ қунонида шудааст, ки метавонанд халқу миллатҳои гуногун ба воситаи он аз хизматҳои Интернет истифода намоянд.

Имрӯзҳо ҳар як ташкилот ҳаракат мекунад, ки истеъмолкунандаи худро дар ҷаҳон пайдо намуда, молҳои худро ба фуруш барорад.

Интернет-бизнес чунин манфиатҳои роҳбариро пайдо месозад:

- Надик шинос шудан ба мизочон ва бо хоҳиши онҳо фаъолият намудан;
- Хароҷотҳо ва сохторҳои зиёди маъмури идоракуниро барҳам додан;
- Бевосита аз мизочон маълумот ба даст оварда, дараҷаи дуруғи ахборро хеле кам кардан;
- Доимо ба хароҷоти ками захираҳои моддӣ ва вақт мавқеи ташкилотро дар бозор муайян карда, талаботи мизочони худро ба тарзӣ максималӣ қонеъ гардонидан;
- Вобаста ба таъғирёбии бозор очилонии худро мутобиқ намудан.

Дар навбати худ гузаштан ба Интернет-бизнес як қатор талаботҳои хешро дорад:

- ❖ Ташкил намудани системаи нави технологӣ ва ахбории саривақтии Онлайн;

- ❖ Дониши махсуси замонавӣ доштан ва мутахассисони ҷавони кордониро ҷалб намудан;

- ❖ Истифода аз дониши мутахассисони варзидаи ҷаҳонӣ дар ташкили истифодаи технологияи навтарини дунё;

- ❖ Омӯзиши пайвастаи бозорӣ нави фурӯши молҳо;

- ❖ Ташкили системаи мукаммали идоракунӣ

- ❖ Аз байн рабудани тамоми унсурҳои зиёдатӣ ва ҳалалрасонандаи соҳибкорӣ

- ❖ Ташкили нигоҳи болораванда ба ояндаи соҳибкории ташкилот.

Бояд қайд карда, ки дар интернет-бизнес монеаҳо суръати афзоиш ва гардиши сармоя тез-тез иваз шуда меистад. Сабаби асоси ин истифодаи технологияи электронӣ-рақами мебошад, ки дар натиҷа мо метавонем зуд ба бозор дохил шуда, аммо доимо дар хотир дошта бошед, ки рақибонатон низ имкониятҳои нави бурдани фаъолияти соҳибкориро доранд. Бинобар ин, чӣ қадар зудтар корро шурӯъ кунем аз имконият истифода барем, ҳамон қадар бурд менамоем.

Қадами аввалин ба интернет-бизнес дохил шуда, ташкили кори якҷоя бо ташкилотҳои мебошад, ки аллакай ба ин система гузаштаанд;

Қадами дуввум муайян кардани мавқеи ҳар як корманди ташкилот молтаъминкунанда, мизочон, рақибон ва амсоли ин;

Қадами сеюм якҷоя бо даста муайян созед, ки кадом ахбори аниқ ва раванди ҳамкорӣ бароятон мувофиқ мебошад.

Масъалаи дуюм дар интернет-бизнес ба мизочон равона кардани тамоми равандҳои фаъолият, технологияе, ки мо дар соҳибкорӣ истифода менамоем, бо мақсади пазиروي аз ҷониби мизоч мебошад. Дар интернет-бизнес фаъолият аз таҳлили талаботи мизочон сарчашма мегирад ва чунин таҳлил нисбат ба дигар фаъолиятҳо смараи беҳтару бештар медиҳад. Бинобар ин, мо бояд пеш аз ҳама стратегияи истеъмолкунандаро тартиб дода, онҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо намоем. Баъд аз он хоҳиши ҳар гурӯҳро алоҳида омӯхта муайян намоем, ки онҳо бо кадом нарх ва чӣ тавр тайёр ҳастанд моли ташкилоти моро харидорӣ намоянд.

Қадами дигар кор бо мизочон вобаста аз талаботи онҳо дар сохтори ташкилот таъғиротҳо ворид намудан аст. Дар натиҷа якбора ду бурдро соҳиб мегардад.

1.Бурди истеъмолкунанда:

- ❖ ин хизматрасонии хуб ва саривақтӣ аст;

- ❖ боварӣ ҳосил кардан ба ташкилот ва сифати моли нав;

- ❖ ба инобат гирифтани тамоми талаботҳои он дар вақти супориши олиҳида.

2.Бурди соҳибкории ташкилот:

- ❖ истеъмолкунандаро ба худ ҷалб мекунад;

- ❖ истеъмолкунандаи доими пайдо мекунад;

❖ ҳаҷми фурӯши молро дар бозор зиёд менамояд.

Барои ноил гаштан ба бурдҳое, ки дар боло қайд карда гузаштем бояд дастаи худро ба он тайёр намоем. Пеш аз ҳама аниқ намоем, ки ҳамаи аъзоёни даста қобилияти дар даста фаъолона иштирок карданро доранд ё не.

Дар баробари он менечер-пешвобояд омӯзиши пайваستاи дастаро ташкил намояд ва ташкилоти ҳамкореро пайдо созад, ки ба коргарон дарсҳои махсус оид ба барномаҳои навини электронӣ ва дарсҳои амалии онҳоро ташкил карда тавонад. Дар натиҷаи омӯзишҳои пайваста дастаи беҳтарини идоравиро оид ба бизнес-интернет пайдо созад.

Барои дар чунин дараҷа нигоҳ доштани роҳбарон роҳҳои ҳавасмандкунии зайл мавҷуд мебошанд:

➤ Саҳмияҳои ташкилотро ҳамчун мукофот додан, ё фурӯхтан ба кормандон. Дар ин ҳолат ҳар як корманди соҳиби аксия барои меҳнати самаранок ҳавасманд мебошад;

➤ Ба мукофотҳои калон пешниҳод намудани кормандон барои иҷрои лоиҳаҳо ва ё кори мақсаднок. Вақте, ки ба корманд айён аст, ки барои иҷрои кори аниқ маблағи аниқ мегирад, хеле хуб меҳнат менамояд;

➤ Омӯзиш, доимо доимо ба ҳар як корманд иҷозат додан лозим аст, ки малакаи дониши худро сайқал диҳад. Дар натиҷа кормандон дар як муҳлати кӯтоҳ ба коргари касбӣ табдил ёфта, ҳосилнокии меҳнаташон баланд мегардад;

➤ Ташкили речаи кории озод. Шояд дар хона, ё дар ҷои кор меҳнат кардани корманд интиҳоби озод ва имконияти кори ро бехтар кунад, яъне ба кормандон бовар кардан лозим аст, чунки аксар кормандон хоҳиш доранд дар шароити ороми хонаи худ кор кунанд;

➤ Ба вазифаи баланд пешниҳод намудани корманд ва зиёд намудани музди меҳнат, мотиватсияи меҳнатро афзун мегардонад.

Таъсиррасонии тиҷорати электронӣ ба рушди иқтисодиёти навин, бахусус дар масъалаҳои паст намудани хароҷоти трансаксионии субъектҳои иқтисодӣ падидаи он қадар нав нест.

Ҳамзамон, сатҳи рушди тиҷорати электронӣ дар мамлакатҳои дунё нобаробар аст. Сабаби асосии ин нобаробарӣ дар таъминоти рушди инфрасохтори телекоммуникатсионии онҳо дида мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори онҳо усулҳои муосирро ҷиҳати тақмили рушди технологияҳои иттилоотӣ интиҳоб намудааст. [3, с.77.] Аммо дар назар аён аст, ки рушди тиҷорати электронӣ аз муҳити институтсионалии иқтисодиёт, ки барои таъмин намудани амалигардонии механизмҳои он муҳим аст, вобастагии калон дорад.

Тақмили тиҷорати электронӣ яке аз самтҳои афзалиятноки паст гардидани сатҳи хароҷоти трансаксионии субъектҳои иқтисодӣ мебошад.

Тиҷорати электронӣ паст шудани хароҷоти трансаксиониро аз рӯи баъзе намудҳо (хароҷоти ҳавасмандӣ) таъмин карда метавонад, аммо хароҷоти трансаксионӣ ҳангоми гузаронидани трансаксияҳо ба шакли электронӣ онҳо метавонанд, худро дутарафа нишон дода, моҳияти асосии истифодабарии тиҷорати электрониро нобуд созад. Бо вучуди ин,

муҳимияти муайянсозии тиҷорати электронӣ, ки дар кадом шароитҳо метавонад мустақилона тараққӣ намояд, пайдо мешавад. Ақидаҳои илмие мавҷуданд, ки тиҷорати электронӣ метавонад ҳамчун механизми самаранокӣ паст намудани хароҷоти трансаксионӣ амал намояд.

Бахусус, ҳангоме ки барои паст намудани шаклҳои муайяни хароҷоти трансаксионӣ, аз ҷумла рафтори бемасъулиятона дар доираи муносибатҳои шартномавии тарафҳо, тиҷорати электронӣ ба сифати шакли алоҳидаи табaddулот баромад карда тавонад.

Дар аввал тиҷорати электрониро ҳамчун шакли табaddулот гурӯҳбандӣ намуда, муайян менамоем, ки дар кадом муҳити институтсионалӣ имконияти амал намуданро дорад. Ба ақидаи Д. Норт, дар доираи модели табaddулот бо хароҷоти трансаксионӣ ниҳодҳо табaddулотро ба се шакли асосӣ сохторбандӣ менамоянд.

- табaddулоти инфиродӣ;
- табaddулоти ғайриинфиродӣ;
- табaddулоти ғайриинфиродин табaddулот бо назорат бурдани шахси сеюм.

Шакли якум, инфиродишавии муносибатҳои байни молистеҳсоку-нандагонӣ хурд бо савдои маҳаллиро тасвир менамояд, ки ин шакли табaddулот солҳои тӯлонӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ мавҷуд буд ва то давраи ҳозира байни ҳаҷми истеҳсолот ва табaddулот амал намуда истодааст.

Табaddулоти ғайриинфиродӣ ҳамон вақт ба амал намудан шурӯъ намуд, ки дар шароити афзоиши ҳаҷми тиҷорат ва гуногуншаклии табaddулот шартномаҳои нисбатан мушкилро нисбат ба шароитҳои табaddулоти инфиродӣ талаб намуда буданд. Барои иҷро намудани шарту талаботҳои шартнома иштирокчиёни тиҷорат на танҳо ба маҷбуршавии шадид дучор гардиданд, балки бо як миқдор гаравмонии молу мулк ё дороиҳои худ рӯ ба рӯ шуданд.

Дар таҷрибаи фаъолияти тиҷорати электронӣ ҳолатҳои аз тарафи харидор пардохт намудани арзиши мол ва ба ӯ нарасонидани моли харидоршудаи ӯ вомерӯрад, ки ин ҳолатро яке аз мушкилоти амалкарди низомии электронии муносибатҳои харидору фурӯшанда номидан мумкин аст. Масалан, дар Ҷумҳурии Халқии Хитой механизми маҷбурсозии фурӯшанда ба риояи ҳуқуқи истеъмолкунанда вучуд надорад, ки дар натиҷаи чунин норасоии ҳуқуқӣ нобоварӣ авҷ гирифта, барои рушди минбаъдаи он монеаҳо эҷод менамояд. Бо вучуди ин, таъсис додани ниҳодҳои назоратии риоякунии шарту қоидаҳои амалиётҳо барои тиҷорати электронӣ самаранок мебошад.

Лекин аз ҳама воситаи муфиду самараноктар ин худтанзимкунии бизнес ба назар мерасад, ки аллакай, ба таври кофӣ дар соҳаи тиҷорати фосилавӣ, бахусус дар тиҷорати электронӣ фаъолона истифода шуда истодааст. Худтанзимкунии бизнес барои дастгирӣ ва таъмини умумии боварӣ дар байни иштирокчиёну соҳаҳо равона карда шудааст, ки ба таври анъана ин муваффақиятҳо дар асоси муттаҳид намудани кодексҳои рафтор ва назорати риояи шарту қоидаҳои созишномаи тарафайн ба даст оварда

мешавад. Ин механизм сатҳи нави фаъолияти иқтисодиро муайян намуда, ба ҷойи вазъи механизми маҷбурсозии давлатӣ қоидаҳои ғайрирасмӣ таъсисдиҳандаи сохтори институтсионалии бозғатимод пайдо мешаванд.

Асосан кодексҳои рафтори истифодашаванда ба соҳаҳо ва бахшҳои тааллуқ дорад, ки то ҳол тавассути қонунгузорӣ танзими онҳо ҷорӣ карда нашудааст. Онҳо нисбати меъёрҳои қонунгузорӣ таркиби васеъ доранд ва тағйирёбии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ устувор мебошанд. Чун анъана, дар онҳо нисбат ба қонунҳо талаботи зиёд ҷой дода мешавад, чунки онҳо барои дастгирии рақобати боадолатона ва шаффоф дар соҳаҳо равона карда шудааст, ҳамзамон сатҳи нисбатан баланди хизматрасониҳо ба истеъмолкунанда таъмин менамояд. Дар маҷмӯъ, қоидаҳои дар доираи ниҳодҳои худтанзимкунанда инҳоро муайян менамояд:

- талаботи воридшавӣ ба ташкилоти худтанзимкунанда (талабот ба маълумоти олий, ихтисос, собиқаи кории хоҳишманд ва ғайра);

- талаботи умумии техникӣ барои ҷорӣ намудани фаъолият дар ин ва ё он соҳа (пахлуҳои сифати мол ва хизмат, талабот барои ҳамкорӣ бо субъектҳои иқтисодӣ ва рақибон, талабот ба технология ва ғайра);

- талабот ба самтҳои ҳуқуқии фаъолияти иштироккунанда (шаклҳои маъмули созишнома, шартҳои ҳатмӣ, ки бояд дар шартнома бо субъектҳои иқтисодӣ ҷой дошта бошад, талабот ба шаклҳои ҳуқуқӣ-ташкилии ҷорӣ намудани фаъолият ва ғайра);

- шароитҳои молиявии ҷорӣ намудани фаъолият ва муносибатҳои ҳамкорӣ бо ташкилотҳои худтанзимкунанда (талабот ё маҳдудсозӣ ба шароитҳои пардохти нархи молу хизмат, талаботи суғуртаи масъулияти касбӣ, пардохти ҷубронпулӣ ба шахси сеюм ва ғайра);

- шартҳо ва тартиботи ҳалли муноқишаҳо байни ташкилот ва аъзоёни онҳо, байни рақибон, байни аъзоёни ташкилот ва дигар субъектҳои хоҷагидоркунандаю истеъмолкунандагон, таъминотчиён ва ғайра.

Дар тичорати фосилавӣ ин механизми мазкур ҳанӯз солҳои пешин мавриди истифода қарор дошт. Дар таҷрибаи давлатҳои тараққиқардаи Аврупо, соли 1992 қабули созишномаи байналмилалӣ хизматрасониҳои почта ва тичорати фосилавӣ заминаи асосии фаъолияти таъсис ёфтани ташкилоту ширкатҳо гардид. Шакли нави механизми худтанзимкуниро дар тичорати электронӣ, махсусан, бояд қайд намуд, ки барои ин гуна бозор таъсис додани стандартҳои гуногун, протоколҳои криптографӣ ва низоми нақдинаи рақамӣ хос аст. Ташкилотҳо ба ин хусусиятҳо мутобиқ шуда, қоидаҳои муайяни ташкили бизнеси худро интиҳоб менамоянд ва фаъолияти гурӯҳҳодар як навъи муайян сохтори алоҳидаро ташкил менамояд. Агар ташкилоти иштирокчи қоида ё стандартҳоро вайрон намояд, якбора аз имкониятҳои афзалиятнок (масалан, дастрасӣ ба низоми нақдинаи рақамӣ, ки таъминкунандаи самаранокии пардохтҳоро дар тичорати электронӣ таъмин менамояд) маҳрум мегардад.

Ҳамзамон, набояд фаромӯш кард, ки истифода намудани худтанзимкунӣ бо хароҷоти муайяни иштирокчиёни бозор алоқаманд

мебошад. Ин ба монанди хароҷоти мустақими иштирокчиёни ташкилоти худтанзимкунанда (масалан, ҳаққи аъзогӣ) ва хароҷоти ғайримустақими онҳо (масалан, маҳдудсозии имкониятҳои рақобатсозӣ, баланд намудани нарх ва паст намудани сифати хизматрасониҳо) мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки дар баъзе ҳолатҳо худтанзимкунӣ метавонад маҳдудиятҳои ҷиддии рақобатро ташкил намуда, ба манфиатҳои истеъмолкунандагон ба таври манфӣ таъсир расонад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2022.- №4.
2. Ганиев Т.Б. Эффективность экологизации развития сельского хозяйства: на примере орошаемого земледелия Таджикской ССР. – Душанбе: «Ирфон». – 1991. – 180 с.
3. Ганиев Т.Б. Менҷмент қисми дуюм «Ташкили фаъолияти роҳбарӣ» боби 27 Менҷменти экологӣ С-399
4. Ганиев Т.Б. Менҷмент Боби 125. Идоракунии стратегии иҷтимоӣ ва экологӣ ҳамчун талаботи беҳатарии ташаккули рушди босуботи иқтисодӣ ва шоистасолорӣ дар менҷменти асри XXI 2019 сол С-404
5. Ганиев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.

ТАШКИЛИ СОҲИБКОРИИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ИНТЕРНЕТ-БИЗНЕС

Дар мақолаи илмӣ муаллиф бештар самти тиҷоратӣ электрониро мавриди таҳлил ва ҳулосабарорӣ қарор дода дар он шаклҳо ва намудҳои гуногуни идоракуниро пешниҳод намуда аст. Ҳадаф аз нишон додани вазъияти феълии бозори технологияҳои иттилоотӣ ва нақши он дар касбу кор, ва роҳҳои ҳалли бекорӣ дар ҷомеаи имрӯза мебошад, ки қисми зиёде аз ҷамъияти ҷавонони имрӯза бо вучуди доштани энергия, истеъдод ва маҳорат боз ҳам аз мушкили бекорӣ ранҷ мебаранд. Мо низ дар ин мақола ба баррасии нақши технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ пардохтем, чунки имрӯзҳо технологияи иттилоотӣ ва иртиботӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ ба унвони як муҳаррики бузург шинохта шудааст.

Дар мақолаи илмӣ саҳми муаллиф дар таҳқиқи амиқи мафҳуми соҳибкорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ зарурати муайян намудани асоси иқтисодиёт ба миён меояд. Ду омил асоси иқтисодиёти муосирро ташкил медиҳад. Омили аввал- талаботи моддии ҷомеа, яъне талаботи фардҳо ва институтҳои ҷомеа, ки чун қоида номаҳдуд ва омили дуюм-захираҳои иқтисодӣ, яъне воситаҳои зарури барои истеҳсоли мол ва хизмат, ки ҳамеша маҳдуд мебошанд.

Калидвожаҳо: тиҷорат, молиёт, технологияи иттилоотӣ, муошират, соҳибкорӣ, бонкҳо, менҷмент, маркетинг, принципҳои идоракунии.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЭЛЕКТРОННОГО БИЗНЕСА В ИНТЕРНЕТ-УПРАВЛЕНИИ БИЗНЕСОМ

В научной статье автор анализирует и обобщает направление электронного бизнеса, предлагая различные формы и виды управления. Цель состоит в том, чтобы осветить текущее состояние рынка информационных технологий и его роль в профессии, а также пути решения проблемы безработицы в современном обществе, где многие молодые люди в современном обществе, несмотря на их энергию, талант и навыки, по-прежнему страдают от безработицы. В этой статье мы также обсудим роль информационных технологий в бизнесе, поскольку сегодня информационные и коммуникационные технологии признаны мощным двигателем бизнеса. В научной статье вклад автора в углубленное изучение понятия предпринимательства и предпринимательской деятельности ставит необходимость определения основы экономики. Два фактора составляют основу современной экономики. Первый фактор — это материальные потребности общества, т. е. потребности отдельных лиц и институтов общества, которые, как правило, неограниченны, а второй фактор — экономические ресурсы, т. е. необходимые средства для производства товаров и услуг, которые всегда ограничены.

Ключевые слова: бизнес, финансы, информационные технологии, коммуникация, предпринимательство, банковское дело, управление, маркетинг, принципы управления.

REGIONAL ISSUES OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT ENVIRONMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the role of microcredit organizations and the development of small and medium-sized businesses in the regions of the country. In the socio-economic development of the country, the role of small business is significant, which is growing from year to year. As the volume of budgetary and non-budgetary investments in the sectors of the country's economy, especially in the manufacturing industry, grows, the policy pursued by the Government of the Republic of Tajikistan will contribute to the accelerated industrialization of the country's economy. The author notes that the analysis of the statistical indicators of the National Bank of Tajikistan and the annual statistics of the Republic of Tajikistan (2021) shows that the Author indicates that at the same time, as a result of the financial crisis of small enterprises of the republic and their inability to compete in the market, especially small enterprises engaged in entrepreneurial activities are emerging. This article is devoted to solving the existing financial and economic problems of small enterprises that are engaged in entrepreneurial activities in various sectors of the economy.

Key words: enterprise, entrepreneurship, industries, business entities, financing, banking, private, credit, development, strategy, industrialization, industry, agriculture, services.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдулов Дилшод Назарович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** **Почтаи электронӣ:** dilshod.041986@mail.ru

Наимов Усмон - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ доктори PhD – и кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кучаи Сангак Сафаров 16.

Информация об авторах: **Абдулов Дилшод Назарович** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры экономической теории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** **Электронная почта:** dilshod.041986@mail.ru

Наимов Усман - Кулябский государственный университет, имени А. Рудаки, докторант PhD кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Куляб улица Сангак Сафаров 16.

Information about the authors: Abdulov Dilshod Nazarovich- Tajik National University, associate professor, department of state Economic Theory. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** **E-mail:** dilshod.041986@mail.ru

Naimov Usman - Kulyab State University named after A. Rudaki, Doctor of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Kulyab city Sangak Safarov Street 16.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

*Ахмедова Д.Х. - ассистенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар
иқтисодиёти ДМТ*

Мирзоев И.Н. - муаллими калони қолҷи ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ

Дар замони муосир рушди илму, техникаю технология ба дараҷаи хуб ташаккул ёфта истодааст. Нақши технологияҳои иттилоотӣ низ дар рушди иқтисодиёти рақамӣ саҳми хурд расонида истодааст.

Дар санъати идоракунии иқтисодиёти рақамӣ иттилоот ҳамчун сарчашмаи тамоми фаъолиятҳо баромад карда, захираҳои иқтисодии арзиши баланддошта ҳисобида мешавад. Дар назарияи идоракунӣ иттилоот гуфта кулли маълумотҳоро оид ба тағйиротҳо меноманд, ки аз муҳити атроф вобастаанд. Тавассути иттилоот, сатҳи дониши мо дар бораи номуайянии муҳити атроф ва табиат инкишоф меёбад.

Ҳамин тариқ, асоси иттилоотикунонӣ - захираҳои иттилоотӣ ва ҳамчунин воситаҳои коркард ин расонидани иттилоот ба истеъмолкунанда ба ҳисоб меравад.

Захираҳои иттилоотӣ - ин ҳуҷҷатҳои алоҳида ва массивҳои алоҳида, ҳуҷҷатҳо ва массивҳо дар низоми иттилоотӣ (дар китобхонаҳо, бойгонихо, фондҳо, бонки маълумотҳо ва ғайра) мебошанд. Ба ибораи дигар, захираҳои иттилоотии ҷамъият-ин иттилоотӣ хусусияти гуонгундошта, дар шакли ҳуҷҷатҳо, базаи маълумотҳо ва базаи донишҳо таҷассумёфта мебошад.

Дар раванди фаъолияти истеҳсоли иттилоот, захираҳои иттилоотӣ ҳамчун нишондиҳандаи алоҳидаи иқтисодӣ дида барои маҷмааи мешавад, ки яке аз элементҳои муҳимтарини менеҷменти ҳозиразамон ба ҳисоб меравад.

Байни захираҳои иттилоотӣ ва дигар захираҳо (моддӣ, молиявӣ, энергетикӣ ва ғ.) як ҷиҳати умумият вучуд дорад, ҳамаи захираҳои номбаршуда шароитҳои зарурӣ ва элементҳои дилхоҳи фаъолияти истеҳсоли ба шумор мераванд ва истифодабарии онҳо хароҷотҳои мувофиқро, ки бо амалиётҳои асосии табдилдиҳӣ алоқаманданд талаб менамояд.

Аммо байни захираҳои иттилоотӣ ва дигар намуди захираҳо фарқияти ҷиддӣ мавҷуд аст, ки аз ҳама муҳимаш иттилоот бо гузашти вақт буда, он ҳеҷ гоҳ нест намешавад, ҳатто метавонад садҳо маротиба истифода шавад ва васеъшавии он низ тамоман маҳдудият надорад.

Ҳангоми истифодабарии захираҳои иттилоотӣ дар равандҳои тичоратии корхона ба он якчанд талаботҳо пешкаш карда мешаванд, ки ба онҳо дохил мешаванд:

- саривақтӣ–гирифтани захираҳои иттилоотӣ дар муҳлатҳои муқарраршуда;

- саҳеҳият–муайянкунандаи зинаи имконпазири хурдашавии захираҳои иттилоотии воридшаванда, натиҷавӣ, ки дар натиҷаи он фаъолияти самаранокии корхона нигоҳ дошта мешавад;

- кифоягӣ–эҳтимолияти пуррагии захираҳои иттилоотиро барои ҳалли масъалаҳои идоракунии корхона муайян мекунад;

- мурочиатнокӣ–равон кардани самти мақсадноки захираҳои иттилоотро ба мутахассисе, ки барои вай ташкили самаранокӣ бизнес-равандҳои корхона ҷолиби диққат аст;

- саҳеҳияти ҳуқуқӣ–мувофиққунонии захираҳои иттилоотӣ бо ҳуҷҷатҳои меъёрӣ–ҳуқуқӣ ва батартибдарории онҳо;

- истифодабарии бисёркарата;

- суръати баланди ҷамъкунӣ, коркард ва интиқол;

- фаврият– қобилияти иттилоот барои коркарди лозима ва қабули қарорҳо дар шароити тағйирёбанда.

Захираҳои иттилоотӣ ҳамчунин бо имкониятҳои ҷамъшавандагӣ, захирашавӣ дар барандаҳои моддӣ, интиқол бо суръати баланд ва дараҷаи баланди ҷамъбастшавӣ тавсиф дода мешаванд. Аз ин ҷо бар меояд, ки дар назария ва амалияи ҷорикунии равандҳои менечмент барои баланд бардоштани ҳосилнокии омилҳои сифатии рушди иқтисодии корхона, тезонидани равандҳои динамикӣ ва инноватсионии он бояд хусияти афзояндагии захираҳои иттилоотӣ ба назар гирифта шавад.

Дар ин шароитҳо яке аз масъалаҳои муҳимтарини менечменти ҳозиразамон муайянкунии баҳодихии ҳақиқии захираҳои иттилоотӣ ба ҳисоб меравад, ки инҳоро дарбар мегирад:

- хароҷотҳое, ки бо омодакунии захираҳои иттилоотӣ барои ҳалли масъалаҳо дар менечменти корхона алоқаманданд;

- истифодаи самаранокӣ захираҳои иттилоотӣ дар раванди идоракунии корхона.

Идоракунии захираҳои иттилоотӣ, ки дар худ амалиётҳои ҷамъкунӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоотро дарбар мегирад, дар замони муосир яке аз вазифаи алоҳидаи менеҷмент аст, ки иттилооти дохилӣ ва берунӣ низ ба зиммаи он гузошта шудааст.

Захираҳои иттилоотии беруна ҳамчун захираҳои иттилоотии берунии корхона шаклбандӣ мешаванд ва муносибатҳои байни субъектҳои иқтисодӣ ва сиёсиро, ки берун аз он фаъолият мекунад, инъикос мекунанд. Иттилоотӣ бадастомада алоқамандии байни корхона ва мизочони потенциалии он, ҳамчунин рақибонашонро инъикос мекунад. Корхона бояд мунтазам аз болои қисматҳои асосии захираҳои иттилоотӣ назорат барад, ки ба он иттилооти молиявӣ иқтисодӣ, сиёсӣ ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, экологӣ ва дигар иттилоот дохил мешавад.

Захираҳои иттилоотии дохилӣ ҳамчун муҳити иттилоотии даруна ҳисоб мешаванд ва маҷмӯи зершӯбаҳои сохтори корхона, ки дар он мутахассисон кор мекунанд, муносибатҳои технологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ғайраро муайян мекунад. Муҳити дохилии иттилоотӣ корхона ҳамаи бизнес-равандҳои корхонаро дарбар мегирад, ки ин имконияти қабули қарорҳои оптималии идоракунӣ, идоракунии вазифагузори корхона, таҳлили масъалаҳои бавучудода, сохтани маҳсулотҳои нав ва хизматрасониҳо ва ғайраҳоро дарбар мегирад.

Умуман муҳити иттилоотии корхона омили системавии ҳамаи фаъолияти истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад. Такмили рушди идоракунӣ, муносибати системавиро ба ҳамаи равандҳои иттилоотӣ талаб мекунад, ки ин амалигардонии босифати бизнес-равандҳои корхонаро таъмин менамояд. Махсусан, барои ҳамин тағйиротҳои кулӣ дар механизмҳои иқтисодии идоракунии корхона, дар тақсимои вазифаҳо, ҳуқуқҳо ва масъулиятҳо дар ҳамаи зинаҳои сохторҳои ташкилот бояд илова ва мустаҳкам намудани, рушди базаи модии идоракунӣ истифодаи оқилонаи protseduraҳо ва равандҳои фаъолияти идоракунӣ дар асоси технологияи иттилоотии муосир амалӣ гардонида шаванд, ки дорои захираҳои иттилоотии актуалӣ бошанд.

АДАБИЁТ

1. Бушева Л.И. Роль Интернет – услуг практической маркетинговой деятельности и маркетинг в России и зарубежом 2008 № 6. -С.10- 16
2. Г.А. Титоренко. «Информационные технологии управления». Москва 2013.
3. Г.Н. Смирнова, А.А. Сорокин, Ю.Ф. Тельнов «Проектирование экономических информационных систем» Москва 2012.
4. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.
5. Қодиров Д.Б, Мухсинов Д.С. «Информация- фактор экономического роста» Душанбе 2014.
6. Кравченко С. В. Информационная безопасность предприятия и защита коммерческой тайны // Экономика и производство.- 1999,-№3.

7. Мухсинов Д.С., Сарабекова И.З. ва дигарон «Низоми ахбори макетингӣ». Душанбе 2022

8. Мухсинов Д.С., Норов Х.Г. «Роль современной информационной технологии на рынке труда». Направления формирования профессиональной занятости и лидерство в современном менеджменте. //Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, ТНУ.- 2012. -С. 84-89.

9. Мухсинов Д.С., Норов Х.Г. «Совершенствование методов количественной оценки информационных ресурсов фирмы». Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. Душанбе 2016. - № 2\8(215). -С.132-136.

10. Норов Х.Г., Шамсов И.С. «Менеҷменти иттилоотӣ». Душанбе 2014

11. Рахимов З.А. Шерматов Р.Б. «Технологияи коркарди иттилоотӣ иқтисодӣ» Душанбе 2014.

12. Рахимов З.А., Рахимов Ф.С. «Молияи корхона ва технологияи нави иттилоотӣ». Душанбе 2012.

13. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х., Мухсинов Д.С., Шамсов И.С. «Системаҳои иттилоотии иқтисодӣ» (васоити таълимӣ). Душанбе 2016

14. Шерматов Р.Б., Рахимов Ф.С., «Системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт» Душанбе 2018.

15. Ярочкин В. И. Безопасность информационных сисием.- М.: «Ось-89», 1996.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Дар мақолаи мазкур рушди иқтисодиёти рақамӣ, муаммоҳои таъмини иттилоотӣ, бехатарии иттилоот, воситаҳои асосии ҷамъоварӣ ва интиҳоби онҳо, таҳлил ва коркарди маълумотҳо, истифодаи барномаҳои компютерӣ, пешниҳоди натиҷаи бадастоварда оид ба бехатарии иттилоот дар мавриди истифодабари дар бахшҳои идоракунии баррасӣ гардидааст. Барои таъмини ҳимояи иттилоот на танҳо тайёр намудани механизмҳои хусусии ҳимоякунии заруранд, балки амалигардонии назари васеъ, ки дорои ҷорабиниҳои бо ҳам алоқаманд истифодаи воситаҳои махсуси техникӣ ва барномавӣ, ҷорабиниҳо, санадҳои нормативӣ–ҳуқуқӣ, ҷорабиниҳои зиддиятнок ва ғайраҳо пешбини мешаванд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, иқтисодиёти рақамӣ, иттилоот, шабакаи интернет, бехатарии иттилоот, барномаҳои хизматӣ, коркарди иттилоот, иттилоотҳои махфӣ.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассмотрены проблемы информационного обеспечения, информационной безопасности, основные инструменты их сбора и выбора, анализа и обработки данных, использование компьютерных программ, представление полученных результатов по информационной безопасности представлены для использования в

подразделениях управления. Для обеспечения защиты информации необходима не только подготовка механизмов защиты, но и реализация широкого вида, включающего мероприятия, связанные друг с другом, использование специальных технических и программных средств, мероприятий, нормативно-правовых документы, противоречивые действия и т. д.

Ключевые слова: экономика, цифровая экономика, информация, сеть Интернет, информационная безопасность, сервисные программы, обработка информации, конфиденциальная информация.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

This article discusses the problems of information support, information security, the main tools for their collection and selection, analysis and processing of data, the use of computer programs, and the presentation of the results obtained on information security are presented for use in management departments. To ensure the protection of information, it is necessary not only to prepare protection mechanisms, but also to implement a broad type, including measures related to each other, the use of special hardware and software, measures, regulatory documents, contradictory actions, etc.

Key words: economics, digital economy, information, Internet, information security, service programs, information processing, confidential information.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедова Дилбар Ҳабибуллоевна-Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-580-584.

Мирзоев Исматулло Назаршоевич- Колечи Донишгоҳи Техникий Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, муаллими калон. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 900019696.

Сведения об авторах: Ахмедова Дилбар Хабибуллоевна – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры информационных систем в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-580-584.

Мирзоев Исматулло Назаршоевич – Коледжа Технического университета Таджикистана имени академика М.С. Осими, старший преподаватель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992900019696.

Information about the authors: Akhmedova Dilbar Khabibulloevna - Tajik National University, assistant of the Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 988-580-584.

Mirzoev Ismatullo Nazaralievich - Technical University of Tajikistan named after academician M.S. Osimi, senior lecturer. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 900019696.

НАҚШИ PYTHON ДАР РУШДИ ТАҲИЯИ БАРНОМАҲОИ МОБИЛӢ

Иргашева Н.А. – муаллими калони кафедраи технологияи иттилоотӣ ва иқтисоди ДДСТДТ

Бобоёров Ф. О. - магистранти кафедраи технологияи иттилоотӣ ва иқтисоди ДДСТДТ

Рушди мобилӣ дар Python яке аз самтҳои ояндадор аст. Дар бораи истифодаи python барои рушди мобилӣ чӣ гуфтан мумкин аст? Таърихан, Python беҳтарин воситаи навиштани барномаҳои GUI мобилӣ набуд. Дар асл, таҳия дар Python барои iOS ва Android ғайриимкон буд. Аммо, ба шарофати баъзе тағиротҳое, ки дар солҳои охир ба амал омадаанд, дурнамои истифодаи Python барои навиштани барномаҳои мобилӣ ба таври назаррас беҳтар шудааст. Рушди мобилӣ дар Python тадричан пеш меравад. Натиҷаи ин пешрафт якчанд асбобҳои муосир мебошанд, ки мо дар ин мақола дида мебароем. Ду ҷаҳорҷӯбае, ки бояд қайд карда шаванд, Kivy ва BeeWare мебошанд.

Kivy таҳияи мобилии байнисоҳавӣ дар Python

Kivy китобхонаи Python мебошад, ки рамзи кушода дорад ва барои таҳияи барномаҳои gui-и платформаи гуногун пешбинӣ шудааст. Он ба имкон медиҳад, ки барномаҳои gui-ро дар python тоза нависем, ки дар платформаҳои асосӣ (Windows, Linux, MacOS, Android, IOS) кор меkunанд.

Масалан, вақте ки iPhone-и худро истифода мебарем, мехоҳем барномаеро бубинем, ки махсус барои IOS таҳия шудааст. Баъзан истифодаи барномае, ки бо қолибҳои ui аз платформаи дигар таҳия шудааст, озори аст. Дар Kivy маҷмӯи асбобҳои интерфейси фармоишӣ сохта шудааст, ки тугмаҳои фармоишӣ, шаклҳои вуруди матн, radiobutton ва ғайраро таъмин мекунад, ин маънои онро дорад, ки ин виджетҳо бо истифода аз идоракунии интерфейси платформаи худ намоиш дода намешаванд. Ин тарафҳои мусбат ва манфии худро дорад [4].

Аз як тараф, он фаъолияти мӯътадили барномаро дар платформаҳои гуногун кафолат медиҳад. Аз тарафи дигар, ин инчунин маънои онро дорад, ки барномаи Android-и Шумо ба барномаи Android монанд нахоҳад шуд. Аммо, ҳамааш аз намуди барномае, ки шумо таҳия меkunед, вобаста аст. Масалан, барои аксари бозиҳо, табиати ui чандон муҳим нест. Ҳамин чиз ба намудҳои муайяни барномаҳо, ба монанди контроллерҳои графיקии midi барои эҷоди мусиқӣ дахл дорад. Аммо барои дигар намудҳои барномаҳо, ин ба қобилии истифода таъсири калон мерасонад. Пас, агар Шумо метавонед бо абзорҳои ғайри модарии UI дар барномаҳои Худ кор кунед, Kivy интиҳоби хубест. Ин ҷаҳорҷӯба ба шумо имкон медиҳад, ки барномаҳои мобилиро бо истифода аз малакаҳои барномасозии Python-и худ бидуни омӯхтани забони дигар барои платформаи мушаххас, ба монанди Swift-и Apple нависед.

Лоиҳаи BeeWare-модарӣ

Лоиҳаи BeeWare-барномаҳои мобилии дохилӣ дар Python. Python GUI ва ҷаҳорҷӯба барои таҳияи дастгоҳҳои мобилӣ-BeeWare (<https://pybee.org/project/using/>) он маҷмӯи асбобҳоеро пешниҳод мекунад, ки шумо метавонед барои навиштани барномаҳои мобилӣ ва мизи корӣ бо Истифода аз Python истифода баред. Тафовути калидии Kivy ва BeeWare дар он аст, ки BeeWare маҷмӯи асбобҳои ватании UI-ро барои платформаи мушаххас истифода мебарад. Kivy маҷмӯи асбобҳои фармоишии UI-ро истифода мебарад, ки ҳамон назоратро дар ҳама платформаҳо истифода мебарад. Дар beeware UI, контроллерҳо тугмаҳо, чекбоксҳо ва дигар унсурҳои шаклиро, ки система барои он барнома таҳия кардааст, пешниҳод мекунад. Ин маънои онро дорад, ки шумо метавонед барномаҳоеро эҷод кунед, ки барои ҳар як платформаи мобилӣ ва мизи корӣ сад дар сад ватанӣ ба назар мерасанд ва эҳсос мекунад. Ягона нуқс дар он аст, ки лоиҳаи BeeWare ҳанӯз дар ҳоли таҳия аст, ки онро Pythonista Russel Keith-Magee роҳбарӣ мекунад. Мисли ҳама гуна ҷаҳорҷӯбае, ки ҳанӯз ба таҳаввул нарасидааст, шумо ҳамчун таҳиягар аз сабаби тағироти (эҳтимолан зуд-зуд) API, хатогиҳо ва набудани хусусиятҳои зарурӣ кор мекунад [2].

Манфиатҳои Python барои таҳияи барномаҳои мобилӣ яке аз маъмултарин забонҳои барномасозӣ мебошад, ки онро номзади хуб барои таҳияи барномаҳои мобилии шумо месозад. Дар Интернет захираҳои зиёде мавҷуданд, ки тавсияҳои олӣ ва мувофиқ барои омӯختан ва истифодаи он доранд. Бо ин қадар мутахассисони Python, шумо ба мушкилоти дарёфти барномасозии дуруст дучор нахоҳед шуд [1].

Таҳияи барномаҳо бо истифода аз Python манфиатҳои зеринро пешниҳод мекунад:

1. Мутобиқат бо аксари системаҳо ва платформаҳо, то ки барномаи мобилӣ бо асбобҳои таҳиягари тарафи сеюм ба осонӣ ҳамгиро шавад.

2. Дастгирии якчанд парадигмаҳои барномавӣ (барномасозии муурофиавӣ, объектӣ ва функционалӣ).

3. Китобхонаи васеи стандартҳои Python, ки зарурати рамзгузорӣ барои бисер хусусиятҳоро аз байн мебарад, ба таҳиягарон имкон медиҳад, ки қисмҳои рамзро нусхабардорӣ ва часбонанд, вақтро сарфа кунанд ва хароҷоти рушдро кам кунанд.

Ое Python барои таҳияи барномаҳои мобилӣ мувофиқ аст? Python қаблан баъзан барои он танқид мешуд, ки он забони барномасозии оптимизатсияшуда барои сохтани барномаҳои мобилӣ нест. Бо гузашти вақт, технология пешрафт кард ва раванди таҳияи барномаҳои мобилиро дар Python гуворотар кард.

Азбаски Python табиатан кросс-платформа аст, он ба шумо имкон медиҳад, ки барномаҳои мобилиро зудтар таҳия кунед ва нигоҳ доштани онҳоро осонтар кунед, ки дар навбати худ ба шумо имкон медиҳад, ки хароҷотро кам кунед. Дар айни замон, Python барои ҳарду платформаи мобилӣ дохилӣ нест, бинобар ин раванди таҳия метавонад то андозае

мураккаб бошад. Аммо, ин камбудиро тавассути ҳамкорӣ бо як ширкати ботаҷрибаи таҳияи барномаҳои мобилӣ ба монанди GMI ба осонӣ бартараф кардан мумкин аст. GMI як гурӯҳи мутахассисон дорад, ки дар бисер лоиҳаҳои барномаҳои мобилӣ кор кардаанд.

Python манбаи кушода аст, ки фаҳмидан ва омӯختан осон аст ва метавонад барои доираи васеи барномаҳои мобилӣ истифода шавад. Он бо сарбории вазнин ва миқдори зиёди маълумот хуб кор мекунад, ки онро ҳам барои корхонаҳои чароғдонӣ ва ҳам миқёс интиҳоби олий месозад. Аммо, танҳо аз сабаби он ки Python забони барномасозии хеле маъмул аст, ин маънои онро надорад, ки он беҳтарин вариант барои таҳияи барномаҳои мобилӣ мебошад [3]. Python барои баъзе барномаҳо мувофиқ аст, аммо дар баъзе ҳолатҳо истифодаи забони дигар беҳтар аст. Гурӯҳи GMI дорои таҷрибаи амиқи таҳияи барномаҳо дар Python ва бисер забонҳои дигари барномасозӣ мебошад ва мутахассисони мо метавонанд чаҳорчӯбаи беҳтаринро барои барномаи ояндаи шумо интиҳоб кунанд. Таҳияи берунии барномаҳои мобилӣ вақти пураарзиши шуморо озод мекунад ва ба шумо имкон медиҳад, ки ба равандҳои асосии тичорат диққат диҳед, дар ҳоле ки GMI дар барномаи мобилии шумо кор мекунад.

Агар шумо дар байни ин ду чаҳорчӯба интиҳоб кунед, ман фавран мегӯям: шумо бояд ҳам Kivy ва ҳам BeeWare-ро санҷед. Дар робита ба "камолот", Киви, ба андешаи мо, чаҳорчӯбаи "баркамол" аст. Дар ҳолатҳое, ки сухан дар бораи сохтани барномаҳои мизи корӣ дар python пок меравад, фикр мекунем, ки BeeWare дар ниҳоят аз контроллерҳои ватании UI бартарӣ хоҳад дошт. Аммо ростқавлона, агар шумо имрӯз дар бораи сохтани як барномаи бузурги мобилӣ фикр кунед, пас навиштани он дар Python маъно надорад. Агар шумо хоҳед, ки натиҷаи беҳтаринро ба даст оред ва хусусиятҳои муосири системаро истифода баред, Java (Android) ва Swift (IOS) беҳтарин гавари шумост. Аммо, боварӣ дорем, ки ин метавонад дар оянда тағир ёбад. Ояндаи python дар таҳияи барномаҳои мобилӣ сабуктар ба назар мерасад. Афзоиши маъруфияти Python далели бузургест барои истифодаи он барои таҳияи барномаҳои мобилӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Анатолий Постоит, Разработка кроссплатформенных мобильных и настольных приложений на Python, с. 2022, 582 с
2. Букунов С. В., Букунова О. В. Разработка приложений с графическим пользовательским интерфейсом на языке Python. СПО – 2023, 90 с
3. Майкл Доусон, Програмируем на Python. Питер – 2022, 416 с.
4. Тимур Машнин. Создание настольных Python приложений с графическим интерфейсом пользователя. Электронная книга, 2021 г

НАҚШИ PYTHON ДАР РУШДИ ТАҲИЯИ БАРНОМАҲОИ МОБИЛӢ

Дар мақола муаллиф ду чаҳорчӯбаро бо камбудихо ва бартарихи онҳо баррасӣ мекунад. Дар мақолаи мазкур саҳми забони барномасозии Python (питон) дар рушди таҳияи барномаҳои мобилӣ баррасӣ карда шуд. Дар рафти баррасӣ маълум шуд, ки дар замони муосир Python яке аз пешқадамтарин забонҳои

барномасозӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷиҳати осонфаҳмӣ барои инсоният дар пешрафти ТИ ва рӯ овардани наврасону ҷавонон ба самти программасозӣ хизмати бесобиқа хоҳад кард. Рушди таҳияи барномаҳои мобилӣ дар Python яке аз самтҳои ояндадор аст.

Калидвожаҳо: Python, барномаи Android, IOS, Linux, Kivy, платформа, контроллер, BeeWare, мобилӣ.

РОЛЬ PYTHON В РАЗРАБОТКЕ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ

В статье автор рассматривает две структуры с их недостатками и преимуществами. В этой статье был рассмотрен вклад языка программирования Python (Python) в разработку мобильных приложений. В ходе обзора выяснилось, что в наше время Python является одним из ведущих языков программирования и с точки зрения простоты для человечества будет оказывать беспрецедентную услугу продвижению ИТ и обращению подростков и молодежи к программному обеспечению. Разработка мобильных приложений на Python-одна из перспективных областей.

Ключевые слова: Python, приложение для Android, iOS, Linux, Kivy, платформа, контроллер, BeeWare, мобильный.

THE ROLE OF PYTHON IN MOBILE APP DEVELOPMENT

In the article, the author examines two structures with their disadvantages and advantages. This article reviewed the contribution of the Python programming language (Python) to the development of mobile applications. During the review, it turned out that nowadays Python is one of the leading programming languages and, from the point of view of simplicity for humanity, it will provide an unprecedented service to the promotion of IT and the appeal of teenagers and young people to software. The development of mobile applications in Python is one of the promising areas.

Keywords: Python, Android application, iOS, Linux, Kivy, platform, controller, BeeWare, mobile.

Маълумот дар бораи муаллиф: Иргашева Нигина Абдусаматовна - Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи технологияи иттилоотӣ ва иқтисод. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Айни 31. **Телефон:** +992 904-61-77-88. **Почтаи электронӣ:** niginairgash@gmail.com

Бобоёров Фурӯзонмехр Окилович – Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон, магистри кафедраи технологияи иттилоотӣ ва иқтисод. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе. к. Фирдавсӣ 28\131. **Телефон:** +992000902828. **Почтаи электронӣ:** furuzmehr@gmail.com

Сведения об авторах: Иргашева Нигина Абдусаматовна - Таджикский государственный университет изобразительных искусств и дизайна старший преподаватель кафедры информационной технологии и экономики. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Айни 31. **Телефон:** +992 904-61-77-88. **Электронная почта:** niginairgash@gmail.com

Бобоеров Фурузонмехр Окилович – Таджикский государственный университет изобразительных искусств и дизайна магистрант кафедры Информационной технологии и экономики. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе. ул. Фирдавси 28\131. **Телефон:** +99293372888. **Электронная почта:** furuzmehr@gmail.com

Information about the authors: Irgasheva Nigina Abdusamatovna - Tajik State University of Fine Arts and Design, Senior Lecturer at the Department of Information Technology and Economics. **Address:** The Republic of Tajikistan, the city of Dushanbe, st/ Ayni 31. **Phone:** +992 904-61-77-88 **Email:** niginairgash@gmail.com

Boboerov Furuzonmehr Okilovich - Tajik State University of Fine Arts and Design, is a graduate student at the Department of Information Technology and Economics. **Address:** The Republic of Tajikistan, the city of Dushanbe. Firdavsi 28\131. **Phone:** +99293372888. **Email:** furuzmehr@gmail.com

РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗИИ КИШВАР

Қурбонова М.С.- муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандии ДМТ

Бо пешрафти босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар кишвар ва истифодаи васеи Интернет аз ҷониби шахрвандон хизматрасониҳо низ дар шакли электронӣ харидорӣ карда мешаванд [6, с.17-24].

Дар асоси Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025, тайи солҳои охир аз ҷониби Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳо ба анҷом расонида шудаанд.

Ҷиҳати бештар ва беҳтар намудани хизматрасониҳои электронӣ аз ҷониби Кумитаи андоз портали хизматрасониҳои электронӣ васеъ карда шуда, дар соли 2022 барои андозсупорандагон 76 адад модули хизматрасонӣ ба роҳ монда шуда буд, ки истифодаи онҳо барои сода ва осон намудани иҷрои уҳдадорихои андозӣ мусоидат намуд. Илова бар ин, дар назар буд, ки дар соли 2023 боз зиёда аз 10 адад модули хизматрасониҳои давлатӣ мавриди истифода қарор дода шаванд [3, с.214-223].

Бо мақсади боз ҳам беҳтар кардани маъмурикунонии андозҳо, бештар намудани шаклҳо ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои электронӣ ба шахрвандон ва андозсупорандагон, бартараф кардани камбудихои дар муносибатҳои андозӣ ҷойдошта, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №643 Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025 қабул шудааст. Дар назар дошта шудааст, ки татбиқи амалии барномаи мазкур ба рушди минбаъдаи маъмурикунонии андозҳо, фароҳам овардани муҳити рақобати солим барои соҳибкорон ва коҳиш додани сатҳи иқтисоди пинҳонӣ, рақамикунонӣ ва таъмини рушди пайвастаи системаи автоматикунонидашудаи маъмурикунонии андоз, ба роҳ мондани ҳамкориҳои фосилавӣ бо андозсупорандагону мақомоти давлатӣ ва дар ин замина кам кардани истифодаи ҳуччатҳои қоғазӣ, баланд бардоштани фарҳанг ва интизоми андозсупорӣ андозсупорандагон, сифатан беҳтар намудани фаъолияти мақомоти андоз, маҳдуд намудани омилҳои коррупсионӣ ва ғайра мусоидат менамояд.

Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ (23-юми декабри соли 2022) таъкид доштанд: «Бо мақсади мусоидат ба рушди бахши молиявӣ зарур аст, ки аз 1-уми июли соли 2023 пардохти ҳамаи андозҳо ва бочҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва

иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи хатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шавад».

Мақсади асосии татбиқи барномаҳои компютерӣ, пеш аз ҳама баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти андоз тавассути беҳтар намудани хизматрасониҳо ба андозупорандагон, дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дуруст ба роҳ мондани маъмурикунонии андозҳо, кам намудани хароҷоти андозсупорандагон барои иҷрои қонунгузорӣ ва уҳдадориҳои андозӣ, кам кардани алоқаи бевоситаи кормандони мақомот бо андозсупорандагон, инчунин, мунтазам тақмил додани сифати хизматрасониҳо ба андозсупорандагон мебошад.

Бояд гуфт, ки бо мақсади ташкили табодули иттилоот ва татбиқи Консепсияи иқтисоди рақамӣ, Кумитаи андоз бо як қатор вазорату идораҳо, кумитаҳо ва мақомоти давлатӣ, аз ҷумла Вазорати молия, Хадамоти гумрук, Бонки миллии Тоҷикистон, Бонки давлатии амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк», Агентии омор, Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, Агентии хариди давлатии мол, Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезӣ ва як қатор ташкилоти қарзӣ маълумотро ба роҳ мондааст. Табодули маълумот миёни мақомоти андоз ва вазорату идораҳо тариқи электронӣ амалӣ гардида, роҳандозӣ намудани ҷунин тартиб имконият дода истодааст, ки маълумот байни мақомот тариқи ғайрӣ, дар шакли муайяни тасдиқшуда қабул ва коркард карда шавад.

Барои қабули маблағи андозҳо тавассути Бонки давлатии амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк» аз ҷониби мутахассисони Кумитаи андоз барномаи махсуси компютерӣ «Қабули пардохтҳо аз оператори Амонатбанк» таҳия гардидааст, ки он ба андозсупоранда имконият медиҳад, ки ҳангоми бо пули нақд пардохт кардани андоз, бе ҳозир шудан ба нозироти андоз ва дар вақти барояшон мувофиқ маблағи андозҳои дахлдорро дар нуктаҳои Бонки давлатии амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк» пардохт намояд.

Инчунин, дар доираи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми октябри соли 2018, №565 «Оид ба тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ» Кумитаи андоз 200 адад POS-терминали Бонки байналмилалӣ Тоҷикистонро харидаву барои пардохти ғайринақдии андозҳои маҳаллӣ ба мақомоти ҳудудии андоз тақсим намуда буд. Ба воситаи POS-терминалҳои мазкур, андозсупорандагон дар минтақаҳо метавонанд андозҳои маҳаллиро бо истифода аз қорғҳои бонкӣ ба таври ғайринақдӣ пардохт намојанд.

Кумитаи андоз кушодани суратҳисоби бонкиро ба соҳибкорон, ки дар асоси маълумотномаи хаттии мақомоти андоз анҷом меёфт, қомилан электронӣ намудааст. Он имкон медиҳад, ки андозсупорандагон бе ҳозир шудан ба мақомоти андоз вобаста ба кушодани суратҳисоби бонкӣ мактуби иттилоотиро дар шакли электронӣ аз мақомоти андоз дастрас намојанд [5, с.55-59].

Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷумҳурӣ, Кумитаи андоз дар доираи муқаррароти қонунгузорӣ бо зиёда аз 35 ташкилоти молиявии қарзӣ оид ба табодули электронии маълумот

созишномаҳои ҳамкорӣ ба имзо расонида, дар ин замина, маълумотро тариқи электронӣ пешниҳод ва қабул намуда истодааст.

Дар қонунгузорию андоз баҳри тақвият бахшидан ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» (аз 2-юми январи соли 2020, №1676) ба моддаи 296 Кодекси андоз тағйиру иловаҳои дахлдор ворид гардид. Мутобиқи қонуни мазкур, меъёри андози низоми содакардашуда аз рӯи амалиёти ғайринақдӣ нисбат ба меъёри андози мазкур аз рӯи амалиёти нақдӣ 1 банд паст муқаррар карда шудааст. Инчунин, маблағи бонусҳо, кэшбэк ва дигар механизмҳои ҳавасмандгардонӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба муштариён ҳангоми истифодабарии воситаҳои электронии пардохтӣ пешниҳод мегарданд, аз андоз аз даромад озод карда шуданд.

Концепсияи иқтисодии рақамӣ аз тадбирҳои, ки дар доираи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ мегардад ва он ба рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, ба хусус, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат, ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегӣ, таъмини амнияти энергетикӣ ва озуқаворӣ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар равона гардидааст. Бо мақсади иҷрои дастуру роҳнамоҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчунин, қарорҳои қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ба рақамикунонии фаъолияти мақомоти андоз тақвият бахшида шуда, дар доираи он ҷиҳати дар шакли электронӣ ба роҳ мондани хизматрасониҳои давлатӣ пайваста чораҷӯӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Джураева, М. Н. Проблемы совершенствования и развития дехканского (фермерского) хозяйства / М. Н. Джураева, С. Ш. Каюмов, М. С. Курбонова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/5(172). – С. 90-92. – EDN UNRJOL.
2. Иброҳимзода, И. Р. Таҳаввулоти назариявии гаронии андоз / И. Р. Иброҳимзода, Т. С. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 2(31). – Р. 27-35. – EDN HLSOVL.
3. Касирова, Ф. Д. Основы автоматизации системы налогообложения / Ф. Д. Касирова // Таджикистан и современный мир. – 2021. – № 2(74). – С. 214-223. – EDN ZRRFGH.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, №1844 аз 23.12.2021.
5. Курбонова, М. С. Проблемы налога на добавленную стоимость в налоговой системе страны / М. С. Курбонова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/7. – С. 55-59. – EDN WARKST.
6. Шамсов, И. С. Усулҳои ташаккули маъмурикунонии андоз дар шароити иқтисодии рақамӣ / И. С. Шамсов, А. Ф. Исмаилов // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 2(61). – Р. 17-24. – EDN YBFWMY.

РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗИИ КИШВАР

Рушди иқтисоди рақамӣ аз тамоми соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, бахусус, кишоварзии рақамӣ ва комплекси агросаноатӣ, савдои рақамӣ, молияи рақамӣ, таҳсилоти рақамӣ, тибби рақамӣ, фарҳанги рақамӣ, экологияи рақамӣ вобастагӣ дошта, рақобатро дар ҳама самтҳо васеътар менамояд. Инчунин, иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки тиҷорат ва хизматрасониҳои электронӣ бо дигар кишварҳо вусъат ёбанд.

Калидвожаҳо: муносибатҳои андозӣ, иқтисоди рақамӣ, концепсияи иқтисоди рақамӣ, маъмурикунонии андоз, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В НАЛОГОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ СТРАНЫ

Развитие цифровой экономики зависит от всех отраслей национальной экономики, в частности цифрового сельского хозяйства и АПК, цифровой торговли, цифровых финансов, цифрового образования, цифровой медицины, цифровой культуры, цифровой экологии и расширяет конкуренцию по всем направлениям. Кроме того, цифровая экономика позволяет расширять электронную торговлю и услуги с другими странами.

Ключевые слова: налоговые отношения, цифровая экономика, концепция цифровой экономики, налоговое администрирование, безналичные расчеты.

THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE TAX RELATIONS OF THE COUNTRY

The development of the digital economy depends on all sectors of the national economy, in particular, digital agriculture and agro-industrial complex, digital trade, digital finance, digital education, digital medicine, digital culture, digital ecology, and expands competition in all directions. Also, the digital economy allows for the expansion of electronic commerce and services with other countries.

Key words: tax relations, digital economy, concept of digital economy, tax administration, cashless payments.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонова Миҷгона Саидкомиловна -Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандӣ. **Суроға:** Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 501154747. **Почтаи электронӣ:** kurbonova_1987@inbox.ru

Сведения об авторе: Курбонова Миҷгона Саидкомиловна – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры налоги и налогообложение . **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 501154747. **Электронная почта:** kurbonova_1987@inbox.ru

Information about the authors: Kurbonova Mijgona Saidkomilovna -Tajik National University, - senior lecturer of the department of taxes and taxation. **Address:** 734025,

ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ АҲОЛӢ: ТАРКИБ ВА СОҲТОРИ ОН

Муродова Р.А.- унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ
Алиев Ф.Н.-магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Иқтидори меҳнатиро ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар охири асри XX мавриди баррасии илмӣ ва омӯзиши фаррохи илмӣ қарор дода шудааст. Аммо то имрӯз, дар илмҳои иқтисодии хориҷӣ ва бахусус дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи илмҳои иқтисодӣ, аз ҷумла равияи иқтисодиёти меҳнат ба таври васеъу дақиқ таҳқиқ нагарафтааст, инчунин мафҳуми ягонаю мушаххасро пайдо накардааст, гарчанде паҳлӯҳои алоҳидаи иқтидори меҳнати аҳолиро дар таҳқиқотҳои актабҳои гуногуни илмӣ вохӯрдан мумкин аст. Чуноне, ки олими иқтисодон Панкратов А.С., қайд менамоянд, вобаста ба талаботи замон, зарурати истифодаи мафҳуме ба миён омад, ки «қобилияти ҷамъиятро дар динамика барои таъмини раванди тақдирсозии омили инсонӣ, аз ҷумла мазмуни моддии он мутобиқи талаботи истеҳсолоти муносири саноатӣ аз ҷиҳати миқдорӣ тавсиф кунад» [6].

Бори аввал истилоҳи "иқтидори меҳнатӣ" дар соли 1970 дар маҷмӯаи "Истифодаи иқтидори меҳнатӣ" -и Институти иқтисодиёти Академияи илмҳои СССР истифода шудааст[4]. Ин мафҳум қобилияти истеҳсолии кормандро дар шароити рушди пешрафти илмӣ ва техникаӣ, инчунин истифодаи самаранок ва оқилонаи қобилиятҳои зеҳнӣ ва эҷодии ўро дар раванди истеҳсолӣ бештар тавсиф менамояд. Иқтидори меҳнатӣ аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифатӣ тавсиф карда мешавад. Тавсифи миқдории иқтидори меҳнатӣ ҳамчун ҳосили шумораи шахрвандони қобили меҳнат дар рӯзи кории муқаррарнамудаи қонун муайян карда мешавад. Гайр аз он, хусусиятҳои миқдории иқтидори меҳнатӣ ва захираҳои меҳнатӣ ба ҳам мувофиқанд. Бо назардошти хусусиятҳои сифатии иқтидори меҳнатӣ, қобилияти истеҳсолии корманд нисбат ба захираҳои меҳнатӣ, аз ҷумла эҷодкорӣ, хоҳиши эҷоди навоариҳо, инчунин сифатҳои ахлоқӣ, яъне истодагарӣ ва ростқавлӣ дар иҷрои аҳдҳо пурра муайян карда шудаанд.

Нақши асосиро дар инкишоф ва рушди иқтисоди миллӣ иқтидори меҳнати аҳоли ишғол менамояд. Ба ибораи дигар барои он ки рушди иқтисодиёт дар кишвар таъмин карда шавад, зарур аст, ки сатҳи дониш, маҳорат ва малакаи қувваи корӣ баланд бардошта шавад[7]. Аз ин ғуфтаҳо маълум мешавад, ки иқтидори меҳнатӣ дар зери таъсири талаботи истеҳсолот, талабот ба қувваи корӣ, дар асоси рушди системаи ҷомеа ва тарбияву дониши баланд ба вучуд меояд. Ченаки сифати иқтидори меҳнатӣ сатҳи мутаваззини ихтисосмандии коргар вобаста аз рушд ва инкишофи иқтисодиёти миллӣ дар шароити имрӯза доништа мешавад. Самти миқдории иқтидори меҳнати бошад, аз рӯи омили демографӣ (афзоиши табиӣ, ҳолати саломатӣ ва ғ.), талаботи истеҳсолот ба қувваи корӣ ва имкониятҳои қонеъкунии аҳолии қобилияти меҳнатидошта ба меҳнат муайян карда мешавад.

Ҳангоми омӯзиши ин ду самти иқтидори меҳнатӣ маълум мешавад, ки яке аз муаммоҳои асосии истифодаи иқтидори меҳнатӣ ин сатҳи пасти сифатнокии он ба ҳисоб меравад.

Муайян намудани мазмуни иҷтимоию иқтисодии иқтидори меҳнатӣ ба мо имкон медиҳад, ки пешгӯии истифодаи самараноки он тартиб дода шавад, бинобар ин доништан лозим аст, ки имкониятҳои иқтидори меҳнатӣ чи гунаанд.

Барои амиқтар ва ҳаматарафа омӯхтани идоракунии иқтидори меҳнатӣ бояд ба сохтори он назар афканем. Ба мақсад мувофиқ аст, ки сохтори иқтидори меҳнатиро аз ду мавқеъ дида бароем: аз мавқеи ҳуди корманд ва аз мавқеи ташкилот.

Сохтори иқтидори меҳнатии кормандро метавон ҳамчун омезиши се ҷузъи алоҳида ва бо ҳам алоқаманди он муаррифӣ кард:

- психофизиологӣ,
- тахассуси касбӣ;
- иқтидори зеҳнӣ.

Ба андешаи мо, сохтори иқтидори меҳнатии корманд дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт бояд пурра карда шавад, зеро он ҷузъҳои муҳим: иқтидори идоракунӣ ва инноватсионии кормандро инъикос намекунад. Дар робита ба ин, пешниҳод карда мешавад, ки сохтори иқтидори меҳнатии ташкилот аз нуқтаи назари хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ баррасӣ карда шавад. Сохтори иқтидори меҳнатии корманд, ки дар тадқиқоти илмӣ пешниҳод шудааст, имкон медиҳад:

- таҳлили неруи зеҳнӣ тарбиявӣ, бо таваҷҷуҳ ба он, ки дар марҳалаи ҳозираи тараққиёти инноватсионии иқтисодиёт аҳамияти ин қисмҳои иқтидори меҳнатӣ беандоза меафзояд ва аз ин рӯ, омӯзиши амиқи ин хусусиятҳои сохторӣ бениҳоят зарур аст.

- иқтидори касбӣ ва тахассусиро яққоя бояд баррасӣ кард, зеро ин ду хусусият бо ҳам зич алоқаманданд;

- аз нуқтаи назари сохтори идоракунӣ, омӯзиш ва баҳодихии иқтидори кормандони ташкилотҳо омӯхта шавад;

- ҷузъҳои иқтидори психофизиологиро ҳамчун қисми таркибии хусусиятҳои шахсии кормандон таҳлил бояд намуд;

- омӯзиши иқтидори идоракунии корманд ҳамчун яке аз воситаҳои асосии идоракунии кадрҳо ҷиддӣ омӯхта шавад;

- иқтидори инноватсионӣ ҳамчун ҷузъи алоҳидаи рушди кадрҳо ҳисоб карда шавад.

Ҳангоми баҳогузориҳои иқтидори меҳнатии корманд мувофиқати шароите, ки касб ба сатҳи инкишофи сифатҳои касбии муҳими корманд пешниҳод карда шудааст, бо имконияти кори муваффақ муайян карда мешавад.

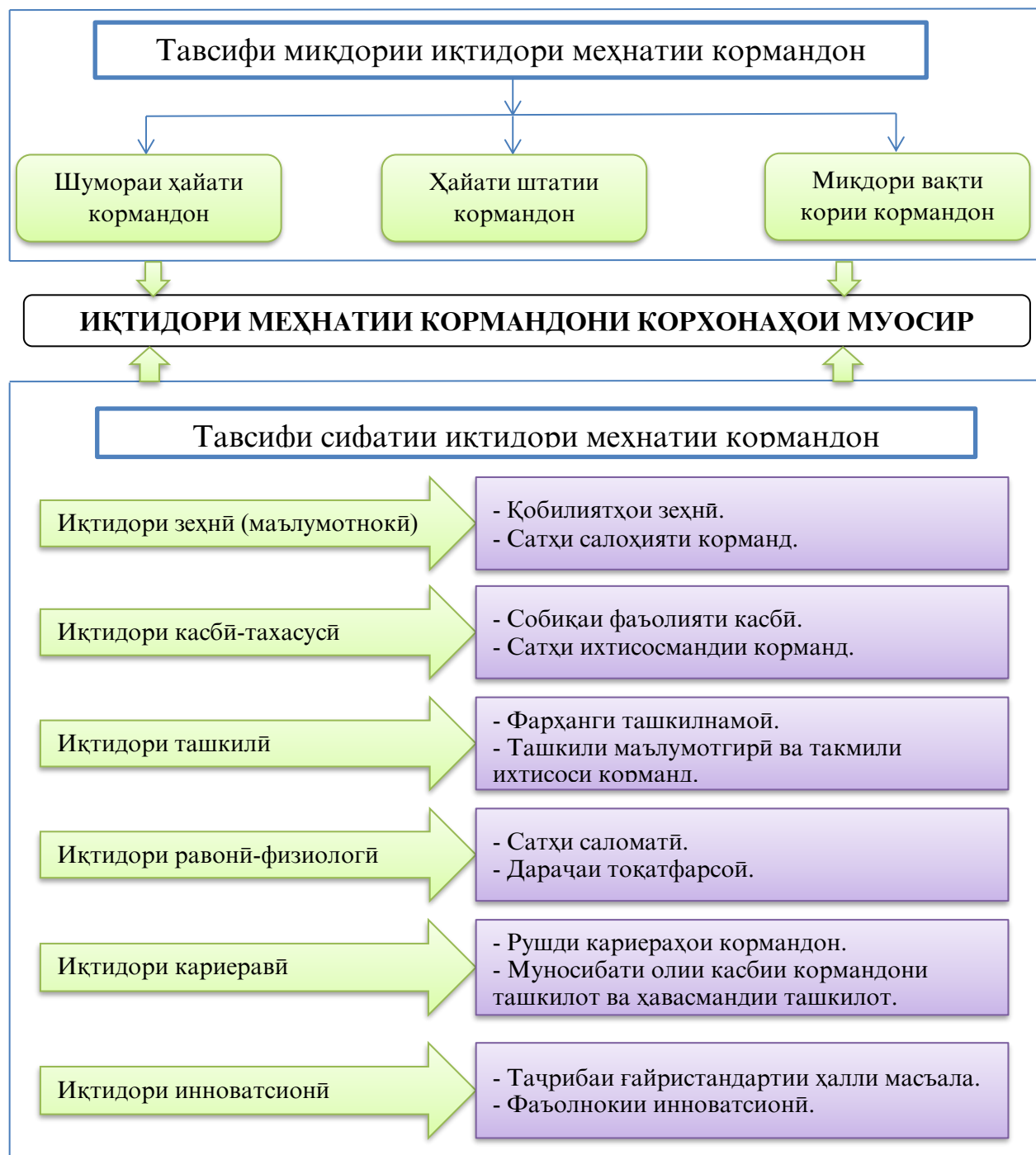
Дар сохтори иқтидори меҳнатии корманд унсурҳои асосии зерин ҷудо карда мешаванд:

- қобилияти ҳамкорӣ, ташкили коллективӣ ва ҳамкорӣ, ки ҳузури онҳо иқтидори коммуникатсиониро муайян мекунад;

- маҷмӯи қобилиятҳои эҷодӣ, тафаккури таҳлилӣ, ки иқтидори эҷодиро тавсиф мекунад;

- хосиятҳои арзиши ҳавасмандкунанда, ки дараҷаи татбиқи онҳо иқтидори маънавию ташаккул медиҳанд.

Дар асоси омӯзишҳои зиёди илмӣ олимону муақиқони ватанӣ ва хориҷӣ сохтори иқтидори меҳнатии ташкилотҳои муосирро бо назардошти хусусиятҳои хоси он дар системаи аломатҳои миқдорӣ ва сифатӣ мушаххас кардааст (нигаред ба расми 1).

Расми 1. Сохтори иқтидори меҳнатии кормандон, аз нигоҳи имкониятҳои корхона

Сохтори иқтидори меҳнатии ташкилотҳои муосир, ки муаллиф асоснок кардааст, равишҳои концептуалии олимони ватанӣ ва хориҷиро бо

дохил намудани иқтидори таҳассуси зеҳнӣ, касбӣ, ташкилӣ, равонӣ ва инчунин иқтидори идоракунии ва инноватсиониро ворид намудааст.

Сохтори иқтидори меҳнати кормандони ташкилот ду гурӯҳ хусусиятхоро дарбар мегирад, ин миқдорӣ ва сифатӣ мебошанд.

Хусусиятҳои миқдорӣ дар бар мегиранд: шумораи ҳаёати кормандон, ҳаёати штатии кормандон ва миқдори вақти кории кормандон. Хусусиятҳои сифатии сохтори иқтидори меҳнати кормандон бошанд, дарбаргирандаи иқтидори зеҳнӣ (маълумотноки), касбӣ-таҳасусӣ, ташкилӣ, равонӣ-физиологӣ, кариеравӣ ва инноватсионӣ доништа мешаванд.

Асоси иқтидори меҳнати кормандро солимии равонӣ, ҷисмонӣ, ва эҳтиёҷоти эҷодии ӯ ташаккул медиҳанд. Рушд ва татбиқи он аз ҷониби омилҳои ташаккули система, ба монанди оила, коллективи меҳнатӣ ва ҷомеа муқаррар карда мешавад. Барои татбиқи босамари иқтидори меҳнатӣ ба ташкилотҳо системаи таҳлил, ҳавасмандкунии ва рушди иқтидори меҳнатӣ лозим аст ва давлат бояд онро тавассути қонунгузориҳои худ дар соҳаи гуногуни иқтисодӣ дастгирӣ намояд.

Иқтидори меҳнати кормандро бо маҷмӯи қобилиятҳои ӯ барои фаъолияти иқтисодӣ тавсиф кардан мумкин аст. Вобастагии мустақим байни иқтидори меҳнатӣ, натиҷаҳои меҳнат ва сатҳи ҳавасмандгардонии шахс вучуд дорад: афзоиши баъзе омилҳо тағироти мувофиқро дар дигар омилҳо таъмин менамоянд.

Аз ин ғуфтаҳо бармеояд, ки иқтидори меҳнати корманд ҳудуди муайяни ҳудуд дорад, ки он қобилияти ақлӣ ва ҷисмонӣ, сифатҳои маънавию зеҳнӣ ва дигар хусусиятҳои шахсии ӯ, инчунин мавҷудияти тамоюл ва имконияти рушд ва инкишофро муайян мекунад.

Таҳлили хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ дар сохтори иқтидори меҳнатӣ ба мо имкон медиҳад, ки арзёбии ҳамаҷонибаи сатҳи рушди иқтидори меҳнатро риоя кунем ва сатҳи мувофиқати салоҳияти кормандонро бо талаботи ташкилотҳои муосир ҷо ба ҷо гузорем.

Ҳамчун як қисми таҳқиқоти илмӣ мо, баҳшида шудааст ба таҳқиқи мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ».

Моҳияти идоракунии иқтидори меҳнатӣ дар корхонаҳои муосир барои ҳалли се мушкилоти ба ҳам алоқаманд нигаронида шудааст:

1. Ташаккули имкониятҳои самараноки фаъолияти меҳнатӣ барои кормандон, ки ба беҳтаъмолии сифати меҳнат бо ҷои кор бештар ниёз доранд;

2. Таъсис дар ташкили шароити истеҳсолӣ ва иҷтимоию техникаи иқтисодӣ, ки барои истифодаи ҳадди аксари қобилиятҳои кормандон амалӣ карда мешаванд;

3. Равандҳои идоракунии доимӣ, ки ба манфиатҳои шахсияти корманд зарар расонида наметавонанд.

Таҳлилҳои назарявӣ дар баҳши идоракунии иқтидори меҳнатӣ аз ҷониби муаллиф анҷом дода шуда, дар ҷадвали 1 бо тариқи зерин оварда шудааст.

Чадвали 1. Муайянамоии мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ»

Муаллиф	Таъриф
1	2
П.Ф. Друкер	«Навъи махсуси фаъолияте, ки анбӯҳи захирахоро барои расидан ба ҳадафҳо ва табдил додани онҳоро ба моли тайёр мусоидат мекунад»[3]
Дж. М. Иванцевич, А.А. Лобанов	«Ин фаъолиятест, ки дар корхона анҷом дода мешавад, ки ба истифодаи самараноки кормандон барои ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилию шахсӣ мусоидат мекунад»[5]
Е. В. Маслов	«Таъсири системавие мебошад, ки чораҳои муташаккилона, иқтисодӣ ва иҷтимоиро дар бар гирифта, оид ба раванди ташаккул ва азнав тақсимои меҳнатӣ дар сатҳи корхона, баҳри фароҳам овардани шароит барои истифодаи сифатҳои меҳнатии кормандон мусоидат мекунад»[8].
Р. Марр и Г. Шмидт	Идоракунии иқтидори меҳнатӣ «соҳаи фаъолиятест, ки тавсифкунандаи фаъолияти идоракунӣ дониста шуда, вазифаи асосии он таъминамоии кормандон ва мақсаднок истифодабарии иқтидори меҳнатии кормандон дониста мешавад» [11]
С.В. Шекшня	«Ин таъмини ташкилотро бо шумораи зарурии кормандон, ки вазифаҳои ҳатмии истехсолотро иҷро мекунанд, таъмин мекунад»[12]
Р. Дафт	Идоракунии иқтидори меҳнатӣ – ин фаъолиятест барои ҷалбнамоӣ, омодаанамоӣ ва нигоҳ доштани қувваи корӣ нигаронида шудааст[4].

Таҳия аз ҷониби муаллиф

Таърифҳои дар чадвали 1 овардашуда аз гуногунии равишҳои назариявии мавҷуда барои муайян кардани мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ» нишон медиҳанд.

Дар тадқиқоти илмӣ идоракунии иқтидори меҳнатии ташкилотҳои муосир маҷмӯи тадбирҳои ташкилӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии таъсиррасонӣ ба хусусиятҳои кормандон, ки рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва касбии онҳоро муайян мекунанд, мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Масъалаҳои рушд ва инкишофи истифодабарии иқтидори меҳнатӣ дар сатҳи корхонаи мушаххас хеле муҳим аст. Тағйиротҳое, ки дар ҳаёти иқтисодию сиёсӣ дар сатҳҳои мухталифи иқтисодиёт ба амал меоянд, имкониятҳои бузурги рушди инсониро ташкил медиҳанд ва номуайяниҳоро ба зиндагии ӯ ворид мекунанд. Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт, ташкили як системаи мукаммали идоракунии фаъолияти меҳнатӣ ҳосилнокии баланди меҳнатро таъмин менамояд. Ҳамзамон кафолати ҳуқуқӣ ба меҳнат, даромад, таҳсил, ҳифзи иҷтимоӣ, тандурустӣ ва ғайра бояд пешниҳод карда шавад. Дар чунин шароит, сатҳи устувории иҷтимоии кормандони мушаххас, инчунин гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва касбӣ, дар

навбати аввал, аз дараҷаи рақобатпазирии онҳо вобаста буда, аз рушди сифатҳои махсуси иқтидори меҳнати кормандон вобаста аст.

Ҳамин тавр, таҳлили мафҳуми иқтидори меҳнатӣ имкон дод, ки чор равиши асосии он иқтидори зеҳнӣ, таҳассусӣ, ташкилӣ ва психофизиологӣ муайян карда шаванд. Ин равишҳо дар асл муайянкунанда ва пуркунандаи иқтидори меҳнати кормандон доништа мешавад. Сохтори таъиншуда бо иқтидори идоракуни ва инноватсионӣ пурра карда мешавад. Муносибатҳои гуногуни муайян кардани мафҳуми «идоракунии иқтидори меҳнатӣ» аз нуқтаи назари олимони ва муақиқоне, ки дар ин самт фаъолияти илмӣ намудаанд, таърифҳои гуногун оварда шудааст. Муаллиф бо дар назардошти таърифҳои овардашуда, моҳияти идоракунии иқтидори меҳнатиро мувофиқ ба дарк ва фаҳмиши худ чунин шарҳ додааст: «идоракунии иқтидори меҳнатӣ - фаъолиятест, ки тавсифкунандаи фаъолияти идоракунӣ доништа шуда, аз идоракунанда, маҷмӯи тадбирҳои ташкилӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии таъсиррасонӣ ва аз идорашавандаҳо бо роҳҳои самараноки инноватсионӣ истифодабарии захираҳои иқтисодӣ доништа мешавад, ки рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, ҷисмонӣ ва касбии онҳоро муайян мекунанд.

Асоси иқтидори меҳнати кормандонро рушди тавонмандии инсонӣ ташаккул медиҳад. Дар раванди меҳнат иқтидори меҳнати инсонӣ доимо такмил меёбад. Ташкилотҳои гуногун системаи худро барои баланд бардоштани таҳассуси касбии кадрҳо доранд, онҳо барои нигоҳ доштани саломатӣ, фароҳам овардани шароити хуби меҳнатӣ, бехатарӣ, рушди қобилияти эҷодӣ ва ғайра маблағҳои калони молиявӣ сарф менамояд.

Марҳилаи таҷдиди иқтидори меҳнат ин истеъмор ва татбиқи он дар сохтори иқтисодиёт мебошад, ки ба зарурати дастрасии қувваи корӣ алоқаманд аст. Асоси фаъолияти меҳнати корхона ин амалӣ кардани иқтидори меҳнатӣ ва табдил додани он ба сармояи инсонӣ мебошад. Ширкат қисми эҳтиётии қувваи кориро дарк мекунад ва ба ташкил ва рушди он таъсир мерасонад. Дар натиҷаи татбиқи иқтидори меҳнатӣ ҳадафҳои тичорати корхона амалӣ карда мешаванд: рақобат дар бозор таъмин карда мешавад, ҳаҷми зарурии фурӯш ва афзоиши фоидаи умумӣ ба даст оварда мешаванд.

Бо мақсади самаранок идора кардани равандҳои ташаккул, рушд ва татбиқи иқтидори меҳнатӣ, бояд саривақт бо истифода аз усулҳои илмӣ, баҳри муайян кардани дурнамои рушд ва самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ аз он истифода намояд.

Истифодаи пурраи иқтидори меҳнатӣ дар идоракунии ширкатҳо дар шароти муосир, аз иштироки корманд дар идоракунии ширкат гувоҳӣ медиҳад. Ба ақидаи муаллиф истифодабарии иқтидори меҳнати корманд, бахусус фикру ақидаҳо, навоарӣ, ҷоринамоии навоариҳо, назорати рафти навоарӣ ва дар охир иштирок дар тақсими фоида, яке аз роҳҳои самаранок ва даромадноки ширкатҳо дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт доништа мешаванд.

Ҳамин тариқ, иқтидори меҳнатӣ бо самаранокии меҳнат алоқаманд аст ва онро тавассути амалисозии иқтидори меҳнати корманд ё ҷомеа дар

шароити мушаххас, ки имконияти ба даст овардани ҳадди аксарро барои корманд муайян мекунад, ба даст овардан мумкин аст. Гузашта аз ин, ташаккули шароит барои меҳнати самаранок на танҳо аз созмонҳои мушаххас, балки аз бисёр чихат ба сиёсати кишвар низ вобаста аст. Агар кишвар барои фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи самарабахш ва рушди муттасили иқтидори кормандон дар самти таҳассуси касбии онҳо, ҷанбаҳои психофизиологӣ, эҷодӣ, ҳавасмандгардонӣ ва ахлоқӣ дар тамоми давлат, дар асоси татбиқи сиёсати мушаххас, шароит фароҳам оварад, натиҷаи хуб ба даст хоҳад овард.

Ҳангоми омӯзиши нишондиандаҳои миқдорӣ ва сифатии истифодаи иқтидори меҳнатии аҳоли маълум мегардад, ки яке аз масъалаҳои асосии истифодаи иқтидори меҳнатӣ ин сатҳи пасти касбияти онҳо ба ҳисоб меравад, ки дар бештари мавридҳо ба бозори меҳнат таъсири манфии худро мерасонад.

Дар баробари тағйирёбии вазъи бозори меҳнати ватанию хориҷӣ, пайдошавии талабот ба шаклҳои муассири рушди технологидошта меафзояд. Ҳамзамон аз ҷониби ҷамъият ба сатҳи таҳассус, дониш, омодагии касбӣ, ихтисосмандӣ ва фаъолнокии иҷтимоӣ талаботҳои нав пайдо мешавад. Чунин вазъият собит менамояд, ки мушкилоти беҳтаргардонӣ ва истифодаи оқилонаи иқтидори меҳнатии аҳоли дар бозор бо назардошти хусусиятҳои хоси соҳавию минтақавӣ ва ҷойгиршавии ҷуғрофии аҳолию баназаргирии урфу одатҳои маҳал, инчунин сатҳи баланди бекорию муҳочирати меҳнатии аҳолии мамлакат дар мадди аввал мешавад.

Дар натиҷаи интиҳоби модели нави иқтисодӣ ва ба иқтисодиёти муосир гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар низоми нави иқтисодӣ як қатор падидаҳои нав ва мушкилоти зиёд пайдо гардиданд. Ҳамаи ин ба, ихтисоршавии шуғлу касбиятҳо, сатҳи баланди бекорӣ, муҳочирати меҳнатӣ, муҳочир шудани мутахассисони касбӣ ва ниҳоят заиф гардидани иқтидори меҳнатии аҳоли ва дигаргуншавии вазъи бозори дохилаи меҳнатии мамлакат оварда расониданд. Вазъияти ба вуҷуд омада зарурати таҳқиқоти амиқи хусусиятҳои ташаккули иқтидори меҳнатӣ ва ҳамзамон истифодаи дурусти он чихати ошкорсозии нақши муайянкунандаи захираҳои инсонӣ барои ноил гардидан ба афзалиятҳои рақобатпазирро дар бозори меҳнат ба миён овард. Аз ин лиҳоз, таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ дар фаъолияти меҳнатӣ ошкор менамоянд, ки иқтидори меҳнатии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, пурра истифода нагардида истодааст ва вазъи бозори меҳнат бошад номутобиқии арзаю тақозои қувваи кории касбиро нишон медиҳад.

Аз ин рӯ, ташаккули сиёсати истифодаи оқилонаи иқтидори меҳнатии аҳоли дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ, ки ба шуғли пурмахсул оварда мерасонад, дар шароити иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мегардад. Ҳамаи ин муҳимият ва зарурати интиҳоб, ки таҳқиқи масъаларо муайян менамояд ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // дисс. ... н.и.и.: 6D.KOA-004 – Давлатов Сорбон Назримадович Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – 170с.
2. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.
3. Druker P.F. Innovation & Entrepreneurship / P.F. Druker – N.Y. – 1985 – 190 p.
4. Дафт Р. Л. Менеджмент. 6-е изд.– СПб.: ПИТЕР, 2009. – 864 с.
5. Иванцевич Дж., Лобанов А.А. Человеческие ресурсы управления. – М., 1993. – 301 с.
6. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Нақши сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти муосир / конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Беҳатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ” 31.11.2023 –Душанбе-2023. С. – 69-75.
7. Кибанов А.Я. Управление персоналом в России: история и современность: Монография / А.Я. Кибанов, И.А. Эсаулова и др.; Под ред. А.Я. Кибанова. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2015. – 240 с.
8. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия: / Под ред, П.В. Шеметова. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1999. – 312 с.
9. Панкратов А.С. Управление воспроизводством трудового потенциала/А.С. Панкратов. М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 56.
10. Поскуряков В.М. Самоукин А.И. Экономический потенциал социальной сферы: содержание, оценка, анализ. – М.: Экономика, 1991. 276 с.
11. Управление персоналом в условиях социальной рыночной экономики / Под ред. Р.Марра, Г.Шмидта. – М.: МГУ, 2001. – 480 с.
12. Шекшня С. В. Управление персоналом современной организации / С.В. Шекшня – М: «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2005. – (Серия: Библиотека журнала «Управление персоналом»). – 368 с.

ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТИИ АҲОЛӢ: ТАРКИБ ВА СОҲТОРИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба идоракунии иқтидори меҳнатии аҳоли, таркиби он ва соҳтори онро шаҳр дода, фикру ақидаҳои тадқиқотчиён ва олимони соҳаро ҷамъовари намуда, нақш ва аҳамияти иқтидори меҳнатӣ ба хусус идоранамоии онро шарҳ додааст. Муаллиф оид ба тавсифи идоракунии иқтидори меҳнатии корхонаҳо таҳқиқ намуда, онро ба ду гуруҳ, сифатӣ ва микдорӣ ҷудо намудааст. Инчунин дар охир муаллиф қайд менамояд, ки самаранок истифодабарии иқтидори меҳнатии аҳоли дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ, ба шуғли пурмахсул оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: иқтидори меҳнатӣ, иқтидори меҳнатии аҳоли, идоракуни, идоракунии иқтидори меҳнатӣ, таркиб, сохтор, рушди иқтисодиёт.

УПРАВЛЕНИЕ ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ НАСЕЛЕНИЯ: ЕГО СОСТАВ И СТРУКТУРА

В данной статье автор рассмотрел управление трудовой потенциал населения, ее состав и структуру, собрал мнения исследователей и ученых в этой области, а также объяснил роль и значение трудовой потенциал, особенности ее управления. Автор изучил описание управления трудовой потенциал предприятий и разделил ее на две группы качественную и количественную. Также в заключение автор отмечает, что эффективное использование трудового потенциала населения в различных отраслях народного хозяйства приводит к продуктивной занятости.

Ключевые слова: трудовой потенциал, трудовой потенциал населения, управление, управление трудовым потенциалом, состав, структура, экономическое развитие.

MANAGEMENT OF THE LABOR POTENTIAL OF THE POPULATION: ITS COMPOSITION AND STRUCTURE

In this article, the author examined the management of the labor potential of the population, its composition and structure, collected the opinions of researchers and scientists in this area, and also explained the role and significance of labor potential, the features of its management. The author studied the description of management of the labor potential of enterprises and divided it into two groups: qualitative and quantitative. Also in conclusion, the author notes that the effective use of the labor potential of the population in various sectors of the national economy leads to productive employment.

Key words: labor potential, labor potential of the population, management, labor potential management, composition, structure, economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродова Розиямо Абдулвоҳидовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 938002894.

Алиев Фаридун Начмиддинович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведены об авторах: Муродова Розиямо Абдулвоҳидовна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 938002894.

Алиев Фаридун Начмиддинович – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the authors: Murodova Roziyamo Abdulvokhidovna– Tajik National University, applicant for the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 938002894.

Aliyev Faridun Nakhmiddinovich- Tajik National University, master's student the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

МОҲИЯТИ ХАВАСМАНДГАРДОНӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНА

*Наимзода Н. Қ. - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ
Дустов Б.Т.-муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ
Раҳмонов У.Б.- докторанти Ph.D кафедраи менеҷмент ва маркетинги
ДМТ*

Вақтҳои охир диққат ба масъалаи ҳавасмандгардонӣ ҳамчун функсияи идоракунии, зиёд гардида, бо ёрии он роҳбарон тамоми кормандонро барои самаранок фаъолият намудан, барои таъминоти раванди истеҳсолии мувофиқ ба нақша дар назар дошта шуда, бедор месозад. Раванди бунёди азнавсозии сохтори ташкилии идоракунии, коркарди низоми идоракунии мутахассисон, назорат ва таъминоти иттилоотӣ алоқаи устувор дошта, ба одамон ин манбаи асосии рушди самаранокӣ корхона аст.

Ҳавасмандгардонӣ - ин фаъолиятест, ки коллективи корхона ва ҳар як коргарро фаъол гардонида, онҳоро барои меҳнати самаранок ва барои иҷрои мақсадҳо бедор месозад. Танҳо он роҳбарон ба муваффақият ноил мегарданд, ки одамонро манбаи рушди асосии ташкилот меҳисобанд.

Норасоии асосии корхонаҳои Тоҷикистон, баҳо зарурӣ надодани иқтидор ва захираҳои зеҳнии одамони дар ташкилот фаъолият- кунанда аст. Махсусан иқтидори инсонӣ барои корхона ин муваффақияти асосии рақобатнокӣ мебошад. Дар замони ҳозира зарур аст, ки ҳамаи мутахассисони ташкилот ҳамчун дастаи иттифоқ бо бурдани дақиқи оянда, тасаввур намудан оид ба хусусияти худ ва ҳавасмандӣ ба фаъолияти мустақилона барои бадастории мақсадҳои гузошташуда, мутахассиси хуб омӯзонида шуда, ҳавасмандона тақдирӣ корхонаро муайян мекунад.

Барои истифодаи самаранокӣ ҳавасмандкунии бо мақсади пуркуват намудани таъсиррасонии идоракунии зарур аст, ки моҳияти онро яъне талаботҳо, ҳавасмандгардонӣ, қобилият, хоҳиш, интизорӣ, мувофиқгардии арзиш, барқарорнамоии хуб тасаввур карда мешавад. Онҳо ҳамчун манбаҳои дохилии рушди шахсият ва фаъолияти он баромад менамоянд. Нақши назаррасро дар ҳавасмандгардонии аниқ барои талаботҳои инсон,

таъминкунии самтнокии шахсият барои дарк намудан ва ба дастории мақсадҳои муайян мебошад.

Дар асоси ин арзишҳо корманд чӣ кор кунад ва чӣ тавр қарор қабул намояд? Инчунин ҷои заруриро дар ҳавасмандгардонӣ мақсад - фаҳмида шуда, пешгӯикунандаи натиҷаи фаъолиятро ишғол менамояд. Агар мақсад дуруст интиҳоб шуда бошад ва ба корманд фаҳмо бошад, он гоҳ барои бадастории натиҷаҳо истифода менамояд. Боз яке аз унсурҳои қавии ҳавасмандгардонӣ, интизорӣ ба ҳисоб меравад, ки ин то кадом андоза корманд бо тӯҳфа эътироф мегардад ва баъд ҳудро дар алоқамандӣ ба мақсади ба даст овардашуда мукофот гирифта меҳисобад. Аз интизории баланд, қувваи ҳавасмандкунии бедоркунанда меафзояд, аммо аз рӯи қонун ҷои якумро дар назарияи ҳавасмандгардонӣ мафҳуми ҳавасмандӣ ишғол менамояд.

Ҳавасмандкунӣ хусусияти тахассусӣ дошта, дар ботини инсон ҷойгир аст ва аз маҷмӯи омилҳои беруна ва дохила нисбати инсон дошта, аз таъсири дигар намуди ҳавасмандии таъсиркунанда вобаста аст. Ҳавасмандӣ натавонанд инсонро ба фаъолият бедор месозад, балки маълум менамояд, ки чӣ тавр зарур аст ва чӣ тавр дар ин фаъолият ба амал оварда мешавад. Талаботи ҳавасмандӣ низоми арзишҳо бо ҳолати меҳнатӣ шомил аст. Ҳавасмандӣ воситаи шарҳдиҳӣ, асоснокнамоии рафтори фардии худ ба ҳисоб рафта, дар ҳавасмандӣ муносибати фардҳоро ба муҳити меҳнатӣ, ҳолатҳо ва объектҳо инъикоси ҳудро меёбад.

Ҳавасмандгардонӣ ин қисми раванди идоракунӣ, ки бо ёрии он энергияи инсонӣ дар рафтори муайян таъсир меёбад, натиҷаи интизорбудаи фаъолияти самараноки якҷояи нақшаи ташкилотро тасдиқкунанда ба ҳисоб меравад. Ба ҳақиқати раванди ҳавасмандгардонӣ фаъолнокии рафтори одамон дар раванди меҳнат чунин омилҳо ҳамчун сатҳи рушд ва мувофиқати муносибатҳои ташкилӣ, идоракунӣ ва байнишахсӣ дар корхона, маҷмӯи иҷтимоӣ – иқтисодӣ, илмӣ - техникӣ, ҳуқуқӣ ва дигар усулҳои таъсиррасонӣ ба инсон таъсиркунанда таъсир мерасонад.

Дар як вақт соҳаҳои назариявии бунёди механизми ҳавасмандгардонӣ барои Тоҷикистон мувофиқ ба коркарди оянда зарурият дорад. Рушди муносибатҳои бозорӣ дар Тоҷикистон талаб менамояд, ки низоми ҳавасмандӣ доимо аз нав кор карда шуда ташаккул ёбад ва ба меҳнат кормандон ҳавасманд гардад, чунки мавҷудияти механизми ҳавасмандгардонӣ нокифоя ба ҳисоб меравад.

Дар солҳои охир масъалаи иқтисодии кадрӣ менечерҳо-мутахассисон қобилияти бомуваффақияти онҳо якбора вайрон гардид. Бинобар он бештар самаранокии фаъолияти кормандони идоракунанда, фаъолнокии иҷтимоӣ ва эҷодии онҳо дар зери таъсири низоми ғайрисамаранок ва дигар омилҳо (сиёсӣ, иқтисодӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ - технологӣ ва ғайраҳо) паст гардидааст. Бо алоқамандии ин зарурияти рушди ҳавасмандгардонии мутахассис, ҳамчун функцияи идоракунӣ ташкилоти ҳозиразамон ба миён меояд.

Ба миқдори зиёди корҳо бо мушкilotҳои кори додашуда нигоҳ накарда, соҳаи назариявӣ ва амалии рушди ҳавасмандгардонии

мутахассисон ҳамчун нақши идоракунии ташкилоти ҳозиразамон дар зинаи табдилёбии бозорӣ мувофиқ ба он аст.

Мақсади асосии мақолаи мазкур омӯзиши ҳавасмандгардонии мутахассисон ҳамчун нақши идоракунии дар бораи тадбиқи ин мақсад дар кор вазифаҳои зерин гузошта шуда аст;

- Соҳаи назариявии ҳавасмандгардонӣ, ҳамчун функцияи идоракунии бояд ҷиддӣ омӯхта мешавад;

- Низоми ҳавасмандгардонӣ дар низоми идоракунии корхонаҳо аз нав дида баромада шавад;

- Барномаи ҳавасмандгардониро дар раванди фаъолияти корӣ амалан тадбиқ карда шавад:

АДАБИЁТ

1. Бобосодиқова Г.Б., Сарабекова И.З. «Маркетинг ва тадқиқотбарии маркетинг». Душанбе 2001.
2. Ғаниев Т.Б. Менеджмент: иборат аз 17- қисм - Душанбе; Ирфон –2023
3. Герчикова И.Н. «Менеджмент»- 4-е изд., пере работ. и доп. – М.: ЮНИТИ –2004.
4. Глухов В.В. «Менеджмент»: - учебник 2-е изд. - СПб; 2002.
5. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // дисс. ... н.и.и.: 6D.KOA-004 – Давлатов Сорбон Назримадович Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – 170с.
6. Каримов М.И. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019. №10-1. С. 89-94.
7. Менеджмент / под редакции проф. В.И. Королева, - М; Экономист – 2004.
8. Менеджмент: Теория и практика в России /под редакции А.Г. Порщенко и др. – М: НДФБК- пресс 2003.
9. Сарабекова И.З., Муҳсинов Д.С. ва дигарон «Низоми ахбори маркетингӣ». Душанбе 2022

МОҲИЯТИ ҲАВАСМАНДГАРДОНӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНА

Мақсади тадқиқоти мазкур, ин омӯзиши ҳавасмандгардонии мутахассисон ба ҳисоб мераванд, ки ҳамчун функцияи идоракунии дар корхона ба ҳисоб гирифтани мумкин аст. Мотиватсия яке – аз категорияҳои марказии идоракунии ва яке аз ҷойҳои марказиро дар низоми идоракунии тамоми объектҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, ҳавасмандгардонӣ, иттилоот, корхона, объекти иҷтимоӣ, захираҳои зеҳнӣ, дониш, коркарди қарорҳо.

СУТЬ МОТИВАЦИИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ

Целью исследования данной статьи является, мотивационная подготовка специалистов и как функцию управления на предприятии. Мотивация занимает одну из центральных категорий управления и одно из центральных мест в системе управления всем социально-экономическим объектом.

Ключевые слова: экономика, мотивация, информация, предприятие, социальный объект, интеллектуальные ресурсы, знания, принятие решений.

THE ESSENCE OF MOTIVATORS IN BUSINESS MANAGEMENT

In this article, the purpose of the study, which is generally considered to be the motivational training of specialists as a management function in an enterprise, allows us to draw the following conclusions. Motivation occupies one of the central categories of management and one of the central places in the management system of the entire socio-economic object.

Key words: economics, motivation, information, enterprise, social object, intellectual resources, knowledge, decision making.

Маълумот дар бораи муаллифон: Наимзода Нейматулло Кудратулло- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-87-87-10.

Дустов Бахтиёр Туфонович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918-70-00-59.

Раҳмонов Умар Бурхонович- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти РНД-и кафедраи менеҷмент ва маркетинги. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 903868383.

Сведения об авторах: Наимзода Нематулло Кудратулло- Таджикский национальный университет, ассистент кафедры менеджмента и маркетинг.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-87-87-10.

Дустов Бахтиёр Туфонович - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 918-70-00-59.

Рахмонов Умар Бурхонович Таджикский национальный университет, доктор РНД кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 903868383.

Information about the author: Naimzoda Nematullo Kudratullo- Tajik National University. Assistant for the Department of Management and Marketing

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 988-87-87-10.

Dustov Bakhtieor Tufonovich - Tajik National University. Assistant for the Department of Management and Marketing **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918-70-00-59. **E-mail:**

Rakhmonov Umar Burkhonovich - Tajik National University doctoral student of the PHD the Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 903868383.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛЁБИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

*Сафарова С.Ҳ.- ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории
ДМТ*

*Чумаева Х.Ю.- ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории
ДМТ*

Дар марҳилаи муосири рушд яке аз самтҳои асосии ташаккул ва инкишофи сиёсати иқтисодии давлат ин таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллий дар асоси тақвияти муносибатҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба масоили рушди фазои соҳибкорӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шуда, тасмимҳои эълоншуда фарогири самтҳои муҳиму афзалиятноки рушд ба ҳисоб мераванд.

Қобили қайд аст, ки самтҳои муайяншуда ва ҷорабинихое, ки татбиқи онҳо боиси тақмили фазои соҳибкорӣ мегардад, зарурати анҷом додани таҳқиқоти хосро тақозо карда, зимнан асосноккунии илмӣ ва методологии ташаккул ва инкишофи фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки марҳилаи муосири рушд ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ таҳти таъсири омилҳои гуногун фаъолият менамоянд, ки зимнан омилҳои берунӣ бештар ҳолати фазои соҳибкориро муайян мекунанд. Дар ин замина, аҳамияти фазое, ки дар он субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияти худро анҷом медиҳанд бештар гардида, бо назардошти аҳамияти фазои соҳибкорӣ муаллифони зиёд кӯшиш карданд, ки фазои соҳибкориро таҳқиқ ва самтҳои тақмили онро асоснок намоянд.

Бояд қайд намуд, ки омилҳои гуногуни дохилӣ ва берунӣ ба муҳити иқтисодии дар он субъекти соҳибкорӣ фаъолиятдошта таъсир мерасонанд. Масалан, арзиши меҳнат, мавод, равандҳо ва расмиёт ва ғайра таъсири калон мерасонад. Ин ҳама омилҳои дохилӣ мебошанд, зеро ширкат онҳоро назорат мекунад ва метавонад онҳоро тавассути қабули қарор тағйир диҳад. Аммо, омилҳои муайяни беруна инчунин метавонанд ба муваффақияти субъекти соҳибкорӣ таъсир расонанд. Субъекти соҳибкорӣ аз болои ин омилҳо камтар назорат мекунад ва бояд барои ба эътибор гирифтани онҳо ҳангоми ба бозор баромадан саъй кунад.

Қобили таъкид аст, ки ташкилотҳои байналмилалӣ ба таҳқиқи фазои соҳибкорӣ ва миқдори муайянкунандаи он манфиатдор буданд. Ҷалби онҳо дар соҳаи бештар намудани фазои соҳибкорӣ яке аз фаъолиятҳои навини ин муассисаҳо мебошад. Ҳар яки онҳо, вобаста аз воситаҳо ва ҳадафҳои ниҳонии ҳамкорӣ дар ин соҳа, мафҳум, таъриф ва ҷузъҳои фазои худро, ки дар онҳо субъектҳои соҳибкорӣ фаъолият мекунанд, муайян карданд. Ғайр аз ин, як қатор усулҳо ва воситаҳо барои муайян кардани миқдори муайянкунандаи фазои соҳибкорӣ таҳия карда шудаанд. Бо вучуди ин, дар таҳқиқи ин соҳа ҳанӯз як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳо мавҷуданд. Таърифи ягонаи фазои соҳибкорӣ ҳанӯз тартиб дода нашудааст, дар бораи ҷузъҳои он яқдилӣ вучуд надорад ва инчунин

методологияи мукаммале вучуд надорад, ки тамоми маълумотизаруриробарои таҳлили он таъмин кунад. Бояд қайд кард, ки муаллифон ва ташкилоту муассисаҳои гуногун ба ғайр аз мафҳуми фазои соҳибкорӣ, аксар вақт мафҳуми фазои сармоягузорино низ истифода мебаранд. Дар айни замон, аксари муаллифон мафҳуми фазои сармоягузорино ҳамчун синоними фазои соҳибкорӣ истифода мебаранд ва аҳамияти муҳити мазкурро барои ҷалби сармоягузорино хориҷӣ дар назар доранд. Аммо муаллифоне ҳастанд, ки фазои сармоягузорино ҳамчун як ҷузъи фазои соҳибкорӣ баррасӣ мекунанд. Гурӯҳи дигари муаллифон бошанд фазои соҳибкориро ҷузъи ҷудонашавандаи фазои сармоягузорӣ медонанд фазои сармоягузорино ҳамчун як ҷузъи фазои соҳибкорӣ баррасӣ мекунанд. Чи тавре, ки таҳқиқоти анҷомдодаи мо собит сохт фазои соҳибкорӣ фарогири омилҳои гуногун мебошад, ки фаъолият ва тамоюли рушди он таъсири бевосита мерасонанд. Аз ин рӯ, ҳамаи ин омилҳо ба соҳибкорӣ дар ин ё он дараҷа таъсири ҳавасмандкунанда ё маҳдудкунанда доранд. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Фарқияти байни фазои соҳибкорӣ ва фазои сармоягузорӣ

Тафовут	Фазои соҳибкорӣ	Фазои сармоягузорӣ
Масъалаи асосӣ	Барои ширкатҳо кори ғоидаовар то чӣ андоза осон аст ё душвор аст?	Нигоҳ доштани ғоида барои соҳибони корхонаҳо то чӣ андоза осон аст ё мушкил аст?
Таваҷҷуҳ ба:	Хароҷоти амалиётӣ	Дараҷаи номуайяний, ки сармоягузорино хангоми кабули қарорҳои сармоягузорӣ дучор меоянд
Имконияти нишондиҳандаҳои микдорӣ	Асосан баланд	Асосан паст

Таҳияи муаллиф.

Дар амалия фаъолияти соҳибкорӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои одамон, ки дар як ҷомеаи мушаххас зиндагӣ мекунанд нигаронида шудааст. Зинан, ин воқеиятҳо нодида гирифтаи ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, муваффақият ё ноқомӣ дар соҳибкорӣ аз он вобаста аст, ки таъсири ин омилҳо то чӣ андоза дар фаъолияти субъекти соҳибкорӣ ба назар гирифта мешаванд. Субъекти фаъолияти соҳибкорӣ қувваи қорино қиро қарда, бамардум мол мефурӯшад, аз онҳо мол меҳарад, аз ҷониби одамон идора қарда мешавад ва ба одамон тааллуқ дорад. Ширкате, ки дар хориҷа ба қор шурӯъ мекунад, бояд муайян кунад, ки чӣ гуна фаъолияти соҳибкорӣ дар як кишвари дигар аз таҷрибаи дар кишвари худ бадаст омада ва ё аз идеале, ки менечмент меҳаҳад бубинад, фарқ мекунад. Дар ташаккули фазои соҳибкорӣ унсурҳои дохилӣ низ нақши қалон доранд. Муҳити дохилии соҳибкорӣ шароити истеҳсол ва фурӯши маҳсулотро (хизматрасониҳо) дар бар мегирад, ки онҳо қорхона дар раванди банақшагирӣ ва идорақунии дохилӣ танзим қарда метавонад. Унсурҳои муҳити беруна, ки болотар қайд шуда буд, хангоми фаъолияти қорхона ба назар гирифта мешаванд, аммо тағир доданашон ғайриимкон

аст. Ин шартҳо сохтор, мақсад ва вазифаҳои корхона, технологияи истеҳсолот ва одамон, қобилиятҳо, захираҳо, ихтисоси онҳоро дар бар мегиранд.

Хулоса, муҳити соҳибкорӣ ҳамчун маҷмӯи шароитҳо ва омилҳои ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсиррасон омили муҳимтарини таъминкунандаи рушди устувор ва бемайлони фаъолияти соҳибкорӣ буда, мусоид ва созгор будани он шартҳои асосии рушди муносибатҳои соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисоди миллӣ мебошад. Аз ин рӯ, давлат ва мақомотҳои давлатӣ бояд мунтазам кушиш намоянд, ки фазои соҳибкорӣ барои ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоид ва созгор буда, беҳтарсозии он дар маркази ҳама гуна ислоҳоти соҳавӣ қарор дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Абдусаматова Х.Г. Предпринимательская среда как система отношений//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2012. № 2/1 (80). С. 208-212.

2. Арустамов Э.А. Актуальные проблемы становления предпринимательства в России // Потребительская кооперация в России в XXI веке. Материалы Всероссийской научной конференции. - М.: Наука и кооперативное образование. - 2001. - с. 146-149.

3. Арустамов Э.А., Громов А.М. Экономическая устойчивость малых и средний предприятий // Управленческий учет. - 2007. - №4. - с.31-36.

4. Асаул М.А. Управление устойчивостью предпринимательских структур. -СПб.: Издание института проблем экономического возрождения. 2008.- 285 с.

5. Ахмадова П.И. Формирование конкурентной среды как приоритетное направление совершенствования сферы торговли в регионе // ИВД. - 2011. - №1.- с. 226-236.

6. Ахмедов Ф.В. Формирование и развитие предпринимательской среды: отраслевые аспекты национальной экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/10. С. 61-68.

7. Каримов М.И. Необходимость организации маркетинга в сфере здравоохранения// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. №2/7(123). С91-93.

8. Каримов М.И. Необходимость организации предпринимательской деятельности в сфере здравоохранения// Наука и инновация. 2014. №1. С. 2016-2018.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛЁБИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбии фаъолияти соҳибкорӣ, омилҳои ташаккулёбӣ ва таърифҳои пешниҳоднамудаи

олимони соҳа вобаста ба самти мазкур, оварда шудаанд. Дар баробари ин, муаллиф назария ва фарқияти фазои соҳибкорию фазои сармоягузорию баён намудааст. Инчунин масъалаҳои муҳити дохилии соҳибкорӣ шароити истеҳсол ва фурӯши маҳсулотро, унсурҳои муҳити беруна, ки дар ҷаҳолияти корхона ба назар гирифта мешаванд, арзёбӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: омилҳои ташаккулёбӣ, ҷаҳолияти соҳибкорӣ, фазои сармоягузорӣ, фазои соҳибкорӣ, муҳити соҳибкорӣ, омилҳои дохилӣ ва берунӣ.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В данной статье представлены теоретические аспекты формирования предпринимательской деятельности, факторы формирования и определения, предложенные учеными отрасли, относящейся к этому направлению. В то же время автор объяснил теорию и разницу между бизнес-средой и инвестиционной средой. Также оценены вопросы внутренней бизнес-среды, условий производства и реализации продукции, элементов внешней среды, которые учитываются в деятельности предприятия.

Ключевые слова: факторы формирования, предпринимательской деятельности, инвестиционная среда, бизнес-среда, инвестиционный климат, внутренние и внешние факторы.

MAIN FACTORS OF ORGANIZING BUSINESS ACTIVITIES IN THE MODERN WORLD

This article presents theoretical aspects of the formation of entrepreneurial activity, formation factors and definitions proposed by scientists in the industry related to this area. At the same time, the author explained the theory and difference between the business environment and the investment environment. Issues of the internal business environment, conditions of production and sales of products, elements of the external environment that are taken into account in the activities of the enterprise were also assessed.

Key words: formation factors, entrepreneurial activity, investment environment, business environment, investment climate, internal and external factors.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Саодат Ҳикматуллоевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 909-90-00-66.

Ҷумаева Холида Юсуфҷоновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкорӣ **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 938-19-02-00.

Сведения об авторах: Сафарова Саодат Хикматуллоевна - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономики предприятий и

предпринимательства менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 909-90-00-66.

Джумаева Холида Юсуфджоновна - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры экономики предприятий и предпринимательства менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 938-19-02-00.

Information about the author: Safarova Saadat Khikmatulloevna - Tajik National University, assistant at the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 909-90-00-66.

Jumaeva Kholida Ysufjonovna - Tajik National University, assistant at the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 938-19-02-00.

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕГУЛИРОВАНИЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Сафарова М.Б.- старший преподаватель КГУ

XXI - век разительно отличается от предыдущего: здесь правит техника и товаром выступает информация. Сегодня мы живём в условиях стремительных перемен, затрагивающих основы нашего бытия. Современную глобализацию характеризуют цифровые технологии. Происходит трансформация природы рынка, главным механизмом которого становится информация. То, что еще совсем недавно казалось новым и неизведанным, сегодня уже неактуально. Ускоряется проникновение инноваций. То, что раньше занимало десятки лет от идеи до воплощения, теперь длится два-три года. Глобальная паутина стала всеобъемлющим пространством, которое объединило все и вся. Новая технология и цифровизация экономики распространяется по всему миру быстрее чем «коронавирус» с космической скоростью. Нынешнее поколение мигрантов в сравнении с предыдущими годами более близок к новым технологиям, способны слушать и слышать. Трудовые мигранты полностью живут в Интернете [3].

Человеческий капитал является интенсивным фактором развития цифровой экономики. Под воздействием стремительно происходящей цифровизации изменяется характер труда. Эта трансформация не является чисто технической, но осуществляется в контексте политических, социальных и правовых изменений и сопровождающих их конфликтов. Искусственный интеллект, большие данные, роботизация и автоматизация, наряду с глобализацией и демографическими изменениями, приводят к цифровой трансформации рынков труда. Происходящие перемены на рынке труда создают как беспрецедентные возможности, так и существенные риски, которые нуждаются в осмыслении и выработке ответной политики, повышающей устойчивость и адаптивность в

различных областях: развития навыков, социальной политики и других [1, с.57-64].

Миграции способствуют перераспределению богатства на мировом уровне и играют главную роль в экономическом развитии и в сокращении бедности. Более того, в рамках происходящего процесса глобализации, который благоприятствует свободному движению товаров, информации и капиталов, важное место занимает свободное движение людей. Экономические реформы в последние пять-семь лет начали пробивать себе дорогу, основным движущим мотивом миграции стали экономические причины. [4]

С каждым годом увеличивается число мигрантов в мире. По оценкам ООН за последние десятилетия масштабы миграции населения в мире приобрели глобальный характер, и этот процесс имеет тенденцию роста. Таким образом, в 1960 году численность международных мигрантов составляла 75 млн. человек, в 2000 году - 176 млн. человек, в 2010 году - 213 млн. человек и в 2022 году - 281 млн. человек [6].

Эксперты ООН прогнозируют, что, учитывая политические, экономические, социальные, демографические и экологические факторы, до 2050 года количество мигрантов в мире увеличится до 405 млн. человек [8], и это доказывает глобализацию миграционных процессов на современном историческом этапе. Из общей численности международных мигрантов, категория трудовых мигрантов составляет 63,3% что подтверждает самый большой объем этого вида миграции [7].

Внедрение цифровых технологий в регулирование миграционных процессов — основополагающий тренд. Цифровизация необходима для решения сразу нескольких прикладных задач, например, дебюрократизации, а значит, снижения коррупционной емкости миграционных процессов, повышения прозрачности миграционной сферы, ее упорядоченности и безопасности для всех участников миграционных процессов. В марте Агентство по внешней трудовой миграции Узбекистана запустило Telegram-бота @mibuzbot. Он помогает проверить всю необходимую информацию перед выездом в другую страну. Его главное преимущество — онлайн-проверка наличия задолженностей и статуса разрешения на пересечение границы страны. Если имеются какие-то долги, то их можно тут же погасить с помощью электронного приложения. В октябре 2020 г. в стране был запущен Telegram-бот @coronavirustest_testingbot, благодаря которому можно получить результаты ПЦР-теста на COVID-19. Разработчики уверены, что с помощью этих двух приложений жители Узбекистана смогут без труда выехать за пределы страны.

С 1 июля 2021 г. страны Евразийского экономического союза (ЕАЭС) запустили совместный цифровой проект «Работа без границ». Поисковая система содержит всю информацию о вакантных рабочих местах и соискателях вакансий, которая есть в национальных информационных системах государств — членов ЕАЭС. Отметим, что цифровизации всех связанных с миграционной сферой процессов в России — результат не

только государственных усилий, она идет и на региональном, и на общественном уровне. Так, Media-MIG сообщал о запуске в Хабаровске просветительского сервиса для мигрантов на основе QR-кодов. Сервис знакомит мигрантов с историей города.

МВД Российской Федерации разработало новый план развития миграционной политики — в том числе предлагается создание единой базы данных по пребывающим в страну. Это, по мнению ведомства, поможет лучше управлять миграционными процессами в стране. Думается, это положительный момент, так как мигранты живут на «желтом цвете». Но за этот период мигранты сделали невозможное — возможным. Будет разработано современное приложение для мигрантов, чтобы пользоваться разными госуслугами в онлайн-режиме. Кроме того, и это основное: человек, который собрался в Россию из Таджикистана или Узбекистана должен иметь возможность заходить в это приложение, находясь у себя на родине. Будущий мигрант сможет авторизоваться в системе, его данные автоматически уходят в МВД России, он может в онлайн-режиме начать оформлять трудовой патент. И он поймет, что через эту платформу он сможет получить необходимые услуги, не стоя в очереди, не попадая в руки мошенников-посредников. С другой стороны, родителям, семьям, родным и близким будет легче узнавать, где находится и где работает; и с точки зрения безопасности удобно: где кто проживает. В целом, тенденция такова, что и работодатели, и сами мигранты сегодня стараются максимально узаконить свою деятельность. Сами мигранты понимают, что они должны находиться в стране на законных основаниях. Никто не хочет быть наказанным или депортированным. Но тогда и зарплата должна быть соответствующей. На данной цифровой платформе мигранты смогут получить информацию о работе, о том, где можно изучать язык, — это современный подход. Было бы целесообразно создать единый банк данных, как в России, так и в Таджикистане [4].

С целью усовершенствования контроля за трудовой миграцией Россия планирует внедрение единой информационной платформы учёта иностранных граждан, которая будет включать их цифровые профили и позволит мигрантам получать госуслуги в электронном виде. Разработкой системы занимается Минцифры и МВД Российской Федерации. В конце 2020 года Правительство внесло в Госдуму законопроект, предусматривающий создание единого реестра, где будут содержаться данные о медосмотрах и тестах трудовых мигрантов на инфекционные заболевания и ВИЧ [2].

9 ноября 2022 года в Таджикистане был открыт представительство Многофункциональный миграционный центр (ММЦ, Миграционный центр Сахарово) Москвы. Таджикистан стал второй страной, с которой Москва начала сотрудничество в рамках организованного набора трудовых мигрантов. В 2021 году представительство ММЦ было открыто в Узбекистане. Основная задача Центра — помощь жителям республики в поиске работы на территории столицы и Подмосковья.

Представительством во взаимодействии с уполномоченными ведомствами Республики Таджикистан будет осуществляться весь комплекс мероприятий по поиску и подбору сотрудников, обладающих необходимыми навыками и квалификацией, для работы на важнейших проектах Москвы и Московской области в сфере транспорта, строительства, ЖКХ. В функции представительства также входит ведение базы данных вакансий и соискателей, организация онлайн-собеседований и оценка профессиональных компетенций кандидатов на трудоустройство. Кроме этого, граждане Таджикистана смогут получить консультации по правилам пребывания и работы в Российской Федерации, особенностям оформления миграционной карты, предварительно оформить заявление на патент, записаться на прием в московский ММЦ и получить помощь по покупке билетов. Открытие представительства состоялось в рамках 18-го заседания двусторонней Межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству между Россией и Таджикистаном. Каждый год более миллиона граждан Таджикистана, или примерно половина трудоспособного населения страны уезжают на заработки в другие страны, в основном в Россию. Большая их часть ищет работу в Москве и Московской области. Заработанные таджикскими трудовыми мигрантами деньги являются основным источником доходов большинства семей в Таджикистане. В прошлом году из России в Таджикистан в основном благодаря мигрантам поступило более 2 миллиардов долларов. Для ещё большего удобства соискателей у данного центра есть сайт orgnabor.mos.ru и мобильное приложение [5].

В Таджикистане появится представительство Федерального государственного унитарного предприятия МВД России "Паспортно-визовый сервис". Таким образом, граждане Узбекистана и Таджикистана смогут сэкономить время и деньги при оформлении нужных для работы в России документов.

Согласно Концепции миграционной политики Российской Федерации, на 2019-2025 годы в РФ планируется привлечь от 5 до 10 млн. человек. Будет усовершенствована система идентификации мигрантов, для въезда которых не требуется оформление визы, то есть вводиться единая ID-карта с чипом, в которой будет «защита» вся информация об иностранном гражданине, его статусе, оплате налогов, сдаче медицинских анализов и др. Правила будут унифицированы для всех иностранцев: в течение 30 дней после въезда надо будет оформить эту ID-карту. Введут реестровая модель учета трудовых мигрантов и организаций, где они работают. Упразднят бессмысленные бюрократические процедуры. Принятие этих мер сильно упростит жизнь и работникам миграционной службы, и полицейским из других подразделений, и работодателям, и самим иностранным работникам. Скорее всего, оформить документы они смогут еще из дома, заполнив электронную анкету, заранее подыскав себе вакансию.

Пришло время "цифровой экономики" и в миграции. Стремительное развитие технологий оказывает огромное влияние на занятость и миграцию во всём мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Глущенко Г. И. Развитие виртуальной миграции в контексте цифровизации // ДЕМИС. Демографические исследования. 2021. Т. 1. № 2. С. 57–64.
2. Екатерина Деминцева «Мы можем жить в одном дворе, но не замечать их» Лента.ру.
3. <https://russiancouncil.ru/blogs/rahmon-ulmasov/xxi-vek-formirovanie-novykh-podkhodov-k-upravleniyu-migratsiey-novoe-p/>
4. <https://russiancouncil.ru/blogs/rahmon-ulmasov/rossiya-nuzhdaetsya-v-pritoke-migrantov/>.
5. <https://migranty.org/novosti/predstavitelstvo-mmcs-saharovo-otkrylos-v-dushanbe/>

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕГУЛИРОВАНИЕ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Цифровые технологии, проникающие во все отрасли и сферы жизни, кардинально изменяют практически все существующие профессиональные сферы. Внедрение новой технологии и связанной с ней информатизации в миграционных процессах, а также возможности и необходимости освоение новых профессии и ремесло соответствующим рынком труда, как и внутреннего так и внешнего являются требованием современного рынка труда, особенно учитывая влияние пандемии. Цель данной статьи состоит в исследовании внедрение цифровых технологии в регулирование внешней трудовой миграции. Методом, используемым автором, является анализ основных трендов регулирования внешней трудовой миграции путем внедрения цифровой технологии развития. Новизна исследования заключается в рассмотрении влияния цифровизации на регулирование миграционных процессов.

Ключевые слова. миграция, цифровая технология, цифровая экономика, рынок труда, рабочая сила, трудоспособное население.

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ТАНЗИМИ РАВАНДҲОИ МУҲОЦИРАТ

Технологияҳои рақамӣ, ки ба тамоми соҳаҳо ва соҳаҳои ҳаёт ворид мешаванд, қариб ҳамаи соҳаҳои касбии мавҷударо ба қулӣ тағйир медиҳанд. Татбиқи технологияи нав ва иттилооти марбут ба он дар равандҳои муҳоҷират, инчунин имконот ва зарурати азхудкунии касбҳои нав ва ҳунармандӣ аз ҷониби бозори дахлдори меҳнат, ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ талаботи бозори муосири меҳнат мебошанд, алахусус бо назардошти таъсири пандемия. Мақсади ин мақола таҳқиқи ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ ба танзими муҳоҷирати меҳнатии беруна мебошад. Усули истифодаи муаллиф таҳлили тамоюлҳои асосии танзими муҳоҷирати меҳнатии беруна тавассути

чорӣ намудани технологияи рақамии рушд мебошад. Навовариҳои тадқиқот аз баррасии таъсири рақамисозӣ ба танзими равандҳои муҳоҷират иборат аст.

Калидвожаҳ: муҳоҷират, технологияи рақамӣ, иқтисоди рақамӣ, бозори меҳнат, қувваи корӣ, аҳолии қобили меҳнат

THE INTRODUCTION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE REGULATION OF MIGRATION PROCESSES

Digital technologies, penetrating into all industries and spheres of life, are radically changing almost all existing professional spheres. The introduction of new technology and related informatization in migration processes, as well as the possibilities and necessity of mastering new professions and crafts by the relevant labor market, both internal and external, are a requirement of the modern labor market, especially given the impact of the pandemic. The purpose of this article is to study the introduction of digital technologies in the regulation of external labor migration. The method used by the author is the analysis of the main trends in the regulation of external labor migration through the introduction of digital development technology. The novelty of the study lies in the consideration of the impact of digitalization on the regulation of migration processes.

Keywords. migration, digital technology, digital economy, labor market, labor force, work environment.

Информация об авторе: Сафарова Муборак Бобохоновна - Кулябский государственный университет, имени А. Рудаки старший преподаватель факультет экономика и управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г Куляб улица Сангак Сафаров 16. **Телефон:** +992 918695093.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарова Муборак Бобохоновна - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ муаллими калони факултети иқтисод ва идора. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16. **Телефон:** +992 918695093.

Information about the author: Safarova Muborak Bobokhonovna - Kulyab State University, named after A. Rudaki, senior lecturer, Faculty of Economics and Management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Kulyab city Sangak Safarov Street 16. **Phone:** +992 918695093.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ХАДАМОТИ АУДИТИ ДОХИЛӢ

*Сирочев Ш.З.-ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосиби ДМТ
Маҷидзода Ш. Х.-докторанти Ph.D – и кафедраи баҳисобгирии
муҳосиби ДМТ*

Аудиторҳои дохилӣ чун амаликунандаи унсурҳои назорати дохилӣ фаъолияти худро дар ҷорҷубаи меъёрҳои Кодекси одоби касбии аудиторҳо бо риояи принципҳои мустақилият ва бегаразӣ, салоҳият ва касбияти воқеӣ, покқивдони, масъулиятшиносӣ ва махфият амалӣ менамоянд. Аудити дохилӣ - фаъолияти мустақил ва объективӣ оид ба гузаронидани санҷиш, баҳодихӣ ва машваратдиҳии низомҳои идоракуни ва дигар низомҳо, ки бо мақсади мусоидат намудан ба фаъолияти қонунӣ, самаранок ва натиҷабахши ташкилотҳои бахши давлатӣ анҷом дода мешавад [2].

Хадамоти аудити дохилӣ дар корхонаҳо бо риояи талаботҳои ҷойдошта аз ҷониби кормандони масъул барои самаранокии низоми назорати дохилӣ ба роҳ монда мешавад.

Танзими ҳуқуқии фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ дар корхонаҳо дар асосӣ ҳуҷҷатҳои зерин, ки фаъолияти аудиториро ба меъёр медароранд гузаронида мешавад:

1) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 23 июли соли 2013, таҳти № 993, ки муносибатҳо ҳангоми гузаронидани аудит ба миён омада ва талаботҳои асосиро ба аудиторон дар чараёни расонидани хизматрасонии аудиторӣ танзим менамояд.

2) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом» аз 25 март соли 2011, таҳти № 684.

3) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ» аз 21 июли соли 2010, таҳти № 6264) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ» аз 23 июли соли 2016, таҳти № 1354

Дар қонуни ҚТ оид ба фаъолияти аудиторӣ дар моддаи 13 оиди ташкили аудити дохилӣ чунин қайд гардидааст:

1. Аудити дохилӣ аз ҷониби субъектҳои хоҷагидор ташкил карда шуда, ба манфиати соҳибмулконаш амалӣ мегардад ва тибқи номгӯи ҳуҷҷатҳои дохилии дар асоси қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияшуда, стандартҳои эътирофшудаи аудити дохилӣ ва талаботи Кодекси одоби касбии аудиторон танзим карда мешавад.

2. Объектҳои аудити дохилро роҳбарияти субъектҳои хоҷагидор тибқи мақсадҳои худ ҷиҳати ташкил, банақшагирӣ, инчунин мониторинги фаъолияти субъекти хоҷагидор ва сохторҳои таркибии он муайян мекунад.

3. Ба сохторҳои аудити дохилӣ аз ҷониби соҳибмулкони субъектҳои хоҷагидор аудиторҳои дохилӣ ва ё гурӯҳи аудиторҳои дохилӣ таъин карда мешаванд, ки ба ин гурӯҳ инчунин метавонанд тафтишотчиён ва комиссияҳои тафтишотӣ низ дохил карда шаванд.

4. Роҳбарони субъектҳои хоҷагидор, хусусан субъектҳои дорои манфиати умум, вобаста ба ҳаҷми корҳои бахисобгирӣ метавонанд:

- хадамоти аудити дохилро ҳамчун сохтори таркибӣ таъсис диҳанд;
- ба бастаи корӣ вазифаи аудитори дохилро ворид намоянд ё дар асоси шартнома вазифаҳои аудити дохилро ба аудитори инфиродӣ ва ё ташкилоти аудиторӣ вогузор намоянд.

5. Талаботе, ки ба роҳбарони сохтори аудити дохилӣ вогузор карда мешаванд:

- шаҳодатномаи тахассусии аудиторӣ дошта бошанд; - доғи судӣ надошта бошанд [3, с. 13].

Гузаронидани аудити дохилӣ, чун қоида, аз ҷониби хадамоти аудити дохилӣ – талаботи ҳатмии пешниҳодшавандаи давлат ба чунин намуди корхонаҳо мебошад, ба менадӣ:

- ташкилотҳои қарзӣ;
- иштирокчиёни касбии бозори коғазҳои қиматнок;

- ташкилотҳои суғурта ва иҷораи молиявӣ (лизинг);
 - ташкилотҳои алоқаи почта;
 - ломбардҳо;
 - ташкилотҳое, ки молу мулки ғайриманқул, фулузоту сангҳои қиматбаҳо ва маснуоти заргарӣ, инчунин шикастапораҳои ин маснуотро хариду фурӯш мекунад;
 - ташкилотҳое, ки тотализатор ва идораҳои букмекерӣ доранд, инчунин бозиҳои лотерея ва дигар бозиҳои бурднокро барпо мекунад, ки дар онҳо ташкилкунанда дар байни иштирокчиён фонди ҷоизавӣ, аз ҷумла дар шакли электронӣ мегузорад;
 - ташкилотҳое, ки фондҳои сармоягузорӣ ё фондҳои ғайридавлатии нафақаро идора мекунад;
 - адвокатҳо, шахсоне, ки фаъолияти нотариалиро анҷом медиҳанд, дигар ҳуқуқшиносон ва муҳосибони мустақил, соҳибкорони инфиродие, ки ҳангоми омода ё анҷом додани аҳдҳои муштариёни худ барои харидуфурӯши молу мулки ғайриманқул, идоракунии маблағҳои пулӣ, коғазҳои қиматнок ё дигар молу мулки муштариён хизмати ҳуқуқӣ мерасонанд, идоракунии суратҳисобҳои бонкӣ, амонатӣ ё суратҳисоби коғазҳои қиматнок, инчунин ҷамъи маблағҳо барои таъсис, таъмини фаъолият ё идора кардани ширкатҳо ва таъсиси онҳо, таъмини фаъолият ё идоракунии шахси ҳуқуқӣ ё ташкили хариду фурӯши корхонахоро анҷом медиҳанд;
 - ширкатҳои аудиторӣ, аудиторҳои инфиродӣ;
 - ташкилотҳое, ки барои траст ё ташкили ширкатҳо хизмати ҳудро пешниҳод мекунад;
 - ташкилотҳое, ки бо идоракунии фондҳои сармоягузорӣ ё ки фондҳои нафақавми ғайридавлатӣ мағуланд ва бо дигар фаъолиятҳои аз тарафи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, иҷро кунад.
- Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ» Ҳуқуқ ва ўҳдадорихои аудиторҳои дохилии ташкилотҳои баҳши давлатӣ оварда шудааст. Тибқи он аудиторҳои дохилии ташкилотҳои баҳши давлатӣ чунин ҳуқуқҳо доранд:
- гирифтани ва санҷидани ҳамаи ҳуҷҷатҳои зарурӣ ва иттилоот, инчунин аз шахсони мансабдори тақсимкунандагонӣ асосӣ, тақсимкунандаҳо ва маблағгирандагонӣ буҷетӣ талаб кардани тавзеҳоти барои гузаронидани аудити дохилӣ зарур;
 - гузаронидани санҷиши сохтор ва тарафҳои бо ташкилоти баҳши давлатӣ алоқаҳои берунадошта, ки маблағҳои давлатиро истифода ё ихтиёрдорӣ мекунад;
 - изҳори мулоҳизаи мустақил оид ба фаъолият ва самаранокии идоракунии молиявӣ ва низоми назорати дохилӣ;
 - дар ҳолати пешниҳод накардани ҳуҷҷатҳои зарурӣ ва дигар иттилооти муҳиме, ки ба ташаккули мавқеи воқеии аудитор таъсир мерасонад, аз гузаронидани санҷиш ва ё изҳори мулоҳизаи худ дар ҳисобот худдорӣ намояд;
 - амалӣ намудани ҳуқуқҳои дигаре, ки дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд [3].

Дар вақти гузаронидани аудит, аудиторҳои дохилии ташкилотҳои бахши давлатӣ ўҳдадоранд аст, ки муқаррароти қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон, меъёрҳои эътирофшудаи байналмилалӣ аудити дохилӣ ва талаботи Кодекси одоби касбии аудиторҳоро риоя намояд. Аз ҷониби аудиторҳои дохилӣ истифодаи гардидаи ҳуқуқи худ бо мақсади расонидани зарар ба шахси дигар, инчунин суиистифода аз ин ҳуқуқҳо дар ғайриқонунии аудиторӣ манъ аст. Дар амалҳои худ аудиторҳои дохилӣ ўҳдадоранд, ки мустақил, бегараз, салоҳиятнок ва покқондор бошанд [2, с. 48]. Аудиторҳои дохилӣ вазифадоранд аз паҳннамоеи иттилооти дар раванди ғайриқонунии касбӣ ба онҳо дастрасшуда, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун иҷозат медиҳад, худдорӣ намоянд. Ҳангоми гузаронидани санҷиши аудити кормандони воҳиди сохтории аудити дохилӣ шахси масъулро, ки ғайриқонунии онро мавриди санҷиш қарор додаанд, хабардор менамоянд ва ба ӯ имконияти муҳокимаи яққояро дар вақти зерин муҳайё менамоянд:

- то оғози ғайриқонунии аудитории дахлдор;
- дар бораи мақсад ва доираи супориши банақшагирифтаи аудиторӣ;
- баъди анҷоми аудит - ҳуҷҷатҳо ва тавсияҳои пешниҳодшуда ва дар мавриди муносиб додани шарҳу эзоҳ.

Ҳамин тавр танзими ҳуқуқи аудити дохилӣ бо меъёрҳо, талаботҳо ва методикаи дар амалияи аудит истифодашаванда аз ҷониби мутахассисони хадмоти аудити дохилӣ дар объектҳои мавриди омӯзиш барои самаранок, маҳсулноқ ва натиҷанок истифодабарии дорониҳо амлӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аудити дохилӣ / С. Ф. Низомов, Қ. Х. Хушвахтзода, А. А. Мирзоалиев [ва диг.]. Душанбе: Ирфон, 2021. – 190 с.
2. Аудит (Асосҳои назариявии аудит тибқи СБҲМ ва СБА/ Холиқова, Шодиев Б.С, Ҷураева Х.Х, Давлатзода М. Х. [и др.]. . – Душанбе: Ирфон, 2021. – 518с.
3. Қонуни ҚТ дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ (21 июли соли 2010 № 631).
4. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайриқонунии аудиторӣ» аз 23 июли соли 2013, тахти № 993.
5. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмиқонунии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом» аз 25 март соли 2011, тахти № 684.
6. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар бахши давлатӣ» аз 21 июли соли 2010, тахти № 6264) Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ» аз 23 июли соли 2016, тахти № 1354.
7. Полисюк, Г. Б. Место и роль внутреннего аудита в системе внутрифирменного контроля. 2011//Все для бухгалтера, 2019. № 7

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ХАДАМОТИ АУДИТИ ДОХИЛӢ

Дар мақола аудити дохилӣ ва танзими меъёрии он дар сатҳи қонунгузори амалқунанда барраси гардида, ташкили он аз ҷониби мутахассисони соҳиб касб дида баромада шудааст. Инчунин вобаста аз диди

қонунгузорӣ ҳуқуқ ва ўҳдадорихои аудиторҳои хадамоти аудити дохилӣ ва мутахассисони ин хадамот пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: Аудити дохилӣ, хадамоти аудити дохилӣ, қонунгузорӣ, ташкilotҳои баҳши давлатӣ, воситаҳои давлатӣ

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УСЛУГ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА

В статье рассматривается внутренний аудит и его регулирование на уровне действующего законодательства, а его организация рассматривается специалистами. Также в зависимости от законодательства предлагаются права и обязанности аудиторов службы внутреннего аудита и специалистов этой службы.

Ключевые слова: внутренний аудит, службы внутреннего аудита, законодательство, организации государственного сектора, государственные инструменты.

LEGAL REGULATION OF INTERNAL AUDIT SERVICES

The article discusses internal audit and its regulation at the level of current legislation, and its organization is considered by specialists. Also, depending on the legislation, the rights and responsibilities of auditors of the internal audit service and specialists of this service are proposed.

Key words: internal audit, internal audit services, legislation, public sector organizations, government instruments.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сирочев Шохрух Зокирҷонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи баҳисобғирии муҳосибии. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 919-96-56-55. **Почтаи электронӣ:** shohruh_sirojov@mail.ru

Мачидзода Шохрух Холмурод — Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи баҳисобғирии муҳосибии. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-33-20-20. **Почтаи электронӣ:** sohmurol.majidzoda @mail.ru

Сведения об авторах: Сироджев Шохрух Зокирҷонович – Таджикский национальный университет, ассистент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 919-96-56-55. **Электронная почта:** shohruh_sirojov@mail.ru

Маджидзода Шохрух Холмурод - Таджикский национальный университет, доктор Ph.D кафедры бухгалтерского учета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-33-20-20. **Электронная почта:** sohmurol.majidzoda @mail.ru

Information about the author: Siroev Shokhrukh Zokirzhonovich – Tajik National University, assistant at the accounting department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 919-96-56-55. **E-mail:** shohruh_sirojov@mail.ru

Majidzoda Shokhrukh Kholmurad - Tajik National University, graduate student Ph.D the accounting department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 988-33-20-20. **E-mail:** sohmurol.majidzoda @mail.ru

СИСТЕМАИ ЭЛЕКТРОНИИ КОРКАРД ВА ДОДУГИРИФТИ АХБОРӢ ДАР СОҲАИ ФАӢОЛИЯТИ ТАНДУРУСТӢ

Тоирова М.А. - м.к кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумоти ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ.

Холиқзода Ш.С. -магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумоти ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ,

Абдуллоев М.Н. -магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумоти ДТТ ба номи академик М.С. Осимӣ

Соҳаи тандурустӣ яке аз бахшҳои муҳими аҳоли ба ҳисоб рафта, ҳамчун самти асосӣ ва афзалиятнок барои беҳбудии саломатии аҳоли нигаронида шудааст. Пешниҳоди системаи хушсифат самти афзалиятноки соҳаи тандурустӣ барои нигоҳдории саломатии аҳоли мебошад.

Мушкилоти мавҷудаи соҳаи тандурустӣ ба костагии механизмҳои ғайрисамаранокӣ идоракунӣ ва маблағгузории тандурустӣ, маҳдудияти техникаю технологии муосир мебошад.

Ҷорикунии системаҳои электронии коркард ва додугирифти ахборӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти тандурустӣ хусусияти умумӣ ва универсалиро мегиранд. Технологияҳои ҳозиразамони ахборӣ имконият медиҳанд, ки фаъолияти қисмҳои гуногуни тандурустӣ идора карда шаванд, алоқаҳои байни шӯъбаҳо васеъ гарданд.

Имкониятҳои нави автоматикунории амалиётҳои гуногун дар ҷойҳои кории мутахассисон ва технологияҳои ахбории хизматрасонӣ барои ба таври комплексӣ ҳал намудани мушкилиҳои таҳлили фаъолияти корӣ, сохтани системаҳои тиббӣ дохилии шаҳрвандӣ, музофотӣ байнишаҳрию байналхалқӣ ёрӣ мерасонанд.

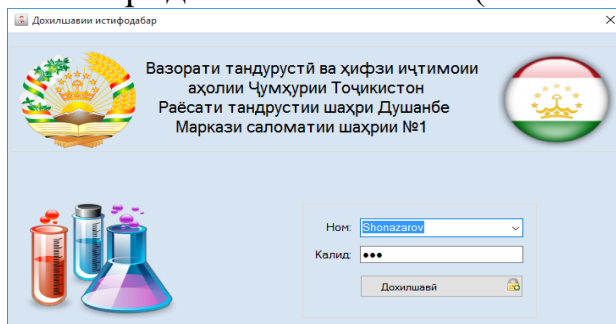
Таснифи системаи автоматикунории аз рӯи функсияҳои зерин амалӣ мешаванд:

- вобаста аз объекти идорашаванда;
- вобаста аз функсияи идоракунӣ;
- вобаста аз рӯи кори иҷрошаванда;
- вобаста аз рӯи натиҷаҳои интиҳой.

Системаи мазкур инчунин функсияҳои назорати маълумотро дорад. Масалан сардухтури беморхона метавонад рафти табоботи беморро бевосита назаорат барад. Технологияҳои иттилоотӣ дар тиб гузаронидани мониторинг бо сифати баланд имконият медиҳад. Баҳисобгирии ҳуҷҷатҳои электронӣ дар тиб вақти кормандони дармонгоҳҳоро сарфа менамояд. Ҳамаи маълумоти бемор дар як ҳуҷҷати электронӣ ҷой додашуда барои дастрасшавӣ ба он ба кормандони тиб қулай ва дастрас мебошад. Ҳамаи маълумот дар бораи натиҷаҳои тадқиқот низ бевосита ба ҳуҷҷати электрони тиббӣ сабт карда мешавад. Ин барои мутахассисони дигар барои арзёбии сифати табобатӣ муқараршуда ва ошкор намудани хатогиҳои

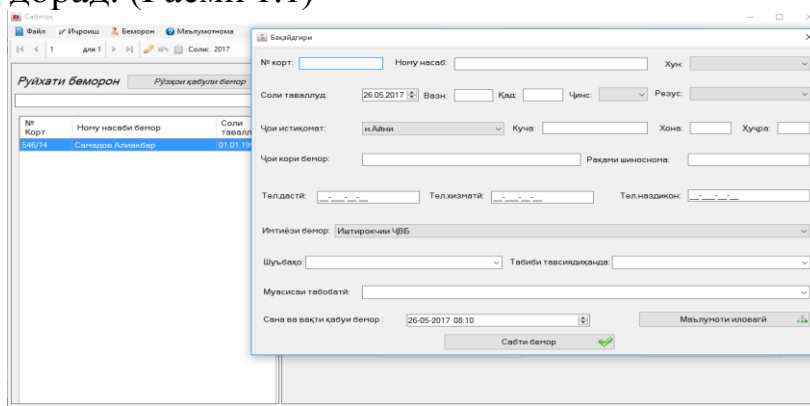
ташхис имконият медиҳад. Ин барномаи мазкур аз интерфейси мазкур иборат аст.

1. Интерфейси воридшавӣ ба система (Расми 1).

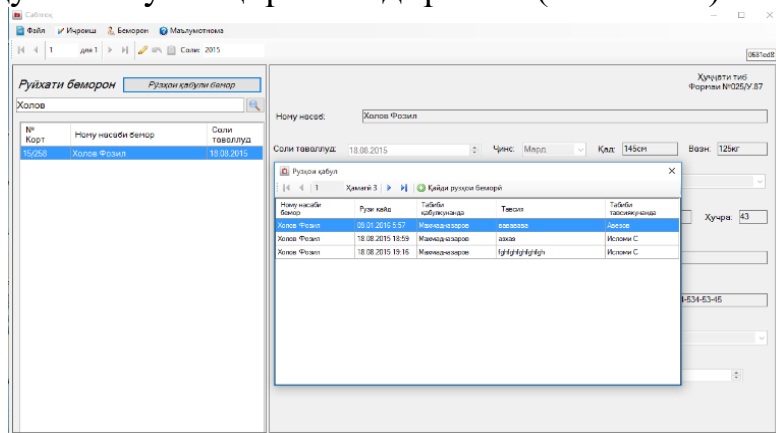
Расми 1. Интерфейси умумӣ

2. Интерфейси қабулгоҳ, ки барои қабули беморон таъин шуда аст чунин намуд дорад. (Расми 1.1)

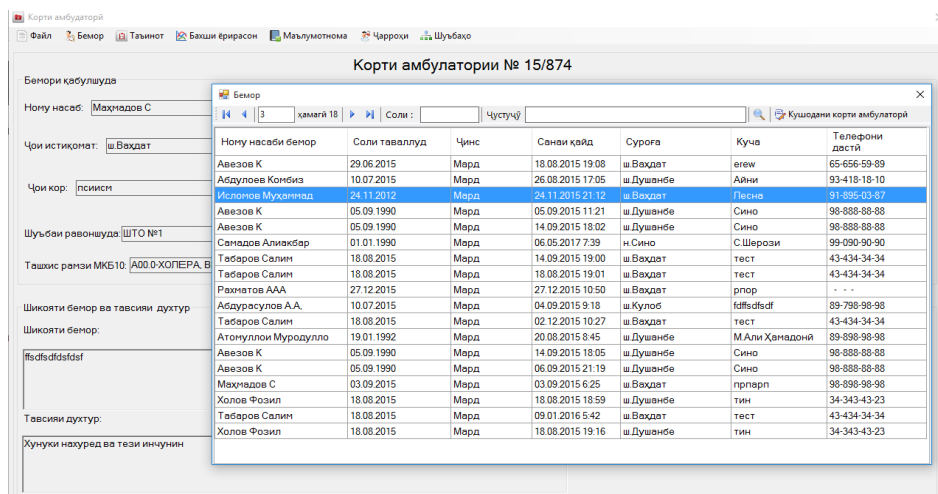
Расми 1.1. Интерфейси қабули беморон

Дар ин интерфейс қабули беморон оварда шудааст. Чи тавре, ки пеш беморонро ба тарзи дастӣ бақайд мегирифтём ба ҳамон тавр ҳамон реквизитҳое, ки дар ҳуҷҷати муқараршуда буданд ба ҳамон намуд иҷро мекунем. Ин системаи мазкур яъне қабулгоҳи беморон имконият медиҳад, ки як бор беморро қабул кардем амалҳои такрорие, ки бемор муроҷиат мекунад, танҳо рӯзи қабулашро қайд мекунем ва инчунин барнома имконияти ҷустуҷӯи маълумотҳоро низ дорад аст (Расми 1.2).

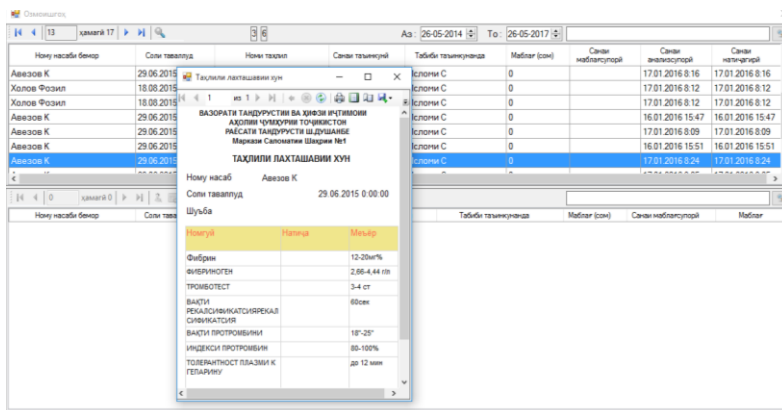
Расми 1.2. Интерфейси ҷустуҷӯи беморон

3. Дар интерфейси мазкур интерфейси духтуре, ки беморро бевосита таъбиат мекунад оварда шудааст (Расми 1.3).

Расми 1.4. Интерфейси корти амбулаторӣ

Дар расми навбатӣ интерфейси озмоишгоҳ (лаборатория) оварда шудааст (Расми 1.5).

Расми 1.5. Интерфейси озмоишгоҳ

Сохтани системаи электронии коркард ва додугирифтӣ ахборӣ дар соҳаи фаъолияти тандурустӣ дар он мебошад, ки:

- саривақт рафта расидани маълумот;
- сари вақт супоридани ҳисобот;
- баъди муоина, таҳхис ва таинот дида баромадани ҳуччатҳо;
- ҳуҷҷатҳои ҳуччатҳои лозимаи бемор.

Барои муайян кардани ҳалли масъалаи додашуда ба мо лозим аст, ки якчанд ҳолатҳоро, яъне проседураҳои диалогиро дида бароем.

Проседураҳои диалогӣ бояд барои дохил, ҳифз ва гирифтани маълумот сохта шаванд. Намудҳои проседураҳои диалогӣ, ки барои функцияҳои муайян истифода мешаванд:

а) Дохил кардан, нигоҳ доштан, натиҷа гирифтани, сохтан ва дигаргун кардани базаи додаҳо;

б) Дархост (запрос) барои коркарди ахборот имконият медиҳад, ки якчанд барномаҳо иҷро шавад;

в) Дархост барои аз нав сабткунӣ ва интиқоли ахборот;

- Факторҳое, ки ҳангоми коркарди проседураҳои диалогӣ ба назар гирифта мешаванд.

1. Истифодабарии куллай

2. Маҳдудкунии характери техникӣ

3. Факторҳои вақт

- Проседураҳои коркарди ахборотҳо ва додаҳо дар система бояд бо ёрии технологияҳои компютерӣ коркард карда шаванд.

Масъалаҳои ҷимояи маълумот якҷандто мебошанд

1. Назорати воридшавӣ

2. Ҷимояи маълумот тариқи рамзгузорӣ

3. Нусха бардоштани маълумот

Технологияҳои муосир дар соҳаи тандурустӣ

Ҷори намудани системаи электронӣ дар соҳаи тандурустӣ метавонад сифати хизматрасониро беҳтар намояд, кори кормандонаро босуръат намуда, хароҷоти беморонро кам менамояд. Ин имкониятҳо дар ҳар як муассисаи тиббии дастрас мебошанд. Таъминоти чунин барномаи муосир ба ҳар як истифодабарандагони худ имконияти васеъ медиҳад.

СИСТЕМАИ ЭЛЕКТРОНИИ КОРКАРД ВА ДОДУГИРИФТИ АХБОРӢ ДАР СОҲАИ ҶАӢОЛИЯТИ ТАНДУРУСТӢ

Мақолаи мазкур системаи электронии коркард ва додугирифти ахбориро дар соҳаи ҷаъолияти тандурустӣ баррасӣ мекунад. Дар кори мазкур коркарди ҳуҷҷатгузориҳои муассисаҳои тандурустӣ ба пуррагӣ дар намуди электронӣ иҷро мешаванд. Ҷори намудани системаи электронӣ дар соҳаи тандурустӣ метавонад сифати хизматрасониро беҳтар намояд, кори кормандонро босуръат намуда, хароҷоти беморонро кам менамояд.

Калидвожаҳо: ҳуҷҷатгузорӣ, коркард, автоматикунонӣ, интерфейс, қабул, электронӣ, технология, ҷимоя.

ЭЛЕКТРОННАЯ СИСТЕМА ПОЛУЧЕНИЯ И ОБРАБОТКИ ИНФОРМАЦИИ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье рассматривается электронная система обработки и получения информации в сфере здравоохранения. При этом обработка документов учреждений здравоохранения осуществляется полностью в электронном формате. Внедрение электронной системы в сфере здравоохранения позволяет повысить качество услуг, ускорить работу сотрудников, снизить затраты пациентов.

Ключевые слова: документация, обработка, автоматизация, интерфейс, прием, электроника, технология, защита.

ELECTRONIC SYSTEM FOR RECEIVING AND PROCESSING INFORMATION IN THE FIELD OF HEALTHCARE ACTIVITIES

This article discusses an electronic system for processing and obtaining information in the field of healthcare. At the same time, the processing of documents from healthcare institutions is carried out entirely in electronic format. The introduction of an electronic system in the healthcare sector can

improve the quality of services, speed up the work of employees, and reduce patient costs.

Key words: documentation, processing, automation, interface, reception, electronics, technology, protection.

Маълумот дар бораи муаллифон: Тоирова Мунира Абдурахимовна – Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ., муаллими калони кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот. **Суроға:** 735042 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, ҳиёбони академик Рачабовҳо 10. **Телефон:** +992 933308790. **Почтаи электронӣ:** Munirka.t@mail.ru

Холиқзода Шахзод Сарвар - Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот. **Суроға:** 735042 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, ҳиёбони академик Рачабовҳо 10. **Телефон:** +992 903-40-74-74. **Почтаи электронӣ:** Shohzod@mail.ru.

Абдуллоев Муҳаммад Насриддинович - Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, магистри кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот. **Суроға:** 735042 Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, ҳиёбони академик Рачабовҳо 10. **Телефон:** +992 113 37-55-55. **Почтаи электронӣ** AbdulloevM@gmail.com.

Информация об авторах: Тоирова Мунира Абдурахимовна –Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими, старший преподаватель кафедры информационные технологии и защита информации **Адрес:** 735042 Республика Таджикистан ш. Душанбе, проспект Академика Раджабова, 10. **Телефон:** +992 933308790. **Электронная почта:** Munirka.t@mail.ru

Халиқзода Шахзод Сарвар – Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими магистрант кафедры информационные технологии и защита информации. **Адрес:** 735042 Республика Таджикистан ш. Душанбе, проспект Академика Раджабова, 10. **Телефон:**+992 903-40-74-74. **Электронная почта:** Shohzod@mail.ru.

Абдуллоев Муҳаммад Насриддинович – Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими магистрант кафедры информационные технологии и защита информации. **Адрес:** 735042 Республика Таджикистан ш. Душанбе, проспект Академика Раджабова, 10. **Телефон:** +992 11-337-55-55. **Электронная почта:** AbdulloevM@gmail.com

Information about the authors: Toirova Munira Abdurakhimovna –Tajik Technical University named after academician M.S. Oshimi, senior lecturer Professor Information technologies and information protection. **Address:** 735042 Republic of Tajikistan highway. Dushanbe, Academician Rajabov Avenue, 10. **Phone:** +992 933308790. **E-mail:** Munirka.t@mail.ru

Khalikzoda Shahzod Sarvar – Tajik Technical University named after Academician M.S. Oshimi, Master’s student of the Department of Information Technologies and Information Security. **Address:** 735042 Republic of Tajikistan highway. Dushanbe, Academician Rajabov Avenue, 10. **Phone:** +992 903-40-74-74. **Email:** Shohzod@mail.ru.

Abdulloev Muhammad Nasriddinovich – Tajik Technical University named after Academician M.S. Oshimi, Master’s student of the Department of Information Technologies and Information Security. **Address:** 735042 Republic of Tajikistan highway. Dushanbe, Academician Rajabov Avenue, 10. **Phone:** +992 11-337-55-55. **Email:** AbdulloevM@gmail.com.

ПАЁМАДҲОИ ИСТИФОДАИ ҒАЙРИСАМАРАНОКИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ ИРТИБОТӢ ДАР РУШДИ КАСБИИ ҶАВОНОН

Файзуллоев Б.С. - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Қурбонов А.Ҷ. - ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Дар шароити муосири рушди ҷомеа барои ташаққули соҳаҳои гуногуни иҷтимоии давлат яке аз масъалаҳои мубрам, ин ташаққули вазъи иҷтимоӣ ва рушди касбии ҷавонон махсус меебад. Моҳияти ин масъала дар он ифода меебад, ки дар ҷаҳон рушди технологияҳои иттилоотӣ иртиботи дар назар буда, микӯси он ба раванди таълимоти ҷавонон рӯз аз рӯз таъсири беандозаи ҳудро расонида истодааст. Имрӯзҳо ба ҷамъияти ҷаҳонӣ тамоми намудҳои хизматрасониҳои иттилоотӣ иртиботи муҳаё гаштааст. Ҷаҳони муосирро бе мавҷудияти техника ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботи тасавур кардан ғайри имкон аст.

Дар асоси маълумотҳои бадаст омадаи натиҷаи тадқиқот маълум гардид, ки қисми зиёди истифодабарандагони технологияи иттилоотӣ иртиботи аз ҷумла интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ин ҷавонон бахисоб рафта то андозае назар ба калонсолон ғаёлтар арзёби мегарданд. Ин гурӯҳи ҷомеа хеле кунҷқобу зирак буда мебошанд аз ҳама рӯйдодҳои олам бохабар бошанд. Инро бояд тазаккур дод, ки ин гурӯҳи ҷомеа аз ҳама қишри осебпазир бахисоб рафта ҳангоми надоштани таҷрибаи зиндагӣ, ноустувори дар ҳаёти шахсӣ, норасоии сатҳи дониш ва ноустувории вазъи руҳонӣ, ҳаргуна омилҳо аз ҷумла интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳадди имкон ба ғаёлият ва таълимоти онҳо таъсири ҳудро бевосита мерасонад.

Аз рӯи наҷаҳои тадқиқотҳои сотсиологӣ, муттаҳасисон истифодаи интернетро ҳамчун воситаи таълимию тарбиявӣ ва ташаққулдиҳандаи дараҷаи касбият, дар ҷои дуюм, пас аз оила ҳисобида назар ба омузишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои таълимӣ бартарии онро шаҳодат медиҳанд. [3, с.23]

Истифодаи воситаҳои иттилоотӣ иртиботӣ аз ҷумла интернетро назар ба ҷаҳатҳои тарбиявию манфиятпарвари ва баланд бардоштани сатҳи маълумотноки, қисмати зиёди ҷавонон бо мақсадҳои ғайриахлоқӣ

истифода бурда, нигаронии худро ба тамаъ ва беэҳтиётӣ, беэҳтиромӣ арзишҳои маънави ва дигар падидаҳои номатлуб ҷалб менамоянд. Дар ин ҷо бе шубҳа ибрази ақида намудан мумкин аст, ки ин таъсириро ба рӯшди ақлони ва касбияти ҷавонон басо муҳим арзёби мегардад.

Пӯшида нест, ки интернет барои ҷавонони имрӯза яке аз воситаҳои қулайи маиши вақтхушкунанда ва ҳамчун воситаи дастрас ба олами иттилоот гардидааст. Мувофиқи маълумоти тадқиқотӣ дар Ҷумҳурии хусусан дар шаҳри Душанбе ва дигар шаҳрҳои ҚТ ҷавонони аз 15-16 сола саркарда, саҳифаҳои интернетӣ шахсии худро дар шабакаҳои иҷтимоӣ доранд, ки дар он онҳо дар бораи ақида, таассурот ва эҳсосоти худ нисбати ҳаёт озодона ибрази ақида менамоянд. [4] Набудани маҳдудият, саҳифаҳои интернетӣ ба иваз шудани тарзи рафтору кирдори онҳо ва ба ҷиҳати ахлоқию касбии онҳо таъсири манфӣ хоҳад расонд.

Вобаста ба дарки вазъият, масъалаи муҳокимашавандаро дар майдони тадқиқ мавриди омӯзиш қарор дода якҷанд ҷиҳати манфии таъсирбахши интернетро мавриди омӯзиш қарор медиҳем:

- аввалан паҳн шудани сомонаҳои аҳамияти беҳаёна(порнография) дошта.

Дар шабакаи интернет сомонаҳои дидан мумкин аст, ки ба беҳаёгӣ (порнография), тарфгари (пиратехники), худкушӣ ва аз қабилӣ инҳо бахшида шудааст. Ҳатто дар сомонаҳои аҳамияти хайрхоҳона дошта дар равшанӣ рекламаи суратҳои беҳаёнаро низ дидан мумкин аст. Ҳамаи ин сомонаҳо бевосита вазъи психологи ва саломатии насли ҷавонро таҳдид ва коста гардонид ба дур шудан аз таълим оварда мерасонад. Мутаассифона, ҷавонони муосир ин таҳдидҳое, ки аз ҷониби сомонаҳои ҷаҳонӣ таъсири беандозаи худро мерасонанд дуруст дарк наменамоянд.

- дуюм, ба даст овардани маълумоти нодуруст ё бардурӯғ.

Аксар вақт маълумоти дар сомонаҳои интернетӣ овардашуда аз сарчашмаҳои носоҳеҳ меоянд ва барои ҷавонон муайян кардани маълумоти дурустро аз нодуруст мушкул гашта ба ҷалб ба ингуна маълумотҳо бовари намуда худро аз равшанӣ касбомӯзи дур намуда ба ҳаргуна амалҳои номатлуб мубтало мегардонанд.

- сеюм аъзо шудан ва ҷалб намудани диқати худ ба ҳаргуна бозиҳои аҳамияти қимор дошта, ки ин амал бо мақсади бадаст овардани даромади муфт буда, бевосита дур шудани онҳоро аз таълимоти касби далолат мекунад.

Аксариат ҷавонон аз чунин бозиҳои аҳамияти ғайриахлоқӣ дошта вобаста мегарданд, ки дар худ вақти зиёдро талаб намуда онҳоро аз шуғл, омӯзиш ва истироҳат боздошта ба саломатии ҷисмонӣ ва равонӣ онҳо таъсир мерасонад.

Шабакаи интернет ба ҳаёти мо то андозае ворид гаштааст, ки баъзе ҷавонон ҳаёти хешро бе интернет тасаввур карда наметавонанд ва ҳатто иникоскунандаи муоширати зинда меҳисобанд.

Барои мисол аксаран ҷавонон пагоҳи ҳангоми аз хоб хестан бисёр вақт аз рӯи одат ба шабакаҳои иҷтимоӣ ворид шуда паёмҳои худро тафтиш намуда ба бозиҳои гуногун машғул мешаванд.

Имрӯзҳо барои ҷавонон соҳаи варзишӣ, мактабҳои мусиқӣ, касбомӯзи ва дигар доираҳои гуногуни фаъолият, чун интернет шавқовар ва мавриди диқат нестанд. Мувофиқи маълумотҳои тадқиқотҳои сотсиологӣ дар ҷаҳон муошират тариқи сомонаҳои интернетӣ назар ба муоширати зинда дар солҳои 2022-2023 нисбат ба солҳои 2015-2016, 2-3 маротиба зиёд гардидааст.[4] Ин нишондиҳандаҳо далели он аст, ки истифодабарандагони сомонаҳои иҷтимоӣ интернетӣ аз қабili инстаграм, телеграм, ватсап, вайбер, твитер ва аз қабili инҳо рӯз аз рӯз майли инкишофёби дорад.

Манбаи дигари таъсир ба насли ҷавон, ин телевизион ва филмҳои муосирӣ истеҳсоли хориҷӣ мебошад, ки ҳангоми тамошои чунин филмҳо бевосита ба қобилияти ақлони ва психологияи онҳо таъсири ҳудро мерасонад.

Ба таври дуруст тарбият донани ин гуруҳи ҷомеа, вобаста ба мақсад мо, бояд фарҳанги дуруст ва мақсаднок истифода намудани технологияҳои иттилоотӣ иртиботиро фаҳмонда диҳем. Зеро Интернет дар баробари доштани хислатҳои манфӣ, хислатҳои мусбӣ низ дорад, барои мисол интернет метавонад ба ҷаҳонбинии ташаккул додани донишҳои назариявӣ ва касбии ҷавонон мусоидат намояд. Андешидани чунин тадбирҳо албатта зарур аст, аммо бе иштирок ва таъсири мақомотҳои дахлдор, муасисаҳои таълимӣ ва саҳми волидайн натиҷаҳои назарасро соҳибшудан мушкул мебошад.

Дар интернет сомонаҳои шиносӣ барои ҷавонони аз 15 то 24 сол хеле зиёданд. Ба фикри шахсии мо зиёд шудани чунин сомонаҳо нодурус мебошад. Албатта, ҷавонон нӣз доранд ва меҳоянд ҳамқадами замон шуда барои муошират дӯстони зиёд пайдо намоянд, аммо муоширати зинда бартарии зиёд дошта назар ба воситаи интернет ғайдаовар буда метавонад.

Дар асоси тадқиқ ва таҳлили вазият мо як қатор тадбирҳоеро доир ба маҳдуд гардонидани таъсири манфии шабакаҳои интернетӣ ва харгуна сомонаҳои аҳмияти ғайриахлоқӣ дошта пешниҳод менамоем:

- маҳдуд намудани вақти тамошои телевизион ва истифодаи интернет аз ҷониби волидайн ва водор намудани онҳо ба мутолиаи китобҳои бадеӣ ва дарси;

- ташаккули муносибатҳои боварии фарзанд ва волидайн ва боҳабар шудан аз он, ки фарзанд чигуна вақти ҳудро мегузаронад ва ба чи корҳо машғул мешавад;

- назорат бурдан лозим аст, ки вақтҳои холигиро ба варзиш ва касбҳои иловагӣ, ки дар шароити бозор рақобатпазир мебошад сарф намоянд;

- аз ҷониби ҳукумат ва мақомотҳои дахлдор гузоштани маҳдудиятҳо (филтр) дар сомонаҳои интернетӣ;

- дар муасисаҳои таълими, мунтазам ташкил ва гузаронидани чораҳои фаҳмондадиҳӣ доир ба ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии истифодаи воситаҳои иттилоотӣ иртиботи бо ҷалби мутахассисони соҳа.

Дар хотима, ба хулосае омадан мумкин аст, ки бартараф намудани ҷиҳатҳои манфии шабака ва сомонаҳои интернетӣ, масъулияти на танҳо

сохторҳои махсус мебошанд, ҳамчунин масъулияти бааланди волидайн ва мо омӯзгорони муассисаҳои таълимиро низ талаб менамояд.

Дар ин асос аз ҳар яки мо талаб карда мешавад, ки барои ҳифзи аз таҳдидҳои технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ, ки ба саломати ва ташаккули ҷиҳатҳои касбӣ ва ахлоқии ҷавонон таъсири манфӣ мерасонад ғавран чораҳои зарури андешем.

АДАБИЁТ

1. Володина Ю. Молодежь как аудитория СМИ // Курьер печати. – 2018.
2. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.
3. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // дисс. ... н.и.и.: 6D.KOA-004 – Давлатов Сорбон Назримадович Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – 170с.
4. Каримов М.И., Файзуллоев Б.С. Бозори меҳнати ҷавонон дар низоми сегментатсияи бозори меҳнат: таҳлили назариявӣ//В сборнике: Илм ва таҳсилот: тамоюлҳои рушд дар ҷомеаи иттилоотӣ. Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣю амалӣ бахшида ба 75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2023. С. 231-239.
5. Файзуллоев Б.С., Каримов М.И. Перспективы повышения квалификации молодёжи на рынке труда//В сборнике: Образование и наука в 21 веке: современные тенденции и перспективы развития: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета. маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣю амалӣ бахшида ба «70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». Таджикский национальный университет. 2018. С. 197-201.
6. Файзуллоев Б.С., Каримов М.И. Бозори меҳнати ҷавонон: мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он//Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 183-191

ПАЁМАДҲОИ ИСТИФОДАИ ҒАЙРИСАМАРАНОКИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ИРТИБОТӢ ДАР РУШДИ КАСБИИ ҶАВОНОН

Мақолаи мазкур ҷиҳатҳои ғайрисамаранок истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ ва таъсири онро ба рушди касбии ҷавонон дар бар гирифта дар асоси таҳлили масъалаи гузашташуда якҷакн пешниҳодҳо бо мақсади мусоидат тавсия шудаанд, ки ҳамчун танзимгари ғайриқасбӣ ҷавонон метавонад баромад намояд.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ, интернет, ҷавонон, касбияти ҷавонон, шабакаҳои иҷтимоӣ, шароитҳои иҷтимоӣ, ҳифзи ҳукукии ҷавонон.

ПОСЛЕДСТВИЯ НЕЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ

В статье рассматривается нерациональное использование информационных и коммуникационных технологий и их влияние на развитие профессии молодежи и на основе анализа вопроса внесен ряд предложений, которая может выступать в качестве регулятора деятельности молодежи.

Ключевые слова: информационные и коммуникационные технологии, интернет, молодежь, социальные сети, социальные условия, правовая защита молодежи.

CONSEQUENCES OF INEFFECTIVE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF YOUTH

The article examines the irrational use of information and communication technologies and their impact on the development of the social life of young people, and based on the analysis of the issue, a number of proposals are made that can act as a regulator of the social life of young people.

Keywords: information and communication technologies, internet, youth, social networks, social conditions, legal protection of youth

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоев Бахриддин Сайфуллоевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Почтаи электронӣ:** baha_tj@mail.ru

Қурбонов Аъзам Ҷалилович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: Файзуллоев Бахриддин Сайфуллоевич - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры менеджмента и маркетинг.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** **Электронная почта:** baha_tj@mail.ru

Қурбонов Аъзам Ҷалилович - Таджикский национальный университет, ассистент кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: Fayzulloev Bahriddin Sayfulloevich - Tajik National University, Assistant for the Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **E-mail:** baha_tj@mail.ru

Qurbonov Azam Jalilovich - Tajik National University, Assistant for the Department of Management and Marketing **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ТАҲДИДҲОИ ИТТИЛООТӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Ҳакимзода Б.Ф. - ассистенти кафедраи фанҳои табиш-риёзӣ коллеҷи тиббии шаҳри Ваҳдат

Мусоева М.А - докторанти PhD-и кафедраи системаҳои иттилооти дар иқтисодиёти ДМТ

Барои фароҳам овардани рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон, васеъ қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, тақозои замон мебошад. Рақамикунонии иқтисодиёт имконият медиҳад, ки модели муосири рушди иқтисодӣ таҳия ва татбиқ карда, сармоягузори байналмилалӣ ҷалб карда, истехсолоти мавҷуда тағйир дода шавад ва истехсолоти инноватсионӣ ба вучуд ояд, бозори дохилӣ таъмин карда, содирот афзоиш дода шавад. Ҷомеаи иттилоотии муосир айни замон амалан тамоми бахшҳои ҳаёти инсон, ҷомеа ва давлатро фаро гирифтааст. Яке аз зухуроти он иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷамъияти муосир рушд ёфта, торафт густариш меёбад. Дар баробари афзалияти бечунучароӣ ва беҳамтоӣ ҷомеаи иттилоотӣ паҳлуҳои номатлуби он, ки мутаассифона, ногузиранд, зухур мегарданд. Ҳар як қадами навбатӣ ба самти ҷомеаи иттилоотӣ аҳамияти амнияти иттилоотиро афзун мегардонад. Фаъолияти иқтисоди рақамӣ эътимодно ба томияти системаҳо аз амнияти инфрасохтори шабакавӣ то зарурати пешгирии қаллобӣ ва хифзи маълумоти инфиродиро талаб мекунад[3,49].

Ҳар як наовариҳои технологӣ хоҳу ноҳаф эҳтимолияти таҳдидҳои иттилоотиро афзоиш медиҳад. Мутаассифона, воқеият чунин аст, ки паҳншавии таҷҳизот ва хизматрасониҳои рақамӣ чи барои истифодабарандагони ҳаррӯза ва чи барои ҷинояткорони иттилоотӣ имконияти баробар фароҳам меорад. Ин хусусият алаҳхусус дар давраи пандемияи солҳои 2019-2021 баръало мушоҳида шуд.

Хизматрасониҳои мустақим (онлайн) хело афзоиш ёфтанд ва дар баробари ин ҷиноятҳои иттилоотӣ маротиба зиёд шуданд. Яъне, вобастагии афзоянда ба фаъолияти телекоммуникатсионӣ ва онлайн дар ин давра муҳити мусоид барои киберҷинояткоронро ба вучуд овард.

Аз ин сабаб беасос нест, ки чи давлатҳои алоҳида ва чи корхонаю ширкатҳо, ташкилоту муассисаҳо ва ҷонибҳои манфиатдор дар форумҳои гуногун барои муқовимат ба таҳдидҳои нави амнияти иттилоотӣ ва эҷоди механизмҳои воқуниш ва мубориза бо онҳо талоши ҳамкорӣ мекунанд. Дар ин давра Иттиҳоди Африқо дастурҳои нави хифзи маълумотро нашр кард, Комиссияи Аврупо дар заминаи стратегияи рақамии худ стратегияи амнияти иттилоотиро барои даҳсолаи рақамӣ қабул кард. Ташкилоти байналмилалӣ ҳамкорҳои иқтисодӣ, муассисаҳои гуногун бо Маркази байналмилалӣ амнияти кибернетикӣ дар Донишгоҳи Оксфорд баррасии иқтидори амнияти кибернетикиро анҷом дод. Бунёди байналмилалӣ иқтисодӣ гузоришҳоро дар бораи ҳамкорӣ дар мубориза бо ҷиноятҳои

кибернетикӣ, хатарҳои системавии марбут ба амнияти кибернетикӣ, технологияҳои нав ва эҷоди амнияти дастаҷамъӣ тавассути табодули иттилооти киберӣ мунтазам нашр менамояд ва ҳоказо[4,368].

Ҳамзамон, дар бисёр кишварҳо бо дастгирии Форуми Гурӯҳи вокуниш дар баъзе давлатҳо гурӯҳҳои миллии вокуниш ба ҳодисаҳои марбут ба амнияти компютерӣ таъсис дода шуданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари давлатҳои дигар, тадриҷан ба фазои иқтисодиёти рақамӣ ворид шуда истодааст. Фаъолият дар ин самт идома дорад ва интизорӣ меравад, ки дар ояндаи наздик иқтисодиёти кишвар бо роҳи рақамисозии фарогир ба марҳилаи сифатан нави ташаккули худ мушарраф мегардад. Агар иқтисодиёти рақамиро танҳо бо тичорати электронӣ ва хидматрасонӣ маҳдуд накунем, он гоҳ онро метавонем як марҳилаи нави автоматикунонӣ арзёбӣ кард, ки он имконият медиҳад маҷмааи масъалаҳои гуногун ҳалли худро ёбанд. Дар ин ҳолат ҳама имкониятҳои мавҷударо бо маҷмуаҳои нави технологӣ иваз кардан мумкин аст, аз ҷумла маркази R&D²-и рақамӣ, корхонаи рақамӣ, анбори рақамӣ ва нақлиёти рақамӣ, тичорати электронӣ, хидматҳои рақамӣ ва ғайра.

Айни замон, бахши нисбатан пешрафтаи иқтисодиёти рақамӣ тичорати электронӣ мебошад. Аммо иқтисодиёти рақамӣ бо тичорати электронӣ маҳдуд намегардад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ метавонад бахши иқтисодиётро чи аз ҷиҳати ташкилӣ ва чи аз ҷиҳати технологӣ хеле беҳтар созад. Бахши молиявӣ, бахусус бонкдорӣ, хеле фаъолона рақамӣ карда мешавад. Ба доираи фаъолияти бонкӣ иштирокчиёни нав ворид мешаванд, ки ин барои иштирокчиёни анъанавии бозори молиявӣ ғайриҷашмдошт аст[5,177].

Масалан, Alibaba Group бо системаи пардохти худ, Amazon.com ва дигарон мебошад. Дар соҳаи рақамисозии нақлиёт (роҳи оҳани рақамӣ), кишоварзӣ то ҳол дастовардҳои воқеӣ вучуд надоранд, аммо манфиатҳои зиёди ин иқдом равшан аст. Дурнамои назаррас барои рақамикуни дар соҳаи сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ баръало эҳсос мешавад.

Масалан, интиҳоби бевоситаи (автоматии) хатсайрҳо барои эҳтиёҷоти инфиродии муштариин мушаххас, шинохтани чехра ҳангоми бақайдгирии сайёҳ, хизматрасонӣ ва интиҳоби меҳмонхона, идоракунии ҳуҷра бо имову ишора, овоз “хонаи боақл” ва ғайраҳо мебошад.

Баъзан тахмин мекунанд, ки истифодаи роботҳо дар тичорати соҳаи меҳмонхонаҳо шумораи кормандонро ба таври назаррас коҳиш дода, фаъолияти меҳмонхонаҳоро дар маҷмӯъ автоматӣ мекунад. Паҳншавии технологияи нави иттилоотии муосир ва дастрас боиси густариши таҳсилоти фосилавӣ гардид. Маъмултарин муассисаҳои таълимии ҷаҳон кайҳост, ки курсҳои худро дар шабакаҳои интернетӣ ҷойгир кардаанд. Теъдоди донишҷӯёни ғоибона (фосилавӣ) дар бисёр кишварҳо меафзояд.

Дар муассисаҳои таълимии раванди таълим бо истифода аз шабакаи интернет, телевизиони интерактивӣ, компютерҳо ва мултимедияҳо чандиртар ва инфиродӣ мегардад. Рақамикунии намудҳои алоҳидаи фаъолият имконият медиҳад, ки лоиҳаҳои системавӣ, аз қабили «хонаи боақл» ва «шаҳри боақл» (livable city или smart city) - маҷмуаҳои техникӣ ва

технологии рушди фазои шахрӣ ва идоракунии инфрасохтори шахрӣ, аз ҷумла системаи нақлиёт, энергетика, шабакаҳои обтаъминкунӣ, системаҳои ҷамъоварӣ ва коркарди партовҳо ва дигар хизматрасониҳои ҷамъиятӣ амалӣ карда шаванд. Барои ташаккули комили иқтисодиёти рақамӣ мониторинги он ҳатмист. Мониторинги раванди ташаккул ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ ва ҳам дар сатҳи миллӣ бояд амалӣ карда шавад. Барои баҳодиҳии фароҳият ва самаранокии он усулҳои гуногун мавҷуданд.

Роҳи содатарин ва маъмултарин, ин ҳисоб кардани ҳиссаи иқтисодиёти рақамӣ дар ММД кишварҳо мебошад. Чунин мониторингро ширкати ШМБ (Гурӯҳи машваратии Бостон (BCG - The Boston Consulting Group) - ширкати маъмули байналмилалӣ, ки дар машваратҳои идоракунӣ тахассус дорад) анҷом додааст. Тибқи маълумоти ШМБ ҳиссаи иқтисодиёти рақамӣ дар ММД кишварҳои пешрафта аз соли 2010 то 2020 аз 4,3 то 8,8% ва дар ММД кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз 3,6 то 5,3 афзоиш ёфтааст. Аксарияти ҳаҷми иқтисодиёти рақамӣ ба тичорати мустақим (онлайн) рост меояд, ки ҳиссаи он дар фурӯш аз 1,7% (соли 2010) то 32% (2020) афзоиш ёфтааст. Тибқи маълумоти e-Intensity index дар соли 2020 пештози иқтисодиёти рақамӣ Дания, Люксембург, Шветсия, Кореяи Ҷанубӣ, Нидерландия, Норвегия ва Британияи Кабир буданд[6, 215].

Дар боло зикр карда шуд, ки рақамисозӣ бо хатарҳо ва таҳдидҳои кибернетикӣ ҳамрадиқ аст. Шубҳае нест, ки тавре мутахассисони соҳаи рақамисозӣ қайд менамоянд, ҷорӣ намудани технологияи иттилооти коммуникатсионӣ равандҳои технологӣ ба беҳтар намудани сифати маҳсулот, ташкили оқилонаи соҳаҳои гуногуни фаъолият ва дар ниҳоят ба беҳдошти саломатӣ ва сифати зиндагии инсон мусоидат мекунад.

Дар гузориши Бонки Ҷаҳонии Рушд дар соли 2020 бартариҳои зерини табилии рақамиро номбар мекунад: -рушди бемайлони самаранокии меҳнат; -беҳтар қонё гардондани талаботи аҳоли; -баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳо; -кам кардани хароҷоти истехсолот; -таъсири ҷойҳои нави корӣ, -бартараф кардани камбизоатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ ва ғ.

Махсусан, дар натиҷаи ба кор бурдани технологияи нав рафъи дараҷаи сарфи маводи истехсолот равшан аст, ки ин бешубҳа, дар умум арзиши аслии маҳсулотро паст мефарорад. Иқтисодиёти рақамӣ имконият медиҳад, ки оқибатҳои манфии фаъолияти инсон коҳиш ёфта, ҳолати экологии шахрҳо ва объектҳои табиӣ тавассути ҷамъоварии маълумот дар бораи сифати ҳаво, об, партовҳо ва ғайра беҳтар гардад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти рақамӣ ба тичорат, шахсони алоҳида ва умуман ҷомеа манфиати зиёде меорад. Ҳамзамон, равшан аст, ки оқибатҳои манфии рақамисозӣ ва хатарҳои марбут ба он мавҷуданд, ба амсоли афзудани бемайлони ҷиноятҳои кибернетикӣ, афзоиши бекорӣ, тавсеаи "нобаробарии рақамӣ" (тафовут дар таҳсилоти рақамӣ, аз нуқтаи назари дастрасӣ ба хизматрасониҳо ва маҳсулоти рақамӣ ва дар натиҷа тафовут дар сатҳи некуаҳволӣ) дар миёни шаҳрвандон ва соҳибкорон чи дар дохила ва чи дар байни кишварҳо, мушкилоти таъмини амнияти

иттилоотии маълумот, инфрасохтор, шахрвандон, даҳолатнопазирӣ ба маълумоти инфиродӣ ва ғайраҳо мебошад[7,140].

Як нуқтаи дигареро низ бояд қайд кард, ки дар робита ба густариши технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, муҳлати қабули қарорҳо кам мешавад, ки ин ба афзоиши қарорҳои нодуруст сабаб мегардад. Инчунин, ширкатҳои рақамӣ метавонанд имконияти назорати кулли фаъолияти аҳолиро пайдо карда, бо ин восита онҳоро таҳти назорати доимӣ қарор диҳанд. Инчунин, баъзе коршиносон нигарони хатари рақамисозӣ ба ихтисори ҷойҳои корӣ, афзоиши ноустувории иҷтимоӣ мегардад. Рақамисозӣ на танҳо фаъолияти ташкилӣ, техникӣ ё молиявӣ мебошад, он як раванди мураккабест, ки бештар ба соҳаи кадрҳо, садҳо миллион ҷойҳои корӣ таъсир мерасонад. Мушкилоти асосии дигари марбут ба табдилдиҳии рақамӣ ин зарурати оморасозии оммавӣ ва бозомӯзии аҳоли мебошад. Пештози ҷаҳони рақамӣ кишварҳое мегарданд, ки метавонанд омӯзиши одамонро, ки қобилияти таҳия, тавлид ва истифодаи технологияҳои рақамиро доранд, зудтар ва самараноктар ташкил кунанд. Бояд таъкид кард, ки дар баробари таҷдиди назари болозикр, бархе аз мутахассисон ба падидаи иқтисодиёти рақамӣ ва дурнамои рушди он бо назари шубҳа менигаранд. Онҳо бар ин назаранд, ки аз нуқтаи назари самаранокии стратегӣ, Иқтисодиёти рақамӣ ва Индустрия 4.0 мукамалкунандаи якдигар набуда, балки амсилаҳои рақобатпазирӣ рушди минбаъдаи иқтисоди ҷаҳонӣ махсуб меёбанд. Махсусан, аз нуқтаи назари моделҳои аз нав тақсимкунандаи «рентаи сармоягузорӣ». Дар Индустрия 4.0 манбаи «рентаи сармоягузорӣ» захираҳои воқеӣ ва истеҳсолот мебошанд. Ягона унсуре иқтисодиёти рақамӣ, ки дар амал аҳамияти инқилобӣ дорад, масъалаи азнавсозии куллии робитаҳои молиявӣ ва муносибатҳои молиявӣ сармоягузорӣ мебошад. Дар ин ҷо чунин бар меояд, ки саноат асоси кор набуда, балки таъмини молиявӣ ва логистикӣ нақши муҳимтареро дорост.

Ба ақидаи мо, ин гуна нуқтаи назар маҳз аз нарасидани донишҳои илмӣ дар бораи равандҳои дар фазои рақамӣ ба амаломеда ва алоқамандии онҳо вобаста аст. Назари қобили қабул ин аст, ки рақамисозии иқтисодиёт ҳалли тамоми мушкилоти мавҷуда набуда, танҳо яке аз воситаҳои дастгирӣ ва таъмини фаъолияти иқтисодӣ аст. Тағйироти рақамӣ на танҳо як қатор наовариҳои технологӣ ва дигаргуниҳои ташкилиро дар бар мегирад, балки фарҳанги корпоративиро низ ба кулӣ тағйир медиҳад. Дар ниҳояти кор, рушди иқтисодиёти рақамӣ бештар аз сиёсати кунунии ҳар давлат вобаста аст.

Ин дар сатҳи байналмилалӣ таҷриба шуда, эътироф гардидааст ва дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон низ амалӣ мешавад. Ба амал баровардани сиёсати бошуурона ва муваффақ дар раванди иқтисодиёти рақамӣ ҳалли як қатор муаммоҳои мураккаби назариявӣ, ки бо падидаи иқтисодиёти рақамӣ алоқаманданд, талаб мекунад. Дар бисёр кишварҳои пешрафта, дар натиҷаи ҷорӣ намудани иқтисодиёти рақамӣ истеҳсолот такмил ёфта, роботикунӣ ва автоматикунӣ ҷойҳои корӣ, интеллектӣ сунӣ ташаккул меёбад (ба вучуд омадани хонаҳои интеллектуалӣ, шахрҳо,

мошинҳо ва ғайраҳо), инчунин, иваз кардани шаклҳои анъанавии хизматрасонӣ бо технологияҳои рақамӣ ба таври объективӣ боиси тағйирёбии бозор, дар бозори меҳнат дар кишварҳои пешрафта гардид. Дар кишварҳои пешрафта аксарияти аҳоли ба шабакаҳои интернетӣ дастрасӣ доранд ва дар воҳидҳои бузурги истеҳсоли автоматикунонӣ дар сатҳи баланд ба роҳ монда шудааст. Худ аз худ маълум аст, ки автоматикунонӣ аз ресурсҳои меҳнатӣ ҷойҳои корро озод мекунад, ки ин метавонад дар оянда шумораи бекоронро зиёд кунад. Аммо дар баробари ин, автоматикунонӣ боиси пайдо шудани касбҳои нав мегардад, ки ин ба ресурсҳои меҳнатӣ дар бобати гирифтани маҳорати иловагӣ ё баланд бардоштани ихтисос талаботи нав мегузорад.

Одатан мутахассисоне, ки дар соҳаи технологияи рақамӣ фаъолият доранд, маоши баланд мегиранд. Ба ибораи дигар, иқтисодиёти рақамӣ "қувваи кории рақамиро" талаб мекунад. Дар ин замина, рақамикунонӣ ба довталабони кор имконият медиҳад, ки тавассути истифодаи порталҳои муосири ҷустуҷӯи рақамӣ ва дастрасӣ ба маҳзани васеи ҷойҳои ҳолӣ имкониятҳои касбиро беҳтар кунанд. Раванди ба кор қабул кардан ва ҷустуҷӯи кор суръат мегирад, ки ин сатҳи бекориро коҳиш медиҳад. Дар Иёлоти Муттаҳида беш аз 130 миллион нафар дар платформаи LinkedIn сабти ном шудаанд, ки як қисми зиёди аҳолии кории ИМА-ро ташкил медиҳад. Дар Русия аллакай беш аз 33 миллион нафар дар платформаи hh.ru ҷойгир шудааст - ин сеяки аҳолии қобили кор аст. Дар марҳалаи кунунии рушди Тоҷикистон, дар заминаи рушди умумии иқтисоди рақамӣ маҳз ҳамин таҷрибаи кишварҳои пешрафта қобили таваҷҷуҳ аст, яъне омода кардани мутахассисони соҳибихтисос оид ба технологияҳои рақамӣ бояд авлабият дошта бошад. Аз таҷрибаи аксари кишварҳои ҷаҳон, ки дар пешбурди иқтисодиёти рақамӣ муваффақанд, дар шакли схематикӣ метавон баъзе самтҳоро нишон дод, ки ба ташаккули он таъсир мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017
2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - аз «30» декабри соли 2019, № 642
3. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. ва дигарон «Системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт» Душанбе 2016. - 223 саҳ.
4. Шерматов Р.Б., Мирзоев Н.Х. Роль и место автоматизированных информационных систем в национальной экономике /Н.Х. Мирзоев, Р.Б. Шерматов// Материалы международной научно-практической-конференции на тему “Реализация целей устойчивого развития: зарубежная и национальная практика”/-Душанбе, 13 октября 2020.С.-368-372.
5. Мирзоев Н.Х. Автоматизунонии равандҳои иттилоотӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ/ Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Саноатикунонии босуръат ва масоили амалигардонии он дар Тоҷикистон» (ш. душанбе, 17 феввали соли 2023) саҳ. 177-181

6. Мирзоев Н.Х. Заминаҳои рақамисозии иқтисодиёт ва таъсири он дар рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ/ Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ дар мавзӯи “Муаммоҳои ташаккули рақамӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Душанбе, 18-уми ноябри соли 2022). -Душанбе, 2022. -с.215-220

7. Шамсов И.С. Иқтисоди рақамӣ. Душанбе 2023. - 260 саҳ

8. Юсупов Ш.Н. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат. Паёми ДМТ Баҳши илмҳои иҷтимоӣ -иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2023. № 9. с. 23

ТАҲДИДҲОИ ИТТИЛООТӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН ДАР СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақола асоснок карда шудааст, ки таҷрибаи кишварҳои пешрафта, дар ин самт қаме пешравӣ доранд, дар пешбурди иқтисодиёти рақамӣ махсусан қобили таваҷҷуҳ аст. Имрӯзҳо дар тамоми манотиқи олам илму технология рушд карда, дар ин раванд падидаҳои нав ба нав ба вуҷуд меоянд. Барои баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматрасонӣ, маҳсулнокии натиҷаи фаъолияти худ, мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ аз технологияҳои нави иттилоотӣ мунтазам истифода мебаранд.

Дар шароити имрӯза рушди босуръати техника, технология ва барномасозӣ фаъолияти башарро қуллан тағйир додааст. Имрӯзҳо садҳо намунаи техникаҳои ҷадиди замонавӣ кашф ва ба истифода дода шудааст. Дар ин раванд, кашфи технологияи компютерӣ, ихтироъ ва роҳандозии шабакаи глобалии интернет аз нодиртарин дастовардҳои асри гузашта ба шумор мераванд.

Қалидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, иттилоот, техника, технология, телекоммуникатсия, барнома, маълумот, ҷомеаи иттилоотӣ, идоракуни давлатӣ, сомона, интернет, рушди иқтисодӣ, иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ, молҳои электронӣ, шабакаҳои интернетӣ, захираҳои иттилоотӣ,

ИНФОРМАЦИОННЫЕ УГРОЗЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В ОТРАСЛЯХ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье обосновано, что в продвижении цифровой экономики особого внимания заслуживает опыт развитых стран, добившихся определенного прогресса в этом направлении. Сегодня наука и технологии развиваются во всех регионах мира, и в этом процессе возникают новые явления. В целях повышения эффективности и качества оказания услуг, продуктивности результатов своей деятельности органы государственной власти и местного самоуправления регулярно используют новые информационные технологии. В современных условиях бурное развитие технологий, техники и программирования коренным образом изменило деятельность человека. Сегодня открыты и внедрены в использование сотни видов современных технологий. В этом процессе открытие компьютерных технологий, изобретение и запуск глобальной сети Интернет относятся к числу редчайших достижений прошлого столетия.

Ключевые слова: цифровая экономика, информация, техника, технология, телекоммуникации, программа, данные, информационное общество, государственное управление, веб-сайт, интернет, экономическое развитие, экономика, цифровые технологии, электронные товары, сети Интернет, информационные ресурсы

INFORMATION THREATS TO THE DIGITAL ECONOMY AND THEIR FEATURES IN INDUSTRIES OF THE NATIONAL ECONOMY

The article substantiates that in promoting the digital economy, the experience of developed countries that have achieved certain progress in this direction deserves special attention. Today, science and technology are developing in all regions of the world, and in this process new phenomena are emerging. In order to increase the efficiency and quality of service delivery, the productivity of the results of their activities, state authorities and local governments regularly use new information technologies. In modern conditions, the rapid development of technology, engineering and programming has radically changed human activity. Today, hundreds of types of modern technologies have been discovered and put into use. In this process, the discovery of computer technology, the invention and launch of the global Internet are among the rarest achievements of the last century.

Keywords: digital economy, information, equipment, technology, telecommunications, program, data, information society, public administration, website, Internet, economic development, economics, digital technologies, electronic goods, Internet networks, information resources

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимзода Бехрузҷони Фарухӣ – Коллеҷи тиббии шаҳри Ваҳдат, ассистенти кафедраи фанҳои табиӣ-риёзӣ. **Суроға:** ш. Ваҳдат, коллеҷи тиббии шаҳри Ваҳдат. **Телефон:** +992 908-66-75-75.

Мусоева Мадина Асомудиновна- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи системаҳои иттилооти дар иқтисодиёт. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 987-99-11-28.

Сведения об авторах: Ҳакимзода Бехрузҷони Фарухӣ – Медицинский колледж Ваҳдат, ассистент кафедры естественно-математических наук. **Адрес:** ш. Ваҳдат, медицинский колледж города Ваҳдат. **Телефон:** +992 908-66-75-75.

Мусоева Мадина Асомудиновна- Таджикский национальный университет, доктор PhD кафедры информационные системы в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 987-99-11-28.

Information about the author: Hakimzoda Behruzjani Farukhi - Vahdat Medical College, is an assistant at the Department of Natural and Mathematical Sciences at. **Address:** sh. Vahdat, medical college of the city of Vahdat. **Phone:** +992 908-66-75-75.

Musaeva Madina Asomudinovna - Tajik National University, PhD Doctor of the Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 987-99-11-28.

БАҲИСОБГИРИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ФОСИЛАВИИ ШАҲСОНИ ХОРИҶӢ

Ҷураева М.Н.-м/к кафедраи андоз ва андозбандии ДМТ

Мутобиқи моддаҳои 277 ва 278 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони хориҷии бе макони фаъолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мустақиман ба шахсони воқеӣ ва ё соҳибкорони инфиродӣ хизматрасонию фосилавию анҷом медиҳанд ва маҳалли чунин хизматрасонӣ мутобиқи моддаи 258 Кодекси андоз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, уҳдадоранд на дертар аз 30 рӯзи тақвимӣ аз рӯзи оғоз ё қатъ намудани хизматрасонию фосилавӣ, дар асоси пешниҳоди

ариза ва ҳуҷҷатҳои дигар аз рӯи шакли тасдиқнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ ба таври электронӣ худро ба ҳисоб гиранд ё аз ҳисоб бароранд. [4,с. 273,с.292]

Чуноне, ки аз Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иттилоъ доданд, дар ҳолате, ки агар хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ амалӣ карда шавад, пас харидорони чунин хизматрасонӣ мутобиқи моддаи 260 Кодекси андоз агентҳои андоз эътироф карда мешаванд.[4,с.276] Барои мақсадҳои андозбандии хизматрасонии фосилавӣ ба хизматрасонии электронӣ хизматрасоние дохил мешавад, ки тавассути шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионии Интернет бо усули автоматӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ амалӣ карда мешавад. Тибқи муқаррароти Кодекси андоз ба хизматрасонии электронӣ дохил мешаванд:

а) додани ҳуқуқи истифодабарии таъминоти барномавӣ барои мошинҳои электронии ҳисоббарор (аз ҷумла бозиҳои компютерӣ) ва маҳзани электронии маълумот тавассути шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, аз ҷумла бо роҳи пешниҳоди дастрасии фосилавӣ ба онҳо, инчунин, таҷдиди онҳо ва имкониятҳои иловагии функционалӣ;

б) амалӣ намудани хизматрасонии рекламавӣ дар шабакаи иттилоотӣ -коммуникатсионӣ, аз ҷумла аз ҳисоби истифодаи таъминоти барномавӣ барои мошинҳои электронии ҳисоббарор ё маҳзани электронии маълумоти дар шабакаи иттилоотӣ коммуникатсионӣ истифодашаванда, инчунин, пешниҳоди майдонҳои рекламавӣ дар шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ;

в) анҷом додани хизматрасонӣ оид ба ҷойгиркунии пешниҳодҳо дар бораи хариди (фурӯши) мол (кор, хизматрасонӣ) ва ҳуқуқҳои молумулкӣ дар шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ;

г) анҷом додани хизматрасонӣ тавассути шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ вобаста ба пешниҳодҳои техникӣ, ташкилӣ, иттилоотӣ ва имкониятҳои дигар, ки бо истифода аз система ва технологияҳои иттилоотӣ барои ташкил намудани алоқа ва бастании шартномаҳо (аҳдҳо) байни фурӯшандагон ва харидорон (тавассути майдонҳои савдои дар шабакаи Интернет дар вақти воқеӣ амалкунанда, ки дар он ба харидорони воқеӣ арзиши мол (ичрои кор, хизматрасонӣ) тавассути расмиёти автоматикунонидашуда пешниҳод гардида, тарафҳо ҷиҳати ба савдо баровардани онҳо, бо тариқи ташкили огоҳонии автоматӣ хабардор мешаванд);

д) таъмин ва нигоҳдории фаъолияти иқтисодӣ, инчунин, дастгирии захираҳои электронии истифодабарандагон, аз ҷумла сомонаҳо ва саҳифаҳои сомонаҳо дар шабакаи Интернет, таъмини дастрасии истифодабарандагони дигар ба шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ;

е) бурдҳои интерактивӣ барои қиморбозӣ дар идораҳои букмекерӣ;

ё) таъмини дастрасӣ ба шабакаҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ, инчунин, ба истифодабарандагон фароҳам овардани имконияти тағйир додани онҳо;

ж) нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот ба шарте, ки шахси чунин иттилоотро пешниҳоднамуда имконияти дастрасӣ ба онро тавассути шабакаи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дошта бошад;

з) дар низоми вақти воқеӣ пешниҳод намудани иқтидорҳои ҳисобкунӣ барои дар низоми иттилоотӣ ҷойгир намудани иттилоот;

и) пешниҳоди номгузориҳои доменҳо, хизматрасонии хостингӣ;

к) пешниҳоди хизматрасонӣ оид ба маъмурикунонии низоми иттилоотӣ, сомонаҳо дар шабакаи Интернет;

л) пешниҳоди хизматрасоние, ки хангоми аз ҷониби харидори хизматрасонӣ ворид намудани маълумот ба воситаи шабакаи интернет бо роҳи худкор анҷом дода мешавад, хизматрасонии автоматикунонидашуда оид ба ҷустуҷӯи маълумот, интиҳоби маълумот аз рӯи дархостҳо, ба воситаи шабакаҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ба истифодабарандагон пешниҳод намудани маълумоти мазкур (аз ҷумла маълумотномаи биржаи коғазҳои қиматнок дар речаи вақти воқеӣ, интиқоли автоматӣ дар речаи вақти воқеӣ);

м) додани ҳуқуқ барои истифодаи китобҳои электронӣ (нашрияҳо) ва нашрияҳои дигари электронӣ, маводи иттилоотӣ таълимӣ, тасвирҳои графикӣ, асарҳои мусиқӣ бо матн ё бе матн, асарҳои аудиовизуалӣ, аз ҷумла бо роҳи пешниҳоди дастрасии фосилавӣ ба онҳо ҷиҳати тамошо кардан ё шунидан, тариқи шабакаи Интернет;

н) пешниҳоди хизматрасонӣ ба фармоишгар доир ба дарёфт ва пешниҳоди маълумот оид ба харидорони эҳтимоли;

о) пешниҳоди дастрасӣ ба низоми ҷустуҷӯӣ дар шабакаи Интернет;

п) пешбурди омор дар сомонаҳои шабакаи Интернет.

Ба хизматрасонии электронӣ дохил намешаванд:

а) фуруши мол (ичрои кор, хизматрасонӣ), агар хангоми фармоишӣ тавассути шабакаи Интернет анҷомдодашуда тахвили мол (ичрои кор, хизматрасонӣ) бе истифода аз шабакаи Интернет амалӣ гардад;

б) фуруши (додани ҳуқуқи истифодабарии) барномаҳо барои мошинҳои электронии ҳисоббарор (аз ҷумла бозиҳои компютерӣ), махзани маълумот дар ҳомилҳои моддӣ;

в) пешниҳоди хизматрасонии машваратӣ тавассути почтаи электронӣ;

г) пешниҳоди хизматрасонӣ вобаста ба додани дастрасӣ ба шабакаи Интернет.

Хусусияти фарқкунандаи Кодекси андоз дар таҳрири нав нисбат ба Кодекси андози қаблӣ вобаста ба муқаррароти мазкур дар он мебошад, ки агар агенти андоз тибқи Кодекси андози қаблӣ соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба ҳисоб мерафтанд, пас тибқи Кодекси андоз дар таҳрири нав агенти андоз танҳо шахсони ҳуқуқӣ ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба ҳисоб

меравад. Илова бар ин, дар Кодекси андози амалкунанда муҳлати пешниҳоди ариза дар бораи баҳисобгирии шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ то 30 рӯзи тақвимӣ муқаррар карда шудааст. Муҳлати мазкур тибқи Кодекси андози қаблӣ то 20 рӯзи тақвимино дар бар мегирифт. Ба ҳолати 1 декабри соли 2022 шумораи умумии шахсони хориҷии анҷомдиҳандаи хизматрасонии фосилавӣ ба шахсони воқеӣ, ки худро дар Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври электронӣ ба ҳисоб гузошта, ҳамчун супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба қайд гирифта шудаанд, 23 ададро ташкил медиҳад ва арзиши умумии хизматрасонии онҳо дар 11 моҳи соли қорӣ 15250,5 ҳазор сомонино ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021-ум 3 831,4 ҳазор сомонӣ (133%) зиёд мебошад. [5,с.55-59]

Зикр кардан бамаврид аст, ки маблағи ҳисобшудаи андоз аз арзиши иловашудаи ширкатҳои мазкур дар ин давра, ҳамагӣ 2 293,0 ҳазор сомонино дар бар гирифтааст, ки нисбат ба 11 моҳи соли гузашта ба андозаи 237,6 ҳазор сомонӣ (111,6%) зиёд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Джураева, М. Н. Проблемы совершенствования и развития дехканского (фермерского) хозяйства / М. Н. Джураева, С. Ш. Каюмов, М. С. Курбонова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/5(172). – С. 90-92. – EDN UNRJOL.
2. Иброҳимзода, И. Р. Таҳаввулотӣ назариявии гаронии андоз / И. Р. Иброҳимзода, Т. С. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. 2(31). – Р. 27-35. – EDN HLISOVL.
3. Касирова, Ф. Д. Основы автоматизации системы налогообложения / Ф. Д. Касирова // Таджикистан и современный мир. – 2021. – № 2(74). – С. 214-223. – EDN ZRRFGH.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, №1844 аз 23.12.2021.
5. Курбонова, М. С. Проблемы налога на добавленную стоимость в налоговой системе страны / М. С. Курбонова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/7. – С. 55-59. – EDN WARKST.
6. Шамсов, И. С. Усулҳои ташаккули маъмурикунонии андоз дар шароити иқтисоди рақамӣ / И. С. Шамсов, А. Ф. Исмаилов // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 2(61). – Р. 17-24. – EDN YBFWMY.

БАҲИСОБГИРИИ ХИЗМАТРАСОНИИ ФОСИЛАВИИ ШАХСОНИ ХОРИҶӢ

Хусусияти фарккунандаи Кодекси андоз дар таҳрири нав нисбат ба Кодекси андози қаблӣ вобаста ба муқаррароти мазкур дар он мебошад, ки агар агенти андоз тибқи Кодекси андози қаблӣ соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба ҳисоб

мерафтанд, пас тибқи Кодекси андоз дар тахрири нав агенти андоз танҳо шахсони ҳуқуқӣ ва муассисаҳои доимии шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: агенти андоз, Кодекси андоз, ислоҳоти андоз, меъёри андоз, имтиёзҳои андоз, механизми андоз, қонунгузории андоз.

РАСЧЕТ ДИСТАНЦИОННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ

Отличительной особенностью Налогового кодекса в новой редакции по сравнению с предыдущим Налоговым кодексом в связи с данным положением является то, что если в соответствии с предыдущим Налоговым кодексом налоговым агентом считались индивидуальные предприниматели, юридические лица и постоянные учреждения иностранных юридических лиц, то согласно Налоговому кодексу в новой редакции налоговыми агентами признаются только юридические лица и постоянные представительства иностранных юридических лиц.

Ключевые слова: налоговый агент, налоговый кодекс, налоговая реформа, налоговая ставка, налоговые льготы, налоговый механизм, налоговое законодательство.

CALCULATION OF REMOTE SERVICES FOR FOREIGN PERSONS

A distinctive feature of the Tax Code in the new edition compared to the previous Tax Code in connection with this provision is that if, in accordance with the previous Tax Code, individual entrepreneurs, legal entities and permanent establishments of foreign legal entities were considered tax agents, then according to the Tax Code in the new edition, only legal entities and permanent representative offices of foreign legal entities are recognized as tax agents.

Key words: tax agent, tax code, tax reform, tax rate, tax benefits, tax mechanism, tax legislation.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Қураева Матлуба Номозовна**- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон муалими калони кафедраи андоз ва андозбандӣ.
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Телефон: +992 919325152.

Сведения об авторе: **Джураева Матлуба Номозовна** - Таджикский национальный университет - старший преподаватель кафедры налогов и налогообложения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 919325152.

Information about the author: **Juraeva Matluba Namozovna** - Tajik national University, senior teacher of the department of taxes and taxation. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **Phone:** +992 919325152.

БАҲОГУЗОРИИ ТАҶРИБАҶОИ ХОРИҶӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТӢ ДАР МЕНЕҶМЕНТИ ШИРКАТҶОИ САӢӢӢӢ

Ӣсанов М.Д.-унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҷои нсонии ДМТ

Омӯзиши таҷрибаи хориҷӢ дар ҳавасмандгардони фаъолияти кормандон муҳим аст. Зеро усулҳои ғайриоддӣ ва ғайристандартӣ ҳавасмандкунии хориҷӢ на танҳо кормандони расмӣ корхонаҳоро ҳавасманд мекунад, балки як резонансоро ба вучуд меоранд, ки истеъморкунандагон ё ин ки истифодабарандагонӣ молу маҳсулотҳоро низ ҳавасманд менамоянд. Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки ягон фаъолияти идоракуниро бе мақсад ва дарки шароити татбиқи он амалӣ кардан ғайриимкон аст. Даромад ва рушду инкишофёбии фаъолияти идоракунӣ комилан ба он вобаста аст, ки кормандон вазифаҳои худро чӣ гуна, бо кадом усулу методҳои кордонӣ иҷро мекунад ва ин бевосита ба мотиватсия ва ҳавасмандии кормандон марбут аст.

Имрӯзҳо дар тамоми ҷаҳони мутамаддин рушду инкишофёбии соҳаи сайёҳӣ ва сармоягузори намудан ба ин соҳаи муҳими ҷамъиятӣ, ҷараён дорад. Сайёҳӣ дар хориҷа яке аз соҳаҳои пуриқтидорест, ки дар байни дигар бахшҳои иқтисодиёт бо самаранокии баланд ва рушди устувори худ фарқ мекунад. Имрӯзҳо зарурате ба миён омадааст, ки ҳадафҳои стратегӣ рушд, принципҳо, усулҳо ва технологияҳои идоракунии корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ муайян карда шаванд. Зарурати дур шудан аз усулҳои фармондиҳии идоракунӣ, аз як намуди ҳалли стандартикунонидашуда, ҷорӣ намудани равишҳои навоарона дар идоракунии корхонаҳо омӯзиши муаммоҳои ташаккули идоракуниро дар корхонаҳои саноатӣ сайёҳӣ фаъл мегардонад[11]. Дар шароити ҷаҳонишавии рақобат барои ин корхонаҳои сайёҳӣ муҳим аст, ки имрӯз на танҳо стандартҳои идоракунии муосирро аз худ кунанд, балки ба пеш ҳаракат намуда, моделҳои инноватсионӣ ва рақобатпазирии идоракуниро дар соҳаи сайёҳӣ эҷод кунанд.

Дар асри ХХӢ сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳим ва сердаромадӣ корпоратсияҳои байналмилалӣ ба ҳисоб рафта, ба як падидаи амиқи иҷтимоӣ ва сиёсӣ табдил ёфтааст, ки ба иқтисодиёти бисёр кишварҳо ва тамоми минтақаҳо таъсири назаррас мерасонад. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ ҷаҳонӣ, сайёҳӣ яке аз калонтарин соҳаҳои даромаднок ва серталаботтарин буда, танҳо баъд аз саноати нафт ва саноати мошинсозӣ дар ҷаҳон ҷойи сеюмро ишғол менамояд. Сайёҳӣ, тибқи маълумоти Созмони умумиҷаҳонӣ сайёҳӣ, то 10%-и гардиши бозори истеҳсол ва хизматрасонии ҷаҳониро таъмин мекунад[13].

Ба ақидаи Аширов Д.А. дар давоми ду даҳсолаи охир рушди сайёҳии байналмилалӣ аз суръати афзоиш нисбат ба содироти ҷаҳонӣ мол ва хизматҳо хос ба ҳисоб меравад. Чунон, ки дар солҳои охир саҳми хизматрасониҳои сайёҳӣ дар содироти ҷаҳонӣ мунтазам афзоиш ёфта, то имрӯз тақрибан ба 8%-и ҳаҷми умумии содироти ҷаҳонӣ ва 30-40%-и савдои хизматрасонии ҷаҳонро ташкил медиҳад[1].

Чунон, ки аз маълумотҳои оморӣ ҷаҳонӣ бармеояд, дар соли 2023 беш аз 9,5 миллиард нафар дар саросари ҷаҳон ба хоҳири сайёҳӣ сафар карданд, ки беш аз нисфи гардиши умумии сайёҳон, яъне 60%-и сайёҳон ба бист кишвари беҳтарин ташриф намудаанд. Дар мавриди Тоҷикистон бошад, аз рӯи натиҷаҳои соли 2023 тақрибан 1,25 миллион нафар аз Тоҷикистон дидан кардаанд - ин 110-ум дар байни ҳамаи кишварҳои ҷаҳон аст. Афзоиши баландтаринро дар миёни ҳамаи кишварҳо аз рӯи ҳузур дар охири сол Тоҷикистон 190% ва гардиши сайёҳон ба Эквадор (51%), Миср (37%), Тувалу (35%) ва Уганда (32%) нишон додааст. Шумораи сайёҳон дар Туркия ба таври қобили мулоҳиза (21,7%) афзоиш ёфт, ки ба шарофати ин кишвари Туркия дар раддабандии ҷаҳонии ҳузури сайёҳон мавқеи 6-умро ишғол намуд[10]. Рейтинги пурраи кишварҳои ҷаҳон аз рӯи ҳузури сайёҳон дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Рушди тиҷорати байналхалқӣ на танҳо байни кишварҳо ва давлатҳои алоҳида, балки байни минтақаҳои Иттиҳоди ҷаҳонии иқтисодӣ (RWEU) муносибатҳо ва шаклҳои нави сайёҳии байналхалқии муосирро дар ҷаҳон ташаккул медиҳад[2].

Ҷадвали 1. Рейтинги пурраи кишварҳои ҷаҳон аз рӯи ҳузури сайёҳон дар охири соли 2023

№	Номи кишварҳо	Сайёҳон, млн
1	Фаронса	89.4
2	Испания	83.7
3	ИМА	79.3
4	Чин	65,7
5	Италия	64,5
6	Туркия	51,2
7	Мексика	41.4
8	Олмон	38.9
9	Тайланд	38.3
10	Бритонияи Кабир	36.3
11	Ҷопон	31.2
12	Австрия	30.8
13	Юнон	30.1
14	Гонконг	29.3
15	Малайзия	25.8
16	Россия	24.6
17	Португалия	22.8
18	Канада	21.1
19	Лаҳистон	19.6
20	Нидерландия	19
31	Украина	14.2
56	Қазоқистон	5.5
61	Қирғизистон	4.5
81	Озарбойҷон	2.6
90	Беларус	2.1
101	Арманистон	1.6
110	Тоҷикистон	1.25

Сарчашма: Самые посещаемые страны в 2023 году/
<https://dzen.ru/a/ZXBo8nugL016s9Xl>, Самые посещаемые туристами страны

в мире 2023: на каком месте в рейтинге Россия? <https://redfox-club.ru/propusheshestviya/populyarnye-strany.html>

Бахусус шаклҳои нави сайёҳӣ дар ҷаҳон, дар ширкатҳои абарқудрати сайёҳӣ тавонистаанд, қисми зиёди сайёҳонро ба худ ҷалб намоянд. Ба таври мисол ширкатҳои сайёҳии Туркия дар солҳои охир тавонистаанд, шаклҳои нави сайёҳӣ - сайёҳии табобатӣ, сайёҳи сармоягузорӣ ва дигар намудҳоро ба роҳ монда, бештари сайёҳонро ҷалб намоянд. Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки кормандони ширкатҳои ҷаҳонии сайёҳӣ бояд дорои мутахассисони баландихтисоси соҳа буда, қонеъкунандаи талаботҳои асосии истеъмолии сайёҳон бошанд.

Аҳамияти идоракунии кадрҳо ҳамчун як намуди махсуси фаъолияти идоракунӣ вақтҳои охир дар саноати ҷаҳонии сайёҳӣ авҷи воқеиро аз саргузаронида истодааст. Тавре ки таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, муҳимтарин омили муваффақияти дарозмуддати корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ ва соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, интиҳоб, ҳифз ва рушди истеъдоди инсонӣ, иқтидори зеҳнӣ ва эҷодии кормандон ва мутахассисони онҳо мебошанд.

Имрӯз бисёр корхонаҳо ва ширкатҳои сайёҳии Ғарб барои омодагӣ ҳамаҷонибаи кадрҳои соҳибихтисос ва менеҷерон, кӯшиш ва хароҷотҳои зиёд намуда, талош менамоянд, ки кадрҳоро омода намоянд, ки донишу малакаи тахассусиро доро бошанд ва барои онҳо ғоидаи дучандро пешкаш намояд.

Бешубҳа, дар шароити муосир захираҳои инсонӣ, дониш, истеъдоди касбӣ, малака ва маҳорати онҳо муваффақияти ҳар як ширкат, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад[4].

Ҳаводисҳои имрӯзаи иқтисодиёт, ширкатҳои пешрафтаи ҷаҳонии сайёҳиро ба он водор намуда истодааст, ки барои рақобатпазирӣ дар бозори хидматрасонии сайёҳӣ бояд дорои коргарони баландихтисос бошанд ва системаи ҳавасмандгардонии меҳнатро мунтазам тақмил диҳанд.

Чунин ба назар мерасад, ки ҳавасмандгардонии кормандон барои самаранокии фаъолият ва хароҷотҳои сарфшуда, хеле муҳим ба ҳисоб меравад. Ин муҳимиятро ба инобат гирифта, мо бо мақсади фаҳмидани системаи идоракунии ҳавасмандгардонии истифодабарии иқтидори меҳнатии ширкатҳои сайёҳӣ, ва таҷрибаи онҳоро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Дар ширкатҳои сайёҳии ҷопонӣ, ҳосилнокии меҳнат нисбат ба сатҳи зиндагӣ хеле баландтар аст, зеро дар ин кишвар технологияҳои наватарин истифода мешаванд, ки мавҷудият ва рушди онро таъмин мекунанд. Яъне, мардум барои нигоҳ доштани ҳаёт аз корҳое, ки лозим аст, ҷаҳд маротиба бештар фаъолият мекунанд. Меҳнаткашонӣ Ҷопон ба давлати худ содиқанд, ба онҳо таълим медиҳанд, ки манфиати кишвар аз манфиати худӣ онҳо боло меистад.

Ғайр аз он, дар Ҷопон низоми дигари пардохт ҳамчун шаклҳои ҳавасмандӣ мавҷуд аст, ки дар он се омил ба назар гирифта мешавад - синну сол, собиқаи корӣ ва малакаи касбӣ.

Ин нишондиҳандаҳо ҳар қадар баланд бошанд, маоши корманд ҳамон қадар баландтар ҳисоб карда мешавад, аз ин рӯ ҳавасмандии асосии онҳо афзоиши музди меҳнат (аз ҳисоби афзоиши собиқадорӣ ва малака), рӯҳияи корпоративӣ ва кор барои натиҷаҳо мебошанд. Ҳамаи ин дар ширкатҳои сайёҳии Чопон низ пешбинӣ ва барномарезӣ шудааст.

Ширкатҳои сайёҳии Чопонӣ барои кормандони худ шуғли доимии ҳаёт ва муносибатҳои кооперативии кадрҳои истехсолии худро ба вучуд овардаанд. Хусусияти асосии идоракунии захираҳои инсонии ин ширкатҳо дар доими будани вазифаҳояшон ва системаи пардохти музди меҳнат бошад, дар асоси собиқаи корӣ мебошад. Баробари зиёд шудани музди кор аз рӯи собиқаи корӣ, дар корхона дараҷаи маҳорати коргарон тадриҷан баланд бардошта мешавад.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико роҳбарияти ширкатҳои сайёҳӣ озодии коргарон ва навовариҳои онҳоро кадр мекунад. Кормандоне, ки ҳадди аққал як навовариҳо пешниҳод кардаанд, аз ҷиҳати моддӣ ҳавасманд карда мешаванд. Системаи мукофотпулӣ дар ИМА васеъ паҳн шудааст. Ҳар қадаре ки корманд барои эътибори ширкат кор кунад, ҳамон қадар мукофотпулӣ мегирад. Бо тафовут аз Чопон, онҳо ба синну сол, собиқаи корӣ ва тахассус чандон аҳамият намедиҳанд.

Ҷузъи дигари муҳими модели ҳавасмандгардонии амрикоӣ барои ширкатҳои сайёҳӣ "фоизи фурӯш" мебошад. Вақте ки корманд микдори зиёди мол ё хидматҳоро фурӯхтааст, аз ӯ фоизи баландтари фурӯш ситонида мешавад, ки ин дар баъзе ширкатҳо то 40%-ро ташкил медиҳад.

Системаи амрикоии мотиватсионии фаъолияти меҳнатӣ бо ҳавасманднамоии ҳадди аксари соҳибкорон, ки бештар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд ва аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъолро ба ҷойҳои кор банд менамояд, нигаронида шудааст. Ин модел бештар ба майлу хоҳиши шаҳрвандон, ба беҳбудии шахсӣ ва ба рушду инкишофёбии иқтисодиёти кишвар асос ёфтааст. Дар ин ҷо барои муайян кардани арзиши тарифии меҳнат, асосан номгӯи касбҳо ва сатҳи аниқ муайяншудаи тахассуси коргароне мебошад, ки корфармо онро талаб мекунад[12].

Мисоли бомуваффақияти мотиватсия ва ҳавасмандкунии кормандон дар ин кишвар ширкати амрикоии McDonald's мебошад. Тарабхонаҳои ин ширкат аз рӯи як модели тичоратӣ фаъолият мекунад ва ташкили соддаву муассири фаъолият ба кормандони ҷавону камтаҷриба имкон медиҳад, ки дар дастаи меҳнатӣ мавқеи худро зуд пайдо кунанд.

Ширкати сайёҳии Амрикоӣ кормандони худро арзишмандтарин дороии худ медонад. Дар солҳои охир шумораи коргарони ин ширкатҳо зиёд гашта истодааст. Фаъолият намудан дар ширкатҳо нисбат ба дигар ширкатҳо як қатор бартариятҳоро дорад, ба монанди: барномаҳое, ки мақсади хайрхоҳӣ доранд ва кормандоне, ки ихтисосашонро такмил додан меҷӯянд дастгирӣ мекунад, инчунин дастгириҳои корпоративӣ барои харидан ва ҷой кардани кормандон дар минтақаҳои муайяни сайёҳӣ баҳри пешрафт ва рушд додани соҳаи мазкур.

Ширкатҳои сайёҳии Фаронса низ дар ҷаҳон яке аз ширкатҳои муваффақ доништа шудаанд. Сарфи назар аз он, ки Фаронса нисбат ба Ҷопон ва ИМА иқтисодиёташ ба таври назаррас заифтар аст, вале аз ҳисоби раёабандии ҳосилнокии меҳнат Фаронса дар ҷаҳон ҳанӯз ҳам мавқеи ишғол менамояд. Моли маҳсулотҳо дар асоси хароҷоти зиёде сохта мешаванд ва ин маҳсулотҳо ба ҳама намуди раёабатҳо бояд ҷавобгу бошанд.

Дар Фаронса тибқи нақша ва барномаҳои пешаки андешидашуда, ҳайати кормандон ҳавасманд карда мешаванд - лавҳаҳои гуногун, лавҳаҳои фахрӣ ва ғайраҳо насб карда шудаанд - ин ҳавасмандии ғайримоддиест, ки дар ширкатҳои сайёҳӣ самарабахш доништа мешавад. Аммо, ҳавасмандгардонии асосӣ ин мукофоти моддӣ мебошад. Ширкат системаи балҳоро муқаррар мекунад, аксар вақт аз 0 то 120 ҳол. Агар корманд дар як моҳ 100-120 ҳол ба даст оварда бошад, пас ба ӯ категорияи баландтарин таъин карда шуда, ба корманд музди меҳнати иловагӣ дар асоси ҳолҳои ба дастоварда пардохт карда мешавад.

Хусусияти модели фаронсагии мотиватсия ва ҳавасмандгардонӣ дохил намудани банақшагирии стратегӣ ба механизми бозорӣ мебошад. Дар ин кишвар дар сиёсати музди меҳнат ду тамоюл мушоҳида мешавад: индексатсияи музди меҳнат вобаста ба сатҳи нарх ва арзиши зиндагӣ ва фардикунонии он. Принципи фардикунонии музди меҳнат асосан нисбат ба кадрҳои роҳбарикунонда татбиқ карда мешавад ва бо дар назардошти дараҷаи таҳассуси касбӣ, сифати кори иҷрошуда, шумораи тақлифҳои навоваришуда ва дараҷаи ҳаракати коркунон ба амал бароварда мешавад. Шаклҳои фардикунонии музди меҳнат ин иштироки корманд дар ғоида, фуруши саҳмияҳои ширкат ба кормандон, додани мукофотҳо ва ғайра ба роҳ монда шаванд. Инчунин дар бисёр корхонаҳои Фаронса баҳои ғайрифаъолияти меҳнати кормандро (аз 0 то 120 ҳол) аз рӯи шаш меъёр истифода мебаранд: дониши касбӣ, ҳосилнокии баланди меҳнат, сифати кор, риояи қоидаҳои беҳатарӣ, этикаи истеҳсолӣ ва ташаббуси корманд[3].

Ин модели фаронсагӣ хеле самаранок доништа шудааст ва барои ноил гаштан ба мақсадҳои дар пешии худ гузошташуда имконияти фароҳамро пешниҳод менамояд.

Дар Фаронса системаи омӯзиши идоракунии кадрҳо ба қадри кофӣ рушд ёфтааст, ки дар он шаклҳои муосири ҳавасмандкунӣ омӯхта мешавад. Илова бар ин, дар он ҷо бисёр тренинги гуногун гузаронида мешаванд. Омӯзиши ҳавасмандгардонии кадрҳо яке аз маъмултарин дар ин кишвар ба шумор меравад.

Имрӯз дар Британияи Кабир, вобаста ба ғоида, ду тағйирёбии системаи музди меҳнат мавҷуд аст: пули нақд ва сармояи худ, ки пардохти қисман дар шакли саҳмияҳоро дар бар мегирад. Ғайр аз ин, он имконияти татбиқи системаи тағйирёбандаи музди меҳнатро, ки пурра аз ғоидаи ширкат вобаста аст, пешбинӣ мекунад.

Таксими ғоида дар ширкатҳои бритониёӣ вақте ҷорӣ карда мешавад, ки мутобиқи созишномаи инфиродӣ ё даставӣ, илова ба музди муқарраршуда, ҳиссаи дахлдори ғоидаи ширкат мунтазам пардохт карда мешавад. Ҳисоб кардани маблағе, ки тавассути системаи таксими ғоида ҷудо карда мешавад, аз руи меъёрҳои муайяншуда, ҳисаи кормандон низ ҷудо карда мешавад.

Ҳавасмандгардонӣ дар корхонаҳои Шветсия, аз ҷумла ширкатҳои сайёҳӣ сиёсати пурзӯри иҷтимоиро дар худ доранд, ки ҳадафи он хоҳиши нобаробарии сарват бо роҳи аз нав таксим кардани даромади миллӣ ба манфиати одамони камдаромад мебошад. Иттифокҳои касабаи Шветсия ба соҳибони ширкатҳои камдаромад иҷозат намедиханд, ки музди меҳнатро аз сатҳи дар музокирот муқарраршуда пастар муқаррар кунанд. Ин соҳибкоронро водор мекунад, ки ё истеҳсолотро беҳтар кунанд, ё фъолияти ширкатро қатъ намоянд. Ҳамин тариқ, сиёсати музди ҳамбастагӣ ба афзоиши даромаднокии ширкатҳо мусоидат мекунад.

Дар Олмон ҳавасмандгардонии меҳнат дар ширкатҳои сайёҳӣ ба он асос ёфтааст, ки дар маркази он як корманд бо манфиатҳои худ ҳамчун як шахси озод, ки масъулияти худро дар назди ҷомеа дарк мекунад, қарор дорад. Дар ин кишвар озодӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ маънои дарк кардани манфиатҳои ҷомеа ва пайдо кардани ҷойҳои худро дар системаи мазкур доништа мешавад. Дар доираи ассотсиатсияи пешбарандаи ширкатҳои сайёҳии Олмон комиссияи махсуси тарифӣ амал мекунад, ки тибқи он онҳое, ки дар тижорат ва фъолиятҳои сайёҳӣ машғуланд, ба 7 гурӯҳ В, С, D, E, F, G, N. таксим карда мешаванд. Модели олмони ҳавасмандгардонии меҳнат дар асоси хусусиятҳои иқтисоди муосир ташкил карда шуда, таъминоти иҷтимоиро дарбар мегирад ва ба принципҳои адолат асос ёфтааст. Меъёрҳои тарифӣ-тахассусии кормандон ва маоши расмӣ онҳо ҳамчун ҳадди аққали музди кафолатнок ҳисоб карда мешаванд. Мукофотҳои гуногун, ки пештар муайян шудаанд, барои афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва комёбиҳои фардӣ-шахсӣ дода мешавад. Аксарияти корхонаҳои сайёҳии Олмон барои кормандонашон барномаҳои бузурги иҷтимоиро ҷорӣ мекунанд, ки дар асоси системаи давлатии ҳифзи иҷтимоӣ ба роҳ монда шудааст. Пардохти суғуртаи нафақа аз ҷониби корфармо ба корманд дар асоси меъёрҳои қабулшуда, баробар пардохта мешавад. Ширкатҳои калони сайёҳӣ ба ғайр аз суғуртаи тиббӣ ба кормандони худ имконият медиҳанд, ки аз китобхонаҳо истифода баранд, дар барномаҳои гуногуни фарҳангӣ иштирок кунанд ва дар курсҳои тақмили ихтисос иштирок намоянд. Инчунин барои онҳо шароит фароҳам оварда шудааст, ки доимо бо варзиш машғул бошанд[6].

Мансубияти ин ё он сатҳро танҳо таҷрибаи корӣ муайян мекунад. Агентҳои сайёҳӣ вазифадоранд, ки дар давоми сол ба кормандон 2 мукофотпулии бонусӣ супоранд: мукофоти солинавӣ (на камтар аз 90% музди моҳона) ва мукофотпулӣ барои рухсатӣ.

Омӯзиши системаи мотиватсия ва ҳавасмандгардонии фъолияти кормандони ширкатҳои сайёҳӣ дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ нишон дод,

ки он бо воситаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла системаи чандири андозбандӣ, ҳавасмандгардонӣ барои фаъолиятҳои эҷодӣ, таҳия ва пешниҳоди маҳсулоти нав, баланд бардоштани тахассуси кормандон ва ғайра дида мешавад. Дар аксарияти корхонаҳо ва ширкатҳои Аврупоӣ ҳаҷми фондҳои мукофотпулӣ ба зиёд шудани фӯруши маҳсулоти нав ва ҳиссаи онҳо дар истеҳсолоти умумӣ вобаста аст. Инчунин тамоили фардикунонии музди кор дар асоси баҳодиҳии хизматҳои мушаххаси корманд мушоҳида карда мешавад. Механизми фардикунонӣ, фарқияти шароити меҳнати корманд ва баҳодиҳии меҳнатии ўро бевосита дар раванди фаъолияти меҳнатӣ дар бар мегирад. Дар аксари кишварҳои пешрафта моделҳои мотиватсия ва ҳавасмандгардонии кормандон дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошанд, ки ба шароити бозори худ нигаронида шудаанд ва хусусияти миллию фарҳангии аҳолиро ба инобат мегиранд[9].

Таҷрибаи кишварҳое, ки мо онҳоро баррасӣ намудем, бешубҳа ИМА дар идоракунии кадрҳо ва ҳавасмандгардонии онҳо пешсаф дониста мешавад. Сифати хизматрасонии кормандон дар ширкатҳои сайёҳии ИМА беҳтарин ба ҳисоб рафта, дар ҷаҳон яке аз мавқеҳои аввалро ишғол менамояд. Аксари ширкатҳои бузурги сайёҳии ИМА стандартҳои идоракунии худро барои ширкатҳои сайёҳии тамоми кишварҳои ҷаҳон татбиқ мекунанд.

Дар ИМА ҳамасола тақрибан 150 курси кӯтоҳмуддат дар мактабҳои тичоратӣ ва донишгоҳҳо ташкил карда мешавад, ки дар як сол то 10 000 нафарро таълим медиҳанд, онҳо асосан барои ду ё се ҳафтаи таҳсил пешбинӣ карда мешаванд, гарчанде баъзан вақт то ду сол давом меёбад. Харочот аз ҷониби ширкатҳо пардохта мешавад ва тақрибан дар як сол аз 10 то 16 миллиард долларро ташкил медиҳад.

Барои роҳбарон ва менеҷероне, ки рӯзона имконияти таҳсил намуданро надоранд, барои онҳо курсҳои шабона ташкил карда шудаанд. Тамоми харочотҳо аз ҷониби ширкатҳо пардохт карда мешаванд ва ин курсҳо асосан ба тайёр кардани кадрҳои роҳбарикунандаи болоӣ ва миёна нигаронида шудааст.

Ассотсиатсияи менеҷерони амрикоӣ ҳар сол зиёда аз 2000 семинару курсҳои бозомӯзии кадрҳо мегузаронад, ки дар онҳо то 100000 менеҷерони поёӣ ва миёна таълим мегиранд[7].

Таҳқиқотҳои гузаронидашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки яке аз роҳҳои самаранок истифодабарии иқтидори меҳнатии ширкатҳои сайёҳӣ ин дар ҳавасмандии онҳо дида мешавад. Гарчанде, ки ширкати сайёҳӣ бо беҳтарин технологияи наватарин ва шароитҳои мусоид вучуд дошта бошанд ҳам, дар ҳолати надоштани беҳтарин мутахассиси баландихтисос ба фаъолияти баланд ноил шудан ғайриимкон аст. Маҳз мутахассисон ҳастанд, ки корхоро иҷро намуда, фикрҳоро пешниҳод мекунанд ва ба мавҷудияти ширкат ва имиҷи он имкон медиҳанд.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт омилҳои асосии рақобатпазирии ширкатҳои ҷаҳонии сайёҳӣ, ин дар доштани кормандони ботаҷриба,

забондон ва мутахассис дар бахши сайёҳӣ доништа мешавад. Мувофиқ ба ақидаи иқтисоддон Егоршин А.П. кормандони ширкатҳо ягона муҳаррикеанд, ки рушд ва инкишофёбии ширкатҳои сайёҳиро пеш мебаранд. Бинобар ин, дараҷаи ҳавасмандӣ, сохторҳои ташкилӣ ва муҳайёосозии шароитҳои хуби кории онҳо дар ширкатҳо бояд хуб роҳандозӣ карда шаванд[8].

Чуноне, ки устод Ғаниев Т.Б. қайд намуданд, агар мо танҳо ба системаи таъсиркунандаи инноватсионии соҳаҳои тичорати байналмилалӣ назар афканем, он ҳамчун «система дар система» аз чунин пайвастагиҳову равишҳо иборат мебошад:

- системаи сиёсату ҳукукии таъсиррасонӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ, системаи захиравии таъминкунандаи моделҳои тичорати байналмилалӣ;

- системаи ТТНЭ ҷаҳонӣ;
- системаи нақлиёту боркашонии байналмилалӣ;
- системаи молиявӣ сармоягузори байналмилалӣ;
- системаи истеҳсоли хизматсони соҳибкорӣ ва дигар системаҳои хурду миёнае, ки менеҷменти байналмилалӣ идоракунии тамоми фаъолиятҳои касбӣ хунарии ширкатҳо дар ин системаи бузурги ҷаҳонӣ бояд роҳбарӣ намояд[5].

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ ширкатҳои сайёҳӣ бештар он системаеро интихоб карда истодаанд, ки ҳамаи намудҳои хизматрасониҳо ҳамагонан анҷом медиҳанд.

Агар мо ба системаи навини хизматрасонии соҳибкории байналмилалӣ назар афканем, мувофиқи гурӯҳбандии комиссияи омории ширкати байналмилалии СММ ба зиёда аз 160 намуди хизматрасониҳои байналмилалии хос гурӯҳбандӣ ва раддабандӣ карда мешавад, ки асосан аз қиматҳои зерин иборат мебошанд:

- Хизматрасониҳои коргузориҳои касбӣ хунарии зиёда аз 46 намуд;
- Хизматрасониҳои нақлиётӣ ва боркашонӣ зиёда аз 33 намуд;
- Хизматрасониҳои молиявӣ сармоягузорӣ зиёда аз 17 намуд;
- Хизматрасониҳои алоқа ва сохтмон муҳандисӣ зиёда аз 10 намуд;
- Хизматрасониҳои маориф ва ташкили варзишу фарҳанг зиёда аз 10 намуд;
- Хизматрасониҳои муҳофизати солимии аҳоли, муҳити атроф, иҷтимоӣ ва сайёҳӣ зиёда аз 15 намуд;
- дигар хизматрасониҳои байналмилалӣ, ки ҳар замон ташаккул ёфта, дигаргун шуда меистанд[5].

Вобаста аз он, ки ҳар як намуди хизматрасониҳои дар боло овардашуда бевосита талаботи ҳамагонан истеъмолкунандаи имрӯзаи бозори байналмилалӣ мебошад ва ин истеъмолкунанда ҳамагонан низ дар ҳолати рушдбанди пешрави тағйирбанди қарор дорад. Пас ин талаботи хизматрасониҳои байналмилалӣ низ пайваста дар ҳолати инноватсионӣ наваҷуд ба тағйирбандиҳои баланди ҷаҳонӣ қарор дошта, аз

идоракунии байналмилалӣ ҳатман хизматрасониҳои навини роҳбариро ҳам дар шакл ва ҳам дар мазмун талаб дорад. Яъне, дигар дар шакли қарахтшудаву кӯҳнашудаи маъмурӣ идора кардани соҳибқориҳои байналмилалӣ хизматрасонӣ ғайриимкон мебошад.

Дар ин равиши инноватсионӣ соҳибқориҳои байналмилалӣ муносибатҳои олиӣ рафторӣ роҳбарӣ байни истеҳсолкунандаву истеъмолкунанда қарор дорад. Ҳамаи хоҳишҳоро дархости завқи баланди дили истеъмолкунанда ва қабули бечуну чарои хизматрасонӣ, иҷрои сари вақтии талаботи истеъмолкунанда бояд таъмин карда шаванд.

Маълум мегардад, ки имрӯз истеъмолкунандаи хизматрасонӣ сайёҳӣ муайян мекунад, ки феълан ба ӯ чӣ лозим аст ва кай, дар кадом шаклу намуди хизматрасонӣ. Иҷрокунандаи ин намуди хизматрасонӣ бошад аз тарафи худ маҳдудияти аниқу дақиқи марзии хизматхоро гузошта, фаъолиятро роҳбарӣ менамояд ва онро ҳатман бо истеъмолкунандаи худ мувофиқа карда, созишнома ва шартнома мебандад.

Ин тағйирёбандагӣҳо агар аз як тараф рушди инноватсионӣ соҳибқориву рақобатпазирӣ бошад, аз тарафи дигар роҳҳои навини кашфиётиву эҷодӣ истеҳсолкунанда бо мақсади таъмини талаботи баланди истеъмолкунанда ва гирифтани фоидаи зиёд аз ҳар як фаъолияти алоҳида мебошад. Яъне ҳарду тараф ҳам пайваста талаботи худро нисбат ба рушди инноватсионӣ дигаргун карда, дар мувозинати якдигарӣ фаъолияти рушдёбандагиву рақобатпазирӣ худро дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ нигоҳ медоранд.

АДАБИЁТ

1. Аширов Д.А. Управление персоналом: учебное пособие / Д.А. Аширов. - М.: МЭСИ, 2013. -303 с.

2. Базаров Т.Ю. Управление персоналом: учебник / Т.Ю. Базаров, Б.Л. Ерёмин. - М.: МЭСИ, 2011. -140 с.

3. Валова О.С., Софьина В.Н., Галченко С. Международный опыт мотивации персонала // Современное образование: содержание, технологии, качество. 2019. Т. 1. С. 605-607.

4. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: Учебник. - М.: Высшая школа, 2014. -205 с.

5. Ғаниев Т.Б. Менеджмент: Муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – Қ.12. 450с.

1. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.

1. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавӣ иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // диссертатсияи номзадӣ Давлатов Сорбон Назримадович, аз рӯи ихтисосӣ 08.00.05 –Душанбе: Донишгоҳи милли Тоҷикистон, 2020. – 171с

6. Димчевска К., Шумбор В.В. Сравнительный анализ особенностей кадрового менеджмента в Германии и Швейцарии // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем. Сборник статей по

материалам XLII международной научно-практической конференции. М.: ООО «Интернаука», 2020. С. 34-41.

7. Дуракова И.Б. Управление персоналом: Отбор и найм. Исследование зарубежного опыта / И.Б. Дуракова. - М.: Центр, 2014. -208 с.

8. Егоршин А.П. Управление персоналом / А.П. Егоршин. - Н. Новгород: НИМБ, 2014. -301с.

9. Николаева И.И. Зарубежный опыт мотивации персонала // Human progress. 2018. Том 4. № 7. URL: http://progress-human.com/images/2018/Tom4_7/Nikolayeva.pdf.

10. Самые посещаемые туристами страны в мире 2023: на каком месте в рейтинге Россия? <https://redfox-club.ru/pro-puteshestviya/populyarnye-strany.html>

11. Томилов В.В. Культура предпринимательства. - СПб: Питер, 2011. -93с.

12. Тюрина К.А. Сравнительный анализ российского и зарубежных подходов к мотивации труда // Вектор экономики. 2020. № 4 (46). С. 88.

13. Чудновский А. Д. Менеджмент в туризме и гостиничном хозяйстве: Учебное пособие - М.: КНОРУС, 2011. - 500 с.

БАҲОГУЗОРИИ ТАҶРИБАҲОИ ХОРИҶӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТӢ ДАР МЕНЕҶМЕНТИ ШИРКАТҲОИ САӢӢӢ

Дар мақолаи мазкур баҳогузорию таҷрибаи хориҷӣ ва истифодабарии ҳавасмандгардонии иқтидори меҳнатӣ дар менеҷменти ширкатҳои саӢӢӢ оварда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки мувофиқ ба таҷрибаи хориҷии истифодабарии иқтидори меҳнатии ширкатҳои саӢӢӢ аз истеъмоликунандаи хизматрасонии саӢӢӢ вобаста аст. Иҷрокунандаи ин намуди хизматрасонӣ бошад аз тарафи худ маҳдудияти аниқу дақиқи марзии хизматхоро гузошта, ғайричунин роҳбарӣ менамояд ва онро ҳатман бо истеъмоликунандаи худ мувофиқа карда, созишнома ва шартнома мебандад.

Калидвожаҳо: иқтидори меҳнатӣ, ҳавасмандгардонӣ, таҷрибаҳо, менеҷменти ширкатҳои саӢӢӢ, хизматрасонӣ, истифодабарии иқтидори меҳнатӣ, рушди иқтисод, баҳогузорӣ.

ОЦЕНКА ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОТИВАЦИИ ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ В МЕНЕДЖМЕНТЕ ТУРИСТИЧЕСКИМИ КОМПАНИЯМИ

В данной статье представлена оценка зарубежного опыта и использования стимулирования трудовой потенциал в управлении туристическими компаниями. Автор отмечает, что согласно зарубежному опыту использование трудовой потенциал туристических компаний зависит от потребителя туристических услуг. Поставщик данного вида услуг со своей стороны устанавливает четкие границы оказания услуг, управляет деятельностью и должен согласовывать ее с потребителем, заключая соглашения и договоры.

Ключевые слова: трудовой потенциал, мотивация, опыт, управление туристическими компаниями, услуги, использование трудовой потенциал, экономическое развитие, оценка.

EVALUATION OF FOREIGN EXPERIENCE AND USE OF MOTIVATION LABOR POTENTIAL IN THE MANAGEMENT OF TOURISM COMPANIES

This article presents an assessment of foreign experience and the use of incentives for labor potential in the management of tourism companies. The author notes that, according to foreign experience, the use of the labor potential of tourism companies depends on the consumer of tourism services. The provider of this type of service, for its part, sets clear boundaries for the provision of services, manages the activities and must coordinate them with the consumer by concluding agreements and contracts.

Key words: labor potential, motivation, experience, management of travel companies, services, use of labor potential, economic development, assessment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эсанов Мухаммадшариф Давлатович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 555-55-44-06. **Почтаи электронӣ:** muhammad_0703@mail.ru

Сведения об авторе: Эсанов Мухаммадшариф Давлатович – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 555-55-44-06. **Электронная почта:** muhammad_0703@mail.ru

Information about the author: Esanov Muhammadsharif Davlatovich – Tajik National University, applicant for the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 555-55-44-06. **E-mail:** [:muhammad_0703@mail.ru](mailto:muhammad_0703@mail.ru)

СТРАТЕГИЯИ ИДОРКУНИИ НООТЕХНИКИВУ НООТЕХНОЛОГИИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАМАДДУНСОЗИИ МЕНЕҶМЕНТИ АСРИ XXI

Эсанов М.Д.-унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Бояд қайд кард, ки инқилоби ҷоруми саноатӣ ва технологияи насли шашум аллакай аз аввали солҳои асри XX дар ҷаҳони пешқадам шурӯъ шудааст. Он аллакай дар равишҳои соҳибкорӣ сифати баланди байналмилалӣ системаи техникаву технологӣ ва иттилоотиву иртиботии электронӣ (СТТИИЭ), самаранокӣ баланди худро дошта, оид ба ин равиши рушдбандагии иттилоотии электронӣ ҷаҳонӣ институтҳои байналмилалӣ ҷаҳонӣ кор мекунад. Аз ин хотир, ин равиши тамаддунсозӣ пурраи мазмуну муҳтавои навини нооиктисодиву ноотехнологӣ буда, таъсиррасонии бузургро дар рушди ғайри инсонӣ ва умуман тамоми тарафҳои ҷамъияти касбии инсонӣ доранд.

Ҷамъияти нави суръатгариҳои ҷаҳонӣ роҳбарӣ дар менеҷменти муносири касбиро он қарордони менеҷерони ҳислати меҳнатии креативӣ когнитивӣ дошта метавонад, ки пайвасти амалӣ сохта, қарордони ва ё ширкатро то ба сатҳи байналмилалӣ расонида, рақобатпазири бозори ҷаҳонӣ қардоранд. Дар муҳлати зиёда аз 50 сол дар ҷаҳон рушдбандагии баланди СТТИИЭ рафта истодааст, ки мазмуну мундариҷаи он ҳар як 10 – сол қарордони тағйир ёфта, функсия ва вазифаҳои он низ тағйир меёбад. [3].

Талаботи худи муҳити навини тамаддунсозиву рушдбандагии навини креатвию когнитивии эҷодиву кашфиётии баланди инноватсионӣ моро маҷбур менамояд, ки ин захирахоро шиносем ва ғоидаи ғайолияти соҳибкориву рушдбандагии тамаддунсозии насли наврас пурра истифода бубарем.

Аз нигоҳи дигар, ин худ талаботи замони рушдбандагии асри XXI буда, дигар инсонӣ навини индустриалии 2-юм наметавонад, ки дар шаклу намуди пешинаи муҳити СТТИИЭ соҳибкориву зиндагонии пешина дараҷаи некуаҳволии худро баланд бардоранд. Яъне мазмуну мундариҷаи навини СТТИИЭ зарур мебошад, ин талаботи баланди истеъмолкунандаи имрӯза таъмин карда шаванд. Тахминан 50 сол пештар, ҷомеаи инсонӣ ба он боварии қатъӣ омада буданд, ки компютер ҳатман дар соҳаи саноат истифода карда мешаванд ва махсусан дар соҳаи кайҳоншиносиву астронимияву дигар системаҳои ҳисоббаробаркунии мушкилу ҷандинҷонибаи СТТИИЭ.

Баъдан, ҷомеаи касбӣ ба он ҳулоса омаданд, ки соҳаи асосии истифодаи СТТИИЭ танҳо дар соҳаи соҳикориву хоҷагидорӣ судовараии баландро дошта, метавонад, ки корхонаву ширкатҳоро то ба сатҳи байналмилалӣ расонанд. Яъне бо истифода аз системаи навини СТТИИЭ корхонаву ширкат метавонад, ки тамоми ҷараёни ғайолиятҳои идоракунии истеҳсоливу маркетингиву логистикиро зери назорати пурраи худ қарор дода, самаранокиву ғойданокии баландро ба даст оранд.

Инчунин боз зиддиятҳоро муборизаҳои зиёди инқилобгарони соҳа оид ба ивази пурраи одам дар натиҷаи компютерикунониву рушди баланди технологиро оварда, фикру ақидаи донишмандони соҳа низ фарқкунанда буданд. Аммо аз аввали асри XXI сар карда, дигар ягон шаклу нобоварие намонд, ки инсоният зарурати рушдбандагии баланди СТТИИЭ – ро барои ҳар як аъзои ҷомеаи соҳибакл надошта бошад, барои ҳар як фарди солими ҷомеа сар карда аз телефони мобилӣ то тамоми асбобҳои рузғордорӣ пурра ба ин СТТИИЭ пурра пайваст гаштаанд ва дигар ҷомеаи инсонӣ берун аз ин система наметавонад, ки зиндагонии озоди хушбахтона дошта бошад.

СТТИИЭ –и навинро махсусан дар илму инноватсия ва соҳибкориву менеҷмент ва дар соҳаҳои тиббу кайҳоншиносӣ истифода карда, инсоният имрӯз ба зинаи дигари рушдбандагии тамаддунсози худ расида истода, ноотехнологияи насли шашумро қор карда баромада истодаанд, ки албатта, шоян қабул буда, имконоти судоварии баландро дорад.

Судовар будани истифодаи захираҳои кайҳонӣ, ки он ширкату корхонаҳое, ки аз техникаву технологияи баланди кайҳонӣ истифода мебаранд, аз ширкату корхонаҳои дигар 100 солаҳо пеш гузашта, соҳиби даромаду ғоидаи зиёде мегарданд, ки онро 10 – сол пештар тасаввур кардан ғайриимкон буд. Яъне равишҳои навини рушдбандагии концептуалии СТТИИЭ дар асри XXI як имконоти дигари ҷомеаи навини

индустриалии 2 –юм буда, зарурати гузаштан боз ба зинаи болотару мураккабтари нооиктисоду неоиктисоду геоиктисод мегарданд.

Дар натиҷаи чунин як болоравии рушдбандагӣ СТТИИЭ метавонем, бигуем, ки шояд то солҳои 30 –юми асри XXI талаботи баланди омӯзишии фосилавии касбиву ҳунари дар шабакаи пайвастаи электронӣ дар речаи онлайн сурат гирифта, одамон аз системаи таҳсилоти рӯзона дар соҳаҳои ихтисосҳои алоҳида даст кашанд ва ё интиҳоби ихтисосҳои СТТИИЭ дар сафи аввал қарор диҳанд.

Ҷомеаи индустриявии навин барои худ аз ҳама зиёд ин ихтисосҳоро касб кунанд, эҳтимол дар оянда боз ихтисосҳои нодири навини ин соҳа пайдо шаванд ва ин ҷарёнҳои тамаддунсозии асри XXI – ро таъмин созанд. Ин мазмунҳои онро дорад, ки ҳамаҷузаву ҳамасола мазмунҳои зиндагонӣ, тарзу усули маълумотгириву омӯзиш ва роҳу равиш, диққатҷалбкунандагиву лаззатбарии инсонӣ, шаклу равиши навину сифатноку беҳтари СТТИИЭ-ро гирифта, ҳуди инсоният ба дараҷаи зинаи 4-7-уми рушдбандагии худ омада расида истодааст.

Агар ба таърихи рушди тамаддунсозии иттилоотии технологӣ назар афканем, имрӯз то ба насли шашум расида, чорум инқилоби пурраи саноатии худро аз сар гузаронида истодааст. Аксари донишмандони бахши таърихӣ менечмент, аз он ҷумла донишманди машҳури бахши менечмент Друкер Питер менависанд, ки аввалин инқилоби саноатӣ ҳамоно вақт оғоз гайдааст, ки мардумон навиштанро омӯхтанд.

Расми1. Аввалин минтақаи таърихӣ тамадунӣ, ки дар Шарқи наздик Ироқ ҷойгир мебошад.

Дар Байнаннахрайн (минтақаи таърихию ҷуғрофӣ дар Шарқи Наздик, ки дар водии ду дарё Дачла ва Фурот ҷойгир аст) омӯхтани хат тахминан 5- 6 ҳазор сол пештар рост меояд.

Бозёфтҳои шаҳри Саразми Тоҷикистон нишонаҳои аз ин низ болотару баландтарро нишон медиҳанд, ки таърихи 5,5 – 7 ҳазорсола доранд. Ё таърихи обёрии заминҳову орд кардани гандуму дигар равишҳои саноатӣ таърихи боз зиёдтарро доранд. Инчунин, инқилоби дуввуми ҷаҳонии саноатиро аксар олимони ба пайдоиши китоби «Қуръони шариф» баҳо медиҳанд, ки тақрибан 1400 сол умр дорад. Таърихи сеюми рушдбандагии саноатиро донишмандон дар баробари пайдоиши таҷҳизоти ҷопӣ (печатӣ) баҳо дода, пайдоиши онро тахминан ба солҳои 1450 – 1455 нисбат медиҳанд, ки пайдоиши ҳарфҳоро дар таҷҳизоти техникӣ ҷой карда буданд. Ин рушди инқилобӣ аслан дар Италия, Юнон ва давлати Чини қадим таъсири тамаддунсозӣ дошта, пайдоиши китобҳои дар ин таҷҳизоти техникӣ пайдошударо ба майдон овардааст[8].

Расми 2. Бозёфтҳои шаҳри Саразми Тоҷикистон, ки таърихи 5,5 ҳазор сола дорад.

Албатта, инқилоби ҷоруми саноатиро ҳамчун инқилоби тақдирсози рушдбандагии саноатӣ дар таърихи ҷомеаи башар ҳисобида, роҳу равиши таъсиррасониву судоварии он аз пештар дида садҳо маротиба самаранокӯ ғоидавар гашта, дар тамоми соҳаҳо тағйирбандагиву суръатнокии инқилобиеро ба майдон овардааст, ки дар таърихи ҷомеаи инсонӣ дар ягон давра замон дида намешуданд. Махсусан, вақте таҷҳизотҳои СТТННЭ ба майдон омада, таҷҳизотҳои бузурги ҷопӣ китобу рӯзномаву варақҳои алоҳидаи хатӣ ба майдон омаданд. Ин як инқилоби бузурги ҷаҳонӣ буда, аллакай арзиши аслии китобҳову масолеҳи ҷопӣ хеле поён рафта, имконоти ҷомеаи инсонӣ ба омӯзишу иттилоот хеле боло рафта, саводнокшавии пурраи одамон суръатнокии баланд гирифт.

Вобаста аз ин, дар соҳаҳои дигар низ пайдоиши техникаву технологияи аввалини саноатӣ доир ба коркарди ашёи хом, махсусан пахта, имкон дод, ки инқилоби навини саноатиро одамон бубинанд. Аслан, аз рӯи гуфтаҳои донишмандони соҳа, ин равиши аввали солҳои 80 – уми

асри XVIII оғоз гардида, зиёда аз 200 сол то замони мо идома дорад. Бояд қайд кард, ки технологияи навини истеҳсоли китобу дигар маводи чопӣ имконоти баланди ҷалбсозии тамоми аъзоёни ҷомеа ба таълиму тарбия гардид. Доир ба аксари равишҳои таълими забону адабиёт, риёзӣ ва геометрия ва таъриху фалсафа китобҳои таълимӣ навишта шуданд, низоми маориф дар тамоми дунё хеле боло рафта, охира охира донишгоҳҳои донишқадаҳо зиёд шуда, саводноқшавии ҷомеаи инсонӣ пурра шурӯъ гашта, чунон як талаботи бузургро гирифт, ки бояд тамоми аҳолии рӯи замин ҳатман маълумоти пурраи касбӣ дошта бошанд.

Расми 3. Ташаккул, рушд ва давраҳои инқилоби саноатӣ

Аз ин хотир, ба рушди ҷомеаи инсонӣ, фарҳангу тамаддун, маориф, санъат, дину диндорӣ таъсири технологияи иттилоотӣ расонида, метавонад, ки ҳамчун унсур асосии тамаддунсозии асри XXI низ баромад карда, боз зинаҳои аз ин болоро аз бар намояд. Дар ин сурат инқилоби панҷуми саноатӣ он қадар дур намеронад.

Бояд қайд кард, ки рушди СТТИИЭ дар баробари пайдоишу рушди тамаддунсозии худ дар 100 соли охир дар низоми касбӣ хунари чунон як тағйирёбию рушди инқилобииро ба майдон овардааст, ки инсоният дар тамоми давраи рушди худ набоштааст.

Инчунин, пайдоиши ихтисосу муттаҳасисини касбҳои куллан навини рушди технологӣ, аз истифодабаранди одӣ сар карда, то техник ва ё устои компютер, барномасоз, истифодаи барномаҳои касбии бухгалтерӣ, барномаҳои махсуси байналмилалӣ, барномаҳои махсуси бонкӣ, идоракунии низоми байналмилалӣ электронӣ ва дигар равишҳои зиёде, ки махсусан бо пайдоиши технологияи навини иттилоотӣ ба майдон омаданд, натиҷаи рушди беамалони технологияи муосир мебошад. Аз ҷониби дигар, чунин равиши имконоти рушдбандагии ақлонии инсонӣ дар асри XXI буда, ба менечменти стратегияи касбӣ хунарии ширкату корхонаҳо як имконоти бузурги фарҳангии сарватшиносӣ созандагиро ба майдон оварда, рақобатпазириву устувории онҳоро дар бозори ҷаҳонӣ мустаҳкам сохта истодаанд.

Равиши дигар иттилооти техникӣ, ки тариқи компютерҳо сурат мегирад, ханӯз солҳои 60-80-уми асри гузашта пайдо гашта, ширкати технологияи баланддоштаи «IBM» ва «Microsoft» имрӯз ҷаҳонӣ гаштаву дар ин соҳа пешвои байналмилалӣ мебошанд. Онҳо ҳамасола миллиардҳо доллари амрикоӣ даромад мегиранду даромадашон аз мамолики 10-15 миллион нафар аҳоли дошта болотар аст. Ин нишонаи потенциали олии технологияи иттилотие аст, ки дар сатҳи ноотехнологии ҷаҳонӣ расида, пешвою рақобатпазири бозори глобалии сайёра мебошанд. [12].

Инчунини намуди дигари рушди технологияи иттилоотӣ ин дар ҷопи мақолаю маводҳои тағриботии навин мебошад, ки оғози он низ аз солҳои 20 -30 –юми асри XX сар шуда, имрӯз дар давлатҳои рушдёфтаи дунё адади мақолаю маводҳои махсуси соҳавӣ ба садҳо ҳазорҳо ва ҳатто ба миллион расида, ихтисосҳои рузноманигориву ҷопиву дигар равишҳои воситаи ахбори умумро дар сатҳи хеле баланд қарор дода, имконоти байналмилаливу ҷаҳонӣ гирифт онро пурзӯр гардонидаст.

Аз ин хотир, ба он боварии комил метавон гуфт, ки дар соҳаи рушди иттилоотии технологӣ, ки мо онро ноотехнология низ муаррифӣ намудаем, як инқилоби навини панҷуми саноатӣ ба майдон омада истодааст, ки он дар зиндагониву рӯзгори мардум, дар ҳақиқат ҳолату имконоти дигару баланди сатҳи зиндагониро ворид месозад.

Ҳанӯз дар замони худ М.Бедил инсонро ба сӯи нишонагузориву мавқеъдорӣ дар дунё даъват намуда, Афлотунро намунаи ибрат оварда, чунин таъкид кардааст:

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Асосҳои методологӣ.- Душанбе, «Ирфон». – 2004. – 450с.
2. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. – Душанбе, «Ирфон». – 2017. – 450с.
3. Ғаниев Т.Б. Менечмент: Стратегияи тамадунсозии роҳбарӣ дар асри 21. – Душанбе, «Ирфон». – 2021. – 447с.
4. Давлатов С.Н., Искандаров Ҳ.Ҳ. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. №2/6(175). – С.94-97.
5. Искандаров Х.Х. Совершенствование мотивационного механизма кадрового обеспечения аграрного сектора экономики (на примере Республики Таджикистан)// дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Искандаров Хофиз Хакимович.-Душанбе: Таджикский государственный университет коммерции, 2017. – 183с.
6. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2016. -№2-4 (204). -С. 16-21.

7. Мескон М., Майкл Х. Основы менеджмента: Пер. с англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; Под общ. Ред. Л.И. Евенко; Акад. Нар. Хоз-ва при Правительстве Рос. Фед., Высш. Шк. Междунар. Бизнеса. – М.: Дело, 1993. – 701с.

8. Подосинов А.В., Козлова Г.Г., Глухов А.А. Латинско-русский и русско-латинский словарь / сост. А. В. Подосинов, Г. Г. Козлова, А. А. Глухов и др.; под общ. Ред. А. В. Подосинова. – 5-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2014. – 752с.

9. Тейлор Ф.У. Принципы научного менеджмента/Ф.У. Тейлор. – М.: Контроллинг, 1991. – 104с.

10. Баксанский, О.Е. (2014). Конвергенция: методология меганауки. Философия и культура, 4(76), 505–518.

11. Бодрунов, С.Д. (2016). Новое индустриальное общество. Производство Института Экономического возрождения России.

12. Бодрунов, С. Д. (2016). Новое индустриальное общество. Производство. Экономика. Института. В: Форсайт “Россия”: новое производство для новой экономики. Том 1 / Сборник пленарных докладов Санкт-Петербургского международного экономического конгресса (СПЭК–2016) / Под общ.ред.

СТРАТЕГИЯ И ДОРОЖНИКОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ИТИЛОТИ ДАР ТАМАДДУНСОЗИИ МЕНЕДЖМЕНТИ АСРИ XXI

Имконоти рушди СТТИИЭ дар аввали асри XXI то ба зинае расидааст, ки рушдбандагии ояндаи инсониро хубтар карда, инсонро то ба зинаи созандагии нооиктисодӣ расонидааст. Инсоният имрӯз то ҳаде расидааст, ки на танҳо тамоми элементҳои кураи заминро инчунин ба сайёраҳои дигар имконоти рафтани пайдо карда, аз захираҳои кайҳонӣ истифода бурда истодаанд. Маҳвораҳои байнисайёравии кайҳонӣ имконоти баланди додани иттилоотро барои тамоми сайёра дошта, бо истифода аз он технологияи бузург ҳар яки мо дар куче, ки набошем бо ҳатти телефони мобилӣ пайваст буда, иттилоотро дар як лаҳза ба тамоми кураи Замин имконоти паҳн кардан дорем. Имрӯз ҷомеаи инсонӣ дар он боварии комил мебошанд, ки рушди СТТИИЭ имконоти бузурги тағйир додани донишу ҳунар ва тарзу усули зиндагонии фардиро ҷамъияти ҳар яке аз мову шуморо дошта, ҳадаш низ бо суръатнокии хеле баланд рушдбандагӣ дорад. Чӣ қадаре, ки инсоният ба рушдбандагии СТТИИЭ диққати махсуси рушдбандагӣ медиҳанд ва ҳаракати коркарди системаву моделҳои навин доранд, ҳама қадар моделу системаи рушдбандагии ҳудро инкишоф дода, имконоти рушдбандагии нооиктисодиро боз ҳам боло бардошта, боз имконоти навини инқилобиеро ба майдон меоранд, ки метавонанд зиндагонии моро дар Замин куллан нав гардонанд.

Қадамҳои: ҳавасмандгардонӣ, идоранамоӣ, талаботи инсонӣ, арзишҳои инсонӣ, рушдбандагӣ, СТТИИЭ, технологӣ, ноономика, ноотехнология, тамаддунсозӣ.

НООТЕХНИЧЕСКАЯ И НООТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ В УПРАВЛЯЮЩЕЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ XXI ВЕКА

В начале 20 века возможности развития ЭТТСИИ (электронная техническая и технологическая система информации и связи) достигли уровня, который улучшил будущее развитие человечества и вывел людей на уровень внеэкономического творчества. Сегодня человечество дошло до того, что найдены не только все элементы земного шара, но и возможность выхода на другие планеты и использования космических ресурсов. Межпланетные космические спутники обладают высокими возможностями предоставления информации на протяжении всего путешествия, и с помощью этой замечательной технологии каждый из нас, где бы мы ни находились, подключен к линии мобильного телефона, и у нас есть возможность в один момент распространить информацию на весь земной шар. Сегодня человеческое общество полностью убеждено в том, что развитие ЭТТСИИ имеет большие возможности изменить знания, навыки и способы личной и общественной жизни каждого из нас, а также развивается очень высокими темпами. По мере того, как человечество уделяет особое внимание развитию ЭТТСИИ и имеет движение к разработке новых систем и моделей, тем больше оно развивает свои собственные развивающиеся модели и системы, поднимает возможности внеэкономического развития и приносит новые революционные возможности в поверхность, которая может изменить нашу жизнь и полностью обновить землю.

Ключевые слова: мотивация, управление, человеческие потребности, общечеловеческие ценности, развитие, ЭТТСИИ, технологические, ноономика, ноотехнологии, цивилизация.

TECHNOLOGICAL AND NEOTECHNOLOGICAL MANAGEMENT STRATEGY AND MANAGEMENT OF THE 21st CENTURY OF CIVILIZATION

At the beginning of the 20th century, the possibility of development of ETTSI (electronic technical and technological information and communication system) reached a level that improved the future development of mankind and brought people to the level of non-economic creativity. Today, humanity has reached the point where not only all the elements of the earth have been found, but also the possibility of exiting other planets and using space resources. Interplanetary space satellites have high capabilities of providing information throughout the journey, and with the help of this remarkable technology, each of us, wherever we are, is connected to a mobile phone line, and we have the opportunity to spread information to the entire globe at one time. Today, the human society is fully convinced that the development of ETTSII has great opportunities to change the knowledge, skills and ways of personal and social life of each of us, and it also develops at a very high pace. As humanity pays special attention to the development of ETSI and has a movement to develop new systems and models, the more it develops its own developing models and systems, raises the possibilities of non-economic development and brings new

revolutionary opportunities to the surface, which can change our life and completely renew the land.

Key words: motivation, management, human needs, universal values, development, ETTSII, technological, noonomics, nootechnological, civilization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эсанов Мухаммадшариф Давлатович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 555-55-44-06. **Почтаи электронӣ:** muhammad_0703@mail.ru

Сведения об авторе: Эсанов Мухаммадшариф Давлатович – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 555-55-44-06.. **Электронная почта:** muhammad_0703@mail.ru

Information about the author: Esanov Muhammadsharif Davlatovich – Tajik National University, applicant for the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 555-55-44-06. **E-mail:** muhammad_0703@mail.ru

ТАЪСИРИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОН БА САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНА

Гулова Г. Д. – магистри кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкори ДМТ

Ҳавасмандгардонӣ яке аз вазифаҳои асосии идоракунии муосир мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокии кормандони корхона нигаронида шудааст. Ҳавасмандӣ маҷмӯи сабабҳост, ки рафтори кормандро мукаммал, муайян ва дастгирӣ мекунад. Ба муваффақияти фаъолиятҳо қувват ва сохтори ҳавасмандгардонӣ таъсир мерасонад. Концепсияҳои муосири идоракунии кадрҳо ба эътирофи афзоидаи нақши шахсияти корманд, ба донишҳои муносибҳои ҳавасмандии ӯ, қобилияти ташаккул ва роҳнамоии онҳо мувофиқи вазифаҳои дар назди корхона гузашташуда асос ёфтаанд.

Истилоҳи "ҳавасмандӣ" аз калимаи лотинии "movere" - "ҳаракат кардан" омадааст. Ҳамин тариқ, ин калима маънои чизеро ба вучуд овардан, ки боло меравад, кормандонро водор мекунад ва барои расидан ба ҳадафҳои онҳо кӯмак мекунад. 3 ҷузъи асосии ҳавасмандгардонӣ вучуд дорад:

1. Шиддатнокӣ - ин дараҷаи катъият ё саъю кушиши шахс дар давоми вақти барои расидан ба мақсад сарфшуда мебошад.

2. Устуворӣ - ин қобилияти шахс барои нигоҳ доштани ҳавасмандӣ бо мурури замон аст, ҳатто агар монеаҳо вучуд дошта бошанд.

3. Самт - ин тамаркуз ба ҳадафҳое мебошад, ки шахсро маҷбур мекунад, ки барои расидан ба он амал кунанд.

Яке аз мушкилоти асосии идоракунии дар солҳои масъалаи такмил додани идоракунии кадрҳои корхона ва ҳавасмандгардонии он ҳамчун ҷанбаи асосии системаи идоракунии кадрҳо дар маҷмӯъ мебошад. Ин проблемаи ҳавасмандгардонӣ дар идоракунии кадрҳо ҳамеша ҷои асосиро ишғол мекард, ҳалли илмию амалии он имрӯз ба талаботи замон ҷавоб дода наметавонад.

Ба андешаи муаллиф В.П.Пугачёв [1, 6] на танҳо мураккабии ҳуди раванди ҳавасмандгардонӣ шарҳ дода мешавад, балки тағйироти пайвастае, ки бо мурури замон бо шахс, бо истехсолот ва албатта, бо идора ба амал меоянд, шарҳ дода мешавад.

Маълум аст, ки барои анҷом додани фаъолият ҳавасмандии кофӣ лозим аст. Агар ҳавасмандӣ аз ҳад зиёд қавӣ бошад, сатҳи фаъолият ва шиддат баланд мешавад, ки дар натиҷа дар фаъолият ихтилофоти муайян ба вучуд меояд, яъне самаранокии кор бад мешавад. Дар ин ҳолат сатҳи баланди ҳавасмандгардонӣ боиси аксуламалҳои эмотсионалии номатлуб (шиддат, изтироб, стресс ва ғ.) мегардад, ки боиси бад шудани фаъолият мегардад.

Муаллиф М.Мескон ҳавасмандиро ҳамчун маҷмӯи ангезахое, ки бо самти маънисозандаи фаъолият алоқаманд ва шарт шудааст, муайян мекунад, ки самти умумии онро муайян мекунад. «Музддиҳӣ механизми истифодаи ҳаматарафаи ҳавасмандгардонии моддию ғайримоддӣ барои ноил шудан ба мақсадҳои корхона мебошад» [2, с. 27].

Низомии мукофотпулӣ воситаи муҳимтарин ҳисобида мешавад, ки роҳбарият барои ҳавасманд кардани кормандон барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самаранокии корхона ва ҷалби беҳтарин кормандон истифода мебарад.

Ҳавасмандгардонии коргарон ба ҳосилнокии баланди меҳнат яке аз муҳимтарин вазифаҳои ҷӣ усулҳои ҳавасмандгардонии идоракунии ва ҳам тамоми системаи мавҷудаи идоракунии захираҳои инсонӣ мебошад. Таъсири равандҳои ҳавасмандгардонӣ ба беҳтар кардани натиҷаҳои ниҳонии иқтисодӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва қаноатмандӣ аз натиҷаҳои меҳнат дар айни замон муайян кардани миқдори ҳам аз нуқтаи назари илмӣ ва ҳам амалӣ хеле душвор аст. Барои ин дар коллективи меҳнатӣ тадқиқоти таҷрибавӣ гузаронда, ду гуруҳи касбии коргарон (назоратӣ ва таҷрибавӣ) ташкил кардан, натиҷаҳои ҳақиқиро ба таври бояду шояд чен кардан ва ба онҳо баҳо додан лозим аст. Дар шароити муосир, имкон дорад, ки таъсири ҳавасмандиро дар ҳама гуна корхона аз рӯи нишондиҳандаҳои асосӣ ба таври дақиқ арзёбӣ кард. Агар ширкат пайваста ғоида ба даст оварад, даромаднокии баланди истехсолот дошта бошад, коргарони худро бо маоши муносиб ва сатҳи зиндагӣ таъмин намояд ва ҳамаи ин омилҳо аллакай ба қадри кофӣ муҳиманд, ки самаранокии на танҳо ҳуди ҳавасмандгардонӣ, балки нишондиҳандаҳои

фаъолияти ҳавасмандгардониро арзёбӣ кунанд. тамоми кормандони корхона ё умуман ширкат.

Вазифаи ҳавасмандгардонӣ аз он иборат аст, ки он ба қувваи кори корхона дар шакли ҳавасмандгардонӣ барои кори самаранок тавассути таъсири иҷтимоӣ, ҷораҳои ҳавасмандкунии коллективӣ ва инфиродӣ таъсир мерасонад. Ин шаклҳои таъсир фаъолияти субъектҳои идоракуниро фаъол карда, инчунин самаранокӣ системаи идоракунии корхонаро баланд мебардоранд.

Моҳияти ҳавасмандгардонӣ аз он иборат аст, ки кормандони корхона корхоро мувофиқи ҳуқуқҳои ба онҳо додашуда ва ӯҳдадориҳои муқарраршуда иҷро мекунанд [3, с. 17].

Ба ҳавасмандии меҳнат ҳавасмандии гуногун таъсир мерасонад: системаи меъёрҳо ва имтиёзҳои иқтисодӣ, сатҳи музди меҳнат ва адолати тақсими даромад, шароит ва мундариҷаи кор, муносибатҳо дар оила, коллектив, эътироф аз дигарон ва мулоҳизаҳои касб, тақони эҷодӣ. ва кори шавқовар, майл ба худ ва таваккали доимӣ [4, с. 26].

Музди меҳнате, ки ба корманд барои натиҷаҳои меҳнаташ дода мешавад, дар системаи идоракунии кадрҳо омили тавоноии ҳавасмандкунанда мебошад. Бинобар ин, тақмили он бояд доимо дар маркази диққати роҳбарияти корхона бошад. Ҳоло дар аксар корхонаҳо навъҳои анъанавии музддиҳӣ истифода мебаранд. Аммо корхонаҳое, ки дар бораи баланд бардоштани муносибатҳои ҳавасмандгардонии коргарон ғамхорӣ ҷиддӣ мекунанд, инчунин бояд системаҳои прогрессивиро, ки иштироки коргаронро дар кори якҷоя пурратар ба назар гиранд, ба монанди музд аз руи нишондиҳандаҳои коллектив ё гуруҳ, музддиҳӣ аз руи нишондиҳандаҳо, самаранокӣ меҳнат, инчунин истифода бурдани имтиёзҳои гуногун, ки хусусиятҳои кори коргарони конкретиро ба назар мегиранд. Ин шавқу ҳавас ва каноатмандиро нисбат ба кори худӣ коркунон ва самарайи кори тамоми корхона зиёд мекунанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ худӣ зинда мондани ширкат далели муҳимест, ки вай дорои кадрҳои баландиҳтисос, муташаккил ва ба кофӣ ҳавасмандӣ мебошад. Дар бозоре, ки бе ҳавасмандии кадрҳо, бе шароити муътадили меҳнат, бе сари вақт додани музди меҳнат ягон корхона рақобат карда наметавонад. Аз ин рӯ, баҳодиҳии боэътимоди самаранокӣ ҳавасмандгардонии коллективи кормандонро метавон дар корхона мавҷудияти маоши баланди кормандон ва кам ивазшавии кормандон ҳисобид.

Ҳама корхонаҳое, ки ҳоло дар системаи идоракунии усулҳои ҳавасмандгардонро истифода мебаранд, ба 4 гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ҳавасмандгардонии иқтисодӣ. Дар онҳо ҳама гуна усулҳои ҳавасмандгардонии моддии коркунон дохил карда шудаанд. Хусусияти ҳавасмандгардонии иқтисодӣ дар он аст, ки коллективи меҳнатӣ бояд принципҳои асосии системаи ташкилӣ, инчунин тадбирҳои адолат ва эътимоднокии ин принципҳоро омӯзад.

2. Идоракунии ҳадафҳо. Чунин усулҳои ҳавасмандгардонӣ барои як корманди алоҳида ё гурӯҳи корӣ ҳадафҳои мушаххас гузошта мешаванд, ки татбиқи онҳо дар як вақт ҳадафҳои асосии корхонаро ҳал мекунад. Мувофиқи он, ҳангоми ноил шудан ба ҳадафҳо дар мӯҳлати муқарраршуда ва дар шароити додашуда, кормандон бо пардохти мукофотпулӣ, зиёд кардани музди меҳнат, баландбардорӣ ва ғайра мукофотонида мешаванд.

3. Ғанӣ гардондани меҳнат. Ин усули ҳавасмандгардонии кормандон чунинро дар назар дорад: ба кормандон имкони ба даст овардани кори пуршиддат, вале боз ҳам ояндадортар дода мешавад. Ба шарофати ин, кормандони корхона метавонанд дар қабули қарорҳо, истифодаи захираҳо ва интихоби речаи кори ҳаррӯзаи худ мустақилият ва озодии бештар нишон диҳанд.

4. Системаи иштирок. Дар шароити иқтисоди бозории муосир ин гурӯҳи усулҳои ҳавасмандгардонӣ бо тарзҳои гуногун зоҳир мешаванд: он метавонад иштироки кормандон дар қабули қарорҳои глобалии ширкат ва фуруши сахмияҳои корхона ба кормандон бошад, ки дар натиҷа онҳо комӣроия ва ба пешравии муваффақиятнокӣ корхона боз ҳам бештар манфиатдор мебошанд.

Барои пурратар ва бомуваффақият ҳавасманд кардани кормандон, менечерони салоҳиятдор усулҳои ҳамаи чор гурӯҳ, инчунин комбинатсияи онҳоро истифода мебаранд. Вобаста ба он, ки яктарафа истифода бурдани усулҳои ҳавасмандгардонӣ танҳо ба яке аз гурӯҳҳо боиси таҳрифҳо мегардад ва имкон намедихад, ки ба ҳадафҳои корхона ноил гардад. Масалан, истифода бурдани танҳо навъҳои молиявӣ қувваи ҳавасмандгардонӣ имкониятҳои эҷодии бисёр коркунонро паст мекунад, ки ин ба зудтар иҷро шудани нақшаҳои корхона ҳалал мерасонад. Аз ин рӯ, бо истифодаи ҳатмии ҳавасмандгардонии рӯҳӣ ба ҳадди аксар ҳавасмандии кормандон ноил шудан мумкин аст - ин ноил шудан ба муттаҳидшавии максималии даста ва таҳкими рӯҳияи коллективии корпоративӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, равандҳои ҳавасмандгардонӣ ва ҳуди ҳавасмандгардонӣ дар системаи муосири ташкил ва идоракунии кадрҳо тақрибан нақши асосиро мебозанд ва усулҳои ҳавасмандгардонии ҳуди кормандон хеле зиёд ва гуногунанд. Барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтарини фаъолияти ширкат ба ҳавасмандгардонии ҳамаҷонибаи кормандон диққати ҷиддӣ додан лозим аст, аммо на ҳама роҳбарон аҳамияти ҳавасмандкунии кормандонро на танҳо аз ҷиҳати моддӣ, балки аз ҷиҳати иҷтимоӣ-психологӣ низ пурра дарк мекунад. Инкишофи институти ҳавасмандгардонии коркунон, ба вучуд омадан ва дар амал ҷорӣ намудани усулҳои нави ҳавасмандгардонӣ ба ҳосилнокии меҳнат ва конё гардондани шахсии коллектив аз шароити меҳнат таъсири хеле мусбат мерасонад. Ташаккули системаи аниқи ҳавасмандгардонии коркунон ва ба амал баровардани он барои ҳар як корхона на танҳо ба таври объективӣ зарур, балки қомилан воқеӣ ҳам мебошад. Ҷустуҷӯ ва татбиқи стратегияи ҳавасмандгардонӣ боиси баланд шудани сифати кори шӯъбаҳо ва ҳар як

корманд, даромаднокии тиҷорат, кам шудани хароҷот ва баланд бардоштани самаранокии тамоми корхона мегардад.

АДАБИЁТ

1. Пугачев, В. П. Мотивация трудовой деятельности: учеб. пособие — М.: Гадарики, 2008. — 413 с.
2. Мескон, М. Основы менеджмента — М.: Дело, 1992. — 361 с.
3. Шапиро, С. А. Управление человеческими ресурсами — М.: Гросс Медиа, 2005. — 304 с.
4. Базылева, М. Н. Мотивация труда: сущность, теории, модели: учеб. Пособие — Минск: БГЭУ, 2000. — 112 с.
5. Мотышина М. С., Князев С. В. Оценка эффективности менеджмента предприятия // Проблемы современной экономики. 2010. № 4. С.114–115.
6. Мухина Е. Р. Основы теории мотивации // МНИЖ. 2015. № 3–3 (34). С.71–72.
7. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Психология: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений — 2-е изд., стереотип. — М.: Издат. центр «Академия»; — М.: 2002. — 325 с.

ТАЪСИРИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ КОРМАНДОН БА САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНА

Ҳадафи ин таҳқиқот баррасии робитаи байни худбаҳодиҳӣ ва ҳавасмандии кормандон дар ширкат ва омӯхтани он аст, ки чӣ гуна ҳавасмандии кормандон ба фаъолияти ширкат таъсир мерасонад. Ин мақола роҳҳои муайян кардани таъсири ҳавасмандии кормандонро ба фаъолияти ширкат баррасӣ мекунад ва робитаи байни системаҳои мукофот ва фаъолияти корхонаро баррасӣ мекунад. Таҳқиқот дар асоси нашрияҳо дар маҷаллаҳо ва вебсайтҳо гузаронида шуд, ки таъсири ҳавасмандии кормандонро ба фаъолияти корхона ва робитаи байни системаҳои мукофот ва фаъолияти корхонаро нишон доданд. Ҳадафи таҳқиқот таҳлили таъсири ҳавасмандии кормандон ба маҳсулнокии корхона, муайян ва арзёбии робитаи байни системаи мукофоти кормандон ва маҳсулнокии ширкат мебошад.

Калидвожаҳо: ҳавасмандгардонии кормандон, механизми ҳавасмандгардонӣ, фаъолияти корхона, ҳосилнокии меҳнат, самаранокии идоракунӣ, афзоиши ҳавасмандгардонӣ, ҳавасмандгардонӣ.

ВЛИЯНИЕ МОТИВАЦИИ СОТРУДНИКОВ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

Целью этой статьи является изучение взаимосвязи между самооценкой и мотивацией сотрудников в компании и изучение того, как мотивация сотрудников влияет на производительность компании. В этой статье рассматриваются способы определения влияния мотивации сотрудников на эффективность компании, а также исследуется взаимосвязь между системами вознаграждения и эффективностью организации. Исследование было проведено на основе публикаций в журналах и на веб-сайтах, в которых показано влияние мотивации сотрудников на эффективность организации и взаимосвязь между системами вознаграждения и эффективностью организации. Задача исследования — проанализировать влияние мотивации сотрудников на производительность

организации, выявить и оценить взаимосвязь между системой вознаграждения сотрудников и производительностью компании.

Ключевые слова: мотивация сотрудников, мотивационный механизм, эффективность работы предприятия, производительность труда, эффективность управления, повышение мотивации, мотивация.

THE INFLUENCE OF EMPLOYEE MOTIVATION ON ENTERPRISE EFFICIENCY

The purpose of this study is to examine the relationship between self-esteem and employee motivation in a company and to examine how employee motivation affects company performance. This article examines ways to determine the impact of employee motivation on company performance and examines the relationship between reward systems and organizational performance. The study was conducted based on publications in journals and websites that showed the impact of employee motivation on organizational performance and the relationship between reward systems and organizational performance. The objective of the study is to analyze the impact of employee motivation on the organization's productivity, to identify and evaluate the relationship between the employee reward system and the company's productivity.

Key words: employee motivation, motivational mechanism, enterprise performance, labor productivity, management efficiency, increased motivation, motivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулова Гулру Дилшодовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +99200906295.

Сведения об авторе: Гулова Гулру Дилшодовна – Таджикский национальный университет, магистр кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +99200906295.

Information about the author: Gulova Gulru Dilshodovna – Tajik National University, master of the department of business economics and entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +99200906295.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПОДДЕРЖКИ МЯСНОГО КЛАСТЕРА РЕГИОНА ОСНОВА РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Джабборовва З.М.- научный сотрудник Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН
Махмадизода Р.Б.-соискатель Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН

Известно, что рынок продовольствия определяет состояние экономики и социальную стабильность общества. Проблема формирования и эффективного функционирования регионального рынка является приоритетной для любой национальной экономики. Для Таджикистана проблемы продовольственной безопасности, вызванные уровнем питания, недостаточной платежеспособностью населения и

высокой долей импорта в общем балансе продовольствия, выражают реальные предпосылки продовольственной угрозы как в целом по республике, так и в региональном разрезе.

Агропромышленный комплекс и его базовая отрасль - сельское хозяйство, являются ведущими системообразующими сферами экономики страны, формирующими агропродовольственный рынок, продовольственную и экономическую безопасность, трудовой и поселенческий потенциал сельских территорий. Необходимость государственного регулирования АПК, включающего в себя весь комплекс мер воздействия государства на систему экономических отношений, вытекает из места и роли этого комплекса в экономической жизни населения. Агропромышленный комплекс в условиях рынка занимает особое положение, не позволяющее в силу его специфики в полной мере и на равных участвовать в межотраслевой конкуренции.

Относительно низкодоходное сельское хозяйство, зависимое от природных факторов является более отсталой в технологическом плане отраслью по сравнению с промышленностью. Исходя из этого, и вложение в нее капиталов приносит меньшую отдачу. Кроме того, увеличение объемов производства сельскохозяйственной продукции вследствие неэластичного спроса приводят к существенному падению её цен и сопровождается уменьшением доходов сельхозтоваропроизводителей.

Исходя из этого, основными проблемами развития агропромышленного комплекса республики являются:

- технико-технологическое отставание сельского хозяйства Таджикистана от развитых стран мира из-за недостаточного уровня доходов сельскохозяйственных товаропроизводителей для осуществления модернизации сельского хозяйства и пищевой промышленности;

- ограниченный доступ сельскохозяйственных товаропроизводителей к рынку в условиях несовершенства его инфраструктуры и возрастающей монополизации торговых сетей;

- медленные темпы социального развития сельских территорий, определяющие ухудшение социально-демографической ситуации, отток трудоспособного населения, особенно молодежи, а также сокращение сельской поселенческой сети.

Следует отметить что «...важное значение в реализации государственной поддержки развития кластеров за рубежом имеет формирование специальной инфраструктуры. Как правило, реализация кластерных стратегий предполагает наличие грантообразующих фондов (институтов, агентств), поддерживающих кластерные инициативы: например, Национальное агентство планирования DATAR (Франция), Информационная система поиска и классификации кластеров CASSIS (Люксембург), Национальный совет по конкурентоспособности (США), программа кооперации LINK (Великобритания). Кроме того, формируются специальные институты, способные эффективно выполнять функции по развитию, построению сетевых структур и их интернационализации. К ним относятся центры экспертизы (Финляндия),

центры превосходства (США), консалтинговые, маркетингово-аналитические и брендинговые компании (Economic Competitiveness Group (США), Центр маркетингово-аналитических исследований (Казахстан); институты и агентства, входящие в кластерные инициативы (Мюнхенский технический университет). Неотъемлемой частью инфраструктурного обеспечения кластерных стратегий является создание бизнес-инкубаторов, технопарков, особых экономических зон, которые, по сути дела, являются катализаторами образования инновационных кластеров». [7].

Основные направления государственного регулирования сельскохозяйственного производства:

- формирование и функционирование рынка сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия;
- финансирование, кредитование, страхование, льготное налогообложение;
- защита интересов отечественных товаропроизводителей при осуществлении внешнеэкономической деятельности;
- развитие науки и осуществление научной деятельности в сфере сельскохозяйственного производства;
- развитие социальной сферы села»[6].

По мнению А.Г.Папцова, «...в рыночной экономике в силу объективных социально-экономических условий сельское хозяйство обречено оставаться объектом государственной протекционистской политики, при этом за рубежом государственная поддержка воспринимается обществом не как филантропия, а как неизбежная компенсация объективных потерь аграрной отрасли» [1].

Т.В.Сладкова и Н.И.Пыжикова определяют «...государственную поддержку сельского хозяйства как систему взаимосвязанных мер экономического регулирования аграрного сектора в рамках требований ВТО, направленных на формирование, поддержание или изменение элементов сельского хозяйства с целью повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной отрасли». [15].

Е.Е Жоголева «...сущность государственного регулирования агропромышленного комплекса видит в целенаправленной деятельности государства, ограниченного ресурсами, бюджетом, временем, призванной обеспечить продовольственную безопасность страны с сохранением благоприятной экологической обстановки и решением социальных вопросов на селе». [4].

По данным Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) в Исландии, Японии, Норвегии и Швейцарии уровень поддержки производителей молока в среднем превышает 70% валовых доходов фермерских хозяйств, в Канаде, ЕС, Венгрии, Корее и США объём поддержки составляет 40-55%, при этом в Новой Зеландии поддержка молочных фермеров составляет около 1% доходов производителей молока». [1].

По мнению А.Г.Папцова, «...в рыночной экономике в силу объективных социально-экономических условий сельское хозяйство

обречено оставаться объектом государственной протекционистской политики, при этом за рубежом государственная поддержка воспринимается обществом не как филантропия, а как неизбежная компенсация объективных потерь аграрной отрасли» [13].

Т.В.Сладкова и Н.И.Пыжикова определяют «...государственную поддержку сельского хозяйства как систему взаимосвязанных мер экономического регулирования аграрного сектора в рамках требований ВТО, направленных на формирование, поддержание или изменение элементов сельского хозяйства с целью повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной отрасли». [14].

В настоящее время США и ЕС являются крупнейшими в мире производителями и потребителями сельскохозяйственной продукции и основными конкурентами на мировом рынке. На долю этих стран приходится более половины мирового экспорта продукции аграрного сектора. США и ЕС характеризуются как государства с высоким уровнем государственной поддержки сельского хозяйства. В 1999 г. расходы ЕС составили 1,7 % от ВВП, в США – 1,5 %, а в 2010 г. Бюджет Министерства сельского хозяйства (МСХ) США превысил 70 млрд дол. [14].

Система государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства в зарубежных странах осуществляется по следующим основным направлениям: прямые государственные платежи, ценовое регулирование, компенсация издержек сельхозпроизводителей, содействие развитию рынка, содействие развитию производственной инфраструктуры, реализация экологических программ в аграрном секторе. Обозначенные меры реализуются сельскохозяйственными законами (США), а также принятыми программами развития на определенный период (Канада, ЕС, Австралия, Китай). Государственное регулирование аграрного сектора в странах ЕС происходит на основе единой сельскохозяйственной политики (ЕСП). Целями ЕСП являются: повышение производительности в сельском хозяйстве, стабилизация рынка, бесперебойные поставки продовольствия, обеспечение достойного уровня жизни фермеров, обеспечение разумных цен для потребителей. Основные инструменты включают регулирование сельскохозяйственных цен, прямые платежи фермерам и таможенное регулирование экспорта и импорта. [14].

Интересным представляется опыт государственного регулирования сельского хозяйства Китая. Вступление этой страны в ВТО обозначило новые проблемы развития аграрного сектора. Прирост экспорта сельхозпродукции оценивается в 14%, однако импорт растет в среднем на 25% в год. Китай превратился в чистого импортера продовольствия. В этой связи, в 2005 г. был опубликован документ Центрального правительства №1 «Предложения ЦК КПК и Госсовета КНР о некоторых установках по дальнейшему усилению работы на селе и повышению совокупной мощи сельского хозяйства», где закрепляется курс на более энергичную поддержку китайского сельского хозяйства. В настоящее время основными мерами государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства Китая. [2].

По данным Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) в Исландии, Японии, Норвегии и Швейцарии уровень поддержки

производителей молока в среднем превышает 70% валовых доходов фермерских хозяйств, в Канаде, ЕС, Венгрии, Корее и США объём поддержки составляет 40-55%, при этом в Новой Зеландии поддержка молочных фермеров составляет около 1% доходов производителей молока». [1].

Таблица 1.

Формы государственного регулирования притока инвестиции

ФОРМЫ ГОСРЕГУЛИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО
США
- законодательное ограничение потенциальных участников-фермеров в программах государственной поддержки; - программа размещения долговых обязательств под залог ипотечных кредитов, обеспеченных сельскохозяйственной недвижимостью. - нефинансовые инструменты стимулирования: - предоставление земельных участков бесплатно или по сниженным ценам; - льготное обеспечение инфраструктурой; - помощь в проведении проектно-изыскательских работ; - подготовка рабочей силы; - оказание поддержки в сфере информационно-аналитического обслуживания. - пути стимулирования притока капитала иностранных инвесторов в аграрную сферу: - налоговые льготы; - меры специального характера (например, подготовка и переподготовка кадров).
ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ
Программа поддержки аграрного сектора экономики, финансируемая из средств: а) Европейского регионального фонда; б) Европейского социального фонда (для нормального функционирования малых и средних агрофирм, ремонта старых и прокладки новых дорог, проведения линий электропередачи, систем теплоснабжения, природоохранных мероприятий); в) Европейского фонда по выравниванию экономического положения и предоставления гарантий сельскому хозяйству (выплата компенсационных надбавок, улучшение условий переработки сельскохозяйственной продукции: - развитие сельской инфраструктуры, повышение плодородия сельскохозяйственных угодий, а также дорожное строительство; - природоохранные меры, мелиоративные и иные агротехнические работы; - технологическая помощь отдельным пилотным проектам; - поддержка рыболовецких хозяйств.
ВЕЛИКОБРИТАНИЯ
Инвестиционные льготы предоставляются по следующим основным направлениям: - поддержка капиталовложений, в том числе проектов общенационального значения (в размере не менее 500 тыс. ф.ст.); - выборочная региональная помощь депрессивным районам в виде субсидий на капиталовложения и обучение персонала (до 80 % расходов); - содействие региональных агентств и корпораций развития; - «предпринимательские зоны» с их льготным режимом для предпринимателей, включая налоговые льготы и упрощение формальностей для организации и работы фирм; - поддержка, вплоть до оплаты 50 %, расходов на НИОКР; - содействие развитию Северной Ирландии, где действуют особо льготные условия для предпринимателей.
ЯПОНИЯ
Система льготного кредитования регионального технологического развития, в рамках которой фирмам передовых отраслей, действующим в отстающих районах, предоставляются займы под льготный процент. На острове Окинава получила развитие программа свободной торговой зоны, предусматривающая предоставление комплекса экономических льгот, и прежде всего

налоговых, для фирм и компаний, осуществляющих свою деятельность на этом острове. Программа стимулирования прямых иностранных инвестиций, в рамках которой Банк развития Японии предоставляет иностранным предпринимателям льготные займы, покрывающие до 40 % их предполагаемых строительных и других затрат. Данные льготные займы выдаются на период от 15 до 25 лет.
С 1993 г. действует полугосударственная Корпорация развития иностранных инвестиций. Консультационную и информационную помощь иностранным инвесторам оказывает также Организация внешней торговли Японии.
ФРАНЦИЯ
Иностранные капиталовложения, осуществляемые резидентами стран ЕС, производятся без каких-либо ограничений, кроме случаев поглощения французских фирм. Все прямые иностранные инвестиции во Франции должны первоначально финансироваться за счет ввоза иностранной валюты или получения ее займа во Франции. Создав (купив)компанию и зарегистрировав ее во Франции, иностранный инвестор получает в области финансирования те же права, что и национальные компании. Нет ограничений при переводе прибылей и репатриации капитала и при получении займов за рубежом. Единственным условием в данном случае является получение разрешения из казначейства на перевод из Франции суммы, превышающей 10 млн. франков, оставшейся после ликвидации иностранной компании.
КАНАДА
Выделено пять главных направлений расходов в сельскохозяйственном секторе: - управление риском в бизнесе; - продовольственная безопасность; - окружающая среда; - наука и инновации; - обновление сектора (услуги по консультации и развитию профессионального мастерства). Приняты программы: - по безопасности и качеству продовольствия; - экологическая программа фермерского планирования; - национальная программа фермерского управления; - семилетняя программа (85 млн. долл. США) для устранения заболеваний и обеспечения экономической жизнеспособности косточкового плодоводства, переработки продукции и развития питомников.
КИТАЙ
- инвестиции в аграрную науку и развитие новых технологий; - капиталовложения в сельское хозяйство; - программа стратегического регулирования структуры сельского хозяйства и аграрной экономики на 2001-2010 гг. (модернизация общественного производства деревни по основным и взаимосвязанным направлениям: преобразование производственной и отраслевой структуры сельского хозяйства на основе внедрения достижений науки; сельская индустриализация и урбанизация; развитие рынка и политики открытости).[13].

в аграрную сферу в зарубежных странах

Источник: Составлено автором по Папцов А.Г. Государственное регулирование сельского хозяйства (современные тенденции в отечественной и зарубежной практике). -М.:Принт-экспресс, 2008. - С.116-128.

Таким образом, поэтапное разрешение этих проблем должно обеспечить повышение уровня продовольственной безопасности государства, способствовать позитивным изменениям социально-экономической ситуации на селе, созданию высокотехнологичной производственной, племенной, кормовой и перерабатывающей базы мясного животноводства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Agriculture, Trade and the Environment: The Dairy Sector. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.oecd.org/tad/sustainable-agriculture/33798326.pdf> (дата обращения: 18.01.2019).

2. Аграрное законодательство зарубежных стран и России: монография - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2016. С. 76.
3. Жоголева Е.Е. Методология разработки приоритетов аграрной политики России//М.: Информатик, 1996. - 226 с.
4. Климова Н.В. Особенности регулирующего воздействия государства на агробизнес в зарубежных странах// Научный журнал КубГАУ, №90(06), 2013. С. 76.
5. Кузнецова А. А. Экономика и управление аграрным производством: учеб. пособие для вузов/А. А.Кузнецова.- Ростов.: «МИНИ- ТАЙП», 2008.-1-5, 361С.
6. Ленчук Е.Б., Власкин Г.А.. Кластерный подход в стратегии инновационного развития зарубежных стран. (<http://www.innoclusters.ru/uploaded/docs/ljenchuk.pdf>).
7. Махмадиев Ф. Б. Кластерный подход к развитию сельского хозяйства Республики Таджикистан / Ф. Б. Махмадиев // Евразийский союз ученых. – 2015. – № 6-6(15). – С. 37-38.
8. Махмадиев Ф. Б. Кластерный подход: попытка осмысления / Ф. Б. Махмадиев // Концептуальное развитие экономических наук в XXI веке, Москва, 29 июня 2015 года. – Москва: Аналитический центр "Экономика и финансы", 2015. – С. 47-50.
9. Махмадизод Р. Б. Использование ресурсного потенциала мясного скотоводства в регионе/Р. Б. Махмадизод//Таджикистан и современный мир. – 2022. – № 2(78). – С. 241-256. 1,0.п.л.
10. Махмадизод Р. Б. Кластерный подход как основа устойчивого развития мясного скотоводства в регионе / Р. Б. Махмадизод // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – № 5. – С. 154-160. 0,4.п.л.
11. Махмадизода Ф.Б. Развитие зернопродуктовой кластеризации региона в новых условиях хозяйствования (на материалах Юго-Восточного Таджикистана) / Ф. Б. Махмадизода, З. М. Джабборовва. – Душанбе : Дониш, 2017. -172 с.
12. Папцов А.Г. Государственное регулирование сельского хозяйства (современные тенденции в отечественной и зарубежной практике). -М.:Принт-экспресс, 2008. - С.116-128.
13. Папцов, А.Г. Роль государства в аграрном секторе развитых стран [Текст] / А.Г. Папцов//АПК: экономика, управление/М.:.-2017.-№ 4.С.-83-87.
14. Сладкова, Т.В. Государственная поддержка сельского хозяйства как фактор повышения конкурентоспособности АПК в условиях ВТО: монография //Т.В. Сладкова, Н.И. Пыжикова./Красноярск: СФУ, 2016.-124с.
15. Шелковников С.А. Система государственной поддержки сельскохозяйственного производства региона// НГАУ. - Новосибирск, 2010. С. 219.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПОДДЕРЖКИ МЯСНОГО КЛАСТЕРА РЕГИОНА ОСНОВА РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

В данной статье рассматривается государственная поддержка мясного кластера региона основа развития агропромышленного комплекса в новых условиях хозяйствования. Система государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства в зарубежных странах осуществляется по следующим основным направлениям: прямые государственные платежи, ценовое регулирование, компенсация издержек сельхозпроизводителей, содействие развитию рынка, содействие развитию производственной инфраструктуры, реализация экологических программ в аграрном секторе.

Ключевые слова: государственная поддержка, агропромышленного комплекса, государственное регулирование, мясного кластера региона, сельхозпроизводителей, поддержки сельского хозяйства, мясного скотоводства, аграрном секторе.

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ КЛАСТЕРИ ГУШТИ МИНТАҚА АСОСИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур дастгирии давлатии кластери гӯшти минтақа ҳамчун асоси рушди комплекси агросаноатӣ дар шароити нави иқтисодӣ баррасӣ мешавад. Системаи танзим ва дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ дар кишварҳои хориҷӣ дар самтҳои асосии зерин амалӣ карда мешавад: пардохтҳои мустақими давлатӣ, танзими нархҳо, ҷуброни хароҷоти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, мусоидат ба рушди бозор, мусоидат ба рушди инфрасохтори истеҳсолӣ, татбиқи барномаҳои экологӣ дар соҳаи кишоварзӣ.

Калидвожаҳо: дастгирии давлатӣ, комплекси агросаноатӣ, танзими давлатӣ, кластери гӯшти вилоят, истеҳсолкунандагони кишоварзӣ, дастгирии кишоварзӣ, ҷорводории гӯштӣ, баҳши кишоварзӣ.

STATE SUPPORT OF MEAT CLUSTERS OF THE REGION BASIS OF DEVELOPMENT AGRICULTURAL COMPLEX

This article examines government support for the region's meat cluster as the basis for the development of the agro-industrial complex in new economic conditions. The system of state regulation and support of agriculture in foreign countries is carried out in the following main areas: direct government payments, price regulation, compensation of costs of agricultural producers, promotion of market development, assistance in the development of production infrastructure, implementation of environmental programs in the agricultural sector.

Key words: state support, agro-industrial complex, state regulation, meat cluster of the region, agricultural producers, support for agriculture, beef cattle breeding, agricultural sector.

Сведения об авторах: Джабборовая Заррина Мустафокуловна - Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, научный сотрудник. **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти-Нав, 306. **Телефон:** +992 985-42-19-91. **Электронная почта:** fmakhmadiev.1986@mail.ru.

Махмадизода Сафарали Бачабек - Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, соискатель. **Адрес:** 734020, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав, 306. **Телефон:** +992 888888717. **Электронная почта:** fmakhmadiev.1986@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷабборовая Заррина Мустафокуловна - Институти иқтисод ва таҳлили системаҳои рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, ходими илмӣ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Хаёти Нав, 306. **Телефон:** +992 985-42-19-91. **Почтаи электронӣ:** fmakhmadiev.1986@mail.ru.

Махмадизода Сафарали Бачабек - Институти иқтисод ва таҳлили системаҳои рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, унвонҷӯ. **Суроға:** 734020, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Хаёти Нав, 306. **Телефон:** +992 888888717. **Почтаи электронӣ:** fmakhmadiev. 1986@mail.ru.

Information about the authors: Dzhabborova Zarrina Mustafokulovna - Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences, researcher. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoti-Nav street, 306. **Phone:** +992 985-42-19-91. **E-mail:** fmakhmadiev.1986@mail.ru.

Mahmadizoda Safarali Bachabek - Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences, researcher. **Address:** 734020, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Hayoti Nav Str, 306. **Phone:** +992 888888717 **E-mail:** fmakhmadiev.1986@mail.ru

ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТ

*Мирзоев Х.Н. – мутахассиси шуъбаи бақайдгирӣ ва омори ДМТ,
Мусоева М.А. - докторанти PhD-и кафедраи системаҳои иттилооти дар
иқтисодиёти ДМТ,
Шарипова Р.М. -магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалии ДМТ*

Дар шароити тараққиёфтаи имрӯза иттилоот яке аз ҷойҳои намоёни соҳаи идораро ишғол намуда аз ҷамъоварӣ ва коркарди иттилооте иборат мебошад, ки барои ба як қарори асоснок омадани ҳар як идоракунанда (менечер) зарур аст. Роҳбарон бо ёрии иттилооти лозима ва аниқ ба як қарори муайян меоянд ва маълум менамоянд, ки бо кадом роҳ тараққиёти самараноки корхона, ташкилот ва ё ширкатро ба роҳ монанд. Қариб дар ҳар қадам дар натиҷаи таҳлил, банақшагирӣ, дар амал татбиқнамоӣ ва назорат ба идоракунандагон иттилоот лозим мешавад.

Дар шароити имрӯзаи мо иттилоот яке аз сарчашмаҳои асосӣ ба ҳисоб рафта аҳамияти он аз дигар манбаъҳо молӣ, ашёи хом, канданиҳои фойданок ва ғайра камӣ надорад. Бисёр сарватҳо дар рафти истифодабарӣ фарсуда шуда ва нисбат ба онҳо иттилоот метавонад зиёдтар истифода шавад ва дар рафти истифодабарӣ на ин ки фарсуда, балки баръакс, метавонад зиёдтару бойтар гардад.

Иттилооте, ки дар рафти идоракунии истеҳсолот истифода мешавад, маҳсули фаъолияти меҳнатӣ номида мешавад. Иттилоот ҳамон вақт ҳамчун мол ҳисобида мешавад, ки агар арзиши истеъмоли пайдо намуда ба истеъмокунанда дода шавад[1. 47].

Чӣ хеле ки маълум гардид, тараққиёти пуравчи техникаю технологияи компютерӣ ва технологияи иттилоотӣ боиси пайдоиши давраи наво бо номи «Ҷамъияти иттилоотӣ» ва гузариши инсоният аз ҷамъияти саноатӣ ба ин ҷамъият шуд. Барои мутобиқ шудан ва мавқеи хешро пайдо кардан дар ин ҷамъият ҳар як шахс бояд, ки аз усулҳои кор бо техникаву технологияҳои замонавӣ бохабар бошад.

То асри XX предмети асосии меҳнат объектҳои моддӣ буданд. Фаъолияти инсон берун аз ҳудудҳои истеҳсолот моддӣ ва хизматрасонӣ, чун қоида, ба гурӯҳи “хароҷоти ғайриистеҳсоли” дохил мешуд. Тавоноии иқтисодии давлатро бо захираҳои моддӣ, ки он назорат карда мешуд, чен мекарданд. Дар охири асри XX нахустин маротиба дар таърихи башарият дар кишварҳои саноаташон пешрафта предмети меҳнат дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ мафҳуми тамоман нав “захираҳои миллии иттилоотӣ” пайдо мешавад, ки ба зудӣ меъёр ё гурӯҳи нави иқтисодӣ шуд.

Иттилоот яке аз захираҳои тамомнашаванда ва мураккаби санъати идоракунӣ ба ҳисоб рафта, доимо зарурияти аҳамияти он меафзояд. Аз нигоҳи дигар иттилоот ҷамъи маълумотҳо, нишондиҳандаҳо ва донишҳо оид ба ин ё он ҳодисаҳои ҳаёт мебошад.

Дар санъати идоракунӣ иттилоот ҳамчун сарчашмаи тамоми фаъолиятҳо баромад карда, захираҳои иқтисодии арзиши баланддошта

ҳисобида мешавад. Дар назарияи идоракунӣ иттилоот гуфта кулли маълумотҳоро оид ба тағйиротҳо меноманд, ки аз муҳити атроф вобастаанд. Тавассути иттилоот, сатҳи дониши мо дар бораи номуайянии муҳити атроф ва табиат инкишоф меёбад.

Назарияи омории иттилоот ва назарияҳои ба вай мувофиқ дар коркарди иттилоот барои идоракунии объекти иқтисодӣ ба таври васеъ паҳн нагаштаанд, чунки он махсусияти маълумотҳои иқтисодӣ, ҳолатҳои истифодаи он дар идоракуниро ба назар намегирад. Дар он алоқаҳои маъноӣ, дараҷаҳои зарурияти идоракунӣ, шаклҳои инъикосёбӣ ба ҳисоб гирифта намешаванд. Иттилоот барои қабули қарорҳои идоракунӣ истифодашаванда дар ҳама дараҷаҳо аз рӯи мундариҷаи худ гуногун мешаванд[1. 50].

Барои самаранок гардонии равандҳои бо ҳам алоқаманди истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолати неъматҳои моддӣ иттилооти идоравӣ зарур мебошад. Чунки иттилооти идоравӣ ҳалли масъалаҳои идоракуниро тавассути маълумотҳои гуногуни мазмунӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ, демографӣ ва бозори доштара дар худ ифода менамояд. Иттилооти идоракунӣ захираи муҳимтарин ба ҳисоб меравад, ки он дар асоси технологияҳои гуногуни коркарди иттилоот ҳамчун олот ва маҳсули меҳнат баромад мекунад. Дар дараҷаи ширкатҳо (корхонаҳо) ба он дохил мешавад: тавсифоти техникаи воситаҳои истеҳсолот (дар навбати аввал, дастгоҳҳо); тасвири технология ва шартҳои истеҳсолот; вазъи бозорӣ (нарих, ҳаҷми талабот); маълумот оиди воситаҳои гардиш; маълумот оиди ҳайати кадрҳо; маълумот оиди мавҷудият ва зарурият ба захираҳо; нормативҳо, вазифаҳои нақшавӣ; маҷмӯи нишондиҳандаҳои ҳисобӣ (ба монанди ҳаҷми фондҳо, фойданокӣ, арзиш); фармонҳои гуногун, қоидаҳо, усулҳо ва ғ.

Иттилооти иқтисодӣ равандҳои гуногуни иҷтимоӣ иқтисодиро дар тамоми зинаҳои идоракунӣ ифода менамояд, ки онро аз рӯи хусусиятҳои хоси зеринаш тавсиф додан мумкин аст, ба монанди: саҳеҳӣ, зарурият, аслият, аниқӣ, муҳимӣ ва пуррагӣ, даврият ва дорой ҳаҷм будани онҳоро нишон медиҳад [2. 121].

Агар иттилооти иқтисодӣ аз шакл ва мазмун иборат бошад, ки дарки ягонагии он аз тарафи ҳамаи истеъмолкунандагон таъмин гардад он барои қабули қарорҳои идоракунӣ истифода бурда мешавад. Мукаммалии иттилоот ин хусусияти иттилооти иқтисодиро мефаҳмонад, ки агар он дараҷаи ноилгардии ҳадаф ва масъалаҳои истеъмолкунандаро ифода намояд. Аслияти иттилооти иқтисодӣ хусусияти ҷиҳати мазмунӣ онро бо олами объективӣ алоқаманд намуда, аниқии иттилоотро ҳамчун ченаки наздикӣ ё дурии онро ба ягон ҳодиса ё зухурот ифода мекунад. Муҳимияти иттилоот имконияти тағйирёбии ҳолат ва хусусияти объекти онро дар муҳити атроф ифода мекунад. Пуррагии иттилоот барои қабули қарорҳои идоракунӣ кифоя буда мазмунӣ қарорҳои идоракуниро инъикос менамояд.

Даврияти иттилооти иқтисодӣ имконият медиҳад, ки барномаҳои ҳалли мошинӣ масъалаҳо барои як давраи иҷроӣ коркарди иттилоот тартиб дода шуда, барои давраҳои ояндаи он низ мавриди истифода қарор

мегирад. Хусусияти дигари иттилооти иқтисодӣ ин дорои ҳаҷмнок будани он мебошад, ки барои ҳисобкунии эҳтиёҷот ба кормандони соҳаи идоракунии, воситаҳои техникӣ ва захираҳои системаҳои иттилоотӣ ва ғайраҳо истифода бурда мешавад.

Барои муайян кардани ҳаҷми иттилооти иқтисодӣ аз ченакҳои зерин истифода мебаранд: реквизитҳо; нишондиҳандаҳо; массивҳои иттилоотӣ; зерсистемаҳои базаҳои иттилоотӣ; базаҳои иттилоотии объекти иқтисодӣ ва ғайраҳо. Реквизит ин воҳиди тақсимнашавандаи иттилооти иқтисодӣ мебошад, ки онро ба чунин намуд чудо намудан мумкин аст. Реквизити асосӣ; Реквизити аломатӣ;

Реквизити асосӣ бузургии миқдорӣ ва реквизити аломатӣ бошад хосиятҳои сифатии объекти иқтисодиро муайян менамоянд.

Нишондиҳандаи иқтисодӣ аз ду ва зиёда реквизитҳои асосӣ ва аломатӣ сохта шуда, барои тартиб додани ҳуҷатҳои иттилооти иқтисодӣ истифода бурда мешаванд. Масалан: Нишондиҳандаи "25 нафар донишҷӯ" иборат аст аз як реквизити асосӣ- "25" ва ду реквизити аломатӣ "нафар" ва "донишҷӯ".

Гуногунии намудҳои иттилооти иқтисодӣ ба соҳаҳои мухталиф ва дараҷаи идоракунии вобастагии калоне дорад. Дар раванди коркарди иттилоот дараҷаҳои монанди коркардро мегузаранд, ки он барои идоракунии объектҳои иқтисодии гуногун умумӣ ба ҳисоб меравад. Тарҳи соддашудаи коркарди иттилоотро чунин нишон додан мумкин аст, ки дар он вазифаҳои иттилоот ва манбаи бавучудоии он инъикос меёбанд. Гурӯҳбандӣ ин тақсимкунии маҷмӯъҳои объектҳо ба зермаҷмӯъҳо дар асоси аломатҳои муқарраргардидаи монандӣ ва ё фарқияти онҳо мебошад. Ҳар як маҷмӯи иттилоотӣ аз рӯи як ё якчанд аломат гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Дар объектҳои иқтисодӣ барои ботартибдории иттилоот аз гурӯҳбандии иттилоот истифода мебаранд. Иттилооти иқтисодиро вобаста ба хусусиятҳои ба намудҳои зерин чудо намудан мумкин аст. Ба монанди иттилооти воридшаванда, ибтидоӣ, воқифӣ, дастурӣ, баҳисобгирӣ, нақшавӣ, пешгуикунада, хориҷшаванда ва ғайраҳо мебошанд [3. 26].

Иттилооти воридшаванда иттилооте мебошад, ки ба зинаҳои идоракунии аз берун ворид мегардад. Як қисмати он иттилооти ибтидоӣ ба ҳисоб меравад. Иттилооти ибтидоӣ аз объекти идоракунии ворид мешавад ва он аз рӯи ҷенкунии бевосита ва {исобкуни}о ба вучуд омадааст. Фарз мекунем, барои ширкатҳои, ки ба истеҳсолот сару кор доранд ба сифати иттилооти ибтидоӣ ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда, миқдори маҳсулотҳои вайроншуда, миқдори коргарон, захираҳо дар анбор ва ғайраҳо буда метавонанд.

Махсусияти иттилооти ибтидоӣ он мебошад, ки дар бисёр мавридҳо хусусиятҳои кори объекти дорои ҳаҷми калон бударо дарбар мегирад. Дар асоси ин хусусиятҳои калон бо истифодаи иттилооти меёрий-маълумотӣ дар оянда аниқ баҳодиҳии ҳолати ҳақиқӣ ва динамикаи идоракунии объект

ҳосил кардан мумкин аст. Иттилооти воридшавандаро баъзан иттилооти беруна низ мегуянд ва онро шартан ба қисматҳои воқифӣ ва дастурӣ (директивӣ) чудо кардан мумкин аст[4. 368].

Иттилооти дастурӣ аз зинаҳои болоии идоракунӣ омада, дар алоқамандӣ бо хусусиятҳои тобеият дорои параметрҳо ва шартҳои ташкилкунӣ маблағгузарониҳои ҳатмӣ (ба монанди андозсупорӣ), меъёрҳои ҷудошуда, вазифаҳои нақшавӣ мебошад. Иттилооти воқифӣ аз зинаҳои болоӣ, ширкатҳо, корхонаю ташкилотҳои бо объекти идоракунӣ алоқадошта ворид мегардад. Инҳо таъминотгарон, пудратчиён, ташкилотҳои нақлиётӣ, донишқадаҳои молиявӣ (бонкҳо, фонди нафақа, ширкатҳои суғуртавӣ), зинаҳои музофотии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Агар иттилооти дастурӣ бевосита ба мақсади амалкунии объект таъсир расонад, пас иттилооти воқифӣ ба шароитҳои кории он таъсир мерасонад. Иттилооти дастурӣ ва воқифӣ, назар ба иттилооти ибтидоӣ, хусусиятҳои арзишӣ ва беандоза доранд.

Аз рӯи зудии тағйирёбӣ ва шакли истифода иттилооти меъёрӣ-маълумотӣ чудо карда мешаванд. Ин меъёрҳои иқтисодӣ, технологӣ, моддию меҳнатӣ, коэффитсиентҳои ҳисобкуниҳо, каталогҳо, маълумотҳои номгӯӣ, маълумотномаҳо ва ғайраҳоро инъикос менамоянд. Дар коркард чун дар раванди табдилдиҳии иттилоот давраҳои ҳосилкунии иттилооти баҳисобгирӣ, нақшавӣ ва пешгуикунандаро чудо кардан мумкин аст. Иттилооти баҳисобгирӣ ба раванди асосии истехсолот ва шартҳои мушахаси иқтисодии он равон карда шудааст, ки ба он иттилооти ибтидоӣ ва қисман истехсоли дохил мешаванд.

Ба ин маълумотҳои оиди истехсоли аслии маҳсулот аз рӯи арзишаш, рӯйхат ва сифаташ, оиди харчи захираҳо, сарфакориҳо, захираҳо, истифодаи дастгоҳҳо, ҷудонамоии музди меҳнат, андозсупориҳо ва ғайраҳо дохил мешаванд. Иттилооти баҳисобгирӣ равандҳои иҷрошударо ифода менамоянд, ки иттилооти муайян буда, аз қарорҳои баъд қабулшаванда вобастагӣ надорад. [5. 3]

Дар фарқият иттилооти пешгуикунанда ва нақшавӣ ҳангоми дигаршавии шартҳо ва мақсадҳо дигар тағйир намеёбанд. Нисбати иттилооти баҳисобгирӣ ва нақшавӣ коркарди иттилоотӣ иҷро карда мешаванду ҳалли масъалаҳои идоракуниро таъмин менамоянд. Ҷамъбасти охирини коркарди иттилоот ин гирифтани иттилооти хориҷшаванда, яъне иттилооти натиҷавӣ ба ҳисоб меравад. Иттилооти натиҷавӣ барои он мегӯянд, ки идоракунӣ вай аз тарафи зинаҳои болоии идоракунӣ сурат мегирад. Бо назардошти он ки додугирифт, мубодила ва интиқоли иттилоот ҳақиқӣ сурат гирад, бояд барандаи иттилоот, интиқолдиҳанда, канали алоқа, қабулкунак ва габулқунандаи иттилоот мавҷуд бошанд. Муҳити интиқол манбаъ ва габулқунандаи иттилоотро дар системаи иттилоотӣ муттаҳид мегардонад. Коркарди иттилоот дар системаҳои иттилоотӣ сурат мегирад. Системаҳои иттилоотӣ дастаи алоқаманди

воситаҳои барномавию дастгоҳӣ ва хизматрасонии идоравие мебошанд, ки ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, таҳлил ва инъикоси иттилоотро барои таъмини равандҳои қабули қарорҳо иҷро мекунанд. Мақсади асосии амалкунии системаҳои иттилоотӣ ин ба ширкатҳо ва корхонаҳо таъмин намудани сатҳи соҳибгардии имкониятҳои рақобатӣю ташкили бартарии рақобатӣ мебошанд.

Вазифаҳои асосии системаҳои иттилоотӣ дар замони муосир ин {о мебошад: Дар сатҳи стратегӣ таъмин кардани роҳбарияти болоӣ бо иттилооти комёбиҳо дар инкишофи тиҷорат, технологияҳои бехтарин, маҳсулотҳо, усулҳои идоракунии ва тарзҳои ивазшавии тиҷорати аз берун ба ташкилот дохилшаванда мебошад. Системаҳои иттилоотӣ имконияти дар базаи амсилаҳои аналитикӣ баҳо додани намунаҳои инкишофёбии тиҷоратро бояд инъикос намоянд. Дар сатҳи идоракунии роҳбарияти миёна ва болоиро бо иттилооти баландсифат ба таври максималӣ таъмин карда тавонад. Тайёркунии ҳисоботҳо ва маърузаҳои фаврӣ дар асоси регламент ва сабаби мушахаси аз дохили корхона гирифташавандаро инъикос намояд. Истеҳсоли маҳсулотҳои навро таъмин намояд. Тайёркунии, бақайдгирӣ ва назорат аз рӯи иҷроиши ҳуҷҷатҳо дар дохили корхона иҷро намояд.

Дар сатҳи амалиётӣ иҷроиши босифат ва баландсуръати амалҳои зуд-зуд такроршавандаро коркард намояд. Системаҳои иттилоотӣ бахши муҳими системаҳои идоракунии равандҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Системаи иттилоотии иқтисодӣ ин системае мебошад, ки амалкунии вай дар замон ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва паҳнкунии иттилоот оиди фаъолияти ягон объекти иқтисодӣ мебошад. Системаи иттилооти иқтисодӣ барои объекти иқтисодии мушахас сохта шуда бояд дараҷаи муайян алоқаи байниҳамдигарии ҷӯзҳои онро инъикос намояд [6. 100].

Ба таври дигар, системаи иттилооти иқтисодӣ ин чунин системаи иттилоотие мебошад, ки он тамоми воситаҳои коркарди иттилооти иқтисодӣ ба монанди ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, мубодила, интиқол ва ғайраҳо дарбар гирад. Системаи иттилооти иқтисодӣ ин маҷмӯи селобҳои иттилоотии дохилӣ ва берунии алоқаҳои иттилоотии яқсара ва чаппаи объекти иқтисодӣ, усулҳо, воситаҳо, мутахассисони дар раванди коркарди иттилоот ва қабули қарорҳои идоракунии иштироккунандаро дарбар мегирад. Системаи иттилооти иқтисодӣ барои ҳалли масъалаҳои коркарди иттилоот (идоракунии истеҳсолот ва ғайраҳо) хизмат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Мирзоев Н.Х. Экономический информационные системы-важный фактор управленческой деятельности/Н.Х. Мирзоев, Д.С. Мухсинов, Ш.Н. Юсупов//Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. №8.-Душанбе, 2019.стр. 46-51.

2. Мирзоев Н.Х. Информационная система в экономике /Н.Х. Мирзоев, Д.С. Мухсинов, Р.Б. Шерматов. -Душанбе, 2016.-286с.

3. Мирзоев Н.Х. Использование информационно-технологических компонентов в развитии рынка хлопка-сырца /Н.Х. Мирзоев, Р.Б. Шерматов// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. №2/5. Часть II/-Душанбе, 2017.С.-26-33.

4. Мирзоев Н.Х. Роль и место автоматизированных информационных систем в национальной экономике /Н.Х. Мирзоев, Р.Б. Р.Б. Шерматов// Материалы международной научно-практической-конференции на тему “Реализация целей устойчивого развития: зарубежная и национальная практика”/-Душанбе, 13 октября 2020.С.-368-372.

5. Мирзоев Н.Х. Информационные особенности аграрного рынка проблемы социально-экономического развития в Таджикистане /Н.Х. Мирзоев, Р.Б. Шерматов// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. /-Душанбе, Сино. 2015.С.-3-7.

6. Шерматов Р.Б. Проблемы стимулирования производства и реализации хлопка-сырца в республике Таджикистан /Р.Б. Шерматов// Вестник таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук.-Душанбе: Сино, 2011.-№ 6(70). -С.-100-106

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои истифодаи технологияи иттилооти дар рушди иқтисодиёт ва равандҳои гуногуни истеҳсолот, таксимот, мубодила дарҷ гардидаанд. Қайд карда шудааст, ки аз истифодаи технологияи иттилоотӣ ҳалли масъалаҳо иҷро шуда маълумотҳои гуногуни мазмунӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ, демографӣ ва ғайра доштаро ифода мегардад. Технологияи иттилоотӣ дар рушди устувори иқтисодиёт захираи муҳимтарин ба ҳисоб рафта, он дар технологияҳои гуногуни коркарди иттилоот ҳамчун олот ва маҳсули меҳнат баромад мекунад. Технологияи иттилоотӣ дар рушди устувори иқтисодиёт барои қабули қарорҳои идоракунӣ истифода шуда барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот зарур ва муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: технологияи иттилоотӣ, нишондиҳанда, иттилооти иқтисодӣ, технология, барнома, реквизит, иттилооти ибтидоӣ, системаҳои иттилооти иқтисодӣ, иттилооти идоракунӣ, захираҳои иттилоотӣ

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

В данной статье описаны особенности использования информационных технологий в развитии устойчивой экономики и различных процессов производства, распределения и обмена. Отмечается, что использование информационных технологий используется для решения

задач и для выражения информации различного социально-экономического, демографического и т. д. содержания. Информационные технологии считаются важнейшим ресурсом в устойчивой развитии экономики, они выступают инструментом и продуктом труда в различных технологиях обработки информации. Информационные технологии необходимы и важны в устойчивой развитии экономики для принятия управленческих решений и повышения эффективности производства.

Ключевые слова: информационные технологии, показатель, экономическая информация, технология, программа, реквизиты, первичная информация, экономические информационные системы, управленческая информация, информационные ресурсы.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL MARKET

This article describes the features of the use of information technology in the development of the agricultural market and various processes of production, distribution and exchange. It is noted that the use of information technology is used to solve problems and to express information of various socio-economic, demographic, etc. content. Information technologies are considered the most important resource in the development of the agricultural market, they act as a tool and product of labor in various information processing technologies. Information technologies are necessary and important in the development of the agricultural market for making managerial decisions and improving production efficiency. Key words: information technologies, indicator, economic information, technology, program, details, primary information, economic information systems, management information, information resources.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Хусрав Неъматуллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, мутахассиси шуъбаи бақайдгирӣ ва омор.
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Телефон: +992 908-00-09-21.

Мусоева Мадина Асомудиновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи системаҳои иттилооти дар иқтисодиёт.
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Телефон: +992 987-99-11-28.

Шарипова Рухшона Махмаднӯмоновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 555280880.

Сведения об авторах: Мирзоев Хусрав Неъматуллоевич – Таджикский национальный университет, специалист отдел регистрации и статистики.
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.
Телефон: +992 908-00-09-21.

Мусоева Мадина Асомудиновна- Таджикский национальный университет, доктор PhD кафедры информационные системы в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:**+992 987-99-11-28.

Шарипова Рухшона Махмаднѐмоновна - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 555280880.

Information about the authors: Mirzoev Khusrav Nematulloevich - Tajik National University, Master of registration and statistics department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 908-00-09-21.

Musaeva Madina Asomudinovna - Tajik National University, PhD Doctor of the Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 987-99-11-28.

Sharipova Rukhshona Mahmadvemonovna - Tajik National University Master of department of state and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 555280880.

ТАШАБУСҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҶАРАЁНИ ТАШКИЛИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

*Мирзоева К.Х.- магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалии
ДМТ*

*Мансуров Ё.Т.- магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалии
ДМТ*

Дар назарияи сиёсати хориҷӣ бисёр мафҳумҳо ва равишҳои махсуси ин масъала пайдо шудаанд. Дар байни назарияҳои равободӣ байналмилалӣ мактаби маъруфтарин реализми сиёсии назарияи муносибатҳои байналмилалӣ сиёсатшиносии амрикоӣ Олмон Ҳанс Моргентхау маъмул аст. Вай бар ақида аст, ки сиёсати хориҷӣ пеш аз ҳама сиёсати қудрат аст, ки дар он манфиатҳои миллӣ аз ҳама гуна меъёрҳо, принсипҳо ва қоидаҳои байналмилалӣ бартарӣ доранд ва дар ин асос қудрат (беруна, иқтисодӣ, молиявӣ) воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳо мегардад. Дар тӯли 50 соли охир, реализм ё кӯшиши фаҳмидани давлатҳо дар асоси эътирофи он, ки сиёсати байналмилалӣ, мисли ҳама гуна сиёсат, мубориза барои қудрат аст яке аз парадигмаҳои марказии Иёлотҳои Муттаҳида буд [3, с.62].

Дар назарияи муносибати сиёсати хориҷӣ мафҳуми реализм неоклассикӣ аҳамияти махсус дорад. Истилоҳи "реализми неоклассикӣ" бори аввал дар соли 1998 аз ҷониби олими амрикоӣ Чидеон Роуз таҳия шудааст. Таърихи ин истилоҳ аз мақолаи баррасии олими номбурда "Реализм неоклассикӣ ва назарияи сиёсати хориҷӣ" дар бораи қорҳои илмӣ панҷ олими машҳур - М. Браун, Т.Христенсен, Р.Швеллер, У.Валфент оғоз ёфтааст. Ин равиш анъанавӣ неореализмро бо таваҷҷӯҳи он ба мушкилоти системавӣ ва сохторӣ идома дод. Реализми ҷуқувваттарини неоклассикӣ ҳамчун

чустучӯи таъсири омилҳои глобалӣ ва минтақавӣ ба давлатҳо зоҳир мешавад. Ин маънои бозбинии неореализмро надорад. Таъсироти беруна ва омилҳои системавӣ, ки самти асосии амали давлатҳоро дар миқёси ҷаҳонӣ муайян мекунанд, муҳим мебошанд[1, с.366].

Дар байни самтҳои фаъолияти давлат сиёсати хориҷӣ аҳамияти хоса дорад. Ин курсии умумии давлат дар умури байналмилалӣ мебошад. Он муносибатҳои давлатро бо дигар давлатҳо иштироки онро дар ҷараёни ташкили муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мувофиқи принципу мақсадҳои гузашташуда бо тарзу усулҳои гуногун амалӣ мекунанд, ба танзим медарорад. Сиёсати хориҷии ҳар як давлат бо сиёсати дохилии он зич алоқаманд аст ва бояд хусусияти давлатро дар системаи иҷтимоӣ инъикос намояд. Дар ин ҳолат, он манфиатҳои миллиро арзишҳои умумиҷаҳонӣ, хусусан дар масъалаҳои амният, ҳамкорӣ ва таҳкими сулҳ, дар ҳалли мушкилоти глобалии байналмилалӣ, ки дар роҳи пешрафти иҷтимоӣ ба вучуд меоянд, дарбар мегирад.

Ҷомеаи муосир торафт бештар сиёсӣ мегардад. Таъсиси созмонҳои гуногуни ҷамъиятӣ, пайдоиши институтҳои нави сиёсӣ масъулияти давлатро дар пешбурди сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ба таври назаррас афзоиш медиҳанд. Давлате, ки сиёсати хориҷии худро сарфи назар мекунанд ё барои татбиқи сиёсати дурусти хориҷӣ маблағ ҷудо намекунад, дар сатҳи байналмилалӣ ба мушкилоти зиёде дучор меояд. Дар ҷаҳони муосир, наметавон танҳо ба як ҳолати маъмулӣ умедвор буд, ки омилҳои беруна ба вазъи дохилӣ таъсир намерасонанд. Ҷаҳонишавӣ аз тамоми самтҳо сарчашма мегирад. Намудҳои гуногуни созмонҳои ҳамгирӣ, нақши рӯзафзуни ВАО, Интернет бештар ба сиёсати хориҷӣ ва дохилии давлат фишор меоранд. Дар чунин шароит нақши сиёсати хориҷӣ бебаҳо мебошад.

Бинобар ин, ба хоҳири ҳимояи манфиатҳои милливу иқтисодӣ дар фазои зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир, давлатҳо бояд барои муҳофизати манфиатҳои худ сиёсати фаъолонаи хориҷии худро пеш барад.

Яке аз воситаҳои асосии татбиқи сиёсати хориҷӣ, ки иштироки давлатро дар муносибатҳои байналмилалӣ муайян мекунанд дипломатия мебошад. Принципиҳои маъруф дар муносибатҳои байнидавлатӣ баробарӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ мебошанд. Бинобар ин, ба ҳама давлатҳо лозим аст, ки муносибатҳоро бо ҳамдигар дар асоси баробарӣ ва манфиати мутақобила, алахусус оид ба масъалаҳои амнияти байналхалқӣ ба роҳ монанд. Муносибатҳои дипломатии байнидавлатӣ дар асоси шартномаи тарафайн тибқи қонунҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи амалии ҳамкориҳои байналмилалӣ муқаррар ва танзим карда мешаванд. Онҳо ба таъсис ва дастгирӣ намудани муносибатҳои байнидавлатӣ, бо шартҳои қобили қабули ҳалли мушкилот мусоидат мекунанд. Далели таъсиси онҳо аз ҷониби давлатҳо эътироф шудани якдигар дар соҳаи ҳуқуқии байналмилалӣ шаҳодат медиҳад. Барои амалӣ сохтани муносибатҳо дар сатҳи дипломатӣ дар хориҷа муассисаҳо ва шӯъбаҳои махсус таъсис дода

мешаванд, ба монанди намояндагиҳои сиёсати хориҷӣ: сафоратҳо, консулгарӣ, намояндагиҳои фарҳангӣ, савдо ва ғайра. Яке аз вазифаҳои асосии онҳо огоҳ кардани ҳукумати мамлакати қабулкунанда дар бораи сиёсати асосии давлати аккредитатсионӣ мебошад.

Дар қатори ҳадафҳои муҳимтарини миллӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки ҷавобгӯи манфиатҳои миллии онҳо мебошад, таъмини амният, рушди устувори низоми сиёсӣ ва бехбудии ҷомеа дар кишвар мавқеи муҳим дорад. Унсuri муҳими манфиатҳои миллӣ фароҳам овардани ҳатмии шароит барои нигоҳ доштани тамомияти давлат мебошад. Ҳадафи мазкур дар зухуроти олии худ, ба мусоидат ба ҳифзи давлат, ҳифзи ҳамаҷиз, манфиатҳои иқтисодӣ ки шартҳои муҳими мавҷудияти давлат мебошад равона мешавад. Дар ин замина амнияти миллӣ бо ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва сиёсии давлат зич алоқаманд аст. Ин нақша ба қобилияти давлат дар ҳимояи манфиатҳои амнияти дохилӣ, татбиқи чораҳо оид ба нигоҳ доштани тамомияти ҷомеа, ҳимояи давлат ҳамчун доранда ва интиқолдиҳандаи воқеъ дахл дорад.

Созмонҳо ва институтҳои байналмилалӣ дар муҳолиа ба масъалаҳои дорои хусусияти сиёсии дохилӣ, аз қабилӣ эҳтироми ҳуқуқи инсон, ҳалли муноқишаҳо, муайян кардани сиёсати молиявии давлатҳо ва ғайра фаъол гаштанд ва минтақаҳои дохилӣ, дар навбати худ, кӯшиш мекунанд, ки бо фаъолияти сиёсати хориҷӣ машғул шаванд. Аз ин ҷо бармеояд, ки сиёсати хориҷӣ як механизми мураккаби танзими муносибатҳои байни давлатҳо ва субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Дар сиёсати ҳар гуна давлат бидуни истисно, сиёсати хориҷӣ бояд яке аз ҷойҳои асосиро ишғол намояд, зеро тавре дар боло қайд гардид, бисёр ҷиз аз фаъолияти дурусти сохтории сиёсати хориҷӣ вобаста аст.

Мақоми байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зарфи соҳибистиклолии кишвар хеле дастовардҳои назаррасро ноил гашт.

Тоҷикистон дар самти ҳамкориҳои дучониба бо ҳамёрони худ аз Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз усулҳои эътирофшудаи байналмилалӣ кор гирифта, аҳамияти асосиро ба рушди таҳкими муносибатҳои дӯстона ва мутақобилан судманд дар равобити сиёсӣ ва соҳаҳои тичорию иқтисодӣ, илмию фановарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳимояи манфиатҳои миллию давлатӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ равона кардааст [8, с. 2].

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гаштан дар шаҳри Москва Намояндагии дипломатӣ дошт, аз 8 июни соли 1993 онро ба Намояндагии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия табдил дода, сипас 18 декабри ҳамон сол дар заминаи он Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия таъсис дода шуд. Бояд зикр кард, ки ин намояндагии калонтарини ҷумҳурӣ дар хориҷи кишвар буда, барои рушди тавсеаи муносибатҳо бо шарикҳои стратегӣ ва таъмин намудани тамоси доимӣ корҳои зиёдеро ба анҷом мерасонад.

Дар давраи истиклолият тавачҷӯҳои баланди ҷонибҳо ба рушди ҳамкориҳои байниминтақавӣ зоҳир карда шуд. Иқдоми Россия ҷиҳати ба

имзо расонидани созишномаи байнихукуматӣ оид ба ҳамкориҳои байниминтақавӣ аз тарафи Тоҷикистон мавриди дастгирӣ қарор гирифт, ки ин ба муқаммал гардидани заминаи меъёриву ҳукукии ҳарду ҷониб дар самти ҳамкориҳои байниминтақавӣ мусоидат хоҳад кард. Қобили зикр аст, ки дар ҳоли ҳозир Тоҷикистон бо 70 минтақаи (субъекти) Россия ҳамкориҳои тичоратиро дар сатҳи хуб ба роҳ мондааст. Ҳамкориҳои сиёсӣ иқтисодии ҳарду кишвар ҳамчунин дар доираи ИДМ, СААД, Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё (ЕврАзЭС), СХШ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ пайваста густариш меёбад.

Самтҳои асосии ҳамкориҳои мазкур ҷиҳати таҳкими амният ва суботи минтақавӣ, инчунин мусоидат ба рушди равандҳои ҳамгироӣ равона гардида, мавқеҳои Тоҷикистону Россия зимни баррасии масъалаҳои мубрам ва алоқаманд ба ин созмонҳо дар аксари ҳолатҳо мувофиқат мекунад.

Саммити нахустини «Чоргонаи Душанбе» бо иштироки президентҳои Тоҷикистон, Россия, Афғонистон ва Покистон, ки охири моҳи июли соли 2009 дар Душанбе баргузор гардид, усули нави ҳамкориҳои кишварҳои зикршударо дар масъалаҳои минтақавӣ рӯи қор овард. Ҳамойиши дуҷониби чоргона бо ташаббуси Президенти Россия моҳи августи соли 2010 дар Сочӣ баргузор гардид.

Ҳамин тавр, доираи муносибатҳои дуҷонибаю бисёрҷонибаи Тоҷикистону Россия фарогир ва дорои хусусияти доимо рушдкунанда буда, ҳарду кишвар дар таърихи ҳанӯз наҷандон тӯлонии соҳибистиклолӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳамкорӣ ба дастовардҳои ҷашмрас ноил гардидаанд.

Ташаббусҳои байналмилалӣи Тоҷикистон

1. Пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Иҷлосияи 54-уми Маҷмаи Умумии СММ (1 октябри 1999) – эълон намудани соли 2003 – Соли оби тоза. Дар асоси ин ташаббус 20 сентябри соли 2000 дар Иҷлосияи 55-уми Маҷмаи Умумии СММ соли 2003 ҳамчун соли байналмилалӣи оби тоза эълон карда шуд. 29 август – 1 сентябри соли 2003 дар шаҳри Душанбе Форуми байналмилалӣ оид ба оби тоза баргузор гардид.

2. Пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон намудани солҳои 2005-2015-ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣи амал “Об барои ҳаёт”. 23 декабри соли 2003 Маҷмаи Умумии СММ дар асоси Эълонияи Душанбе Қатъномаи дахлдорро қабул карда, солҳои 2005-2015 – ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣи амал “Об барои ҳаёт” эълон кард.

3. Пешниҳод оид ба таъмин намудани кишварҳои Осиёи Марказӣ бо оби тоза тавассути таъсис додани Консорсиуми байналмилалӣ доир ба истифодаи оби кӯли Сарез.

4. Ташаббус оид ба Бунёди байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо. Ин масъала аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Форуми 3-юми Ҷаҳонӣ доир ба иқлим 31 август - 4 сентябри 2009 дар ш. Женева, сипас дар Конфронси 15-уми ҷонибҳои Конвенсияи СММ оид ба тағйироти иқлим дар Копенгаген 7-8 декабри соли 2009 пешниҳод гардида буд.

5. Ташаббусҳои Тоҷикистон оид ба ҳалли масъалаҳои амниятӣ, мубориза бо терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир. Дар ин самт яке аз масъалаҳои муҳим – таъмини амният ва сулҳу субот дар Афғонистон мебошад. Бо назардошти ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод доир ба таъмини амну субот тавассути таҷдиди иқтисодӣ-иҷтимоии Афғонистон намуд. Дар ин чода Созмони Оғохон ва Ҳукумати ШМА пайи ҳам панҷ пули хурду калон дар дарёи сарҳадии Панҷ сохта шуд. Сохтмони пулҳои наздисарҳадӣ дар ҳалли мушкилоти аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадии Афғонистон, аз ҷумла, дарёфти ҷои қор, хариди маводи ғизоӣ ва рӯзгор, доруворӣ, гирифтани муолиҷа дар шифохонаҳои ноҳияҳои сарҳадии Тоҷикистон нақши муҳим мебозад[3, с.4].

6. Эълон намудани соли 2013 – Соли байналмилалӣи ҳамкориҳо дар соҳаи об (20 декабри 2010). Тибқи ташаббуси мазкур 20-21 августи 2013 Конфронси байналмилалӣи сатҳи баланди ҳамкорӣ дар соҳаи об дар ш. Душанбе баргузор гардид. Дар натиҷа як қатор санадҳои ниҳой қабул шуданд: Эълонии Конфронси байналмилалӣи сатҳи баланди ҳамкорӣ дар соҳаи об; Барномаи амали Конфронси Душанбе оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи об, Натиҷаи Конфронси байналмилалӣи сатҳи баланди ҳамкорӣ дар соҳаи об

7. Таъсис додани маркази минтақавӣ оид ба масъалаи минаҳо;

8. Дахсолаи байналмилалӣи амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028”

Боиси фараҳмандист, ки 21 декабри соли 2016 Маҷмааи умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Қатъномаи худро оид ба эълони Дахсолаи байналмилалӣи амал «Об барои рушди устувор, 2018-2028» қабул намуда, дар лоиҳаи ин Қатънома ташаббускори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар мавриди эълон шудани «Соли 2003 - соли байналмилалӣи оби тоза», Дахсолаи байналмилалӣи амал «Об барои ҳаёт, солҳои 2005-2015», «Соли 2013 - соли байналмилалӣи ҳамкорӣ дар соҳаи об» махсус таъкид кардааст. Ин гувоҳи он аст, ки Ҳукумати Тоҷикистон бо маҳорати қобили таваҷҷуҳ дар мавриди татбиқи манфиатҳои миллӣ дар сатҳи ҳамкориҳои байнаминлали пайваста кушиш ба харҷ медиҳад. Татбиқи барномаҳои марбут ба соҳаи об инъикосгари манфиатдор будани натавонҳои Тоҷикистон, балки дигар мамлакатҳои дуру наздик мебошанд[6, с. 2].

Пас аз ба даст овардани истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушкилиҳои усули ташаккули ҳатти сиёсати хориҷӣ рӯ ба рӯ шуд ва ҷумҳурии ҷавон ҳанӯз методологияи муқарраршудаи сиёсати хориҷиро надошт. Аз охири солҳои 90-ум ва оғози солҳои 2000-ум, сиёсати хориҷии Тоҷикистон торафт векторӣ шуда истодааст, ки ин сиёсати дарҳои кушодро ифода мекунад.

Умуман, мо гуфта метавонем, ки ишироки Тоҷикистон дар ҷараёни ташкили муносибатҳои иқтисодии байнаминлали ҳамаи усулҳои муносири татбиқи сиёсати хориҷӣ бо назардошти манфиатҳои миллӣ дида мешаванд.

Дар як муддати кӯтоҳ, Тоҷикистон дар ин самт каме таҷриба ба даст овардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз нуқтаи назари таърихӣ, ба монанди дигар кишварҳои ИДМ, як ҷумҳурии ҷавон аст. Дар тӯли ин солҳо Тоҷикистон фаъолияти худро дар арсаи байналмилалӣ ба таври ҳамаҷониба густариш дода, таҷрибаи ҳаллу фасли масоили бегонагии сиёсати хориҷӣ ва масоили байналмилалиро ғанӣ кардааст. Бешубҳа, принципҳои ва афзалиятҳои асосӣ, хусусиятҳои хоси сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сиёсати фаъолона ва пешгӯишавандаи давлати муосири дунявӣ тадриҷан муайян карда шуданд. 25 августи соли 1992 сафоратҳои Тоҷикистон дар кишварҳои Афғонистон, Эрон, Покистон, Белгия, Арабистони Саудӣ, Чин, Туркия, ИМА, Олмон ва Консулгарии генералӣ дар пойтахти Ҳиндустон - Деҳлӣ таъсис дода шудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон узви САҶА (26 феввали 1992), Созмони Милали Муттаҳид (2 март 1992), СБА ва Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд мебошад. Дар Душанбе, пойтахти Тоҷикистон, Эрон (8 январ 1992), Хитой (13 март 1992), ИМА (16 март 1992), Туркия (22 март 1992), Русия (4 май 1992) ва Покистон (6 июни 1992) сафоратҳои худро боз карданд. Котиби давлатии ИМА Ҷеймс Бейкер (13 феввали 1992), ҳайатҳои расмӣ Эрон, Покистон, КХДР, Арабистони Саудӣ, Кувайт, Бангладеш, Туркия, Фаронса, Олмон, Руминия, Қирғизистон, САҶА, Сандуқи Байналмилалӣ Асёр, Созмони Милали Муттаҳид, бо сафари давлатӣ ба Тоҷикистон ташриф оварданд. Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмад дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаҳои фарҳанг, иқтисод, тиҷорат ва ғайра созишномаҳо ба имзо расонидаанд. Тоҷикистон, ҳамчун як қисми сиёсати хориҷии худ, сиёсати ба ном «дарҳои кушода» бо дигар созмони бузурги минтақавӣ, САҶА муносибатҳои хуб дорад. Дар солҳои аввали истиқлолият, дастгирии ин созмон дар қатори дигар 88 созмонҳо ба эътидол овардани вазъ дар кишвар мусоидат кард.

Қобили зикр аст, ки муносибатҳои иқтисодии мамлакатҳо ва халкҳои ҷаҳон, ки дар баробари тараққиёти ҷамъияти инсонӣ характери умумибашарӣ пайдо карда, торафт зичтар ва ҳаматарафатар мешаванд. Ҷаҳонишавии бозорҳои молиявӣ тайи чанд соли охир ба дараҷае расидааст, ки аз ҳисоби ҳаракати қурби асёр, қимати саҳмияҳо ва ғоизҳои бонкӣ байни кишварҳои гуногун робитаи зич вучуд дорад. Ба шарофати корпоратсияҳои трансмиллӣ, иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ, ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, аз қабилӣ Ҳазинаи Байналмилалӣ Асёр (ХБА), Бонки Ҷаҳонӣ ва ғайра, интернационализатсияи бозорҳои молиявӣ ва истехсолоти моддӣ меафзояд[4, с.7].

Тоҷикистон дорои захираҳои нисбатан бузурги об мебошад ва дар солҳои охир бо ширкатҳои хориҷӣ барои истихроҷи газ ва нафт дар ҷумҳурӣ фаъолона кор бурда мешавад, сармоягузориҳои хориҷӣ барои рушди инфрасохтор барои татбиқи лоиҳаҳои бузург ва миёна ҷалб карда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Авдокушин, Евгений Федорович. Международные экономические отношения: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям и направлениям / Е. Ф. Авдокушин. - Москва: Экономист, 2003 (ОАО Можайский полигр. комб.). - 366 с.
2. Аламшоев, А. К. Стратегия "один пояс - один путь" как фактор устойчивого развития регионов: опыт Республики Таджикистан / А. К. Аламшоев, Ф. М. Имомербеков, А. В. Гулмамадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 10-2. – С. 58-61. – EDN DVBUYU.
3. Боброва, В.В. Фаъолияти иқтисодии хориҷии минтақа - асоси стратегияи рушди иқтисодии давлат / В.В. Бобров. 2007. -№ 7. Масъала 2 (94). С.62-65.
4. Саидмуродова, М. А. К вопросу об исследовании индикаторов вовлеченности страны в глобализационные процессы / М. А. Саидмуродова, Д. И. Косимова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2019. – № 4(81). – С. 5-13. – EDN AYOWPL.
5. Содикзода П. Политико-экономические проблемы развития интеграционных процессов на постсоветском пространстве // Вестник Таджикского национального университета, серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2020. – № 5. – с. 148-154 (0,9 п.л.).
6. Сомонаи Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон/<https://alri.tj/tj>.
7. Сомонаи Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон. (01.03.2013)<https://mfa.tj>
8. Сомонаи Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон/ Мақоми байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1991-2010)/<https://www.tajmedun.tj/>
9. Султанбии, Р. Реформы системы государственного управления в экономических условиях Таджикистана / Р. Султанбии, Р. Т. Авлиекулов // Экономическая безопасность национальной экономики: возможности развития и вопросы цифровой экономики : Материалы республиканской научно-практической конференции, Душанбе, 31 октября 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 95-101. – EDN FYLSIF.
10. Султонби, Р. Упорядочение землепользования налоговых платежей в средней Азии в IX - XX вв / Р. Султонби, А. К. Курбонов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2016. – № 5(17). – С. 190-193. – EDN XQUDZR.

ТАШАБУСҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЧАРАЁНИ ТАШКИЛИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИИ БАЙНАЛХАЛҚӢ

Дар мақолаи мазкур ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чараёни ташкили муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта аст. Қайд карда шудааст, ки Дар байни самтҳои фаъолияти давлат сиёсати хориҷӣ аҳамияти хоса дорад. Ба ақидаи муаллиф ин курсии умумии

давлат дар умури байналмилалӣ мебошад. Он муносибатҳои давлатро бо дигар давлатҳо иштироки онро дар чараёни ташкили муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ мувофиқи принципу мақсадҳои гузошташуда бо тарзу усулҳои гуногун амалӣ мекунад, ба танзим медарорад. Сиёсати хориҷии ҳар як давлат бо сиёсати дохилии он зич алоқаманд аст ва бояд хусусияти давлатро дар системаи иҷтимоӣ инъикос намояд. Дар ин ҳолат, он манфиатҳои миллиро арзишҳои умумичаҳонӣ, хусусан дар масъалаҳои амният, ҳамкорӣ ва таҳкими сулҳ, дар ҳалли мушкилоти глобалии байналмилалӣ, ки дар роҳи пешрафти иҷтимоӣ ба вучуд меоянд, дарбар мегирад.

Калидвожаҳо: иқтисоди байналхалқӣ, манфиатҳои милли, ҳуқуқи байналмилалӣ, муносибатҳои дучонибаю бисёрҷониба, сиёсати хориҷӣ, Созмонҳо ва институтҳои байналмилалӣ, ҷомеаи ҷаҳонӣ.

ИНИЦИАТИВЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПРОЦЕССЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье изучаются инициативы Республики Таджикистан в процессе международных экономических связей. Отмечается, что внешняя политика имеет особое значение среди направлений государственной деятельности. По мнению автора, это общее местонахождение государства в международных делах. Он регулирует отношения государства с другими государствами, его участие в процессе международных экономических отношений в соответствии с установленными принципами и целями различными способами и методами. Внешняя политика каждого государства тесно связана с его внутренней политикой и должна отражать природу государства в социальной системе. В данном случае оно включает в себя национальные интересы и глобальные ценности, особенно в вопросах безопасности, сотрудничества и миростроительства, в решении глобальных международных проблем, возникающих на пути социального прогресса.

Ключевые слова: международная экономика, национальные интересы, международное право, двусторонние и многосторонние отношения, внешняя политика, международные организации и институты, международное сообщество.

INITIATIVES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE PROCESS OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

This article studies the initiatives of the Republic of Tajikistan in the process of international economic relations. It is noted that foreign policy is of particular importance among the areas of government activity. According to the author, this is the general location of the state in international affairs. It regulates the state's relations with other states, its participation in the process of international economic relations in accordance with established principles and goals in various ways and methods. The foreign policy of each state is closely related to its domestic policy and should reflect the nature of the state in the social system. In this case, it includes national interests and global values, especially in matters of security, cooperation and peacebuilding, in solving global international problems arising on the path of social progress.

Key words: international economics, national interests, international law, bilateral and multilateral relations, foreign policy, international organizations and institutions, international community.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Комила Хусниддиновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 207880373. **Почтаи электронӣ:** komila_250798@mail.ru
Мансуров Ёсинҷон Тоҷиддинович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 008664102. **Почтаи электронӣ:** yosinjonmansurov7@gmail.com

Сведения об авторах: Мирзоева Комила Хусниддиновна - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 207880373. **Электронная почта:** komila_250798@mail.ru
Мансуров Ясинджон Таджиддинович - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 008664102. **Электронная почта:** yosinjonmansurov7@gmail.com

Information about the authors: Mirzoeva Komila Khusniddinovna - Tajik National University Master of department of state and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. **Phone:** +992 207880373. **E-mail:** komila_250798@mail.ru
Mansurov Yasinjon Tajiddinovich - Tajik National University Master of department of state and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. **Phone:** +992 008664102. **E-mail:** yosinjonmansurov7@gmail.com

ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСИИ ОН

Мусоева М.А. - магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии ДМТ
Шарипова Р.М. - докторанти PhD-и кафедраи системаҳои иттилооти
дар иқтисодиёти ДМТ

Ба ҳамагон маълум аст, ки таҷрибаи давлатҳои пешрафта бори дигар собит менамояд, ки дар низоми иқтисоди бозоргонӣ, бахши хусусӣ яке аз бахшҳои муҳим ва асосӣ барои рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, бозорию хизматрасонӣ ва истеҳсоли ба ҳисоб меравад.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ ин ҳамкориҳои шарикони давлатӣ ва хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии

иҷтимоӣ дар мӯҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад. Ҳоло ин бахш дар пешбурди иқтисодӣ-иҷтимоӣ кишварҳои тараққиқардаи ҷаҳон ба ҳайси як роҳбалад гардидааст.

Дар сохтори хизматрасониҳо ва пешбурди иқтисодиёти онҳо, бахши хусусӣ торафт ҳиссаи худро меафзояд. Давлат барои амалигардониҳои лоиҳаҳои сармоягузориҳои бахшҳои иҷтимоӣ, бунёди инфрасохтор, рушди энергетика, нақлиёту алоқа ва хизматрасониҳои коммуналӣ бо бахши хусусӣ шарик шуда, имкониятҳои худро васеътар мегардонад.

Дар давлатҳои пешрафтаи дунё механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар тӯли садсолаҳо дар доираи консессия амалӣ шуда истодааст. Масалан дар Фаронса лоиҳаи якуми консессионӣ дар миёнаи асри XVI татбиқ карда шуда, қонун дар бораи консессия дар соҳаи хизматрасонии ҷамъиятӣ, аз қабилӣ сохтмони роҳҳо, энергетика, хоҷагии манзилию коммуналӣ бошад аз давраҳои ҳукмронии Наполеон амал мекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳи он аст, ки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар бахши инфрасохтор аз ҷумла низомӣ нақлиёт, таъмини об ва барқ, сохтмони роҳҳо ва пулҳо ва системаи коммуникатсионӣ амали мешаванд.

Дар ин раванд ҷойи махсусро амали намудани лоиҳаҳои инфрасохтор ва хизматрасонӣ дар соҳаи иҷтимоӣ ишғол менамояд[4,11].

Механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ яке аз усулҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ ба шумор рафта давлат ҷиҳати бунёди инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ метавонад шарикони хусусиро ҷалб намуда, тариқи созишнома ҳамкориҳои дахлдорро ба роҳ монанд.

Таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои ҷорӣ намудани механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ, ҳамчун омили пешбарандаи рушди иқтисодӣ афзун шуда дар самти ислоҳоти иқтисодӣ-иҷтимоӣ қорҳои назарасе амалӣ карда шуд ва ба ин васила барои ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишвар замина гузошта шуд. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри таъмини рушди иқтисодӣ ва беҳдошти сатҳи зиндагии аҳоли нақши шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ басо муҳим аст. Пеш аз ҳама шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ин ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ да татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқарраргардидаи созишномаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ буда, уҳдадорҳои мақомоти давлатӣ муваққатан бар зиммаи шарикони хусусӣ вогузор карда мешавад.

Мусаллам аст, ки ҳадафи асосии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ин ҷалби сармояи хусусӣ барои рушди инфрасохтор ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии иҷтимоӣ буда, мақсади ҳамкории ду бахш иборат аз тақсими одилонаи хавфҳо ва масъулиятҳо байни якдигар мебошад. Гарави татбиқи бобарори лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ин дар иттиҳоди имкониятҳои бениҳояд хуби ҳарду ҷониб мебошад[5,32].

Бо мақсади боз ҳам тақвият бахшидан барои рушди соҳибкорӣ ва фароҳам овардани фазои соҳибкорӣ 28-уми декабри соли 2012 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон „Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ“ қабул гардида, ҷиҳати таъмини механизми иҷроӣ он Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ ҳамчун мақоми

ваколатдори давлатӣ оид ба шарикии давлат ва баҳши хусусӣ муайян карда шуд. Инчунин, бо қарорҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯро оид ба шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ва Муассисаи давлатии „Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ“ таъсис дода шуданд.

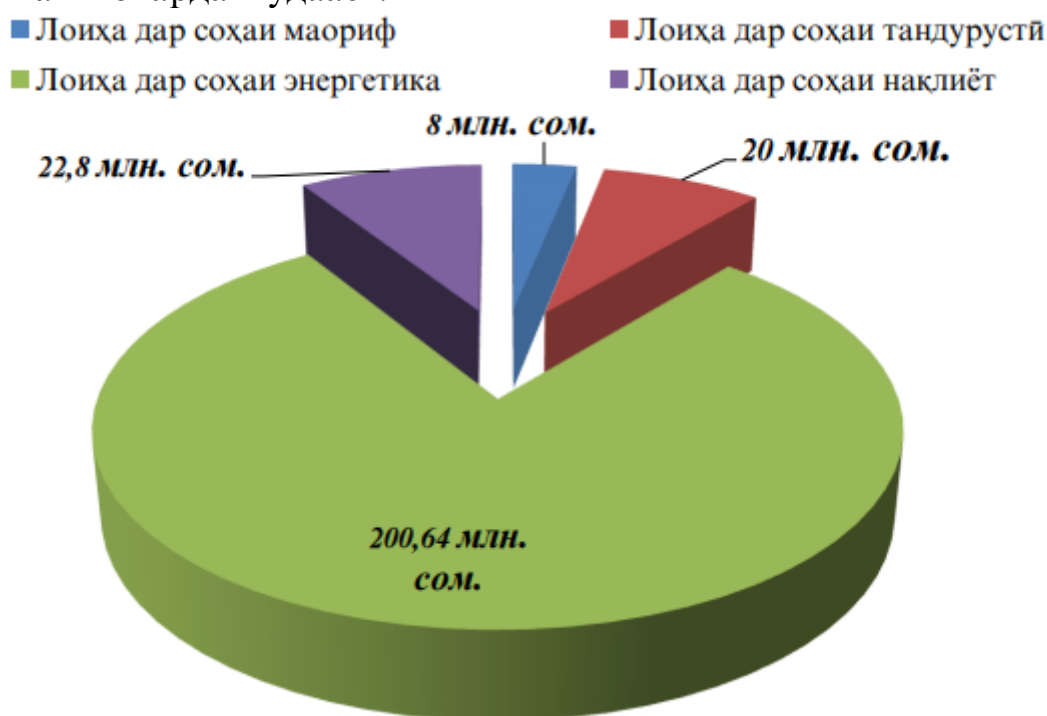
Ба ҳамагон маълум аст, ки дастгирии соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ таҳти таваҷҷуҳи бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, дар нишасту вохӯриҳояшон бевосита ҷиҳати амалишавии лоиҳаҳо тариқи механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ таъкид менамоянд. Дар шароити маҳдудияти имконияти захираҳои молиявӣ ва буҷети давлатӣ, аз ҷумла, маблағгузориҳои нокифоя ба объектҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ҷалби сармоя тавассути механизми шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар доираи қонуни зикршуда ва фаъолияти босамари он метавонад барои давлат яке аз механизмҳои асосӣ дар татбиқи лоиҳаҳои зарурии соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт гардад[6,49].

Тибқи Қонуни ҶТ «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ», ШДБХ–ро ҳамчун «ҳамкории шарикони давлатӣ ва баҳши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои соҳаи инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ дар муҳлати муқаррарнамудаи созишномаи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ» фаҳмида мешавад, ба таври дигар гӯем, ШДБХ ин қарордод байни давлат ва шарикӣ хусусӣ, ки ба воситаи озмун ва ё музокироти мустақим баста шудааст, ки мувофиқи он шарикӣ хусусӣ ягон уҳдадориҳои давлатиро муваққаттан иҷро менамояд, Амалишавии лоиҳаҳои ШДБХ асосан дар самти хизматрасонии иҷтимоӣ ва инфрасохтор, ки масъулияти анъанавии давлат мебошанд, маъмул аст. Инфрасохтор гуфта, албата, маҷмӯи иншооту биноҳо, системаҳо ва сохторҳо, ки барои фаъолияти соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, муҳаё ва бехтар кардани шароити зисти ҷамъияти зарур мебошанд, дар назар дошта мешавад, аз ҷумла низоми нақлиётӣ, таъминоти об, барқ, роҳҳо, пулҳо ва системаи коммуникатсионӣ. Хизматрасониҳои иҷтимоӣ бошанд ин маҷмӯи хизматҳои марбут ба фаъолияти давлат дар бобати дастгирии иҷтимоӣ аз кабили расонидани хизматҳои маишӣ, тиббӣ, равоншиносии таълимӣ, ҳуқуқӣ ва дигар кумакҳои моддӣро дар назар доранд. Амалӣ намудани лоиҳаҳои ШДБХ барои давлат чӣ манфиат дорад?

Ин пеш аз ҳама имконияти ҷалби таҷрибаи хуб ва захираҳои молиявии баҳши хусусӣ буда, давлат тамоми имкониятҳои баҳши хусусиро метавонад дар ин раванд истифода намояд. Шарикӣ хусусӣ ҳангоми корҳои сохтмони ба ҳароҷотҳои иловагӣ роҳ намедихад ва сифати сохтмонро ба таври дилхоҳ ба роҳ мемонад. Амалинамоии лоиҳаҳои шарикӣ барои баҳши хусусӣ ин имкон медиҳад, ки қисм қисм лоиҳаҳоро бо як давраи тӯлонӣ сармоягузорӣ намуда, аз он ғоидаи дилхоҳро ба даст орад. Шартномаи басташуда ба шарикони хусусӣ шароити банақшагирии дарозмуддати молиявиро фаро меорад ва имконият медиҳад, ки дар ин

муддат нақшаҳои молиявии дигар низ амалӣ гарданд. Ҳамчунин баъзе хавфҳои муҳимро бо давлат тақсим менамояд ва ё бар уҳдаи давлат вогузор менамояд. Лоихаҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаҳои нақлиёт, сохтмони роҳҳо, пулҳо, таваккуфгоҳҳои нақлиётӣ, фурудгоҳҳо ва терминалҳо, дар соҳаи об системаи обу корез, коркарди об, таъмини об, дар соҳаи энергетика истехсол, фуруш, кашидани хатҳои барқ, сохтмони НБО ва дар соҳаи иҷтимоӣ бошад сохтмони бемористонҳо, мактаб кӯдакистонҳо, нобуд сохтани партовҳои саҳти маишӣ ва ғайраҳо дар назар дорад. [7,13].

Айни замон тавассути механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ” тибқи қарорҳои Шӯро оид ба шарикии давлат ва бахши хусусӣ чор лоиҳа амалӣ шуда истодаанд, ки маблағи умумии онҳо дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Диаграммаи 1. Лоихаҳои амалишудаистодаи Шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соли 2022

Айни ҳол дар бахши иҷтимоӣ лоиҳаи “Таҷдид ва идоранамоии кӯдакистони № 133 ш. Душанбе” тибқи Созишномаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ аз санаи 22- юми сентябри соли 2021 байни Ташкилоти фармоишгар Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шарик хусусӣ ЧДММ “Бойчечак” ба муҳлати 10 – сол ба маблағи 8 млн. сомонӣ ба имзо расонида шуда, амалӣ гашта истодааст. Дар соҳаи энергетика бошад лоиҳаи “Сохтмони хатти интиқоли барқ ба минтақаи озоди иқтисодии “Данғара” аз санаи 22 – декабри соли 2021 байни Ташкилоти фармоишгар Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ШСХК “Барқи Тоҷик”, Маъмурияти МОИ “Данғара” ва шарик хусусӣ ширкати хитойии “Shanxi Coal Cooperation” ба муҳлати 8 – сол ба маблағи 22, 8 млн доллари ИМА, ё бо назардошти қурби асъори

миллӣ 200,64 млн. сомонӣ дар назар дошта шудааст. Дар соҳаи тандурустии мамлакат лоиҳаи “Таъсиси маркази мубориза бар зидди гепатитҳои вирусӣ” аз санаи 16 – августи соли 2019 байни Ташкилоти фармоишгар Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шарики хусусӣ ҚДММ “Тоҷикинноватсия” ба муҳлати 15 – сол ба маблағи 20 млн сомонӣ ба имзо расонида шудааст.

Бо мақсади беҳтар намудани хизматрасонии нақлиётӣ дар шаҳри Душанбе, лоиҳаи “Низоми пардохти электронии роҳкиро ва назорати он дар нақлиёти мусофирбари автомобилии истифодаи умуми шаҳри Душанбе” амалӣ гашта истодааст. Ташкилоти фармоишгари лоиҳа мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ш. Душанбе ва шарики хусусӣ ҚДММ “Авесто Гурӯҳ” тибқи асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ муҳлати амалишавии лоиҳа 5 солро дар бар гирифта, дар доираи он воридоти технологияҳои навтарини соҳаи нақлиёт ба нақша гирифта шудааст[3,19].

Дар рафти амалишавии лоиҳа ҷалби 2617,9 ҳазор доллари ИМА ё бо назардошти қурби асъори миллӣ 22,8 млн. сомонӣ дар назар дошта шудааст. Шарики давлат ва бахши хусусӣ заминаи бозътимод барои амалигардонии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба ҳисоб меравад. Зеро ин шарикӣ ба давлат имкон медиҳад, ки воситаҳои молиявии буҷетиро самаранок истифода намояд.

Ҳамчунин масъулиятҳо, хавфҳо ва салоҳиятҳоро тибқи шартҳои Созишномаи шарики давлат ва бахши хусусӣ байни якдигар тақсим намояд. Дар шароити маҳдудияти имконияти захираҳои молиявӣ ва буҷети давлатӣ, аз ҷумла, маблағгузориҳои нокифоя ба объектҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ҷалби сармоя тавассути механизми шарики давлат ва бахши хусусӣ дар доираи қонуни зикршуда ва ҷаъолияти босамари институтҳои зикршуда метавонад барои давлат яке аз роҳҳои асосӣ дар татбиқи лоиҳаҳои зарурии соҳаҳои иқтисодиёт ва иҷтимоиёт гардад. Дар маҷмӯъ шарики давлат ва бахши хусусӣ имконият медиҳад, ки масъалаҳои хело муҳими иҷтимоӣ ҳалли худро ёбанд.

Аз ин рӯ, мо ташаккулёбӣ ва рушди шарики давлат ва бахши хусусиро яке аз самтҳои афзалиятноки таъмини рушди иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳосибанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон „Дар бораи шарики давлат ва бахши хусусӣ“, аз 13 декабри соли 2012, №439 тасдиқ гардидааст.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон „Дар бораи муайян намудани мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба шарики давлат ва бахши хусусӣ“, аз 2 июли соли 2013, №289 қабул гардидааст.

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон „Дар бораи номгӯи объектҳои инфрасохтор ва хизматрасонии иҷтимоӣ, ки нисбат ба онҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон „Дар бораи шарики давлат ва бахши хусусӣ“ татбиқ карда намешавад“, аз 4 сентябри соли 2014, № 581 қабул гардидааст.

4. Егорова М.А. Финансовый аспект теории эффективного управления / М.А. Егорова, Л.Г. Селютина // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). 2009. № 3. С. 11–17.

5. Плехутина А.Д. Развитие и реализация государственно-частного партнерства в России // Приволжский научный вестник. 2015. № 5-2 (45). С. 32–34.

6. Антонова К.А. Государственно-частное партнерство: современные подходы // Экономика и управление. 2010. № 3. С. 49–51.

7. Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора // Мир перемен. М., 2010. № 2. С. 13.

ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСИИ ОН

Дар мақолаи мазкур зарурияти ташкил ва инкишофи шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун роҳбалади рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон исбот карда мешавад. Шаклҳои асосии шарикии давлат бо бахши хусусии тоҷик, омилҳо, мундариҷаи рушди он, масъалаҳо ва монетаҳо дида баромада шудааст. Таҳлили лоиҳаҳои сармоягузорию шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар марҳилаи муосир гузаронида шудааст. Самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокию муносибатҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: дигаргунсозии иқтисодӣ; шарикии давлат ва бахши хусусӣ; концессия; шартҳои шарикӣ; сармоягузорӣ; энергетика; нақлиёт; инфрасохтор; маориф.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПАРТНЕРСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВОМ И ЧАСТНЫМ СЕКТОРОМ

В данной статье доказывается необходимость формирования и развития государственного и частного партнерства как драйвера экономического роста в Республике Таджикистан. Рассматриваются особенности форм таджикского государственно-частного партнерства, факторы, сдерживающие ее развитие, проблемы и противоречие. Приводится анализ инвестиционных проектов государственного и частного партнерства в современных условиях. Выявляются основные направления повышения эффективности партнерских отношений государства и частного сектора в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: модернизация экономики; государственно-частное партнерство; концессия; принципы партнерства; инвестиция; энергетика; транспорт, инфраструктура; образование.

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING PARTNERSHIP BETWEEN THE STATE AND THE PRIVATE SECTOR

This article proves the need to form and develop public and private partnerships as a driver of economic growth in the Republic of Tajikistan. The features of the forms of the Tajik publicprivate partnership, factors hindering its development, problems and contradiction are considered. The analysis of investment projects of public and private partnership in modern conditions. The main directions for increasing the effectiveness of the partnership between the state and the private sector in the Republic of Tajikistan are identified.

Keywords: modernization of the economy; public private partnership; concession; partnership principles; investment; energy; transport infrastructure; education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусоева Мадина Асомудиновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи системаҳои иттилооти дар иқтисодиёт. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 987-99-11-28.

Шарипова Рухшона Маҳмаднӯмоновна - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 555280880.

Сведения об авторах: Мусоева Мадина Асомудиновна - Таджикский национальный университет, доктор PhD кафедры информационные системы в экономике. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 987-99-11-28.

Шарипова Рухшона Маҳмаднӯмоновна - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры государственного и местного управления. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 555280880.

Information about the authors: Musaeva Madina Asomudinovna - Tajik National University, PhD Doctor of the Department of Information Systems in Economics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 987-99-11-28.

Sharipova Rukhshona Mahmadrmonovna - Tajik National University Master of department of state and local administration. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 555280880.

СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ КАК КАТАЛИЗАТОР РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Рахимова Х.М. - старший преподаватель кафедры экономики Институт технологий и инновационного менеджмента в г. Куляб

С появлением цифровой экономики стало ясно, что для ее развития необходимо создание специальных условий. В таком контексте свободные экономические зоны (СЭЗ) приобретают особую значимость, ибо они способны выступать в качестве катализатора этого развития.

Цифровая экономика является новым этапом в развитии мировой экономики, где значительная часть бизнес-процессов осуществляется с использованием современных информационно-коммуникационных технологий. В условиях цифровой экономики старые подходы и методы многих секторов становятся устаревшими, и потому необходимо создание особых условий, способствующих развитию новых форм экономической деятельности [4, с.19].

Свободные экономические зоны – это особые территории, в пределах которых устанавливаются льготные условия для привлечения инвестиций и развития бизнеса. Такие зоны создаются с целью стимулирования экономического роста и привлечения новых технологий и знаний [1, с.13]. Существование свободных экономических зон предоставляет уникальные возможности для развития цифровой экономики.

Свободные экономические зоны (СЭЗ) играют важную роль в развитии цифровой экономики. В современном информационном обществе, где цифровые технологии становятся все более значимыми, СЭЗ выступают в качестве катализаторов и платформ для развития новых цифровых индустрий.

Одним из главных преимуществ свободные экономические зоны является их специальный статус, предоставляемый правительством. Здесь предприниматели и компании получают множество льгот, включая освобождение от таможенных пошлин, налоговых преференций и упрощенные процедуры регистрации. Это привлекает качественные инвестиции и создает благоприятную среду для бизнеса [5, с.134].

Свободные экономические зоны специально нацелены на привлечение компаний, работающих в сфере цифровых технологий. Здесь создаются и развиваются инфраструктура и технологические центры, обеспечивающие доступ к широкополосному интернету, высокоскоростным сетям и другими инфраструктурными возможностями. Это позволяет компаниям эффективно использовать передовые цифровые решения и инновационные методы работы.

Свободные экономические зоны также стимулируют развитие цифровых индустрий путем создания сети инновационных центров и технопарков. Здесь специализированные компании и стартапы могут взаимодействовать, обмениваться знаниями и опытом, что содействует развитию идей и новых проектов. Благодаря такому сотрудничеству возникают инновационные кластеры, которые повышают конкурентоспособность страны в цифровой экономике.

СВЗ также активно привлекают талантливых специалистов, предоставляя привлекательные условия для работы и жизни внутри зон. Опытные программисты, инженеры и другие специалисты востребованы в СЭЗ, что способствует созданию цифрового талантула. Это позволяет странам развить экосистему цифровых технологий и стать признанными технологическими лидерами [3, с.156].

Свободные экономические зоны позволяют строить партнерства и сотрудничество между различными странами и регионами. Они становятся центрами притяжения для иностранных компаний и специалистов в области цифровых технологий. Такое взаимодействие способствует обмену опытом, технологиями и знаниями, что способствует развитию цифровой экономики в целом.

Рассмотрим основные причины и механизмы, с помощью которых свободные экономические зоны стимулируют развитие цифровой экономики.

1. Создание благоприятной инфраструктуры:

Свободные экономические зоны, как правило, предоставляют комплексный набор услуг и поручают создание высокоскоростной широкополосной сети. Это позволяет предприятиям и организациям, работающим в зоне, получить доступ к передовым технологиям и улучшить эффективность своей деятельности. Кроме того, СЭЗ способствуют развитию цифровой инфраструктуры, включая центры обработки данных, облачные технологии и т.д.

2. Привлечение инвестиций и специалистов:

Свободные экономические зоны предоставляют различные льготы для инвесторов и предпринимателей. Это могут быть налоговые каникулы, упрощенные процедуры регистрации, освобождение от ввозных пошлин и другие преимущества. Благодаря этим мерам, СЭЗ привлекают значительные средства инвестиций, способствуя развитию цифровых технологий и инноваций. Кроме того, привлечение квалифицированных специалистов становится возможным благодаря созданию специальных программ, обеспечивающих перспективы карьерного роста и высокий уровень заработной платы.

3. Развитие цифровых технологий:

Свободные экономические зоны активно привлекают IT-компании и стартапы, что способствует развитию цифровых технологий и инноваций. Благодаря созданию специальных программ и платформ для сотрудничества, СЭЗ способствуют обмену опытом и знаниями, а также способствуют появлению новых проектов в области цифровых технологий. Это помогает развивать и стимулировать цифровую экономику.

4. Создание рабочих мест:

Развитие цифровой экономики требует высококвалифицированных специалистов. Создание новых рабочих мест и привлечение талантливых людей становится одной из главных задач свободных экономических зон. Это позволяет не только позитивно влиять на экономический рост, но и повышать уровень жизни населения [2, с.658].

В целом, свободные экономические зоны являются существенным фактором развития цифровой экономики. Они предоставляют выгодные условия для компаний, поддерживают создание инноваций и обеспечивают доступ к высокоскоростным сетям. Благодаря такому подходу, СЭЗ способствуют развитию цифровых индустрий и укреплению позиций страны в глобальной экономике. Они являются мощным катализатором для развития цифровых технологий и способствуют укреплению позиций государств и регионов в мировой экономике. При правильной стратегии развития, свободные экономические зоны могут стать важным звеном в построении успешной и процветающей цифровой экономики.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Александрова Е., Лагутенко Б. Специальные экономические зоны в мировом хозяйстве. // Внешнеэкономическая деятельность. -1997. - №9. - С. 13-15.

2. Бабкин, А.В. Тенденции развития экономики и промышленности в условиях цифровизации: монография / А.В. Бабкин. - Санкт-Петербург: Издательство Политехнического университета, 2017. - 658 с. - 500 экз. - ISBN 9785-7422-6020-2.

3. Неучева М. Ю. Перспективы развития особых экономических зон в России: монография / М. Ю. Неучева. – Москва: МаксПресс, 2011. - 156 с.

4. Панышин, Б. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития / Б. Панышин // Наука и инновации. - 2016. - № 3 (157). - С. 17-20. - ISSN 1818-9857.

5. Смородинская Н. Свободные экономические зоны: мировой опыт и российские перспективы / Н. Смородинская, А. Капустин // Вопросы экономики. № 12. 1994. — С. 126-140.

СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ КАК КАТАЛИЗАТОР РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

С появлением цифровой экономики стало ясно, что для ее развития необходимо создание специальных условий. В таком контексте свободные экономические зоны (СЭЗ) приобретают особую значимость, ибо они способны выступать в качестве катализатора этого развития. В данной научной статье представлена роль СЭЗ в развитии цифровой экономики, также рассмотрены основные причины и механизмы, с помощью которых свободные экономические зоны стимулируют развитие цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, свободная экономическая зона, создание, развитие, технологии, условия.

МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ҲАМЧУН КАТАЛИЗАТОРИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Бо пайдоиши иқтисодиёти рақамӣ маълум шуд, ки барои рушди он шароити махсус бояд фароҳам оварда шавад. Дар ин замина минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) аҳамияти хоса пайдо мекунанд, зеро онҳо метавонанд ҳамчун катализатори ин рушд баромад кунанд. Дар ин мақолаи илмӣ нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар рушди иқтисодиёти рақамӣ оварда шуда, инчунин сабабҳо ва механизмҳои асосии ҳавасмандгардонии минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба рушди иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, минтақаи озоди иқтисодӣ, бунёд, рушд, технология, шароит.

FREE ECONOMIC ZONES AS A CATALYST FOR DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT

With the advent of the digital economy, it became clear that special conditions must be created for its development. In this context, free economic zones (FEZs) acquire special significance, because they can act as a catalyst for this development. This scientific article presents the role of free economic zones in the development of the digital economy, and also examines the main reasons and mechanisms by which free economic zones stimulate the development of the digital economy.

Key words: digital economy, free economic zone, creation, development, technology, conditions.

Сведения об авторе:Рахимова Хусния Мирзолатифовна – Институт технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб, старший преподаватель кафедры экономики. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, район Борбад. **Телефон:** +992 987-78-78-00. **Электронная почта:** husia.95@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:Рахимова Хусния Мирзолатифовна — Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, муаллими калони кафедраи иқтисодиёт. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. **Телефон:** +992 987-78-78-00, **Почтаи электронӣ:** husia.95@mail.ru

Information about the authors:Rakhimova Husniya Mirzolatifovna – Institute of Technology and Innovation Management in the city of Kulob, senior lecturer at the Department of Economics. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Borbad district. **Phone:** +992 987-78-78-00. **E-mail:** husia.95@mail.ru

НАҚШИ ТЕХНОЛГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ

*Раҳимова М.-докторанти Ph.D-и кафедраи иқтисодиёти
Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар ш.Кӯлоб*

“Қиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккул додани заминаи технологияи он ба ислоҳоти соҳаи алоқа тақвият бахшида, гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо таъмин карда шавад” [9].

Ҷомеаи муосир дар давраи таҳаввулоти илмию техникӣ қарор гирифтааст. Бидуни технологияи муосири иттилоотӣ самараи фаъолият имконпазир мебошад. Аз ин сабаб, интиҳоби роҳ ба самти таъсиси иқтисодиёти рақамӣ яке аз вазифаҳои стратегии кишвари мо ба ҳисоб меравад. Барномаи рақамисозии иқтисод ислоҳоти куллии тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистонро фарогир аст.

Самти асосии сиёсати иқтисодии давлат аз тағйир додани муносибатҳои мавҷудаи иқтисодӣ ва қабули роҳи рушд ва татбиқи иқтисодиёти рақамӣ иборат аст, ки азнавсозии куллии тамоми соҳаҳои иқтисодиёти моро дар назар дорад.

Иқтисоди рақамӣ фаъолияти истехсолӣ ва иқтисодие мебошад, ки унсури асосии он миқдори зиёди маълумоти рақамӣ буда коркарди онҳо метавонад самаранокии равандҳои истехсолӣ, технологияҳо, ташкили ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин системаи идоракунии корхонаҳоро беҳтар ба роҳ монанд. Иқтисоди рақамӣ барои шахс, яъне ба ҷаҳони рақамҳо воридшуда ё баҳраваргардида, воқеияти объективӣ ва субъективии муҳити атрофро нишон медиҳад[3].

Барномаи асри технологияи рақамӣ, гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ -

чамъовари маълумоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, инчунин самтҳои алоҳидаи истеҳсолот ва хизматрасонии онро зарур меҳисобад.

Мафҳуми «ҷаҳони рақамӣ» аксар вақт бо мафҳуми хеле маъмули дигар - «ҷомеаи иттилоотӣ (фазаи иттилоотӣ)», ки дар навбати худ ҳамчун синоними таърифи «ҷомеаи дониш» ва «ҷомеаи постиндустриалӣ» баррасӣ мешавад.

Ба андешаи муҳаққиқони нуқтасанҷи соҳа [4, 528 с., 5, С. 200 - 209; 8, С. 155-162; 11] имрӯз ҷомеаи башарӣ иттилоотӣ буда, то андозае бар пояи дониш така кардааст. Аммо, бояд эътироф кард, ки миқдори иттилоот ва дониши истифодашуда ва сифати онҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ башарият ба кулӣ фарқ мекунад. Илова бар ин, коркарди ин дониш ва массивҳои иттилоотӣ дар вақтҳои гуногун бо суръати гуногун, дар ҳоле ки нобаробар ва ғайрихаттӣ сурат мегирад.

Амнияти иқтисодӣ – яке аз бахшҳои асосии амнияти миллии давлат мебошад. Аз дидгоҳи фарохтар, зеро мафҳуми амнияти иқтисодӣ кифояти таъминот мутобиқи сатҳи талаботи амнияти миллии бо захираҳои молиявӣ ва бештар захираҳои зурурии худӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёт ва болобурди сатҳи рақобатпазирии мамлакат, ҳифзати манфиатҳои иқтисодии шахсӣ, ҷамъиятӣ, давлатӣ аз таҳдидҳои дохилию хориҷӣ дар амон будан фаҳмида мешавад.

Лозим ба таъкид аст, ки тағйирёбии иқлим яке аз омилҳои таъсиррасонандаи табиӣ ба амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Тағйирёбии иқлим барои амнияти озукаворӣ, рушди устувор ва коҳиши камбизоатӣ монеаҳои ҷиддӣ эҷод мекунад.

Тазаккур бояд дод, ки Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 21-уми декабри соли 2021 дар Паёми худ роҷеъ ба тағйирёбии иқлим ва хатарҳои экологӣ таъкид карданд, ки: "...Масъалаи тағйирёбии глобалии иқлим ва зарурати талошҳои муштарак барои рафъи оқибатҳои он ҳамчун мушкилоти ҷиддии замони муосир мавриди таваҷҷуҳи хоси кишвари мо қарор гирифтааст. Тайи чанд даҳсолаи охир тақрибан сеяки ҳаҷми умумии пирияхҳои кишвари мо, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби минтақаи Осиёи Марказӣ аз онҳо ташаккул меёбад, аз байн рафтааст".

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун шахси ташаббускор дар масоили обу иқлим ва ҳифзи муҳити зист аз ҷониби тамоми кишварҳои ҷаҳон эътироф гардидаанд ва маҳз дар заминаи ташаббусу пешниҳодоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз бонуфузтарин созмони ҷаҳонӣ "Созмони Милали Муттаҳид" нух қатънома қабул кардааст. Бинобар ин, андешаҳои Пешвои муаззами миллат оид ба мушкилоти об, иқлим, экология, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист, ки дар асоси арзишҳои муосиру дақиқи илмӣ баён ва пешниҳод гардидаанд, заминаи хубе барои пешгирӣ аз ҳар гуна хатарҳои экологӣ ва амнияти иқтисодӣ дар саросари ҷаҳон шуда метавонад.

Дар натиҷа, барои таъмини аҳолии афзояндаи ҷаҳон ва фароҳам овардани замина барои рушди иқтисодӣ, кишоварзӣ ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ бояд ин мушкилотҳо ҷиддӣ қабул карда шаванд. Бояд гуфт, ки раванди ҷаҳонишавӣ бо тағирёбии иқлим мураккаб шуда, афзоиши ҳодисаҳои шадиди обу ҳаво ва афзоиши пешгӯйинашавандаи шароити тағйирёбии сайёра аллакай ба кишоварзӣ ва амнияти озукаворӣ таъсир расонида, боиси коҳиши ҳосилнокӣ ва даромади аҳоли дар минтақаҳои осебпазир мегардад.

Технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ дар ҷаҳони муосир нақши ҷудонашаванда доранд. Онҳо самаранокӣ ва эътимоднокии равандҳои иқтисодиро ба таври назаррас беҳтар намуда, барои пешгирӣ ва ҳалли мушкилоти марбут ба қаллобии молиявӣ, ҳамлаҳои киберӣ ва дигар таҳдидҳо мусоидат мекунанд. [5].

Яке аз ҷанбаҳои муҳими ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ таҳия ва истифодаи системаҳои муосири амнияти иттилоотӣ мебошад. Чунин системаҳо махфият, якпорчагӣ ва дастрасии маълумотро таъмин намуда, инчунин аз дастрасии беиҷозат ва даҳлатнопазирӣ муҳофизат мекунанд. Ба шарофати чунин системаҳо корхонаҳо, бонкҳо ва ташкилотҳои давлатӣ метавонанд ба беҳтариҳои иттилооти худ ва амнияти мизочони худ боварӣ дошта бошанд. [8].

Самти дигаре, ки технологияҳои рақамӣ барои беҳтар намудани амнияти иқтисодӣ фаъолона истифода мешаванд, мубориза бо қаллобӣ ва ҷинояткориҳои молиявӣ мебошад. Ба шарофати истифодаи алгоритмҳои омӯзиши мошинсозӣ ва зеҳни сунъӣ, имконпазир аст, ки муомилоти ғайримуқаррарии молиявӣ ошкор карда шаванд ва дар вақти воқеӣ аз амалҳои қаллобӣ пешгирӣ карда шаванд. Чунин технологияҳо метавонанд хатарҳо ва талафоти марбут ба ҷиноятҳои молиявиро ба таври назаррас коҳиш дода, ба таҳкими эътимод ба низоми молиявӣ мусоидат кунанд. Илова бар ин, технологияҳои рақамӣ самаранокии идоракунии захираҳо, бахусус дар истехсол ва интиқоли молро боз ҳам беҳтар мекунанд. Автоматикунонии равандҳо, истифодаи интернетӣ ашё ва таҳлили маълумоти калон метавонад банақшагирӣ ва идоракунии захирахоро беҳтар созад, хароҷотро кам кунад ва тақсимои бештари захирахоро таъмин кунад. Ин дар навбати худ ба баланд шудани рақобатпазирии корхонаҳо ва умуман кишвар мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Акопов Г.Л. Хактивизм - вызов национальной безопасности в информационном обществе // Национальная безопасность / nota bene. - 2015. - № 4. - с. 557-562.
2. Бауэр В.П. Проблемы на пути создания унифицированной платформы цифровой экономики. / курс лекций. - академия наук: курс лекций, 2017.
3. Киркпатрик Д. Социальная сеть: как основатель Facebook заработал \$ 4 миллиарда и приобрел 500 миллионов друзей. - М.: Эксмо, 2011. - 21 с.

4. Клепов А.В. Шифраторы и радиоразведка. Щит и меч информационного мира. Записки криптографа. - М.: Центр Инновационных технологий, 2015. - 528 с.

5. Мирзоалиев А.А. Равишҳои методологии идоракунии рушди рақамии сармояи инсонӣ/А.А. Мирзоалиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) -С.200-2009

6. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Рушди иқтисодии кадрӣ дар иқтисодиёти рақамӣ/А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2022 №4/1(43) -С.279-283

7. Мирзоалиев А.А., Тулиев М.С., Холиқова П.И. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ/ А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова// Ахбори ДДХБСТ, Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.-Хучанд, 2022,№3-С.156-171

8. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И., Масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза / // Паёми ДМТ, Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ -Душанбе, 2022, №2 С.155-162

9. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.12. 2021. // [Захираи электронӣ] - Тарзи дастрасӣ: <http://president.tj/node/19088> Санаи воридшавӣ: 11.04.2022с).

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ

Технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ нақши муҳим доранд. Онҳо амнияти иттилоотиро таъмин меkunанд, бо ҷиноятҳои молиявӣ мубориза мебаранд ва самаранокии идоракунии захирахоро беҳтар меkunанд. Идомаи навоарӣ дар технологияҳои рақамӣ барои нигоҳ доштани самаранокии иқтисодӣ ва таъмини амният дар ҷомеаи иттилоотии имрӯза зарур аст.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, корхона, иқтисодиёти рақамӣ, молия, рушди устувор.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Цифровые технологии играют важную роль в повышении экономической безопасности. Они обеспечивают информационную безопасность, борются с финансовыми преступлениями и повышают эффективность управления ресурсами. Продолжение инноваций в цифровых технологиях необходимо для поддержания экономической эффективности и обеспечения безопасности в современном информационном обществе.

Ключевые слова: экономическая безопасность, предприятие, цифровая экономика, финансы, устойчивое развитие.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN INCREASING ECONOMIC SECURITY

Digital technologies play an important role in increasing economic security. They provide information security, fight financial crimes and improve the efficiency

of resource management. Continued innovation in digital technologies is necessary to maintain economic efficiency and ensure security in today's information society.

Keywords: economic security, enterprise, digital economy, finance, sustainable development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Мунира - Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, докторанти PhD-и кафедраи иқтисодиёт. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. **Телефон:** +992 985247913.

Сведения об авторе: Раҳимова Мунира Мирзолатифовна – Институт технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб, доктор PhD кафедры экономики. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, район Борбад. **Телефон:** +992 985247913.

Information about the author: Rakhimova Munira – Institute of Technology and Innovation Management in the city of Kulob, third-year PhD student the Department of Economics. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Borbad district. **Phone:** +992 985247913.

ТАҒСИРИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲО

Сайдалиева М. Ҷ. - магистри кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Шароити муосири иқтисодӣ, ки бо дараҷаи баланди рақобат ва номуайянии вазъи бозорӣ алоқаманд аст, ноил шудан ба мавқеи устувор ва фаъолияти самаранокӣ корхона ҳалли бисёр масъалаҳои мураккабро тақозо мекунад. Муҳимтарини онҳо истифодаи пурраи имконоти ҷойдошта, ташаккули қобилияти зуд мутобиқ шудан ба вазъи тағирёбандаи бозор мебошад. Самаранокӣ фаъолияти ҳар як корхона аз бисёр ҷиҳат бо он муайян карда мешавад, ки захираҳои дар ихтиёраш бударо чӣ гуна самаранок истифода мебарад. Маҷмӯи захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, техникӣ ва иттилоотӣ иқтидори захиравии корхонаҳоро ташкил медиҳад.

Сарфи назар аз афзоиши шумораи таҳқиқоти марбут ба иқтидори захиравӣ, коркард ва баррасии илмӣ ин масъала дар маҷмӯъ ҳанӯз комил нест. Аҳамияти баррасии категорияи «иқтидори захиравӣ» инчунин аз он вобаста аст, ки ҳама гуна ҳадафҳо ва вазифаҳо барои ба даст овардани натиҷаҳои ниҳойи пешбиниамудаи корхонаҳо бо он вобастаанд. Аз ин рӯ, омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ ва амалии иқтидори захиравӣ муҳим ва зарур аст.

Ба маънои этимологии худ мафҳуми «иқтидор» аз «потенциал»-и латинӣ бармеояд, ки мазмуни аслии «қодир будан»-ро дорад. Дар аксари тафсирҳо таркиби маъноии истилоҳи «иқтидор» бо калимаҳои қудрат, воситаҳо, захираҳо, манбаъҳо дар соҳаҳои гуногуни илм ва фаъолияти инсон тавсиф дода мешавад. Умуман, зери мафҳуми «иқтидор» маҷмӯи

воситаҳо, захираҳо, имкониятҳо фаҳмида мешаванд, ки оқилона истифодабарии онҳо самарайи иқтисодӣ медиҳанд.

Муайян кардани моҳияти мафҳуми «захираҳо» низ муҳим аст. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, захираҳо маҷмӯи унсурҳоеро дар бар мегиранд, ки мустақим ё ғайримустақим дар раванди истеҳсолот ё хизматрасонӣ иштирок мекунанд. Аз ин рӯ, муҳимтарин хусусияти «захираҳо» ин робитаи мустақим доштан бо раванди истеҳсолот мебошад, яъне захираҳо дар чараёни истифодашавиашон шакли омилҳои истеҳсолотро ба худ касб мекунанд. Дар маҷмӯъ, захираҳои корхона гуфта маҷмӯи воситаҳо, захираҳо, манбаъҳо, воситаҳо ва ашёҳои меҳнатии дар корхона мавҷудбударо мефаҳманд, ки барои комёб шудан ба мақсадҳои пешбининамудаи корхонаҳо истифода бурда мешаванд. Мавҷудияти захираҳои кофӣ барои корхона маънои доштани шароити заруриро барои рушд ва фаъолияти мӯътадили он ифода менамояд. Дар мавриди унсурҳои таркибдиҳандаи захираҳо низ ақидаҳо гуногунанд. Баъзе аз муҳаққиқон ба он захираҳои моддию техникаӣ, дороиҳои гардон, захираҳои меҳнатӣ ва захираҳои молиявиро мансуб медонанд. Баъзеи дигарашон захираҳоро ҳамчун унсури объекти идоракунӣ арзёбӣ намуда, ба таври анъанавӣ тасниф медиҳанд: воситаҳои меҳнат, ашёҳои меҳнат, захираҳои меҳнатӣ ва захираҳои молиявӣ. Моҳияти асосии захираҳо ва иқтидорҳо дар он аст, ки корхонаҳо аз ҳисоби оқилона истифодабарии онҳо самаранокӣ ва устувории фаъолиятшонро таъмин мекунанд ва дараҷаи рақобатпазирии худро баланд бардошта, даромаду ғоידаи пешбининамудаашонро ба даст меоранд.

Дар баробари алоҳида дида баромадани мафҳум ва моҳияти «иқтидор» ва «захираҳо» инчунин баррасии хусусиятҳои таркибии «иқтидори захиравӣ» низ зарур аст. Аз ҳулосаҳои дар боло ишорашуда метавон тавсиф дод, ки иқтидори захиравӣ дар худ маҷмӯи ба ҳам алоқаманди захираҳои моддӣ-ашёвӣ, техникаӣ, энергетикӣ, молиявӣ, меҳнатӣ ва иттилоотӣ таҷассум менамояд, ки истифодаи онҳо самарайи иқтисодӣ медиҳад.

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки иқтидори захиравӣ асоси иқтидори иқтисодии субъекти хоҷагидорӣ буда, имкониятҳои корхонаро дар худ инъикос мекунад ва татбиқи имкониятҳои ҷойдошта самаранокии иқтисодии фаъолиятро таъмин менамояд.

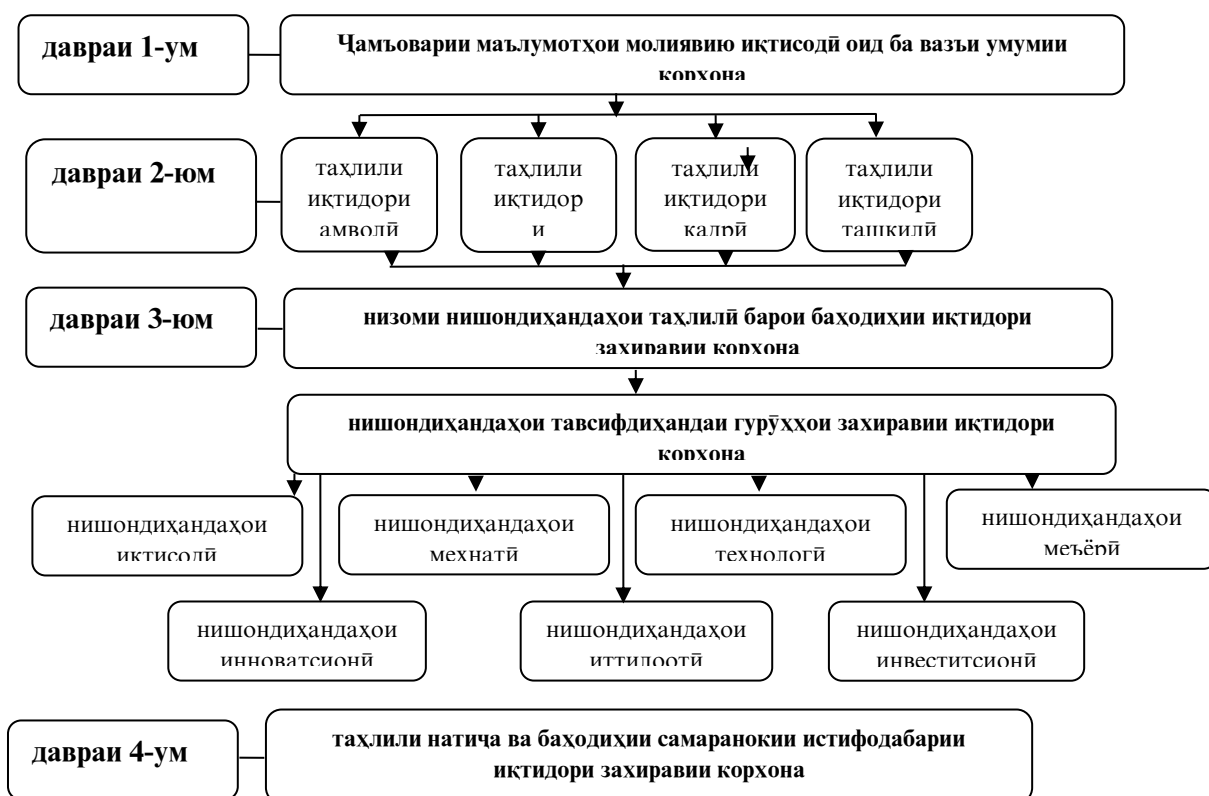
Мафҳуми «иқтидори захиравии корхона» - ро дар таҳқиқотҳои олимони гуногун ба монанди Карлик А.Е., Солдатов В.В., Кемпбелл Р., ва Друкер П. дучор шудан мумкин аст, ки қариб ҳар яки онҳо бо равишҳои гуногун вобаста ба объекти таҳқиқот ва доираи омӯзиши илмӣ ин мафҳумро ҳамчун категорияи иқтисодӣ маънидод намудаанд. Аммо то имрӯз дар адабиётҳои муосир низ мафҳуми «иқтидори захиравии корхона», аз ҷумла моҳияти таркибӣ ва унсурҳои асосии он, маҷмӯи нишондиҳандаҳои асосӣ ва усулҳои баҳодиҳии дараҷа ва самаранокии истифодабарии иқтидори захиравии корхона, инчунин омилҳои ташаккулдиҳандаи ба таври кофӣ мушаххас нашудаанд.

Вобаста ба шароитҳо, имкониятҳои дастрас ва омилҳои мавҷудаи корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, «иктидори захиравии корхона» - ро ҳамчун маҷмӯи манбаъҳои моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ, инноватсионӣ, захираҳои истеҳсолӣ, техникӣ-технологӣ ва иттилоотӣ, ки барои фаъолияти муътадили он муҳим мебошад ва ҳамзамон барои ноил гардидан ба мақсадҳои мусбӣи ниҳии корхона заминаи муҳим мегузоранд, мафҳумгузорӣ намудан мумкин аст.

Яке аз хусусиятҳои хоси иқтидори захиравии корхонаҳо афзоиши самаранокии истеъмолати ашё ва сатҳи ашёталабии истеҳсолот мебошад, ки иқтидормандии корхона дар асоси таъсири омилҳои зиёди беруна ва дохила ба вучуд меояд. Ба омилҳои беруна сатҳи танзими давлатии сарфачӯи намудани захираҳо ва вазъи бозорҳои беруна дохил мешаванд. Омилҳои дохилиистеҳсолиро бошанд, ҳаҷми масолеҳгунҷоиши маҳсулоти истеҳсолшаванда, сифати ашёи масолеҳи истифодашаванда, дар истеҳсолот қорӣ намудани дастгоҳу таҷҳизоти технологияи муосир, мукамалгардонии технологияҳои сарфақунонидани аёши хоми истеҳсолӣ ташкил медиҳанд. Инчунин баландбардории сатҳи эҳтимолияти таҳлилҳо ҷиҳати дуруст баҳодиҳии самаранокии истифодабарии иқтидори захиравӣ истифодаи шумораи нишондиҳандаҳо ва инчунин гурӯҳбандӣ намудани онҳо зарур мебошад.

Дар шароити муосир, барои муайян намудани самаранокии истифодабарии иқтидори захиравӣ ду равиши концептуалӣ истифода бурда мешавад. Ин равишҳо шароит фароҳам меоаваранд, ки имкониятҳои фаъолияти бомуваффақият, яъне баҳодиҳии захираҳо ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам дар алоҳидагӣ муайян карда шавад.

Равиши концептуалии якум дар асоси занҷираи нархҳои М.Потер таҳия гардидааст, ки дар худ баҳодиҳии захираҳо ва самаранокии истифодабарии онҳо таҷассум меёбад. Равиши концептуалии дуюм бошад, дар таҳлили анъанавии фаъолияти хоҷагидорӣ, яъне таҳлили молиявӣ, ки дар фаъолияти истеҳсолии корхонаҳо ҳамчун анъана маҳсуб мешавад, асос меёбад. Ин равишҳои концептуалӣ ҳангоми таҳия ё интиҳоби воситаҳои илмӣ-амалии баҳодиҳии иқтидори захиравии корхона заминаи асосӣ мегузоранд. Дар натиҷаи омӯзиши таҳлили амиқи усулҳои муосири баҳодиҳии самаранокии иқтидори корхона дар адабиётҳои илмӣ шаклҳо ва намудҳои илмӣ он ҷиҳати истифодабарии баҳодиҳии корхонаҳо гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Аз ин рӯ, истифодаи равишҳои номбаргардида робитаи (алоқамандии) мукаммали байни воситаҳои методи баҳодиҳии иқтидори захиравии корхона ва истифодабарии функционалию мақсадноки онҳоро ошкор ва ба таври мушаххас тасвир менамоянд (Расми 1).

Расми 1. Истифодабарӣ ва таҳлили иқтисодии захиравии корхона

Раванди таҳлил ҳамеша аз чамбоварии маълумотҳои иқтисодӣ-молиявӣ оид ба вазъи корхона оғоз мегардад. Мақсадҳои асосӣ ва натиҷаҳои ниҳони фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхона муайян карда мешавад. Баъд аз ин, муайянкунии дараҷаи воқеии истифодабарии иқтисодии корхона пешниҳод мегардад, ки барои ин зарур аст:

Якун, интихоби маҷмӯи нишондиҳандаҳои барои ҳар як ҷузъиёти (ҷабҳаҳои истехсолӣ) корхона ҷиҳати тасвир намудани вазъи кунунӣ ва таҳия намудани модели мувофиқи вазъу ҳолати корхона. Қайд намудан ҷоиз аст, ки барои гузаронидани таҳлили самаранокии иқтисодии захиравии корхона низоми нишондиҳандаҳои таҳлилии зарур мебошад. Истифодабарии чунин низоми барои таҳлили иқтисодии захиравии корхона имкон медиҳад, ки на танҳо вазифа ва мақсадҳои гузошташуда ба даст оварда шавад, балки барои коҳиш додани ҳаҷми хароҷот ҳамчун равиши муфид истифода карда шавад.

Дуюм, муайян намудани низоми нишондиҳандаҳои назоратӣ, ки онҳо барои ҳар як зерсохтор ва самтҳои истехсолии корхона зарур аст. Муҳим аст, ки дороиҳои корхона ҳисоб карда шуда, шартҳои қарзидиҳӣ, сохтори сарчашмаҳои хизматрасон, гардиши воситаҳои гардон ва дигар ҳолатҳо ба инобат гирифта шавад.

Сеюм, дараҷаи рақобатпазирии иқтисодии захиравии корхона аз рӯи гурӯҳҳои алоҳида санҷида шавад. Зеро тавассути ин, дараҷаи истифодабарии иқтисодии захиравии корхона ва захираҳои эҳтиётӣ муайян карда мешавад ва ҳамзамон имконоту шароитҳои муфид зоҳир мегардад, ки стратегияи баландбардории сатҳи рақобатпазирии корхона таҳия карда шавад.

Ҳамин тариқ, бо ёрии нишондиҳандаҳои таҳлилӣ мумкин аст натиҷаҳои ниҳиини фаъолияти корхона муайян карда шуда, дараҷаи самаранокии истифодабарии иқтидори захиравии корхона баҳодихӣ карда шавад. Гузашта аз ин, онҳо имконият доранд, ки дар маҷмӯи самаранокии фаъолияти на танҳо корхона, балки фаъолияти иқтисодии зерсохторҳои онро муайян намуда, ҳамзамон сатҳи таъсиррасонии омилҳои гуногунро ба фаъолияти истеҳсолии корхона ошкор намоянд. Асоси баландбардории самаранокии кори корхона дараҷаи афзуншавии иқтидори захиравии он мебошад. Ба ҳамин васила, дигар намуди нишондиҳандаҳои ба сатҳи афзуншавӣ ва самаранок истифодабарии иқтидори захиравии корхона таъсири худро ба таври гуногун расонида, рушди устувори корхонаро таъмин карда метавонанд.

Аз мавод ва маълумотҳои дар боло таҳқиқшуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи муваффақиятҳои иқтисодию иҷтимоии дилхоҳ корхона аз иқтидори захиравии он вобастагии калон дорад. Дар раванди таҳқиқи назариявӣ маълум гардид, ки иқтидори захиравии корхона маҷмӯи ҳамаи намудҳои захираҳо ва имкониятҳои рушд ҷиҳати ноил гардидан ба мақсадҳои гузашташуда мебошад. Категорияи иқтидори захиравии корхона барои баҳодихии имкониятҳои ояндаи рушди корхона замина мегузорад, ки бештар самтҳои васеъгардонии бозори фурӯш ва такрористеҳсоли захиравии корхонаро тасвир менамояд. Барои истифодабарии самараноки иқтидори захиравии корхона зарур аст, ки низоми нишондиҳандаҳои таҳлилӣ тартиб ва мавриди истифода қарор дода шуда, ҳамзамон дараҷаи самаранокии истифодабарии иқтидори захиравии корхона баҳо дода шавад. Барои корхона чунин таҳлил имкон медиҳад, ки дараҷаи рақобатпазирӣ ба таври миқдорӣ ва сифатӣ баҳогузорӣ карда шуда, на танҳо сатҳи даромаднокии воситаҳои пулию молӣ, балки кофӣ будани сармояи худии корхона ҷиҳати рушди ояндаи он ошкор карда мешавад.

Умуман, идораи захираҳои дар корхонаҳо сарфшаванда танҳо тавассути нишондиҳандаҳои имконпазир мегардад, ки дараҷаи истифодаашонро ифода мекунанд.

Дараҷаи истифодабарии захираҳои меҳнатии корхонаро асосан ҳосилнокии меҳнат ва меҳнатгунҷоиши маҳсулот тавсиф медиҳад. Аз ин сабаб ташкили меҳнат ва банақшагирии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ба воситаи ин нишондиҳандаҳо асоснок карда мешаванд. Онҳо бояд дараҷа ва суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнатро дар корхонаҳо, иттиҳодияҳо, коргоҳҳо, участкаҳо дар вақти гуногун будани шароитҳои меҳнат, муқоиса кунанд, барои муқоисашавандагии шумора ва сифати меҳнати сарфшуда имкониятҳо фароҳам оранд ва имконият диҳанд барои ҳосилнокии меҳнат маълумотҳои аниқ гирифта шавад.

Дар доираи корхонаҳои соҳаи саноат барои чен кардани дараҷаи ҳосилнокии меҳнат ду нишондиҳандаи асосӣ истифода карда мешавад:

а) коркарди маҳсулот дар воҳиди вақт:

$$M_k = q / \text{Шк},$$

ки ин ҷо: M_k – коркарди маҳсулот дар воҳиди вақт;

q - ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда;

Шк – шумораи миёнаи руйхатии коргарон (нафар).

б) меҳнатшунҷоиши истеҳсоли маҳсулот:

$$T = T_k / q,$$

ки ин ҷо: T – меҳнатшунҷоиши истеҳсоли маҳсулот;

T_k – вақти кории барои истеҳсоли ҳамаи маҳсулот сарфшуда;

q – ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда.

Коркарди маҳсулот - ин шумораи маҳсулотест, ки дар воҳиди вақти корӣ истеҳсол карда шудааст. Ин нишондиҳанда вобаста ба воҳидҳои ченак дар намуди аслӣ, пулӣ ва меёрҳои вақти корӣ ифода мегардад.

Истифодаи воҳидҳои ченаки аслӣ вақте лозиманд, ки корхона ба истеҳсоли маҳсулоти якҷинса машғул аст: тонна, метр, сентнер, дона. Агар корхона ё коргоҳ маҳсулоти якҷинсаи гуногуннамуд ё гуногунтампаша тавлид созад, коркарди онҳоро бо воҳидҳои шартӣ бояд ҳисоб намуд. Масалан, дар коргоҳҳои домнагӣ ҳангоми муайян кардани коркард намудҳои чуяни ғудохташаванда ба намуди чуяни дубора ғудохташаванда, семент ба портландсементи шартӣ оварда мешаванд.

Дар таҷрибаи банақшагирӣ ва баҳисобгирӣ дараҷаи ҳосилнокии меҳнат аз руи коркард бо ҳисоби миёна бо воҳидҳои ченаки зерин ҳисоб карда мешавад: коркарди маҳсулот бо ҳисоби одам-соат - ҳосилнокии меҳнати воҳиди вақт; коркарди маҳсулот бо ҳисоби одам-руз - ҳосилнокии меҳнати рузона; боз дар қатори инҳо ҳосилнокии меҳнати моҳона, кварталӣ солона меистанд. Натиҷаи дурустгари муайян кардани ҳосилнокии меҳнатро аз руи нишондиҳандаи коркарди одам-соат ёфтан мумкин аст, чунки дар вақти истифодаи чунин ҳисоб дигар вақтҳои корие, ки коргар талаф додааст, ба ҳисоб гирифта нашуда, танҳо вақти ҳақиқии ба коркарди маҳсулот сарфшуда ҳисоб карда мешавад.

Идораи захираҳои моддӣ-техникӣ бошад асосан ба воситаи нишондиҳандаҳои истифодаи фондҳои асосӣ ва гардон имконпазир мегардад. Барои идоракунии истифодаи фондҳои асосӣ пеш аз ҳама омӯзиш ва таҳлили нишондиҳандаҳои он зарур аст.

Ҳамаи нишондиҳандаҳои истифодаи фондҳои асосиро ба се гурӯҳ тақсим намуда, идора ва банақшагирӣ мекунанд:

- нишондиҳандаҳои экстенсивии истифодаи фондҳои асосӣ, ки дараҷаи истифодаи онҳоро вобаста ба вақт нишон медиҳад;
- нишондиҳандаи истифодаи интенсивии фондҳои асосӣ, ки дараҷаи истифодаи онҳоро бо иқтидор (ҳосилнокӣ) нишон медиҳад;
- нишондиҳандаҳои интегралӣ истифодаи фондҳои асосӣ, ки таъсири ҳамаҷояи ҳамаи омилҳо – ҳам экстенсивӣ ва ҳам интенсивиро ба ҳисоб мегирад.

Дар асоси ин нишондиҳандаҳо дар корхонаҳои саноатии амалкунанда бештар коэффитсиенти истифодаи экстенсивӣ, интенсивӣ ва интегралӣ истифодаи таҷҳизоту дастгоҳҳои хусусияти техникӣ- истеҳсолидошта ҳисоб карда шуда ба нақша гирифта мешаванд

Коэффициенты использования экстенсивии таҷхизот, $K_{\text{экс}}$ – чун нисбати шумораи ҳақиқии соатҳои кории таҷхизот бар шумораи нақшавии соатҳои кории он муайян карда мешавад:

$$K_{\text{экс}} = T_{\text{ҳақ}} / T_{\text{нақ}}$$

$T_{\text{ҳақ}}$ – вақти ҳақиқии кори таҷхизот (бо соат).

$T_{\text{нақ}}$ – вақти нақшавии кории таҷхизот (бо соат)

Коэффициенты бастии кори таҷхизот аз рӯи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$K_{\text{баст}} = \frac{МБ}{М_{\text{таҷ}}}$$

дар ин ҷо:

$МБ$ – суммаи мошин – бастҳои ҳақиқӣ дар давоми шабонарӯз.

$М_{\text{таҷ}}$ – миқдори умумии таҷхизоти муқарраршуда.

Нишондиҳандаҳои интенсивии истифодаи фондҳои асосӣ инъикоскунандани дараҷаи истифодаи иқтидорҳои (ҳосилнокии) фондҳои асосӣ ба шумор мераванд. Муҳимтарини ин нишондиҳандаҳо коэффициенты истифодаи интенсивии дастгоҳ мебошад, ки чун таносуби ҳосилнокии ҳақиқии таҷхизот бар ҳосилнокии нормативии он ҳисоб карда мешавад.

$$K_{\text{инт}} = X_{\text{ҳақ}} / X_{\text{норм}}$$

$X_{\text{ҳақ}}$ - истеҳсоли ҳақиқии маҳсулот дар воҳиди вақт дар дастгоҳ

$X_{\text{норм}}$ – истеҳсоли нормативии маҳсулот дар воҳиди вақт дар дастгоҳ, ки дар асоси маълумотҳои шиносномавии дастгоҳ муайян карда мешавад.

$$K_{\text{инт}} = \frac{80_{\text{воҳ.мах}}}{100_{\text{воҳ.мах}}} = 0,8 \text{ яъне } 80\%$$

Ба гурӯҳи сеюми нишондиҳандаҳои истифодаи фондҳои асосӣ коэффициенты истифодаи интегралӣ дастгоҳ, истифодаи иқтидори истеҳсолӣ, нишондиҳандаҳои боздеҳи фондҳо ва фондгунҷоиши шомиланд.

Коэффициенты интегралӣ дастгоҳ – чун ҳосили зарби коэффициенты истифодаи интенсивию экстенсивии дастгоҳ муайян карда шуда, истифодаи ҳаматарафаи онро ҳам аз рӯи иқтидор ва ҳам аз рӯи вақт тавсиф менамояд:

$$K_{\text{интег}} = K_{\text{экс}} \times K_{\text{инт}} = 0,71 \times 0,8 = 0,57 \times 100 = 57\%$$

Бо назардошти ин ду омил дастгоҳ ҳамагӣ 57% истифода шудаасту халос.

Қисмати дигари захираҳои моддӣ-техникӣ ин унсурҳои фондҳои гардон ба ҳисоб меравад, ки идоракунии истифодабарии он низ хусусиятҳои хоси худро дорад.

Ҳамаҷиҳата беҳтар истифода бурдани фондҳои гардон яке аз вазифаҳои муҳими корхонаи саноатӣ ба шумор меравад. Ҳар қадар ашёи хом, сӯзишворӣ, масолеҳи ёрирасон беҳтар истифода шаванд, ҳамон қадар имкони зиёдкунии ҳаҳми истеҳсоли маҳсулот пайдо мешавад. Ҳангоми баҳодихӣ нишондиҳандаҳои сарфи захираҳои моддӣ ва нишондиҳандаҳои дараҷаи истифодаи фойданоки захираҳои моддиро фарқ мекунанд.

Сарфи захираҳои моддӣ истеъмоли истеҳсолии онҳоро ифода мекунад. Хароҷоти истеҳсолӣ ҳамаи миқдори захираҳои моддиро, ки

корхона барои таъмини барномаи истеҳсоли маҳсулот сарф намудааст, дар худ мухассам намудааст. Харчунии захираҳои моддӣ, инчунин, барои эҳтиёоти таъмирӣ, хидматрасонии нақлиёти дохилизаводӣ, таъмини хоҳагии ёрирасон, эҳтиёоти маданӣ-маишӣ сурат мегирад. Истеъмоли захираҳои моддӣ бо Харочот ҳои умумӣ ва қиёсии онҳо тавсиф карда мешавад.

Харочотҳои умумии захираҳои моддӣ - ин истеъмоли намудҳои алоҳида ё ҳамхоягирифтаи захираҳои моддӣ барои ихрои ҳамаи барномаи истеҳсоли дар давраи ҳисобӣ мебошад. Харочоти умумии ягон намуди захираҳои моддӣ дар шакли натуралӣ ҳисобгирӣ мешавад, харочоти умумии ҳамхоягирифтаи онҳо дар истифодаи арзишӣ ҳисобу китоб мегарданд.

Харочоти қиёсии (**m**) намуди мушаххаси захира гуфта, харчи миёнаи онро барои воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда мефаҳманд. Вайро чун таносуби ҳамаи миқдори захираҳои моддии барои истеҳсоли ҳамин намуди маҳсулот сарфшуда (дар давраи ҳисобӣ) бар миқдори умумии қобили истифодаи ҳамин маҳсулот - муайян мекунанд:

$$M = Q / N$$

Нишондиҳандае, ки сарфи захираҳои моддиро барои истеҳсоли маҳсулот тавсифи умумӣ медиҳад, нишондиҳандаи масолеҳгунҷоиш (**M**) мебошад. Ин нишондиҳанда харчи амалии захираҳои моддиро барои воҳиди маҳсулот дар ифодаи натуралӣ ё арзишӣ баҳо медиҳад. Вай бевосита бо нишондиҳандае, ки харчи намудҳои алоҳидаи захираҳои моддиро (металлгунҷоиш, энергогунҷоиш) дар ифодаи натуралӣ, натуралӣ-арзишӣ, арзишӣ баҳо медиҳанд, алоқамандӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 26.12.2018. www.president.tj
2. Воҳӯрии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон бо саноатчиён ва соҳибкорон. 14.10.2019. www.president.tj
3. Боровик А.С. Концептуальные основы модернизации региональной экономики. // Региональная экономика - М., 2010 - № 25. – С. 46-49.
4. Ищенко М.М. Региональное управление неоднородными социально-экономическими системами субъектов РФ.: автореф...дис. ...д-ра экон. наук: 08.00.05. – М., 2012. – 39 с.
5. Давлатов С.Н., Искандаров Ҳ.Ҳ. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. №2/6(175). - С 94-97.
6. Корчагина Ю.А. Региональная экономика и финансы: учебное пособие для студентов экономических специальностей. - Воронеж: ЦИРЭ, 2010. – 260 с.
7. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. – Душанбе, 2016.- 355 с.

ТАФСИРИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲО

Рушди устувор консепсияест, ки барои ноил шудан ба мувозинати ҷанбаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ нигаронида шудааст ва яке аз муҳимтарин мушкилот ва афзалиятҳои низоми иқтисодиву иҷтимоии муосир ба шумор меравад. Ба даст овардани мувозинати байни ҳадафҳои иқтисодӣ ва эҳтиёҷот (афзоиши саноат, истифодаи самараноки захираҳо) ва ҳадафҳо ва эҳтиёҷоти экологӣ (гуногунии биологӣ, захираҳои табиӣ, якпорчагии системаи экосистема) бо омилҳои марбут ба соҳаи истеҳсолот муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, рушди саноат метавонад бо ҳифзи сарватҳои табиӣ муҳолифат кунад ва дар натиҷа ба номувофиқ будани эҳтиёҷот оварда расонад.

Калидвожаҳо: корхона, иқтидори захиравӣ, устуворӣ, гардиши иқтисодӣ, низоми иҷтимоию иқтисодӣ

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА И ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОВ

Устойчивое развитие представляет собой концепцию, направленную на достижение сбалансированности между социальными аспектами, аспектами экономической деятельности и окружающей среды и является одним из наиболее важных вызовов и приоритетов в современной социально-экономической системе. Достижение сбалансированности между экономическими целями и потребностями (промышленный рост, эффективное использование ресурсов) и экологическими целями и потребности (биоразнообразие, природные ресурсы, целостность экосистем) обусловлено факторами, относящимися к производственной сфере. Так, промышленный рост может вступить в противоречие с охраной природных ресурсов, и как следствие привести к несовместимости потребностей.

Ключевые слова: предприятие, ресурсный потенциал, устойчивость, хозяйственный оборот, социально-экономическая система

THEORETICAL INTERPRETATION OF RESOURCE POTENTIAL AND RESOURCE USE INDICATORS

Sustainable development is a concept aimed at achieving a balance between social, economic and environmental aspects and is one of the most important challenges and priorities in the modern socio-economic system. Achieving a balance between economic goals and needs (industrial growth, efficient use of resources) and environmental goals and needs (biodiversity, natural resources, ecosystem integrity) is determined by factors related to the production sector. Thus, industrial growth may conflict with the protection of natural resources, and as a result lead to incompatibility of needs.

Key words: enterprise, resource potential, sustainability, economic turnover, socio-economic system

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдалиева Мехрубону Ҷаҳонхоновна-Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо

ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 887 00 27 98.

Сведения об авторе: Сайдалиева Мехрубону Джахонхоновна - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 887 00 27 98.

Information about the author: Saidalieva Mekhrubonu Dzhakhonkhonovna - Tajik National University, master's student Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 887 00 27 98.

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В УПРАВЛЕНИИ

*Саидова С.О. - аспирант кафедры управления
человеческими ресурсами ТНУ
Табаров Ф.М. магистрант кафедры
управления человеческими ресурсами ТНУ*

Современные условия экономического и социального развития, экологическое состояние окружающей среды требуют от нас направлять нашу профессиональную деятельность независимо от области развития управления в балансе системы законов и естественных, научных требований человеческой деятельности. Разумное отношение к природе и природным ресурсам позволяет нам обеспечить экономическую и социальную эффективность наших инвестиций, хорошие производственные и социальные условия.

В зависимости от экономического развития и развития человеческого потенциала уровень, характер и содержание взаимоотношений человека и природы радикально изменятся и станут еще ближе и сильнее. Известный русский ученый В.И. Вернадский признал начало этой стадии в раннем возрасте и сказал более 60 лет назад, что «человечество достигло уровня ноосферы». Это означает, что сегодня пришло время для нас, чтобы все наши действия, слова и мысли о природе и окружающей среде основывались на профессиональном интеллекте и полностью понимать себя и природу.

Понятие «ноосфера» впервые было введено в понимании французским ученым, Э. Леруа который представил его в 1927 году, впоследствии чего было разработано другим французским ученым П. Тейяр де Шарден продолживший свою историческую работу под названием «Феномен человека», опубликованную в 1955 году [10,45]. Обоснование идеи французского ученого, о котором еще говорилось 800 лет назад, «Маснави манави» автором которого является Мавлонои Балхи, он называл рациональный круг «ноосферы» процессом сближения человека с Всевышним и представил его как основное требование развития человеческого потенциала. Российский ученый В.И. Вернадский, с другой

стороны, изучил научную основу ноосферы как высшей стадии биологического развития и обосновал необходимость интеллектуального восприятия человечества на этом этапе. В научном понимании В.И. В результате развития человеческой истории биосфера Вернадского постоянно находится в процессе эволюционных изменений и постепенно превращается в ноосферу. То есть на высшей стадии интеллектуального развития человека отношения между системой природы и окружающей средой человека достигают такого уровня, что каждое изменение, дополнение и основные законы природы понимаются человечеством как закон жизни и должны действовать в соответствии с ним.

Человечество, по мнению В.И. Вернадский - великая геохимическая сила, которая оказывает огромное влияние на природу и может изменить природную среду. С этой точки зрения выявляется содержание интеллектуальных требований поведения общества в связи с изменением природной среды, которая является домом всего человечества. Представляя этот круг как геологический круг Земли, ученый рассматривает человеческое тело как необходимое условие для баланса геологической системы Земли. То есть социальная природа этого круга и высокое положение человека в системе экономических и социальных отношений - это проблемы, которые сегодня имеют глобальный статус и заставляют нас использовать разум, науку и знания, чтобы превратить его в творческую силу в своей профессиональной деятельности, использовать его в управлении и развивать его [1, 50].

Используя научно-технические достижения, менеджмент сегодня имеет возможность собрать все идеи, навыки и творческий потенциал, а также профессиональное развитие и инновации в производственных процессах предприятий и учреждений, а также усилить эту интеллектуальную силу при изучении социальных и экологических аспектов управления. в полной мере учитывать естественные законы развития.

Ноосфера является продуктом человеческого интеллекта и постоянно развивается, становясь все более и более сложным, если мы ее избегаем. То есть нам пора познакомиться с системой человеческого развития и природы единым и взаимосвязанным образом, поскольку ее всестороннее изучение имеет большое социально-политическое значение. Каждое изменение, которое мы видим в природе сегодня, является, прежде всего, результатом тех же самых действий производства и потребления, которые человечество достигло в истории хорошего роста. Итак, само человечество должно знать, как вести себя по отношению к природе и окружающей среде, чтобы удовлетворить свои растущие потребности.

В предыдущей теме мы подробно рассмотрели негативные последствия, которые были обнаружены для человеческой деятельности и ненаучного поведения человечества на земле. Это означает, что пришло время систематизировать эти отношения под руководством руководства различных производственных, социальных, военных и правительственных сфер. То есть создание сбалансированной системы природы и человечества,

обеспечение человеческих потребностей без воздействия на окружающую среду и восстановление деградированных природных территорий будет задачей руководства развитием управления в будущем. Необходимо разработать специальные концептуальные процессы для каждого конкретного сектора экономики, чтобы удовлетворить эти требования.

В современных экологических условиях, когда человечество достигло космоса, использует новейшее спутниковое и интернет-оборудование и технологии, нет никаких других национальных и региональных границ, и каждый раз, когда появляются новые технические и технологические изобретения и новые источники энергии, нам необходимо довести свою умственную энергию до ступени «Ноосфера». Если это требование не будет выполнено, мы не сможем обеспечить профессиональную эффективность, не понимая сути нашей деятельности. Следовательно, делая это требование одним из основных требований управления и не позволяя предприятиям работать с устаревшей технологией производства или технологией удаления отходов. Мы также не должны предлагать потребителям другие экологически загрязненные товары. Это должна стать важной задачей каждого разумного человека, информационного общества и государства. Используя инструменты лидерства, мы не должны позволять предприятиям нарушать этот баланс.

Сегодня нам нужно смотреть на природу не только как на обеспечение условий жизни и развития общества, но и на продукт общества, продукты которого мы производим для удовлетворения наших потребностей и потребностей будущих поколений. Поэтому в процессе управления мы должны постоянно отслеживать экологические показатели, анализировать и оценивать их, а затем давать окончательную оценку эффективности управления.

В контексте государственной демократии и существования различных форм собственности, статуса управления и государства, гражданского общества и каждого гражданина очень удобно руководить этим процессом, каждый человек имеет возможность в полной мере способствовать воспроизводству природных ресурсов и окружающей среды, чтобы понять, как он воспринимает ноосферу в свое время.

Превращение биосферы в ноосферу в интеллектуальном понимании человечества позволит нам сбалансировать природу и людей, восстановить возможность самовосстановления природы и сохранения ее первоначального равновесия, а также устранить экологическую и экономическую угрозу для развития человека. В связи с этим ноосферу можно назвать системой интеллектуальной связи «человек - производство - природа», которая на основе новых социальных законов является необходимым условием удовлетворения потребностей сегодняшнего и будущего человечества. В связи с этим известный таджикский философ Курбон Расулов назвал ноосферу систематическим полем интеллектуальной деятельности человека и его связи с природой [4,15].

В зависимости от вышеперечисленных организационных требований руководства ноосферы в управлении основную роль играют соблюдение

национальных культурных ценностей и организация экологического образования и профессионального лидерства. Одним из требований светского законопослушного общества является установление правовых отношений между людьми по использованию природных ресурсов и окружающей среды. Поэтому для эффективного выполнения таких требований, прежде всего, экологическое образование менеджмента и профессиональных лидеров имеет первостепенное значение. С другой стороны, принцип демократического управления обществом позволяет всем людям с интеллектуальными способностями принимать активное участие в управлении и вносить вклад в создание правильного баланса между природой и людьми. Также, наличие общечеловеческой сущности вопросов охраны окружающей среды необходимо, чтобы каждый человек имел экологическое воспитание. Каждый человек должен понимать, что природа имеет ценную ценность человеческих ресурсов и служит высокой средой ее существования, в физическом, психологическом и духовном формировании. Поэтому содержание и необходимость экологического воспитания общества, в первую очередь, заключается в том, чтобы в интеллектуальном понимании человека поставить высшие законы природы и взаимоотношения человека и развития природы, а с другой стороны, это воспитание ответственности каждого человека и лидера перед собой и обществом к природе и природным богатствам. Именно на основе такого понимания, что формирование отношений может избавить нас от этой проблемы предстоящего экологического, экономического и социального кризиса.

Другим процессом решения экологических проблем в управлении является организация экологического образования и подготовки специалистов по окружающей среде. Чтобы найти полное решение экологических проблем, нам необходимо организовать экологическое просвещение всего общества начиная от семей, детских садов, школ до предприятий и учреждений, и всех средств массовой информации, а также других жизненно важных экономических и социальных вопросов, а также организовать конференции, семинары и углубленные научные и практические исследования. Основной целью поставить окружающую среду на первое место.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон был одним из первых руководителей поднявших вопрос об эффективном использовании воды в странах мира, который был объявлен Организацией Объединенных Наций Годом чистой воды в 2003 году и десятилетием 2005-2015 годов как десятилетие «Вода для жизни» Организации Объединенных Наций (ООН), а также проведение ряда симпозиумов и международных конференций и встреч, чтобы обеспечить эффективность. Между странами мира было подписано несколько важных документов по использованию воды, что является лучшим примером действий человека в вопросах управления окружающей средой и очень важно для будущего развития здорового человека.

Экологическое образование и воспитание должно охватывать все слои общества, иметь достоверную и справедливую информацию о природе, природных богатствах и вопросах ее использования. С другой стороны, каждый разумный человек имеет возможность интеллектуально понимать экологические проблемы и участвовать в установлении своего поведенческого баланса в отношениях и в коллективе, иметь возможность эффективно управлять состоянием окружающей среды и использованием природных ресурсов. В случае активизации этого процесса деятельности в менеджменте мы сможем обеспечить заинтересованность каждого сотрудника и каждого члена коллектива предприятий и организаций в восстановлении природы и озеленении территории, и использовании передовых технологий в профессиональной деятельности. В результате каждый предпринимательский человек уже найдет свое устойчивое положение в решении экологических проблем и в обществе экологическую среду, которая составляет одну большую интеллектуальную силу.

Основу формирования экологической культуры в управлении определяют следующие показатели профессиональной деятельности:

1. Восприятие и глубокое знание исторических периодов связи природы и человечества. В этом контексте появляется понимание роста или усиления негативного воздействия профессиональной и производственной деятельности человечества на природу и природную среду.

2. Понимание экологических и экономических последствий связи природы и человечества. Борьба с расточительным использованием природных ресурсов и загрязнением окружающей среды.

3. Программирование и эколого-экономические перспективы и влияние на природу.

4. Восстановление природной среды и обеспечение воспроизводства природных ресурсов.

5. Развитие баланса экологического статуса – экологического поведения и экологических знаний в профессиональной деятельности менеджмента.

Экологическое образование дает возможность расширить мировоззрение людей, сформировать экологическую культуру, увеличить человеческий потенциал для более эффективного использования природы и природных ресурсов и найти дополнительные ресурсы для развития управления, которые отличаются от традиционных ресурсов и считаются достижениями ноосферы. В этом отношении мышление, знание и интеллектуальное понимание экологических проблем является великим творческим потенциалом человечества на пути самопознания и профессионального лидерства и стало единственным устойчивым путем экономического и социального развития в ближайшем будущем для всего человечества.

Система формирования экологической культуры и мышления экологических технологий является непрерывной работой человеческой жизни и требует постоянного и периодического изучения. То есть, чем дольше существует человеческая жизнь на земле, тем дольше будет

продолжаться этот процесс, и связь между природой, человечеством и технологиями будет становиться все сильнее, сильнее и глубже, а также будет меняться и развиваться. В этом контексте человечество смотрит на свое существование с точки зрения ноосферы, и полностью забывает о возможности жить вне законов природы и только на основе глубокого знания законов и свойств природы и разработки новых электронных технологий, эффективно продолжать свой профессиональный труд в управлении. Поэтому в будущем, при организации высшего образования, мы должны сочетать в себе единство профессиональных и экологических знаний и экономического, экологического и социального мировоззрения и глубоко исследовать их единство в сердцах каждого специалиста.

Следует отметить, что, хотя в информационной системе Таджикистана имеются недостатки, существует большая научная, творческая, технологическая и техническая база для формирования экологической культуры, которая уже закладывает основу для решения экологических проблем. Организация специальных курсов по профессиональной переподготовке и охране окружающей среды, а также пропаганде и просвещению населения через Интернет, кино, театр, журналы, газеты и другие средства массовой информации предоставляет хорошую возможность для обучения и развития экологической культуры. Другим фактором является то, насколько человечество хочет приобрести эти источники знаний, поэтому экологическое образование должно постоянно совершенствоваться. Следовательно, экологическое образование населения должно быть совместимо с эффективным использованием природных ресурсов и рациональным подходом к окружающей среде.

Для того, чтобы создать экологическую культуру человеческого общества, необходимо, чтобы человечество вновь обрело новое и более глубокое понимание ноосферы, еще одна историческая ошибка, существовавшее во времена Советского Союза и холодной войны, которые подвергают к опасности природные ресурсы и людей, подвергающихся риску заражения ядерной войной.

Экологическая культура - это сочетание нравственной, социальной и эстетической культуры. И только рациональное гуманное отношение, и истинная любовь к природе могут способствовать здоровью природы и воспитывать в его сердце глубокое понимание ответственности человека за природные ресурсы.

Следовательно, мы можем сказать, что экологическая культура – это социально – экономическая и политическая культура, в которой основное положение формируется единой системой «человек – общество – природа – здоровье – государство», формирующая человеческую культуру, гражданское информационное общество, национальное государство и здоровую природную среду, а также международные и международные отношения, формирующие ценностную систему, способствующую устойчивому развитию человеческого потенциала и национального братства в условиях

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М., 2004. С. 243.
2. Ганиев Т.Б. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства. М. МГУ.1996.- 108с.
2. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // диссертатсияи номзадии Давлатов Сорбон Назримадович, аз рӯи ихтисосӣ 08.00.05 –Душанбе: Донишгоҳи милли Тоҷикистон, 2020. – 171с
3. З. Г. Лапина, Чжоу Хун. Экологическое воспитание. М. 2002. - 256с.
4. И.Д. Лаптев. Экологические проблемы.М. 1982. - 247с.
3. И.И. Мазур, В.Д. Шапиро и др. Корпоративный менеджмент. М. 2003. – 1077с.
4. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Х.Х. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.53-58.
5. Курбон Расулов. Экология и современность. Душанбе. 1999. - 184с.
6. Н.Ф. Реймерс. Экология. М. 1994. – 367с.
7. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. 2 – изд. Првод с франц.М. 1987.
8. Урунбоев А.У., Амирова П.Н., Ганиев Т.Б. Непрерывное профессионально-электронное образование как механизм формирования управления устойчивого человеческого развития XXI века с. 29-34 Вестник Таджикского национального университета 2018. №7.

ОРГАНИЗАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В УПРАВЛЕНИИ.

В статье рассматривается процесс получения образования с помощью непрерывной профессиональной электронной формы обучения. Приведены подходы электронного обучения, показаны отличия мастерство и качества лидера. Показано эффективность непрерывного образования с использованием технической и технологической информационной связи в основе обучения. Раскрывается содержание непрерывного образования дополнительного профессионального и повышенного обучения. Приводятся формы непрерывного профессионального образования разных стран мира. Необходимость непрерывного профессионального образования не только для активной жизни молодёжи. Также и для других государственных служащих для качества знаний дополнительного образования профессиональной переподготовки или повышения квалификации. Определены показатели индивидуального образования профессионального руководителя в различных уровнях управления во всех социально-экономических сферах. Также обоснованы подготовки программы непрерывного профессионально-электронного образования в разработке стандартов качества и развития технико-технологической коммуникационной электронной информации,

такие как демографического, социально-экономического и экологического развития современного менеджмента. Сама модель или система находится в законе развития электронного технического технологического профессионального интеллектуального потенциала разумных людей. Заслуженный идеальный лидер и как профессиональный работник управления менеджмента, обязан, справиться и эффективно использовать свой интеллектуальный потенциал степень развития. То есть полностью создать в себе степень развития технико-технологической инновацией и быть большой электронной машиной.

Ключевые слова: инновация, интернет, потенциал, профессиональное обучение, эффективность, социально-экономическое.

ТАШКИЛИ СИСТЕМАИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ БАРОИ РУШДИ ИНСОН ДАР ИДОРАКУНӢ.

Дар мақолаи мазкур чараёни азхуднамоии маълумотгирӣ тавасути шакли нави таълим, маълумотгирии бефосилаи касби электронӣ шарҳ дода шудааст. Равишҳои навини маълумотгирии электронӣ, фарқиятҳои ҳунармандӣ ва сифати пешвой дар шакли навини маълумотгирӣ оварда шудааст. Самаранокии маълумотгирии бефосилаи касбӣ-электронӣ ба воситаи истифодабарии техникаю технологияи муносибатҳои электронӣ нишон дода шудааст. Инчунин мафҳум ва моҳияти маълумотгирии бефосила ва баландбардории такмили ихтисос оварда шудааст. Шаклҳои маълумотгирии бефосилаи касбӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон оварда шудааст. Зарурияти маълумотгирии бефосилаи касбӣ на танҳо барои ҳаёти хуби ҷавонон балки барои дигар хизматчиёни давлатӣ ва баланд бардоштани сатҳи дониш ва таҳасуси онҳо равона шудааст. Нишондиҳандаҳои инфиродии таҳсилоти касбӣ барои роҳбарони гуногуни сатҳи идоракунии дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои муайян оварда шудааст. Инчунин нишондиҳандаҳои инфиродии маълумотгирии бефосилаи касбӣ-электронӣ дар коркарди стандартҳои сифат ва инкишофи мучаҳазгардонии техника-технологияҳои навини маълумотгирии электронӣ, ба монандӣ: демографӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологии инкишофёбии менечменти муосир оварда шудааст. Худи модели ё система, ки дар қонун ба рушди электронӣ, техникӣ, технологӣ касбӣ иқтидори зехнии мардум оварда шудааст.

Калидвожаҳо: навоарӣ, ҳунармандӣ, интернет, иқтидор, маълумотгирии касбӣ, самаранокӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ.

ORGANIZATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION SYSTEM FOR HUMAN DEVELOPMENT IN MANAGEMENT.

The article deals with the process of obtaining education through a continuous professional electronic form of education. The approaches of e-learning are presented; the differences in the skill and quality of the leader are shown. The effectiveness of continuous education with the use of technical and technological information communication in the basis of training is shown. The content of continuous education of additional professional and enhanced training is

disclosed. Forms of continuous professional education in various countries of the world are given. The need for continuing professional education is not only for the active life of young people. Also for other civil servants for the quality of knowledge of additional education of professional retraining or advanced training. The indicators of individual education of a professional leader in various levels of management in all social and economic spheres have been determined. The preparation of a program of continuous vocational education in the development of quality standards and the development of technical and technological communication electronic information, such as the demographic, socioeconomic and environmental development of modern management, is also grounded.

Keywords: innovation, continuous education, training, mastery, leadership, Internet, potential, vocational training, efficiency, socio-economic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Суман Одиловна- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 918218790. **Почтаи электронӣ:** pari-21@mail.ru.

Табаров Фируз Махмадович- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17.

Сведения об авторах: Саидова Суман Одиловна- - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992918218790. **Электронная почта:** pari-21@mail.ru.

Табаров Фируз Махмадович - - Таджикский национальный университет, магистрант кафедры управления человеческими ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: Saidova Suman Odilovna- Tajik National University, graduate student of the department of human resources management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 918218790. **E-mail:** pari-21@mail.ru.

Tabarov Firuz Mahmadvich - Tajik National University, graduate student the department of human resources management. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.

ШАРОИТҲОИ МАХСУСИ САМАРАНОКИИ БУЧЕТИКУНОНИИ ҲАДАФМАНДИ ЛОИҲАВӢ

Ҳанифаи Э.А.- унвонҷӯи кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ

Равандҳои рушди бучетикунони барномавӣ якчанд марҳилахоро паси сар намуда, ба тағйиротҳои назаррас ноил гардидаанд. Ҳанӯз дар ибтидои асри ХХ методикаи мазкур дар ИМА ба таври фарох мавриди татбиқ қарор гирифта буд. Дар таҳқиқотҳои олимони амрикоӣ бучетикунони барномавӣ яке аз самтҳои муҳими таъминкунии рушди ҳам минтақаҳо ва ҳам рушди умумӣ ба ҳисоб меравад, чунки тартиб додани

барномаҳо дар асоси бартариятҳои рушд ва имкониятҳои ба инобат гирифтани натиҷаҳои интизорбуда ин равишро самаранок ва татбиқшаванда мегардонад. Барои ҳамин ҳам амалисозии ин гуна равиш тағйиротҳои кулӣ дар системаи бучетикунонӣ ва муайянсозии афзалиятҳои бучетӣ, баҳисоб гирифтани он ворид сохта, имкониятҳои муайян кардани нишондиҳандаҳои баҳисобгирии онро фароҳам меоварад. Умуман, барои самаранок татбиқ шудани принципҳои асосии бучетикунонӣ дар пояи равиши лоиҳавӣ фароҳам овардани шароитҳои ҳосе амри зарурӣ мебошад. Ин шароитҳоро ба се даста метавон тақсим намуд:

1) Фароҳам овардани ҷаззобияти фазои сармоягузорӣ дар кишвар. Фазои сармоягузорӣ ва ҷаззобияти он яке аз масъалаҳои мубрами илми иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, омили калидӣ мебошад, ки сармоягузoron онро ба назар гирифта, қарорҳои дахлдор оид ба татбиқ ва амалигардонии сармоягузорию қабул мекунанд «Чун ташаккулёбӣ ва рушди ҷаззобияти сармоягузорӣ ба ҷалби сармоягузорӣ ба системаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ нигаронида шуда аст, пас маҳз аз рӯи тағйирёбии ҷараёни сармоягузорӣ ва сохтори онҳо метавон оид ба тағйирёбиҳои ҷаззобияти сармоягузорӣ хулоса баровард. Чунин хулоса барои бештари сатҳҳо одилона шуда метавонад»[3, С. 9]. Аммо бояд дар назар дошта шавад, ки вобаста ба амалишавии функсияҳои субъектони раванди сармоягузорӣ, онҳо байни ҳам алоқа намуда, дар ҳар лаҳзаи вақти ба равандҳои сармоягузорӣ тааллуқдошта ҳамчун мароқзохиркунандаи ин раванд баромад мекунанд. Масалан аҳоли метавонад ҳам таъминкунандаи қувваи корӣ, ҳам намояндаи мақомоти идоракунандаи равандҳои бучетикунонии барномавии ҳадафманд ва ҳам намояндаи сохторҳои соҳибкорӣ боша два чунин бисёртарафӣ аз ҷониби субъектони равандҳои сармоягузорӣ ба зухур меомада ихтилофи тахассусии ҳар кадом гурӯҳро аз байн бурда, дар натиҷа ҳамон алоқамандии кооператсионӣ ба вучуд меояд. Мутлақо зоҳир гардидани ин омил боиси муосидати шароитҳои ғайригардонӣ ва афзуншавии ҷаззобияти сармоягузорӣ мегардад.

Ба ақидаи Л.А. Раменская «Ҷаззобияти сармоягузорӣ аз худ иҷтиҳоди мутахҳидгардидаи иқтисодӣ (сармоягузорӣ) ва шакли психологӣ (ҷаззобият, ҷолибият), яъне баҳоҳои субъективии воқеияти объективро (ба ҳайси омили субъективӣ, ки ба қабули қарори ба сармоягузорӣ вобаста таъсир мерасонад, баҳои субъективӣ сармоягузор оид ба нишондиҳандаҳои ҳолати субъекти хоҷагидор ва майли инфиродии он ба хавф баромад мекунад) инъикос мекунад»[6, С. 182]. Муаллиф ҷаззобияти сармоягузорию ҳамчун бастаи маҷуии тадбирҳои муаррифӣ мекунад, ки дар маҷмӯъ талаботи пардохтпазирии сармояро асоснок мекунанд ва ҷалб гардидани онҳоро ҳавсманд мекунанд.

Дар заминаи фароҳамоварии шароити мусоиди ҷаззобияти сармоягузорӣ гурӯҳҳои зерин метавонанд ба ҳайси сарчашмаи сармоягузорӣ баромад намоянд:

Дар навбати аввал **давлат** меистад. Давлат маблағгузориҳо ба сармогузориҳо метавонад тариқи маблағгузориҳои мустақим аз буҷет, қарзҳои имтиёзӣ ба барномаҳои сармоягузорӣ ва қарзҳои давлатии кафолатнок амалӣ намояд. Иштироки давлат дар раванди маблағгузориҳо ба сармоягузориҳо, ба устурии сиёсӣ ва риояи қавонини мушаххас ва паст гардидани хавфҳои лоиҳаҳои барномавӣ мусоидат хоҳад кард. Аз ҷониби дигар шаклҳои ташкили фаъолияти сармоягузорӣ ба монанди маблағгузориҳои барномаҳо дар шакли давлативу-хусусӣ (ШДБХ) ва соҳиби сахмияҳои асосӣ будани давлат, ба давлат имконият медиҳанд, ки назорати барномаҳоро дуруст ба роҳ монда, ба сармояи хусусӣ кафолати устурии сармояҳояшон дода шавад.

Баъдан сарчашмаи дигарӣ метавонанд бонкҳо ва сармоягузориҳои қарзӣ бошанд, ки мақсади асосии онҳо гирифтани фоида аз қарзашон мебошад. Барои онҳо имкониятҳои баргардонидани саривактӣ ва пурраи маблағҳои қарзӣ ва фоизи онҳо ҷолибияти хоса дорад ва ҳамин хусусияти қарзбаргардонӣ ба ҳайси омили асосии ҷозиб баромад мекунад.

Дар қисмати сеюм сармоягузориҳо, ки меистанд, ки ҳадафашон дар оянда гирифтани фоида буда, барои расидан ба он ба хавфҳо аҳамият намедиҳанд. Масалан сармоягузориҳои молиявӣ, ки маблағгузориҳояшонро ба афзоиш ёфтани арзиш нигаронидаанд. Сармоягузориҳои онҳо одатан барои хариди бастаи сахмияҳо ва бо гузашти вақт ба фурӯш мондани онҳо нигаронида мешавад. Фоидаи онҳо танҳо аз фурӯши сахмияҳо ба даст меояд. Аммо онҳо сармояҳояшонро бештар ба бахшҳои масраф мекунанд, ки лоиҳаҳои даромаднокиашон баланд мебошад.

Бахши мазкурро инчунин сармоягузориҳои стратегӣ пур мекунанд. Онҳо хариди сахмияҳоро дар ҳаҷми бузург (ҳамаи сахмияҳо) дар назар доранд ва иштироки онҳо метавонад муддатҳои дароз (ё ба таври ҳамешагӣ) тӯл кашад. Ҳолатҳои мешавад, ки ин сармоягузориҳои объектҳои пурра аз худ мекунанд ва ё бо дигар объектҳо муттаҳхид месозанд. Дар ин замина мақсади асосии сармоягузориҳои стратегӣ афзоиш додани тичорати худаш ва дастрасӣ ёфтани ба имкониятҳо, технологияҳо ва захираҳои нав мебошад.

Ғайр аз инҳо сармоягузориҳо қайд намудан лозим аст, ки онҳо танҳо ба баланд шудани арзиши сахмияҳо таъямонанд ва онҳо сармояи худро танҳо дар доираи лоиҳаҳои ба корхонаҳо тааллуқдошта мегузоранд. Барои ҷалби сармояи ин гурӯҳ бояд нишондиҳандаҳои молиявии корхона тамоюли афзоишашон намоён бошад.

Ҳамин тавр ҷаззобияти сармоягузориҳои кишвар барои рушди барномаҳои ҳадафманди буҷет афзалиятҳои сершуморро фароҳам меоварад. Дар ин замина сармоягузорӣ ва ҷалб намудани он аз буҷаи давлат аз афзалияти махсус дархурдор мегардад, чун аз ҷониби давлат кафолат пешниҳод гардида, самти ҷаззобияти сармоягузорӣ дар нигоҳи сармоягузориҳои потенциалӣ боз ҳам ҷолибтар мегардад.

2) Фароҳам овардани муҳити мусоиди рақобатӣ дар кишвар. Масоили ташаккули муҳити рақобатпазирӣ барои бахшҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрамияти хоса дошта, шартҳои зарурии таъсири

самаранокии механизмҳои рушди иқтисодӣ вобаста ба ҳалли масоили иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди рақобатпазирии бахшҳои иқтисодӣ тадбирҳои зарурӣ андешида мешаванд. Ба қавли П.И. Ахмадова «Ташаккули муҳити рақобатӣ маънои созмони чунин миқдори корхонаҳои соҳаи савдо, субъектҳои муносибатҳои бозорӣ ва чунин шароитҳоеро дар тамоми бахши иқтисодӣ дар назар дорад, ки имконияти таъминкунии ташаккули механизми худтавлидкунандаи рақобатиро фароҳам биоварад. Ҳаракатнокӣ ва ҷаҳонишавии муҳити берунаи иқтисодӣ омилҳои стратегии муваффақиятҳои рақобатиро ҳалкунанда месозанд. Барои ҳамин субъектҳои иқтисодӣ бояд барои рушди дарозмуддат самтҳои мухталифро баҳогузорӣ намуда, альтернативаҳои стратегӣ дошта, робитаҳоеро барқарор созанд, ки ба самаранокии фаъолият ва алоқаҳои хоҷагидорӣ асос ёфта бошанд»[1, С.226]. Аз ин ҷо бармеояд, ки рақобатпазирӣ мавҷудияти маҳорату қобилият ва имкониятҳои саривақт ба шароитҳои тағйирёбандаи бозор мусоид шуданро дар назар дорад, ки ҳамроҳ ба он таъмини талаботи аҳоли бо масолах ва хизматрасонӣ ва рушди инфироди пайгирӣ менамояд.

Дар бештари кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ дуруст рушд ёфта муҳити рақобатӣ ба таври эволюсионӣ ба вучуд омада, дар баъзе кишварҳо бошанд тариқи ташкили шароитҳои мусоиди муносибатҳои бозорӣ ба миён омада аст. Чи хеле, ки Н.И. Усик қайд менамояд «Муҳити рақобатӣ – ин шароитҳои ниҳодии координатсияи фаъолияти субъектҳои бозор мебошад. Аслан сиёсати рақобатӣ аз элементҳои қонунгузори рақобатӣ ва соҳаи ҳимояи рақобат ташкил мешавад. Моделҳои сиёсати рақобатӣ тавассути системаҳои сиёсӣ (маъмурӣ) ва ё ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд. Барои муҳофизати ҷомеа аз ҳокимияти монополӣ принсипи таксимои ҳокимият ба қонунгузор, судӣ ва иҷроӣ татбиқ карда мешавад. Таҳқиқи сиёсати рақобатии давлатӣ ва ташаккули муҳити рақобатӣ моро ба он дарке оварда расонид, ки ба ҷои механикӣ рақобатӣ системаи координатсияи иқтисодӣ ташаккул ёфт»[7].

Механизмҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ фарогири равандҳои ташкилдихӣ мебошанд ва мушкилоти дар ташаккулёбии онҳо ҷой дошта тавсифи муҷтамаъӣ доранд, ки баҳисобгирӣ ва таҳлили омилҳои зиёд ва тамоюлҳои гуногунро тақозо менамояд. Вобаста ба ин мазмун Хушвахтзода Қ.Х. ва Бобоҳонзода М.Ҷ. қайд менамоянд, ки «...механизми баланд бардоштани рақобатпазирӣ ... дар худ равандҳои ташкилдихӣ ва худташаккулёбиро дар бар мегирад. Ташкил ва амалномаи рақобатпазирӣ ба қисми проблемаҳои мушкили комплексӣ дохил мешавад, ки баҳисобгирӣ ва таҳлили омилҳои зиёд ва тамоюлҳоро талаб менамояд. Аксар ҳолатҳо, ташкили рақобатпазирии корхонаҳо ва соҳаҳо, ки худро дар дигар шароитҳо ва минтақаҳо хуб нишон додаанд, норавшан маънидод шуда, бо хусусиятҳои минтақавии муайян пайваست намешаванд. Бешубҳа, барои минтақаҳои гуногун роҳи рушди инноватсионӣ аз аввалин роҳе мебошад, ки афзалиятнокии истехсолоти маҳсулотро тамоман дар дигар

асос ташкил медиҳад»[8, С. 6-14]. Аз ин бармеояд, ки муҳити рақобатӣ бо ташаклиёбии давлатӣ ва минтақаҳо алоқамандии зич дорад.

Бешак муҳити рақобатӣ дар доирае вусъат меёбад, ки дар ҳудуди географии он минтақа инфрасохтори рушдёфта мавҷудбуда, абзори ниҳодии мусоид (сиёсати дурусти андозӣ, қарзӣ, молиявӣ ва ғ.) дар доираи васеъи ҳудудӣ (ҳам минтақа ва ҳам давлат) татбиқ карда шавад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани шароитҳои мусоиди ниҳодӣ ва ниҳодҳои бевоситаи иқтисодӣ ба табиқӣ рақобатпазирӣ саҳми беандоза хоҳад гузошт. Зеро механизмҳои бозорӣ чун аз табиаташон офаридаи табиат набуда, маҷмӯи қоидаҳои аз ҷониби инсон фикр карда баромадшуда мебошанд, бояд мутобиқ ба манфиати субъектони бозор бошанд ва албатта ҳамин воқеъият ҳамкориро ба миён меорад, ки омили мавҷудияти муҳити рақобатӣ ва таъмини механизми рақобатпазирӣ мегардад.

3) Фароҳам овардани шароит барои густариши фановариҳои рақамӣ ва инноватсионӣ. Равандҳои инноватсионӣ дар маҷмӯъ фаъолияти аз як шакл ба шакли дигар гузаронидани технология ва донишҳои илмиро дар бар гирифта, барои табдилёбии системаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ таъсир мегузорад. Таҳлили рушди инноватсионӣ дар замони муосир яке аз равандҳои мубрам ба ҳисоб рафта, ҷанбаҳои тасиррасони рушди илмиву техникӣ ва фароҳам гардидани равандҳои хоҷагидориро дар назар дорад.

Ҷанбаи аслии равандҳои инноватсионӣ дар замони муосир, мутобиқ гаштан ба зухуротҳои муосир мебошад. Чуноне, ки И.В. Разинкина ва Н.В. Лазарев қайд менамоянд «Мутобиқ шудан ба табдилёбии шароитҳои рақамии ва ё ба Индустрия 4.0 масъалаи калидӣ мебошад, ки на танҳо дар назди роҳбарони соҳаҳо меистад, балки масъалаи асосии тамоми субъектони иқтисодӣ мебошад, ки мехоҳанд дар оянда ва айни замон рушд кунанд»[5]. Дар ин замина ҳаминро бояд қайд намоем, ки навовариҳои техникӣ, ташкилӣ, амалиётӣ ва ғайраҳе, ки ҳангоми табдилёбии маркетингӣ ба вуқӯъ меоянд ва бо онҳо дар раванди фаъолияти иқтисодӣ рӯ ба рӯ мешаванд, инноватсия буда, аз сатҳи то ҷӣ андоза ба татбиқи онҳо омода будани шахсони қарорқабулкунанда, рушди бахшҳои ба онҳо тобеъ буда вобастагӣ дорад.

Чи гунае, ки И.Е. Жуковская, А.И. Ишназаров ва А.Д. Жуковский зикр мекунанд «...инноватсия аз худ навоварии татбиқшудаеро инъикос мекунад, ки рушди босифати равандҳои самраноки истеҳсолӣ ва ё истеҳсоли маҳсулоти дар бозор серхаридорро таъмин менамояд. Барои ҳамин ҳам хусусияти ҳатмии инноватсияи илмӣ-техникӣ дараҷаи баланди навоварӣ, қудрати моддикунонӣ дар истеҳсолот бо мақсади гирифтани ғоида барои таъмини талаботҳои муайян ва инчунин татбиқи он дар амалияи соҳаҳои фаъолияти гуногун мебошад. Меъёри калидии инноватсия на танҳо мавҷудияти ғоя мебошад, балки татбиқи он дар амалия ба ҳисоб меравад»[2, С. 23].

Рушди инноватсионӣ ва самараи инноватсияҳо бевосита дар равандҳои фаъолияти инноватсионӣ ба вуҷуд меоянд. Зеро фаъолияти инноватсионӣ дар худ равандҳои тавлиди маҳсулот тариқи амалисозии

намуди инноватсионии он ва гирифтани даромад аз онро фарогир буда, бо татбиқи донишҳои нав алоқаманд мебошад. Аз тарафи дигар, давраи муосир бо шароитҳои бархӯрд мекунад, ки равандҳои ба молияи давлати тааллуқдошта ба рӯйдодҳои чун баланду поёншавии арзишҳо ва алоқамандии шаклҳои мураккаби хоҷагидорӣ рӯ ба рӯ гардида, фаъолияти назоратбарӣ дар системаи молиявии давлати ва хариди масолах аз буҷаи давлат назорати махсусро талаб мекунад. Дар ин замина назорат ва идоракунии равандҳои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷроии қонунии захираҳои буҷетӣ, эътимоднокии равандҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ усулҳои таъсиррасони устувории буҷетро талаб менамояд. Усулҳои маъмули назорати давлати аз қабилӣ санҷишҳои даврӣ ва назорати мақомоти давлати тибқи қонунгузори кишвар ба роҳ монда шудаанд. Аммо дар шароитҳои табодули рақамӣ ва иттилоотикунони рақамикунони равандҳо, усулҳо ва шаклҳои бурдани назорат ва фаъолияти идоранамой тағйир меёбанд. Чуноне, ки Ю.Н. Прохоров қайд менамояд « ... дар чунин шароитҳо усулҳои фаъолияти назорати тағйир меёбанд: назорати платформаҳои рақамӣ (системаҳои абрии баҳисобгирии бухгалтерӣ ва буҷетӣ ва ғ.) инчунин истифодаи мониторинг барои огоҳонидани назорат, идораи хавфҳо дар баҳши харид ва ғ. Аммо ин инноватсияҳо қоркардҳои муайян ва фарогиршавии қонунро талаб мекунанд»[4, С. 9]. Аз ин гуфтаҳо метавон чунин хулоса баровард, ки мукамалсозии фаъолияти назорати дар замони муосир, дар доираи татбиқи воситаҳои рақамӣ бояд бо мақсади васеъ гардонидани вақолатҳои мақомотҳои назоракунанда, фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои бурдани назорати ба қоидавайронкуниҳо наовардан, таъмини дастарсӣ ба маълумоти воқеӣ ва зарурӣ, инчунин барои кам кардани хавфҳои банақшагирӣ ва ташаккули санадҳои зарурии мутобиқ ба меъёрҳои мавҷудбуда, амалӣ гардад.

Ҳамин тавр барои самаранокона татбиқ намудани принципҳо ва шароитҳои асосии буҷетикунони дар пояи равиши лоиҳавӣ, шартҳои барқарорсозӣ ва тафриқакунии марказҳои ӯҳдадорихо бо роҳҳои таъмини амалишавии барномаҳои махсус ва ҷудокардашудаи (лоиҳаҳои ба онҳо вобаста карда шуда) воҳидҳои сохтори ба тақсимои воситаҳои буҷетӣ саруқор дошта зарур буда, инчунин зарурати гуруҳбандии лоиҳаҳо вобаста ба ҳадафҳои барномавино (нововбаста аз сарчашмаҳои маблағгузори) ба миён меорад. Дар ин замина хароҷотҳо пурра тибқи таснифоти барномаҳо фарогирӣ карда шуда, маблағгузориҳои тамоми сатҳҳо бояд тавсифи ҳадафмандона дошта, вобаста аз нишондиҳандаҳои самаранокӣ ба баҳодиҳии миқдорӣ созгор бошанд. Нуқтаи асосии ташаккули буҷети барномавӣ дар таҷассуми алоқамандии зичи функцияҳои давлат ва ҳадафҳои стратегии он ифода мегардад, ки дар доираи фаъолиятҳои уҳдадорихи марказҳои хароҷотҳо ва тақсимкунандагони воситаҳои буҷетиро муайян месозад.

Ҳамин тавр татбиқи буҷети барномавӣ ҳадафманд имкониятҳои муайянсозии хароҷотҳои молиявии давлат ва ба қадом самтҳо равона гардидани онҳоро муайян ва мушаххас месозад ва фарогири ҳаҷми қалони

иттилоот буда, буҷетро ба ҳадафҳои ба рушди иҷтимоиву иқтисодӣ раवонагардида нигаронида, ҳадафҳои стратегии буҷетиро барои давраҳои дарози банақшагирии стратегӣ менигаронад ва сохтори буҷетро содда намуда, барои шаффофии равандҳои буҷетӣ шароит фароҳам меоварад. Амо бояд кӯшиш ба харҷ дод, ки барои амалишавии ин ҳадафҳо, ҳангоми гузаштан ба буҷетикунони барномавӣ ҳадафманд, равандҳои сиёсӣ, назоратӣ ва маблағгузори буҷет аз ҷонибаи ҳукумат ва роҳбарият дастгирии ҳамаҷониба ёбанд.

АДАБИЁТ

1. Ахмадова П.И. Формирование конкурентной среды как приоритетное направление совершенствования сферы торговли в регионе // Инженерный вестник Дона. - Ростов-на-Дону, 2011. – № 1. - С. 226-236.
2. Жуковская И.Е., Ишназаров А.И., Жуковский А.Д. Инновационные тенденции влияния передовых информационно-коммуникационных технологий на экономическое развитие Узбекистана в условиях формирования цифровой экономики // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - СПб., 2020. - № 1(121). – С. 23-30.
3. Казакова О.Б. Формирование инвестиционной привлекательности как результат системных взаимодействий субъектов хозяйствования / О.Б. Казакова // XII Международная конференция «Российские регионы в фокусе перемен». - Екатеринбург, 16-18 ноября 2017 г.: сборник докладов. - Екатеринбург: Издательство УМЦ УПИ, 2018. - Ч. 2. - С. 9-17.
4. Прохоров Ю.Н. Развитие методов и инструментов цифрового мониторинга контрольной деятельности в бюджетной и закупочной сфере // Финансовые рынки и банки. – М., 2022. - № 10. - С. 8-12.
5. Разинкина И.В., Лазарев Н.В. Инновационная деятельность в условиях цифровой экономики // Креативная экономика. – М., 2020. – Том 14. – № 11. – С. 2757-2772.
6. Раменская Л.А. Формирование инвестиционной привлекательности предприятий лесного сектора для различных групп инвесторов // Вестник МГУЛ / Лесной вестник. – Мытищи. 2008. - № 3. – С. 182-188.
7. Усик Н.А. Формирование конкурентной среды и конкурентная политика // Теоретическая экономика. – Ярославль, 2012. - № 4(10). - С. 33-42.
8. Хушвахтзода Қ.Х., Бобоҳонзода М.Ҷ. Механизми баландбардории рақобатпазирӣ дар комплекси агросаноатӣ // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – Душанбе, 2021. - № 2. – С. 6-14.

ШАРОИТҲОИ МАҲСУСИ САМАРАНОКИИ БУЌЕТИКУНОНИИ ҲАДАФМАНДИ ЛОИҲАВӢ

Дар мақолаи мазкур вобаста ба шароитҳои буҷетикунони барномавӣ ҳадафманд маводҳои назариявӣ илмӣ ҷамъоварӣ карда шудаанд. Дар назар дошта шуда аст, ки равиши барномавӣ ҳадафманди буҷет барои муайян сохтани масрафоти дурусту ҳадафнокӣ воситаҳои буҷет таҷҳизоти муҳиму асосӣ ба ҳисоб рафта, дорои самт ва таъминоти мушаххаси стратегӣ буда, натиҷаи ниҳони татбиқи он барои давраҳои дароз баҳри ҷомеа ғоидаи устувор меоварад ва барои ҳалли масоили муҳими давлатӣ аз қабилӣ таъминкунии рушди устувори иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонии соҳаҳои аҳамиятнок воситаи

калидӣ ба ҳисоб меравад. Усули мазкур дар маҷмӯъ, дар доираи равиши ҳадафманди худ раванди таҳлили ҳамаҷонибаи проблемаҳо, талаботҳо, мақсадхоро фаро гирифта, дар доираи равиши барномавии худ фарогири чанбаҳои ташаккулёбии нақшаҳои ба ҳалли мушкилот равона гардида ва шаклҳои таъминоти иҷрошавии нақшаҳо мебошад.

Калидвожаҳо:бучет, натиҷа, мақсад, усул, усули барномавӣ ҳадафманд, банақшагирӣ, хароҷот, барнома, татбиқи бучет.

СПЕЦАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЦЕЛЕВОГО ПРОЕКТНОГО БЮДЖЕТА

В данной статье собраны теоретические и научные материалы, относительно условия программно-целевого бюджетирования. Ожидается, что программно-целевой подход к бюджету считается важным и основным инструментом определения правильного и целевого расходования бюджетных средств, имеет конкретную стратегическую направленность и поддержку, а конечный результат его реализации принесет стабильные выгоды для общества в течение длительного периода времени, а также для решения данных проблем. Так же, данный метод бюджетирования является ключевым инструментом государства, для обеспечения устойчивого экономического развития и стимулирования важных отраслей. Данный метод в рамках своего программного подхода включает в себя процесс комплексного анализа проблем, требований, целей, а в рамках своего программного подхода включает аспекты формирования планов, направленных на решение задач, и формы обеспечения выполнения планов.

Ключевые слова:Бюджет, результат, метод, программно-целевой метод, планирование, расход, программа, внедрение бюджета.

SPECIAL CONDITIONS FOR THE EFFECTIVENESS OF THE TARGET PROJECT BUDGET

This article contains theoretical and scientific materials regarding program-target budgeting. It is expected that the program-target approach to the budget is considered an important and basic tool for determining the correct and targeted expenditure of budget funds, has a specific strategic focus and support, and the end result of its implementation will bring sustainable benefits to society over a long period of time, as well as to solve data problems. Also, this budgeting method is a key tool of the state to ensure sustainable economic development and stimulate important industries. This method, within the framework of its program approach, includes a process of comprehensive analysis of problems, requirements, goals, and within the framework of its program approach, it includes aspects of the formation of plans aimed at solving problems and forms of ensuring the implementation of plans.

Keywords:Budget, result, method, program-target method, planning, expense, program, budget implementation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳанифаи Эмомӣ Азимзода - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи молия ва сугурта. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хитёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 906016666. **Почтаи электронӣ:** azimovahanifa@gmail.com

Сведения об авторе: Ханифай Эмоми Азимзода - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры финансов и страхования. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 906016666. **Электронная почта:** azimovahanifa@gmail.com

Information about the author: Hanifai Emomali Azimzoda - Tajik National University, Competitor of the Department of Finance. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 906016666. **E-mail:** azimovahanifa@gmail.com

ТАҲЛИЛИ ВАЪЪИ ИМРӯЗАИ БОЗОРИ АГРООЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРӢ

*Худойбердиева З.С.- докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи
КАС-и ДМТ*

*Худойбердиева Ф.С.- докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи
КАС-и ДМТ*

Баъд аз ноил шудан ба Истиқлоли давлатӣ дар ҷумҳурии мо давраи ислоҳоти иқтисодӣ оғоз шуд. Аз соли 1992 қисман тақсмоти заминҳои куҳӣ ва наздикуҳӣ шурӯъ шуда, ҳамчунин дар солҳои 1995-1997 бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 октябри соли 1995, №342 ва аз 1 декабри соли 1997, № 874 ба хоҷагидорон 75 ҳаз. га замин тақсим карда шуд, ки ин ташаббус ба таъмин намудани аҳоли бо хӯрокворӣ мусоидат намуд.

Баъди қабули амрҳои мазкур як қисми аҳоли ба кор ҷалб гашт, ки ин барои ҳалли мушкилоти ба кор таъмин будани аҳоли аҳамияти калон дошт. Инчунин бо мақсади истифодабарии самаранок ва оқилонаи захираҳои замин ва об, зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996, №522 «Дар бораи таҷдиди (аз нав ташкил намудани) корхонаҳо ва ташкилоти кишоварзӣ» қабул шуд, ки дар раванди амалигардонии он фармоиши давлатӣ ва нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ озод эълон карда шуданд ва ин ба озодии интиҳоб ва истеҳсол шудани маҳсулот аз ҷониби хоҷагидорон мусоидат кард.

Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муҳимтарини истеҳсолоти моддӣ маҳсуб мешавад. Дар тӯли солҳои соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ таҷдиди колхозу совхозҳо ва дар заминаи хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ таъсис додани хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои иҷоравӣ, пудратҳои оилавӣ ва ғ рӯй дод, ки ин ҳолат самаранокӣ истеҳсолотро дар кишоварзӣ баланд кард.

Ислоҳоти дар соҳаи кишоварзӣ гузарондашуда ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар интиҳоб ва парвариши ҳамаи намудҳои зироати кишоварзӣ, инчунин имконияти гузаронидани кишти дуюмбора (такрорӣ) дар бисёр ҷойҳои майдонҳои холишуда озодӣ дод, ҳамзамон дар ҳалли масъалаҳои қарздорӣ хоҷагиҳои пахтакорӣ иқтидори ин бахшро баланд кард. Гузаштан ба намудҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ, ташкили тарзҳои

нави хоҷагидорӣ ва хусусигардони амвол тағйироти куллии соҳаи кишоварзиро ба миён оварданд.

Таҳлилу таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки аз рӯйи маҳсулоти ниҳони КАС, ин маҷмуаи ҳамгироишудаи агросаноатиро ба 2 комплекси бузург ҷудо мекунанд, ки яке аз онҳо комплекси саноати сабук ва дигаре комплекси агроозукаворӣ маҳсуб меёбад. Комплекси агроозукавории ҷумҳурии мо баробари ташаккули комплекси агросаноатии мамалакат ташкил шудааст. Зеро яке аз ҳадафҳои асосии КАС, ин бо маҳсулоти озукавории худӣ таъмин кардани аҳолии ҷумҳурӣ ба шумор меравад.

Комплекси агроозукавории ҷумҳурии моро зеркомплексҳои агросаноатии ғаллаю ордкашӣ, сабзавоту консервакунонии маҳсулоти зеркомплекси ширу маҳсулоти ширӣ, зеркомплекси гӯшту маҳсулоти гӯштӣ, зеркомплекси боғдорию ангурпарварӣ ва коркарди саноатии маҳсулоти онҳо, корхонаҳои рағбанбарорӣ ва амсоли инҳоро ташкил медиҳанд, ки калонтарини онҳо дар ҷумҳурии мо маҳз дар солҳои 1980-1990 ташкил карда шудаанд. Имрӯзҳо дар соҳаи саноати хӯроквории ҷумҳурӣ зиёда аз 515 корхонаҳои хурду калону миёна ба фаъолият машғул мебошанд.

Ҳоло дар ин соҳаи муҳими иқтисодиёт ба истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ 1709 хоҷагӣҳо ва ташкилотҳои калон, миёнаву хурд машғуланд, ки аз онҳо 1 колхоз, 5 совхоз, 97 хоҷагии давлатӣ, 890 ассотсиатсияи хоҷагӣҳои деҳқонӣ, 819 хоҷагии деҳқонии коллективӣ, 13 ҷамъияти сахомӣ, 357 кооперативи кишоварзӣ, 710 хоҷагии ёрирасон дар назди корхонаву ташкилот, 7 ширкати кишоварзӣ ва зиёда аз 51372 хоҷагии деҳқонӣ мебошанд. Дар тамоми соҳаҳои хоҷагӣҳои кишоварзӣ 513 ҳазор нафар, бо дарназардошти хоҷагӣҳои ёрирасону шахсии аҳоли зиёда аз 1 млн 425 ҳазор нафар ба кор машғуланд.

Маоши миёнаи кормандони хоҷагӣҳои кишоварзӣ дар 1991 г. – 335 рубл; дар соли 2000 – 8,5 сомонӣ; дар соли 2003 – 24,8; дар соли 2004 – 35,6 ва дар соли 2005 – 39,2 сомонӣ; дар соли 2011 г. 236 сомонӣ буд, яъне дар муддати 5 сол маоши кормандони хоҷагӣҳои кишоварзӣ 5,8 маротиба зиёд шуд. Ҳаҷми маҳсулоти умумии хоҷагӣҳои кишоварзӣ дар соли 2010 91391,4 млн. сомонӣ, аз ҷумла растанипарварӣ 6617,5 млн. сомонӣ ва чорводорӣ 2773,9 млн. сомонино ташкил дод. Аз ҳаҷми умумии маҳсулоти хоҷагӣҳои кишоварзӣ, ки дар соли 2010 истеҳсол шуд, ҳиссаи хоҷагӣҳои деҳқонӣ 29,7 % ва хоҷагӣҳои аҳоли 61,7 %-ро ташкил дод.

Ҳиссаи бахши хусусӣ дар рушди хоҷагӣҳои кишоварзӣ устувор мегардад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷумҳурӣ сол то сол ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ зиёд мешавад. Истеҳсоли он дар соли 2010 дар муқоиса бо соли 1991 3,2 маротиба зиёд шуд ва дар умум дар соли 2010 дар тамоми намудҳои хоҷагӣҳои ҷумҳурӣ 1261 зироати ғалладонагӣ; 310,5 пахта; 760,1 картошка; 1142,6 сабзавот; 482,4 полезиҳо; 225,4 мева ва 124,3 ангур; 143, 2 гӯшт; 660,7 ҳаз тонна шир; 231,9 млн. дона тухм истеҳсол гашт, ки аз нишондиҳандаҳои маҳсулоти соли 1991 (ба ғайр аз пахта, гӯшт ва тухм), аз ҷумла: ғалладонагӣҳо - 4,1; картошка - 4,2; сабзавот - 1,8; полезиҳо - 2,8; мева - 1,3; ангур - 1,0 ва шир - 1, 2 маротиба зиёд аст.

Чорвои калони шохдор 1896,7 ҳаз сар; човои хурд 4394,2 ҳаз сар, паранда - 4420,7 ҳаз сарро ташкил дод, ки аз натиҷаҳои соли 1991 таносубан 1,3 маротиба зиёд шуд.

Тибқи маълумоти Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезӣ дар давраи аз соли 1991 то соли 2010 аз майдони умумии заминҳои кишоварзӣ чарогоҳҳо аз 3286,5 ҳаз га то 2909,8 ҳаз га кам шуданд. Дар иқтисодиёти бисёр давлатҳои ҷаҳон, чун қоида, якҷанд комплекси байнисоҳавӣ мавҷуд аст, дар мисоли сӯзишворию энергетикӣ, сохтмонӣ, саноати ҷӯб ва албатта комплекси агросаноатӣ.

Бахши аграрӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ ҷойи махсус дошта, сатҳи рушди хоҷагиҳои кишоварзӣ дар Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат сатҳи беҳатарии иқтисодии кишварро муайян мекунад. Тоҷикистон маъмулан мамлакати аграриву саноатӣ буд ва ҳаст, ки қариб 74 % аҳолии он дар маҳали деҳот зиндагӣ мекунад.

Дар тӯли солҳои соҳибистиклолӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ соҳаи кишоварзӣ бо роҳи амалигардонии ислоҳоти аграрӣ, ки ба ташаккули самтҳои гуногунфаъолиятӣ, мутобикқунонии он ба шароити бозорӣ, таҷдиди колхозҳо, совхозҳо, дар заминаи онҳо таъсис додани хоҷагиҳои коллективӣ, корхонаҳои иҷоравӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) равона карда шудааст, босуръат дигаргун мешавад, ки ин бешубҳа самаранокии истеҳсолро дар хоҷагиҳои кишоварзӣ баланд мебардорад.

Ба шарофати тадбирҳои дар ҷумҳурӣ қабулшаванда соли 1996 на танҳо поинравии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ боздошта шуд, балки афзуншавии маҳсулот то 2 % нисбат ба соли 1995 муяссар гашт. Дар солҳои минбаъда афзоиши суръати ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ рӯй дод: дар соли 1997 афзоиш 3,6%; соли 2000 – 3,8%; соли 2006 – 5,7%; соли 2007 – 3,5 %; соли 2008 – 6,1%; соли 2009 – 10,5%; соли 2010 – 6,8%-ро ташкил дод. Зиёдшавии ҳаҷми истеҳсол дар соҳаи чорводорӣ дар 3 соли охир чунин буд: дар соли 2008 – 3,1%, дар соли 2009 - 5,9%, дар соли 2010 – 7,8%, ки ба ҳисоби миёна дар як сол 5,6% зиёд шудааст.

Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 1991 (бо нархҳои муқоисавии соли 2010) 7647 млн. сомонӣ ва дар солҳои минбаъдаи 2007 - 7500,4 млн. сомонӣ; соли 2008 – 7957,9 млн. сомонӣ; соли 2009 – 8793,5 млн. сомонӣ; соли 2010 – 9391,4 млн. сомонӣ, аз ҷумла самти чорводорӣ мувофиқан дар соли 1991 (бо нархҳои муқоисавии соли 2010) 2807,8 млн. сомонӣ; дар солҳои минбаъдаи 2007 - 2356,8 млн. сомонӣ; соли 2008 – 2429,8 млн. сомонӣ; соли 2009 – 2573,2 млн. сомонӣ; соли 2010 – 2773,9 млн. сомонино ташкил дод. Дар се соли охир дар хоҷагиҳои кишоварзӣ нишондиҳандаи ҳисоби миёна то 7,8% дар муқоиса бо соли 2007 боло рафт, дар самти чорводорӣ бошад, ин нишондод мувофиқан 5,6%-ро ташкил дод. Ҳиссаи ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) истеҳсол шудааст, 24,5% ва дар хоҷагиҳои аҳоли - 60,6%, ҳамагӣ 85,1 %-ро дар соли 2010 ташкил дод. Дар сохтори маҳсулоти умумии дохилӣ саҳми соҳаи кишоварзӣ соли 1991 – 36,5% соли 2010 – 23 % буд.

Сарфи назар аз он ки ҳамасола истеҳсолот ва дигар намудҳои зироати кишоварзӣ рушд мекунанд, дар муқоиса бо солҳои пешин,

мутаассифона, соли 2010 истеҳсоли баъзе маҳсулоти кишоварзӣ кам шуд. Дар қиёс бо соли 1991 истеҳсоли пахта 54,6 %; тамоку – 14,5%; полезиҳо – 97,1%; меваҳо – 85,0%; ангур – 74,6%; гӯшт – 71,3%; шир – 90,8%; тухм – 21,7%; пашм – 98,2%; пилла – 71,7%-ро ташкил дод. Дар ин давра поинравии истеҳсолот асосан на аз ҳисоби ихтисоршавии майдонҳои кишт, балки аз ҳисоби камшавии ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва маҳсулнокии чорво рӯй дод. Агар дар соли 1991 қисми мутлақо бештари колхозҳо, совхозҳо, хоҷагиҳои байнӣ ғоиданок кор мекарданд, пас аз рӯи натиҷаҳои соли 2005 қариб 90% хоҷагиҳо бар зиён (бе ғоида) кор мекунанд. Қарзҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) то 1 январи соли 2006 зиёда аз 300 млн доллари ИМА-ро ташкил медиҳанд.

Комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соҳаҳо ва корхонаҳои шакли моликияти хоҷагидорияшон гуногун: оид ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, хариди он, нигоҳдории ашёи хом ва маҳсулоти тайёр, коркарди саноатӣ, хизматрасонии корхонаҳои савдо, таъминоти ташкиливу иттилоотӣ ва илмӣ иборат аст. Он дар байни комплексҳои хоҷагии халқ муҳимтарин ба шумор рафта, рушди иқтисодӣ, талаботи аҳолиро ба маҳсулоти истеҳсолӣ ва талаботи саноати сабук ва ҳӯроквориро бо ашёи хом таъмин мекунад.

Комплекси агросаноатӣ ба рушди иқтисодии мамлакат саҳми бузург мегузорад ва дар хоҷагии халқи Тоҷикистон соҳаи хеле муҳим ба шумор меравад. Самти асосию тахассусии соҳаи кишоварзӣ пахтакорӣ буд, ҳаст ва мемунад, зеро саҳми он дар маҳсулоти умумӣ 65-70%-ро ташкил медиҳад. Аз зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти хоми пахта рушди саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, инчунин ҳолати бо кор таъмин будани аҳолии ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад.

Таъини солҳои ислоҳот тибқи натиҷаҳо КАС –ро ба ба шумори комплексҳои махсусан муваффақи (комёбшуда) хоҷагии халқ мансуб доништан мумкин нест. Тавре маълумотҳои ҷадвали зер нишон медиҳанд, дар солҳои охир истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар сари аҳоли рӯ ба афзуншавӣ дорад.

Вале сифат ва барои истеъмол мувофиқ будани ин маҳсулот (воридотӣ) шубҳаи ҷиддиро ба миён меорад. Азбаски онҳо аз назорати комилан ҷиддии гумрук ва таҳлилҳои лабораторӣ намегузаранд, пас хатари воқеӣ ба саломатӣ ва ҳаёти одамон вучуд дорад. Бинобар ин, воридшавии ҷунин намудҳои озуқаворӣ ба таври таъҷилий масъалаи ҳалли саривақтии бехатарии озуқавориро ба миён мегузорад. Ҷунки воридоти ғасбкунанда бозори молистеҳсолкунандаи ватаниро «буғғӣ карда», аз нисф зиёди бозори ҳӯрокворӣ ва аграрии ўро кашида мегирад. Аз ин ҷо, системаи мавҷудаи воридоти ашёи хоми кишоварзӣ ва маҳсулоти тайёр ба хатари озуқаворӣ мусоидат менамояд, ки он ҳалли ғаврии ин масъаларо талаб мекунад.

Барои ҳамин, ба роҳ мондани корҳои мақсаднок оиди батанзимдарорӣ, баъдан оид ба истифодаи самараноки захираҳои истеҳсолию иқтисодии истеҳсолоти аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим меояд. Ин омил метавонад сатҳи истеҳсолоти аграриро тавассути баланд

кардани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ ва маҳсулнокии чорво баланд бардошта, на танҳо бо маводи ғизоӣ таъмин намояд, балки қисми зиёди маҳсулоти истеҳсолшавандаро дар фонди ҷумҳуриявӣ фурӯшад ва иқтидори содироти Ҷумҳурии Тоҷикистонро зиёд кунад.

Бояд гуфт, ки мушкили бамиёномадаи озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ ҳамчунин аз сиёсати роҳандозишудаи иқтисодии рушди пахтапарварӣ ба миён омадааст. Ба ин саҳми баланди пахтапарварӣ дар маҷмӯи маҳсулоти умумии кишоварзӣ бовар мекунонад, ки дар тӯли солҳои зиёд ба вучуд омадааст. Инчунин аз ин ҳолат бармеояд, ки сиёсати сармоягузорӣ дар ҷаҳорҷӯбаи стратегии иқтисодии маркази собиқ ИҶШС барои азхудкунии заминҳои нав бо мақсади рушди ниҳии пахтакорӣ ва аз пахта бой шудани собиқ давлати абарқудрат равона шуда буд. Азхудкунии зиёди заминҳои нав дар солҳои 1961-1965 рӯй дод, ки он вақт ба истифода додашавии онҳо дар як сол 15-19 ҳаз га буду солҳои охирини 1980-1990 дар як сол ба ҳисоби миёна 10-11 ҳаз га ба кор андохта шуд.

Дар натиҷаи корҳо ва кӯшишиҳои бузурги ҷумҳурӣ чунин мустақилият дар ИҶШС ба даст омад. Аз тарафи дигар, сиёсати аз меёр зиёд равона кардани захираҳо барои азхудкунии заминҳои нав, сохтмони хоҷагии об ва ҳ.к. имкон намерод, ки ба қисми хотимавии сикли истеҳсолии маҳсулоти тайёр, яъне ба истеҳсоли газвори маҳсус ва либоси тайёр диққати кофӣ дода шавад.

Ҳоло барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин сиёсат ба сохтори пурмуболиғии истеҳсолот табдил ёфтааст, ки қодир нест ҳангоми чунин шароити номусоиди табииву иқлимӣ аҳолиро хӯронда тавонад, саҳми худро дар фонди озуқаворӣ мамлакат гузорад ва содироти маҳсулоти кишоварзиро зиёд кунад. Мутаассифона, барои қонеъ гардондани талаботи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хӯрокворӣ аз берун воридшавии миқдори зиёди ғалла, орд, маҳсулоти ширӣ, қанд ва ҳатто сабзавоти гуногун идома дорад.

Сохтори истеҳсолии мавҷуда наметавонад аҳолиро бо ғизо ва чойи кор пурра таъмин намояд. Новобаста аз маҷмӯи захираи бузурги истеҳсолӣ, самаранокии комплекси агросаноатӣ нокифоя боқӣ мемонад. Сабаби асосияш ин аст, ки дар КАС ҳиссаи қисми хотимавии истеҳсол, аниқтараш доираи коркард хеле ночиз аст. Имконоти арзишии маъмулии ашёи хоми кишоварзӣ дар муқоиса бо маҳсулоти таёр 10-15 маротиба паст мебошад.

Дар шароити мавҷудаи иқтисодӣ иқтидори истеҳсолию иқтисодии доираи сеюми КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон на он қадар натиҷабахш кор мекунад. Масалан, дар шароити кунунии иқтисодӣ ихтисоршавии минтақаҳои ашёи хоми кишоварзӣ ба сохтмони оммавии (аз ҷумла номуташакилонаи) сеҳҳои хурд, бештар одӣ вобастагӣ дорад, ки дар онҳо ба роҳ мондани истеҳсолоти бепартов, номгӯии васеи маҳсулот ва сифати баланд, ки бояд ғоидаи калон орад, номумкин аст. Бо вучуди ин ҳама иқтидори мавҷудбуда, корхонаҳои коркард ҳамагӣ 10-15% имконоти иқтидории хешро истифода мебаранд.

Чадвали 1.Истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба як нафар аҳоли.кг

Солҳо	1991	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2017
Галладона	54,3	161,2	141,5	152,2	165,0	161,8	175,0	13,8
Картошка	32,3	88,6	106,8	107,9	108,7	106,2	109,6	21
Сабзавот	112,1	210,4	234,7	236,7	263,5	264,9	272,0	61,6
Полизӣ	31,2	71,4	71,1	76,1	80,5	83,5	84,4	13
Меваҳо ва буттамеваҳо	31,6	45,8	49,6	51,4	49,7	45,3	51,3	5,5
Ангур	21,6	25,8	26,8	26,8	25,4	27,3	30,2	4,4
Гушт дар вазни кушташуда	13,4	14,1	14,5	14,8	16,0	16,7	17,5	161,4
Шир	104,9	107,5	108,9	108,5	108,5	106,3	106,6	-0,9
Тухм, дона	81,1	38,6	49,9	78,7	104,5	107,4	121,4	82,8

Сарчашма: Омори солонаи кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон/ маҷмуаи оморӣ- Душанбе, 2023. - С 15 (354с.)

Аз хадвали 1 бармеояд, ки гариб дар ҳама намудҳои номгӯи маҳсулоти кишоварзӣ зиёдшавӣ ба назар мерасад. Аз ин рӯ, метавонем якчанд номгӯи маҳсулотро мавриди таҳлил гарор диҳем. Таҳлили нишондиҳанда инъикосгари он мебошад, ки истехсоли галладона дар соли 2022 нисбат ба соли 2017 ба 13,8 кг зиёд шудааст. ҳамзамон, маҳсулоти картошка бошад дар солҳои таҳлилӣ то андозае дар маҷмӯъ зиёд гардидааст. Агар дар соли 2017 ба 88,6 кг-ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 109,6 кг расидааст, ки 21 кг зиёд гардидааст. Инчунин, маҳсулоти гӯштӣ дар соли 2017 14,1 кг- истехсол шуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 175,5 кг расидааст, ки нисбат ба соли 2017 ба 161,4 кг зиёд гардидааст. ҳамзамон истехсоли маҳсулоти ширӣ бошад ин нишондиҳанда дар соли 2017 ба 107,5 литр-ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2022 ба 106,6 литр омада расидааст, ки нисбати соли 2017 ба -0,9 литр кам гардидааст. Бинобар ин, ба андешаи мо рушди бозорҳои агроозуговарӣ то андозае дар солҳои таҳлилӣ зиёд ба назар мерасад. Аммо, ба дастовардҳо нигоҳ накарда, ҳоло ҳаҷми истехсоли намудҳои асосии маҳсулоти агроозукаворӣ дар минтақаи Марказӣ барои арзёбии сатҳи воқеии таъминот бо маҳсулоти озуговарии Ҷумҳурии мазкур кофӣ нест.

Ҳамин тариқ, таҳлили маводи овардашуда имкон дод, ки чунин натиҷагирӣҳо намоем:

АДАБИЁТ

1. Маршалл. А. Принципы экономической науки.- Т.2.- М.: Прогресс-Универс, 1993.-310 с .
2. Макконел Кэмбелл Р., Брю Стенли Л., Экономика: принципы, проблемы и политика.- Т.1.- М.: Республика, 1992.-С.399.
3. Постановление Правительство Республики Таджикистан от 1 августа 2012 г. № 383 «Программа реформирования. Душанбе, 155 стр.

4. Тарасов А. Формирование региональных рынков сельскохозяйственной продукции // АПК: экономика, упр. -1998. № 4.
5. Курс экономической теории / Под. ред. М.Н. Чепурина, Е.А.Киселевой -Киров, 1994.
6. Кучуков Р., Савка А. Особенности предпринимательства в аграрном секторе // Сельские зори. 1996. - № 9.
7. Злобин Е.Ф. Экономика и организация регионального аграрного рынка. М.: Агрипресс, 1996.
8. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева З.Б. Современный экономический словарь. - М.: ИНФРА.-1997.-С.496.
9. Макконел Кэмпбелл Р., Брю Стенли Л., Экономика: принципы, проблемы и политика.- Т.1.- М.: Республика, 1992.-С.399.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга.- М, 1990. - С. 55.
11. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства. С основой аграрных рынков. Курс лекций. –М.: Ассоциация авторов и издателей. ТАНДЕМ: Издательство ЭКМОС, 1999. С. 71-72
12. Михайлушкин А.И., Шимко П.Д. Основы экономики. Учебное пособие Санкт-Петербург.: Бизнес-пресса, 2001. -19 с.
13. Михайлушкин А.И., Шимко П.Д. Основы экономики. Учебное пособие. Санкт-Петербург.: Бизнес-пресса, 2001. -119 с.
14. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш. Школьный экономический словарь. - М.: ИНФРА.-1999, -211.
15. Булатова А.С. Экономика. –М., 1999, С.-57-60.
16. Махмадиев, Ф. Б. Продовольственная безопасность и бедности населения основная проблема региона / Ф. Б. Махмадиев, И. И. Азимов // Вестник Педагогического университета. – 2015. – № 1-2(62). – С. 205-211.
17. Махмадиев, Ф.Б. Формирование и развитие кластеров в АПК Республики Таджикистан/Ф.Б.Махмадиев//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/3(201). – С. 56-60.
18. Махмадизода, Ф.Б. Пути развития продовольственного рынка Республики Таджикистан/Ф.Б.Махмадизода, Ф.Ш.Шарипов//Вестник ТНУ университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/9. – С. 76-78.

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ИМРӯЗАИ БОЗОРИ АГРООЗУҚАВОРИИ ҶУМҲУРӢ

Дар шароити мавҷудаи иқтисодӣ иқтидори истеҳсолию иқтисодии доираи сеюми КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон на он қадар натиҷабахш кор мекунад. Масалан, дар шароити кунунии иқтисодӣ ихтисоршавии минтақаҳои ашён хомии кишоварзӣ ба сохтмони оммавии (аз ҷумла номуташаққилонан) сеҳҳои хурд, бештар одӣ вобастагӣ дорад, ки дар онҳо ба роҳ мондани истеҳсолоти бепартов, номгӯӣ ва сифати маҳсулот ва сифати баланд, ки бояд ғойаи калон орад, номумкин аст. Бо вучуди ин ҳама иқтидори мавҷудбуда, корхонаҳои коркард ҳамагӣ 10-15% имконоти иқтидории ҳешро истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: бозори маҳсулоти кишоварзӣ, комплекси агросаноатӣ, амнияти озуқаворӣ, бозори озуқаворӣ, минтақа, кишоварзӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, такмил, ташаккул, иқтисод.

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ

В создавшихся экономических условиях производственно-экономический потенциал третьей сферы АПК Республики Таджикистан недостаточно эффективно работает. Так, в нынешних экономических условиях, сокращение сельскохозяйственных сырьевых зон сопряжено с массовым (в т.ч. стихийным) строительством мелких и, во многих случаях, примитивных цехов, на которых невозможно обеспечить безотходное производство. Широкий ассортимент продукции и высокое качество, которое должно было бы обеспечить высокую прибыль. При всем этом имеющие мощности перерабатывающих предприятий используются на 10-15% от своих потенциальных возможностей.

Ключевые слова: агропродовольственный рынок, агропромышленный комплекс, продовольственная безопасность, продовольственная независимость, продовольственный рынок регион, сельское хозяйство, сельскохозяйственное производство, совершенствование, формирование, экономика.

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE AGRO-FOOD MARKET OF THE REPUBLIC

In the current economic conditions, the production and economic potential of the third sector of the agro-industrial complex of the Republic of Tajikistan is not working effectively enough. Thus, in the current economic conditions, the reduction of agricultural raw material zones is associated with the massive (including spontaneous) construction of small and, in many cases, primitive workshops, where it is impossible to ensure waste-free production. A wide range of products and high quality, which should ensure high profits. At the same time, the existing capacities of processing enterprises are used at 10-15% of their potential capabilities.

Key words: agri-food market, agro-industrial complex, food security, food independence, food market region, agriculture, agricultural production, improvement, formation, economics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойбердиева Зухро Сухробовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи КАС. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Почтаи электронӣ: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Худойбердиева Фотима Сухробовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи КАС. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Почтаи электронӣ: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Сведения об авторах: Худойбердиева Зухро Сухробовна – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры экономика и управления АПК. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Электронная почта: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Худойбердиева Фотима Сухробовна – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры экономика и управления АПК. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Электронная почта: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Information about the authors: Khudoyberdieva Zukhra Sukhrobovna - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Economics and Management of the Agro-Industrial Complex. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 904-24-88-40. E-mail: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Khudoyberdieva Fotima Sukhrobovna - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Economics and Management of the Agro-Industrial Complex. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 904-24-88-40. E-mail: fotima_zukhro1993@mail.ru.

АРЗЁБИИ ВАЗЪИ ИМРӯЗАИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

*Худойбердиева Ф.С. - докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи
КАС-и ДМТ*

*Худойбердиева З.С. - докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи
КАС-и ДМТ*

Муҳитарин захираҳои табиӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ манфиатовари Ҷумҳурии Тоҷикистон – ин дарёву кӯлҳои он мебошанд, ки манбаи асосии онҳо аз пирахҳо сарчашма мегиранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ аз ҳисоби захираҳои об нисбати дигар давлатҳои минтақа бойтар мебошад. Захираҳои оби минтақаи Осиёи Миёна ё 55 % - и он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Ҳатто дар миёни давлатҳои ИДМ Тоҷикистон бо захираҳои обиаш баъд аз Россия ҷойи дуюмро ишғол мекунад.

Барои ман пешниҳод намудани ҳисоботи ҷамъбасти оид ба баҳодиҳии комплекси идоракунии об дар кишоварзӣ бисёр хуш аст, ки онро гурӯҳи калони мутахассисон таҳти роҳбарии Дэвид Молден таҳия намудаанд. Мазмуни он аз доираи истифодаи об дар кишоварзӣ хеле дур аст ва моҳиятан тамоми гуногунии мушкилиҳои алоқаманд ба зиндагонии инсоният дар шароити камшавии ҳамарӯзаву глобалии об фош мекунад. Ба даврони муосири рушди ҷомеа маҳдудияти ҳос мебошад, яъне тамоми дунё бояд ба давраи истеъмоли беназорату бемаҳдудии об хотима дода, худро ба "парҳезии обӣ" ва идоракунии қатъиву ҷиддӣ шинонад.

Ҳаҷми додашавии захираҳои обӣ ба берун аз ҷумҳури ҳоло дар сатҳи ҳудаш (дар соли 2010) боқӣ мондааст. Аз ҳаҷми умумии захираҳои оби Амударё (62,9 км³/сол) ба ҳиссаи Тоҷикистон 11,29 км³ рост меояд. Тамоми қисми боқимондаи об ба кишварҳои поёноб раван шуда, тавассути системаи Амударё ва Сирдарё ба баҳри Арал мерезад. Захираҳои обӣ танҳо барои минтақаи сеюм маҳдуд мебошанд. Дар ҳамаи

дигар минтақаҳо захираҳои муайян боқӣ мемонанд, аммо лоиҳаҳои бештар муҳими НБО танҳо дар минтақаи сеюм мавҷуданд.

Барои баҳодихии истифодабарии оқилонаи об дар саноат хангоми кор нишондихандаи обчудокунии нисбӣ ба кор бурда шуд, ки ба воситаи ҳаҷми обҳои ҷорӣ ифлосӣ ба манбаъҳои обии рӯи замин хангоми истеҳсоли як сомони маҳсулоти молӣ дар саноат ба ҳисоб гирифта шудааст. Ғайриоқилона истифодаи бурдани захираҳои обӣ бо динамикаи болоравии нишондихандаи масрафи об ва истифодабарии он дар системаҳои гардиш собит мешавад. Дар давраи таҳлилӣ тамоюли пастшавии истифодашавии об дар системаҳои гардиш, хангоми дар як вақт афзудани обистифодабарии бебозгашт ва 1,5 баробар сарфшавии об мушоҳида мешавад. Ин маъноӣ сатҳи пасти таъмин будани истеҳсолот бо таҷҳизоти муосири ҳифзи табиат, инчунин дараҷаи баланди фарсудашавии фондҳои асосии хоҷагии об дар минтақаро дорад.

Муаллиф қайд мекунад, ки механизми иқтисодии идоракунии истифодаи об, аз як тараф бояд хусусиятҳои минтақа ва ҳавзи дарёии мушаххасро ба инобат гирад, вале ҳамзамон дар асоси як қатор қоидаҳои умумӣ: музнокӣ, комплексият ва худмаблағгузорӣ дар истифодаи об, илмият ва ошкорбаёнӣ.

Ҳамин тавр, аз тасаввуроти ҳанӯз дар адабиёт маъмулӣ, ки мувофиқи он хангоми муайян кардани хароҷоти охирин барои об танҳо вариантҳои экстенсивии таъмин намудани талабот ба об ба инобат гирифта мешаванд, бояд даст кашид.

Баҳои иқтисодии захираҳои обӣ аз баҳисобгирии хароҷоти истифодабарии онҳо, такрористеҳсол ва ҳифз иборат буда, аз тамоюли ҳанӯз боқимондаи баррасӣ намудани захираҳои обӣ аз нуқтаи назари истеъмол хеле фарқ мекунад. Захираҳои обӣ бояд дар ҳошияи истифодашавии онҳо баррасӣ шуда, зимнан қимати экологии онҳо бояд нишон дода шавад. Консепсияи қимати иқтисодии умумии захираҳои обӣ бояд ба таври комплексӣ тавсифоти миқдорию сифатӣ ва аҳамияти иҷтимоиро инъикос намояд.

Баҳои қимати иқтисодии захираҳои обӣ ҳоло тағйиротро аз сар мегузаронад. Муносибати замонавӣ ба арзёбии иқтисодии захираҳои обӣ, дар фарқ аз муқоиса кардани (ченак кардан) баҳои онҳо бо хароҷоти истифодабарӣ ҳисоб кардани хароҷоти истифодабарӣ, ҳифз ва такрористеҳсолро дар бар мегирад.

Арзёбии таъсири пардохтҳои захираҳои обӣ ба нишондихандаҳои самаранокӣ соҳаҳои иқтисодиёт ва ташаккули қисми даромадноки тамоми буҷетҳо, ки аз рӯи натиҷаи ҳисобҳои таҷрибавии нархҳои тафриқавии минтақаҳо барои захираҳои обӣ ва хизматрасониҳои хоҷагии об иҷро шудааст, нишон дод, ки дараҷаи ин таъсир ба ғоиданокии истеҳсолоти соҳавӣ дар ҳудуди якҷанд ғоиз қарор дорад, ба истисноӣ ҳолати истеҳсолоти обталаби махсус, аз ҷумла зироаткорӣ обёрӣшаванда; ҳамзамон ҳиссаи пардохтҳо барои захираҳои обӣ дар сохтори умумии воридоти захиравӣ ба буҷет хеле баланд мешавад.

Дар баробари ин, омӯзиш ва хулосаи корҳову интишороти мавҷудаи илмӣ нишон медиҳанд, ки дар адабиёти иқтисодии ватанӣ мушкили истифодабарии самараноки захираҳои обӣ дар зироаткории обёрнишаванда ҳанӯз яке аз мушкилоти кам коркардшуда боқӣ мемонад.

Дар ҳар сурат, баҳои ҳосилшудаи аҳамиятнокии захираҳои обӣ, ки бо нақшаҳои оянда (пешгӯйӣҳо) оид ба ташаккули сохтори маконии хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманданд, метавонад ҳамчун далели иловагӣ ҳангоми гузарондани гуфтушунидҳои байналмилалӣ (таҳияи созишномаҳо) барои ба ҳар як мамлакати Осиёи Марказӣ чудо намудани квотаҳои муайяни истифодабарии об хизмат кунад.

Баҳои иқтисодии захираҳои обӣ, ки баҳисобгирии комплекси тавсифоти миқдорию сифатино таъмин мекунад, бояд барои муқаррар намудани андозаи пардохти истифодабарии захираҳои обӣ асос ва вобаста ба ин, барои интиҳоби манбаъҳои обтаъминкунӣ ҳангоми афзоиши ҳаҷми истеъмоли об маҳак шавад.

Баҳои иқтисодии захираҳои обӣ натиҷаи истифодабарии иқтисодии онҳоро тавсиф мекунад, ки бояд дар хоҷагии халқ аз истифодабарии захираҳои оби минтақаи додашуда ҳосил шавад. Ин баҳо дар ҳар як ноҳияи баррасишаванда ҳамчун фарқи байни хароҷоти охирин ва мустақими об барои эҳтиёҷоти хоҷагии халқ муайян карда мешавад.

Ҳангоми сохтани системаи баҳои иқтисодии захираҳои обӣ бояд фаромӯш накунем, ки андозаҳои алоҳидаи он нисбат ба амалигардонии чорабиниҳои бузурги хоҷагии халқ - масалан, азнавтасимкунии байниминтақавии резини дарёи метавонанд ноустувор бошанд. Бинобар ин, баҳои иқтисодии захираҳои обӣ дар асоси ҳисобкунии хароҷоти охирин ҳангоми асоснок намудани чунин лоиҳаҳо қобили истифода нестанд.

Баҳодиҳии комплекси идоракунии об дар соҳаи кишоварзӣ баҳои бухронии таъсири иқтисодӣ, харҷҳо ва таъсири рушди сектори обӣ дар 50 соли охир, даъватҳо оид ба идоракунии об, ки бо инҳо имрӯз ҷомеа дучор шудааст ва усулҳои ҳалли онҳо мебошад, ки дар олам қабул шудаанд. Натиҷаҳои баҳодиҳӣ имкон медиҳанд дар ояндаи наздик сармоягузориҳо зиёд ва оид ба обу кишоварзӣ ҳангоми баррасии таъсири онҳо дар 50 соли оянда қарорҳои дуруст қабул карда шаванд.

Баҳодиҳӣ бо иштирок ва ҳамкориҳои васеи таҷрибаомӯзон, олимон ва сиёсатмадорон, бо истифода аз ҳуди раванди арзёбӣ, ки гурӯҳи шариконро барои хулосабарории донишу коркарди усулҳои ҳалли инноватсионӣ муттаҳид мекард, анҷом дода шуд.

Ин баҳодиҳӣ доираи идоракунии обро дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла дар самтҳои моҳипарварӣ ва чорводорӣ ва тамоми спектри рӯёндани ҳосилро аз шудгори замин, обёрии иловагӣ ва ҷамъоварии обҳои рӯи замин то тамоми сикли обёрӣ дар ҳошияи муҳити зисти устувор фаро мегирад. Дар аввал баҳогузориҳо бо 10 суол маҳдуд буд, баъдан дар баробари афзоиши манфиат таваҷҷӯҳ васеъ шуд ва суолҳои ҳамаҷонибаро дар бар мегирад: чи тавр обро дар кишоварзӣ бояд идора

кард ва ин самтро чи тавр ривоч додани мумкин аст, то инки ба сатҳи зиндагии паст хотима дода шавад ва ҷаъолияти устувори экологиро амалӣ нигоҳ дошта шаваду мувозинати байни озуқа ва бехатарии муҳити зист пайдо карда шавад?

Барои ман пешниҳод намудани ҳисоботи ҷамъбасти оид ба баҳодиҳии комплекси идоракунии об дар кишоварзӣ бисёр хуш аст, ки онро гурӯҳи калони мутахассисон таҳти роҳбарии Дэвид Молден таҳия намудаанд. Мазмуни он аз доираи истифодаи об дар кишоварзӣ хеле дур аст ва моҳиятан тамоми гуногунии мушкилиҳои алоқаманд ба зиндагонии инсоният дар шароити камшавии ҳамарӯзаву глобалии об ғош мекунад. Ба даврони муосири рушди ҷомеа маҳдудият ҳос мебошад, яъне таоми дунёбояд ба давраи истеъмоли беназорату бемаҳдудии об хотима дода, худро ба "парҳезии обӣ" ва идоракунии қатъиву ҷиддӣ шинонад.

АДАБИЁТ

1. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар конфронси байналмилалӣ оид ба ҳамкории минтақавӣ дар ҳавзаҳои дарёҳои фаромарзӣ 30.05.2005. Душанбе-2005.

2. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми байналмилалӣ оби тозаи Душанбе. 30.08.2003.

3. Саидов С.С. Бассейновый подход в управлении трансграничными водными ресурсами / С.С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2015. -№2/3(165). -С.44-48.

4. Тезисҳои маърузаҳои конфронси байналмилалӣ, ки Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил кардааст. Захираҳои оби Осиёи Миёна ва истифодаи оқилонаи онҳо. (9-11 октябри 2001)- Душанбе, 2001.

5. Саидов С.С. Бассейновый подход в управлении трансграничными водными ресурсами / С.С. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2015. -№2/3(165). -С.44-48.

6. Одинаев Ҳ.А. Роҳҳои бехтар намудани истифодаи захираҳои оби марзгузар дар шароити Осиёи Марказӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе: «СИНО», 2012. - №2/7(98)-С.3.

АРЗЁБИИ ВАЗЪИ ИМРӯЗАИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

Мақола ба ташаккул ва истифодаи захираҳои об дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Баҳои иқтисодии захираҳои обӣ натиҷаи истифодабарии иқтисодии онҳоро тавсиф мекунад, ки бояд дар ҳолати ҳалқ аз истифодабарии захираҳои оби минтақаи додашуда ҳосил шавад. Ин баҳо дар ҳар як ноҳияи баррасишаванда ҳамчун фарқияти байни ҳарҷоти охири ва мустақими об барои эҳтиёҷоти ҳолати ҳалқ муайян карда мешавад. Баҳодиҳии комплекси идоракунии об дар соҳаи кишоварзӣ баҳои бухронии таъсири иқтисодӣ, ҳарҷҳо ва таъсири рушди сектори обӣ дар 50 соли охир, даъватҳо оид ба идоракунии об, ки бо инҳо имрӯз ҷомеа дучор шудааст ва усулҳои ҳалли онҳо мебошад, ки дар олам қабул шудаанд. Натиҷаҳои

баҳоидиҳӣ имкон медиҳанд дар ояндаи наздик сармоягузориҳо зиёд ва оид ба обу кишоварзӣ ҳангоми баррасии таъсири онҳо дар 50 соли оянда қарорҳои дуруст қабул карда шаванд.

Калидвожаҳо: истифодабарии об, тақсимои об, захираҳои об, механизмҳои иқтисодии идоракунии об, баҳоидиҳии захираҳои обӣ.

ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

В статье рассмотрены вопросы формирования водных ресурсов Таджикистана. Водные ресурсы Республики Таджикистан формируются на ледниках, речном стоке, озёрах, водохранилищах и подземных источниках.

Комплексная оценка управления водой в сельском хозяйстве является критической оценкой экономического эффекта, издержек и влияния развития водного сектора за последние 50 лет, вызовов по управлению водой, с которыми общество столкнулось сегодня, и методов их решения, которые были приняты в мире. Это процесс с привлечением многих институтов, направленный на оценку текущего состояния знаний и стимулирования идей о том, как управлять водными ресурсами, чтобы обеспечивать увеличивающиеся потребности в сельскохозяйственной продукции, помочь сократить бедность, улучшить продуктовую безопасность, и внести вклад в устойчивость окружающей среды. Результаты оценки позволят увеличить в ближайшем будущем инвестиции и принимать более правильные решения, связанные с водой и сельским хозяйством, при рассмотрении их влияния на следующие 50 лет.

Ключевые слова: использование воды, водораспределение, водные ресурсы, механизмы управления водными ресурсами, оценка водных ресурсов.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF THE ECONOMIC MECHANISM FOR THE USE OF WATER RESOURCES

The article discusses the issues of formation of water resources in Tajikistan. The water resources of the Republic of Tajikistan are formed on glaciers, river runoff, lakes, reservoirs and underground sources. A comprehensive assessment of agricultural water management is a critical assessment of the economic benefits, costs and impacts of water sector development over the past 50 years, the water management challenges society faces today, and the methods the world has adopted to address them. It is a multi-institutional process aimed at assessing the current state of knowledge and stimulating ideas about how to manage water resources to meet increasing demands for agricultural products, help reduce poverty, improve food security, and contribute to environmental sustainability. The results of the assessment will allow for increased investment in the near future and better decisions related to water and agriculture when considering their impact over the next 50 years.

Key words: water use, water distribution, water resources, water resources management mechanisms, water resources assessment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойбердиева Фотима Сухробовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи КАС. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Почтаи электронӣ: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Худойбердиева Зухро Сухробовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D кафедраи иқтисод ва идораи КАС. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Почтаи электронӣ: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Сведения об авторах: Худойбердиева Фотима Сухробовна – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры экономика и управления АПК. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Электронная почта: fotima_zukhro1993@mail.ru

Худойбердиева Зухро Сухробовна – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры экономика и управления АПК. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992 904-24-88-40. Электронная почта: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Information about the authors: Khudoyberdieva Fotima Sukhrobovna - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Economics and Management of the Agro-Industrial Complex. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 904-24-88-40. E-mail: fotima_zukhro1993@mail.ru.

Khudoyberdieva Zukhra Sukhrobovna - Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Economics and Management of the Agro-Industrial Complex. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992 904-24-88-40. E-mail: fotima_zukhro1993@mail.ru.

ТАЪЛИМОТИ БЕФОСИЛАИ КАСБӢ-ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РУШДИ КАСБИ ТАХАССУСИИ КОРМАНДОН

*Абдурахмонова Р.- унвонҷӯи Институди иқтисодиёт ва демографияи
АМИТ*

Тағйирёбандагҳои куллии, ки дар давраи аввали ҳазорсолаи сеюм дар ҷаҳони глобалӣ ба миён омада истодаанд, моро водор мекунад чӣ ҳақиқати таъминоти рушди устувори иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҳаракатҳои фарҳангии касбӣ хунарии мувофиқ ба ҳолатҳои мураккабу пуртабодули бозори ҷаҳонӣ, тадқиқоти амиқи илмӣ ва эҷодии маълумотгирии бефосилаи касбӣ хунарии электрониро дошта бошем.

Таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ барои менеҷменти асри 21 ҳамчун модели концептуалии таъминоти рушди устувори роҳбарӣ шинохта шудааст. Худи таълимоти бефосила аслан падидаи нав набуда, балки аз замонҳои ҳамаи қадим ташвиқи тарғиб гардидааст. Инсоният дар тӯли тамоми таърихи мавҷудияти ҳамаи доимо майлу рағбат ба таълиму тадриси бефосила намудааст.

Таълимоти бефосилаи касбӣ – электрониро бошад, талаботи ҳолати глобалии меҳнат, болоравии мақоми донишҳои касбӣ хунари ва арзишҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, мураккабшавии системаи муҳити зист, рушди пуртабодули техникаву технологӣ ва иттилоотӣ иртиботии истеҳсоливу истеъмолӣ, тазоҳури истеъдоду зехнҳои ҷаҳонӣ, эҷоду кашфиёти инноватсионии ҷаҳонӣ дар зинаҳои баланди иқтисодӣ ба майдон овардаанд.

Хусусияти рушди бемайлони техникаву технологӣ, иртиботӣ иттилоотӣ электронӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва экологӣ сиёсии бозори ҷаҳонӣ дар шароити муосир далалат ба он менамояд, ки дигар дар системаву моделҳои кӯҳнаи тарбиявии касбӣ хунари, шаклҳои пешини

муносибат ба таълимот ва зинаҳои рушди донишомӯзӣ идоракунии техникаву технология, иттилооту иртиботи касбivu ҳунарий, донишгоҳу донишкадаҳо, менечменти ширкату корхонаҳо ва ҳатто вазорату идораҳои давлатӣ ғайриимкон гардидааст.

Аз ҷониби дигар, вобаста аз талаботи функционалии менечменти муосир, ҳар як корманд ва ё роҳбару пешвои мондагори таърихӣ ба зинаи болотари рушди фаъолиятҳои касбivu ҳунарий ва ё қобилияту тавонмандии зеҳнӣ ворид гашта, барои эҷоду навовариҳои касбӣ заминаи мувофиқи техникivu технологӣ ва иттилоотиву иртиботии электронӣ фароҳам омадааст.

Вазифаҳои муҳими системаи таълимоти бефосилаи касбии электрониро дар равишҳо ва арзишҳои зерини рушди касбӣ дидан мумкин аст:

- худрушдбандагии касбии мувофиқ ба асосҳои фарҳангivu маданияи миллати форсу тоҷик ва халқу миллатҳои дигари пешрафтаи ҷаҳонӣ. Ба роҳ гузоштани таълимоти донишмандону олимони барҷастаи таърихivu имрӯзаи дунё дар ҷараёни ТБКЭ ва аз ин тариқ, то ба зинаи 7-уми рушдбандагии инсонӣ «дарки дил» расидан.

- таъйин намудани тарбияи ахлоқӣ – иҷтимоӣ, ҳамчун равиши мақсадноки худрушдбандгиву худтарбиясозӣ дар модели ТБКЭ, ки дар он ҳуди шахсият - пешвои комили касбӣ объекти асосии тадқиқоти зеҳнӣ доништа шуда, ба қобилияти диққатнокӣ, донишазбаркунӣ, амалисозӣ, ҳалимӣ нисбат ба зердастон ва иҷроиши сифатноки фаъолиятҳои касбӣ диққати махсус дода мешавад. Дар ҷойгоҳи олий ҳуди шахсият- пешво мебоист ҳамчун предмети фаъолияти касбӣ, беҳтаршавии ҳолатҳо ва рушдбандагии менечмент шинохта шавад.

- таълимоти бефосилаи касбии электронӣ дар тӯли тамоми умр ба роҳ гузошта шуда, худрушдбандагӣ, омӯзиши пайваستاи касбӣ ва мувофиқшавии сатҳи фаҳмишу донишҳо ба тағйирбандагиҳои муосири касбӣ таъмин бигардад. Зеро ин талабот ва вазифаи инсонии ҳар як фарди соҳибакл дар замин буда, ҳалли ягонаи онро дар роҳи омӯзиш ва таълимоти якумраи касбӣ мебинад.

- интиҳоби касб ва шуғли касбӣ дар зинаҳои гуногуни рушд ба ихтиёри шунаванда вогузор шуда, ТБКЭ мебоист ба самти мақсадгузориҳои бузург, роҳҳои бамақсадрасӣ ва дараҷаи хоҳиши дилу таъби шунаванда равона гардад. Аз ин тариқ, ҷиҳати ташаккулёбии касбӣ ва зинаи вазифадорӣ таълимоти мувофиқ пешниҳод шавад.

- зиндагии касбии роҳбарӣ, ин роҳи тӯлонӣ буда, инсонро зарур аст онро пайваста биомӯзад, назорат бибарад, таҳлил намояд, дӯст дорад, дарк кунад, ҳаловат бибарад ва натиҷагирии бузурги таърихиро ба даст оварда, ҳамчун пешвои мондагору шоистасолори таърихӣ боқӣ бимонад. Сарчашмаи таъминкунандаву назоратбарандаи талаботи фавқ мебоист дар ТБКЭ ҷойгир бошад.

Аз ин равишҳои концептуалии таълимотӣ чунин бармеояд, ки барои худрушдбандагӣ ва расидан ба ҳадафҳои бузурги касбivu ҳунарий инсонро

зарур аст, то нахуст мустақилонаву бо завқи баланди созанда пешаеро интихоб намояд. Онгоҳ бо муҳаббату дӯстдории беандоза тамоми кӯшишу ғайрати худро ба он самт равона созад. Чун шамъ саропо дар худ хоҳишу неруи доимии кашиши касбу хунариро пайдо намояд.

Нуқтаи дигари самаранокии таълимоти бефосилаи касбӣ он аст, ки инсон дар баробари омӯзиши назариявӣ, инчунин таҷрибаи амалӣ аз фаъолияти хунариро мегирад, ки онро низ мебоист ҳамчун сарчашмаи таълимоти истифода кард ва дар рушди таълимиву омӯзишӣ ба кор бурд. Махсусан, вақте мо дар зинаҳои гуногуни роҳбарӣ фаъолияти касбӣ дорем вазифадорем тавонмандиву хунари зеҳнии ҳар як зердасти худро ҳамчун имконоти бузург эҳтирому эътироф намуда, шароиту адолати иҷтимоиро фароҳам оварем, ки зердасти мо низ бо мурури вақту замон тавонад рушдбандагии худро то ба зинаи мурғи Анқо таъмин бисозад ва сарвару роҳбарӣ ояндасоз гардад.

Ҳамин тариқ, талаботҳои фарҳангиву мадании таълимдихии бефосилаи касбӣ дар роҳбарии менечмент чунинанд:

- таълимот ва роҳбарии беғаразонаи аз сидқи дил дар тарбияи насли оянда ва пешвоёни комили касбӣ дар менечмент.
- кӯшишу ғайрати пайваста дар тарбияи шогирд аз зинаи аввал то ба зинаи 7-уми рушдбандагӣ.
- пуртоқативу пурсабрӣ дар роҳи пурмашаққати тарбияи шогирдон ва расонидани онҳо то ба зинаи инсонии комил.
- тарбияи хусусияти диққатҷалбкунандагӣ ва истодагарӣ дар иҷрои фаъолиятҳои касбиву хунарии пешвои комили касбӣ дар роҳбарӣ.
- тарбияи ҳурмату эҳтироми устод ва хоксориву ҳалимиву меҳрубонӣ дар ҳама ҳолатҳову зинаҳои роҳбарӣ.

Дар натиҷаи тадқиқоти амиқи илмиву амалии хеш мо ба чунин ҳулосае омадаем, ки дар шароити муосир танҳо таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ ба сарварон – пешвоёни донишманду навоар имкон медиҳад, ба зинаҳои волои дарки қонуниятҳои ҳаракатҳои аслии бирасанд ва тавонмандии шоистасолориву мондагории таърихро ба даст биоваранд.

Пас, чунин бармеояд, ки ҳар як фарди соҳибақли ҷомеаи навин барои дарёфти мавқею манзалати касбии худ мебоист ҳатман аз таълимоти бефосилаи касбӣ - электронӣ бархӯрдор бигардад. То ин ки марзу сатҳи зиндагии худро ба кулӣ тағйир додаву ҳамчун корманд, роҳбар ва болотар аз ҳама ҳамчун инсонии комили касбӣ худрушдбандагиву худтасдиқкунӣ дошта бошад.

Ҳамин тавр:

✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ ҷузъи муҳимтарину инкорнопазири ҳаёти ҳар яки мо буда, мақсаду мазмуни асосии зиндагии моро пурра фарогир аст.

✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ ҷараёни афзоянда дар тамоми умри инсониро мемонад, ки аз ғаҳвора оғоз ёфта, то ба гӯр моро роҳбаладӣ мекунад.

✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ дониши касбиву хунариест, ки хислати фарқкунандагии моро дар ҷомеаи инсонӣ муаррифгар аст.

✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ имкони пурраи донишомӯзиро новобаста аз дараҷаи рушди инсонҳо дар худ дорад ва ҳадафи олии онро худрушдёбандагиву хизмати шоистаи касбиву хунари ба ҷомеа ташкил медиҳад.

✓ таълимоти бефосилаи касбӣ – электронӣ одамон то як давраи муайян фаро гирифта, он гоҳ тавонмандии пурра дарк кардани ҳаракату фаъолиятҳои онро ба даст меоваранд. Аз ин тариқ, мондагори таърихӣ фарҳанги касбиву хунари ва манфиатовари ҷомеаи инсонӣ мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Ғаниев Т. Б. Менечмент. Иборат аз 17 қисм. Душанбе -2005-2023
2. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.
3. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // диссертатсияи номзадии Давлатов Сорбон Назримадович, аз рӯи ихтисосӣ 08.00.05 –Душанбе: Донишгоҳи милли Тоҷикистон, 2020. – 171с
4. Давлатов С.Н. Нақши ҷомеаи шахрвандии иттилоотӣ дар рушди нерӯи инсонӣ/Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии рушди захираҳои инсонӣ дар шароити муосир: концепсияҳо, тамоюлҳо ва таҳдидҳо». Душанбе -2017 саҳ. 267-270.
5. Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Нақши сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти муосир / конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Беҳатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ” 31.11.2023 –Душанбе-2023. С. – 69-75.
5. Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Ҳ.Ҳ. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.53-58.

ТАЪЛИМОТИ БЕФОСИЛАИ КАСБӢ-ЭЛЕКТРОНӢ ДАР РУШДИ КАСБИ ТАХАССУСИИ КОРМАНДОН

Дар мақолаи мазкур оид ба нақши таълимоти бефосилаи касбӣ дар рушди касби тахассусии коргарон дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт гуфта шудааст. Бо ақидаи муаллифон рушди таълимоти касбӣ дар ҷаҳони имрӯза аслан ба рушди бевоситаи илмиву техникаӣ ва технологияҳои иттилоотӣ тааллуқ дошта, дар тамоми ихтисосҳо ин равиши таълимоти касбӣ бояд ҷорӣ карда шаванд. Дар воқеъ талаботи рушди таълими касбии электронӣ ба мо имкон медиҳад, ки мо на танҳо бозори меҳнати дохилӣ,

балки бозорҳои берунаи меҳнатро низ аз худ намуда, мувофиқ ба талаботи онҳо омода гардем.

Калидвожаҳо: таълимоти бефосилаи касбӣ, сармояи инсонӣ, тайёрии касбӣ, ташаккулбӣ, рақобатпазирии кормандон, иқтисодиёт, технологияи иттилоотӣ, маълумотноқӣ, дониш, ҳавасмандӣ.

НЕПРЕРЫВНОГО ЭЛЕКТРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОТРУДНИКОВ

В этой статье обсуждается роль непрерывного профессионального образования в повышение квалификации рабочих в условиях глобализации. По мнению авторов, развитие профессионального образования в современном мире связано, прежде всего, с непосредственным развитием науки, технологий и информационных технологий, и такой подход к профессиональному образованию должен быть внедрен во всех специальностях. Фактически, требования к развитию электронного профессионального образования позволяют нам осваивать не только внутренний рынок труда, но и зарубежные рынки труда и готовиться в соответствии с их требованиями.

Ключевые слова: Непрерывное профессиональное образование, человеческий капитал, профессиональная подготовка, формирование, конкурентоспособность сотрудников, экономика, информационные технологии, образование, знания, мотивация.

THE OF LIFELONG ELECTRONIC EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EMPLOYEES

This article discusses the role of continuing professional education in improving the skills of workers in the context of globalization. According to the authors, the development of vocational education in the modern world is associated, first of all, with the direct development of science, technology and information technology, and this approach to vocational education should be implemented in all specialties. In fact, the requirements for the development of electronic vocational education allow us to master not only the domestic labor market, but also foreign labor markets and prepare in accordance with their requirements.

Key words: Continuing professional education, human capital, professional training, formation, competitiveness of employees, economics, information technology, education, knowledge, motivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Резагул – Институт иқтисодиёт ва демографияи АМИТ унвонҷӯ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 33. **Почтаи электронӣ:** rezagulabdramonova@gmail.com

Сведения об авторе: Абдурахмонова Резагул - Институт экономики и демографии НАНТ соискатель. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 33. **Электронная почта:** rezagulabdramonova@gmail.com

Information about the authors: Abdurakhmonova Rezagul - Institute of Economics and Demography of NAST, applicant. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 33. **E-mail:** rezagulabdramonova@gmail.com

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИӢТ

*Бобозода П. Ҷ.- магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ
Ҳайдарова М. М.- магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ*

Воқеан сиёсати бозори меҳнат инъикоскунандаи рушди иқтисодии давлат буда, барои таъмини он ба мақсад мувофиқ аст, ки шароитҳои зарурӣ омода карда шаванд, ки вазифаҳои асосии ҷаҳишҳои иқтисодии давлатро ташаққул медиҳанд.

Маҳз ҳалли мушкилоти бозори меҳнат ва шуғли аҳоли дар шароити иқтисоди бозорӣ аҳамияти ҳаётии онҳоро баланд бардошта, дар шароити ҷумҳурии мо шуғли аҳолии деҳотро метавон, нишондиҳандаи муҳими сатҳи тараққиёти давлат маҳсуб меёбад.

Ҷунин ҳолат тадқиқотбарии саривақтиро дар самти ошкор намудани сабабҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро, ки ба таъмини мунтазами аҳолии деҳотро бо ҷойҳои корӣ фароҳам меоавард, тақозо мекунад. Вазъи ба вуқӯъ омадаи муносири иҷтимоӣ ва иқтисодии аҳолии деҳот муаммоҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳоли, ҳамчунин равандҳои ташаққулёбии онҳоро дар иқтисоди бозорӣ муайян мекунад.

Бозори меҳнат ва шуғли аҳоли мавқеи маҳсусро дар иқтисодиёти давраи гузариш ишғол менамоянд, ки қисмати зиёди падидаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва демографӣ, ки дар иқтисодиёти муосир ба вуҷуд меоянд, ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёт ва бо ин васила нақши муҳимро дар низомии тақрибистеҳсолоти ҷамъиятӣ ишғол менамоянд [1,17с.].

Бозори меҳнат ҳамчун унсурӣ низомии мубодила баромад мекунад. Мувофиқан дар шароити феълӣ, бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи инкишоф ва тақмилёбӣ қарор дорад, ки он дар заминаи амали намудани харид ва фурӯши қувваи корӣ ва муносибатҳои шуғл, ки маҳсусиятҳои модели иқтисоди миллиро ба инобат мегирад. Бо дарназардошти гуфтаҳои болоӣ, зарур аст ки таҳлили комплекси сохтори соҳавӣ шуғли аҳоли, андозагирӣ микёси бекорӣ ниҳонӣ, суръати афзоиши шуғл дар баҳши ғайрирасмӣ иқтисодиёт, ҷаҳолнокии пасти қувваи корӣ дар низомии миллии бозори меҳнат, ки таҳавулоти назаррасро таи даҳсолаи охир гузаронида, дар ин замина тақозои гузаронидани тадқиқотҳои маҳсури соҳавиро ба миён меоварад.

Муаммоҳои марбут ба муносибатҳои меҳнатӣ, бозори меҳнат ва шуғл дар тадқиқотҳои зиёде аз олимони рус баҳшида шудааст. Бо вуҷуди ин, муаммоҳои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти амалисозии консепсияи шуғли маҳсулноқ то ҳол дар сатҳи зарурӣ тадқиқ нагардида ба шумор мераванд. Сарфи назар аз ин, ба таври зарурӣ тамоюли воридшавии ҷараёнҳои иҷтимоиву

иктисодӣ дар деҳоти ҷумхурӣ ошкор нагардида, ба таври системавӣ иқтидори шуғли аҳолии ҳудудҳои деҳоти ҷумхурӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифта, арзёбии комплекси шаклҳои мавҷудаи ташкили меҳнат баҳо дода нашуда, бахшҳои бартаридоштаи пешниҳоди қувваи корӣ бо дарназардошти рушди шаклҳои шуғли ғайрихоҷагии қишлоқ ва ғ. диққати зарурӣ дода нашудааст. Маҳз омилҳои мазкур аҳамияти илмӣ-амалии тадқиқоти мазкурро дар ҳалли вазифаҳои стратегии хос ба ташаккулёбии иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи дарозмуддат муайян намуд.

Инкишоф ва тараққиёти иқтисодиёти дилхоҳ давлат ва ҳуди ҷамъият дар маҷмӯъ бо сатҳи муайяни сохтор ва шумораи аҳоли, инчунин бо захираҳои меҳнати кишвари мазкур вобаста аст. Аҳоли дар навбати аввал, ин сарчашмаи мустақими захираҳо барои бозори меҳнат, ки пешбарандаи муносибатҳои муқарраргардидаи иқтисодӣ, дар ҳолати дуввум бошад, қисми аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштаи он ба сифати омили субъективӣ ва шахсии истехсолот баромад мекунад.

Меҳнат раванди дарки ғайриятӣ оқилонаи одамон аст, ки бо кӯмаки он шакливаткунии объектҳо ва захираҳои табиӣ, инчунин мутобиқшавии он барои қаноатмандгардонии эҳтиёҷоти аҳоли сурат мегирад.

Шуғли аҳоли- ҳамчун падидаи муносибатҳои иқтисодӣ на танҳо моҳияти иқтисодии дар низоми муносибатҳои муосири иқтисодӣ дошта, балки вобаста аз характер ва сатҳи таъмини кормандон бо ҷойҳои корӣ, он ҳамчун категорияест, ки низоми комплексӣ дошта, фарогирандаи маҷмӯи рафтори инсониро дар ҷанбаи иҷтимоӣ, ки ба талаботҳои ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бударо дар назар доранд[8,20с.]. Бинобар ин шуғли аҳоли сатҳи ҷалби аҳолиро ба меҳнат тавсиф ва вазъияти онро дар давраи таҳлилшаванда муайян мекунад.

Мафҳуми шуғли аҳоли дар навбати худ мафҳуми «қувваи кори»-ро ташаккул медиҳад. Қувваи корӣ ин маҷмуи имкониятҳои ҷисмонӣ ва равонӣ, сарчашмаи табиӣ меҳнат, ки дилхоҳ индивид дар худ дошта, метавонанд дар ҷараёни истехсолот истифода гарданд, дар назар дорад. Дар навбати худ тадқиқи мафҳуми қувваи корӣ дар маҷмӯъ бо аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта, зарурати истифодаи истилоҳи дигари иқтисодӣ, ба мисли «захираҳои меҳнати»- ро истифода мекунанд.

Захираҳои меҳнатӣ- ин маҷмӯи муайяни аҳолие, ки тавассути имкониятҳои зеҳнии худ, қобилияти бо шуғл таъмин намудани худро дар соҳаҳои истехсолоти моддӣ ва бахши хизматрасонӣ доранд.

Ҳамин тариқ, захираҳои меҳнатӣ ин қувваи корӣ ки дорои қобилияти машғул шудан бо намудҳои муайяни ғайрият дар истехсолот ва соҳаҳои ғайриистехсолии иқтисодиёт доранд, фаҳмида мешавад.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ мафҳуми захираҳои меҳнатӣ бешак бо аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта тавсиф дода мешавад, ки дар он ҷо гуфта мешавад, ки «аҳолии қобилияти меҳнатӣ дошта- аҳолие мебошад, ки шумораи он нисбат ба шумораи аҳолии дар синну соли меҳнатӣ ба миқдори аҳолии пурра аз даст додаи қобилияти корӣ (инҳо- маъюбони муҳорибаҳо, бемороне, ки муддатҳои тӯлони дар дармонгоҳҳо бистарианд

ва маъюбоне, ки аз хурдӣ) ва ба шумораи нафарони фаъолияти меҳнатӣ надошта, ки дар таъминоти нафақаи имтиёзнок» қарор доранд, камтар аст. Ё ин ки, «аҳолии қобили меҳнатӣ дошта- ин маҷмӯи шахсоне, ки дар синну соли меҳнатӣ буда, ки бо имкониятҳои равонию ҷисмонии худ қобилияти дар ҷараёни меҳнатӣ иштирок карданро доранд».

«Сармояи инсон дар иқтисодиёти транзитивӣ» чунин таърифро ифода мекунад: «захираҳои меҳнатӣ- ин як қисми аҳолии синнуи қобилияти меҳнатӣ дошта, ки дорои қобилияти зарурии ҷисмонӣ ва зехнӣ, дараҷаи муаяйни дониш ва таҳассус ва ҳамзамон шуғл дошта, дар хоҷагии халқ ва ҳамчунин аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштае, ки бо сабабҳои гуногун бекор мондаанд» [7,249с.].

Фаҳмиши зерини бозори меҳнат метавонад васеътар бошад (дар муқоиса ба таҷрибаи анъанавӣ) дар раванди ҳалли муаммоҳои ҷойдоштаи он дар низоми муосири муносибатҳои бозорӣ.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки арза дар бозори меҳнат муаянқунадаи чунин ҳолатҳо аст:

а) шахравандони бекоре, ки дар ҷустуҷӯи ҷойи корианд;

б) кормандоне, ки хоҳиши иваз намудани ҷойҳои корӣ доранд ё ин ки хоҳиши ҷустуҷӯи кори нав «дуҷоя корӣ» дошта, дар ҳолатҳои аз ҷойи кори аввала маҳрум шудан;

в) нафароне, ки хоҳиши пайдо намудани ҷойи кориро, ҳамчун шуғли дуум дар қатори ҷойи корӣ дошта ва ё дар фосилаи идомаи раванди таҳсил.

Тақозо бошад ба қувваи корӣ аз маҷмӯи омилҳои зерин бармеояд:

а) ҷойҳои холии мавҷуда дар бозори меҳнат;

б) шумораи кормандоне, ки корфармоёни ҳудро қаноатманд насохта, бо ин васила ба ҷойи онҳо нафарони навро ҷустуҷӯ менамоянд.

Бешубҳа, дар ҳамаи давраи замонҳо заминаи устувори инкишофи дилхоҳ давлат ин шиддати ҳадди аққали иҷтимоии он, ки ба таври мустақим бо вазъи бозори меҳнат алоқаманд аст, вобаста аст.

Дар адабиёти иқтисодӣ дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ, бозори меҳнат ҳамчун яке аз категорияҳои муҳими муносибатҳои истеҳсолии бозорӣ шинохта ва мавриди омӯзиш қарор дода мешавад. Бозори меҳнат бо характери иҷтимоӣ ва иқтисодии худ аз дигар категорияҳои иқтисодӣ гузашт кардан наметавонад. Лозим ба қайд аст, ки ҳамчун фарзанди иқтисоди бозорӣ- бозори меҳнат гуногунҷанба ва фарогиранда мебошад. Дар воқеият ба бозори меҳнат ва шуғл талаботҳои яктарафа мавҷуд нест, зеро ки талаботҳои мазкур гуногунҷанбаанд, масалан, ҷойи кор, характери кори татбиқшаванда ва дигар намудҳои фаъолият аз ҳам фарқ мекунанд. Бо як сухан, шароитҳои меҳнат якхела нестанд ва барои дарки дурусти маҷмӯи муносибатҳои меҳнатӣ дар шароити зудтағйирёбандаи табиати иқтисодӣ, имконияти муаян намудани тавсифи бозори меҳнатро бо истифода аз усулҳои гуногуни таҳлили иқтисодӣ имконпазир аст. Дар баробари ҳатто дар муносибатҳои муосири бозорӣ бо истифодаи таҳлили иқтисодӣ арзёбии комплекси муносибатҳои бозорӣ номумкин аст. Меҳнат ҳамчун фаъолият майл ба ҷанбаи психофизикӣ дошта, аз тафаккури

мантиқӣ-абстрактӣ пайдо гардида, ба иҷрои мушаххаси фаъолият мегузарад.

Ҳамин тариқ, таҳлили ақидаҳои ҷойдошта перомуни бозори меҳнат ба ҳулосае меорад, ки бозори меҳнат ҳамчун низоми муносибатҳои иҷтимоӣ (яъне, ки муносибатҳои озоду мутақобилаи инсонро ҳамчун корфармо ё корманд) ва меъёрҳои иҷтимоӣ, ки такрористеҳсол, истифода ва мубодилаи меҳнатро таъмин месозад, дар назар дошт.

Бо тарзи дигар гуем, идораи бозори меҳнат ба андешаи мо, маҷмӯи сохторҳои комплексие мебошад, ки робитаи зич бо муносибатҳои меҳнатӣ дошта, бо ин восита таъмини аҳолиро бо ҷойҳои корӣ бо дарназардошти шароитҳои муайян фаро мегирад. Ҷанбаи муҳими таърифи муаллифонаи мо ин аст, ки ба бозори меҳнат на танҳо бахши мубодилаи меҳнат, балки истифодаи меҳнат ва бахши такрористеҳсоли иқтисодии меҳнатиро низ метавон дохил намуд.

Ба андешаи мо, бозори меҳнатро метавон ҳамчун падидаи системавӣ мураккаб, ки ифодакунандаи маҷмӯи муносибаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва равонӣ, ки миёни корфармо (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ) ва соҳибони қувваи корӣ (кормандони кироӣ) бо сабаби шароити кироӣ ва истифодаи мубодилаи қувваи корӣ ва инчунин бо шароитҳои иҷтимоӣ иқтисодии бозори меҳнат вобаста ба вуқӯъ меояд, маънидод намуд.

Шароитҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ- ин сатҳест, ки зарурияти ташаккули воситаҳои муайянро ва ё сохторро барои амалнамӣ, солимнамӣ ва батанзимдарории равандҳои бавуқӯъоянда дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар назар дорад. Дар кишварҳои собиқ ҷотсиалистӣ, вазъияти мазкур ҳамчун падидаи бозорӣ, пас аз барҳамхурии иқтисодиёти марказии нақшавӣ оғоз гардида, мутаносибан ба муаммоҳои шуғл ва бозори меҳнат ҳамчун категорияи сохти капиталистӣ, зарур буд, ки шароитҳои иҷтимоӣ иқтисодии амалнамоии он бунёд карда шавад.

Ба андешаи мо, ба шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии амалнамудани бозор дохил мешаванд:

1. Ягонагии стандартҳо, шароитҳои илмӣ асоснокгардидаи амалнамоии бозорҳо, дар асоси интиҳоби озоди намуди фаъолияти мушаххаси иқтисодӣ.

2. Ҳузур доштани фазои мукаммали иқтисодӣ ва ҳаракати озоду тағйирдиҳии маҳалли зист аз ҷониби шахрвандон.

3. Ташкили низоми босамар фаъолиятбарандаи низоми биржаи меҳнат.

4. Мавҷуд набудани маҳдудияти музди маош ва инчунин мавҷудияти бозори манзил ва ҷойҳои корӣ.

5. Бешубҳа, танҳо бо шароитҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҷиҳати асосноккунии илмӣ категорияи бозори меҳнат маҳдуд нагардида, балки зарур аст, ки ҷанбаҳои дигари сиёсӣ иқтисодӣ ва бунёдии он, ба мисли сегменти бозори меҳнатро мавриди тадқиқ низ бояд қарор дод.

Сегментҳои ибтидоии бозори меҳнат, субъектоне махсус меёбанд, ки бори нахуст ба ҳаёти меҳнатӣ дохил гардида, мутаносибан дорои ихтисоси махсуси касбӣ ва омодагии заруриро соҳибанд. Ҳамин тариқ, меҳнат ё ин ки

фаъолияти меҳнатӣ манбаи муҳимм баланд бардоштани сатҳи некӯахлоқии зиндагонии мардум ба ҳисоб меравад. Бунёди муносибатҳои комилан ҷадиди меҳнатӣ зуд-зуд дар деҳоти кишвар эҳсос мегардад. Дар айни замон дар деҳоти кишвар муаммоҳои анъанавии иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ба монанди меҳнати ҷисмонии вазнин, маҳдудияти фаъолияти меҳнатӣ, мавсими будани фаъолияти меҳнатӣ, сатҳи пасти даромад ва музди маош, инфрастихори сустараққиқардаи иҷтимоиву истеҳсолӣ ва ғ. шиддат мегиранд. Омилҳои мазкур сабабгори пайдошавии муаммоҳои нав гардиданд, ки он ба тамоюли шиддат гирифтани муҳоҷират аз деҳот ба шаҳр ва кишварҳои дагири хориҷи дуру наздик сабаб гардид. Ба андешаи мо ҳолати сегменти идоракунии бозори меҳнати аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ тамоюли зеринро касб намудааст.

Ба сегменти нави бозори меҳнат, субъектоне дохил мешаванд, ки аз курсҳои бозомӯзии тахассусӣ гузашта, дорои касб ва тахассуси муайянанад ё ин ки нафароне, ки пас аз хатми макотиби олии ба бозори меҳнат ворид шуданд.

Пас омӯзиши сохтор ва хусусиятҳои асосҳои ибтидоӣ ва сегментии меҳнатӣ тибқи нақшаи овардашуда, мумкин аст ки бо ҳам вобастагии ин сохторҳоро дар ҷараёни идоракунии бозори меҳнат дар деҳоти ҷумҳурӣ ошкор намуд. Дар ҳақиқати ҳол бошад, сохтори муаллифони пешкашгардидаи бозори меҳнат дар деҳоти ҷумҳурӣ зерқисми иқтисодӣ-иҷтимоии бозори меҳнати милли ба шумор меравад, зеро ки тавассути бо ҳамвобастагӣ бо мақомотҳои дигари давлатӣ он метавонад муаммоҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳолиро дар деҳот ва ҳуди ҷумҳурӣ дар маҷмӯъ ба танзим дарорад. Дар сохтори мазкур аз ҷониби муаллиф ҳам шакли меҳнат, ки аксар маврид дар деҳоти бо дарназрдошти ҷудокунии характери ноустувор ва меҳнати ноустувор ҷудо карда шудааст. Пас саволе ба миён меояд ҷаро маҳз меҳнати ноустувор? Ин пеш аз ҳама бо пайдоиши шаклҳои нави моликият дар деҳот, рушди соҳибкории хурду миёна, бо ташаккул ёфтани хоҷагиҳои деҳқонии алоҳида, бо дигаргуншавии характери ҳар як сокини деҳот, ки дар шароити бозор зуд тағйир меёбад. Ҳамчунин меҳнати ноустуворро, метавон начандон дарозумр ҳисобид, зеро ки давомнокии он аз сатҳи тараққиёти хоҷагӣ ва аз иҷрои қору пешниҳоди хизматрасоние, ки бо мавсим вобаста аст, маънидод кард. Аз ин рӯ, мавриди тазаккур аст, меҳнати ноустувор ба ҷумлаи фаъолияти меҳнатии характери мавсимии деҳот (яъне аз баҳор то тирамоҳ), вобаста аз мавсими иҷроиш, иқлим, ҳаҷм ва муддати давомнокии меҳнат, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рафти кишт ва ҷамъоварии ҳосил, ки ба қувваи қори иловагӣ бо давомнокии 12 соати қорӣ дар як шабонарӯз ниёз доранд, дохил мешавад.

Дар ҳақиқат, дар айни замон, вақто ки дар деҳоти кишвар ба таври кам ё ин ки техникаи хоҷагии қишлоқ бо сабабҳои хӯрдашавӣ ё ин ки аз сабаби мавҷуд набуданаш истифода намегардад, пас меҳнати ноустувор ҳамчун шакли нави меҳнат истифода мегардад.

Бозори меҳнати беруна, ки ба ҳаракати ҳудудии қувваи қорӣ самт гирифтааст, ба пурра намудани ҷойҳои ҳолӣ аз ҳисоби қормандон замина мегарад.

Ҳамин тариқ, сохтори бозори меҳнат маҷмуи маҷмӯи фаъолиятро дар дохили корхона фаро гирифта, ба ҳракати қувваи корӣ дар ҳуди корхона, бодарназардошти омодакунӣ, бозомӯзӣ ва бунёди сохтори муайянро аз рӯйи тахассусу касби муайянро дар дохили корхона фаро мегирад. Ҷойгиркунии қувваҳои корӣ дар корхонаҳо, ки сохтори иерархӣ доранд, аз рӯйи шакли амудӣ ва уфуқӣ муайян карда мешаванд. Дар сатҳи корхона нафароне, ки аз рӯйи шакли амудӣ вазифа ишғол мекунанд, ҷойи кории муътадил ва ба сифати сардорони шӯбаҳои гуногун фаъолият мекунанд. Аз рӯйи шакли уфуқӣ бошад, тамоюли ҷойгиркунии қувваҳои корӣ нисбатан бо усулҳои соддатар, ки барои ҳалли мушкилоти ҷойгиркунии қувваи корӣ истифода мегардад.

Субъектони бозори меҳнатро қувваҳои корӣ, корхонаҳо, хоҷагиҳои хонаводагӣ, давлат ва иттифокҳои касаба ташкил медиҳанд. Субъектони мазкур бозори меҳнатро метавон ба се ғуруҳ ҷудо намуд:

1. Субъектони тақозо ё ин ки истеъмоли: якумин, чун корхонаҳои расман ба қайдгирифташуда ва субъектони хоҷагидорӣ шаклҳои моликиятшон гуногун (давлатӣ, маҳаллӣ ва хусусӣ) ва андозаҳои гуногун (азим, миёна, хурд): дуввумин, ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ ғайрирасмӣ, ки тавассути усулҳои миқдорӣ нисбатан баҳодиҳии онҳо мушкиласт.

Дар бозори меҳнат тақозо ҳамчунин функцияҳои бо ҳам наздикро, ки ҷанбаҳои миқдорӣ онро тавсиф медиҳад, яъне ин сатҳи талаботи қувваи корӣ дар корхонаҳо ва таъмин бо ҷойҳои корӣ вобаста ба пешниҳоди ҷойҳои нави корӣ.

2. Субъектони арза- ин шумораи умумии аҳолии фаъолияти меҳнатӣ дошта, ки аз рӯйи критерияҳои зерин муайян карда мешавад:

- а) мувофиқати гуногунии синну солӣ ва қобилияти саломатии пурра;
- б) аз сатҳи маълумотноки, мутобиқ ба стандартҳои миёна, махсус ва олии;
- в) ба таври даврӣ гузаштан аз тайёрии тахассусӣ ва бозомӯзӣ;
- г) мавҷуд будани ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда оид ба маълумоти олии касбӣ.

Тибқи критерияҳои мазкур метавон қайд намуд, ки бозори беруна пуррагардонӣ, хизматрасонӣ ва истифода намудани меҳнати муҳоҷиронро дар бар мегирад.

Дар марҳилаи аввали раванди муҳоҷират, талабот ба сармутахассисҳо чандон ба аназар намерасид, зеро ки кишварҳои хориҷии қўбулкунандаи қувваи корӣ муҳоҷирони меҳнатиро новобаста аз тахассус ва касбият дар ҷойҳои кории начандон омодагии касбӣ ва донишҳои соҳавиро талабкунанда, истифода мекунанд. Маҳз чунин ғуруҳбандии қувваи корӣ дар ҳоли минбаъда муҳоҷиронро ба қисматҳои алоҳида ҷудо намоӣ ва муҳоҷирати байнисоҳавӣ оварда мерасонад. Раванди мазкур талаботро ба қувваи корӣ ва кормандони алоҳида ба вучуд меорад. Инчунин дар рафти ташаккули раванди зикргардида ва захираҳои меҳнатӣ, хоҷагии қишлоқ ҳамчун яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти ҷумҳуриамон аз дигар соҳаҳои мавҷуда фарқ мекунанд, аз ин хотир ин хусусиятро низ бояд ба инобат гирифт. Аз

хусусиятҳои он дар айни замон яке аз асосҳои ин гуногунрангии соҳа, ки таҳассуснокӣ ва миқёси истеҳсолотро дар бахшҳои дигари хоҷагии қишлоқ мӯйян мекунад. Охирин бошад, дар ташаккули гуногуншаклии талабот ба кормандон, бахуссус дар махсусияти сохтори касбии он вобаста аст. Бешубҳа, кормандони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои хонаводагӣ бояд дорои қобилиятҳои «универсалий» дошта бошанд, зеро ки дар ин хоҷагиҳо тақсимоли меҳнати амиқ вучуд дорад.

Такмилдиҳии тавсифи таҳассусӣ-касбии қувваи корӣ барои рафъи яке сабабҳои асосии бекорӣ- мувофиқат накардани тавсифоти сифатии ҷойҳои ҳолӣ ва бекорон мусоидат кунад. Барои ин фаъолияти сохторҳои ҳадамоти шуғл дар бахши омодакунии касбӣ ва бозомӯзиши кадрӣ аз шумораи шахрвандони деҳоти ҷумҳурӣ, бояд ба коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва такмилдиҳии ҳаёати таҳассусӣ-касбии иқтисодии меҳнатии кишвар сафарбар карда шавад. Дар ин ҷо бояд тазаккур дод, ки камбизоатӣ дар шароити муосир метавонад ба таври манфӣ ба раванди истифодаи оқилонаи иқтисодии иқтисодии ҳудудҳои деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонад.

Вазъияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин аст, ки дар солҳои наздик таъсиси ҷойҳои нави кориро то 300 ҳаз. нафар дар миқёси ҷумҳурӣ ва субъектони бахши аграрӣ пешбинӣ менамоянд. Раванди бунёди сохторҳои бозорӣ характери пешравиро касб намудааст, ки шумораи зиёди кормандони сифатан ба талаботи имрӯза ҷавобгӯро талаб мекунад. Ҳолати мазкур имкон намедиҳад, ки ба таври реалӣ дурнамои талаботро ба қувваи корӣ, аз ҷумла дар сатҳи касбӣ-таҳассусӣ пешгӯӣ намуд, аз ин рӯ дар хоҷагии қишлоқ айни замон зарур аст, ки кӯмакро ба нафарони мушаххас, ки дар ҷараёни ивази таҳассу ва ҷойи кор ё ҳолатҳои аз даст додани саломатӣ бекор мондаанд, равона сохт.

Дар чунин шароит фаъолияти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аксар маврид муайянкунандаи амалисозии сиёсати шуғл ва истифодаи имкониятҳои низоми омодакунӣ, бозомӯзиш ва самтгирии касбӣ ба шумор меравад, ки ба Ҳукумати ҷумҳурӣ имконият медиҳад, ки ба таври воқеӣ ба миқёси захиракунии қувваи корӣ ва коҳиши бекорӣ мусоидат намояд. Давлат бозори меҳнатро тавассути фишангҳои давлатии сиёсати иқтисодӣ (сатҳи андозбандии даромадҳои меҳнатӣ, музди маоши минималӣ, сиёсати шуғл, таъсиси марказҳои давлатии шуғли аҳоли ва ғ.) ба танзим медарорад.

Унсури муҳими татбиқи бозсозӣ дар мамлакат, ин ислоҳоти муносибатҳои иҷтимоиву меҳнатӣ, ки ба талаботҳои вазъи бозорӣ, бахуссус дар деҳоти кишвар ҷавобгӯ бошанд, арзёбӣ мегарданд.

Дар маҷмӯъ, татбиқи самтҳои асосии асоснокгардида ва таҳиягардидаи концепсияи шуғли маҳсулноки аҳолии маҳалли деҳот, ки такмили механизми танзими давлатии бозори меҳнат ва шуғли аҳолиро пешбинӣ менамояд ба таъмини рушди иқтисодӣ ва баландбардории сатҳи ҳаёти аҳоли дар давраҳои пешбинишаванда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Давлатов С.Н. Идоракунии захираҳои инсонӣ ҳамчун омили рушд ва инкишофдиҳандаи иқтисодиёти муосир. Маводҳои мизи гирди

умумидонишгоҳии илмию-назариявӣ дар мавзӯи «Масоили мубрами менечмент дар шароити муосир». - Душанбе 2019. – С. – 204-207.

6. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // диссертатсияи номзодии Давлатов Сорбон Назримадович, аз рӯи ихтисосӣ 08.00.05 –Душанбе: Донишгоҳи милли Тоҷикистон, 2020. – 171с

7. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Нақши сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти муосир / конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Беҳатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ” 31.11.2023 –Душанбе-2023. С. – 69-75.

2. Искандаров Х.Х. Методологические основы обеспечения конкурентоспособности работников на рынке труда//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2016. -№2-4 (204). -С. 16-21.

8. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Х.Х. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.53-58.

3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2019. - 480с.

4. Устаев Р.М. Развитие инновационного потенциала человеческого капитала в региональной экономике//Автореф. дисс. ... канд. экон. наук./ Устаев Рустам Мерзеферович. – Ставрополь, 2016. – 22с.

5. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Анализ системы подготовки кадров аграрного профиля в Республике Таджикистан/Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/4. -Ч.2. - С.13-20.

6. Ходиев Д.А., Искандаров Х.Х. Человеческий капитал и кадровое обеспечение в сельском хозяйстве/Д.А. Ходиев, Х.Х. Искандаров//Инновационные доминанты социально-трудовой сферы: экономика и управление/Материалы ежегод. межд. науч. прак. конф. (г. Воронеж). - Воронеж, 2016. - С. 246-251.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗАИ ИҚТИСОДИЁТ

Мувофиқи ақидаи муаллифони нақши калидиро дар бозори меҳнат, маҷмӯи компонентҳои бозорӣ, ки маҳз зери таъсиррасонии онҳо раванди бавуқӯмадаи бозори мазкур дар ҷумҳурӣ ба танзим дароварда мешавад. Тадқиқи категорияҳои гуногунҷанбаи бозори меҳнат, шуғл ва бекорӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва ҷараёнҳои иқтисодӣ ба он хотир мубрам ва рӯзмара ҳисобида мешавад, ки ба хотири ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативии таъмини шаҳрвандон бо ҷойҳои корӣ ва илова бар ин бе таъмини шуғли аҳоли, ҳадафрас шудан ба натиҷаҳои назаррас дар деҳот ва соҳаҳои алоҳидаи он дар

мачмӯъ ногузир аст. Муаллифон пешниҳод менамоянд, ки воқеан сиёсати бозори меҳнат инъикоскунандаи рушди иқтисодии давлат буда, барои таъмини он ба мақсад мувофиқ аст, ки шароитҳои зарурии омода карда шаванд, ки вазифаҳои асосии ҷаъолияти иқтисодии давлатро ташаккул медиҳанд.

Калидвожаҳо: меҳнат, шугл, бозори меҳнат, иқтисодиёт, истеҳсолот, сиёсати бозори меҳнат, муносибатҳои меҳнатӣ.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗАНЯТОСТИ И РЫНКА ТРУДА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИКИ

По мнению авторов, ключевую роль на рынке труда играет совокупность рыночных составляющих, под влиянием которых регулируется текущий процесс этого рынка в стране. Изучение различных категорий рынка труда, занятости и безработицы как социального явления и экономических процессов считается актуальным для поиска альтернативных способов обеспечения граждан рабочими местами и, кроме того, без обеспечения значительной занятости сельские районы и их отдельные сектора в целом неизбежны. Авторы предполагают, что политика на рынке труда фактически является отражением экономического развития государства, и для обеспечения целесообразности создания необходимых условий, формирующих основные задачи экономической деятельности государства.

Ключевые слова: труд, занятость, рынок труда, экономика, производство, политика рынка труда, трудовые отношения.

STATE REGULATION OF EMPLOYMENT AND LABOR MARKET IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

According to the authors, the key role in the labor market is played by the aggregate of market components, under the influence of which the current process of this market in the country is regulated. The study of various categories of the labor market, employment and unemployment as a social phenomenon and economic processes is considered relevant for finding alternative ways of providing citizens with jobs and, in addition, without providing significant employment, rural areas and their individual sectors as a whole are inevitable. The authors suggest that the labor market policy is in fact a reflection of the economic development of the state, and to ensure the feasibility of creating the necessary conditions that form the main tasks of the economic activity of the state.

Key words: labor, employment, labor market, economy, production, labor market policy, labor relations.
production, employee, ensuring the competitiveness of the enterprise, product price.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобозода Парвина Ҷумъабой–Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ.
Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 939 04 90 70.

Ҳайдарова Мадина Муродалиевна–Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 905 66 58 66.

Сведени об автарах: Бобозода Парвина Джумъабой – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 939 04 90 70.

Хайдарова Мадина Муродалиевна – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 905 66 58 66.

Information about the authors: Bobozoda Parvina Dzhumaboy - Tajik National University, master's student the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 939 04 90 70.

Khaidarova Madina Murodalievna - Tajik National University, master's student the Department of Human Resource Management **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 905 66 58 66.

ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲО ВА НАТИҶАГИРӢ ДАР АСОСИ МОДЕЛИ НАВИН ДАР МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИР

Убайдзода М.Ҳ. – магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонии ДМТ

Идоракунии олии амалисозии лоиҳаҳо ин чараёни пайдосозӣ ва таъсиррасонии махсуси роҳбарӣ ба объекти идоракунӣ бо мақсади иҷроиши самараноки лоиҳаҳои мақсадноки касбиву ҳунари дар менеҷменти корхонаву ширкатҳо мебошад.

Маълум аст, ки агар иҷроиши фаъолиятҳо дар доираи нақшаи пешакӣ амалишуда ва доираи талаботи миёнаи касбӣ доир гардад, он гоҳ идоракунӣ хислати нақшавӣ дошта, шояд он қадар мушкилие надошта бошад. Аммо вақте ки идоракунии олии лоиҳавӣ дар талаботи зинаи креативӣ сурат гирифта, талаботи эҷодӣ ва кашфиётиву навовариву навсозиро дар бар мегирад, пас дар ин сурат таъсиррасонии иҷроиши лоиҳаҳо аз тарафи пешвои комили касбӣ дар ин зина шартӣ махсуси роҳбариву иҷрошавандагии мақсадхоро фаро гирифта, мушкилу мураккаб гашта, аксар вақт дар ҳолатҳои номуайяни сурат мегирад, ки ин аз роҳбари даста ва ҳар як иҷрокунандаи лоиҳа талаботи донишу малакаи баланду навини таваккали касбиро талаб менамояд.

Системаву модели лоиҳавӣ бояд пурра имконоти баланди батанзимдарории иҷрои фаъолиятҳо ва хароҷотро аз оғози лоиҳа то анҷоми он дошта, самаранокиву иҷрои саривактии лоиҳаро новобаста ба тағирёбии ҳолатҳо ҳатман таъмин карда тавонад.

Системаи назорати идоракунии лоиҳавии креативӣ аслан ба қоидаҳои зерин бояд мувофиқат намоянд:

1. Мавҷудияти аниқу дақиқи лоиҳаи мақсадноки тасдиқкардашуда ва нақшаву захираҳои молиявӣ пулии амалигардонии лоиҳа дар вақти муайяншудаи лоиҳавӣ.

2. Мавҷудияти системаи аниқу дақиқи назоративу ҳисоботӣ ва баҳодихии лоиҳа, тарзу усул ва шакли даставии ҳисоботу баҳодихӣ ва қабули комиссиявии корҳои иҷрошудаи нақшавӣ.

3. Мавҷудияти нишондиҳандаҳои аниқу дақиқи баҳодихӣ ва стандартҳои байналмилаливу меёрҳои ҷаҳонии иҷроиши фаъолияти касбӣ ҳунарий.

4. Мавҷудияти системаи самараноки ташҳисӣ ва ҷараёнии назоратӣ ва боварӣ ба фаъолияти пешвои комили касбии лоиҳавӣ.

5. Баҳои олии креативии ҳолатҳо ва муайян кардани дараҷаи мушкиливу мураккабии ҳолатҳову вазифаҳо ва арзиши таваккалу экстрималу хатари иҷроиши лоиҳавӣ.

Аз гуфтаҳои қоидавии дар боло овардашуда маълум мегардад, ки менечери олии креативӣ дар баробари таъмини идоракунии иҷроиши лоиҳаҳо, инчунин ба мазмуни он масъулиятӯ ҷавобгӯӣ буда, ба мазмуну сифати иҷроиши ҳаракатҳои касбиву ҳунарий диққати махсус доданашон шартӣ зарурӣ мебошад.

Пайдарпаии идоракунии мазмуни фаъолиятҳо ва сифати он пеш аз ҳама талаботи мониторинги иҷроиши қору хизматҳо, таҳлилу баррасии ҳолати воқеии объекти идоравӣ ва ё худ иҷроиши қору хизматҳо, муқоисаву баҳодихии иҷроиши фаъолиятҳои касбиву ҳунарий, инчунин пайваста банизомдарориву мувофиқасозиву ҳолати таъмин кардани мувозинатӣ боз ҳислати дигари фарққунандагии роҳбарии креативии лоиҳавӣ мебошад.

Ин равишҳои роҳбарӣ, албатта, аз равишҳои анъанавии роҳбарӣ фарқияти калон дошта, танҳо бо нишонагирӣ ба иҷроиши зинаи олии 4-7 уми фаҳмишу ақлҳои олитарини касбӣ намегузорад, ки нишондиҳандаҳои пасти иҷроишӣ ҷой дошта бошанд. Истифода аз усулҳои ташҳисии лабораторӣ то таҳлилу баррасии меёрҳову стандартҳои байналмилалӣ ва боз чандин роҳу равиши навини идоракунии соҳибкории байналмилалии менечменти креативӣ имконоти васеи таъмини эҷоду кашфиёт ва созандагиву ихтироотиро доранд. Яъне усулҳои 80/20, 50/50, 20/80, 10/90 ва дигар равишҳои ғайристандартиву интегратсионие мебошанд, ки менечменти креативӣ метавонад дар вақти ҳалли масоили амалисозии лоиҳаҳо пурра истифода барад.

Таҳлилу баррасии масоили арзиши лоиҳа, кам кардани маблағҳо ва ё зиёд кардани он бояд дар асоси нишондиҳандаҳои асосии зерини ҷорӣ амалӣ карда шаванд:

1. Арзиши нақшавии корҳои банақшагирифташаванда ва он корҳое, ки дар вақти таҳлил аллакай ба анҷом бояд расонида мешуданд.

2. Арзиши нақшавии корҳое, ки то давраи таҳлилу баррасии лоиҳа пурра ба анҷом расонида шудаанд.

3. Арзиши аслии корҳои иҷрошудаи лоиҳавӣ дар вақти таҳлилу баррасӣ ва ё дар давраи ҳисоботӣ.

4. Ҷамъи маблағҳои сарфакардашуда ва ё зиёд истифодабурдашуда нисбат ба хароҷоти нақшавии иҷроиши қору хизматҳо.

5. Муайян кардани қафомонӣ ва ё пеш будан аз ҷадвали иҷроиши қору хизматҳо дар давраи фаъолияти лоиҳавӣ аз тарафи дастаи касбиву ҳунарий.

Баъд аз маълум гардидани равишҳои таҳлили дар боло овардашуда, менечменти олии лоиҳавӣ вазифадор мебошад, ки фаъолияти мувофиқасозиро амалӣ созад.

Ҳамчунин ворид сохтани тағйироту иловаҳо дар вақти иҷроиши лоиҳаҳо тағйир ёфтани талаботи худӣ бозор буда, соҳибкорро маҷбур месозад, ки нақшаи лоиҳавии худро дигаргун сохта, моли навин ва ё хизматрасониҳоро ба талаботи тағйирёбандагии бозор мувофиқ гардонад. Албатта, чунин ҳолатҳо аксар мавридҳо дар лоиҳаҳо ба майдон меоянд ва менечменти лоиҳавӣ имконоти баланди нишонагириро ба ин тағйирёбандагиҳо ҳатман доранд ва ҳатоҳову норасоихову дигар нуқсонҳоро сари вақт ислоҳ намуда, амалишавии лоиҳаро дар вақти муайяншуда пурра таъмин месозанд.

Аз ин хотир чараёни тағйирёбандагӣ аз зинаи шинохту баҳои аслии додан ба ҳолатҳо, баҳодиҳии пешакӣ, тасдиқу дастгирӣ ёфтан, амалӣ сохтану натиҷагирии баланд гирифтани ва тасдиқ кардани дурустиву ҳақ будани худ дар тағйирёбии лоиҳа ва боз чандин бартариятҳои роҳбарии олии креативии менечери лоиҳавӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар шароити имрӯзаи рушди соҳибкорӣ ва рақобатпазирии баланди бозори глобалии ҷаҳонӣ кафолати таъмини рушдёбанлагиву созандагии ширкату корхонаҳо дигаргунсозии техникаву технологие мебошад, ки имконоти баланди бартариятиву созандагиро дар шароити бозори глобалии иқтисодӣ таъмин месозад.

Аз ҷониби дигар, ин роҳу равиши идоракунии лоиҳавӣ бояд пурра чараёни ёзандагӣ, мувозинатӣ ва одаткуниву рушди устувори менечментро дар ҳама зинаҳои идоракунӣ таъмин созад.

АДАБИЁТ

1. В. Я. Цветков. Цифровое моделирование. М.: МАКСПресс, 2016.-72с.
2. Ғаниев Т.Б. Менечмент. Китоби дарсӣ. Иборат аз 14- қисм. Душанбе, Ирфон. 2004 -2020с.
2. Ғаниев Т.Б., Давлатов С.Н., Таҳсилоти бефосилаи касбӣ ҳамчун асоси рушди сармояи инсонӣ // Пайёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 1. – С.28-34. ISSN 2413-5151.
9. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) // диссертатсияи номзодии Давлатов Сорбон Назримадович, аз рӯи ихтисосӣ 08.00.05 –Душанбе: Донишгоҳи милли Тоҷикистон, 2020. – 171с
10. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Мировой опыт формирования и развития конкурентоспособности работников/Х.Х. Искандаров, С.Н. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2017. - № 2/5. -Ч.2. – С.53-58.
11. Искандаров Х.Х., Давлатов С.Н. Нақши сармояи инсонӣ дар рушд ва инкишофёбии иқтисодиёти муосир / конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи “Беҳатарии иқтисоди миллӣ: имкониятҳои рушд ва масоили иқтисоди рақамӣ” 31.11.2023 –Душанбе-2023. С. – 69-75.
3. И.П. Дешко. И др. Технологии виртуализации. М.: МАКСПресс.-2016.-64с.
4. Липсиц И.В. Инвестиционный проект: методы подготовки ин анализа. М., 2007.
5. Р.Г. Болбаков. Информационная когнитология. М.МАКСПресс, 2017. – 80с.

ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲО ВА НАТИҶАГИРӢ ДАР АСОСИ МОДЕЛИ НАВИН ДАР МЕНЕҶМЕНТИ МУОСИР

Масоили муҳиме, ки имрӯз тамоми менеҷменти ҷаҳониро фарогир мебошад, масоили стратегияи босуботи идоракуни ва шоистасолорӣ мебошад. Вобаста аз ин, барои ташаккули стратегияи навини идоракуни дар менеҷменти муосир зарурати тарзу усул ва методу методологияи навини омӯзишӣ, ташкилӣ ва роҳбарии стратегияи рушди босуботи иқтисод ба майдон омадааст, ки аз тарзи анъанавӣ куллан фарқ мекунад. Дар мақолаи мазкур оид ба модели идоракунии созанда ва иҷрои он дар фаъолиятҳои касбӣ–хунарӣ дар замони муосир дида барома шудааст, ки ин равиш ҳамчун воситаи пурқуввати эҷодиву кашфиётӣ ва созандагӣ хизмат карда, масоили дарки пешакӣ ё худ стратегияи олии идоракунии мақсаднокро таъмин месозад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, менеҷмент, модел, менеҷер, инноватсия, таълимот, ҳавасмандӣ.

УПРАВЛЕНИЕ ПРОЕКТАМИ И РЕЗУЛЬТАТЫ НА ОСНОВЕ НОВОЙ МОДЕЛИ НА СОВРЕМЕННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

В последние годы наука управления для анализа и оценки информации и цифрового и интеллектуально-творческого и изобретательского управления использует когнитивные модели, которые обсуждаются на высоком уровне. Эта статья посвящена моделированию, систематизации процессов электронного управления и реализации профессиональной деятельности в современном мире, что служит мощным творческим, изобретательным, конструктивным инструментом и обеспечивает предварительную стратегию или целенаправленную стратегию управления.

Ключевые слова: экономика, управление, модель, менеджер, инновации, образование, кадры, стимулы.

PROJECT MANAGEMENT AND RESULTS BASED ON A NEW MODEL MANAGEMENT

In recent years, the science of management uses cognitive models that are discussed at a high level to analyze and evaluate information and digital, intellectual, creative and inventive management. This article is devoted to modeling, systematization of electronic management processes and the implementation of professional activities in the modern world, which serves as a powerful creative, inventive, constructive tool and provides a preliminary strategy or targeted management strategy.

Keywords: economics, management, model, manager, innovations, education, personnel, incentives.

Маълумот дар бораи муаллифон: Убайдзода Мехриддин Хисайн-Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:**+992 988-08-08-38 .

Сведени об автарох: Убайдзода Мехриддин Хисайн Таджикский национальный университет, магистрант кафедры управления человеческим ресурсами. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:**+992 988-08-08-38 .

Information about the authors: Ubaidzoda Mehriddin Khisayn - Tajik National University, master's student the Department of Human Resource Management
Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:**+992 988-08-08-38 .

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

*Мансурова З.Т. – магистрант кафедры экономики предприятий и
предпринимательства ТНУ*

Многие проведенные аналитические исследования показывают, что глобализация имеет положительные и отрицательные стороны в зависимости от ряда объективных и субъективных условий, сформированных в мире. Сложившаяся мировая политико-экономические отношения и события последних лет диктуют, что каждая суверенная государств в первую очередь должен обеспечить свою экономическую независимость. Только на основе изучения своих возможностей, учитывая приоритеты и рассчитывая свой потенциал, каждая страна должен иметь собственный подход к решению данной и самой важной для себя проблемы.

Достойное место в мировом сообществе могут занять лишь страны, идущие по пути инновационного развития, обеспечившие структурную перестройку и модернизацию экономики и на этой основе – рост конкурентоспособности продукции, работ и услуг. Новым экономическим феноменом, позволяющим противостоять натиску глобальной конкуренции и должным образом отвечать требованиям национального и регионального развития, стали кластеры [4, с.2].

Практика создание и формирование инновационных кластеров очень развита в некоторых государствах членов СНГ как Россия, Белоруссия, Украина, Казахстан. Государства Центральной Азии как Таджикистан, Туркменистан, Киргизия и Узбекистан только начинают формировать предпосылки и условия для развития таких инновационных инфраструктур [5, с.65].

Решение проблем обеспечения экономической независимости Республики Таджикистан по разным причинам затягивается десятилетиями и достигается сложно, что в свою очередь усложняет процесс признания экономической состоятельности Таджикистана на мировой арене.

Мы считаем, что одним из основных путей решения данного вопроса является формирование инновационных кластеров в каждом регионе республики (РРП, Хатлонской области, Согдийской области и ГБАО) учитывая достаточность и наличие научно-технических, кадровых, финансово-экономических и производственно-технологических потенциалов данных регионов. Такой подход к решению проблем обеспечения экономической независимости государства ставит новые задачи. Прежде

всего, речь идет об индустриализации национальной экономики, о формировании научно-производственных интегрированных структур, т.е. каркаса для создания инновационных кластеров, о выборе основных направлений государственной инновационной стратегии, о приоритетных отраслях, имеющих достаточный потенциал для организации инновационного процесса, о выявлении факторов и элементов, воздействующих на степень развития отношений и механизмов инновационной деятельности.

Следует отметить, что в качестве методологической основой теории развития кластеров выступает теория размещения производства, представленная в трудах И.Г. Тюнена, В. Лаун Хардта, А. Вебера, Т. Паландера, А. Леша. В своей книге «Изолированное государство» (1826) Тюнен И. был первым, кто использовал для исследования территорий пространственные методы анализа. В отличие от Кантильона, Стюарта и Смита, которые лишь слегка коснулись вопросов расстояния и площади, Тюнен характеризовал абстрактную географическую модель, в основе которой лежали такие особенности, как удаленность от центра и площадь.

Фундаментальный экономический смысл возникновения промышленных кластеров основан на теоретических принципах экономии от территориально-производственных комплексов (ТПК) и агломерации, то есть группы взаимосвязанных отраслей, сосредоточенных в одном месте и образующих общий локальный рынок труда и технологий, а потому создающих выгоды для своих участников. За счёт географической концентрации происходит снижение операционных издержек в рамках производственных цепочек. Однако в условиях современной экономической парадигмы не меньшее значение имеет другая характеристика кластера – как среды, формирующей предпосылки для создания инноваций.

Многочисленные трактовки понятия «кластер» по разным признакам, способствовали появлению нового вида кластера, как инновационный кластер, которая может быть характеризовано следующим образом: «инновационный кластер – это неформальное объединение субъектов инновационного процесса: малых, средних и крупных предприятий, а также научно – исследовательских, финансово-страховых и проектных организаций, действующие в определенном секторе и географическом регионе и призванные стимулировать инновационную деятельность путём расширения и углубления интенсивного взаимодействия между всеми участниками».

Взаимодействие в форме инновационного кластера выражается в совместном использовании имеющихся возможностей, обмене знаниями и опытом, эффективной передаче технологий, налаживании устойчивых партнёрских связей и распространении информации между участниками данной организационно-экономической формы хозяйствования. Реализация кластеризации инновационных процессов может способствовать реформированию и повышению уровня конкурентоспособности отраслей промышленности, а также позволяет стране успешно закрепиться на мировой арене.

Для всей экономики государства инновационные кластеры выполняют роль точек роста внутреннего рынка, и базы для экспорта отечественной

конкурентоспособной продукции. Устойчивость национальной экономики держится именно на сильных позициях отдельных кластеров, которые реализуют политику импортозамещения на практике. Отражая динамику относительных преимуществ, кластеры формируются, расширяются, углубляются, но могут также со временем сужаться, свертываться, распадаться. Подобная динамичность и гибкость кластеров является еще одним преимуществом по сравнению с другими формами организации экономической системы. Инновационный кластер становится средством для преодоления замкнутости на внутренних проблемах, инертности, негибкости, негибкости и сговоров между соперниками, которые уменьшают или полностью блокируют благотворное влияние конкуренции. Наличие инновационного кластера позволяет национальной отрасли поддерживать свое преимущество, а не отдавать его тем странам, которые более склонны к обновлению. Отсюда и вывод, что экономическая самостоятельность и безопасность страны во многом зависит от уровня развития отдельных кластеров, особенно инновационных. С этой точки зрения в будущем при разработке или совершенствовании государственных программ и стратегий необходимо уделять значительное внимание именно экономико-правовым условиям формирования инновационных кластеров.

АДАБИЁТ

1. Акулич М., Глубокий А. Кластерный подход: экономический рост и инновационные кластеры // Монография. – М.:2018г. – 245с.
2. Бондаренко Н. Е. Государственная политика в условиях формирования инновационной экономики // Монография. - М.: Ваш полиграфический партнер, 2011г. - 189с.
3. Гасанов М. А., Канов В. И. Кластер как структурный институт конкурентоспособности экономики / / Вестник Томского государственного университета. Экономика. - 2013.- № 4 (24). - С. 13-21.
4. Крупский Д.М., Омарова А.Э., Хвалько Т.В. Руководство по созданию и организации деятельности кластеров // Учебно-методическое пособие. – Минск.:2015г. – 160с.
5. Обзор инновационных кластеров в иностранных государствах // Информационный справочник. - М:2011г. – С.65-70.

ЗАРУРИЯТИ ТАШАККУЛИ КЛАСТЕРҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ташкили кластерҳои инноватсиониро ҳамчун омили таъминкунандаи мустақилияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсиф медиҳад, ки зарурияти онро ҷараёни глобализатсия ва воқеияти имрӯзаи сиёсӣ-иқтисодии ҷаҳон талқин мекунанд.

Калидвожаҳо: кластери инноватсионӣ, мустақилияти иқтисодӣ, ҷараёни инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья характеризует роль формирования инновационных кластеров как фактора обеспечения экономической независимости Республики Таджикистан в новых условиях, диктуемых процессом глобализации и новым политико-экономическим реалиям мира.

Ключевые слова: инновационный кластер, экономическая независимость, инновационный процесс, инновационная деятельность.

THE NEED FOR FORMING INNOVATION CLUSTERS IN THE INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article characterizes the role of the formation of innovation clusters as a factor in ensuring the economic independence of the Republic of Tajikistan in the new conditions dictated by the process of globalization and the new political and economic realities of the world.

Keywords: innovation cluster, economic independence, innovation process, innovation activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мансурова Зухро Тоҷиддиновна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 935555379

Сведения об авторе: Мансурова Зухро Тоджиддиновна - Таджикский национальный университет, магистрант магистрант кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 935555379

Information about the author: Mansurova Zukhro Tojiddinovna - Tajik National University, master's student of the department of economics of enterprises and entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 935555379

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНОТИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҶТИМОИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Маҳмадалиев А.Ю. – магистри кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Идоракунии муосир на танҳо илму таҷриба, балки санъат ва маҳорати идоракунии коргаронро аз роҳбарон тақозо менамояд, ки бештар бо таъмини тараққиёти иҷтимоӣ алоқамандӣ доранд. Вайроншавии марказҳои илмӣ соҳавӣ, ки ба масъалаҳои амалии иҷтимоӣ ва психологии корхонаҳои соҳаҳои муҳталифи иқтисодиёти милли машғул буданд, боз ҳам вазъияти илм ва таҷрибаро дар соҳаи идоракунии мушкул гардонд.

Дар баробари ин тағйиротҳои зерин корхонаҳои саноатиро водор месозанд, ки бештар тавассути таъминоти иҷтимоӣ самаранокии фаъолияти кормандонашонро баланд бардоранд. Вобаста ба ҳамин дар назди корхонаҳои саноатӣ ҳалли вазифаҳои зерин пеш омадаст, ки бояд мустақилона ҳал карда шаванд: 1) баландбардории дараҷаи таъминкунии

коргарон бо меҳнат; 2) амалисозии дархостҳои иҷтимоии кормандон; 3) таъмин намудани мувофиқати мақсадҳои коргарон бо мақсадҳои корхона; 4) беҳтаркунии сохтори иҷтимоӣ ва муносибат ба меҳнат; 5) таъмини муттаҳидӣ ва устувории ҳаёати меҳнатӣ ва ғайраҳо. Ба ин вазифаҳо таъия карда, корхонаҳои саноатӣ бояд ҳангоми банақшагири кардани тараққиёти иҷтимоии худ, ҳалли масъалаҳои зеринро дар назди худ гузоранд, то ки тавонанд дар ин самт ба қомебиҳо муваффақ шаванд:

-такмилдиҳии сохтори касбӣ-иҳтисосии коркунон, баланд бардоштани дараҷаи маълумоти умумӣ ва маданӣ-техникии онҳо дар мувофиқат бо талаботҳои ҷараёнҳои инноватсионӣ ва зарурияти сермахсул гардонидани фаъолият;

-баландбардории сатҳи дониши ғоявӣ-сиёсии коргарон, мустаҳкамсозии интизом ва муташаккилӣ дар қор;

-баланд бардоштани сатҳи зиндагонии коргарон дар асоси самаранок тақсим намудани нерӯи истеҳсолӣ, моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоие, ки қорхонаву қорхонаҳо доранд;

-ташкили «муҳити психологи»-е, ки тавонад муттаҳидии ҳаёати қормандонро устувор сохта, натиҷаҳои баланди меҳнатро қомеб шавад.

Инчунин, қайд қардан зарур аст, ки роҳбарони дар шароити муосир фаъолиятқунанда ҳар як санади идорақуниро бояд на танҳо ба таъсири он ба махсулнокии меҳнат қен қунанд, балки инчунин таъсири онро ба руҳияи қоргарон, муносибати онҳо ба қор ва ҳаёати худ, ба назар гиранд. Ин бисёр муҳим аст, қunki руҳбаландии қоргарон ба натиҷанокии меҳнати онҳо зиҷ алоқаманданд. Техноложияи инноватсионӣ ва истеҳсолоти муосир на танҳо иҳтисоси баланд ва интизومي қоричроқунии қоргарон, балки иштироки эҷодқоронаи онҳоро дар истеҳсолот, талаб меқунад.

Мақсади идорақунии тараққиёти иҷтимоӣ дар қорхонаҳои саноатӣ – ин қурратар истифода бурдани омилҳои иҷтимоии баландбардории самаранокии меҳнат мебошад, ки бо тақмилдиҳии муҳити иҷтимоӣ-психологӣ ҳаёати қормандон ва муносибати онҳо ба меҳнат алоқаманданд.

Умуман, таъмини тараққиёти иҷтимоиро дар қорхонаҳо иттифоқи қасаба ва ҳадамотҳои иҷтимоӣ амалӣ месозанд. Масалан, шӯбаи қадрҳо бояд сохтори онҳо, сабабҳои вайронқунии қонуну қоидаҳои рафториро омӯхта, ҳаракати қадрҳоро идора қунад. Шӯбаи тайёрқунии қадрҳо бошад, роҳҳои баландбардории самаранокии омӯзиш ва баландбардории иҳтисосро муайян меқунад. Шӯбаи меҳнат ва музди меҳнат барои беҳтарқардонии тарқиб ва шароитҳои меҳнат, ташкили меҳнат ва идорақунии он қавобқар буда, ҳавасмандқардонӣ ва интизومي меҳнатро идора меқунанд. Шӯбаи маъмӯрӣ-ҳочагидорӣ талаботҳои қоргаронро ба қои зист, қитъаҳои боғи наздиҳавлигӣ, муассисаҳои қӯдақона, хӯроқи умумӣ ва ғайраро таҳлил меқунад. Ҳадамоти тиббӣ шароитҳои меҳнатро назорат қарда, дараҷа ва сабабҳои бемориҳои умумӣ ва қасбиرو таҳлил меқунад.

Ҳамин тавр, қорхонаҳо ҳамон вақт тараққиёти иҷтимоиро таъмин меқунанд, ки агар тақмилдиҳии фаъолияти шӯбаҳои дар боло

овардашударо амалӣ созанд. Барои ин тамоми корхонаҳои саноатиро лозим аст, ки фаъолияти ҳамаи шӯъбаҳои номбаршударо дар зерин як шӯъба ё ҳадамот (масалан, ҳадамоти идоракунии тараққиёти иҷтимоӣ) муттаҳид созанд. Чунин ҳадамот бояд ҳамеша ҳаёати кормандонро оиди мақсадҳо ва натиҷаҳои банақшагирии тараққиёти иҷтимоӣ хабардор карда, барнома, усул ва нақшаҳои тадқиқотии идоракунии тараққиёти иҷтимоиро таҳлил намуда иҷроӣ онро амалӣ месозад.

Коркарди лоиҳаи нақшаи тараққиёти иҷтимоӣ, назорат аз болои иҷроиши он, назорати рафти мутобиқшавӣ ва пешрафти ояндаи коргарон низ бояд ба зиммаи ин ҳадамот гузошта шавад.

Дар раванди таъмини тараққиёти иҷтимоии корхонаҳои саноатӣ банақшагирии тараққиёти иҷтимоии ҳаёати кормандон аҳамияти зиёдро дорост. Чунки нақшаи тараққиёти иҷтимоии ҳаёати меҳнатӣ–қисми таркибии нақшаи умумии тараққиёти иқтисодии корхона мебошад, ки дар он низоми илман асоснокшуда ва таъминшудаи ҷорабиниҳо оид ба тақмилдиҳии сохтори ҳаёати кормандон, ташаккулёби ва таъмини пурраи талаботҳои моддӣ ва маънавии коргарон пешбинӣ шудааст. Аслан, зарурати коркарди нақшаи тараққиёти иҷтимоиро дар сатҳи корхонаҳо пешрафти илмӣ-техникӣ ба миён меорад, ки тақмилдиҳии техника ва технология тағйиротҳои пешқадамро дар ташкили истеҳсолот ва меҳнат пешбинӣ менамояд [1, с.63].

Механизатсия ва автоматизатсияи ҷараёнҳои истеҳсолӣ, камкунии истифодабарии меҳнати ҷисмонӣ, нест шудани касбҳои кӯҳна ва пайдошавии касбҳои нав, на танҳо дараҷаи баланди донишҳои махсус, балки маълумоти умумии баланд ва сатҳи баланди маданӣ-техникии коргаронро талаб карда, масъалаи банақшагирии тараққиёти иҷтимоии коргаронро ба миён меорад. Ҳангоми коркарди нақшаи тараққиёти иҷтимоӣ барои қисми зиёди коргарон пурсишномаи иҷтимоӣ гузаронида мешавад.

Ҳар як корхона бояд шаҳодатномаи иҷтимоии худро дошта бошад. Дар он бояд тақсмоти коргарон аз рӯи ҷинсият, синну сол, дараҷаи маълумотнокӣ, таҷрибаи меҳнатӣ дар ҳамаи корхонаи муайян, мавқеи иҷтимоӣ, шароитҳои меҳнат, речаи меҳнатӣ, дараҷаи музди миёнаи меҳнат, аз рӯи касб, ихтисос, намудҳои омӯзиш ва баландбардории ихтисос, инъикос ёбанд.

Варақаҳои иҷтимоӣ низ бояд дар корхонаҳо бо мақсади оқилона тақмилдиҳии идоракунии тараққиёти иҷтимоӣ, ҷорӣ карда шаванд. Варақаи иҷтимоии коргар низ бояд аз маълумот оиди қобилиятҳои меҳнати коргарон, дараҷаи талаботҳои моддӣ ва маънавии он, фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ, қаноатмандӣ аз меҳнат, сабабҳои ивазкунии ҷои корӣ ва ғайра, таркиб ёфта бошад. Ҳангоми тақмилдиҳии идоракунии тараққиёти иҷтимоӣ аз усулҳои омӯрӣ, риёзӣ истифода кардан, имкон медиҳанд, ки таҳлили омили ҳаракати кадрҳо гузаронида шуда, оиди идоракунии сифати кори онҳо тавсияҳои асоснокшуда тайёр карда шаванд, инчунин тайёрӣ ба баландбардории ихтисос, ташаккули захираи кадрӣ банақшагирӣ карда шавад. Шӯъбаи кадрҳо дар ин ҳолат на танҳо

қабул, озодкунӣ ва ҷобаҷогузорию коргаронро ба расмӣ дароварда ба қайд мегирад, балки инчунин тағйиротҳои иҷтимоӣ дар ҳаёти кормандон бавҷудодамаистодаро бояд таҳлил кунад.

Ҳангоми тақмилдиҳии низомии таъминии тараққиёти иҷтимоӣ, ҷорабиниҳои иҷтимоӣ бояд аз рӯи чор қисмати асосӣ банақшагири карда шуда, тавсия дода шаванд:

- 1) Тағйирёбии мураттаби сохтори иҷтимоӣ;
- 2) Беҳтаркунии шароитҳои меҳнат;
- 3) Банақшагирии баландбардории некуаҳволии коргарон;
- 4) Банақшагирии тарбия ва иштироки коргарон дар идоракунии.

Тағйирёбии мураттаби сохтори иҷтимоӣ намудҳои зерини тақмилдиҳии идоракунии онро ба ҳисоб мегирад:

1) Таносуби шумораи коргарон, кормандони муҳандисӣ-техникӣ ва хизматчиён;

2) Тақсимои коргарон аз рӯи дараҷаи ихтисос ба чор гурӯҳ дар вобастагӣ аз сатҳи зарурии тайёри (техникум, коллеҷ, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ва курсҳо).

Ғайр аз ин ҳиссаи коргарони дараҷаи олӣ (V-VI), миёна (III-IV) ва паст (I-II), дараҷаи миёнаи тарифӣ аз рӯи ҳар як касб ва инчунин ҳудуди баландбардории ихтисоси коргарон ба нақша гирифта мешаванд:

1) Тақсимои коргарон вобаста ба дараҷаи механизатсияи меҳнат;

1) Тақсимои коргарони муҳандисӣ-техникӣ (КМТ) ва хизматчиён ба се дараҷа (категория): роҳбарон, мутахассисон, иҷрокунаандаҳои техникӣ.

Дар ҳамин қисмат, инчунин бояд бо мақсади беҳтаргардонии фаъолият ба нақша гирифта шаванд: 1) баландбардории дараҷаи маълумоти умумӣ ва махсуси коргарон; 2) тағйирёбии таркибии коргарон аз рӯи ҷинс ва синну сол; 3) шароитҳои иҷтимоӣ меҳнатии ҷавонон, занон (заноне, ки кӯдакони то 8 сола доранд, азнавтайёркунӣ ва баландбардории ихтисосро мегузаранд), ҷорабиниҳо оид ба идоракунии ҳаракати кадрҳо.

Қисмати дуҷуми нақшаи ҷорабиниҳои таъминии тараққиёти иҷтимоӣ аз ҷорабиниҳои беҳтаргардонии шароитҳои меҳнат ва ҳифзи саломатии коргарон иборат мебошад. Дар ин ҷо бартаарафсозии омилҳое, ки дар худ хавфу хатарро барои ҳаёт ва саломатии одам нишон медиҳанд, инчунин метавонанд ба ҳолатҳои равонии коргарон таъсири манфӣ расонанд, дар назар дошта шуда бояд хизматрасонии тиббӣ беҳтар карда шавад [4, с.23].

Банақшагирии тарбия ва иштироки коркунон дар идоракунии баландбардории фаъолияти ҷамъиятӣ-сиёсии онҳоро пешбинӣ намуда, гузаронидани ҷорабиниҳоро оид ба тарбияи сиёсӣ, иқтисодӣ, меҳнатӣ, ҳуқуқӣ ва рафтори эстетикӣ ҷисмонии коргаронро дар назар дорад. Дар фаъолияти тамоми корхонаҳо ҷорабиниҳои зерини таъминии тараққиёти иҷтимоиро истифода бурдан мумкин аст: якум, ҷорабиниҳо оиди тараққиёти маданӣ-оммавӣ ва корҳои маданӣ-варзишӣ; дуюм, ҷорабиниҳо оиди оқилона истифода бурдани вақти озод ва сеюм, ҷорабиниҳо оиди беҳтаркунии муносибатҳои психологӣ дар ҳаёти кормандон оиди устуворсозии интизому муташаққили ва ғайра. Амалисозии ҷорабиниҳои ин қисмат ба беҳтаршавии мувофиқати равонии коргарон, устуворӣ ва

муттаҳидии коргарон дар зерӣ як ҳайати ягонаю муташаккил оварда мерасонад.

Ҳамин тавр, қайд кардан зарур аст, ки шароитҳои имрӯза амалисозии ҷараёни ташкилдиҳии ҳамаи ҷорабиниҳои номбаршударо, ки тараққиёти иҷтимоии корхонаҳоро таъмин карда метавонанд, талаб мекунад. Имрӯз бояд корхонаҳо ҳангоми дигаргун сохтан ё такмил додани идоракунии тараққиёти иҷтимоияшон бештар ба чунин омилҳо, ба монанди омилҳои маҷмӯи иҷтимоӣ, ташкили кор, шароитҳои меҳнат, беҳатарӣ ва саломатии коркунон аҳамият диҳанд. Ҳамон вақт низоми идоракунии корхонаҳо ба мақсади худ комёб шуда метавонад, ки омилҳои иҷтимоиро ба инобат гирифта, талаботҳои иҷтимоӣ-психологӣ коргаронро таъмин карда тавонад. Амалигардонии ин корҳо дар навбати худ бевосита ба баландбардории самаранокии идоракунӣ ва меҳнат таъсири мусбӣ расонида метавонанд.

АДАБИЁТ

6. Комилов С.Ҷ., Раҳмонов Ҷ. Р. Асосҳои назариявии усулҳои иҷтимоӣ-психологӣ идоракунӣ // Воситаи таълимӣ. - Душанбе: МТН «Занд», 2008с.
7. Коробейников И.О. Резервы развития предприятия // Монография. - Н.Новгород: ИНГУ, 2000г.
8. Кузнецов А.Л. Социальные стратегии предприятия // Учебное пособие: РАН Ин-т эк., Ижевск: Изд-во ИЖГТУ, 2015г.
9. Слуцкий Г.В. Управление социальным развитием персонала предприятия // Учеб.пособ.-М.: ГАУ, 1994г.
10. Яхёев О.З, Ҳодиев Д.А. Иқтисодиёт ва иҷтимоӣ-меҳнат // Васоити таълимӣ. - Душанбе, 2007с.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪМИНОТИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҶТИМОИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур, асосан раванди таъмини тараққиёти иҷтимоӣ корхонаҳо мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шуда, хусусиятҳои он тавсиф дода шудаанд. Махсусан, таъкид гардидааст, ки корхонаҳо бояд дархостҳои иҷтимоии кормандон, ба инобат гирифта, муттаҳидӣ ва устувории ҳайати меҳнатиро таъмин намоянд. Инчунин, ҳулосабарорӣ карда шудааст, ки дар маҷмӯъ, таъмини тараққиёти иҷтимоӣ ба рушди инкишофи фаъолияти корхонаҳои саноатӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноатӣ, тараққиёти иҷтимоӣ, ҳайати кормандон, такмилдиҳии идоракунӣ, самаранокӣ.

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В данной статье в основном рассматривается и анализируется процесс обеспечения социального развития предприятий, а также характеризуются ее особенности. Особо подчеркнуто, что предприятия должны учитывать

социальные запросы сотрудников и обеспечивать сплоченность и стабильность трудового коллектива. Также был сделан вывод, что в целом обеспечение социального развития способствует развитию деятельности промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленные предприятия, социальное развитие, персонал, совершенствование управления, эффективность.

FEATURES OF ENSURING SOCIAL DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

This article mainly examines and analyzes the process of ensuring the social development of enterprises, and also characterizes its features. It is especially emphasized that enterprises must take into account the social needs of employees and ensure the cohesion and stability of the workforce. It was also concluded that, in general, ensuring social development contributes to the development of industrial enterprises.

Key words: industrial enterprises, social development, personnel, management improvement, efficiency.

Маълумот дар бораи муаллиф: Махмадалиев Амирҷон Юсуфҷонович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 908225212

Сведения об авторе: Махмадалиев Амирджон Юсуфджонович - Таджикский национальный университет, магистрант магистрант кафедры экономики предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 908225212

Information about the author: Mahmadaliev Amirjon Yusufjonovich - Tajik National University, master's student of the department of economics of enterprises and entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:**+992 908225212

МАСЪАЛАҲОИ САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Ҳафизов А.А. - магистри кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории ДМТ

Шароити муосири иқтисодӣ, ки бо дараҷаи баланди рақобат ва номуайянии вазъи бозорӣ алоқаманд аст, ноил шудан ба мавқеи устувор ва ғаёлияти самаранокӣ корхона ҳалли бисёр масъалаҳои мураккабро тақозо мекунад. Муҳимтарини онҳо истифодаи пурраи имконоти ҷойдошта, ташаккули қобилияти зуд мутобиқ шудан ба вазъи тағирёбандаи бозор мебошад. Самаранокӣ ғаёлияти ҳар як корхона аз бисёр ҷиҳат бо он муайян карда мешавад, ки захираҳои дар ихтиёраш бударо чӣ гуна самаранок истифода мебарад. Маҷмӯи захираҳои моддӣ,

меҳнатӣ, молиявӣ, техникӣ ва иттилоотӣ иқтидори захиравии корхонаҳоро ташкил медиҳад.

Сарфи назар аз афзоиши шумораи таҳқиқоти марбут ба иқтидори захиравӣ, коркард ва баррасии илмӣ ин масъала дар маҷмӯъ ҳанӯз комил нест. Аҳамияти баррасии категорияи «иқтидори захиравӣ» инчунин аз он вобаста аст, ки ҳама гуна ҳадафҳо ва вазифаҳо барои ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой пешбининамудаи корхонаҳо бо он вобастаанд. Аз ин рӯ, омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни назариявӣ ва амалии иқтидори захиравӣ муҳим ва зарур аст.

Ба маънои этимологии худ мафҳуми «иқтидор» аз «потенциал»-и латинӣ бармеояд, ки мазмуни аслии «қодир будан»-ро дорад. Дар аксари тафсири таркиби маъноии истилоҳи «иқтидор» бо калимаҳои қудрат, воситаҳо, захираҳо, манбаъҳо дар соҳаҳои гуногуни илм ва фаъолияти инсон тавсиф дода мешавад. Умуман, зери мафҳуми «иқтидор» маҷмӯи воситаҳо, захираҳо, имкониятҳо фаҳмида мешаванд, ки оқилона истифодабарии онҳо самараи иқтисодӣ медиҳанд.

Муайян кардани моҳияти мафҳуми «захираҳо» низ муҳим аст. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, захираҳо маҷмӯи унсурҳоеро дар бар мегиранд, ки мустақим ё ғайримустақим дар раванди истеҳсолот ё хизматрасонӣ иштирок меkunанд. Аз ин рӯ, муҳимтарин хусусияти «захираҳо» ин робитаи мустақим доштан бо раванди истеҳсолот мебошад, яъне захираҳо дар ҷараёни истифодашавиашон шакли омилҳои истеҳсолотро ба худ касб меkunанд. Мавҷудияти захираҳои кофӣ барои корхона маънои доштани шароити заруриро барои рушд ва фаъолияти мӯътадили он ифода менамояд. Дар мавриди унсурҳои таркибдиҳандаи захираҳо низ ақидаҳо гуногунанд. Баъзе аз муҳаққиқон ба он захираҳои моддию техникӣ, дороиҳои гардон, захираҳои меҳнатӣ ва захираҳои молиявиро мансуб медонанд. Баъзеи дигарашон захираҳоро ҳамчун унсури объекти идоракунӣ арзёбӣ намуда, ба таври анъанавӣ тасниф медиҳанд: воситаҳои меҳнат, ашёҳои меҳнат, захираҳои меҳнатӣ ва захираҳои молиявӣ. Моҳияти асосии захираҳо ва иқтидорҳо дар он аст, ки корхонаҳо аз ҳисоби оқилона истифодабарии онҳо самаранокӣ ва устувории фаъолиятшонро таъмин меkunанд ва дараҷаи рақобатпазирии худро баланд бардошта, даромаду ғоидаи пешбининамудаашонро ба даст меоранд.

Дар баробари алоҳида дида баромадани мафҳум ва моҳияти «иқтидор» ва «захираҳо» инчунин баррасии хусусиятҳои таркибии «иқтидори захиравӣ» низ зарур аст. Аз ҳулосаҳои дар боло ишорашуда метавон тавсиф дод, ки иқтидори захиравӣ дар худ маҷмӯи ба ҳам алоқаманди захираҳои моддӣ-ашёвӣ, техникӣ, энергетикӣ, молиявӣ, меҳнатӣ ва иттилоотӣ таҷассум менамояд, ки истифодаи онҳо самараи иқтисодӣ медиҳад.

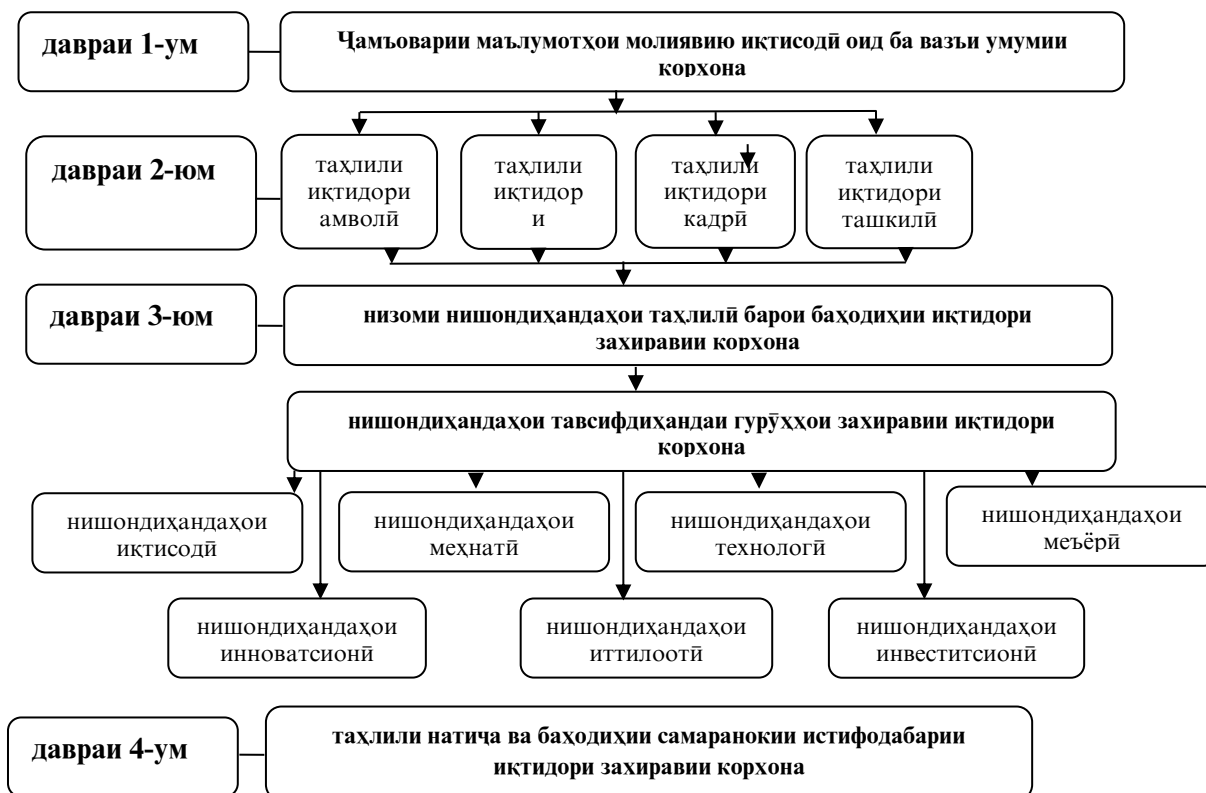
Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки иқтидори захиравӣ асоси иқтидори иқтисодии субъекти хоҷагидорӣ буда, имкониятҳои корхонаро дар худ инъикос меkunад ва татбиқи имкониятҳои ҷойдошта самаранокии иқтисодии фаъолиятро таъмин менамояд.

Вобаста ба шароитҳо, имкониятҳои дастрас ва омилҳои мавҷудайи корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, «иктидори захиравии корхона» - ро ҳамчун маҷмӯи манбаъҳои моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ, инноватсионӣ, ҳамчун захираҳои истеҳсоли, молиявӣ, техникӣ-технологӣ ва иттилоотӣ, ки барои фаъолияти муътадили он муҳим мебошад ва ҳамзамон барои ноил гардидан ба мақсадҳои мусбии ниҳони корхона заминаи муҳим мегузоранд, мафҳумгузорӣ намудан мумкин аст.

Яке аз хусусиятҳои хоси иқтидори захиравии корхонаҳо афзоиши самаранокии истеъмолати ашё ва сатҳи ашёталабии истеҳсолот мебошад, ки иқтидормандии корхона дар асоси таъсири омилҳои зиёди беруна ва дохила ба вуҷуд меояд. Ба омилҳои беруна сатҳи танзими давлатии сарфачӯи намудани захираҳо ва вазъи бозорҳои беруна дохил мешаванд. Омилҳои дохилии истеҳсолиро бошанд, ҳаҷми масолеҳгунҷоиши маҳсулоти истеҳсолшаванда, сифати ашёи масолеҳи истифодашаванда, дар истеҳсолот қорӣ намудани дастгоҳу таҷҳизоти технологияи муосир, мукамалгардонии технологияҳои сарфакунонидани аёши хоми истеҳсоли ташкил медиҳанд. Инчунин баландбардории сатҳи эҳтимолияти таҳлилҳо ҷиҳати дуруст баҳодиҳии самаранокии истифодабарии иқтидори захиравӣ истифодаи шумораи нишондиҳандаҳо ва инчунин гурӯҳбандӣ намудани онҳо зарур мебошад [4,с.123].

Дар шароити муосир, барои муайян намудани самаранокии истифодабарии иқтидори захиравӣ ду равиши концептуалӣ истифода бурда мешавад. Ин равишҳо шароит фароҳам меоаваранд, ки имкониятҳои фаъолияти бомуваффақият, яъне баҳодиҳии захираҳо ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам дар алоҳидагӣ муайян карда шавад.

Равиши концептуалии якум дар асоси занҷираи нарҳии М.Потер таҳия гардидааст, ки дар худ баҳодиҳии захираҳо ва самаранокии истифодабарии онҳо таҷассум меёбад. Равиши концептуалии дуюм бошад, дар таҳлили анъанавии фаъолияти хоҷагидорӣ, яъне таҳлили молиявӣ, ки дар фаъолияти истеҳсолии корхонаҳо ҳамчун анъана маҳсуб мешавад, асос меёбад. Ин равишҳои концептуалӣ ҳангоми таҳия ё интиҳоби воситаҳои илмӣ-амалии баҳодиҳии иқтидори захиравии корхона заминаи асосӣ мегузоранд. Дар натиҷаи омӯзиши таҳлили амиқи усулҳои муосири баҳодиҳии самаранокии иқтидори корхона дар адабиётҳои илмӣ шаклҳо ва намудҳои илмӣ он ҷиҳати истифодабарии баҳодиҳии корхонаҳо гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Аз ин рӯ, истифодаи равишҳои номбаргардида робитаи (алоқамандии) мукаммали байни воситаҳои методи баҳодиҳии иқтидори захиравии корхона ва истифодабарии функционалию мақсадноки онҳоро ошкор ва ба таври мушаххас тасвир менамоянд (Расми 1).

Расми 1. Истифодабарӣ ва таҳлили иқтисодии захиравии корхона

Раванди таҳлил ҳамеша аз ҷамъоварии маълумотҳои иқтисодӣ-молиявӣ оид ба вазъи корхона оғоз мегардад. Мақсадҳои асосӣ ва натиҷаҳои ниҳонии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона муайян карда мешавад. Баъд аз ин, муайянкунии дараҷаи воқеии истифодабарии иқтисодии корхона пешниҳод мегардад, ки барои ин зарур аст [6, с.73]:

Якум, интихоби маҷмӯи нишондиҳандаҳо барои ҳар як ҷузъиёти (ҷабҳаҳои истеҳлоӣ) корхона ҷиҳати тасвир намудани вазъи кунунӣ ва таҳия намудани модели мувофиқи вазъу ҳолати корхона. Қайд намудан ҷои аст, ки барои гузаронидани таҳлили самаранокӣ иқтисодии захиравии корхона низомии нишондиҳандаҳои таҳлилӣ зарур мебошад. Истифодабарии чунин низом барои таҳлили иқтисодии захиравии корхона имкон медиҳад, ки на танҳо вазифа ва мақсадҳои гузошташуда ба даст оварда шавад, балки барои коҳиш додани ҳаҷми хароҷот ҳамчун равиши муфид истифода карда шавад;

Дуюм, муайян намудани низомии нишондиҳандаҳои назоратӣ, ки онҳо барои ҳар як зерсохтор ва самтҳои истеҳсолии корхона зарур аст. Муҳим аст, ки дороиҳои корхона ҳисоб карда шуда, шартҳои қарзидхӣ, сохтори сарчашмаҳои хизматрасон, гардиши воситаҳои гардон ва дигар ҳолатҳо ба инобат гирифта шавад;

Сеюм, дараҷаи рақобатпазирӣ иқтисодии захиравии корхона аз рӯи гурӯҳҳои алоҳида санҷида шавад. Зеро тавассути ин, дараҷаи истифодабарии иқтисодии захиравии корхона ва захираҳои эҳтиётӣ муайян карда мешавад ва ҳамзамон имконоту шароитҳои муфид зохир мегардад,

ки стратегияи баландбардории сатҳи рақобатпазирии корхона таҳия карда шавад.

Ҳамин тариқ, бо ёрии нишондиҳандаҳои таҳлилӣ мумкин аст натиҷаҳои ниҳии фаъолияти корхона муайян карда шуда, дараҷаи самаранокии истифодабарии иқтисодии захиравии корхона баҳодиҳӣ карда шавад. Гузашта аз ин, онҳо имконият доранд, ки дар маҷмӯъ самаранокии фаъолияти на танҳо корхона, балки фаъолияти иқтисодии зерсохторҳои онро муайян намуда, ҳамзамон сатҳи таъсиррасонии омилҳои гуногунро ба фаъолияти истеҳсолии корхона ошкор намоянд. Асоси баландбардории самаранокии кори корхона дараҷаи афзуншавии иқтисодии захиравии он мебошад. Ба ҳамин васила, дигар намуди нишондиҳандаҳои ба сатҳи афзуншавӣ ва самаранок истифодабарии иқтисодии захиравии корхона таъсири худро ба таври гуногун расонида, рушди устувори корхонаро таъмин карда метавонанд.

Аз мавод ва маълумотҳои дар боло таҳқиқшуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳамаи муваффақиятҳои иқтисодию иҷтимоии дилхоҳ корхона аз иқтисодии захиравии он вобастагии калон дорад. Дар раванди таҳқиқи назариявӣ маълум гардид, ки иқтисодии захиравии корхона маҷмӯи ҳамаи намудҳои захираҳо ва имкониятҳои рушд ҷиҳати ноил гардидан ба мақсадҳои гузашташуда мебошад. Категорияи иқтисодии захиравии корхона барои баҳодиҳии имкониятҳои ояндаи рушди корхона замина мегузорад, ки бештар самтҳои васеъгардонии бозори фурӯш ва такрористеҳсоли захиравии корхонаро тасвир менамояд. Барои истифодабарии самаранок иқтисодии захиравии корхона зарур аст, ки низоми нишондиҳандаҳои таҳлилӣ тартиб ва мавриди истифода қарор дода шуда, ҳамзамон дараҷаи самаранокии истифодабарии иқтисодии захиравии корхона баҳо дода шавад. Барои корхона чунин таҳлил имкон медиҳад, ки дараҷаи рақобатпазирӣ ба таври миқдорӣ ва сифатӣ баҳогузорӣ карда шуда, на танҳо сатҳи даромаднокии воситаҳои пулию молӣ, балки кофӣ будани сармояи худии корхона ҷиҳати рушди ояндаи он ошкор карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Комилов С.Ҷ., Давлатзод У. Иқтисоди корхона // Китоби дарсӣ. Душанбе - Собириён, 2012.- 448с.
2. Мельник М.В., Герасимова Е.Б. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие. - М.: ФОРУМ; ИНФРА-М, 2011.-192 с.
3. Низомова Т.Д. Ташкили истеҳсолот. Душанбе: Диловар -ДДМТ, 2001.-120с
4. Окурокова, Л.Г. Ресурсный потенциал предприятий / Л.Г. Окурокова. - СПб.: СПбГТУ, 2010. - 293 с.
5. Савицкая, Г.В. Экономический анализ: учеб. / Г.В. Савицкая. - 12-е изд., испр. и доп. - М.: Новое знание, 2010. - С. 651

6. Стексова, С.Ю. Методология определения ресурсного потенциала предприятия / С.Ю. Стексова // Менеджмент в России и за рубежом. - 2011. - №4.

МАСЪАЛАҲОИ САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар мақола баъзе масъалаҳои самаранок истифодабарии иқтисодии захиравии корхонаҳо баррасӣ шуда, мафҳумҳои «иқтисод» ва «захираҳо» равшан карда шудаанд. Инчунин хусусиятҳои таркибии иқтисодии захиравии корхонаҳо шарҳ дода шуда, нақш ва аҳамияти оқилона истифодабарии он дар рушди фаъолияти корхонаҳо тавсиф дода шудаанд.

Калидвожаҳо: корхона, иқтисод, самаранокӣ, захира, иқтисодии захиравӣ, захираи моддӣ-техникӣ, захираи молиявӣ, захираи меҳнатӣ, захираи иттилоотӣ.

ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассматриваются некоторые вопросы эффективного использования ресурсного потенциала предприятий и уточняются понятия “потенциал” и “ресурсы”. Также разъясняются особенности содержания ресурсного потенциала предприятий, характеризуется роль и значение их рационального использования в развитии предприятий.

Ключевые слова: предприятие, потенциал, эффективность, ресурсы, ресурсный потенциал, материально-технические ресурсы, финансовые ресурсы, трудовые ресурсы, информационные ресурсы.

PROBLEMS OF EFFECTIVE USE OF RESOURCE POTENTIAL IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article discusses some issues of effective use of the resource potential of enterprises and clarifies the concepts of “potential” and “resources”. The features of the content of the resource potential of enterprises are also explained, the role and importance of their rational use in the development of enterprises is characterized.

Key words: enterprise, potential, efficiency, resources, resource potential, material and technical resources, financial resources, labor resources, information resources.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳафизов Акбарҷон Абдурахимович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистранти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 900002344

Сведения об авторе: Ҳафизов Акбарджон Абдурахимович – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры экономики

предприятий и предпринимательства. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 900002344

Information about the author: Khafizov Akbarjon Abdurakhimovich – Tajik National University, master's student of the department of economics of enterprises and entrepreneurship. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 900002344

МУБРАМИЯТИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ДАР БОЗОРИ ТАНДУРУСТӢ

*Амидов З.С. – докторанти Ph.D, кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ,
Таширонов Х.С. – магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ*

Шароити муосир дар фаъолияти хоҷагидорӣ тамоми соҳаҳои иқтисодӣро иҷтимоӣ тағйиротҳои назаррасро ба вуҷуд овард. Яке аз соҳаҳо, ки имрӯзҳо дар муносибатҳои хоҷагидорӣ он зарурати ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ё бунёди тижорат ба вуҷуд омадааст, ин соҳаи тандурустӣ маҳсуб меёбад, ки чунин вазъият ҳадамоти маркетингиро ҳамчун воситаи асосии расидан ба ҳадафҳои тижоратӣ тақозо менамояд.

Бояд қайд намуд, ки соҳаи тандурустӣ рушди дилхоҳи худро дар шароити имрӯза бо сохтор ва тартиботи қаблӣ таъмин карда наметавонад. Далели ин мушкилотҳои ҷойдоштаи имрӯзаи хизматрасониҳои тиббӣ ва коҳишёбии сармояи тандурустии омма ба ҳисоб мераванд.

Айни замон, новобаста аз кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти соҳаи тандурустӣ мушкилиҳое вуҷуд доранд, ки барои ташкили хизматрасониҳои самаранок ва дастрасӣ ба хизматрасонии тиббии сифатнок монеъ мешаванд. Аз ҷумлаи чунин мушкилотҳо метавон инҳоро қайд кард: сатҳи пасти маблағгузориҳои соҳа (2 фоиз нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва 6,9 фоиз аз ҳаҷми умумии бучети давлатӣ); механизми номукаммали идоракунии захираҳои моддию молиявӣ, сатҳи пасти тахассус, музди меҳнати нокифоя, мушкилотҳои кадрӣ соҳа, таъминоти муассисаҳои тиббӣ бо таҷҳизот ва техникаи муосири тиббӣ, инчунин ҳолати фарсудашавии биноҳои мавҷуда ва монеаҳои бунёди иншоотҳои нав мебошанд [7,60].

Дар сурати вуҷуд доштани ин гунна мушкилотҳо мо бояд пештар имконият ва роҳи усулҳои муосири ба шароити иқтисоди бозорӣ мувофиқ таъя намоем.

Мушкилотҳои имрӯзаи соҳаи тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон (талаботи зиёд ба хизматрасонии тиббӣ, маҳдудияти захираҳо, сатҳи нокифояи маблағгузорӣ, рақибони пурқуввати хориҷӣ, кӯшишҳои нокифояи фаъолияти инноватсионӣ ва ғ.) қаблан дар дигар соҳаҳо вуҷуд доштан аммо дар асоси истифодаи ҳадафмандонаи ҳадамоти маркетингӣ давра ба давра ҳали худро пайдо намуданд.

Маркетинг ҳамчун концепсияи муосири мавқеъгирӣ дар бозор, барои пайдо намудани пояи мустаҳками сатҳу сифати хизматрасонӣ ё истехсолот мусоидат мекунад. Мутаносибан бо чунин хусусият доштани маркетинг имрӯзҳо онро бо ҳавасмандии зиёд соҳибкорон дар соҳаҳои гуногун мавриди истифода қарор додаанд.

Мувофиқи таҳлилҳо метавон гуфт, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо муассисаҳои муолиҷавию табобатӣ бо таъсири бисёр омилҳо талаботи одамонро қонеъ гардонидани наметавонанд, ки дар натиҷа ин на танҳо ба ғайриқаноатмандии як нафар иртибот дорад, балки давра ба давра метавонад мушкилоти бештареро эҷод намояд ва андухти сармояи саломатии мардумро ба таъхир андозад.

Мусаллам аст, ки низоми тандурустӣ тамоми муассисаҳою ташкилотҳои тиббиро дар бар мегирад. Минбаъд набояд фаҳмиши маҳдуд нисбати ин соҳа ҷой дошта бошад, чунки тандурустӣ на танҳо идораи тамоми муассисаҳои ташхисию табобатиро фаро мегирад, балки бо экология, ҳифзи меҳнат, барномаҳо ва идораҳои иҷтимоӣ зич алоқамандӣ дорад. Дар алоқамандӣ бо ин муаллифон ва мутахассисони зиёде қайд намудаанд, ки функсияи марказии тандурустӣ ин таҷдиду тақвияти таносуб ва ҳамоҳангсозии саломатии фард ё ҷомеа бо муҳити атроф ё доираи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад[2,10-11].

Тандурустӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи пешниҳодкунандаи хизматрасонии ташхисию муолиҷавӣ имрӯзҳо дар бозори дорои рақобати шаддид наметавонад, ки бе истифодаи имкониятҳои маркетинг (концепсияи муосири идоракунии ва танзими амалиётҳои бозорӣ) фаъолияти босубот дошта бошад ё аз хизматрасонии он аъзоёни ҷамъият огоҳ бошанду манфиатбардорӣ намояд. Роҷеъ ба ин Решетников А.В. дуруст қайд менамояд, ки дар шароити имрӯза истифодаи маркетинг ва принципҳои муосири идоракунии фаъолияти бозорӣ муҳим аст. Масалан, амалигардонии тадқиқотбарии маркетингӣ дар бозори хизматрасонии тиббӣ бо он далел мавқеъ пайдо намудааст, ки дар шароити самаранок фаъолият намудани муассисаҳои тиббӣ онҳо ҳамчун аъзоёни марказии тичорати муосир бояд марбут ба вазъи бозор, истифодабарандагони хизматрасонӣ ва манфиатбардории баъд аз истифодабарии хизматрасонӣ иттилоот дошта бошанд, ки ин танҳо тавассути ташкили чорабиниҳои тадқиқотбарии маркетингӣ ҳали худро пайдо мекунад[5,105].

Дар баробари ин таҷрибаи давлатҳои тараққиёфта нишон медиҳанд, ки соҳаи тандурустӣ наметавонад дар асоси принципҳои алтруизм (ғамхорӣ беғаразона) ва некӯахлоқии давлат вучуд дошта бошад[6,84]. Тағйиротҳои экологӣ, психологияи одамон, ҳолати беҳдошти саломатӣ ва тамоюли макраиктисод ба давлат имконияти гирифтани тамоми харочотҳои соҳати тандурустиро намедиҳад. Қисмати назарраси харочотҳо ҳамчун ӯҳдадорӣ ба ташкилотҳои суғуртавӣ ва худӣ истеъмолкунандагон рост меояд. Бо мавқеъгирии чунин вазъият имконияти озодона интихобнамоии ин ё он намуди хизматрасонии марказҳои муолиҷавию ташхисӣ ба вучуд меояд, ки ба ин васила рақобат низ дар ин бозор шадид мегардад. Чунин характери бозорӣ зарурияти вучуд доштани маркетингро фавран тақозо менамояд.

Мураккабии шаклҳои гуногуни хизматрасониҳои муассисаҳои тандурустӣ аз дигар соҳаҳои пешниҳодкунандаи хизматрасонӣ бо он фарқ мекунад, ки дар онҳо мавқеи асосиро омилҳои иҷтимоӣ, ишғол мекунад. Дар дигар соҳаҳои хизматрасонӣ ё истеҳсолӣ бошад омилҳои иқтисодӣ мавқеи устувор доранд. Аммо ҳато дар чунин вазъият Веснесова О.А. истифодабарии равишҳо ва принципҳои маркетинги иҷтимоиро дар соҳаи тандурустӣ актуалӣ меҳисобад[1,96]. Ҳамин тариқ бояд қайд намуд, ки ташаккули шаклҳои гуногуни муассисаҳо дар соҳаи тандурустӣ ва доираи васеи интиҳоби шаклҳои гуногуни хизматрасонии тиббӣ иқтидори ин соҳаро мустаҳкам намуда ба ин васила барои давлат ҳамчун воситаи асосии татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ба ҳисоб меравд.

Дар илмҳои иқтисодӣ олимони маркетинги соҳаи тандурустиро ба тарзҳои гуногун ҷарҳ додаанд ва бештари онҳо ба зарурияти мавҷудияти хадамоти маркетингӣ ҳамчун шакли фаъолияти марказӣ ва зарурии соҳаи тандурустӣ ишора намудаанд.

Дар асоси фикрҳои дар боло овардашуда чунин хулоса кардан мумкин аст, ки маркетинг дар соҳаи тандурустӣ, ин маҷмӯи роҳи усул, ҷорабиниҳо ва имкониятҳои муосири бозорӣ доништа мешавад, ки барои самаранок истифодабарии захираҳо ва таъмин намудани ҳисси қаноатмандии аҳоли аз хизматрасонии муассисаҳои тандурустӣ замина мегузорад.

Ба назари мо вазифаи муҳими истифодаи принципҳои маркетинг дар тандурустӣ омӯзиши талаботи аҳоли ба хизматрасонии тиббӣ ва банақшагирии фаъолияти ҷорию дурнамои ташкилотҳои муолиҷавию ташхисӣ барои ноил гардидан ба натиҷаҳои максималии муолиҷа ва самараи иқтисодии он муфид мебошад. Дигар вазифаи муҳими маркетинги соҳаи тандурустӣ ин дар раванди корҳои тадқиқотӣ омӯзишӣ ошкор намудани мушкилоти тиҷоратӣ, механизми нави танзим ва идоракунии раванди фаъолияти хизматрасонии тиббӣ мебошад.

Яке аз нуқтаҳои муҳими назарияи маркетинги соҳаи тандурустӣ он аст, ки бояд ранвандҳои марбут ба дорусозӣ ва таъмини сӣҳатии омма дар маҷмӯъ мавриди омӯзиш қарор дода шаванд. Дар робита ба ин Веснесова О.А. мувофиқан қайд менамояд, ки «маркетинги дорусозӣ ва тандурустиро ҳамчун низоми махсусгардонидашудаи замони муосир дар шакли ҷараён бояд қабул намуд, ки бо ёрии он хизматрасонии бозори тиббӣ ва дорусозӣ самтҳои самарабахши бозори худро пайо карда метавонад[1,136].

Дар асоси мушоҳидаҳо ва омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ амалии маркетинг ва сохтори идоракунии фаъолияти муассисаҳои тандурустӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ масъалаҳои зерин тавсияи омӯзиш ва назорати иҷроии пайваста дода мешаванд:

1. Тағйирёбии усулҳои сармоягузори муассисаҳои тиббӣ, бо дарназардошти пайдошавии сарчашмаҳои роҳҳои нави сармоягузорӣ, аз қабيلي сармоягузорӣ тавассути ширкатҳои суғуртавӣ, харидорони хизматрасониҳои тиббӣ, соҳибкорони хусусӣ, ташкилотҳои сармоягузори хориҷӣ ва ғайра.

2. Зарурияти зухур ва рушди ташкилотҳои тиҷоратӣ дар соҳаи тандурустӣ, ки дар раванди амалигардонии фаъолияти онҳо аз ҳисоби пешниҳоди намудҳои гуногуни хизматрасониҳои тиббӣ даромади зиёд ба даст оварда мешавад.

3. Зиёдшавии хароҷотҳои муассисаҳои тандурустӣ дар мавриди пешниҳоди хизматрасонӣ бо истифодабарии технологияи нави муолиҷавию ташхисӣ, кор бо таҷҳизотҳои наву замонавӣ, воситаҳои дорувории замонавӣ ва ғ.

4. Афзоиши талабот нисбат ба сифати хизматрасониҳои тиббӣ дар шароити рушди бомароми хизматрасониҳои муздурушаванда ва барқароршавии низоми нави назорати сифат, мувофиқи қоидаҳо ва талаботҳои бозори хизматрасониҳои тиббӣ.

5. Фавран коҳишёбии нишондиҳандаҳои захираҳои саломатии аҳоли, ки ба рушд ва тағйирёбии сохтори талабот оид ба намудҳои гуногуни хизматрасониҳои тиббӣ вобаста дониста мешавад.

Роҷеъ ба масъалаҳои ташкили маркетинг дар соҳаи тандурустӣ бояд қайд намуд, ки зарурияти ҳавасмандии субъектҳои хоҷагидори соҳа ва ҳамкориҳои муташаққилонаи муассисаҳои давлатию соҳавӣ ба миён меояд. Аз ин рӯ давлат ҳамчун субъекти манфиатдор дар танзими падидаҳои нави илмию амалӣ барои ташкили концепсияи маркетинг дар соҳаи тандурустӣ кор бурда тавассути муассисаҳои машваратӣ таълимӣ моҳияту манфиати ташкили концепсияи маркетинги ро ба субъектҳои хоҷагидори ин соҳа маълум намояд.

АДАБИЁТ:

1. Васнецова О.А. Маркетинг в фармации. – М.: Книжн. мир, 1999.- 260с.
2. Венедиктов Д.Д. Здоровоохранение России. Кризис и пути преодоления. — М.: Медицина, 1999.-198с.
3. Каримов М.И. Необходимость организация маркетинга в сфере здравоохранения [Текст] / М.И. Каримов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. №2/7(123). С91-93.
4. Кучеренко В.З., Вялков А.И., Денисов И.Н. и др. Организация и анализ деятельности лечебно – профилактических учреждений в условиях обязательного медицинского страхования: Учеб. пособие. – М.: ФФОМС, 2000. – 286с.
5. Петрова Н.Г., Вишняков Н.И., Балохина С.А., Тептина Л.А. Основы маркетинга медицинских услуг: Учебн. пособие / Н.Г.Пет-рова, – М. : МЕДпресс-информ, 2008. –112 с.
6. Решетникова А.В., Экономика здравоохранения: учебное пособие. 2-е изд. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2010.- с. 218.
7. Семёнов В.Ю. Экономика здравоохранения. Изд-во: Медицинское информационное агентство 2006г. – 472с.
8. Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2012 № 1030 тасдиқ шудааст. Душанбе, 2013.-256с.

МУБРАМИЯТИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢ ДАР БОЗОРИ ТАНДУРУСТӢ

Дар мақолаи мазкур вобаста ба омӯзиши сарчашмаҳои зиёди илмию иттилоотӣ муҳимтарин мушкилоти бозори хизматрасониҳои тандурустӣ муайян шудааст. Муаллифон истифодаи технологияи маркетингро воситаи асосии муайн намудани мушкилоти бозорӣ ва таъмини рушди фаъолияти иқтисодии соҳаи тандурусти арзёбӣ намудаанд. Дар баробари ин бо мақсади асоснок намудани бартариятҳои хизматрасонии маркетинг дар рушди соҳаи тандурустӣ аз ақидаҳои олимони машхури дохил ва хориҷи кишвар истифода намудаанд. Инчунин истифодаи принципҳои маркетингро дар шароити имкониятҳои захиравии соҳаи тандурустӣ тавсия намудаан. Бо мақсади бартарф намудани монеаҳои соҳаи тандурустӣ ва таъмини солимии омма дар қисмати ниҳои мақола пешниҳодҳои муфид тавсия шудааст.

Калидвожаҳо: тандурустӣ, маркетинги тандурустӣ, сармояи саломатӣ, хизматрасонӣ, сармоягузорӣ, захираҳои саломатӣ, маркетинги дорусозӣ, муассисаҳои таъхисию муолиҷавӣ, принципҳои маркетинг.

АКТУАЛЬНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РЫНКЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

В данной статье на основе изучения многих научных и информационных источников выявлены некоторые актуальные проблемы рынка медицинских услуг. Авторы оценили использование маркетинговых технологий как основного средства выявления рыночных проблем и обеспечения развития экономической деятельности в сфере здравоохранения. При этом для обоснования преимуществ маркетинговых услуг в развитии сферы здравоохранения использовались мнения известных отечественных и зарубежных ученых. Они также рекомендовали использовать принципы маркетинга в условиях ограниченности ресурсов в сфере здравоохранения. В целях устранения препятствий в области здравоохранения и обеспечения здоровья населения в заключительной части статьи разработано и приложено полезные рекомендаций.

Ключевые слова: здравоохранения, маркетинг здравоохранения, капитал здоровья, услуги, инвестиции, ресурсы здравоохранения, фармацевтический маркетинг, диагностические и терапевтические учреждения, принципы маркетинга.

RELEVANCE OF ORGANIZATION OF MARKETING ACTIVITIES IN THE HEALTH CARE MARKET

This article, based on the study of many scientific and information sources, identifies some current problems of the medical services market. The authors evaluated the use of marketing technologies as the main means of identifying market problems and ensuring the development of economic activity in the healthcare sector. At the same time, to substantiate the advantages of marketing services in the development of the healthcare sector, the opinions of famous domestic and foreign scientists were used. They also recommended the use of marketing principles in resource-limited healthcare settings. In order to eliminate obstacles in the field of healthcare and ensure the health of the population, useful recommendations have been developed and attached in the final part of the article.

Key words: healthcare, healthcare marketing, health capital, services, investments, healthcare resources, pharmaceutical marketing, diagnostic and therapeutic institutions, marketing principles.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амидов Зикриё Саъдуллоевӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D, кафедраи менеҷмент ва маркетинг.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 909-12-16-17. **Почтаи электронӣ:** ziriyo1998@mail.ru.

Таширипов Ҳаём Сиджоатович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинг. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 937-45-16-16

Информация об авторах: Амидов Зикриё Саъдуллоевич – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 909-12-16-17. **Электронная почта:** ziriyo1998@mail.ru.

Таширипов Ҳаём Сиджоатович – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** +992 937-45-16-16

Information about the authors: Amidov Zikriyo Sadulloevich – Tajik National University, Ph.D doctoral student of the Department of Management and Marketing. **Address:** Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 909-12-16-17. **Email:** ziriyo1998@mail.ru.

Tashripov Khayom Sidzhoatovich – Tajik National University, Department of Management and Marketing. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** +992 937-45-16-16

КОРКАРД ВА ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАКУНӢ: ҶАНБАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВӢ

Ғаниева Р.Т. – магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Менеҷменти асри ХІ, ки ифодакунандаи афзалиятҳои сифатӣ ва ҳамоҳангии манфиатҳои иқтисодию иҷтимоии мардуми ҷаҳон ба шумор меравад, ишора бар он мекунад, ки ягона усул ва имконияти ташаққул ва рушди низоми мукаммали идоракунии, ин коркард ва амалигардонии қарорҳои мулоҳизашудаи идоракунии буда метавонад.

Коркард ва амалигардонии қарори идоракунии дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масоилҳои асосие аст, ки таваҷҷӯҳи махсусро аз роҳбарони зинаҳои гуногуни идоракунии тақозо менамояд. Имрӯзҳо ба ҳар васила иҷроиши қарори ташкилот аз рӯи миқдор ва сифат аз қарорҳои ҳубандешидаи роҳбарон вобаста доништа мешавад. Ҷараёни коркард ва амалигардонии қарори идоракунии фаъолияте мебошад, ки аз рӯи технологияи муайян ва истифодаи низоми идоракунии ва усулҳои замонавии қарор ба иттилоотҳои зарурӣ доир ба муайян қардани ҳолатҳои идоракунии бо роҳи ташаққулбӣ ва амалӣ гардонидани таъсиррасонӣ ба объекти идора амалӣ мегардад. Ба раванди ташкилии ин ҷараён ҷамъи қонуният ва

пайдарпайии иҷрои онҳо дар муҳити муайяни вақт, ки дар алоқаи бевосита ва баръакс амалӣ мегарданд, дохил мешавад. Чунин як системаи такроршавандаро дар илми менеҷмент раванди технологии ташкили иҷроӣ қарори идоракунии меноманд.

Роҷеъ ба исбот ва шарҳи моҳият, мазмун ва мундариҷаи қарорҳои идоракунии нақши онҳо дар татбиқи масоили амалии фаъолияти ташкилотҳо аз ҷониби муаллифони зиёди ватанию хориҷӣ ба майдони омӯзиш ва таҳқиқ ҷалб кардашудааст.

Қарори идоракунии – ин хулосаи андешакардашуда оиди зарурати татбиқи ягон амалиётест, ки бевосита ё бавосита бо расидани мақсадҳои дар назди ташкилот гузошташуда ва аъзоҳои он алоқаманд мебошад.

Қарори идоракунии ҳамчун категорияи иқтисодӣ моҳияти ҷараёни таъсиррасониро ба одамон, ба воситаи усулҳо, инчунин имконоти ташкилие, ки ба натиҷаи беҳтари фаъолияти мақсаднок бурда мерасонанд, дар бар мегирад.

Ин гурӯҳ ҳамчун ҷараёни болоравии идоракунии, тадқиқоте мебошад, ки мазмуни иқтисодии таъсиррасонӣ, ташаккулёбӣ ва амалигардонии идоракуниро меомӯзад. Мақоми асосиро дар ин омӯзиш функсия ва шаклҳои фаъолияти идоракунии мебозад, ки бо худ маҷмӯи муносибатҳои идоравиро оид ба ҷалб намудани таъсиррасонӣ ба одамонро дарбар мегирад. Аз ин ҷиҳат, функсия ҳамчун соҳаи зарурии объективии ҷараёни идоракунии натиҷаи мақсаднокро дар доираи муайяни вақт дорад.

Одатан зарурати қабули қарор бо мушкилотҳои фаъолият вобастагӣ дорад, яъне саволҳои мураккаби назариявӣ ё шароитҳои амалии ташкилот.

Мушкилотҳо ё ба ибораи русӣ проблемаҳо доимо мундариҷаи муайян, ҷои аниқ, вақти пайдоиш ва ҳалли он, такроршавӣ, нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва доираи муайяни одамонро соҳиб мебошанд. Ин одамон метавонанд сабабгори пайдоиши мушкилот, ташаббускор ва иштирокчии ҳалли он гарданд.

Вобаста ба тараққиёти иқтисодӣ ва идоракунии шаклҳои нави фаъолияти идоракунии пайдо мегарданд, ки функсияҳои интегратсионӣ ва дифференсиатсиониро иҷро намуда, роҳҳо ва воситаҳои таъсиррасониро ба одамон доир ба ҳар як намуди фаъолияти идоракунии нишон медиҳанд. Такмили идоракунии, ҳамчун қонунияти объективии инкишофи илмию техникӣ, компюторизатсияи иқтисодиёт ва фаъолияти идоракунии, мураккабшавӣ ва васеъшавии алоқамандии субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҷаҳони иқтисодии имрӯза, зарурияти ба вучуд омадани имконот ва воситаҳои нави алоқаро ба миён овардааст. Чунин як ҷараён зарурияти инкишофи ояндаи консепсияи идоракунии ва ташаккулёбии қарори идоракунии замони навро талаб мекунад.

Қарори идоракунии ҳамчун моҳияти ҷараёни таъсиррасоние, ки дар фаъолгардонии фаъолияти якҷояи одамон, барои ба мақсад расидан таъсир мерасонад ва дар натиҷаи амалӣ гардонидан функсияҳои асосии менеҷмент ба миён меояд.

Қарори идоракунии ҳамчун ҷараёни идоракунии ва натиҷагирии он дар пайдарпайии мантиқӣ ва ба анҷомрасии марҳалаҳо доир ба қабул ва

коркарди ахбор роҷеъ ба қарори идоракунӣ, ки ба ҳалли масоилҳои истеҳсолию хоҷагидорӣ ва ба даст даровардани самаранокии иқтисодӣ ноил гардидан равона карда шудааст.

Моҳияти қарори идоракунӣ дар он мебошад, ки қарор ҳамчун муайянкунандаи маҷмӯи ҳаракатҳои менечер ва аппарати идора дар равшан кардани имкониятҳои аниқи ба мақсад расидан равона гаштааст. Аз чунин як нуқтаи назар қарори идоракунӣ ҳамчун як давраи мустақили асосноккунӣ, интиҳоб ва қабули афзалияти идоракунӣ ва иҷрои он мебошад. Ташкилот ва сохтори ташкилии он, миссия, ҳаҷми сармоя, маҳсулоти истеҳсолии он, мақсад ва стратегияи инкишоф, шакли ташкили ҳуқуқии ташкилот ва сохтори идоракунии он, дар аксари маврид мазмуни системаи қарорҳои идоракуниро ташкил медиҳанд.

Шароит ва имкониятҳои мусоиди қабули қарорҳо чараёни мураккаbero мемонад, ки аз омилҳои гуногуни таъсиррасон ва шароитҳои мураккабвобаста аст. Пеш аз ҳама ҳангоми ҳангоми таҳлили раванди пайдонамоии қабули қарорҳои сатҳи таваккали камдошта омилҳои асосии таъмиррасон ба ин самти фаъолият омӯхта мешаванд.

Муваффақияти ҳалли мушкилот аз таъсири се гурӯҳи омилҳо вобаста аст: ташкилӣ, моддӣ ва фардӣ. Ба омили *ташкилӣ* қобилияти корхона, ки барои иҷрои қарор мутобик шуда, масоилҳоро муайян намуда, вақти иҷрои онро аниқ менамоянд ва роҳҳои иҷроӣро ташкил мекунад, дохил мешавад. Агар сохтори ташкилӣ кор хуб бошад, коргарон пешгӯии мусбиро интизор бошанд, он гоҳ қарор иҷрошаванда мебошад. Вале, агар чунин муҳит пайдо нашавад, он гоҳ мумкин аст, ки қарор иҷро нашавад.

Ба омили моддӣ иҷрои қарор он захирахое ки барои иҷро шудани қарор кӯмак мерасонанд: захирахои табиӣ, технологӣ, техникӣ, ахборӣ, иқтисодӣ дохил мешаванд.

Омили фардӣ, ки ба иҷрои самараноки қарор таъсир мерасонад, дараҷаи зарурии ихтисосмандии роҳбарон, таҷриба, дониш, дараҷаи дарки масъала аз тарафи мутахассисони бахши идоравӣ ба шумор меравад.

Яъне, агар дар корхона фазои солими ақлонӣ вуҷуд дошта бошад, кадрдонии дараҷаи зеҳнии ҳар як мутахассис дида шавад, агар мақсад, инчунин натоиҷи иҷрои фаъолият баҳо дода шавад, он гоҳ муҳити инфиродии иҷрои қарор имконпазир мебошад.

Таъсири манфӣ ба самаранокии қарор омили субъективист, ки фақат така ба таҷрибаи шахсии худ мекунад, интуитсия, симпатия ё худ антипатия барои коре, чизе, ё касеро дар мадди аввал мегузорад. Чунин вазъият муҳити носолиро дар корхона пайдо карда, барои ҳалли масъалаҳои муҳими идоравӣ ҳалал мерасонад.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз камбудихо ва таъсири омилҳои гуногуни дохила ва беруна қарори идоракуние, ки ба навоварӣ равона карда шуда, дорои дараҷаи муайяни таваккалӣ мебошад, дар ҷамъбасти кори менечмент натиҷаи хуб медиҳад, ҳоҳ он самаранок бошад, ҳоҳ

ғайрисамаранок. Мо мушкилиҳои идоракунии чараёни навоарӣ ва таваккалро дар қисми ояндаи китоб дида мебароем.

Сатҳи таваккал ва номуайяни низ ҳамчун омили асоиши таъсиррасон ба чараёни ташкил ва баамалбарории қарорҳои идоракунӣ омӯхта ба назари эътибор гирифта мешавад.

Таваккал ва номуайяни ҳамчун қисми таркибии фаъолияти хоҷагӣ ва идоравӣ мебошад. Номуайяни ҳамчун ҳолате баҳо дода мешавад, ки эҳтимолияти натиҷагирӣ он маълум нест. Аксар маврид чунин ҳолатҳое мешаванд, ки омилҳои таъсиррасонанда бори аввал пайдо мегарданд ва дар бораи онҳо ахбори аниқ гирифта ғайриимкон мебошад. Бинобар ин, натиҷагирӣ қарори идоракуниро пешгӯӣ кардан хеле мушкул аст, махсусан, дар шароите, ки суръати баланди ивазшавии ҳолатҳо мушоҳида мешавад. Асосан менечерҳо вақте ки дар ин ҳолатҳо меафтанд, ҳаракат менамоянд, ки ахбори иловагиро бо роҳи усулҳои озмоишӣ, ё ин ки муҳокимаи масъала бо экспертҳо ахбор дастрас намоянд.

Омилҳои дохилӣ бошад, хусусияти функционалии таваккал, истехсолӣ, молиявӣ, меҳнатӣ, бозорӣ ва ғр. мебошанд.

Омилҳои алоқамандӣ ва хусусии менечмент имкони муайян кардани сарчашмаи таваккал ва эҳтимолияти пайдоиши он ва таъсири онро ба натиҷаи фаъолият муайян месозад. Ҳангоми истифодаи воситаҳои идоракуни менечер таваккалкоре карда, мақсад, стратегияи инкишоф, системаи мотиватсия ва дигар равандҳои корхонаро муайян месозад.

Дар мавриди омӯзиши масъалаи мазкур муайян гардид, ки доираи омӯзишии мавзӯи мазкур васеъ буда, айни замон ҷанбаҳои миллию соҳавии норавшани зиёде вучуд дорад. Ин гувоҳӣ аз он медеҳад, ки мавзӯи аҳамияти умумиташкилӣ ва умумиидоракунӣ дорад. Чунончи, мушкilotҳои асосӣ, масалан нарасидани маблағ барои сармоягузори ё сохтори куҳнашудаи аппарати истехсолӣ на танҳо ба вазъияти имрӯза, балки ба вазъияти ояндаи ташкилот таъсир расонида метавонад.

Дигар аломати мушкilotҳо ин масоҳати он мебошад, ки бо шумораи аъзоёни ташкилот асос меёбад ва ин мушкilotҳо дар ин ё он дараҷа худӣ онҳоро ҳалалдор месозад.

Мушкilotҳоро аз рӯи сатҳи таваккалкунӣ фарқ кардан мумкин аст. Он бо эҳтимолияти рӯй додани оқибатҳои нохуш барои ташкилот муайян мешавад. Инчунин мушкilotҳоро вобаста аз имконияти ҳалшавӣ гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст.

Ҷиҳати беҳдошт ва таъмини рушди босуботи ин мушкilotҳои умумисоҳавӣ як қатор пешниҳодҳо дар анҷом тавсия намудан мумкин аст, ки чунин буда метаванд: бо мақсади рушди минбаъдаи корҳои илмию тадқиқотӣ дар ин мавзӯи мазкур бояд донишҷуён ҳавасманд гардонида шаванд; қабулқунандагони қарорҳои сермахсули идоракуниро зарур аст, ки таваҷҷӯҳи махсус ба илм ва назария дошта бошанд то таҷрибаи илман самарабахшии қарорҳо зиёд карда шавад; бо мақсади пурра таъминнамоии манфиатнокии қарорҳои идоракунӣ бояд натиҷаи иҷроиши амалии онҳо назорати ҷиддиро дошта бошад; ташкилотҳои ватаниро зарур аст, ки ба

таҷрибаи қабул ва амалисозии ширкату ташкилотҳои пешрафта таваҷҷӯҳ намояд.

Дар маҷмӯъ низоми қатъии иҷроӣ ва риояи ин пешниҳодҳо ва ҳулосаҳои тавсияшуда ҷиҳати рушди самаранокии фаъолияти менеҷменти муносири дилхоҳ ширкату коронаҳои ватанӣ мусоидат карда метавонанд.

АДАБИЁТ

1.Афоничкин А.И. Принятие управленческих решений в экономических науках: Учеб. пособие. – Саранск: Изд-во Мордовского ун-та, 1998.; Евланов Л.Г. Теория и практика принятия решений/ Акад. нар. хоз-ва СССР. – М.: Экономика, 1984. – 175 с.;

2.Бобосодиқова Г.Б., Дустов Б.Т., бахши лексияҳо аз фанни «Асосҳои менеҷмент». Душанбе – 2006.- 82 саҳ.

3.Ғаниев Т.Б. Менеҷмент. Китоби дарсӣ. Кисми 1,2,3. Душанбе «ДИЛОВАР»- 2006.-256 саҳ.

4.Конюховский П. Математические методы исследования операций в экономике -СПб.: Питер, 2000.-185 с.;

5.Разработка и принятие управленческих решений : учебное пособие / авт.-сост. Л.Н. Межова, С.И. Межов; Министерство науки и высшего образования РФ, Алтайский государственный университет. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2020. – 110 с.

6.Файзуллоев Б.С., Каримов М.И. Перспективы повышения квалификации молодёжи на рынке труда// В сборнике: Образование и наука в 21 веке: современные тенденции и перспективы развития: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета. 2018. С. 197-201.

КОРКАРД ВА ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАКУНӢ: ҶАНБАҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВӢ

Дар мақолаи мазкур асосҳои илмию назариявии раванди қоркард ва қабули қарорҳои идоракунӣ вобаста ба талаботи низоми идоракунии замони нав омукта шудааст. Муаллиф тасдиқ мекунад, ки айни замон асоси пешрафт ва рушди тамоми ташукилот ва корхонаҳо, новобаста аз шакли молиякӣ ва мансубияти ҳуқуқӣ аз сифат ва самаранокии қарорҳои қабул ва амалишавандаи идоракунӣ вобастагӣ доранд. Вобаста ба ин муаллиф ҷиҳати таъмини сифат ва самаранокии қарорҳои идоракунӣ тавсияҳои муфид таҳия ва пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: қарорҳои идоракунӣ, ташкилот, идоракунӣ, менеҷмент, қоркард, қабул, низом, фаъолият

ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ: НАУЧНЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В данной статье исследованы научно-теоретические основы процесса управления и принятия решений, связанные с требованиями системы управления новой эпохи. Автор подтверждает, что в настоящее время основа прогресса и развития всех организаций и предприятий, независимо от финансовой формы и юридической принадлежности, зависит от качества и эффективности принятых и реализуемых принципов управления. На основе этого автором разработаны и

предложены полезные рекомендации по обеспечению качества и эффективности управленческих решений.

Ключевые слова: управленческие решения, организация, менеджмент, управление, разработка, принятие, система, деятельность.

MANAGEMENT DECISION MAKING: SCIENTIFIC AND THEORETICAL ASPECTS

This article explores the scientific and theoretical foundations of the management and decision-making process related to the requirements of the management system of the new era. The author confirms that currently the basis for the progress and development of all organizations and enterprises, regardless of financial form and legal affiliation, depends on the quality and effectiveness of the adopted and implemented management principles. Based on this, the author has developed and proposed useful recommendations for ensuring the quality and effectiveness of management decisions.

Key words: management decisions, organization, management, development, adoption, system, activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ганиева Робия Таваралиевна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинг.. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 988-94-41-19

Информация об авторе: Ганиева Робия Таваралиевна- Таджикский национальный университет, магистрант кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 988-94-41-19

Information about the author: Ganieva Robia Tavaraliyevna - Tajik National University, Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 988-94-41-19

УСУЛҲОИ ТАЪМИНИ БАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ ДАР СОЗМОНҲОИ ВАТАНӢ

Калонов Х.Ш. – магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Таҷрибаи рушди давлатҳои ҷаҳон нишон медиҳанд, ки дар роҳи расидан ба рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ бояд тамоми захира ва имкониятҳо дар ҳамоҳангӣ бо стратегияи пешрафт ва тараққиёти давлатӣ мавриди истифода қарор дода шаванд. Бо таваҷҷуҳ ба ин яке аз захираҳои муҳим, ки дар воқеъ истифодаи оқилонаи тамоми захираҳои дигарро имконият медиҳад, ин захираҳои инсонӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон набояд фаромушт кард, ки сифат ва самаранокии сармояи инсонӣ аз ҷигунагии муносибат бо мушкилот ва имкониятҳои гендерӣ вобастагии калон дорад.

Дар баробари масъалаҳои болозикр нуқтаи муҳими дигар он аст, ки моҳиятан нақш ва мақоми зан дар ташаккул ва рушди инсон, ҳамзамон ба ин васила сахм гузоштан дар рушди самтҳои гуногуни соҳаҳои хоҷагии халқ бениҳоят муҳим аст. Бо дарназардошти ин ва дигар муҳимиятҳои алоқаманд бо нақши занон дар рушди иҷтимоидиёт ва иҷтимоиёти кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста талош мекунад, ки шароити

зарурии рушди занон ва баробарии онҳо аз нигоҳи нақшофарӣ таъмин намояд. Бе шубҳа масъалаи баробарии гендерӣ баъди анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ бо тадриҷ рушд намуд, ки тамоюли раҳиҳои занон аз маҳдудиятҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ суръат гирифт. Ин тамоюл бо меҳнат ва таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон алоқамандии зич дорад. Новобаста ба душвориҳои сангини солҳои аввали истиқлол ва ноустувории амниятӣ суботи кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади тақвияти мавқеи занон дар ҷомеа ва ғайр аз гардонидани нақши онҳо, тарбияи насли худшиносу ҳудӯгоҳ як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба тасвӣ ва мавриди иҷроӣ қарор дод, ки ин дар таърихи навини Тоҷикистон имконияти васеъ пайдо намудани занонро дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъмин намуд. Аз ҷумла: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарорҳои давлатӣ баробар ҳуқуқи мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» аз 1 март соли 2005, №89; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баробарӣ ва барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъйид» аз 19 июли соли 2022, №1890; Стратегияи миллии ғайр аз гардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду марҳила (солҳои 2011-2020 ва солҳои 2021-2030); Барномаи давлатӣ «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи соли 2001, №391 тасдиқ гардидааст; Барномаи давлатӣ тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд дар се марҳила (барои солҳои 2007-2016; солҳои 2017-2022 ва солҳои 2023-2030); Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, №801 тасдиқ шудааст; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» аз 3 декабри соли 1999, №5.

Ҳадаф аз таваҷҷуҳ ба мавҷудияти заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ иборат аз он мебошад, ки дар воқеъ яке аз муҳимтарин усулҳои таъмин ва танзими муносибатҳои байниҷинсӣ ин усули таъмин маъмури мебошад. Асоси ин усулро мавҷудияти қонун ва қоидаҳои танзимкунандаи бархурди манфиатҳо таъмин медиҳад, ки ҳушбахтона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таъмин ва таъмин пайвасти ин усул дар муносибат ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ байналмилалӣ заминаҳои зарурӣ таъмин карда шудаанд.

Илова бар ин бо мақсади таъмин амалии меъёрҳои муқарраршуда ва риояи қатъии онҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамасола дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақш ва мақоми зан дар рушди муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоиро таъкид намуда, аз таъмин

санадҳои мазкур ёдоварӣ мекунад.. Соли чорӣ низ истисно нест ва Сарвари давлат чунин қайд карданд, ки тайи солҳои соҳибистиклолӣ Ҳукумати мамлакат бо мақсади дастгирии занону бонувон ва баланд бардоштани мавқеи онҳо дар ҷомеа бисёр тадбирҳои судмандро амалӣ намуд.

Ҳоло аз шумораи умумии хизматчиёни давлатӣ 25 фоиз, аз ҷумла кадрҳои роҳбарикунанда қариб 20 фоизро бонувону занон ташкил медиҳанд. Инчунин, бонувону занон дар соҳаи маориф 73 фоиз, тандурустӣ 71, фарҳанг 47, бонкдорӣ 39, алоқа 25, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасонии иттилоотӣ қариб 40 фоиз мебошанд. Таъсиси грантҳои президентӣ ба густариши фаъолияти соҳибкории занону бонувон мусоидат намуд ва онҳо дар баробари беҳтар сохтани шароити оилавии худ ҳоло ба рушди иқтисоди кишвар низ таъсири назаррас расонида истодаанд.

Соли 2022 ба зиёда аз 600 ҳазор занону бонувон аз ҷониби муассисаҳои бонкӣ ба маблағи беш аз 3 миллиарду 400 миллион сомонӣ қарз дода шудааст, ки нисбат ба соли 2018-ум 2,4 баробар зиёд мебошад. Умуман, дар панҷ соли охир маблағи қарзӣ ба занону бонувон пешниҳодшуда 12,1 миллиард сомонино ташкил кардааст. Рақамҳои зикршуда агар аз як тараф гувоҳи равшани фаъол будани занону бонувон дар иқтисодиёти кишвар мебошанд, аз ҷониби дигар истифодаи усули иқтисодии идоракунӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти занон ва таъмини баробарии гендериро нишон медиҳад.

Дар 21 соли охир беш аз 504 ҳазор духтарону бонувон муассисаҳои ҳамаи зинаҳои таҳсилоти касбиро хатм карда, соҳибкасб шудаанд. Аз ин ҳисоб 239 ҳазор нафари онҳо соҳиби маълумоти олии гардида, ҳоло боз 100 ҳазор нафар духтарон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҳсил карда истодаанд.

Сол ба сол теъдоди занону духтарони олим ва ихтироъкор афзуда, дар соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 993 номзади илм, 131 доктори илм, 84 профессор аз ҳисоби занон, 608 дотсент, 204 нафари дорони унвони илмӣ ва 1 ҳазору 034 ассистент фаъолияти омӯзгорӣ ва илмӣ пеш мебаранд. Дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 2 академик, 3 узви вобастаи Академия, 33 доктори илм, 109 номзади илм, 294 магистрант, 104 доктори PhD аз ҳисоби занону духтарон мебошанд, ки дар таҳқиқ ва пажӯҳишу илми муосир саҳми назаррас мегузоранд. Ин нукта зимни баргузори конференсияи даҳуми илмӣ-ҷумҳуриявӣ ибраз гардид, хабар медиҳад [8,9,11].

Дар 6 соли охир шумораи ихтироъкорон аз ҳисоби занон ба 283 нафар расида, соли 2023 аз 73 зани ихтироъкор 5 нафар бо ихтирооти нодир дар сатҳи байналмилалӣ бо Шохҷоиза ва медали тилло, 10 нафар бо медали нуқрагӣ ва 1 нафар бо медали биринҷӣ сарфароз гардиданд. Таҳлили ҳамасолаи мақолаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки олимони занони ихтироъкори тоҷик бо истифода аз техникаву технология ва воситаҳои абзори пешқадами таҳқиқоти илмӣ пайваста барои тақмил додани сатҳи савияи дониш ва пажӯҳиши илмӣ кӯшиш намуда, тамоми неруо ба

афзудани обрӯву эътибори илми тоҷик, фарҳанг ва маънавиёт, таблиғи ҷаҳонбинии илмӣ, мубориза бо таассубу хурофот ва ифротгароиву мафкураи иртиҷой равона менамоянд.

Хулоса, таҳлил ва мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки таъмини баробарии гендерӣ имконияти иштироки фаъоли дониш ва малакаи занонро дар бартараф намудани мушкилоти иқтисодию иҷтимоии ҳаёти мардум таъмин намуда, ба ин васила мо имконияти расидан ба ҳадафҳои гузошташудаи давлатиро соҳиб мешавем. Арбала таъмини баробарии гендерӣ дар ширкатҳои ватанӣ ин кори сахлу осон набуда, ташкил ва амалигардонии маҷмуи кӯшиш, усул ва ҷорабиниҳои зарурӣ талаб мекунад. Вобаста ба ин тавсия дода мешавад, ки таваҷҷуҳи бештар ба усулҳои иқтисодӣ, ташуилию маъмурӣ, фарҳангӣ ва тандурустӣ дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Абдусаломова М.Н., Куватова А.А. Гендер и техника.-Душанбе: Дониш, 2005.
2. Бобосодиқова Г.Б., Дустов Б.Т., бахши лексияҳо аз фанни «Асосҳои менеҷмент». Душанбе – 2006.- 82 саҳ.
3. Бобосодиқова Г.Б., Каримова М.Т., Мӯминова Ф.М., Низомова Т.Д. Асосҳои идоракуни: ҷанбаҳои гендерӣ. Китоби дарсӣ. -Д.: Нашриёт, 2008.
4. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент. Китоби дарсӣ. Қисми 1,2,3. Душанбе «ДИЛОВАР»-2006.-256 саҳ.
5. Дрондель М.О., Зайцева Т.В. Гендерные различия в стилях принятия решений руководителями государственной организации // Прогрессивная экономика. 2021. №4. С. 5–17.
6. Дудин М.Н., Левина А.Н., Анищенко А.Н. Сокращение гендерного неравенства в процессе трудовых взаимоотношений в эпоху глобальной цифровизации // Социально-трудовые исследования. 2020. №1 (38). С.73–84.
7. Конюховский П. Математические методы исследования операций в экономике -СПб.: Питер, 2000.-185 с.;
8. Қурбонова М.А. Нақш ва мақоми занони Тоҷикистон дар ҷомеаи имрӯза. Сомонаи расмии Академияи вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://avkd.tj/tg/khabarho/2688-naqsh-va-maqomi-zanoni-tojikiston-dar-jomeai-imruza.html>
9. София Ш. Саҳми занон дар рушди илми муосир//Конференсияи даҳуми илмӣ-ҷумҳуриявӣ. Душанбе, 2024.
10. Файзуллоев Б.С., Каримов М.И. Перспективы повышения квалификации молодежи на рынке труда// В сборнике: Образование и наука в 21 веке: современные тенденции и перспективы развития: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-ой годовщине со дня образования Таджикского национального университета. 2018. С. 197-201.

11. Юсупова З.Ш. Баъзе мулоҳизаҳо роҷеъ ба таъмини сиёсати гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//[Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук](#). 2021с.

УСУЛҲОИ ТАЪМИНИ БАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ ДАР СОЗМОНҲОИ ВАТАНӢ

Дар мақолаи мазкур нақш, мавқе, ҳолати воқеӣ ва имкониятҳои ватанӣ вобаста ба масъалаи баробарии гендерӣ мавриди таҳлил ва таҷдид қарор дода шудааст. Муаллиф тасдиқ мекунад, ки дар шароити имрӯза барои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намудани дониш ва малакаи занон дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти халқ муҳим ба ҳисоб рафта, на танҳо сатҳи сифати зиндагии ҳамаи занон беҳтар мегардад, балки муҳити солими оилавӣ ба вуҷуд омада шаклҳои гуногуни фаъолият ва дастовардҳо, ки ҳосил аз занон буда метавонанд рушд мекунад. Ҳамин тариқ бо мақсади таъмини баробарии гендерӣ дар созмонҳои ватанӣ муаллиф истифодаи оқилонаи усулҳои иқтисодӣ, ташкилию маъмурӣ ва фарҳангии солимгардонии занонро тавсия намудааст.

Калидвожаҳо: гендер, баробарӣ, занон, усул, ташкилот

МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В данной статье изучаются и анализируются роль, положение, современное положение и отечественные возможности проблемы гендерного равенства. Автор подтверждает, что в современных условиях использование женских знаний и навыков считается важным для Республики Таджикистан во всех отраслях экономики, при этом не только повысится уровень и качество жизни женщин, но и будет создана здоровая семья, развиваются различные формы деятельности и возможностей, которые могут быть свойственны женщинам. Таким образом, с целью обеспечения гендерного равенства в отечественных организациях автор рекомендовал рациональное использование экономических, организационных, административных, культурных и оздоровительных методов укрепления здоровья женщин.

Ключевые слова: гендер, равенство, женщины, метод, организация.

METHODS OF ENSURING GENDER EQUALITY IN NATIONAL ORGANIZATIONS

Annotation. This article studies and analyzes the role, position, current situation and domestic possibilities of the problem of gender equality. The author confirms that in today's conditions, the use of women's knowledge and skills is considered important for the Republic of Tajikistan in all sectors of the economy, while not only the level and quality of life of women will increase, but also a healthy family will be created, various forms of activity and opportunities will be developed that can be characteristic of women. Thus, in order to ensure gender equality in domestic organizations, the author recommended the rational

use of economic, organizational, administrative, cultural and health methods to improve women's health.

Key words: gender, equality, women, method, organization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Калонов Хуршед Шавкатович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинг. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 917-01-41-47

Информация об авторе: Калонов Хуршед Шавкатович – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 917-01-41-47

Information about the author: Kalonov Khurshed Shavkatovich - Tajik National University, Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 917-01-41-47

ТАКМИЛ ВА РУШДИ СИФАТИ ТАДРИС ДАР МАКОТИБИ ОЛЛӢ

Муҳаммадсафари Ҳ. – магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ
Ҳусейнов С.Ҳ. – магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДМТ

Таҷрибаи руди давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, дар шарити рушди иқтисодиёти дар дониш асосёфта ягона воситаи таъмини зиндагии шоиста ва таъмини шарити хуби иқтисодию иҷтимоӣ, ин дониш ба ҳисоб меравад. Аз ҷониби дигар масъала чунин аст, ки айни замон мо бояд стратегияи таъмини сифати донишҳои дар воқеъ заруриро барои худ ва руди корхонаю давлат дошта бошем. Қобили тазаккур аст, ки муҳимияти такмил ва руди сифати таҳсилот бо мақсади бунди донишҳои зарурӣ танго бо далелҳои овардашуда коми лан тасдиқи худро пайдо карда наметавонад. Зеро масъалаи мазкур муҳимтар аз он чист, ки мо мавриди мулоҳиза ва таҳқиқ қарор додем.

Бо дарназардошти муҳимият ва ҳамбастагии сатҳу сифати таҳсилот дар макотиби оллии кишвар Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба паҳлуҳои гуногуни беҳдошти ин раванд дар ҳар баромад ва мулоқотҳои худ ёдоварӣ мекунам, аз ҷумла таъкид намуданд, ки “Роҳбарону кормандони соҳаи маорифро зарур аст, ки назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонид, наврасону ҷавонро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд”. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ислоҳоти соҳаи маориф ва илм пайваста талош намуда, кӯшиш мекунад, ки шарити мусоиди таълимо дар муассисаҳо фароҳам созад. Вобаста ба ин аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод гардидааст, ки ба хотири боз ҳам бештар ба роҳ мондани

омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ барои тавсеаи тафаккури техникий насли наврас солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карда шавад.

Маъалаи мурими дигар, ки аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26-уми декабри соли 2018 қайд карда шуд, чунин аст: “Мо ислоҳоти низоми ҳамаи зинаҳои таҳсилро минбаъд низ давом дода, усулҳои фаъоли таълимро ҷорӣ мекунем ва ба сатҳу сифати талим эътибори аввалиндараҷа медиҳем”. Инчунин дар баромади хеш Сарвари давлат шахсони масъулро вазифадор намуда, зикр намуданд, ки “Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолиро зарур аст, ки сифати таҳсилот ва касбомӯзиро дар муассисаҳои таълимӣ беҳтар созад ва ихтисосу ҳунархоеро, ки барои кишвар заруранд, таъсис дода, ҷиҳати ба шуғл таъмин шудани сокинони мамлакат, бахусус, занону духтарон тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намояд.

Лозим ба ёдоварист, ки айни замон дар муқоиса ба 15 сол қабл маҷмуи таҷҳизот ва имкониятҳои техникий ташкил ва баргузори дарсҳо дар тамоми муассисаҳои олии таълимӣ таъмин мебошанд.

Илова бар ин ба ҳамагон маълум аст, ки самаранокӣ, рақобатпазирӣ ва сифат нишондиҳандаҳои асосие мебошанд, ки аз рӯи онҳо аҳамияти иҷтимоӣ иқтисодии системаи маориф арзёбӣ мешавад. Мафҳуми сифат дар баробари ҷанбаҳои иқтисодӣ, инчунин ҷанбаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, маърифатӣ соҳаи маорифро дар бар мегирад, ки ҳамчун хусусияти мураккаб, таркиби тамоми фаъолияти таълим, нишондодҳо ва натиҷаҳои онро фаро гир мебошад. Сифати таҳсилоти олии хусусияти таркибии он мебошад, ки қобилияти системаи маорифро барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти потенсиалӣ ва мавҷудаи давлат, ҷомеа ва шахс муайян мекунад. Масъалаи асосӣ албата андушти донишҳои зарурие мебошад, ки дар натиҷаи истифодаи амалии он талаботи корфармо ва ҳуди дарбаргирандаи онро қонеъ сохта метавонад.

Дар доираи дурнамои рушди педагогикаи ватанӣ, амалияи таълимӣ ва талаботи дахлдори ҷомеаи Тоҷикистони муосир маҳдудтарин тафсири сифати таҳсилоти олии дар анъанаҳои парадигмаи дониш аст, ки дар ҷаҳорҷӯбаи методологӣ он сифат муайян карда мешавад. Инчунин, дар раванди азхудкунии репродуктивӣ донишҷӯёни макотиби олии донишҳои ба касб нигаронидашуда, азхуд намудани дониш ва малакаҳои дахлдори онҳо ба даст оварда шудааст. Дар амалияи таълимии мактабҳои олии ин равиш ҳукмфармост. Зимнан, сифати таҳсилоти олии дар баробари дониш, қобилият ва маҳорат бояд ба сифатҳои зехнӣ, ахлоқӣ ва дигар сифатҳои шахсияти донишҷӯён, ки мутобиқи ҳадаф ва вазифаҳои таълим ба миён гузошташуда ташаккул ёфтаанд, равона карда шавад. Аз ин рӯ, сифати таҳсилоти хонандагони синфҳои болоиро дар натиҷа тавсиф кардан мумкин аст, ки нишондиҳандаҳои он, на танҳо ба дониш, маҳорат ва малака, балки ба хислатҳои алоҳидаи шахсияти донишҷӯён, ки муносибати

онҳоро дар олами иҷтимоию фарҳангӣ муайян мекунанд, зоҳир мегардад. Ба ин маъно, сифати таҳсилоти олий қонунӣ ҳамчун маҷмӯи низоми хосиятҳои он фаҳмида мешавад, ки қобилияти мутобиқшавии онро (таҳсилоти олий) ба раванди татбиқи фармоиши иҷтимоии ташаккул ва рушди шахсияти донишҷӯён муайян мекунанд. Бинобар ин, сифати таҳсилоти олий на танҳо аз рӯи вазъи дониш, малака ва маҳорати касбии донишҷӯёни мактабҳои олий, балки аз рӯи сифати инкишофи шахсият, маънавӣ, ахлоқӣ, шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ ва ғайра муайян карда мешавад, ки қобилияти дониши донишҷӯёнро муайян мекунанд [6]. Як қатор тадқиқотчиён, концепсияи сифати таҳсилоти олиро пеш аз ҳама бо самаранокии муассисаи таълимӣ алоқаманд медонанд. Бо таваҷҷӯҳ ба ин ҷанбаҳо ташмил ва руди сифати таҳсилотро баъзан муаллифон дар таъмини самтҳои зерин муриб арзёбӣ меунанд, ба монанди:

1) қобилияти муассисаи таълимӣ барои ба таври бояду шояд татбиқи мақсад ва вазифаҳои гузоштаи педагогии интихобнамудаи худ;

2) мавҷудияти динамикаи мусбати устувори рушди системаи таълимии донишгоҳ, муносибати мусбат ба он аз ҷониби ҷомеа;

3) истифодаи самараноки нерӯи кадрӣ муассисаи таълимӣ;

4) мунтазам тақмил додани равишҳои таълим ва технологияҳои педагогӣ;

5) ба даст овардани натиҷаҳои воқеан назаррас дар тайёр кардани мутахассисони дахлдор ва мавҷудияти равобитаи берунаи созандаи муассисаи таълимӣ [8].

Дигар муҳаққиқон ҳангоми таҳлили мафҳуми сифати таълим ба сатҳи ташкил ва натиҷаҳои раванди таълим дар донишгоҳ таваҷҷӯҳ мекунанд. Дар ин замина сифати таҳсилоти олий дар якпорчагии системавии сифати ҳадафҳои гузошташуда ва натиҷаҳои омӯхташуда зухур мегардад, яъне сифати раванди таълимии таҳсилоти олий ба ин маъно бо ченаки дастовардҳо тавсиф мешавад [9].

Тадқиқоти ватании проблемаҳои сифати таълими муосир ба зиддиятҳои рқзафзуни байни талаботи ҷамъиятии инсон нисбат ба шуурнокӣ ва ахлоқи инсон, инкишофи қобилияти пешгӯӣ ва тарҳрезии оянда (бо низоми талаботи бозори меҳнат нисбат ба сатҳи касбият, ахлоқи умумӣ ва фарҳанги ҳамаи аъзоёни ҷомеа, ки маълумот мегиранд, муайян карда мешавад) ва сатҳи воқеии маълумоти хатмкунандагони мактабҳои олий нигаронида шудааст.

Таҳлил ва арзёбии сатҳи сифати таҳсилот ин арзёбии сифати хизматрасонӣ (сифати раванди таълим) ва баҳодиҳии сатҳи сифати маҳсулот (сифати натиҷаи ниҳоии фаъолияти донишгоҳ) мебошад. Сифати таълими муосири донишгоҳ ҳамчун як ҷавҳари бисёрҷанба ва мураккаб бо хусусиятҳои зерин муайян карда мешавад [6]:

- муайян намудани мақсад ва амалисозии сифат;
- низоми таълими бисёрзинагӣ;
- гуногунҷанба ва бисёрҷанбагӣ;
- бисёр меъёрҳо;

- бисёрсубъективӣ;
- тағйирпазирии меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои сифат;
- таваҷҷуҳ ба рушди соҳаи маориф.

Дар асоси гуфтаҳои боло, хулоса намудан мумкин аст, ки вобаста ба муҳимияти баланд бардоштани сифати таълим ва ба ин васита баланд бардоштани рақобатпазирии молу хизматрасониҳо, истифодаи модели ҳамгироии илм ва амалияро тасия медиҳем. Раванди таълим дар муассисаҳо иштироки намоёндоҳои амалия таъмин карда шуда, инчунин таълим вобаста ба имконият дар дохили корхонаҳо ва раванди истеҳсолот, низ ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Голдобина М.В., Подборнова Е.С. Развитие качества образовательного процесса вуза // Вестник Самарского государственного университета. 2015. № 8 (130). С. 9–16.
2. Клушина Н.П., Ящуткин В.А. Качество образования в вузе: сущность, структура и условия обеспечения// МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ. № 3 (70) 2018. – С. 108-110.
3. Кодиров Ш.Ш. Уровень образования, как элемент человеческого капитала и его влияние на демографические процессы// Экономика Таджикистана. 2019. [№ 4](#). С. 67-72.
4. Қурбонов А.Қ., Каримов М.И. Равишҳои назариявии таҳлили саломатӣ дар сохтори сармояи инсонӣ/ А.Қ. Қурбонов, М.И. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши илмҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, 2019. №10-1. – С. 89-94.
5. Қодиров Ш.Ш., Давлатёрова С.Д. Сармоягузорӣ ба соҳаи маориф: таҳлили самаранокӣ//Иқтисоди Тоҷикистон. 2020. [№ S4-1](#). С. 187-194.
6. Лебедев О.Е. Управление качеством образования. Сборник методических материалов. Составитель О.Е. Лебедев. Москва, 2002.
7. Маҳмудов О.Р., Шарипов Б.Ф. Ислоҳоти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият//Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ»-и МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров. №1(58), 2019. С. – 119-123.
8. Панасюк В.П. Школа и качество: выбор будущего. Санкт-Петербург, 2003.
9. Поташник М.М. Качество образования: Проблемы и технология управления. Москва, 2002.

ТАКМИЛ ВА РУШДИ СИФАТИ ТАДРИС ДАР МАКОТИБИ ОЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур тарзу воситаҳо ва фишангҳои асосии такмил ва ташаккули сифати тадрис дар макотиби олӣ мавриди омӯзиш ва таҳлили назариявӣ анҷом дода шудааст. Муаллифон таъкид менамоянд, ки сатҳу сифати таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ бевосита ба сифат ва самаранокии истеҳсоли молу хизматрасониҳо таъсир расонида дар таъмини дараҷаи рақобатпазирии арзишҳои иқтисодӣ нақши калидӣ гузошта метавонад.

Вобаста ба ин тарзу усулҳои замонавии тақмили сифати таълим дар донишгоҳҳо тавсия дода шудааст. Ҳамзамон пешниҳод шудааст, ки яке аз усулҳои тақмилдиҳандаи сифати таълим ва рушди рақобатпазирии моли хизматрасониҳо ин истифодаи модели тадриси ҳамгироии илм ва амалия буда метавонад.

Калидвожаҳо: рушд, тадрис, таълим, макотиби олӣ, донишгоҳ, касб, сифат, сифати таҳсилот, рақобатпазирии донишгоҳ.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье анализируются и изучаются основные инструменты улучшения и формирования качества образования в вузах. Авторы подчеркивают, что уровень и качество образования в образовательных учреждениях напрямую влияет на качество и эффективность производства товаров и услуг и может играть ключевую роль в обеспечении уровня конкурентоспособности экономических ценностей. На основании этого рекомендуются современные методы повышения качества образования в вузах. При этом предлагается, что одним из методов повышения качества образования и развития конкурентоспособности товаров и услуг может стать использование в обучении модели интеграции науки и практики.

Ключевые слова: развитие, преподавание, образование, вуз, университет, профессия, качество, качество образования, конкурентоспособность вуза.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF TEACHING QUALITY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article analyzes and studies the main tools for improving and shaping the quality of education in universities. The authors emphasize that the level and quality of education in educational institutions directly affects the quality and efficiency of the production of goods and services and can play a key role in ensuring the level of competitiveness of economic values. Based on this, modern methods of improving the quality of education in universities are recommended. At the same time, it is proposed that one of the methods for improving the quality of education and developing the competitiveness of goods and services can be the use of a model of integration of science and practice in teaching.

Key words: development, teaching, education, university, university, profession, quality, quality of education, university competitiveness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухаммадсафари Ҳабибулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинг. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 930-93-72-72.

Ҳусейнов Сиёвуш Ҳабибуллоевич – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, магистри кафедраи менеҷмент ва маркетинг. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** +992 110-10-61-11.

Сведени об автарах: Мухаммадсафари Ҳабибулло – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025,

Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 930-93-72-72.

Хусенов Сиёвуш Хабибуллоевич – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры менеджмента и маркетинг. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 110-10-61-11.

Information about the authors: **Muhammadsafari Habibullah** – Tajik National University, Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **Phone:** +992 930-93-72-72. **Khusenov Siyovush Habibullovich** – Tajik National University, Department of Management and Marketing. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. **Phone:** +992 110-10-61-11.

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

Р/Т	Муаллиф ва унвонии маъруза / Автор и название доклада	Саҳ. Стр.
1.	<i>Ғаниев Т. Б., Ғаниев Д. Т.</i> - Баҳодиҳии қобилиятҳои эҷодӣ ва роҳбарии истеъдодҳо дар пешвой	4
2.	<i>Комилов С.Ҷ. Садиқова Ш.К.</i> - Ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ	11
3.	<i>Низомова Т.Д.</i> - Мушкилоти тайёр кардани кадрҳо дар вазъияти рақамикунонии иқтисодиёт	18
4.	<i>Қурбонов А.К., Назирзода Н.И., Алихонзода Ш.</i> - Идоракунии низоми андозбандӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	28
5.	<i>Аҳмадов Р.Р., Авлиёкулов Р. Т., Ҳабибуллозода А.Ҷ.</i> - Рақамикунонии идоракунии давлатии ҷумҳурии тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ	33
6.	<i>Абдуллоев А.Х.</i> - Танзими давлатии бозори маҳсулоти озуқаворӣ ва такмилдиҳии он	41
7.	<i>Абдуллоева Ш. Б.</i> - Эффективное использование качества пресной воды и водных экосистем в Республике Таджикистан	46
8.	<i>Абдуллоев А.Х.</i> - Аҳамияти бозори озуқаворӣ дар шароити муосир	51
9.	<i>Билолов Н.Қ.</i> - Баъзе нишондиҳандаҳои арзёбими рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот дар шароити кунунӣ	57
10.	<i>Давлатов С.Н., Искандаров Ҳ.Ҳ.</i> - Нақш ва аҳамияти сармояи инсонӣ дар инкишофи иқтисодиёти муосир	67
11.	<i>Искандаров Ҳ.Ҳ., Давлатов С.Н.</i> - Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт	78
12.	<i>Искандаров Ҳ.Ҳ., Саломова Р.М., Шерова У.</i> - Принсипҳои асосии ташаккулёбӣ ва хусусиятҳои функционалии инкишофёбии бозори меҳнат дар шароити ҷаҳонишавӣ	91
13.	<i>Исматов А.Х., Давлатов Н.А., Шарифзода Н.Ш.</i> - Муқаррароти асосии маблағгузорию логистикаи савдо воситаҳои истеҳсолот	97
14.	<i>Исматов А.Х., Давлатов Н.А., Розиев Д.А.</i> - Ташакули муомилоти воситаҳои истеҳсолот дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон	105
15.	<i>Каримов М.И., Абдуллозода Р.А., Абдуллозода А.А.</i> - Мудирияти дониш – воситаи муҳими таъмини рақобатпазирии ширкат	113
16.	<i>Махмадизода Ф.Б., Махмадизода С.Б.</i> - Формирование регионального кластера в условиях устойчивого развития интеграционный процесса агропромышленного комплекса	120
17.	<i>Маҷидзода Д.М.</i> - Рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақа ҳамчун омили баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ	128

18.	<i>Мирзоев Н.Х., Мирзоев Х.Н.</i> - Нақш ва мавқеи хизматрасониҳои электронӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ	140
19.	<i>Мусинов А.С., Холиқзода Ш.С., Абдуллоев М.Н.</i> - Таъмини беҳатарии иттилоотӣ дар технологияҳои рақамӣ	151
20.	<i>Пулодова Х.Ш., Раҳматов Б.К., Каримова Н.Р.</i> - Роль государства в развитии инновационной деятельности Республики Таджикистан	155
21.	<i>Раҳмонов Дж.Р.</i> - Характеристика инновационного потенциала национальной промышленности	163
22.	<i>Раззоқова Г.Ҳ.</i> - роҳҳои муқаммалгардонидани танзими давлатии лизинги молиявӣ	168
23.	<i>Раджабов К.К.</i> - Зарубежный опыт создания и поэтапного развития свободных экономических зон	180
24.	<i>Рачабов Т.Б.</i> - Нақши назорати дохилӣ дар низомии идоракунии ташкилот	188
25.	<i>Сарабекова И.З., Муҳсинов Д.С.</i> - Истифодабарии фановариҳои иттилоотиву иртиботӣ дар фаъолияти идоракунии	193
26.	<i>Тағоев Ҷ.Ҳ., Холов А.М.</i> - Баъзе ҷанбаҳои назариявӣю усулии таъмини сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ	199
27.	<i>Тағоев Ҷ.Ҳ., Бахтиёрӣ И.М.</i> - Асосҳои назариявӣю услубии ташаққулу танзим ва идораи комплекси агроозуқаворӣ дар низомии КАС	208
28.	<i>Сафаров А.Ҳ.</i> - Идоракунии ва татбиқи технологияҳои сабз дар хоҷагидорӣ минтақа	214
29.	<i>Султонбиев Р.</i> - Таъсири маъмурикунонии андоз ба сатҳи ҷамъовариҳои андоз	218
30.	<i>Саидов Қ.Т.</i> - Нақши Ҷумҳурии Мардумии Чин дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ	226
31.	<i>Саъдуллозода Н.С., Сониева М.И.</i> - Муҳоҷирати байналмилалӣ кувваи корӣ ва равишҳои он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт	232
32.	<i>Урунбаева Н.А.</i> - Эффективность функционирования ассоциаций водопользователей и их роль в рациональном использовании водных ресурсов	244
33.	<i>Файзуллоев Т.Т., Тағоев Ҷ.Ҳ.</i> - Самтҳои рушди идоракунии самаранокӣ лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои КАС	249
34.	<i>Шодиёв К.Қ., Урунбоев А.</i> - Фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ хурд ва миёна дар хоҷагии қишлоқ	256
35.	<i>Юсупов Ш.Н.</i> - Рақамикунонӣ ҳамчун раванди баланд бардоштани иқтидори кадрӣ корхона	266
36.	<i>Абдуева С.З., Мирзозода И.Ф.</i> - Основные пути улучшения деятельности саморегулируемых организаций в сфере жилищно-коммунальных услуг Таджикистана	272
37.	<i>Авзалов Ҳ.А.</i> - Ташкил ва идоракунии соҳибкорӣ оилавӣ	277

	дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: моҳият ва махсусиятҳои он	
38.	Абдулов Д.Н., Усмон Н. - Иқтисодиёти рақамӣ заминагузори ташкили соҳибкории электронӣ дар идоракунии интернет-бизнес	284
39.	Ахмедова Д.Х., Мирзоев И.Н. - Нақши технологияҳои иттилоотӣ дар рушди иқтисодиёти рақамӣ	292
40.	Иргашева Н.А., Бобоёров Ф. О. - Нақши python дар рушди таҳияи барномаҳои мобилӣ	297
41.	Қурбонова М.С. - Рушди иқтисоди рақамӣ дар муносибатҳои андозии кишвар	301
42.	Муродова Р.А., Алиев Ф.Н. - Идоракунии иқтисодии меҳнатии аҳоли: таркиб ва сохтори он	305
43.	Наимзода Н. Қ., Дустов Б.Т., Раҳмонов У.Б. - моҳияти ҳавасмандгардонӣ дар низоми идоракунии корхона	314
44.	Сафарова С.Х., Чумаева Х.Ю. - Омилҳои асосии ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷаҳони муосир	318
45.	Сафарова М.Б. - Внедрение цифровых технологий в регулирование миграционных процессов	322
46.	Сироцев Ш.З., Маҷидзода Ш.Х. - Танзими ҳуқуқи ҳадамоти аудити дохилӣ	327
47.	Тоирова М.А., Холиқзода Ш.С., Абдуллоев М.Н. - Системаи электронии коркард ва додугирифтӣ ахборӣ дар соҳаи фаъолияти тандурустӣ	332
48.	Файзуллоев Б.С., Қурбонов А.Ҷ. - Паёмаҳои истифодаи ғайрисамараноки технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ дар рушди касбии ҷавонон	337
49.	Ҳакимзода Б.Ф., Мусоева М. - Таҳдидҳои иттилоотӣ ба иқтисодиёти рақамӣ ва хусусиятҳои он дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ	342
50.	Қураева М.Н. - Баҳисобгирии хизматрасонии фосилавии шахсони хориҷӣ	348
51.	Эсанов М.Д. - Баҳогузори таҷрибаҳои хориҷӣ ва истифодабарии ҳавасмандгардонии иқтисодии меҳнатӣ дар менеҷменти ширкатҳои сайёҳӣ	353
52.	Эсанов М.Д. - Стратегияи идоркунии ноотехнику ноотехнологии иттилоотӣ дар тамаддунсозии менеҷменти асри XXI	363
53.	Гулова Г. Д. - Таъсири ҳавасмандгардонии кормандон ба самаранокии фаъолияти корхона	371
54.	Джабборовна З.М., Махмадизода Р.Б. - Государственное поддержки мясного кластера региона основа развития агропромышленного комплекса	376
55.	Мирзоев Х.Н., Мусоева М.А., Шарипова Р.М. - Ҷанбаҳои асосии технологияи иттилоотӣ дар рушди устувори иқтисодиёт	384

56.	Мирзоева К.Х., Мансуров Ё.Т.- Ташабусҳои ҷумҳурии тоҷикистон дар ҷараёни ташкили муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ	391
57.	Мусоева М.А., Шарипова Р.М. - Имкониятҳои рушди муносибатҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусии он	399
58.	Раҳимова Х.М. - Свободные экономические зоны как катализатор развития цифровой экономики	405
59.	Раҳимова М. - Нақши технологҳои рақамӣ дар баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ	409
60.	Сайдалиева М.Ҷ.- Тафсири назариявии иқтисодии захиравӣ ва нишондиҳандаҳои истифодабарии захираҳо	413
61.	Саидова С.О., Табаров Ф.М. - Организация информационно-коммуникационной системы для развития человеческого потенциала в управлении	422
62.	Ҳанифаи Э.А.- Шароитҳои махсуси самаранокии буҷетикунони ҳадафманди лоиҳавӣ	430
63.	Худойбердиева З.С.,Худойбердиева Ф.С. - Таҳлили вазъи имрӯзаи бозори агроозукавории ҷумҳурӣ	438
64.	Худойбердиева Ф.С., Худойбердиева З.С. - Арзёбии вазъи имрӯзаи механизми иқтисодии истифодабарии захираҳои об	446
65.	Абдурахмонова Р.- Таълимоти бефосилаи касбӣ-электронӣ дар рушди касби тахассусии кормандон	451
66.	Бобозода П.Ҷ, Ҳайдарова М.М. - Танзими давлатии шуғли аҳоли ва бозори меҳнат дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт	456
67.	Убайдзода М.Ҳ. - Идоракунии лоиҳаҳо ва натиҷагирӣ дар асоси модели навин дар менеҷменти муосир	465
68.	Мансурова З.Т. - Необходимость формирования инновационных кластеров в промышленности Республики Таджикистан	469
69.	Маҳмадалиев А.Ю. - Хусусиятҳои таъминоти тараққиёти иҷтимоии корхонаҳои саноатӣ	472
70.	Ҳафизов А.А. - Масъалаҳои самаранок истифодабарии иқтисодии захиравӣ дар корхонаҳои саноатӣ	477
71.	Амидов З.С., Таширипов Х.С. - Мубрамияти ташкили фаъолияти маркетингӣ дар бозори тандурустӣ	483
72.	Ғаниева Р.Т.- Коркард ва қабули қарорҳои идоракунии ҷанбаҳои илмӣ назариявӣ	488
73.	Калонов Х.Ш. - Усулҳои таъмини баробарии гендерӣ дар соҳаҳои ватанӣ	493
74.	Муҳаммадсафари Ҳ., Ҳусейнов С.Ҳ. - Такмил ва рушди сифати тадрис дар макотиби олӣ	498